Peter den Store

af **K. Waliszewski**

Bemyndigad öfversättning af **Axel Bergström.**

Stockholm Wahlström & Widstrand

STOCKHOLM Isaac Marcus' Boktr.-Aktiebolag 1898

Förord till den elektroniska utgåvan

Detta verk av polacken **Kazimierz Waliszewski** (1849-1935), översatt till svenska av **Axel Bergström** (1858-1936), har digitaliserats i oktober 2007 från Harvard University av Google Books och anpassats för Projekt Runeberg i oktober 2014 av Ralph E.

Tyvärr är tre sidor inte korrekta utan behöver skannas om, nämligen sidorna 293, 373 och 546, och det vore bra om någon kan finna en lösning för detta.

Då det gått mer än 70 år efter såväl författarens som översättarens levnad, så gäller inte längre någon upphovsrätt för verket.

FÖRSTA KAPITLET Kreml och Tyska förstaden

Så stafvas och uttalas ordet på ryska; *Kremlin* är den polska formen.

1. Alexejs giftermål. — Valet af gemål. — Kronan åt den skönaste. — Sofkammaren i Kreml. — Natalia Narisjkin. — Peters födelse. — Faderskapet bestridt. — Strid mellan släkterna Narijskin och Miloslavskij. — Förvisningen. — II. Kreml. — Krypta, seralj och fängelse. — Tio århundradens historia. — Moskvas och Kievs Ryssland. — Nordmännens eröfringar. — Försvunnen glans. — Rujriksättlingar. — Jaroslav den Store och Henrik I af Frankrike. — Den mongoliska invasionen. — Fallet. — Upprättelsen. — Moskovitiskt öfvervälde under mongoliskt protektorat. — Frigörelsen. — Ivan den Store. — Dagningen till en ny odling. — Europeiskt inflytande. — Polacker, tyskar, engelsmän och holländare. — III. Tyska förstaden. — Europa och Asien. — Ett moskovitiskt judekvarter. — Civilisatoriskt arbete. — Blomstringstid. — Peters väg i framtiden. — IV. Pröfningens dagar. — Sista försöket med den asiatiska regimen. — Alexejs och Feodors död. — Tsardömet som valrike. — Patriarkernas roll. — Narisjkins få öfverhanden. — Peter utropas till tsar. — Kortvarig triumf. — Miloslavskijernas hämnd.

I.

Peter Alexejevitj föddes den 30 maj år 1672, år 7180 enligt den kalender, som då för tiden var gällande i landet. Två och ett halft år tidigare hade den gamla Kreml i Moskva varit vittne till ett egendomligt skådespel: från de

aflägsnaste provinser, ur de mest olikartade samhällslager, från adeln och folket, från slott och koja, till ochmed ur klostren hade man bland de skönaste, som kunde anträffas, utvalt unga flickor i dussintal, hvilka på en af tsaren bestämd dag infunnit sig i hans palats. Där hade de på måfå packats tillsammans i sex rum, hvarest de fingo lefva de orientaliska kvinnornas lättjefulla och enformiga lif, såsom den tidens moskovitiska kvinnor plägade. Litet handarbete skänkte dem knappast någon förströelse; en och annan sång lifvade knappast upp dem. De hade drömt, trånat, suckat och gäspat vid åhörandet af underbara och barocka legender, som berättats för dem om och om igen. När så aftonen kom, ja, då hade de hastigt glömt de långa, tråkiga timmarna, ledans och den otåliga väntans timmar, då hade själen vaknat upp och skälft af ifrig åtrå efter ett underbart äfventyr, af den feberrysning, som några minuter af ljuf förvirring, oro och hopp gång på gång framkallat. På tröskeln till den gemensamma bostaden, som vid nattens inbrott förvandlats till sofrum, hade några män visat sig; två af dem hade gått längs med de trånga bäddarna, där de sköna hvilade, och hade obesväradt med betydelsefulla blickar och gester granskat dem. En af dessa män var tsar Alexej Michailovitj, tsaren i egen hög person, som ledsagad af sin läkare, bland dessa okända kvinnor sökte finna en hustru värdig hans val, "kvinnan passande för suveränens nöje", som det då hette, henne, som han följande dag skulle göra till storfurstinna och sedan till alla ryssars tsarinna, vore hon än dotter till den uslaste af hans lifegna.

Detta var en redan två århundraden gammal sedvänja, som lånats från Byzans af politiska bevekelsegrunder, men äfven i någon mån af nödtvång. Ivan Vassiljevitj *(den Store*, 1435—1505) hade förgäfves sökt att erhålla en utländsk prinsessa till gemål åt sin son. Af konungen af Danmark och af markgrefven af Brandenburg hade han fått förödmjukande afslag. Själf ville han ej veta af en förbindelse med sina grannar och rivaler, de ryska furstarna. Han lät därför föra femton hundra unga flickortill Moskva: det storfurstliga diademet skulle tillfalla ej den förnämaste, utan den skönaste. Ett århundrade senare hade tsar Michail Feodorovitj gjort ett nytt försök att inleda en äktenskapsförbindelse i utlandet, men hade ej haft bättre lycka, ty den danska konungen hade till och med vägrat att mottaga de moskovitiska sändebuden. Från den stunden hade ofvannämnda bruk stadgat sig. Herrar och damer vid hofvet fingo i uppdrag att vid deras ankomst till Moskva granska de unga flickor, som hörsammade kallelsen. Det var en sträng och detaljerad undersökning, som ej förbisåg något. Man lyckades på detta sätt att genom en gradvis skeende utgallring komma därhän, att man kunde erbjuda tsaren de utsöktaste läckerbitarna.

Det hände dock stundom, att bruket endast iakttogs för formens skull, och detta var just fallet år 1670. De sköna slumrerskornas inbillning spelade förgäfves, och förgäfves var allt deras nattliga koketteri. Furstens val var redan gjordt före deras ankomst. Tsar Alexej Michailovitj var år 1667 trettioåtta år gammal och änkling efter sin första gemål, en Miloslavskij, som skänkt honom fem söner och åtta döttrar. Tre af dessa söner voro döda, och de öfverlefvande, Feodor och Ivan, voro sjukliga, hvarför det var naturligt, att tsaren måste tänka på att gifta om sig. Hans beslut stadgade sig, då han i Artamon Siergejevitj Matvjejevs hus fick se en vacker brunett, hvilken han först tog för sin förnämsta gunstlings dotter. Hon var emellertid blott en hans myndling och hette Natalia Kirillovna Narisjkin. Hennes far, en fattig och obetydlig landtjunkare, hade anförtrott henne i den rika och mäktiga bojarens vård. Den sköna Natalia hade emellertid aldrig kunnat visa sig inför furstens bländade blickar i ett äkta moskovitiskt hus, som iakttagit vedertagna seder och bruk. Den unga flickan hade där förblifvit dold bakom *terems* ogenomträngliga dörrar. Men man bröt i Matvjejevs hem mot häfdvunna regler, ty Artamon hade gift sig med en utländska, en Hamilton. Revolutionsstormen, som öfvergått de förnäma jakobitiska4

familjerna, hade slungat några spillror af dessa ända upp till det aflägsna och barbariska rikets ogästvänliga breddgrader. Alexej mottog väl dessa främlingar, och Matvjejev hade till en del sitt giftermål med en af dem att tacka för den gunst han åtnjöt. Han hade förvärfvat sig en viss bildning; han läste mycket och hade ett bibliotek, ett fysikaliskt kabinett och ett litet kemiskt laboratorium. Natalia satt till bords med sina fosterföräldrar och stundom till och med med deras gäster. Först tillkännagaf Alexej, att han åtog sig att skaffa henne en make, "som ej var så noga med hemgiften", hvarpå han plötsligt fattade sitt beslut och friade. Artamon Siergejevitj blef mera

förskräckt än glad. Redan hans ställning som gunstling hade förskaffat honom tillräckligt många fiender. Tillhörande den föga framstående släkten Narisjkin, hade han trängt fram i första ledet och hade samlat i sina händer ledningen af flera förvaltningsgrenar: utrikes ärendena, myntväsendet, hofministeriet, chefskapet för stréltsema, guvernörskapet i Lill-Ryssland, Kasan och Astrachan. Han anhöll, att skenet åtminstone skulle bibehållas och att Natalia skulle få infinna sig i sofsalen i Kreml. Alla formaliteter iakt-togos också samvetsgrannt. Onkeln till en vacker aspirant kom till och med i delo med rättvisan, emedan han sökt använda svek till förmån för sin nièce, och underkastades den stora och lilla tortyren med knutpiskan, galgen och bålet.

Giftermålet ägde rum den 22 januari 1671, och den 30 maj (12 juni) 1672 födde Natalia Kirillovna en son. Just samma dag gaf Ludvig XIV Boileau anledning att skrifva en berömd epistel genom att åse, huru hans armé under Condés och Turennes befäl tågade öfver Rhen; samma dag öfverskred den turkiska armén på motsatt håll i Europa Dnjester för att gifva den stora konungen en handräckning och falla kejsaren i ryggen. I Moskva brydde man sig föga om vare sig den ena eller andra af dessa båda händelser, upptagen som man var af glädjen öfver att en tsarevitjPETER DEN STO BE

5

kommit till världen.' Där lefde man sitt lif obemärkt och. i små förhållanden och bekynirade sig föga om den europeiska politikens stora strömningar. Ännu i dag sväfvar man i ovisshet och tvistar om den plats där Rysslands störste son föddes. Var «det i Moskvas Kreml? Eller på det närliggande slottet Kolomenskoje, som kallats det ryska Betlehem? Månne i Ismajlovo? Man saknar hvarje säkert vittnesbörd därom. Men det är icke blott om detta man tvistar. Kroppsligen och andligen liknade Peter ingalunda sina äldre syskon, som voro svaga och sjukliga, såsom Feodor och Ivan, eller med medfödda sjukdomsfrön i blodet, såsom den sköna Sofia själf. Hade väl Alexej, hvars egen hälsa var undergräfd och som snart dog, kunnat gifva sin son denna jättegestalt, dessa muskler af järn och denna öfversvallande lifskraft? Hvem eljest var det då! Var det en tysk läkare, som utbytt den dotter, som var Natalias verkliga förstfödda, mot sin egen son af mankön? Eller en hofman, Tichon Nikititj Stresjniev, hvilken tillhörde en obemärkt släkt, som blifvit upphöjd genom tsar Michail Romanovs giftermål med den sköna Eudoxia? Under rusets inflytande sökte Peter en gång längre fram i tiden att genomtränga detta mörker. "Den där", utropade han, i det han pekade på en af sina dryckesbröder, Ivan Mussin-Pusjkin, uvet åtminstone, att han är son till min far. Men till hvem är väl jag son? Är det till dig, Tichon Stresjniev? Lyd och tala utan fruktan! Tala, eller jag stryper dig! . . .u — "Bajusjka, nåd! Jag vet inte, hvad jag skall svara . . . Jag var inte den ende!u

Men det går ju så många historier!

Med Alexejs död (1674) begynte en period af inre strider, som ledde till Peters stormuppfyllda och blodiga despoti. Den blifvande reformatorns öde fick genom denna period sin afgörande prägel. Han blef från första stunden hjälten i ett drama och därjämte den naturlige chefen för ett oppositionsparti. Vid den gemensamme härskarens knappast kallnade lik kommo de båda familjerna i strid, hvilka genom tsarens båda äktenskap dragits fram ur6

K. W-AXI8ZEW8KI

mörkret. Släkten Narisjkin trodde sig senare upptäcka, att dess ursprung var jämförelsevis lysande genom dess härstamning från en tjeckisk familj Narisci, som varit suverän i Egra; tataren Narich, som historikern Müller anträffat i knjazen Ivan Vassiljevitjs följe (1463), .förefaller mer autentisk. Släkten Miloslavskij utgjorde den moskovitiska grenen af en gammal litavisk familj, Korsak, som ännu lefver i Polen. Beröfvade rang och inflytande af nykomlingarna, kände Miloslavskijerna sig dubbelt kränkta och förödmjukade. Natalias fader, Kirill Polujektovitj, hade på några år blifvit landets rikaste magnat, hofråd (dumnij dvorjanin) och en af kronans högste ämbetsmän (okolnitjij). Klockorna, som ringa vid Alexejs begrafning, förkunna för Kirills motståndare, att hämndens timme är slagen. Miloslavskij mot Narisjkin! Under tretton år kommer detta stridsrop att utöfva sitt inflytande på Rysslands öden och kasta det in i blodiga strider mellan partier, som kämpa om makten. Besegrad redan i den första skärmytslingen, är Matvjejev, Natalias fosterfader, det första offret i raden af sådana. Han

fängslas, underkastas tortyr och förvisas till Pustoziersk i Sibirien, där han nära nog svälter ihjäl. Ett ögonblick är det frågan om att inspärra Natalia i ett kloster; man nöjer sig dock med att skicka modern och sonen till Preobrasjenskoje, en by i närheten af Moskva, hvarest Alexej låtit uppföra ett landthus. Peter lämnar sålunda Kreml. Han återkommer dit endast för kort tid och då nödgas han underkasta sig de grymmaste pröfningar och de förhatligaste förolämpningar; han får bevittna mordet på de sina, huru suveränens auktoritet trampas i smutsen, sin egen afsättning. Från den stunden hyser han ett oblidkeligt hat till det dystra palatset. Till och med som segrare och allsmäktig härskare är han alltid angelägen om att vända det ryggen. Och denna brytning med Kreml kommer att utgöra symbolen af hans lif och hans verk.

II.

Den nuvarande Kreml, som utgör en af slumpen åstadkommen hopgyttring af olikartade, till största delen stillösa byggningar utan karaktäristisk prägel, kan endast gifva en mycket ofullkomlig föreställning om hvad Alexej Michailovitjs boning bör hafva varit vid slutet af sextonhundratalet. 1701 och 1737 års eldsvådor och nybyggnaderna år 1752 hafva knappast lämnat kvar mer än spillrorna af den egendomliga italienska renässans, som i slutet af fjortonhundratalet infördes af dottern till en Paleologus, hvilken uppfostrats i Rom. Man ser ännu spåren af en Fioravantes, en Solaris, en Alevis snille i kamp med den byzantinska traditionen: några kyrkor, delar af några palats, samt den yttre ringmuren, som snarare tyckes afsedd för ett befästadt läger än för en fursteboning, med sina enkla vallar och tegeltorn, hvilka med sina smäckra konturer likna krigare på post. Utanför Kreml är det endast Vassilij den Heliges kyrka på Böda torget, som ger oss en verklig bild af en förgången tid. Det fanns utan tvifvel förr öfverallt i det inre af Kreml denna bisarra sammanblandning af stilar, från gotikens Tyskland till Indien, Byzans och Italien, med ett öfvermätt af sirater, former och färger. Man ser öfverallt trånga rum, låga hvalf, mörka gångar, lampor, som blinka i mörkret, ockrans och cinobers gula och röda glans på väggarna, järngaller framför alla fönster, beväpnade män vid alla dörrar, en myllrande befolkning af soldater och munkar. Palatset gränsar till kyrkan och klostret öch skiljer sig knappast från dem. Suveränen på sin tron liknar helgonreliken i sitt skrin strax bredvid. Öfverallt i denna underbara sammangyttring af profana och heliga byggnader, hus, katedraler och kloster i trettiotal hör man olika ljud,

som dämpas af de täta murarna, de tunga orientaliska tapeterna och den kvafVa instängda luften och som växla, men sammansmälta till en obestämd harmoni. Man hör prästernas psalmsång från templen, de i terem instängda kvinnornas visor, stundom det lifliga sorlet från en orgie i en aflägsen del af palatset eller det skärande klagoskriet från en fånge, som marteras i någon kasematt. Men i regeln är det tyst; man talar hviskande och trefvar sig fram försiktigt; man observerar och blir observerad. Det hela är på en gång en krypta, en seralj och ett fängelse.

Under sådana förhållanden är Kreml icke blott tsarens boning; den är hela Ryssland i koncentrerad form, ett underbart Ryssland, redan nära tio århundraden gammalt, men likväl barnsligt, med en lång historisk förtid tilländalupen och med utsikten till en begynnande historia framför sig; ett Ryssland, som är skildt från sina grannar i Europa och okändt af dem och dock har det renaste europeiska blod i sina ådror och europeiska traditioner i sin historia genom förbund och släktskapsförbindelser och äfven gemensamhet i med- och motgång, under segrar och nederlag. Från nionde till tionde århundradet, samtidigt med att de första franska konungarna, Karl den Tjocke och Ludvig Barnet med svårighet sökte försvara sina egodelar mot de nordiska röfvarenas angrepp, satte andra sjökonungar foten i land på Östersjöns kuster. Därborta ryckte nordmannen Rolf från Karl den Enfaldige den kustremsa, som blifvit uppkallad efter hans folk; här, på den väldiga slätt, som sträcker sig från Östersjön till Svarta hafvet, grundade nordmannen Rjurik ett välde midt ibland den fåtaliga finska och slaviska befolkning, som skänkte något lif åt dessa ödemarker 1).

') Bestridd af slaviska historieskrifvare, forefaller dock historien om denna eröfring konstaterad. Se rörande detta Solovjevs vederläggning af llovajskijs teorier (vol. VII. Bezobrazovo Studier i politiska ämnen 1879) och fader

Martinov's studier (Revue des sciences historiques, juli 1875, Polybiblion 1875). — Solovjev går dock in på den för national-f&f&ngan tröstrika teorien att de slaviska stammarna frivilligt underkastat sig en utländsk knjaz, som inkallats för att härska öfver dem.

Ett och halft århundrade senare blef på tre vidt skilda håll i Europa samma folkstams öfverlägsenhet bekräftad genom ärofulla segrar under trenne höfdingar: i Italien kom huset Hauteville till makten under Robert Guiscard, Vilhelm fick fast fot i England, och Jaroslav härskade i Ryssand.

Detta Ryssland var ej det moskovitska; Moskva fanns ännu icke till. Jaroslavs hufvudstad var Kiev, som var bra olika Moskva och hade en mycket mera västerländsk prägel.

I Kiev stodo Rjuriks ättlingar i regelbunden förbindelse med Grekland, Italien, Polen och Tyskland. Byzans skänkte dem munkar, lärda och glänsande prelater, Italien och Tyskland arkitekter, handtverkare, köpmän och elementen af den romerska rätten. Omkring år 1000 stiftade Vladimir, folksångernas "Röda sol", en lag, att herremännen skulle skicka sina barn till de skolor han inrättat i samband med kyrkorna; han. anlade vägar och deponerade i kyrkorna normaltyper för mått, mål och vikt. Hans son Jaroslav (1015 —1054) präglade mynt, byggde slott, smyckade torgen i sin hufvudstad med grekiska och romerska statyer och lät utarbeta en lagbok. De fem taflor, som förvaras i Vatikanen under namn af den Capponianska samlingen, gifva ett autentiskt vittnesbörd om och ett märkligt prof på den ryska konst, som blomstrade i Kiev undei; det tolfte århundradet 1). De äro utförda med en fulländning, som ingalunda är underlägsen arbetena af de äldsta italienska konstnärerna, såsom t. ex. Andrea Rico di Candia. Och denna förutblomstring förekom icke ensamt i Kiev; år 1170 sysslade knjazen Roman Rostislavitj i Smolensk med vetenskapliga studier, anskaffade ett bibliotek och grundade skolor och seminarier, där man undervisade i de klassiska språken. Från ena ändan till den andra af det väldiga like, hvaraf konturerna började framträda mellan Don och

') Samlingen utgör en gåfva af Peter den Store till en grefve Capponi som erkfinnande af hans förtjänster vid ingående af ett handelsföredrag med Grekland.

Karpaterna, mellan Volga och Dvina, pågick en liflig handelsförbindelse med västern, med norra och södra Europa. Novgorod behärskade Östersjön; i Kiev voro gatorna uppfyllda af nordiska, slaviska, ungerska, venetianska, genuesiska, tyska, arabiska och judiska köpmän i brokig blandning, hvilka månglade med allehanda varor; år 1028 funnos därstädes ända till tolf salutorg.

Och dessa furstar af Kiev behöfde ej söka sina gemåler i sina undersåtars terem. Jaroslav fick sin från Sverige i Ingegärd, Olof Skötkonungs dotter; en af hans söner Ysievolod äktade kejsarens i Konstantinopel, Konstantin Monomaks dotter, en annan son Vjatjeslav gifte sig med en grefvinna Stade, åter en annan Igor med Kunigunda, grefvinna af Orlamünde. Hans äldsta dotter Elisabet äktade Harald Hårdråde i Norge, den tredje i ordningen, Anastasia, konung Andreas I af Ungern. Ar 1048 kommo tre biskopar, Gautier af Meaux, Grosselin af Chalignac och Roger af Chålons, till Kiev för att anhålla om hans andra dotter Annas hand i konung Henrik I:s af Frankrike namn.

All denna härlighet störtade tillsammans och försvann spårlöst före midten af 1200-talet. I själfva verket hade ännu ej ett verkligt rike uppstått, en byggnad med fast grund, som kunde motstå ett våldsamt anlopp. Ehuru furstarna af Kiev, Novgorod eller Smolensk, dessa Rjuriksättlingar, hade en märklig organisationstalang jämte krigisk begåfning, buro de dock prägeln af sitt ursprung, visade en tendens till våldsamhet och utsväfningar, som tiden ensam och ett gradvis skeende fogande efter mera odlade samhällens seder och lagarna för fast organiserade stater skulle kunna utplåna. De fingo ej tillräcklig tid på sig därtill. Sammanstötningen ägde rum år 1224, då Batys mongoliska horder uppträdde. Vid denna tid fanns det, efter ett försök till sammanslutning, som Vladimir Monomak gjort i början af 12:te århundradet, ett sextiotal furstar, som mellan Volga och Bug, kämpade om härskarmaktens spillror. Baty och Mangu,

en ättling af Gengis-Kan, nödgade dem att sluta sig tillsammans.

Tre århundradens ansträngningar och försök till landets civiliserande försvunno i dammolnen, som upprördes under hundra tusen hästars hofvar. Af detta forna Ryssland, som fått europeisk prägel genom eröfringen, men dock bibehållet sina nationella egendomligheter genom att hastigt sammansmälta det obetydliga nordmannaelementet med den nya omgifningen, återstod intet. Under det följande århundradet, mellan 1319 och 1340, föllo Kiev och omgifvande länder i händerna på de litaviska furstarna, de blifvande konungarna af Polen. Genom att lägga dem till det nya polsk-litaviska riket förenade Jagello under sin spira alla spillrorna af Monomaks kortvariga välde, Röda Ryssland, Hvita Ryssland, Svarta Ryssland och Lill-Ryssland, alla Ryssländerna, som man senare sade, men det var mest öknar han fick. Man skulle då kunna tro, att Rjurikättlingarnas historia var afslutad.

Den börjar ånyo längre bort, något öster om det oerhörda område, som ödet utvalt till boningsort för det tallösa folk, hvars utveckling skulle bli olik alla andras. I Volgas öfre floddal, vid stränderna af Moskvafloden hade alltifrån tolfte århundradet en obetydlig köping, som var omgifven af en tunnsådd finsk befolkning och försvarades af ett fäste, varit boningsort och arfvedel för en af Rjuriks afkomlingar. Sedan denna köping under de upphörliga striderna mellan Rjurikovitjerna flere gånger förstörts och under den mongoliska invasionen äfven jämnats med marken, hämtade den sig åter, blef allt större och större och bildade vid början af trettonhundratalet medelpunkten i en ny förening af nordiska, slaviska och finska element. Genom att fogligt underkasta sig den asiastiska eröfrarens ok, lyckades man göra inkräktaren till ett redskap för ordnandet af samhällsskicket, för upprätthållandet af den inre ordningen och för utvidgandet af maktområdet. Den ursprungliga befolkningen i denna köping dref det genom tålamod och slug-

het därhän, att den fick uppträda som en mellanhand mellan eröfraren och de eröfrade folken, en mellanhand, som tolererades, å ena sidan emedan den var nyttig och å den andra emedan den var nödvändig. Den förnedrade sig till att spela rollen af skatteindrifvare för den gemensamma herrens räkning, af polis, ja, efter behof, af bödel. Den ökade och befastade så småningom sitt inflytande och bibehöll det öfvertag den förvärfvat till detta pris, och slutligen kom den länge väntade och med omsorg förberedda dag, då den kunde känna sig tillräckligt stark att bryta det förnedrande förbundet, hvaraf den betjänat sig för att göra sig fri.

Detta räckte mer än två århundraden; två århundraden, under hvilka grannskapets knjazer, Perejaslavl, Rjazan, Vladimir, Uglitj, Chalitj, Rostov, Jar<pslavl, Suzdal, så småningom, den ene efter den andra, blefvo först vasaller, och sedan helt enkelt första undersåtar, bojarer, under knjazen i Moskva, hvilkens makt ökats omåttligt. Under denna tid försvagades allt mer och mer mongolernas makt, hvilka voro söndrade och försvagade genom inbördes tvister. Slutligen, omkring år 1480, var pröfningens tid tillända och den förvånade världen kom plötsligen till insikt om att det uppstått någonting nytt mellan Europa och Asien, ett nytt rike, hvars härskare tillkämpat sig oberoende. Han hade kastat den Gyllene horden öfver gränsen till det nybildade omätliga rike, som lydde hans bud. Han hade eröfrat Novgorod och Tver och i Rom äktat en prinsessa från Konstantinopel; han hade upptagit den tvåhöfdade örnen i sitt vapen. Hans namn var Ivan, och hans undersåtar kallade honom Ivan den Store.

Men detta nya välde var ett annat än det kievska. Om man undantager härskarens härstamning, ägde det intet af det, som utgjorde Jaroslavls och Yladimirs makt och ära. Äfven om denne storfurste af Moskva kallade sig herre öfver alla Rysländerna, så voro de provinser, som han genom denna titel gjorde anspråk på, icke hans.

För tillfallet tillhörde de Polen. Hvad han ägde låg till tre fjärdedelar utom området för nordmännens ursprungliga eröfringar, och i hans hufvudstad liksom i hans rike hade allt eller nästan allt ett annat ursprung och en särskild prägel. Europa var så att säga. icke med i allt detta. Då den turansk-mongoliska floden, drog sig

tillbaka, hade den på den arisk-slaviska jorden kvarlämnat som en tät bottensats hvad den ägde af beståndande karaktär i styrelseform, seder och vissa andliga erfarenheter, men å andra sidan intet frö till odling, och det af goda skäl. Om man frånser den byzantinsk-ryska kyrkan, hvilkens traditioner bevarats af grekiska präster och munkar, voro den stat och det samhälle, som bildats under Batys efterträdares sekellånga förmynderskap, i grund och botten asiatiska och till sin natur barbariska. Genom den långa skilsmässan från Europa hade staten och samhället förblifvit främmande för de storartade företeelser, hvarigenom Västerlandet sammansmält till en andlig och moralisk enhet, nämligen feodalväldet, korstågen, riddarväsendet, romerska rättens studium, hvarur den moderna anden framgått genom att uppsöka källorna, samt den stora striden mellan den andliga och världsliga makten, som väckte till lif frihetens ande. Grenom att afböja föreningen med Rom, för hvilken konciliet i Moréns arbetade och som Kievs metropolit gått in på, hade Moskvas metropolitområde, som stiftats 1325 eller .1381, frivilligt och med full afsikt brutit med den västerländska världen. Bannlysta af påfven, hade dessa fjärran boende och okända orientaliska schismatiker förklarats i akt af kristenheten. Då man ledsnat på att disputera med dem, hade de öfverlämnats åt glömskan.

..Fröna till odling visade sig dock åter, om än långsamt, och. genomträngde den tjocka asiatiska bottensatsen. De kommo från alla möjliga håll, men alltid från Europa, och först från Polen, tack vare de litaviske ädlingarna, dessa polacker, som en gång varit ryssar. Ivan den Förskräckliges medhjälpare Kurbskij, som sedan reste sig upp mot sin14

herre, hade, innan han flydde öfver till sina grannar, stått i förbindelse med släkten Czartoryski, som från hjässan till fotabjället förblifvit ryssar och ortodoxa. Då Ivan själf återkom från ett lyckligt fälttåg mot Polen, hemförde han som krigsbyte och som symboliskt segertecken det första boktryckeri Moskva skådat. A andra sidan hade eröfringen af Novgorod (1475) bragt det nya moskovitiska riket i beröring med Hansan. Ar 1553 skedde upptäckten af Dvinas mynning af engelsmännen; härpå följde grundläggningen af Archangel och öppnandet af handeln på Ishafvet. Men så kom åter en invasion, och kampen för tillvaron måste börjas på nytt igen. Lyckligtvis kommo inkräktarna denna gång från ett annat håll. Det var en svallvåg från Europa, som drog sig tillbaka fortare och lämnade efter sig annat än dy. De polska arméerna släpade med sig på sina bagagevagnar det påfliga Roms hela attiralj : jesuiterna och bernhardinerna, den katolska propagandan och den skolastiska vetenskapen. Efter de bildade, talföra och listiga jesuiterna kommo de eleganta och förfinade falska tsarerna, som likaledes voro af polsk börd. Dmitrijs och Marina Mniszechs hof tog till mönster Sigismunds, som själf lärt af sin gemål Bona Sforza. En polsk orkester blandade sina världsliga melodier in i den ortodoxa kultens ceremonier! Till och med då till sist den nationella saken definitivt triumferade, gjorde det polska och västerländska inflytandet sig gällande gent emot det segrande moskovitiska elementet. Då tsar Alexejs arméer togo Kiev i besittning, funno de utan tvifvel inga spår af den forna glans, som den mongoliska invasionen funnit därstädes. Det var dock bättre än tomheten i Moskva. Där funnos af polackerna grundade skolor, ett boktryckeri, som kunde ersätta Ivans, hvilket genast förklarats i akt i Moskva och förstörts, en grekisk-latinsk prästakademi, med ett ord ett kapital af civilisation, som man lätt skulle kunna tillgodogöra sig.

ni.

Från och med denna tidpunkt var det möjligt for Moskva att träda ut ur Asien och in i Europa igen utan att öfverskrida sina gränser. Om Peter, som jagats från Kreml af ett fiendtligt parti och så att säga kastats ut på gatan, ej hyste någon lust att återuppsöka fadernehemmet, berodde det på att han i närmaste grannskapet anträffat en mera tilldragande vistelseort. Då Ivan bemäktigat sig Novgorod, den republikanska staden, som varit så svår att kufva, hade han beslutat att kväsa dess uppstudsiga sinnelag — genom att gifva den en ny befolkning. Tio tusen familjer måste byta vistelseort. I Ryssland känner man till hemligheten med sådana där administrativa kupper, hvarigenom en hel befolkning flyttas. De, som förvisats från Novgorod, hade begifvit sig till Moskva, där man beredt rum åt dem genom att skicka till Novgorod ett motsvarande antal trogna och fogliga moskoviter, som på

detta sätt bestraffades för sin foglighet. Det fanns bland dessa nykomlingar hanseatiska köpmän, och dessa bildade kärnan till en främmande koloni vid Moskvas stränder. Men det dröjde ej länge, innan man upptäckte, att dessa främlingar genom sin närvaro besmittade staden. Redan då ansåg lokalpatriotismen det lämpligt, att betrakta Moskva som en helig stad, och hela det moskovitiska riket fick då, liksom nu, del af denna välsignelse. Utanför stadsportarna, i den nuvarande stadens nordöstra del, där ännu i dag de flesta protestantiska och katolska kyrkorna äro belägna vid den lilla bifloden Jauzas gyttjiga stränder mellan Basmanaja-och Pokrovskajagatorna, fanns det då ett slags ghetto, afsedd för njemtserna, det vill säga folk, som ej tala landets språk och följaktligen äro stumma; njemcj betyder nämligen stum. De hanseatiska köpmännen hade föga framgång i

sin handel, men under det sextonde århundradet förlade tsar Vassilij dit sitt garde, som bestod af polacker, litaver och tyskar. Yassilijs efterträdare nöjde sig ej med att begära soldater från utlandet; de ville äfven derifrån erhålla handtverkare, konstnärer och inom kort skollärare. I en märklig bok af Adelung finns det ett träsnitt, som visar oss denna förstads ursprungliga utseende, där alla de inflyttade voro sammanpackade och instängda på grund af flera förordningar. Det var ännu endast en by med trähus, som voro vårdslöst uppförda af trästammar, på hvilka barken satt kvar, och omgifna af vidsträckta köksträdgårdar. Detta yttre utseende förändrades, snart och äfven beskaffenheten hos invånarna. Under Alexej har Njemjetskaja Sloboda intet mer kvar än namnet, som påminner om befolkningens tyska ursprung, i det de första invånarna i förstaden, som fingo öknamnet wjemjets voro af tyskt ursprung. Engelsmän och skottar intogo nu därstädes första platsen, och på grund af det cromwellska protektoratets proskriptioner funnos bland dem medlemmar af åtskilliga förnäma familjer, såsom Drummond, Hamilton, Dalziel, Crawfuird, Graham, Leslie och senare Gordon. Vid denna tid funnos ännu inga fransmän, ty de fruktades som katoliker och ännu mer som jansenister. Jakobiterna voro de enda katoliker, som utgjorde ett undantag, emedan de såsom proskribe-rade ansågos säkra. Senare vunno hans allrakristligaste majestäts undersåtar samma förtroende på grund af upphäfvandet af Nantesiska ediktet. Den jakobitiska befolkningen hade sin egen prägel. Utan att vara industri- eller handelsidkande bidrog den dock mäktigt till Slobodas uppspirande välstånd. Grenom sin uppfostran och hållning ingaf den moskoviterna respekt. De tyska knektarna från första tiden hade blott lärt dem sederna från Wallensteins läger. I den klass af yrkesidkare, som nu fanns jämte denna aristokrati, nämligen köpmän, lärare, läkare, apotekare, industriidkare och konstnärer, var det holländska elementet förhärskande. Den tyska kontingenten, hvarmed detta

element uppblandades, var nu bättre. Båda ägde och gjorde gällande sin ras' dygder, såsom företagsamhet, ihärdighet, fromhet och familjekärlek, och deras ideal var ordentlighet, ett lugnt hemlif och fruktbärande arbete. Tyskarna hade två lutherska pastorer, holländarna en calvinistisk, och under barbarernas ögon tycktes de religiösa striderna hvila. Frihet rådde i Sloboda utom för katolikerna, som ej fingo hafva någon präst: skolor funnos i mängd. Skotten Patrik Gordon följde med Royal Society'8 i London forskningar. De engelska damerna fingo sig tillsända hela packor med romaner och skaldeverk af sin nations författare. Man låg i liflig korrespondens med hela Europa. Nöjena voro måttfulla och anständiga. Vid de tyska samkvämen ansågs en ringdans, känd under namn af Grossvaiertanz, som det högsta uttrycket af glädje. Det fanns en teater, som tsar Alexej besökte och hvarest han fick höra Orpheus hylla honom i artiga ordalag. Politiken spelade en betydande roll inom kolonien. Medlemmar af diplomatiska kåren, de engelska, holländska, danska och svenska sändebuden, som tillhörde denna koloni, representerade och höllo vid lif de protestantiska makternas intressen och passioner. Rik, fint bildad, försiktig och skicklig, intog den holländska residenten van Keller en exceptionell ställning, som till och med väckte moskoviternas aktning. Han skickade hvar åttonde dag en kurir till Haag och mottog från Västerlandet nyheter, som satte Slobodas känslor i svallning, vid ekot af de betydelsefulla händelser hvarigenom den europeiska världens öden afgjordes. Den tyske resanden Tanner medförde från ett besök i förstaden år 1678 de angenämaste intryck, hvilkas berättigande ett träsnitt från början af det adertonde århundradet ådagalägger. Hela förstaden förefaller som omskapad. Man ser där bekväma stenhus, omgifna af blomsterrabatter, regelbundna alléer och på torgen springbrunnar. Kontrasten mot dåtidens ryska hus, de i Moskva ej undantagna,

är i ögonen fallande. Den undgick ej heller Peters blickar.

I trots af det polska inflytandet och. grannskapet, som förlade Europa så att säga till Moskvas portar, förblef detta i sin helhet sådant, som tre århundradens asiatiskt slafveri gjort det. Några tecken på beröringen med Västerns andliga lif kunna väl spåras. Några personer hade uppträdt, hvilka andligen och Kroppsligen afklädt sig den gamla byzantinsk-tatariska skruden. Nya tankar hade uppstått, nya ansatser till ett helt reformprogram, som var ännu mer genomfördt än det som Peter i en framtid sökte genomföra.* Gryningen till en ny dag uppsteg vid horisonten. Men denna kastade blott sitt sken på en utvald och fåtalig skara. Tsar Alexej stack ej längre ut ögonen på konstnärerna, såsom Ivan gjort för att hindra dem från att på annat håll återupprepa sina mästerverk. Men då tsar Michail tog i sin tjänst den ryktbare Oelschläger (Olearius), ville man dränka trollkarlen; hela hofvet var i uppståndelse och hela staden i uppror. En annan främling, som inbjudit några framstående ädlingar till middag, såg till sin förvåning, huru dessa lade vantarna på bordservisen och stoppade den i fickorna. I Kreml var intet förändradt, sedan polackerna och de falska tsarerna förjagats. Innan man dref honom därifrån, hade Peter aldrig sett andra ansikten än sin närmaste omgifnings. Då han gick till kyrkan eller badet, följdes han af dubbla rader af dvärgar och tjänare, som buro röda sidenförhängen omkring honom, liksom om ett nytt fängelse tagit vid, där det andra slutade. Barnet var nära att kväfvas i denna omgifning. I Preobrasjenskoje andades han åter. En gång i tiden, då han erhållit frihet att röra sig fritt, vågade han sig ned till Jauzas stränder, och då han sett Sloboda, lämnade han det ej mer, utan kallade dit hela Ryssland.

Men ännu väntade honom mörka stunder, den asiatiska styrelseformens sista pröfningstid.

IV.

Feodor, Alexejs äldsta son och efterträdare, dog 1682 Titan att lämna några ättlingar efter sig. Hvem skulle nu mottaga arfvet? Efter den siste Rjurikättlingens död (1598) hade tronen nästan alltid besatts på revolutionär väg. Boris öodunov bemäktigade sig den genom en rad af mord, Dmitrij med de polska sablarnas bistånd, Vasilij Sjuiskij med aristokraternas hjälp, Michail Romanov genom folkets val: genom detta sistnämnda hade en slags arfsrätt uppstått. Dock anses det, att Alexejs tronbestigning föregåtts af en folkomröstning. Af Feodors båda yngre bröder var Ivan, tsarinnan Miloslavskas femtonåriga son, sjuklig, nära nog blind och mer än till hälften idiot. En rapport, afsänd år 1684 till Ludvig XIV:s ministrar, talar om "en utväxt på ögonlocken, som gör att den unga prinsen icke kan se något, utan att man lyfter på dessa". Enhälligt uttalade sig kronans högsta dignitärer för Peter, Natalia Narisjkins son, hvilken var fem år yngre. De förklarade, att de icke ville förvandla sina ämbeten till sjukvårdarsysslor. Utan tvifvel tilltalades de ock af utsikten till en långvarig förmyndarregering och möjligheten att få behålla makten i sina händer på grund af den yngre broderns ålder. De fingo med sig bojarerna, som råkat vara närvarande vid Feodors dödsbädd, och patriarken Joakim, som gifvit honom dödssakramentet. Liksom i Polen, gaf tronledigheten åt kyrkans högsta chef en slags suveränitet under mellantiden. Ar 1598 var det patriarken Job, som förskaffade Boris segern. Lika litet nu som då gick man lagligt tillväga. Ett tal af prèlaten till de församlade officerarna och hofmännen, som händelsevis voro i Kreml, ett vädjande till deras röster, som afgåfvos med acklamation, därpå de improviserade valmännens uppträdande ute på den Röda trappan

inför folket, som lockats dit af de märkliga händelser, som väckt uppståndelse i palatset, ett namn, utslungadt till folket, och så var allt klart! Ryssland hade en tsar, och hans namn var Peter.

Ingen talade om Ivan. Ingen sökte rättfärdiga den kränkning som tillfogats arfsrättens lagar. I grund och botten var detta blott familjen Narisjkins seger öfver Milo-slavskierna, hvilka utan tvifvel öfverrumplats och afväpnats genom den plötsligt utbrytande krisen och den snabba upplösningen. En kort triumf, som räckte knappast en månad! Dagen efter nederlaget återinträdde det besegrade partiet på vädjobanan, och jämte detta uppträdde som

oförutsedda bundsförvanter två nya politiska faktorer, som kommo att fullständigt förändra stridsläget, nämligen tsarinnan Sofia och stréltsema• ANDRA KAPITLET. Tsarevnan Sofia.

I. Kremls terem, — Moskva och Byzans. — En medt&flerska till Pulcheria. — Vid tsarens dödsbädd. — Ärelystnad och kärlek. — Vassilij Galitsin. II. Streltserna. — Storhet och fall. — Soldater och köpmän. — Upproriska symptom och deras orsaker. — Folkrörelser. — Sofia och Galitsin vilja begagna sig af upploppet för att vinna makten. — Kreml belägras. — Tre dagars blodbad. — Sofia f&r makten genom blodsutgjutelse. — Peters afsättning. — Ivans tronbestigning. — Dubbeltronen. — Regentinnan. — III. Regenten. — Äktenskaplig idyll och äktenskapligt drama. — Framtidsdrömmar. — Hindret — IV. Peters barndom. — Förvisningen. — I det. fria. — Studier och lekar. — A&tootåaxxoc. — Astrolaben. — Den engelska slupen. — Soldat och sjöman. — Lägret vid Preobrasjenskoje och sjön vid Perejaslavl. — Kamraterna. — Reformernas forelöpare. — Utkastet till en armé, en flotta och ett samhälle. — V. Ynglingåldern. — Äktenskapet — Eudoxia Lapuchin. — Änka i förtid. — Peter Återtager sina nöjen. — Han drages med strömmen. — Arbetet rycker med sig arbetaren. — Verktyg för ett parti. — Den aristokratiska oppositionen. — Peter är dess ledare. — Mellan två civilisationer. — Det romerska Europa och det protestantiska Europa. — Valet — Förberedelser till strid. — Krisen.

i.

o

Ar 1682 voro sju döttrar till Alexej vid lif. En enda af dem, Sofia, har efterlämnat ett namn i historien. Jag har redan talat om hennes skönhet. Några skriftställare med Sumarokov i spetsen och till och med några utländingar, såsom Strahlenberg och Perry, prisa den högligen. Ingen af dem har dock sett tsarevnan. Vittnesbördet från den22

fransk-polske diplomaten La Neuville, som haft denna förmån, är mera vederhäftigt. "En vanskaplig kropp af oerhörd tjocklek, ett hufvud stort som en skäppa, skäggstrån i ansiktet, utväxter på benen", så lyder hans beskrifning. Den lill-ryske historieskrifvaren Kostomarov söker få dessa olika omdömen att stämma: ful i utländingarnas ögon, kunde Sofia mycket val haft tjusningsmakt öfver sin tids moskoviter. Såsom ännu är fallet i hela Orienten i våra dagar, kunde ett öfvermätt af fetma hafva varit i deras smak. Men tystnaden, som iakttages af furstinnans in i döden hängifna förtrogna, munken Mjedvjedjev, är betydelsefull, likaväl som hans ifver att prisa tsarevnans andliga begåfning. I detta afseende äro alla ense, till och med La Neuville, som säger: "Lika så tjock, liten och klumpig hennes kropp är, lika så skarpt, fintligt och politiskt begåfvadt är hennes förstånd, och utan att någonsin hafva läst Machiavelli eller tagit undervisning, är hon af naturen inne i alla hans principer.

Ända till år 1682 lefde Sofia, åtminstone till det yttre, samma lif som sin tids öfriga unga flickor, ja, på grund af sin rang ett ännu strängare klosterlif. Kremls terem tog priset framför alla andra med afseende på afstängdhet, småaktiga och invecklade andaktsöfningar samt ständigt återkommande fastor. Patriarken och de närmaste släktingarna, voro de enda, som fingo aflägga besök. Läkaren hade tillträde endast vid de svåraste sjukdomsfallen. Då han kom, stängdes fönsterluckorna, och han kunde endast känna den sjuka på pulsen genom ett skynke. På hemliga gångar fördes tsaritsan och tsarevnorna till kyrkan, hvarest de oundgängliga röda sidengardinerna afspärrade dem från den öfriga menigheten. Är 1674 råkade tvenne unga adelsmän Buturlin och Dasjkov, då de veko om ett hörn på en af palatsets inre gårdar, att stöta på en vagn, i hvilken tsaritsan begaf sig på en vallfartsfärd till ett kloster. Denna händelse var nära att kosta dem lifvet. En sträng undersökning, åtföljd af pinligt förhör i tortyrkamrarna,

följde. Prinsessorna togo icke del i någon af de festligheter, som för det öfriga hofvet afbröto den förskräckliga enformighet, hvaraf alla andra dagar med sin oföränderliga och stränga etikett voro uppfyllda. De uppträdde endast vid begrafningar, då de följde kistan inhöljda i ogenomträngliga slöjor. Folket kände blott deras namn, som vid hvarje gudstjänst nämndes i de officiella bönerna. De å sin sida visste intet om folket, så godt som intet

om det mänskliga lifvet utanför den trånga krets, inom hvilken deras öde höll dem fångna. Som de ej kunde äkta en undersåte på grund af sin rang eller en främmande furste på grund af sin religion, utestängdes de från kärlek, äktenskap och moderskap. Sådan var lagen.

Det är sannolikt, att åtminstone vid denna tid denna var underkastad några modifikationer. I annat fall skulle Sofia ej varit i stånd att utan förberedelse spela den roll, i hvilken vi skola få se henne uppträda. Peter utropades till tsar den 27 april; den 23, månaden därefter, beröfvades han genom ett uppror af streltserna makten som ensam härskare och måste dela den med sin broder Ivan, och enligt alla vittnesbörd var Sofia den direkta anstiftaren, ja, den förnämsta utföraren af denna statskupp.

Tydligen befann sig terem i Kreml under direkt påverkan af den byzantiska uppfattningen med dess blandning af asketism och intriger, ett arf från den östromerska tiden. Vid sin broders dödsbädd hade Sofia och hennes systrar helt visst för sig frammanat bilden af Arcadius1 dotter Pulcheria, som tillägnade sig makten under Theodosius' minderårighet och senare, efter hans död, regerade med bistånd af den kejserliga lifvaktens anförare Marcianus. Palatsrevolutionerna, dessa häftiga vingslag innanför burens galler, denna andens och köttets uppror, dessa drömmar om frihet, makt och kärlek, härledde sig här som där ur samma dunkla känslostämningar!

Sofia hade helt säkert i Kreml sett andra manliga ansikten än patriarkens, till och med andra än sina närmaste
släktingars, de energiska, men inskränkta Miloslavskierna. Feodor, som länge låg sjuk, behöfde kvinnlig vård; det fanns i hans omgifning en man till hands, som fick honom att öfverträda terems regler och söka en sjuksköterska därstädes och som gaf anvisning på Sofia. Denna man var Yassilij Galitsin.

Han är en i många afseenden egendomlig företeelse. I det dåvarande Rysslands historia, till och med i Peters, bildar han en vändpunkt. Hos honom spårar man bättre och i skarpare drag än hos Matvjejev den långsamma förberedelse, den intellektuella och moraliska utveckling, hvars betydelse man törhända senare öfverdrifvit, men som helt visst föregick den store reformatorns uppträdande och som möjliggjorde hans verk. Han är personifikationen af den utvalda skara hvarom jag talat och ur hvilkens krets män, sådana som Morozov, Ordin Nasjtjokin och självfva patriarken Nikon framträdde för att under föregående regenter förbereda den nya tiden och revolutionens æra. Han hade sedan flera år tillbaka tagit en betydande del i riksstyrelsen och hade icke varit främmande för afskaffandet af mjestnitjestvo, detta från Asien härstammande bruk, enligt hvilket en tsarens undersåte icke kunde i förhållande till en annan undersåte intaga en mer underordnad plats än den som en af hans förfader intagit i förhållande till någon af den andras. Detta hade utgjort ett oöfverstigligt hinder för ett omsorgsfullt val vid tjänstetillsättningar bland de dugligaste och en aldrig sinande källa till strider, hvarigenom regeringens verksamhet förlamades. Han hade tänkt på att organisera en regelbunden armé. Om man får tro La Neuville, hade han gått mycket längre i sina framtidsplaner och drömt om ting, som Peter ej vågade försöka genomföra: bönderna skulle frigöras och blifva jordägare; Sibirien skulle civiliseras och genomkorsas af postvägar. Galitsin talade flytande latin och skref det elegant. Han umgicks intimt med invånarna i den Tyska förstaden. Han mottog skotten Gordon vid sitt bord och lät behandla
sig af den tyska läkaren Blumentrost. Greken Spafari, som tillhörde hans omgifning och som tack vare honom innehade en plats vid utrikesdepartementet (Posolskij Prikaz), var en fullkomligt modern typ för en hofdiplomat och på grund af sina resor i Europa och Kina en kosmopolitisk gammal praktikus. Han uppgjorde planer att sätta i gång sjöfart på Asiens floder och korresponderade med borgmästaren i Amsterdam, Witsen. Galitsin bebodde ett palats, som utan och innan fullständigt bar prägeln af en förnämlig europeisk bostad, med dyrbara möbler, gobelinstapeter, taflor och väggspeglar. Han ägde ett bibliotek, hvarest funnos latinska, pokka och tyska böcker och där man senare påträffade den serbiske reformatorn Krisjanitjs manuskript, hvarur Peter förmodligen hämtat åtskilliga idéer. Han lät bygga tre tusen hus i Moskva och till och med den första stenbron, hvartill en polsk munk uppgjort ritningen. Han var en lidelsefull vän till Frankrike och lät anskaffa ett porträtt af Ludvig XIV åt

sin son. Hans fall, som efterföljdes af Peters tronbestigning, betraktas af La Neuville som en olycka för civilisationen. Visserligen var han ännu i vissa afseenden fäst vid den värld, som han arbetade på att tillintetgöra. Så t. ex. var han icke fri från vidskepelse. Han lät martera en bonde, som han misstänkte hafva velat förhäxa honom. Senare blef han anklagad för att hafva sökt att vinna Sofias ynnest genom en trolldryck och för att hafva låtit bränna den, som på hans uppdrag tillredt den. Men i detta afseende kan ej självfva Peter fritagas från vissa fördomar. Med ett ord, denne blifvande motståndare var en föregångare till Peter.

Född år 1643, var Vassilij Vassiljevitj Galitsin trettionio år, då han genom Feodors sjukdom kom i beröring med Sofia. Han var gift och hade stora barn. Jämte honom stodo vid den döendes säng Simon Polotskij, en för sin tid mycket bildad lill-rysk präst, den lärda munken, hof-bibliotekarien och skalden Sylvester Mjedvjedjev samt krigaren Chovanskij, streltsernas gunstling. På detta sätt bildades

en politisk grupp, hvilkens olika element möjligen redan förut dragits till hvarandra och slutit sig tillsammans i det fördolda. Mjedvjedjev var själen däri, men Galitsin innehade första platsen vid Sofias sida, och det var kärleken som förskaffade honom denna. Tsarevnan var tjugufem år, men föreföll La Neuville att vara fyrtio. Utrustad med en lidelsefull natur, hade hon ännu icke lefvat med i lifvet, och hennes förstånd och känslor, som vaknat på en gång, kommo henne att kasta sig in i lifvet djärft och besinnings-löst och att helt och hållet följa den våldsamma ström, som drog henne med sig. Hon greps af ärelystnad, på samma gång som hon blef förälskad. Det var naturligt, att hon skulle göra delaktig af sina äregiriga planer den man, utan hvilken framgången ej skulle ha något behag. Det var snarare hon, som dref fram honom, än han henne till stormlöpningen efter den lycka de skulle dela med hvarandra. Personligen förefaller han rädd, misstänksam, obeslutsam och visade tidigt tecken till förvirring och ängslan. Hade ej Mjedvjedjev och Chovanskij varit, hade hon kanske ryggat tillbaka, då det afgörande beslutet skulle fattas. Mjedvjedjev hetsar bandet, inger det sin egen lidelse och stridslust, och Chovanskij sätter till sist i Sofias händer det fruktansvärda vapen, som hon behöfver till utförandet af sina planer.

II.

Streltserna, Ivan den Förskräckliges och hans vapenbroder Adasjevs verk, hade år 1682 blott existerat en ganska kort tid, men deras ära var redan fördunklad. De hade dock lyckats att af denna skapa sig ett kapital, så att de hade fullt upp att lefva. Fria män, soldater från

far till son, utgjorde de under det allmänna slafveriet en priviligierad militärkast, som just genom sina privilegier förvärfvat sig en betydelse, som ej står i rimligt förhållande till den roll den spelade och de tjänster den gjorde. Staten gaf dem bostad, utrustning och penningar, till och med i fredstid, under det att andra fria män voro dömda att tjäna utan någon som helst sold på egen bekostnad, till och med i krigstid. De hade en särskild organisation under en egen befälhafvare, hvilken alltid var en förnäm bojar. I fredstid gjorde de tjänst som gatupolis, patruller, vaktposter, hedersgarde och brandmanskap. Ett utvaldt regemente, "stigbygelns regementea (stremjannij) ledsagade tsaren, så ofta han begaf sig utom staden. I krigstid utgjorde de avantgardet och kärnan i hans armé. I Moskva funnos tjugu regementen på 800 à 1,000 man hvarje, hvilka särskildes genom färgen på uniformerna. De hade röda, blåa eller gröna kaftaner med breda röda bälten, gula stöflar och pälsbrämade sammetsmössor. Äfven i provinserna funnos ett obestämdt antal regementen. Då de voro lediga från krigstjänst, idkade de också handel och industri, hvarvid de lätt blefvo rika, emedan de ej betalade några skatter eller afgifter för yrkesrättigheterna. Därför hände det ofta, att välburgna borgare i Moskva anhöllo som en ynnest att blifva inskrifna i deras rullor. Men de voro exklusiva och tillbakavisade alla, som ville tränga sig in i deras led.

Det var dem Boris Godunov hade att tacka för sin seger öfver samozvanjetsem Dmitrij. Under tsar Michail tillfångatogo de Mariana Mnizech och hennes sista anhängare Zarutskij, de togo under Alexej Smolensk från polackerna, försvarade under Feodor Tjigirin mot turkarna. Under den långa inre och yttre krisen på 1600-talet togo de alltid parti för den lagliga öfverheten; de besegrade den upproriska kosacken Rasin, och i självfva verket

var det de som räddade monarkien. Men dessa oroliga tider utöfvade en reaktion på dem och lade grunden till upplösningen28

af manstukten. Ett lättjefullt lif fördärfvad© dem till sist fullständigt. Ordningens naturliga väktare, gjorde de sedan någon tid gemensam sak med alla slags insurgenter och gåfvo tecknet till upploppen. Dessa stodo nu på dagordningen inom de lägre samhällslagren. Ämbetsmännens korruption och snikenhet och därur sig härledande missbruk hade väckt harm i folkets sinnen. Ehuru de hade mindre att beklaga sig öfver, höjde dock streltserna sin röst öfver alla de andra klagandes. Ehuru de nu voro ganska klena soldater, såsom en snar framtid ådagalade, uppträdde de som farliga skräflare-, en stormdag skulle göra dem till de grymmaste banditer.

Farliga symptom visade sig från detta håll före Feodors död. Soldaterna i Siemjon Gribojedovs regemente reste sig upp mot sin öfverste och anklagade honom för underslef. De påstodo, att han bestal dem på deras sold och tvingade dem att arbeta om söndagarna på uppbyggande af ett landthus. På grund af regeringsmaktens svaghet, enär suveränen låg för döden och hans arfvingar voro minderåriga, spred sig smittan. Då Narisjkins kommo till makten samtidigt med Peter, funno de sexton regementen i uppror. I sin förlägenhet återkallade de ur förvisningen Matvjejev, hvilken skapat deras lycka och var en erfaren statsman, och i förbidan på denna räddare lämnade de öfverstarna i sticket. De underkastades praviesje, ett straff, som brukade tillämpas på insolventa gäldenärer. Inför de församlade trupperna piskades de anklagade cheferna med spön på vadorna, till dess de lämnat ifrån sig alla de egodelar, som de med eller utan skäl antogos hafva roffat till sig. Bestraffningen räckte många timmar. De dogo ej däraf, men nu var det slut med manstukten, och det lössläppta vilddjuret i denna trupp af vilda pretorianer väntade blott på ett åtkomligt rof, för att taga ut språnget och slå till med ramarna. Sofia och hennes rådgifvare utpekade då för dem medlemmarna af släkten Narisjkin.

Allt var förberedt och upproret organiserades med

flygande fanor och klingande spel och med cynisk öppenhet. Tsarevnas morbroder Ivan Miloslavskij, hvilken Peter senare utpekade som den förnämsta anstiftaren af det skänd-liga dådet och förföljde ända i grafven med sitt vilda hat, var i våldsam rörelse. Han spred ut falska nyheter och hetsade till vredesutbrott. Ett rykte gick, att familjen Narisjkin hade förgiftat tsar Feodor, att de misshandlade Peters äldre broder, den tsarevitj som beröfvats kronan, och att en medlem af denna familj drömde om att bemäktiga sig tronen. Man såg en Narisjkin, åtföljd af en beväpnad skara, misshandla en strelits hustru, men det var en af Misloelavskiernas förklädda hejdukar. En af Sofias förtrogna, Feodora Rodinitsa, var ständigt i rörelse på gatorna, smög sig in i militärernas kvarter och strödde omkring sig giftiga ord, penningar och löften.

Man väntade på Matvjejevs ankomst, som skulle vara det öfverenskomna tecknet. Streltserna, som på förhand instruerats, mottogo sin förra chef väl och insöfde honom i säkerhet. Den 11 maj 1682 bjöd honom en deputation från de tjugu regementena bröd och salt, "honung på en knifspets", som den olyckliga, till döden redan invigda gubbens son senare sade. I gryningen fyra dagar senare slog man alarm i alla kaserner, de tjugu regementena grepo till vapen för att belägra Kreml. Streltserna hade nu lagt af de olikfärgade kaftanerna och uppträdde alla lika klädda i röda skjortor med till armbågen uppkaflade ärmar som tecken på det förehafvande som förmått dem att stiga upp så tidigt. De voro ej längre soldater, utan bödlar. De hade druckit oerhördt, innan de begifvit sig i väg, och berusade af brännvin, innan de voro det af blod, upphäfde de de förskräckligaste tjut och svängde sina hillebarder. De trodde eller låtsades tro, att Ivan och till och med Peter hade blifvit mördade och påstodo, att de skulle hämnas deras död. Från öfversta trappsteget af Böda trappan visade man dem tsaren och tsarevitj, friska och sunda. Man försökte lugna dem, men de voro som döfva och kände ej

mer igen någon. De ropade blott högre: "Död åt mördarna"! Chefen för deras prikaz (förvaltningsbyrå, departement), den gamle Dolgorukij trädde fram på trappan för att återställa ordningen. Genast klättrade några,

som voro djärfvare än de andra, upp föl* trappan, grepo tag i gubben och slungade honom ned. Andra sträckte fram sina pikar. Ljubo! ljubo! (det är bra), skrek massan. Blodbadet var nu i gång; det räckte i tre dagar. Man fordrade, att den ena efter den andra skulle utlämnas. Natalias och Matvjejevs rådgifvare och fränder, familjen Narisjkins medlemmar förföljdes inom palatsets område, uppspårades i grannhusen och delade Dolgorukijs öde. Några marterades långsamt, släpades af hästar ute på torget, piskades med knutpiskan, brändes med glödgade tänger och styckades slutligen med hillebarder. Natalia kämpade förtvifladt för att icke behöfva utlämna sin älsklingsbroder Ivan. Slutligen gaf han sig själf i streltsernas våld på den gamle furst Odojevskijs böner och offrade sitt hufvud för att rädda några, som de rasande streltserna" gingo in på att skona. Efter att ha anammat nattvarden i en af Kremls kyrkor framträdde han med en helgonbild, som han bar i händerna som sitt sista värn. Man ryckte ifrån honom ikonen, och han drunknade i det rasande haf af blod, som fortfor att piska det gamla palatsets murar. Det sträckte sig ännu längre, dess bränningar bröto sig öfverallt i staden och omhvärfde enskilda och offentliga byggnader, uppspårande under mord och rof fingerade medskyldiga i ett inbilladt brott. Upprorsmännen stormade till och med arkiven, i hvilket afseende en politisk afsikt tysktes leda dem, nämligen önskan att åt deras excesser gifva en folkvänlig prägel. Man tror nämligen, att de sökte undanrödja dokumenten rörande lifegenskapen instiftande.

Och Sofia? Vissa historieskrifvare hafva försökt att fritaga henne från allt ansvar. Detta står dock i strid med uppenbara fakta. Aldrig har uttrycket Is fecit cui prodest varit mera tillämpligt än här. Under dessa förskräckliga

dagar ser man många besegrade; men endast en segrare uppträder, och det är hon. Hon har så fullkomligt rörelsen i sina händer, att hon hejdar den och leder den in i lugnare strömfåror, i samma stund hon finner för godt. En obetydlig biperson, Tsikler, lyckas att med några ord lugna de mest rasande. Dagen efter krisen tillhör denna Tsikler tsarevnas intimaste omgifning. Samtidigt tillfalla de viktigaste poster hennes gamla vänner och släktingar, Chovanskij, Ivan Miloslavskij och Vassilij Galitsin. På så sätt delas rofvet. Hon tar sin vederbörliga del. Ehuru Peter förblifver tsar till namnet, bemäktigar hon sig makten och är faktiskt regentinna i förbidan på något bättre. Hon betalar också dem som väl tjänat henne. Streltserna erhålla tio rubel per man för sin möda, och äfven om deras offers ägodelar, ej utdelas bland dem, såsom de fordra, lagar man, att de på omvägar få ersättning genom att for-sälja dessa ägodelar och gifva dem ensam rätt att köpa dem. Man kelar med dem, ty ännu behöfvas de. Den 23 maj visade de sig åter utanför Kreml och fordrade, att Ivan skulle bli delaktig af makten. Genom att denna fördelades på två händer kunde den lättare hållas i schack. Streltserna hade styrt så till, att de hade i sitt våld patriarken och några bojarer. Man ställde ånyo till ett skenval, och den bekanta tronen med två stolar återuppställdes. Men detta var icke nog. Ivan, sjukligen, idioten, skulle nödvändigt ha försteget. Nytt upplopp, nytt skenval följde. Nu kastade Sofia helt och hållet masken. Då Ivan utropades till första tsar, serverades en festmåltid åt upprorsmännen, hvarvid tsarevna presiderade. Deras händer voro ännu röda af blod, liksom deras skjortor, och hon slog i åt dem. De visade henne sin tacksamhet genom att återkomma den 29 för att tilldela henne titeln regentinna.

III.

Nu hade hon nått maktens tinnar, men alla dessa illdåd hade hon befordrat blott för att kunna njuta maktens sötma tillsammans med sitt hjärtas utvalde och genom honom. Alla lydde honom; hon ville, att det skulle vara han som befallde. Rysslands verkliga härskare under de sju år hennes regering varade, den verkliga regenten var Vassilij Galitsin.

Tsarinnans dygd har haft sina försvarare lika väl som hennes politiska ärlighet. Den förälskade furstinnan har dock själf gifvit oss talande bevis på motsatsen, så att sakerna kommit i sitt rätta ljus i historien. Fem år hade förflutit; hon härskade i Kreml, och Galitsin var i färd med att på Krim afsluta ett olyckligt fälttåg, hvarest hon ensam trodde, att han skördat lagrar. Han var på väg till henne i Moskva, och hon skref till honom följande:

"Batusjka, mitt hopp, mitt allt, må Gud skänka "dig en lång lefnad. Denna dag är högeligen lycklig "för mig, ty Gud, vår Herre, har gjort sitt och sin "moders namn äradt genom dig, mitt allt. Aldrig har uden gudomliga nåden uppenbarat sig på ett tydligare "sätt. Aldrig ha våra förfäder fått så stora bevis på "den. Liksom Gud betjänade sig af Moses för att föra "Israels barn ur Egypten, så har han fort oss genom "öknen med dig till redskap. Ära vare honom, ty han "har i dig visat oss sin oändliga barmhärtighet. Huru "skall jag väl kunna värdigt belöna dig, min älskade, "för dina ytterliga mödor, o, du min fröjd, mina ögons "glädje! Kan jag verkligen tro, o, du mitt hjärta, att "jag snart skall återse dig, o, du min hela värld! Den "dag, då jag återfinner dig vid min sida, skall bli en "stor dag, o, du min själ! Om det vore möjligt, skulle "jag genom en magisk besvärjelse låta dig återkomma

"om några ögonblick. Dina bref hafva alla lyckligen "anländt, lofvad vare Gud. Rapporten om slaget vid "Perekop ankom den 11; jag gjorde den dagen en vall-"färd till fots till Korsfästelsens kloster (Vozdvisj&nski)\ "då jag närmade mig den helige Sergius1 kloster, upp-"hann din kurir mig. Jag vet knappast, hur jag kom "till slutet af min färd. Jag läste, under det jag gick. "Huru skall jag väl visa min tacksamhet mot Gud, hans "heliga moder, och den barmhärtiga Sergius, underverks-"mannen? Du uppmanar mig att gifva allmosor åt "klostren. Jag har öfverhopat dem alla med sådana; "jag har vallfärdat till alla liksom till detta, ständigt "till fots. Medaljerna äro ännu icke färdiga. Bekymra "dig ej därom. Så fort de äro färdiga, skall jag skicka "er dem. Du uppmanar mig att bedja. Jag gör så, "och Gud, som hör mig, vet också, huru jag längtar "att få se dig, o, du min värld, o, du min själ! Jag "hoppas på hans barmhärtighet. Den skall tillåta mig "att snart få se dig, o, du hela mitt hopp! Hvad be-" träffar hären, kan du göra med den efter behag. Hvad "mig angår, mår jag väl, helt visst tack vare dina böner. "Vi må alla väl. När Gud tillstädjer mig att återse "dig, skall jag berätta dig allt, o, du min värld. Du "skall få veta, huru jag tillbringat mina dagar, hvar-"med jag sysselsatt mig. Men dröj icke, gå på; skynda "dig, dock icke för mycket, ty du är nog uttröttad. "Hur skall jag kunna belöna dig för allt, mer än alla "andra? Ingen skulle kunnat göra hvad du gjort, och "detta har du endast kunnat genom att anstränga dig "så mycket.

SOFIA.»

Brefvet är, som man ser, tydligt nog. Om man får tro La Neuville, skulle Sofia ej tvekat att gifva sin hjälte den belöning hon ansåg honom värdig, om ej ett hinder stått i vägen för utbrotten af hennes tacksamhetskänsla.

Detta hinder var Galitsins gemål. Och olyckligtvis vägrade hjälten att göra hvad som var nödvändigt för att undanröja det "emedan han af naturen följde ärans bud, hvartill kom, att han hade stora egodelar och barn, som voro honom kärare än de, som han hade med furstinnan (tsarevnan), som han blott älskade med hänsyn till den fördel han kunde hafva däraf". — Emellertid fortsätterkrönikeskrifvaren så: "Som kvinnorna äro förslagna, lyckades hon (Sofia) öfvertala honom (Galitsin) att förmå sin hustru att gå i kloster, hvarefter mannen enligt moskoviternas religion erhöll tillåtelse att gifta sig på grund af sitt temperament, som ej tillät honom att lefva ogift. Då den goda damen gått in härpå, betviflade furstinnan ej att hennes planer skulle lyckas."1)

Hon gjorde upp räkningen utan tanke på ett annat hinder, som plötsligen reste sig upp mot henne och mot det snara uppfyllandet af hennes käraste önskningar.

IV.

Under de fruktansvärda skakningar, som vid flera tillfällen kommo Ivan den Förskräckliges diadem att vackla på Natalia Narisjkins unga sons hjässa och tedde sig för hans blickar såsom blodiga syner, spelade han, såsom man lätt kan tänka sig, det passiva offrets roll. Välvilliga berättelser hafva visserligen spridts, att han visade ett mod, som var öfverraskande för ett barn vid hans ålder, och att han trotsade mördarna med en eld och ett majestät i sin blick, som kom dem att rygga tillbaka. Man har sagt, att han

') Depesch från den franska diplomatiske agenten La Vie af den 10 november 1718, som citerar Peters egna ord, hvilka bekräfta detta.

vid tre års ålder kommenderade ett regemente och afgaf rapporter till sin fader. Vid elfva års ålder hade han under skotten Menesius1 ledning inträngt i krigskonstens alla hemligheter och hade vid tillämpningen af dem ådaga-lagt självständiga och reformatoriska åsikter. Dessa legender äro fullkomligt osanna. Den blifvande stora mannens kroppsliga och andliga utveckling tyckes tvärtom hafva skett ganska långsamt. Denna koloss hade svårt att lära sig gå och vid tre års ålder hade han ännu en amma. Elfva år gammal, kunde han hvarken läsa eller skrifva. Fältherren i kolt och hans regemente (Pjetrov-Polk), om hvilken en vanligen bättre underrättad författare talar med välbehag i ett för öfrigt intressant arbete äro fostret af en naiv inbillning. An vidare: vid en ännu mycket mer framskriden ålder visade Peter aldrig prof på ett stort naturligt mod; därtill var han allt för nervös och lättillgänglig för intryck. Hans första uppträdande på historiens skådebana, som senare fylldes af dånet af hans bedrifter, var på intet sätt hjältemodigt. Modet liksom kunskaperna kommo först sent genom ansträngningarna hos en i pröf-ningarna skolad vilja. Dessa fruktansvärda pröfningar, denna ångest och fasa, som han utsattes för i sin barndom, hafva å andra sidan bibringat hans temperament och hans karaktär ett outplånligt lyte, så att han tydligen vid hvarje något så när våldsam andlig stöt lätt kom ur sin fysiska och andliga jämnvikt, och hela hans varelse ryggade instinktmässigt tillbaka för faran samt förlorade lätt all besinning och självbehärskning. Hans vilja fick dock senare öfverhanden, och hans natur, som han lärt sig att behärska, blef så mycket lydigare. Men den var dock ursprungligen annorlunda. Af naturen var Peter i hela sitt lif räddhågad och därför blef han så mycket våldsammare, men hans våldsamhet var icke medveten och sällan beräknad, såsom fallet var med Napoleon, utan fullkomligt oreflekterad och där-

^ Zabjelin: Peter den Stores barndom. Moskva 1872.

för undandrog den sig viljans och förnuftets kontroll. Detta lyte, som jag här påpekar, detta en andligen lemmalytts brännmärke, bar han på i hela sitt lif, och hans befallande och sträfva anlete förvreds af smärtsamma nervösa ryckningar, som kom bisterheten att ännu mer framträda. Det har sagts, att dessa ryckningar voro en följd af ett förgiftningsförsök. Vare sig de berodde på ett fysiskt eller moraliskt gift, så är dess verkan det enda betydelsefulla. Det gift, som streltserna ingjöto i det stackars barnets ådror, då de läto dess små fötter bada i sina fränders blod, förefaller mig sannolikare.

Han blef rädd, liksom hvarje annat barn skulle blifvit i hans ställe. Han gömde sig säkerligen i sin moders kjortlar, och han lämnade än en gång utan saknad det dystra palatset, som för honom var så uppfylldt af hemska skräckbilder. Ty genom Sofias triumf dömdes han och hans närmaste åter till förvisning, och han ställdes, om icke utom lagen, åtminstone i en undantagsställning. Genom förvisningen fick denna härskare på tio år, hvilken som man förde ett så utomordentligt rörligt lif, tillfälle att röra sig fritt, han fick inandas frisk luft och återvann själens och kroppens hälsa. Förvisningen var detsamma som friheten.

Han begagnade sig af denna. Han återkom visserligen vid de stora festedagarna till Kreml för att sitta på den i Holland särskildt beställda dubbeltronen, som man ännu visar på museet i Moskva; men det var endast korta besök han där aflade. Den öfriga tiden vistades han i Preobrasjenskoje, fri från allt tvång, från maktens och etikettens band, och intet kunde vara nyttigare för honom. Man får icke glömma, att han genom sin moder tillhörde en jämförelsevis självständig krets. Då Natalia kom till Kreml, väckte hon skandal genom sina halft skotska manér. En dag tog hon ju sig för att lyfta på en flik på förhängena, som voro dragna för hennes vagnsfönster. Längre fram skall Peter rycka bort hela förhänget! Genom sin moder hade han insupit den europeiska kulturens tradi-

tioner. Men hans öde har så velat, att han hölls fjärran från den grekisk-latinsk-polska skolan, hvilken hittills

varit den rådande i Ryssland. Representanterna för denna skola med Mjedvjedjev i spetsen tillhörde Sofias parti. Peters lärare, Zotov, som också hörde dit, nödgades fly och blef aldrig ersatt. Då barnet lämnades åt sig själf, och fick välja andra läromästare efter egen smak, visade det en instinktmässig böjelse för utländingar. På detta sätt inhämtade Peter hvarjehanda kunskaper, ehuru endast ett fatal, som rörde krigarens yrke. Han blef aldrig hängifven detta. Därtill var hans sinne alltför praktiskt anlagdt, så att säga alltför borgerligt. Redan tidigt anslog han penningar till Orusjennaja palata, hofvets vapenförråd; men denna det sjuttonde århundradets moskovitiska arsenal var endast till namnet militärisk. Det var snarare ett slags orientalisk basar. Peter lät hämta klockor därifrån, hvilkas urverk han roade sig med att taga sönder, samt trädgårdsredskap, hvilkas användning han lät beskrifva för sig. Man har också velat öfverdrifva betydelsen af hans barnsliga nyfikenhet. Men man bör tänka sig honom som ett vanligt barn, ehuru ett barn med vaket förstånd. Om vi så tänka oss honom fullständigt oberörd af en systematisk uppfostrans vanliga slentrian, men på samma gång fullkomligt fri att tillfredsställa sitt vaknande förstånds och sin lifliga inbillningskrafts alla kraf, så förstå vi, att hans instinktmässiga begär efter vetande måste rikta sig på en mängd föremål. Peter var en airoåiåaxrop, för att begagna ett uttryck som en diplomat i hans tjänst längre fram använde i ett bref till Leibnitz 1). Däraf följer ingalunda, att han var brådmogen, hvilket man kan se af hans skrifhäften. Vid sexton års ålder skref han en dålig handstil, stafvade jämmerligt och höll ännu på med addition och subtraktion. Hans lärare, holländaren Franz

!) Baron Urbich. 16 nov. 1707, cit. hos Guerrier: Leibnitz in seinen Beziehungen zu Busaland. Leipzig 1873, band II, sid. 71.38

Timmermann, hade själf ganska svårt att reda sig med ett fyrsiffidgt multiplikationstal. Geometriska teorem omväxlade dock under hans lektioner med aritmetiska uppgifter.

Vi, som äro vana vid vår metodiska undervisning, som framskrider steg för steg, ogilla, att den häfdvunna läroplanen ej följes, ehuru denna dock är helt godtycklig. En sådan omkastning af ämnen är ganska vanlig i en intellektuel miljö, som är mindre bunden af regler än vår.

Det berodde for öfrigt på en slump, att Peter ganska snart intresserade sig för ett slag af studier, som eljest är föga lockande för unga sinnen. Ar 1686 råkade ett samtal att väcka hans nyfikenhet på ett underbart instrument, som furst Jakob Dolgorukij hemfört från en utländsk resa. Han fick höra, att man med ett sådant instrument kunde uppmäta afstånd utan att förflytta sig ur stället. Något sådant hade man aldrig sett i Orusjennaja palata. Genast måste astrolaben efterskickas! Men ack! Dolgorukij återkom tomhändt. Föremålet fanns ej längre hemma hos honom. Det hade blifvit bortstulet. Lyckligtvis skulle fursten snart återvända till de land, där alla slags underbara ting funnos, ty Sofia och Galitsin skickade honom till Ludvig XIV med uppdrag att anhålla om hjälp mot turkarna. Hans allrakristligaste majestät mottog sändebudet föga nådigt, men astrolaben blef inköpt. Då Peter fick den i sin hand, var han att börja med högst förlägen hur han skulle använda den. Någon nämnde då Timmermann, och holländaren, som höll på med att bygga hus i Tyska förstaden blef lärare i matematik på Preobrasjenskoje.

Med en sådan lärare hade Peter hvarken tid, lust eller möjlighet att göra stora framsteg i denna vetenskap. Att han ville komma öfver astrolaben berodde uppenbarligen endast på denna instinktmässiga lust att röra vid a-llt, som utgör barnnaturens innersta grund. Det sätt,

') Ett instrument, hvarmed stjärnornas höjd uppmätes.

hvarpå denna allmänna klåfingrighet framträdde hos honom, skilde sig utan tvifvel i många afseenden från det vanliga, och uppenbarade icke blott en redan hos barnet egendomlig karaktär, som var riktad på allvarliga ting, utan äfven mycket speciella omständigheter, som utöfvat inflytande på honom. Hans lyckliga öde ville, att i den omgifning, hvari han befann sig, de saker, som lifligast ådrogo sig uppmärksamheten hos hans vaknande intelligens och som voro de mest lockande och roliga, just också voro de lärorikaste och nyttigaste; de tillhörde en främmande, af underverk uppfylld värld, med hvilken hans egen värld just nu kom i beröring.

Det är tydligen icke sannolikt, i trots af alla sägner, att den blifvande reformatorn vid tio års ålder eller ens vid sexton haft klart för sig gagnet för Ryssland att vara styrdt af en furste, som var invigd i fjorton yrkens hemligheter. Det är den traditionella siffran. Peter har emellertid aldrig lärt sig fjorton yrken. Han studerade och utöfvade några, såsom till exempel både svarfvarens och tandläkarens, utan verkligt gagn för hvem det vara må. Genom att på detta sätt splittra sina krafter riskerade han, huru vidtomfattande hans intelligens än var, att blifva ytlig och han undgick det ej heller. Då han senare förvandlade sin naturliga fallenhet för olikartade saker till en medveten färdighet, märkte han, att han uträttade mera genom exemplets makt än om han blott sagt till sina undersåtar, detta folk af lättingar: "Gören så eller så, våren verksamma, skaffen eder insikter". Därför var det af princip, men också samtidigt af smak, instinkt, lynnesriktning och under trycket af den omgifvande andliga atmosferen, som han fortsatte att själf vara i lifligaste verksamhet, att från östan och västan, huller om buller och på måfå förskaffa sig alla möjliga kunskaper och färdigheter och att öfverallt och till allt göra bruk af sina tio fingrar. Och det var yttre inflytelser, som tidigt ledde honom in på den enda bana, där han blef ganska

skicklig, om än icke en mästare, samtidigt med att han på denna fann en outtömlig källa till nöje, om än icke till positivt och varaktigt gagn för honom själf och hans land.

Hela världen känner till den vederbörligen utsmyckade historien om den gamla engelska båten, som påträffats i byn Ismajlov i ett upplag af gammalt skräp, som tillhört den unga Peters grandonkel Nikita Ivanovitj Romanov. Den alltid uppfinningsrika legenden förtäljer, att Peter som barn länge till den grad hyste motvilja för det våta elementet, att han bleknade och fick frossbrytningar vid åsynen af en rännil. Detta är kanske blott det symboliska uttrycket för den naturliga svårigheten för en jordens son, en son af det största, fastland som finnes, att komma i intim förbindelse med detta aflägsna, frånvarande, okända, nästan oåtkomliga element. Peter gaf Ryssland en flotta, innan han gaf det ett haf. Hela karaktären hos hans verk, där allt var brådstörtadt, abnormt och paradoxalt, visar sig i detta drag. Båten i Ismajlov, en gammal till hälften rutten slup, besegrade genom att ådraga sig barnets uppmärksamhet dess motvilja och bestämde det för sjömannens kall.

Man har icke sökt att tillfredsställande förklara huru denna farkost kom att finnas i en grannby till Moskva, midt uppe på fastlandet. Då Peter senare anlade ett båt-hvarf några hundra verst längre bort vid sjön vid Pere-jaslavl, följde han blott redan trampade spår. Han åstadkom denna underlighet, en flotta utan haf, men han uppfann den icke. Han har, som vi skola få se, egentligen ingenting uppfunnit af allt det han satt i verket. Under tsar Alexejs regering hade försök redan gjorts. En jakt, Örnen, byggdes vid Djedinov, vid Okas strand, med biträde af särskildt anskaffade utländska timmermän. Struys talar vidlyftigt härom i sina Resor l). Det var något, som

Amsterdam 1746.PETER DEN STO BE

låg i luften, ännu obestämdt, men tydligt riktadt mot ett mål, som borde uppnås.

Liksom astrolaben föreföll båten i Ismajlöv Peter såsom någonting hemlighetsfullt. Bönder hade fordom sett båten segla mot vinden. Ater ett underverk! Att sätta den i vattnet i närmaste damm var ett ögonblicks verk. Men huru manövrera den? Timmermann kunde det ej. Till all lycka voro icke alla arbetarna borta, som arbetat i Djedinov och som likaledes voro holländare. Några hade slagit sig ned i Förstaden. Peter fick på det sättet två nya lärare, timmermännen Karschten-Brandt och Kort. De föreslogo, att båten skulle transporteras till Perejaslavl, ty där fanns en stor sjö. Peter följde deras råd och tog med hänförelse undervisning af dem.

Vid denna tid var det dock ett dagdrifvarlif han hufvudsakligen förde. Därunder förvärfvade han några nyttiga kunskaper, men isynnerhet vissa vanor och tendenser, hvaraf somliga voro beklagliga. Men han vann äfven därvid hälsa och krafter. Han fick muskler af stål och en utomordentlig fysisk uthållighet och motståndskraft, om man undantager några nervösa anfall, som voro en följd af hans redan omtalade lyte. I andligt afseende blef han beundransvärdt smidig, kraftig och företagsam, frånsedt dessa samma brister.

Han förvärfvade äfven vänner, ett helt litet folk, bildadt af de talrika tjänarna i hans omgifning, med hvilka han under sina ständiga ströftåg umgicks förtroligt, drängar i hans fäderneärfda stall (koniuchi), som under många tjuf-pojksstreck redo barbacka på de små bondhästarna tillsammans med honom på gatorna. Att han lekte soldat med dem, säger sig själf. Naturligtvis var det han som kommenderade. Nu var han alltså i spetsen för ett regemente, och fröet till hans andra storartade skapelse, den ryska arméen, lades nu genom detta andra pojknöje. Ja, dessa båda utgångspunkter, sjömanslekarna på sjön vid Perejaslavl och soldat-lekarna på exercisfältet vid Preobrasjenskoje, ledde till de två slutpunkterna: eröfringen af Östersjön och slaget vid Poltava.42

Men för att förverkliga detta och. tillryggalägga den utstakade vägen behöfdes något annat än öfvergången från barndomen till den mognare åldern hos en enastående person, hur utomordentlig han än må anses, något annat än ett enda snilles individuella utveckling. Det behöfdes bistånd af de väldiga krafter hos massan, hvilka underlättade hans anstängningar, hvilka voro förberedda, ehuru de hittills varit overksamma i förväntan på den gynnsamma tidpunkten och på den man, som kunde göra dem gällande, och hvilka slutligen, då tidpunkten och mannen kommo, plötsligen uppenbarade sig, betjänade sig af individen, liksom han betjänade sig af dem, samt drefvo honom framåt, liksom han ingöt lif i dem. Mannen själf var icke annat än en produkt af dessa dolda krafter, och det är därför som han uppträdde i rätta stunden, född af dem och växande med och genom dem.

Det var icke blott en armé och en flotta, det var ett nytt samhälle, som förbereddes genom den häftiga ynglingens förehafvanden och i hans bullrande umgängeskretsar. Hela den gamla aristokratien och Moskvas hela föråldrade hierarki skulle störta tillsammans under fötterna på dessa djärfva sällar, som kommo från stall och kök och som han gjorde till hertigar och furstar, till ministrar och marskalker. Men äfven i detta afseende hopknöt han blott den nationella traditionens afslitna tråd. Han hittade ej på något nytt, utan han efterhärmade endast sina förfäder från den förmongoliska tiden, dessa anförare för en drusjina (ett band kamrater), som arbetade lika strängt som sina druchi, drack med dem, då arbetet var slut, och vägrade att blifva muhammedaner uemedan ott dricka är Rysslunds fröjd".

Peter var i hela sitt lif en god kamrat och en munter dryckeskämpe; han bibehöll också för alltid en i viss mån obehaglig prägel af detta kamratskap med anor från de lägsta folklagren, och han gaf i arf något af detta åt sitt verk och åt nationens lif, sådant han danat det. Folkets seder före hans tronbestigning hafva funnit varma lof-

prisare. Man borde då äfven låta loforden gälla den stora reformatorns enskilda person, och det vore vanskligt. Snuskiga vanor, råa manér, nedsättande laster, stanken af krog och doften af cynism, allt detta som förefaller stötande, hade Peter tagit upp från gatan och från sederna i hans land före reformen. Han gjorde orätt i att själf bibehålla smaken därför, och ännu mer orätt i att vilja, att hans folk skulle bibehålla den.

V.

Tsarinnan Natalia tyckes först sent ha insett den fara för hennes son, som låg i umgänget med sådana personer. Hon hade sitt eget umgänge, som upptog hennes tid och som knappast var mera valdt. Enligt säkra uppgifter härstamma "leksaksregementena" (potjesjnije) från år 1682, hvilket tillfyllest ådagalägger, att denna skapelse i begynnelsen saknade den allvarliga prägel, som man velat tillskrifva den. Peter var då tio år. Men år 1687 började den unga tsarens krigslekar att antaga proportioner, som ådrogo dem allmän uppmärksamhet. I Preobrasjenskoje byggdes vid Jauzas stränder en fästning, där man sköt med kanoner. Aret därpå kom upptäckten af den engelska slupen, och Peter, hvilkens intresse hädanefter delades mellan elden och vattnet och som drogs till Perejaslavl, undandrog sig nu all tillsyn. Det berättas, att han utsatt sig för lifsfara under dessa öfningar, under hvilka olyckshändelser ofta inträffade. För att göra slut härpå, uttänkte Natalia ett medel, hvars verkan föreföll henne säker. "Den, som gifter sig, förändras", säger ett ryskt ordstäf, och hon utvalde en gemål åt sin son. I olikhet med sin blifvande motståndare, den stränge Karl XII, hyste han hvarken44

likgiltighet eller förakt för det täcka könet. Den 27 januari 1689 förde han till altaret Eudoxia Lapuchin, dotter till en förnäm bojar. Men han kom ordstäfvet på skam. Tre månader därefter voro de nygifta redan skilda åt; han kryssade på sjön vid Perejaslavl, medan hon gjorde sina första lärospån i ett änkestånd, som för henne skulle räcka .hela lifvet. För den unga 'tsaren blef seglingskonsten mer än en smaksak, det blef föremålet för en svartsjuk, exclusiv lidelse. En dunkel känsla, ett arf från fjärran Varäger, rörde sig i hans själ. Han hade aldrig sett hafvet och han drömde blott därom. Han hade ingen rast eller ro, förrän han kommit dit. Och häri följde han en gängse tradition. Sedan tvenne århundraden tillbaka hade alla krig, som hans företrädare företagit, haft samma mål: att nå hafvet, vare sig i nordväst genom att tränga undan Polen eller Sverige eller i sydväst genom att få Turkiet att draga sig tillbaka.

Han öfvergaf dock icke sina Jconiuchi; han uttänkte redan strategiska planer, enligt hvilka krigsmakterna till lands och sjös, hvaröfver han förfogade, skulle samverka. Och dessa makters styrka tilltog samtidigt med ynglingens, som redan vuxit upp till en jätte. Leksaken hade nästan blifvit ett vapen. I september L688 hade den unga tsaren för sina soldatlekar rekvirerat alla trummor och piccola-flöjter från ett af streltsernas elitregementen. I november lade han till furst Vassilij Galitsins stora missnöje beslag på två tredjedelar af ett annat regementes effektiva styrka och tog ur förrådena vid Konjusjennij Prikaz (stallafdel-ningen) alla anspann, som behöfdes för hans "leksaksartilleri". En fullständig rekryteringsbyrå inrättades i Preobrasjenskoje, och nu var det icke längre blott stalldrängar och kökspojkar, som kommo för att inskrifva sig i rullorna. Bland rekryterna funnos år 1688 representanter för Moskvas mest lysande familjer, såsom en Buturlin och en Galitsin.

Dessa aristokraters närvaro var en orimlighet, en af dessa öfverraskningar, som historiens ironi så ofta har attPETER DEN STO BE

bjuda på. Peter, som omedvetet arbetade på en stor politisk och social pånyttfödelse, som ej visste hvart vägen ledde, om ej till hans nöjen, hade utan att ana det blifvit redskapet för ett parti, som fullföljde ett helt annat mål. För tillfallet lade diametralt motsatta tendenser beslag på hans verk. Bland nykomlingar, som snart skulle drifva på Peter att framkomma med anspråk på den rätt man beröfvat honom, ja, just ur deras led, skulle en dag de beslut-sammaste motståndarne till reformen rekryteras. För tillfallet gällde det ej reformen utan något helt annat. De medel, hvaraf Miloslavskierna och efter dem Sofia betjänat sig för att befasta eller vinna makten, såsom afskaffandet af mjestnitjestvo och uppviglingen af folket, gjorde dessa solidariska med de lägre klasserna. Det var naturligt, att högadeln, som såg sina privilegier eller sekelgamla vanor hotade, eller åtminstone den del af denna adel, som var mest emot allt framåtskridande, skulle vara benägen att sluta sig först till Matvjejev och Natalia, sedan till Peter; ty det vapen, med hvilket Peter roade sig att leka, var i deras ögon, som nu hjälpte honom att smida klingan och hvässa eggen, bestämdt att påskynda de konservativa antieuropeiska idéernas seger öfver den mest europeiska man, som någonsin funnits i Moskva. "Ned med Vassilij Galitsin!" blef deras stridsrop. Preobrasjenskoje hade helt enkelt blifvit den naturliga samlingspunkten för missnöjda af alla slag, bland hvilka de reaktionära, såsom de viktigaste, intogo främsta platsen. Själf sårad, skymfad och utplundrad genom den övergångsregering, hvilkas slut de alla inväntade, var Peter deras självskrifne anförare, som de hoppades skulle hämnas deras gemensamma oförrätter.

Men därom bekymrade han sig föga. Han roade sig med att på böljorna vid Perejaslavl manövrera båtar, hvilkas segel ännu ingen reformatorisk vindpust kommit att svälla. Under täckmanteln af hans namn och med hans bistånd förbereddes en strid mellan den tysta Kreml och det bullrande läger, där han gaf fritt lopp åt sin ungdomliga46

yra. Men i detta spel, där hans och Rysslands öde utgjorde insatsen, såg och åtrådde han blott en vinst, nämligen större frihet i tillfredsställandet af sina skolpojksnycker. Ar skola förgå, innan han får ögonen öppna för sin

verkliga kallelse. Hittills är han likgiltig därför och lydig stundens ledare. På den af dem utsatta dagen går han till striden om makten, som han har att återvinna, men han afstår åt dem den egentliga vinsten af segern.

Han inträder i historien gående baklänges, med ryggen åt sitt öde och sin ära.

Krisen bryter ut i juli 1689. TREDJE KAPITLET.

Klostret Troitsa.

I. Regentskapets styrelse. — Dess förtjänster. — Orsakerna till dess svaghet. — Missräkningar och förbittring. — I det tomma. — Afledare utåt. — Fälttågen på Krim. — Olyckor. — Galitsins återkomst. — Allmän förbittring. — Peters parti begagnar sig däraf. — Kreml och lägret vid Preobrasjenskoje. — Sofia håller stånd mot stormen. — Sammanstötningen. — II. Natten till den 7 augusti. — Attentat eller krigslist? — Peters flykt. — Klostret Troitsa. — Arkimandriten Vincent — Boris Galitsin. — Rustningar till strid. — III. Underhand* lingar och stämplingar. — Hvem tillhör armén? — Sofias mod. — Vassilij Galitsins svaghet. — Affallet. — Regentens underkastelse. Han beger sig till Troitsa. — Landsförvisningen. — Förhör och straff. — Sofia erkänner sig besegrad. — Klostret. — Det nya systemet — Peters kamrater vid makten. — Reaktionen. — Framtiden.

Rättfardigadt, om än ej direkt motiveradt genom Peters ungdom, kunde Sofias regentskap år 1689 hoppas på några. år af en mer eller mindre laglig tillvaro. Peter ingick blott i sitt adertonde år, och i Ryssland ger ingen lag suveränen politisk myndighet tidigare än andra. De öfrigas otåliga längtan efter makten påskyndade händelsernas gång; icke så Peters. Han var så litet mån om makten, att den afgörande krisen ej på länge åstadkom någon förändring i hans föregående sysselsättningar.

Sofias och hennes medregents styrelse, som utgjorde början till ett kvinnovälde, som inom kort skulle under48

mer än ett århundrade — från Katarina I till Katarina II — blifva det nära nog konstanta styrelsesättet i Ryssland, tyckes ej hafva förtjänat vare sig det klander eller de loford, båda lika öfverdrifna, för hvilka den varit utsatt. Hvarken Voltaire, som på Neuvilles ord gör tsarevnan till en Lucrezia Borgia, ej heller Karamzin, som efter Lévëque och Coxe, förklarar henne vara "en af de största kvinnor, som någonsin uppträdt på världens skådeplats", hafva enligt vårt förmenande träffat sanningen. I sin helhet tyckes det hafva varit en regering med en skarpt framträdande bysantinsk prägel. Hofintriger, partistrider, pretorianupplopp, kyrkliga strider, om huru man bör knäppa ihop händerna, då man beder, om huru ofta man bör säga halleluja och om ej möjligen Treenigheten borde vara fyr-faldig med en särskild tron för världens frälsare, — ingenting fattades. Andra element tyckas dock förekomma, som höja nivån; det ekonomiska uppsvinget, som redan började under Alexej, fortsattes, så ock det intellektuella. Galitsin byggde hus i Moskva, och Sofia författade teaterstycken samt lät spela dem på Kreml och hon lär, enligt hvad några påstå, själf spelat med. Regentskapets såväl inre som yttre politik saknade ej kraft och skicklighet. Den bekämpade djärft anstiftarna af religiösa strider, hvilka efterträdt de föregående upprorsmännen och som, liksom streltserna tillförene, kommo till slottet för att söka patriarken och disputera med honom. Raskolkikernas anförare Nikita afrättades. Regentskapet upprätthöll med kraft ordningen, och då streltserna ville hafva till privilegium att störa den, drog man sig ej för att till och med straffa dessa förutvarande bundsförvanter. Man vädjade från de upproriska legoknektarna till folket. Då man ej kände sig säker i själfva Kreml, fördes tronen därifrån och ställdes under altarets beskydd. I oktober 1682 sökte Sofia och G-alitsin en tillflykt i klostret Troitsa.

"Treenighetsklostret", härskarfamiljens sedvanliga tillflyktsort i farans stund, beläget ungefär fyra och en hall

mil från Moskva, hade vid denna tid den egendomliga prägel, som utmärkte de stora ryska obitielen, hvilka voro små befastade städer med en befolkning af munkar, noviser och tjänare, som kunde räknas i tusental med flere tiotal kyrkor och äfven butiker, verkstäder och olika industri-etablissement. Boris Godunov tog sin tillflykt dit,

och man visar än i dag med stolthet märkena efter de polska kulorna, som voro maktlösa gent emot den heliga ortens befästningar. I sin ordning kom äfven Peter snart dit för att bedja om hjälp och skydd.

Interimsregeringen vädjade ej förgäfves till folket utan erhöll snart en krigshär. Streltsernas anförare Chovanskij, som nu var fientligt sinnad, lockades i ett bakhåll, halfvägs mellan Moskva och Troitsa, och miste där hufvudet. Hans son delade samma öde. De upproriske, som genom deras död förlorade sin ledare, sträckte vapen.

I den yttre politiken visade sig Galitsin, åtminstone som diplomat, vara en trogen och lycklig representant för den häfdvunna statskonsten, som satt till sitt mål att genom att flytta ut gränserna åt söder och väster utvidga Moskvaväldets landområde. Genom att skickligt draga fördel af de svårigheter, i hvilka polackarna i trots af Sobieskis segrar råkat genom sitt långvariga krig mot turkarna, ryckte han ifrån dem Kiev. I juni 1685 installerades i den urgamla hufvudstaden en ny metropolit, som fogade sig i att mottaga investituren af patriarken i Moskva. Detta var ett afgörande steg på den väg, som skulle leda till återtagande af det lillryska området och den polska republikens delning.

Midt under dessa framgångar kom dock olyckligtvis ett ödesdigert bakslag, som berodde på ursprunget till regent-skapets makt. Då Sofia och Galitsin tillintetgjort anhängarna till oredan och anarkien, hade de vändt sig mot upphofsmännen till dessa. Ställdt mellan den missräkning, som uppväckts på detta håll, och den ovilja som framkallats på ett annat, stötte deras politik på ett tomrum, Peter den Store.

hvari den hade svårt att reda sig. Redan följande år måste man gripa till det yttersta. När de illa behandlade och. missnöjda bojarerna åter tycktes resa på hufvudet, bildades en folksamling på Lubianka, ett mycket trafike-radt torg i hufvudstaden. En anonym skrifvelse hade där anträffats, som uppmanade folket att i mängd begifva sig till Vår Frus af Kasan kyrka, hvarest bakom den heliga jungfruns bild ett annat papper vore gömdt, som skulle angifva hvad som vidare borde göras. Man skyndade dit och fann en nidskrift mot Sofia och en vädjan till folket att nedgöra de bojarer, som understödde tsarevnan. Nidskriften var förfalskad och hade till författare Sjaklovitij, en ny rådgifvare, som Sofia tagit och som var en anhängare af det gamla Moskvaväldets renaste bysantinska traditioner och en grym och lömsk intrigmakare. Då tsarevnan låtsades blifva förskräckt, upphäfde det goda folket hyllnings-rop och erbjöd sig att befria henne från hennes fiender.

Äfven utåt vände sig lyckan. Regenten, som till ersättning för Kiev lofvat Polen de moskovitiska truppernas understöd mot turkarna, begaf sig två olika gånger till Krim. Detta var det häfdvunna sättet. Bosatta mellan Moskva och Konstantinopel, bildade Krims tatarer en mur, som Ryssland behöfde ännu ett sekel för att kullkasta. Men Galitsin var icke någon stor fältherre. Under bägge fälttågen förlorade han på stepperna en armé, en ofantlig krigsmateriel och hvad han ännu hade kvar af anseende. Då han begaf sig ut på sin andra expedition, hade han funnit framför porten till sitt palats en likkista med följande hotande inskription: "Försök att vara lyckligare". Då han i juni 1689 återkom till Moskva, hälsades han vid sin ankomst med ett fruktansvärdt oväsen, och man hotade att döda honom. Man påstod offentligen, att han låtit besticka sig. Man hade sett tunnor med franska louisdorer införas i hans tält! Till lägret vid Preobrasjenskoje tillströmmade dag för dag allt flera nya rekryter, och Sofia såg sina anhängares led allt mera glesna. Hon hade

begagnat sig af fredsslutet med Polen för att låta utropa sig till Samodjersjitsa (sj älfhärskarinna) med samma rang som hennes bröder. Denna titel förekom hädanefter i alla offentliga handlingar, och vid de offentliga ceremonierna tog tsarevnan plats vid sidan af sina bröder eller snarare af den äldsta, ty Peter visade sig knappast vid sådana tillfällen. Hon lät i Holland gravera sitt porträtt med Monomaks krona på hufvudet. Samtidigt och ehuru hon, om man får tro vissa vittnesbörd, hade gifvit den frånvarande Galitsin en oansenlig rival i Sjaklovitijs person, sträfvade hon med tilltagande ifver mot sitt ursprungliga mål att gifta sig med regenten och gemensamt med honom intaga tronen. För att nå detta mål hade hon uppgjort en mycket invecklad plan, enligt hvilken man skulle vädja till själfva påfven. Man skulle gifta bort Ivan och gifva en älskare åt hans hustru, för att han skulle få

barn. På detta sätt skulle Peter bli skjuten åt sidan, och man skulle äfven laga, att man blef af med honom. Sedermera skulle man begagna utsikten till en försoning mellan den ortodoxa kyrkan och Rom som lockbete för att förmå påfven att förklara Ivans barn oäkta, och, då alla hinder så voro undanröjda, skulle Sofia och Galitsin ej hafva annat att göra än tillägna sig rofvet. I förväntan härpå ville tsarevnan göra en djärf kupp. Medan Sjaklovitij, som genom regentens återkomst nedstigit till en fanatisk anhängares och polisspions anspråkslösare plats, förföljde de få anhängare till Peter, som redan vågade lyfta på masken, och i all tysthet underkastade dem ett pinligt förhör i en undangömd skog i Moskvas omgifningar, trotsade hon den allmänna meningen genom att utdela belöningar till stridskamraterna till Galit-sin, hvilken hon envisades anse för segrare. Peter, som fick goda råd af sin omgifning, vägrade att gifva sin stadfästelse. Hon brydde sig ej därom. Detta var början till konflikten. Öfverhopade med hedersbetygelser och pensioner, begåfvo sig generaler och officerare till Preo-52

K, WALI8ZKW8RI

brasjenskoje för att tacka tsaren. Han vägrade att mottaga dem. Detta var brytningen.

II.

Kom så den historiska natten mellan den 7 och 8 augusti 1689, en sommarnatt, öfver hvilken olyckligtvis mörker hvilar genom historiens och legendens motsägelser. Följande förefaller dock klart. Peter rycktes plötsligen ur sin sömn af flyktingar från Kreml, som kommo och underrättade honom om att tsarevnan hade samlat en väpnad trupp för att anfalla Preobrasjenskoje och mörda honom. Att detta attentat var påtänkt är ingalunda bevisadt; det är ej ens sannolikt. Af de dokument, som samlats af den bäst underrättade af de ryska historieskrifvarna, Ustrialov, framgår snarare, att Sofia ej i detta ögonblick tänkte eller ens kunde tänka på ett anfall mot lägret i Preobrasjenskoje. Hon visste, att det var väl bevakadt, på krigsfot och skyddadt mot hvarje öfverrumpling. Hon fruktade snarare eller kanske låtsades frukta ett anfall från "leksaksregementena", som brunno af lust att utmärka sig genom en djärf kupp. Som vi veta, v^r det hennes vana att låtsa fruktan för att ingifva tsreltserna eller pöbeln i Moskva lust att försvara henne. Hon var så föga benägen att handla, att hon ända till morgonen var okunnig om det meddelande, som om natten bragts hennes bror, och om dess följder. Sedan länge voro Preobrasjenskoje och Kreml ömsesidigt på sin vakt. De båda parterna öfvervakade hvarandra, misstänkte och anklagade hvarandra för inbillade attentat. Månaden förut, då Sofia besökte Peter i "hans läger" med anledning af välsignandet af Jauzas vatten, hade Sofia åtföljts af tre hundra streltser. Några dagarPETER DEN STO BE

53

därefter, då Peter kom till Kreml för att gratulera sin tant Anna på hennes namnsdag, utställde Sjaklovitij femtio säkra vakter på Röda trappan för att vara beredd på allt.

Denna ödesdigra natt var en beväpnad skara samlad i Kreml. Till hvad ändamål? För att på morgonen ledsaga henne på en vallfärd, försäkrade Sofia senare. Bland dessa hundratals soldater, som utvalts bland dem, som voro tsarevnan mest hängifna, fanns det fem, som läto undfalla sig hotelser mot Peter och hans moder. Två andra, hvilkas namn gått till eftervärlden, nämligen Mjelnov och Ladogin, ansågo tillfället gynnsamt att desertera till lägret i Preo-brasjenskoje, där de blefvo väl mottagna emedan de gifvit alarmsignalen. Några historieskrifvare hafva ansett, att deras nit endast var låtsadt och att de lydde ett lystnings-ord, hvilket utgått från det parti som dref Peter till handling. Det är möjligt. Vi skola nu komma till det som är konstateradt.

Peter började med att fly. Utan att tänka på att förvissa sig om den fara, som hotade honom, var verklig sprang han ur sängen och skyndade i bara skjortan och barbent raka vägen till stallet, kastade sig upp på en häst och gömde sig i närmaste skog. Några koniuchi kommo efter honom med kläder. Därpå följde officerare och soldater, ehuru ännu till ett ringa antal. Så snart han såg sig omgifven af en tillräcklig eskort, red han i sporrstreck mot Troitsa utan att ännu gifva sig tid att underrätta sin mor, sin hustru och sina andra vänner. Han kom dit* uttröttad och ångestfull klockan 6 på morgonen. Man erbjöd honom en säng. Han var ur stånd att njuta någon hvila; förfärad, orolig, smälte han i tårar och upphäfde suckar samt frågade minst tjugu gånger arkimandriten Vincent, om han kunde räkna på hans beskydd. Denne munk var sedan länge hans hängifna

anhängare och hade till och med försträckt honom penningar vid de kritiska tillfällen, då han genom Sofias njugghet led brist. Arki-mandritens manliga och ömma ord lugnade slutligen den54

unga tsaren. Boris G-aJitsin, en frände till regenten, Bu-turlin och de andra förnämsta befalhafvarna vid lägret i Preobrasjenskoje uträttade än mer. Hvad som nu följde, visar liksom det redan nämnda uppenbart, både att man sedan länge hade tagit sina mått och steg i Peters omgifning för den kommande striden och att han själf var ur stånd att där personligen taga initiativet och ledningen. Han öfverlämnade allt åt sina vänner och tänkte isynnerhet på sin sjö vid Perejaslavl och på de båtar, som han där skulle manövrera, när han blefve i stånd att bygga dem efter behag. Han lämnade sina anhängare ännu som herrar öfver den situation de skapat.

Innan dagens slut var klostret fullt af människor; tsarinnorna Natalia och Eudoxia, potiesjnijerna och stréltserna af Sucharevs regemente, som sedan lång tid tillbaka vunnits för den yngre tsarens sak, anlände de ena efter de andra. För att så fort som möjligt finna på hvilken väg de borde inslå fordrades, att alla på förhand vore benägna att taga den. Alla mått och steg saknade hvarje spår af improvisation, och det var Boris G-alitsin, som genast tog ansvaret på sig för allt. Allt tycktes utföras efter en på förhand utstakad plan, och tsarens plötsliga flykt förefaller förutsedd (och följaktligen kanske äfven förberedd) såsom tecknet till stridens början mellan de fientliga lägren. Hvad som var föremålet för stridigheterna förstodo alla. Det ansågs onödigt att tala därom. Om det blef strid af, gällde denna hvem som skulle erhålla makten.

III.

Man parlamenterade först, i det Peter skref till Sofia och begärde förklaringar angående de nattliga rustningarna i Kreml, hvarpå tsarevnan gaf ett undvikande svar. Man sökte på båda hållen vinna tid. En viktig kontingent stod utanför den sålunda började striden, nämligen den infödda och utländska arméen, hufvudstammen af streltserna och Gordons och Leforts regementen, hvilka ej rört på sig. Det gällde hvem som skulle kunna få dem på sin sida. Den 16 augusti tog Peter första steget. En gra/mota (budskap) från tsaren sammankallade representanter för dessa trupper, tio man från hvarje regemente. Sofia gjorde därpå ett skickligt motdrag. Utskickade från henne utställdes på lämpliga platser och hejdade tsarens budbärare, samtidigt med att en annan gramota, undertecknad af regentinnan, vid lifstraff förbjöd soldater och officerare att lämna sina kvarter. I början tycktes åtgärden hafva haft verkan; de tillkallade representanterna lyssnade ej till kallelsen; ett rykte spreds, att Peters gramota var förfalskad. Småningom och omärkligt blefve dock soldatkvarteren tomma, samtidigt med att tilloppet till Troitsa af soldater och officerare af alla vapenslag blef större. Till och med bland dem, som stodo tsarevnan närmast, började symptom till vacklande att visa sig. Först af alla gaf Vassilij Galitsin föredömet därtill. Han hade tänkt, tros det, att begifva sig till Polen och återkomma därifrån med en armé af polacker, tatarer och kosacker och så rustad invänta händelsernas utveckling. Sofia skall hafva förmått honom att afstå från denna plan. Han öfverlämnade henne då åt sitt öde, liksom sig själf. Han drog sig tillbaka till sin landtgård Mjedvjedkov, som låg icke fullt en mil från Moskva, och tillkännagaf, att han ej ville lägga sig i hvad som förehades. De utländska officerare,56

som kommo för att mottaga hans befallningar, svarade han blott undvikande. Därmed var det oåterkalleliga steget till affall taget.

Men regentinnan gaf icke ännu tappt. Hon visste hvad hon hade att vänta af sin bror. Redan hade de upproriska raskolnikernas ledare ropat till henne, då de inträngde i Kreml: "Tiden är inne för er att gå i kloster!" Hellre då döden! Hon sände fredsförslag till Troitsa, hon skickade dit patriarken. Den höga parlamentären ansåg tillfället gynnsamt att sluta fred för egen del och visade sig vid tsarens sida vid det högtidliga mottagandet af deserterande officerare och soldater, hvilkas antal ökades med hvar dag. Hon beslöt sig då för att sätta allt på ett kort och begaf sig själf dit. Halfvägs, vid byn Vosdvi-øjenskoje, där sju år förut Chovanskij mistat hufvudet, hejdade

henne Buturlin, och hon förbjöds att fortsätta färden. Hon slog till reträtt, men höll ännu stånd. Hon sökte ställa sig in med streltserna, hvaraf största delen förblef henne trogen på grund af sin medbrottslighet i det förflutna, fruktan för repressalier och hoppet om nya belöningar. De svuro att dö för henne, men alltjämt bråkiga och illa disciplinerade, infunno de sig den 6 september framför Kreml och fordrade, att Sjaklovitij, tsarevnans förtrogne, högra hand och tillfälliga älskare, skulle utlämnas till Peter. De hade för afsikt att göra honom till syndabock, lämna honom som försoningsoffer, så att genom hans bestraffande tsarens vrede skulle stillas och alla blifva ense. Efter häftigt motstånd, gaf hon till sist vika, och nu var det klart, att hon ej kunde räkna på någon eller något.

Genom att få Sjaklovitij i sitt våld, hade Peter erhållit ett fruktansvärdt vapen i sin hand. Han underkastades tortyr och under knutpiskans slag gaf han alla upplysningar, som tsarens anhängare behöfde för en undersökning mot Sofia och hennes anhängare. Ryktet om detta vittnesmål lockade själfva Vassilij Galitsin från hans tillflyktsort, och han begaf sig undergifven och ångerfull till Troitsa.

Detta var slutet. Peter vägrade att mottaga honom, men på Boris förböner gick han in på att ej visa sig för sträng. Den förra regenten förvisades till Kargopol, på vägen till Archangel, därpå till Jarensk, en öde by ännu längre upp mot norr, där han fick en rubel om dagen att lefva af med sin familj på fem personer, sedan hans ägodelar konfiskerats. Där släpade han fram sin tillvaro ända till 1715. Men tsarens mildhet, som för öfrigt ju ej var stor, inskränktes till honom. Sjaklovitij och hans verkliga eller förmodade medhjälpare dömdes till döden. Efter att hafva underkastats den ohyggligaste tortyr insattes Mjedvjedjev först i ett kloster, men fick till sist samma slut. Schavotten blef allas lott utan åtskillnad.

Sofia sattes, såsom hon förutsatt, i kloster, och vissa försiktighetsmått vidtogos, som ökade straffets stränghet. Peter ordnade först förhållandena till sin broder. I ett omsorgsfullt afvägdt bref uppenbarade han först för honom deras systers illgärningar, men afvisade hvarje tanke på att hafva velat göra intrång på sin äldre broders rättigheter, då han gjort anspråk på att hans egna respekterades. Han skulle alltid älska och akta honom som en fader. Han försummade likväl att rådfråga honom rörande den behandling, som Sofia borde undergå. En af hans kamrater från den första tiden, Ivan Trojekurov, sändes som budbärare till tsarevnan med uppmaning till henne att utvälja ett kloster åt sig. Efter någon tvekan underkastade hon sig också och bestämde sig för klostret Novodjevitjij, som nyligen uppbyggts i närheten af Moskva till den heliga jungfruns ära. Det nya systemets grund var nu lagd.

Det var ännu ett interimssystem. Som Ivan under tystnad fogade sig i hvad som skett och endast uppträdde vid statsceremonier och som Peter, så snart krisen var öfver, återvände till sina nöjen och trädde tillbaka till förmån för dem som förhjälpt honom till seger, tillföll makten stundens verkliga segrare. Boris Galitsin, en moskovit af gamla stammen och sin frände Vassilijs fullständiga mot-

sats, erhöll först den största parten af denna makt. Men den tillföll därefter familjen Narisjkin och tsarinnan-moderns öfriga släktingar, då Boris genom att hjälpa sin brottsliga släkting komprometterat sig och uppväckt Narisjkinernas vrede.

Den store tsarens timma hade ännu icke slagit. Den allvarliga strid, i hvilken han dragits med för ett ögonblick, hade icke ännu fört honom ur ynglingaåldern med dess leksaksarméer och drabbningar på skämt. Denna strid hade dock, oafsedt de omedelbara resultaten, ett afgörande inflytande på Peters öde och utvecklingen af hans karaktär och anlag. Den unga tsaren öfverlämnade statens affärer åt sina forna kamrater, men det blef snart andra, äfven de nya män, som intogo de förras plats och som voro kallade att, äfven om de ej med honom utförde hans stora regerings historia, åtminstone visa honom vägen, som skulle leda honom dit, och att leda hans första steg.

FÖRSTA KAPITLET.

I fält. — I krigets skola. — Skapandet af en flotta. — Azovs Intagande.

I. Peters nya omgifning. — Patrick Gordon. — Francis Lefort — Deras inflytande. — Leforts hus i Sloboda. — Ett moskovitiskt Ca-sino. — De sköna damerna i Förstaden. — Tsaren roar sig. — Boja-rernas styrelse. — Reaktion. — Förlustelserna vid Preobrasjenskoje. — Krigslekar, nöjen, narrspel. — Konungen af Pressburg och den falska konungen af Polen. — SjOn vid Perejaslavl. — En insjöflotta. — På vag till Archangel — Hafvet. — Tsarinnan Natalias död. — Kortvarig sorg. — Peter återtager sina nöjen. — II. Rysslands vanskliga läge. — Tsaren utträkad. — Nöjen och förströelser sökas. — Utländska resplaner. — Peter vill först utm&rka sig i krig. — Nytt fälttåg mot turkarna. — Första angreppet mot Azov. — Det misslyckas fullständigt. — Peters snille uppenbarar sig. — Uthållighet — III. Peters och Rysslands storhet. — En frukt af den mongoliska eröfringen. — Fördubblade ansträngningar. — Det andra angreppet. — Tröjas belägring än en gång. — Framgången. — Peter kan uppträda i Europa. — Resan beslutes.

I.

Olika omdömen hafva fällts om de utländingar, som nu uppträdde i Peters omgifning. Det är ganska vanligt, att man misstager sig på fakta och data, så att man räknar Patrick Gordon till den unga tsarens förtrogna och lärare långt före Sofias fall eller gör Lefort till den förnämsta anstiftaren och verkställaren af 1689 års statshvälfning. I själfva verket kommo båda i beröring med Peter först62

under hans vistelse i Troitsa. Det var långt senare som de kommo in i hans intima umgängeskrets och där utöfvade något inflytande. Gordon tillhörde i böljan Yassilij G-alitsins parti; Lefort spelade ingen som helst roll.

Född omkring år 1635 i Skottland och tillhörande en rojalistisk och katolsk familj af obetydliga lairder, hade Patrick Gordon sedan trettio år tillbaka i Ryssland fört en obemärkt tillvaro i de lägre graderna. Innan han kom till detta land, hade han tjänat kejsaren samt svenskarna mot polackerna och polackerna mot svenskarna. Hans kunskaper inskränkte sig till hvad han kom ihåg från sin skolgång i en byskola i trakten af Aberdeen, och hans militäriska bana i Tyskland och Polen tiH befälet öfver ett dragonregemente. Hans tjänster som diplomat togos i anspråk år 1665 af Alexej och år 1685 af Sofia. Han reste två gånger till England för att underhandla om privilegier för engelska köpmän och skötte sitt uppdrag till allmän belåtenhet, men erhöll endast i belöning en tjarka (bägare) brännvin, som den fjortonårige Peter skänkte i åt honom vid hans återkomst från den andra resan. Han ansåg sig misskänd, anhöll om sitt afsked, erhöll det ej och visade sig då benägen att göra gemensam sak med de missnöjda. Han deltog emellertid i de olyckliga tågen till Krim och förvärfvade där generalsgraden. Men af naturen rikt utrustad och verksamhetslysten samt med förnäma anhöriga i sitt land trodde han sig kunna göra anspråk på högre värdigheter. Personligen bekant med konungarna Karl och Jakob af England och frände till hertigen af Gordon, som var guvernör i Edinburg år 1686, var han den skotska rojalistiska koloniens ledare i Sloboda. Som han talade ryska och ej var rädd för att taga sig ett glas, om så fordrades, åtnjöt han äfven bland moskoviterna en viss popularitet. Genom sin kvickhet, sina förfinade manér och sin skenbara energi ådrog han sig helt naturligt Peters uppmärksamhet. Denne hade ständigt en viss förkärlek för folk med en kraftig natur liksom hans egen. -Patrick GordonPETER DEN STO BE

hade visserligen ett maglidande, som slutligen medförde döden; men år 1697, då han var 64 år, slöt han sin dagbok med följande ord: "De senaste dagarna har jag för första gången känt att hälsa och krafter boija aftaga."

Francis Lefort hade år 1675 kommit till Moskva tillsammans med femton främmande officerare, hvilka liksom han ville göra lycka. Till nationaliteten schweizare, tillhörde han en familj, som vid reformationstiden hade lämnat staden Coni, där den lefvat under namnet Lifforti, och slagit sig ned i Genève. Hans fader var droghandlare och tillhörde därigenom det högre handelsståndet. Vid aderton års ålder begaf sig Francis till Holland med sextio floriner på fickan och ett rekommendationsbref från prins Karl af Kurland, som bodde i Genève, till dennes broder Kasimir, som var i holländsk krigstjänst. Kasimir gjorde den unga. mannen till sin sekreterare och gaf honom i aflöning hans. utrustning, som var värd 300 écus, och spelpenningar, som

uppskattades till 50 écus om dagen. Inkomsterna voro-stora, men osäkra. Två år senare afseglade Lefort till Archangel. Hans första tanke, då han satte foten på rysk mark, var att vända om. Men man kunde ej då för tiden lämna tsarernas rike när och hur man behagade. Utlän-dingarna voro underkastade sträng bevakning, och de som reste ansågos för spioner. Han stannade två år i^ Moskva och var där nära att dö af svält. Han funderade då på. att söka erhålla en obemärkt anställning hos någon af den diplomatiska kårens jämförelsevis aktningsvärda medlemmar och gick från det danska sändebudets antichambre till den engelske envoyéns kök, men fann ingenstädes en varaktig stad. Han hade dock så småningom förvärfvat sig vänner i Sloboda och tjänstvilliga beskyddare, till och med en vacker beskyddarinna, som var änka efter en utländsk öfverste och mycket rik. Ar 1678 fattade han det definitiva beslutet att bosätta sig i landet och att till en böljan gifta sig. Detta var. ett steg, som först måste tagas, ty genom att hafva familj och eget hem undanröjde man alla misstankar^64

Han gifte sig med Elisabeth Souhay, dotter till en katolsk borgare i Metz, som medförde en ganska stor hemgift i boet och hade fina relationer. Två bröder till fra Souhay, två engelsmän vid namn Bockhoven, innehade framstående platser i arméen. Patrick Gordon var måg till en af dem. Det var utan tvifvel därigenom, som Lefort förmåddes att ingå på krigarbanan, för hvilken han för öfrigt hvarken hade smak eller fallenhet.

Uppenbarligen är det icke i dessa främlingars skola som Peter den Store och hans armé lärt hvad som kräfdes för att leda till Poltava. Såsom jag redan antydt, var också det inflytande, som båda dessa män utöfvade på den oerhörda utveckling, de reformer och den civilisation, hvarvid Natalia Narisjkins son fäst sitt namn, endast indirekt. Då detta verk endast var i sin begynnelse, nedstego båda kort efter hvarandra i grafven. Och för tillfallet hade Peter andra tankar i hufvudet, och de lektioner han tog af den gamla skotten och den unga schweizaren hade intet gemensamt med Yaubans eller Colberts vetenskap.

Nu var emellertid Lefort ägare till ett rymligt, elegant, i fransk stil möbleradt hus vid Jauzas strand, och detta var den förnämsta samlingsplatsen för Förstadens invånare. Man fick för vana att, äfven då han var frånvarande, gå dit för att dricka och röka. Alexej hade visserligen genom en lag förbjudit bruket af tobak, men Förstaden gjorde i detta som i många andra afseenden undantag. Som anordnare af lustbarheter hade schweizaren icke sin like. Genom sin glädtighet, sin spelande fantasi och outtröttlighet i njutningarna besatt han i högsta grad konsten att göra alla hemmastadda. De banketter, till hvilka han inbjöd sina vänner, räckte vanligen tre dagar och tre nätter i sträck, och resultatet blef alltid, att Gordon blef sjuk, hvaremot på Lefort intet spår af afmattning kunde förmärkas. Under Peters första resa förvånade han till och och med tyskarna och holländarna genom sin förmåga att dricka. Då han i februari månad 1699 en gång förtärt mer än vanligt,

hittade han på. att man skulle afsluta festen i det fria. Denna dårskap kostade honom lifvet. Då en präst kom för att gifva honom den sista trösten* afskedade han honom glädtigt och bad om musik och mera vin och dog stilla vid tonerna från en orkester. Det var den fulländade typen för en vivor i stor stil, tillhörande en ras, som nu för tiden nästan är utdöd, men som dock haft sina talrika ättlingar i Ryssland. Nästan lika storväxt som Peter och ännu kraftfullare än han, utmärkte han sig i alla slags kroppsöfningar; han var god ryttare, förträfflig skytt, till och med bågskytt, samt var outtröttlig på jakt. Därtill hade han ett vackert utseende och ett behagligt sätt. Hans bildning var ringa, men han var ett språkgeni; han talade italienska, holländska, engelska, tyska och slavonska. L|eibnitz, som sökte vinna hans bevågenhet, då han var i Tyskland, säger, att han drack som en hjälte, men tillfogar, att han var rikt begåfvad. Hans hem var icke blott mötesplatsen för dryckesbröder, utan damer kommo äfven dit, skotskor med fin profil, tyskor med drömmande ögon och yppiga holländskor. De liknade i intet afseende de moskovitiska kvinnor, som voro instängda bakom otillgängliga terems järngaller eUer doldes af fotas (slöjor af siden). De uppträdde obeslöjade, kommo och gingo efter behag, skrattade och pratade, sjöngo sitt lands sånger och sväfvade fram i dansen, hvilande i männens armar. I sina enklaste dräkter, som bättre framhäfde gestaltens skönhet, föreföllo de vackrare. Några af dem voro föga stränga i sina seder. Det var allt detta, som lockade till sig och fängslade den blifvande reformatorn.

Under regentskapets sju år har den ryska civilisationens historia, oaktadt Sofias och öalitsins likartade tendenser, få ljuspunkter att uppvisa. Oroliga på grund af sin osäkra ställning, hetsade och oroade under kampen för tillvaron från den första dagen till den sista, voro dessa båda knappast istånd att tänka på annat än att söka hålla sig kvar vid makten. Men efter statshvälfningen 1689 Peter dm Store. 566

och under de sju följande åren var det ännu värre. Jag har redan påpekat, att då rådde den uppenbaraste reaktion, hvilken var fientlig mot allt framåtskridande. Peter hade ingen skuld däri, men han lade ej heller några hinder i vägen därför. Han hade ingen del i ukazen, som förjagade jesuiterna, eller i domen, som dömde mystikern Kullman att lefvande brännas på Röda torget. Det var patriarken Joakim, som ställde till med dessa bestraffningar, och i själfva verket var det hans inflytande som, ända till i mars 1690, då han dog, var det bestämmande. I sitt testamente uppmanade denna prelat den unga tsaren att icke gifva något beiäl i sin armé åt kättare och att nedrifva de protestantiska kyrkorna i Sloboda. Peter hade ingalunda lust att lyda honom, utan tänkte till och med på att gifva honom en liberalare efterträdare i metropoliten Marcellus i Pskov. Men han hade icke makt därtill. Marcellus accepterades ej, berättar Peter senare, af tre skäl: l:o) emedan han talade barbariska språk (latin.och franska); 2:o) emedan hans skägg icke innehade den vederbörliga längden; 3:o) emedan han lät sin körsven sitta på kuskbocken i stället för att låta honom rida på en af hästarna. — Ännu innehade Peter icke makten. I juli 1690 skref Gordon till en af sina vänner i London: "Jag befinner mig ännu vid detta hof, hvilket förorsakar mig mycken oro och många utgifter. Man har lofvat mig stora belöningar, men jag har hittills ingenting fått. Då den unga tsaren själf öfvertager regeringen, tviflar jag ej på att jag skall få ersättning.u Men den unga tsaren brådskade ej med att taga regeringens tyglar i sin hand. Att börja med var han aldrig tillstädes där, hvarest statens intresse fordrade det. Hvar var han då? Från och med 1690 mycket i Sloboda och särskildt i Leforts hus. Han intog ofta, ända till tre gånger i veckan, sina middagar därstädes. Ofta tillbragte han hela dagen hos sin nya vän och dröjde i hans sällskap ända till följande morgon. Så småningom införde han där sina umgängesvänner. Snart blef huset för trångt för honomPETER DEN STO BE

07

och dem, och ett stenpalats byggdes i stället för gunstlingens gamla trähus. Där funnos en balsal för tre hundra personer, en matsal med karduanstapeter, ett sofrum klädt med gul damast umed en tre alnar hög säng och röda sidenomhängen" samt till och med ett tafvelgalleri.

All denna lyx tillkom icke ensamt för Leforts skull, icke ens för Peters, som brydde sig föga därom, utan den unga tsaren invigde härmed ett system, som han förblef trogen hela sitt lif. Medan han själf längre fram i Petersburg bebodde en koja, ville han, att Mensjikov skulle hafva ett präktigt palats, och fordrade, att alla hofvets festligheter skulle hållas hemma hos denne. Leforts palats blef likaledes så att säga ett annex till den tarfliga bostad, som Peter för egen del bibehöll i Preobrasjenskoje, samtidigt med att det var ett slags offentlig förlustelselokal. De yttersta trädgårdarna i Sloboda gränsade till den by, där Peter och hans lycka vuxit upp. I Sloboda ställde Lefort till danstillställningar. I Preobrasjenskoje afbrändes fyrverkerier, den unga tsarens nya passion. Senare sökte han försvara sin öfverdrifna smak för detta nöje, hvilken Gordon, som hade några insikter i fyrverkarkonsten, ingifvit honom. Han påstod, att de gällde att göra ryssarna förtrogna med krutrök och smällar. Efter Poltavaslaget borde denna omsorg hafva varit öfverflödig, men Peter fortsatte dock med samma ifver att skicka upp raketer och uppfinna konstmässiga fyrverkeripjeser. Sanningen är den, att han hade och alltjämt skulle hafva ett oerhördt nöje däraf. Det blef hans favoritsport, ty han tyckte ej om jakt. Redan 1690 förföll alldeles hans företrädares jaktslott vid Sokolniki. Han tyckte om det som bullrade, liksom hans dotterson, den stora Katarinas olyckliga make. I allt gick han till ytterligheter. Detta nöje, som upptog en stor del af hans tid, utsatte honom och hans omgifning ej sällan för fara, ty han iakttog alls ingen försiktighet. Den 26 februari 1690 omtalar Gordon i sin dagbok, att68

en adelsman dödats af en raket på sex skålpund. En liknande händelse inträffade den 27 januari följande år.

Omväxlande med fyrverkerierna förekommo manövrer med JPotjesjnierna under Gordons ledning, och dessa öfningar voro äfvenledes mycket farliga. Den 2 juni 1690 blef Peter vid en skenattack bränd i ansiktet af en granat, och flera officerare, som befunno sig bredvid honom, erhöllo allvarsamma sår. Någon tid därefter sårades Gordon i benet. Då Peter i oktober 1691 vid ett anfall gick i spetsen med dragen sabel, blefvo officerare och soldater så uppeldade vid åsynen däraf, att de sammandrabbade på rena allvaret. I tumultet dödades furst Ivan Dolgorukij.

I själfva verket tillhörde det tidens sed att utföra våldsamma, råa krigslekar. Ej långt därefter öfverträffade Karl XII i detta afseende vida sin blifvande motståndare. Något, som är karaktäristiskt vid dessa simulakrer, hvilka utgjorde Peters fröjd, var det tokroliga element, som därvid förekom och som hos den unga mannen visar en egendomlig tendens, som senare skulle utveckla sig, betydligt. Fästningen vid Jauzas strand hade utvecklat sig till en liten befastad stad. Där funnos en stark garnison, flotta, domstol, regeringsbyråer samt en metropolit, nämligen den unga tsarens förra lärare, Zotov, som senare utnämndes till narrarnas påfve eller patriark. Där fanns till och med en konung. Rollen innehades af Romodanovskij, som antog titeln konung af Pressburg — det var det namn som staden fått — och som i denna egenskap förde krig mot konungen af Polen, hvilkens roll utfördes af Buturlin. Ar 1694 fick konungen af Polen i uppdrag att försvara en vederbörligen befästad plats mot en belägringsarmé, anförd af Gordon. Yid första anfallet kastade garnisonen och dess anförare ifrån sig vapnen och togo- till flykten utan att bekymra sig om hvad verkan de efter alla konstens regler anlagda förskansningarna, löp-grafvarna och minorna skulle göra. Peter greps af raseri och befallde flyktingarna att återvända till fästningen och försvara sig till sista man. Man sköt väldeliga med kano-

nerna, som visserligen ej voro skarpladdade, men som dock sårade och till och med dödade åtskilliga. Slutligen togs konungen af Polen till fånga och fördes med bakbundna händer till segrarens läger.

Man bör komma ihåg, att Ryssland vid denna tid hade fred med Polen och till och med slutit förbund med detta land och att den polska konungen var den i hela Europa firade Johan Sobieski! Det brydde man sig ej om. Under manövrerna 1692 deltogo i kavalleriöfningarnà en skvadron dvärgar. År 1694 kämpade kyrkosångarna, som upptagits i den nybildade armén, under hofnarren Tur-genjevs befäl mot arméns skrifvare.

Peter roar sig. Det är en ständig fest, en liflig och bullrande orgie, som visserligen beledsagas af några lärorika öfningar, men som oftast öfvergår till barnsligheter och de värsta utsväfningar. Detta är det enda framträdande i den blifvande hjältens lif under denna öfvergångsperiod, som varar under nära tio år. An lär han sig att afskjuta bomber eller att klättra uppför master, än sjunger han med djup basröst i kyrkan och berusar sig, sedan han lämnat gudstjänsten, ända till följande morgon i gladt lag. Det svenska sändebudet von Kochen omnämner en jakt, som Peter själf byggt från för tül akter, och en annan utländing berättar om en biljett, i hvilken tsaren bjuder sig hem till honom under förklaring, att han tänker tillbringa natten med att dricka. På listan af föremål, som fursten skickat efter från Moskva för eget bruk, förekomma mortlar, ingeniörsinstrument, artilleriammunition och papegojburar. I Pressburgs fästning trängas geniofficerare, fyrverkare och alla slags skickliga handtverkare med duraker (hofnarrar), som för sitt nöjes skull döda soldater och ej blifva bestraffade. Organiserandet af arméen är dock sedan lång tid tillbaka af så stor betydelse att den ej borde göras till föremål för skämt. 1690 uppsättes ett gardesregemente, de preobrasjenska, med en kurländare, Georg von Mengden, till chef. Regementet Sejmjonovski kommer

snart efter, och bådas manskap består till en tredjedel af franska protestanter. Men under fälttåget mot Azov, som kort därefter företogs, får den unga tsaren se, hvad denna till det yttre så krigiska trupp duger till och att det är farligt att icke taga allvarliga ting på allvar.

Peter nedlade mycket arbete på att på sjön vid Pere-jaslavl (Pletjejevo-Oztero) bygga en flotta, men han arbetade icke ensamt på detta. Stället är förtjusande. En vacker väg för dit från Moskva med stigningar och sänkningar,

genom skogiga dalar och öfver trädbevuxna kullar. Den klara Yiksa, som rinner från sjöns västligaste del, passerar den närbelägna sjön Somino och faller sedan ut i Volga. I öster resa sig i staden Perejaslavl-Zaleski de gyllene kupolerna på tjugu kyrkor omkring den stora Förklaringskatedralen. Där hade Peter låtit bygga åt sig ett envånings trähus. Fönsterrutorna voro af glimmer och en två-höfdad örn med en förgylld träkrona öfver, som satt öfver ingångsdörren, utgjorde den enda prydnaden på den anspråkslösa boningen. Men man hade roligt där. Båtvarfvet låg några steg därifrån, men det är föga troligt, att Peter arbetade där under sina många uppehåll om vintrarna vid stranden af sitt "lilla haf". I februari 1692 hade man all möda i världen att få honom att lämna detta ställe för att mottaga i audiens ett sändebud från schahen af Persien. Fri som han på denna afskilda plats var från den moderliga uppsikten och andras mindre välvilliga nyfikenhet, kände han sig utan tvifvel här mera ostörd i sina nöjen. I dessa deltogo talrika sällskapsbröder, som ofta inbjödos från Moskva. Deras ekipager mötte på vägen karavaner med vinfat, öl- och mjödtunnor eller brännvinskaggar. Äfven fruntimmer kommo dit. Om våren, då sjön låg öppen för seglats, började arbetena och öfningarna åter; de togos dock knappast alltid på allvar. Ett år före tåget mot Azov visste Peter ännu icke på hvilka haf och mot hvilka fiender han skulle använda sin blifvande krigsflotta, men hvad han hade klart för sig var, att Lefort, som aldrig varit sjö-

man, skulle blifva amiral, att skeppet, på hvilket han skulle hissa sin standert, skulle heta Elefanten och att detta skepp skulle vara rikt förgylldt, hafva förträffliga holländska matroser och en icke sämre kapten, nämligen Peter själf.

Den unga tsarens sista resa till Perejaslavl ägde rum i maj 1693. Han fick ej återse sin sjö och sitt varf förr än trettio år senare, år 1722, på väg till Persien. Söt-vattensflottan, som gjort honom så mycket besvär och skänkt så mycken glädje och som aldrig varit till någon nytta, befann sig då i ett tillstånd af fullständigt förfall med skrof och tackling ruttnade och otjänstbara. Han blef då ond, ty det var ju reliker. Han gaf stränga order, att de skulle vidmakthållas. Förspilld möda! Ar 1803 fanns kvar på platsen en enda båt, som låg i ett förfallet lusthus. Nu finns det ej spår af Peters gamla hus. Allt är försvunnet, till och med björkarna, i hvilkas skugga timmermanslärlingen hvilade sig från sitt arbete.

Ar 1693 förefóllo honom till sist förhållandena för små i Pletjejevo-Oziero, liksom fordom på Preobrasjenskojes damm. Han aflockade sin moder ett medgifvande, som länge förvägrats honom. Han fick fara till Archangel. Ändtligen skulle han få se det riktiga hafvet! Han hade nödgats afgifva ett löfte att ej begifva sig ut på hafvet, utan fröjda sig med att se på fartygen från stranden. Man kan lätt förstå, att han snart glömde detta löfte. Han var nära att drunkna, då han på en skröplig jakt seglade ett i Amsterdam inköpt fartyg till mötes. Det var ett krigsfartyg, men det fanns ombord annat än kanoner, nämligen vackra möbler, franska viner, apor och bologneserhundar. Då han satte foten på däck, greps Peter af hänförelse. "Du skall få kommandot", skref han till Lefort, "och jag skall vara simpel soldat. "Och till borgmästaren Witsen, som inköpt fartyget, skref han: uMin her, jag kan endast i detta bref skrifva till er följande, nämligen att Johan Flamm (lotsen) har framkommit välbehållen med fyrtiofyra kanoner och fyrtio matroser. Hälsa de våra. Jag skall skrifva till dig ut-

förligare på postdagen, ty i denna lyckliga stund, känner jag ingen lust att skrifva, men desto mer att hedra Bacchus, som med sina vinrankor behagar tillsluta ögonen på den, som skulle vilja skrifva ett utförligare bref till dig."

Han undertecknade detta bref

"Schiper Fon schi p. santus profet ities.a

Hvilket skall betyda: "Kapten på den Heliga Profeten." Han var nu tjuguett år, men han behandlade alltjämt ortografien som en skämtsam skolpojke, och för tillfället gjorde han detsamma med flottan. Han lekte matros, liksom han nyss lekt soldat och civiliserad människa. Hemma hos Lefort klädde han sig efter det franska modet; på Archangels gator promenerade han utklädd till holländsk sjökapten. Nu var Holland allt för honom. Han antog dess röd-hvit-blåa flagga och ändrade endast färgernas ordning och på krogarna sågs han sitta och tömma månget

glas med Tromps och Ruyters landsmän.

I januari 1694 återfinna vi honom i Moskva vid Natalias dödsbädd. Han visade mycken sorg i det afgörande ögonblicket och fällde ymniga tårar; men på tredje dagen kalasade han redan hos Lefort. Var han hjärtlös och ur stånd till ömmare känslor? Icke fullkomligt. Han visade sig ständigt vänlig mot Ivan och ända till den olycklige furstens död år 1696 uppförde han sig mot honom som en öm broder. Katarina fann senare i honom något bättre än en lidelsefullt betagen älskare, hon fann en vän, senare en make, som visserligen icke var klander-fri, men orubbligt trofast, tillgifven, om än ej finkänslig, och aldrig otrogen. Nu var han ung och under hela sitt lif hatade han allt tvång. Han tröstade sig fort öfver sin moders död, ty hon hade pålagt honom vissa band. På samma sätt hade han lätt glömt, att hans första gemål fanns till.

Den första maj for han tillbaka till Archangel och återtog sitt fantastiska sjömanslif. Han utdelade grader i flottan, liksom han förut gjorde i sin armé. Romodanovskij, Buturlin och Gordon blefvo: den förstnämnda amiral, den andra vice-amiral, ehuru de aldrig — åtminstone ej de två förstnämnda — sett hafvet eller varit på ett fartygsdäck. Peter förblef simpel kapten, liksom han varit simpel artillerist vid sina landttrupper. Man har envisats att söka finna djupa orsaker till denna lust att synas blygsam och obetydlig, som fortlefde och sattes fullkomligt i system af Peter. Jag tror verkligen, att data, omständigheter och själfva uppkomsten af och de första tecknen på denna egendomlighet blott tillåta oss att däri se en nyck, hvilken liksom alla sådana nycker har sin naturliga förklaring i en egendomlighet hos karaktären. Det är en medfödd blyghet hos föremålet, som på detta sätt träder i dagen, ehuru maskerad, förvandlad och idealiserad, och därigenom blir kontrasten desto större mot det glänsande lefnadsloppet och mot det yttre uppträdandet i allmänhet, som ger tillkänna en stark, själfrådig, obändig natur. Nej, det finnes intet djup eller allvar i den blifvande hjältens närvarande lif. Men detta allt, nöjen, studier, det nya umgänget med utländingarna, Slobodas casino, lägret vid Preobrasjenskoje, krogarna i Archangel, Lefort, Gordon och de holländska sjömännen, allt detta, säger jag, har helt säkert haft till följd, att han med våld och fullständigt slungades ur de hjulspår, i hvilka hans företrädare sjunkit ned, ut på en väg, hvars slutpunkt man ännu icke kunde ana, men som redan tycktes bära ned mot en framtid, full af öfverraskningar.

II.

Hvad blef det emellertid af Ryssland, medan dess lagliga herre på detta sätt följde sina nycker och sin smak för ett kringirrande lif? För så vidt Ryssland var i stånd att förstå hvad som händt och draga sina slutsatser därur, borde det kommit till insikt om att det ingenting vunnit på 1689 års statskupp. Det hade utan alltför stor ovilja eller fruktan sett sin unga härskares förbindelser med njemtsiema och hans täta besök i Sloboda. Man hade blifvit van därvid på Alexejs tid. Men den aflidna tsarens intresse för västerländska förhållanden hade ej gått så långt och ledde till mera tilltalande resultat, såsom industriell utveckling, lagreformer och ett verkligt och fruktbärande framåtskridande på flera områden. Genom Peters fyrverkerier och krigslekar hade några blifvit dödade och många lemlästade, och detta var det enda synliga resultatet af dessa. För öfrigt, om den unga tsaren närmade sig Europa i sina nöjen, så ådagalade bojarerna, som regerade i hans ställe, snarare en reaktionär tendens i allvarliga ting. Dessutom var deras styrelse jämmerligt usel. Galitsin hade misslyckats i striden mot tatarerna, men han hade åtminstone blifvit besegrad långt utanför rikets gränser på Perekops stepper. Nu däremot öfversvämmade tatarerna det heliga Rysslands område. Från alla håll kommo oroväckande nyheter, böner om hjälp och meddelanden om nederlag. Mazeppa sade sig vara hotad i Ukrajna. Patriarken i Konstantinopel Dositheus gjorde sig till språkrör för de dystra ryktena. Ett sändebud från Frankrike hade i Adrianopel sammanträffat med kanen af Krim och storvisiren samt hade gifvit tio tusen dukater åt den förstnämnda och sjuttio tusen åt den senare mot löfte, att till Frankrike skulle öfverlämnas vården om de Heliga orterna. Aftalet hade redan delvis

satts i verkställighet. Katolska präster hade redan beröfvat de ortodoxa munkarna den Heliga grafven, halfva Golgata, kyrkan i Betlehem och den Heliga grottan samt hade förstört ikonerna. Sultanen och hans undersåtar föraktade det ryska namnet. Då han meddelade alla andra suveräner sin tronbestigning, hade han underlåtit att göra det åt de båda ryska tsarèrna. Från Wien, där det ryska sändebudet hade mutat translatorn i utrikesdepartementet, Adam Stille, meddelades det, att kejsarens ministrar hade ständiga öfverläggningar med Polens och Sultanens sändebud, utan att Ryssland visste något därom. Detta land åsidosattes fullständigt och riskerade att stå ensamt mot turken och tataren.

Tecknen på oro och missnöje, hvilka således voro fullt berättigade, blefvo för hvar dag allt mera framträdande, och samtidigt började Peter å sin sida att tröttna på sina nöjen. Archangels redd och Hvita hafvet, som voro stängda sju månader af tolf, voro till ringa nytta. Han hade tänkt söka en väg till Kina och Indien öfver Norra Ishafvet, men det var mer än uppenbart, att man saknade utvägar att våga sig på ett sådant företag. Vid Östersjön kunde ingenting göras, ty svenskarna stodo där och tycktes ej lätta att rubba. Lefort framställde ett annat förslag, och det var isynnerhet nu, vid denna kritiska punkt i den unga suveränens lif, som äfventyraren från Genève fick ett så afgörande inflytande. Sedan flera år tillbaka var han utan medtäflare. Han är den första i en serie, till hvilken Ostermann, Bühren och Münich kunna räknas och hvarigenom under mer än ett århundrade vården om Rysslands ära anförtros åt framstående utländska uppkomlingar. Tolf soldater af gardet gingo på post utanför hans palats, och rikets förnämsta ädlingar trängdes i hans förmak. Peter ägnade honom vid hvarje tillfälle hedersbetygelser, som föga liknade en suveräns åt en undersåte. Han gaf offentligen med egen hand några kraftiga örfilar åt sin egen svåger, Abraham Feodorovitj Lapuchin, som råkat i slagsmål med76

gunstlingen och illa tilltygat hans peruk. Då de voro skilda åt, skref han honom bref, som ådagalade en nästan misstänkt ömhet. Han mottog från Lefort bref, som visade mindre tillgifvenhet än ett familjärt själfsvåld. Ar 1695 kom schweizaren att tänka på, att han skulle kunna bereda sina vänner i Schweiz och Holland ett nöje genom att , låta dem bevittna hans underbara lycka. Peter hade redan sändt några af sina unga umgängeskamrater till utlandet; hvarför skulle han icke själf resa efter för att se och på nära håll studera de underbara saker hvarom Timmermän och Karschten-Brandt endast kunnat gifva honom en ofullständig föreställning. Hvilken fröjd för hans ögon, hvilken förströelse i tråkigheten, hvilka lärorika skådespel och äfven hvilka nya nöjen väntade ej honom där! Men en svårighet uppreste sig. Hvad intryck skulle väl alla ryssars själf härskare göra i Europa? Han skulle bära på ett okändt eller genom gamla och nya motgångar förödmjukadt namn, utan att personligen hafva gjort något för att höja det i den allmänna aktningen. Det var utan tvifvel vid tanken härpå som Peter började pröfva sig själf och granska de sysselsättningar och nöjen, som hittills upptagit hans tid, och han fann då huru tomma dessa varit. Ett ljus uppgick då för honom. Innan han visade sig för dessa västerländingar, som trodde sig så stora, borde han höja sig upp till deras ståndpunkt och medföra i sitt bagage någonting annat än minnet af några skolpojksstreck. Men huru skulle detta tillgå? I detta afseende kommo de svårigheter, hvari bojarerna, åt hvilka hittills alla statsomsorger öfverlämnats, befunno sig, tsarens funderingar till hjälp. Dessa kände också ett behof att göra något för att komma ur den förargliga belägenhet hvari de råkat inåt och utåt genom sin nonchalanta och oskickliga politik, som endast ledts af stundens ingifvelse. Det är sannolikt under trycket af dessa olika bevekelsegrunder, som det första tåget mot Azov vid denna tidpunkt företogs.PETER DEN STO BE

Man har gifvit den blifvande segrarens vid Poltava snillrika förutseende äran af den vid detta tillfälle uppgjorda falttågsplanen, men jag tror, att han ej hade någon del i denna. För öfrigt behöfde han ej göra sig besvär därmed. Planen var för länge sedan uppgjord och ett uttryck för Bysslands traditionella politik mot dess fruktansvärda grannar i söder. Bathory, den store fältherren, som Polen lånat af Siebenburgen, framlade den år 1579 för tsar Ivan. Det forna Tanais från tiden före Kristi födelse, som låg femton kilometer från Donaus mynning, medeltidens Tana, denna genuesarnas handelsdepot, som turkarna eröfrat år 1475 och förvandlat till en fästning och som nu kallades Azov, utgjorde sedan lång tid tillbaka den naturliga anfalls- och försvarspunkten för de två

folk, som sedan sekler i dessa trakter stått

' m o

emot hvarandra och legat i strid. A ena sidan var det nyckeln till flodmynningen, å andra sidan till Svarta hafvet. Det var för öfrigt icke mot denna punkt den moskovitiska arméens förnämsta ansträngningar skulle riktas. Bojarerna, som skulle medföra hufvudmassan af den disponibla styrkan, rikets gamla armé, som åtföljt Galitsin på hans olyckliga tåg mot tatarerna, skulle följa samma väg som denne och göra hans faltåg på nytt, — med samma framgång. Angreppet på Azov vore blott en bisak, en enstaka kupp, där tsaren skulle få gifva fritt lopp åt sin dådlust. I det stora fältlägret, som var på väg mot Krim, var man nöjd med att vara af med honom och man lät honom hållas. Han gjorde sig ej heller mycket besvär med förberedelserna. Enligt hans uppfattning, hvilken klart framgår af ett af hans bref, som han skref, i början af fälttåget, vore .detta endast en fortsättning på fältmanövrerna omkring Pressburgs fästning. Han tänkte öfverrumpla staden. Han aktade sig dock att anförtro befälet öfver sina "leksaksregementen" åt de tillfälliga anförare, som han gifvit dem under de skämtsamina striderna vid Jauzas stränder. Dessa strider hade tydligen förr öfvertygat honom om att han i de trupper, som deltagit däri, lyckats förvärfva sig en betydande krigs-

makt, i stånd att trotsa ett verkligt krigs svårigheter. Men uppenbarligen var han nu medveten om att företagets allvar nu var ett annat och kräfde andra försiktighetsmått. Han hade därför afskedat konungarna af Polen och Pressburg; men på samma gång hade han begått ett fel, som man sedan lång tid tillbaka bortlagt i de västerländska arméerna, nämligen att lägga öfverbefälet i flera händer. Hans armékår, som bestod af alla nybildade regementen, gardet, Leforts regemente, några afdelningar af stads- och hofmilisen, streltserna och tsaredvortserna, inalles trettioett tusen man, hade tre högsta befälhafvare, Golovin, Gordon och Lefort.

Så anordnad, påminde denna expedition ännu i hög grad om ett lustparti. Generalerna, af hvilka åtminstone en, Lefort, ej hade en aning om krigföring, invigde sitt befäl med att gräla, och den unga tsaren bibehöll sin smak for maskeradupptåg och burleska narrspel. Han skämtade alltjämt, blandade sig i allt, gaf order hit och dit, och antog namnet Peter Alexejev och kaptensgrad for att paradera i spetsen för sitt kompani artillerister. Han hade fråntagit Romodonavskij hans makt, men lät honom behålla sin titel och skref till honom midt under fälttåget:

"Min Her Kenich, jag har mottagit eders majestäts bref, dateradt eder hufvudstad Pressburg, och för denna eders majestäts nåd är jag beredd att utgjuta min sista blodsdroppe, hvadan jag nu begifver mig i väg. — Artilleristen Peter."

Slutet blef sådant man kunde vänta sig. Peter såg sig nödgad, liksom fordom Sofia och Galitsin, att ställa den allmänna meningen till freds med inbillade segrar. Man sjöng Te Deum i Moskva efter intagandet af två obetydliga förskansningar. Men alla människor visste samtidigt, att två anfall, som riktats mot själfva fästningen varit lika blodiga som resultatlösa. Profvet med den nya arméen och dess unga skapare var nu gjordt, och det föreföll afgörände. Sju års ungdomliga försök, om hvilkas värde man tvekat att uttala sig, ledde här till det ömkligaste och mest för-

ödmjukande resultat. — Det är här som Peter den Stores historia börjar.

ni.

Peter är icke blott en mycket stor man, utan han är måhända äfven den fullständigaste, den mest omfattande och mångsidiga personifikationen af ett stort folk, som någonsin funnits. Aldrig, det vill jag tro, har en samling af människor, med alla sina fel och förtjänster, i sin moraliska upphöjdhet och i sin förnedring, med alla sina karaktäristiska drag, i samma grad fått sitt uttryck i en enda individ, som haft att representera den i historien. Alla sinnets och själens oanade resurser, som Peter i detta ögonblick uppenbarar, allt hvad man nu plötsligen ser honom göra och hvarigenom han växer i betydelse, detsamma skall Ryssland dag för dag, år efter år, under två århundraden lägga i dagen, och det är på det sättet det skall skapa hans storhet, liksom han skapat dess. Slaget af turkar och svenskar, öfversvämmadt af Europa liksom fordom af Asien, skall det efter tjugu nederlag, tjugu af segrarena påtvungna fredsfördrag, framflytta sina gränser på deras bekostnad, stycka Turkiet, Sverige och Polen

och föreskrifva lagar för den europeiska kontinenten, ty det har envist framhärdat mot sitt mål.

Att det konsekvent sträfvat mot ett mål, som förefallit omöjligt att uppnå, att det följt den en gång inslagna vägen hur farlig den än varit, och huru bristfälliga medel som än användts, och detta genom att beslutsamt, tåligt, orubbligt fördubbla, tredubbla sina ansträngningar och bida sin tid, däri ligger hela hemligheten af dess storhet, ja, allt beror på dess själ, som är en hård metall, hvilken härdats

genom århundradens slafveri och frigörelsearbete. Det är den mongoliska eröfringen, som skapat Peters storhet liksom Rysslands; det är den som skapat de moskovitiska knjazernas tålmodiga sinne, hvilket härdats på städet, hvarpå segrarenas hammare förslöats.

Efter detta första olyckliga fälttåg var det lätt för klandrarna i Moskva att påminna om patriarken Joakims profetior och förkastelsedomar öfver de af kätterska generaler kommenderade utländska trupperna; men samtidigt fördubblade Peter sina ansträngningar genom att taga sin tillflykt till utlandets vetenskap och industri; han inkallade ingeniörer från Österrike och Preussen, matroser och skeppstimmermän från Holland och England. Den lilla flottan i sjön Perejaslavl fick ingen användning, men han böljade bygga en annan i Voronesj vid Don. Han stötte på oerhörda svårigheter, som i böljan föreföllo omöjliga att öfvervinna. Det dröjde länge, innan de i utlandet värfvade arbetarna anlände, och då de fingo se landet och hvad de hade att göra, rymde de sin kos. De infödda arbetarna förstörde arbetet för dem, ty de förstodo sig ej på hvad man fordrade af dem, och då de misshandlades, rymde äfven de i stora hopar. Skogarna, hvars timmer användes på varfven, nedbrunno på en omkrets af hundratals kvadratmil. De högre uppsatta biträdena, såsom officerare, ingeniörer och läkare, följde härskarens exempel; de gingo ännu längre än han och gjorde sig skyldiga till hvarjehanda orgier, strider och blodiga uppträden. Generalen och storamiralen Lefort förständigades genom en kurir att redogöra för vissa detaljer, som rörde hans departement, och han började på följande sätt sin rapport: "I dag skall furst Boris Alexejevitj (Galitsin) äta middag hos mig, och vi skola dricka Er skål. Jag är rädd för att ni lider brist på godt öl i Voronesj. Jag skall taga med mig sådant till er, jämte muskatvin." Men hvad betydde detta? Arbetena böljade hösten 1696; den 3 maj följande år gingo tre galerer och fyra brännare af stapeln och foro sedan utför

Don ned mot hafvet. Kapten Peter Alexejev tjänstgjorde som lots på galeren Principium, hvartill han själf gjort konstruktionsritningarna och som gick i spetsen. Ombord på de andra fartygen följde storamiralen Lefort, vice-amiral Lima, en venetianare och fransmannen Balthazar de L^sière, som var konteramiral. Den ryska flottan var nu definitivt skapad.

Det bör anmärkas, att den ännu icke var mycket lysande, och landtarméen, med hvilken den skulle samverka vid ett nytt anfall mot Azov, utmärkte sig ej heller mycket under den nya befälhafvaren, bojaren Sjein. "Leksaksregementena" hade uppenbarligen fått en alltför stor vana att taga allt på lek. Hvad angår streltserna dugde de numera blott till att belägra ett slott och drefvos på flykten af ett kanonskott. Då Peter såg deras fasoner, tänkte han nog under de ointagliga fästningsmurarna redan på det öde, som han skulle hafva i beredskap åt dem. Man kommer att tänka på Tröjas belägring vid åsynen af denna härs uppträdande, innan sent omsider de sakkunniga anländt, som kejsaren lofvat sända. Då generalerna tappat hufvudet och Gordon, som dock var den skickligaste af allesamman, förgäfves sökt att göra en bresch, sammankallades alla trupperna, såväl officerare som soldater, för att uttala sin mening om hvad som borde göras. Vladimir den Store lär ha begagnat denna metod vid intagandet af Cherson. Man beslöt under hänförelse att göra som Vladimir, men man lyckades endast att skrämma turkarna litet och framkalla ett leende på de tyska ingeniörernas läppar, då dessa slutligen anlände. Peter var under tiden älskvärdheten själf, munter och käck. Till sin syster Natalia, som' var orolig vid tanken på de faror, som hon trodde hotade honom, skref han skämtsamt: "Jag söker inte upp kulorna, det är de som söka upp mig; vill du säga åt dem att låta bli det?" Men ehuru han redan ständigt hade i sikte sina framtidsplaner, var han dock den törsta, som greps af oro och tillfällig misströstan och lätt bringades ur fattningen.

Då han den 20 maj hade försökt verkställa en rekognoscering på Don för att förvissa sig om storleken hos den turkiska flottan, hvilken borde hindras från att komma in i Don och att förse fästningen med lifsmedel, blef han plötsligen förskräckt öfver dess fruktansvärda utseende och tog genast till reträtten med sina galerer. Klockan tio följande morgon infann han sig hos Gordon, dyster, nedslagen och uppfylld af de mörkaste aningar. Klockan tre på middagen återkom han, strålande af glädje, ty utan att ha erhållit order af någon och endast ledda af sitt mod hade hans kosacker gått ombord på sina tjajki, bräckliga farkoster, som flögo fram öfver vattnet som den fågel, af hvilken de lånat sitt namn (tjajka, fiskmås), och hade aftonen förut anfallit sultanens stora krigsskepp och jagat dessa på flykten, sedan de lidit stora förluster. Nu erbjöds ett tillfälle för Gordons artilleri att komma till heders; ty äfven om det förut ej lyckats kasta in en enda bomb i fästningen, därför att riktarna förfelade sitt mål vid hvarje skott, så slösades nu väldeliga med krut vid jubelsaluten. Ankomsten af en ny truppafdelning, intagandet af en fientlig förskansning eller slup, allt gaf anledning till kanondunder.

Än sedan! kraftansträngningen var denna gång så stor, och begäret att segra så lifligt, att man med de tyska ingeniörernas och kosackernas hjälp nådde sitt mål. Den 16 juli började batterierna, som ändtligen blifvit rätt inriktade af kejsarens artillerister, en verksam eld; den 17 blefvo Zaporosjtserna (kosacker från Dnjepr), hvilka opererade lika djärft till lands som till sjös, genom en djärf kupp herrar öfver en del af fästningens utanverk, och den 18 skref Peter till Romodanovskij:

"Ers majestät torde med glädje erfara, att Gud har välsignat edra arméer, i det eders majestäts böner och lycka ledt till att folket i Azov gifvit sig."

Nu kunde den segerrika unga tsaren visa sig för sina västerländska grannar. Han hade genom en allvarsam erfarenhet lärt sig, att han ännu hade allt att lära af dem.

Samtidigt" uppgjorde han en vidtutsväfvande plan för sin politik till sjös och förutsåg, hvilken del det utländska elementet måste hafva i dennas förverkligande, och rättade sig därefter. Då han hade för afsikt att förbinda Don med Volga genom ett nät af kanaler, var det ej längre hans mening att utan förberedelse kasta sig in i ett sådant företag. Det var icke nog med att värfva konstruktörer i Venedig, Holland, Danmark och Sverige, ej heller att af-sända till utlandet femtio af sina uppvaktande officerare, tjuguåtta till Italien och tjugutvå till Holland och England, han måste följa med dem själf och personligen gå i lara, och detta ej längre på lek, utan allvarligt, mödosamt, i sitt anletes svett. Det låg visserligen ännu något barnsligt i denna törst efter kunskaper och denna arbetsifver, och de zaandamske timmermännens blifvande elev visade sig i sina arbeten mer än en gång litet pueril, men'målet framstod klart och ansatsen var gjord. Den stora rundresan genom Europa var inledningen till ett af de märkligaste lefnadslopp historien känner. ANDRA KAPITLET.

På resa. — Tyskland och Holland. — England. — Återkomsten.

I. Föregångare. — Tsarens inkognito. — Den första förklädnaden. — Den stora ambassaden. — Peter Michailov. — Intrycken i Moskva ocli i Europa. — Fördröjd afresa. — En sammansvärjning. — Blodiga syner.

— Skogshuggarens yxa och Ivan den Förskräckliges bila. — I Sverige.

— Riga. Kyligt emottagande. — En casus belli i framtiden. — 1 Tyskland. — Königsberg. — Vetgirighet och excentricitet — Artilleristfullmakten. — KoppenbrOgge. — Möte med Sofia Charlotta af Preussen. — Peters första uppträdande i stora v&rlden. — Leibnitz. — II. I Holland.

— Zaandam. — Sagan och historien. — Huset i Krinipenburg. — Den vackra hollandskan. — Amsterdam. — Böljan till allvarliga studier.

— Timmermannen och fursten. — Egendomligheter och svagheter. — Den ryska Bacchus. — III. I England. —

Ett osnyggt rum. — Peter i Kensington Palace. — Ogynnsamma omdömen. — Burnet. — Åter sagor. — I London och Deptford. — Arbete och förströelse. — Skådespelerskan Cross. — Intresse för allt. — IV. På vflg till Wien. Ett misslyckadt intåg. — österrikisk högdragenhet. — En lektion i diplomati. — Nedstämning. — På slottet la Favorite. — Tsaren och kejsaren.

— Skuggsidorna af ett inkognito. — Diplomatiskt nederlag. — Inställd resa till Venedig. — Oroande nyheter från Ryssland. — "Miloslav-skiernas sådd." — Påskyndad hemförd. — Möte med August II i Rawa. — Slutet på resan.

I.

För att i Rysslands historia påträffa en motsvarighet till denna resa måste man gå tillbaka ända till elfte år-

o

hundradet. Ar 1075 besökte storfursten af Kiev Izaslav kejsar Henrik IV i Mainz. Genom sin resa återupplifvade Peter alltså ännu en tradition, säkerligen omedvetet. SedanPETER DEN STO BE

Ivan den Förskräckliges tid ansågs i Ryssland blotta begäret att besöka främmande land såsom ett högförräderi. Under Michails regering anställdes rättegång mot en furst Chvorostinin, emedan han hade talat med några vänner om en utflykt till Polen och Rom, som han hade lust att företaga "för att få något att prata om". Då något senare sonen till Alexejs förtroligaste rådgifvare, Ordin-Nasjtjokin i hemlighet begifvit sig öfver gränsen, var det frågan om att låta döda honom i utlandet.

Peter själf vågade ej till den grad trotsa allmänna meningen, att han gaf en officiel] prägel åt sin afresa. Det var ett pojkstreck, som han nästan i smyg tillät sig; det var nästan med en vildes naivitet som han vidtog försiktighetsmått för att bibehålla sitt inkognito, hvilket han med sin naturliga häftighet själf i första rummet gång på gång förrådde. En stor ambassad utrustades med uppgift att hos kejsaren, konungarna af England och Danmark, påfven, de holländska Generalstaterna, kurfursten af Brandenburg och republiken Venedig, med ett ord hos hela Europa utom Frankrike och Spanien anhålla om "återupptagandet af gamla vänskapsförbindelser i afsikt att försvaga det kristna namnets fiender". Ambassadörerna voro tre till antalet. Lefort tog i sin egenskap af första sändebud försteget framför sina båda kolleger Golovin och Voznitsin. De hade i sitt följe femtiofem adelsmän och "volontärer", bland dem en underofficer vid preobrasjenska regementet, som lydde namnet Peter Michailov, det vill säga tsaren själf. Under hela resan buro brefven till tsaren blott påskriften: "lämnas till Peter Michailov." Detta må anses barnsligt, men det ligger något rörande i att det sigill, hvaraf den föregifna underofficeren betjänade sig för sin korrespondens, framställde en ung timmerman omgifven af skeppsbyggeriverktyg jämte följande inskription: "Min rang är en skolgosses, och jag behöfver lärare."

I Moskva hade man en annan uppfattning om det verkliga målet med resan. Det antogs allmänt, att tsaren86

for utomlands för att göra hvad han hittills gjort i Sloboda, det vill säga roa sig. Månne Peter själf redan nu såg i ett aflägset framtidsperspektiv hvad resultatet skulle blifva af hans färd? Det är tvifvel underkastadt. Då han for genom Livland, talade han visserligen redan om att klippa skägget och korta af kläderna på sina undersåtar, men detta föreföll endast som löst prat för dem som sågo hans reskamraters ansikten och kläder. Lefort uppträdde i tata-risk dräkt, och den unga fursten af Imeretien glänste vid hans sida i en präktig persisk kostym.

För öfrigt hade resan från början, vare sig ur rysk eller europeisk synpunkt, långt ifrån den betydelse, som man sedan gifvit den. Den gjorde icke just något uppseende. Det gör mig ondt att i detta afseende gendrifva ännu en legend, som varit kär för den nationella fåfängan. I Ryssland hade man redan vant sig vid att se härskaren på resande fot eller snarare att icke se honom alls. I Europa däremot voro sinnena upptagna med annat. Den tidpunkt Peter valt för att stifta bekantskap med sina grannar i väster och utsätta sig för deras nyfikenhet var för dem betydelsefull. Fredskongressen i Ryswick var på väg att sammanträda. Den politiska, kommersiella och

bildade världens uppmärksamhet var upptagen med denna. Jag vill blott gifva ett exempel därpå. Man kan i franska utrikesministeriet gå igenom de åtta volymer, som innehålla Ludvig XIY:s korrespondens med de sändebud, hvilka 1697 hade i uppdrag att försvara hans intressen i denna stora församling af diplomater, och jag kan slå vad om att man ej skall finna Peters namn omnämndt därstädes mer än en gång och det alldeles i förbigående. Tsaren, som afbrutit sina vetenskapliga arbeten och rön, hade kommit från Amsterdam till Haag, där han mottogs officiellt, och sändebuden omtalade blott detta faktum. Detta är allt som förekommer. Fransmännen voro under många långa månader hans närmaste grannar, då de residerade i Delft och han var upptagen med sina studier i Amsterdam, men

de tyckas ej haft en aning om hans därvaro. Kände de honom ens till namnet? Till och med vid tal om Polens affärer, hvarmed de hade tillfälle att ofta syssla, omnämnde de honom alls icke. Tydligen hade de ej en aning om den roll, som August II:s blifvande bundsförvant redan nu hade i sinnet att spela.

Den moskovitiska härskarens uppträdande utom sitt rike, hvilket i allmänhet var föga kändt, uppväckte endast något intresse i en alldeles speciell krets. Följande år gaf det anledning till en offentlig disputationsakt i Thorn. l) De lärde hade sedan någon tid* tillbaka börjat sysselsätta sig med Moskovitien. I England hade Milton skrifvit en bok om det stora nordiska riket och gifvit uppslag till en hel litteratur rörande detta. I Tyskland hade Leibnitz nyligen uttalat den åsikten, att endast moskoviterna voro i stånd att befria Europa från det ottomanska oket. Men det var också framför allt med den vetenskapliga världen som Peter Michailov för ögonblicket önskade komma i beröring, och ur den synpunkten var tillfallet gynnsamt till en studie- och förlustelseresa genom den gamla europeiska kontinenten, sedan den stora kris var öfver, under hvilken Ludvig XIV stod mot den fruktansvärdaste koalition som funnits, och medan den korta frist varade som Frankrikes utmattning unnade Europa, innan det spanska successionskriget kort därefter utbröt.

Afresan, som bestämts till februari 1697, måste uppskjutas på grund af upptäckten af en komplott mot tsarens lif. I spetsen för sammansvärjningen återfinna vi en gammal bekant, Tsikler, Sofias förre handtlangare, som slutit sig till Peter, men som Peter genom sin föraktfulla behand-ling jagat öfver i de missnöjdas led. Hvilka hans med-brottslingar voro kan man lätt förstå: åter och alltjämt streltserna. Peter skulle då evigt möta dem, hatfulla och

') Conjecturæa liquot politicæ de susceptis magni Moscoviæ Lucis ...Uineribus. Thorunii 1698 (Biblioteket i Petersburg).

hotande! Saken klarerades for öfrigt hastigt. Man lät afhugga några hufvuden, och så kunde man ändtligen den 10 mars begifva sig af. Men en skugga var kastad öfver resans glädje, och i den unga härskarens själ kvarstod en känsla af fruktansvärd förbittring. Alltjämt de, och med dem de ständigt lefvande blodiga synerna från hans vagga!

Nåväl, de skulle få strid, emedan de så velat. Vid första lägliga tillfälle skulle han göra upp räkningen med dem, och redan nu var det nödvändigt att vara på sin vakt och sätta svärd mot svärd, mot den ständiga komplotten den ständiga inkvisitionen, mot den i mörkret ständigt höjda dolken den på Röda torget ständigt resta schavotten. För ögonblicket var detta härskarens mest bepröfvade vänners och medarbetares göra, till dess han återkom och själf tog saken om hand. Men från fjärran land dref han på Romodanovskijs nit. I Tyskland, Holland och England, midt under nya skådespel och bland underbara, bländande ting, som han såg för första gången, öfverallt förde han med sig i sitt inre den hemska synen och dödsångesten, som tycktes följa honom som ett öde. Och det var sålunda som hans förfaders misstänksamma, vilda och oblidkeliga sinne lefde upp och växte till hos honom, så att med glansen af ett civilisatoriskt arbete var förenad den blodiga slagskuggan af ett fruktansvärdt slaktande. Jämte yxan grep han också bilan; han var på en gång timmerman och bödel.

Ambassadens resa försiggick långsamt. Det var två hundra femtio personer som skulle förflyttas från det ena stället till det andra. Ensamt Leforts följe bestod af elfva uppvaktande kavaljerer, sju pager, femton

kammartjänare, två guldsmeder, sex musikanter och fyra dvärgar. I Riga, på svenskt område var mottagandet artigt, men kallt. Guvernören Dahlberg anmälde sig sjuk och visade sig ej. Längre fram framdrog Peter detta som en carlis bélli och talade om förolämpningar mot honom personligen. Ärlighet var icke en egenskap, som han funnit bland allt det goda

han lånat af Västerns civilisation. Officiellt hade det nämligen aldrig kunnat vara fråga om hans person. I Riga, liksom öfverallt annorstädes, uppgåfvo ambassadörerna, att det var ett löjligt påhitt, att den unga tsaren befann sig i deras följe. Man skulle tro, att han var i Voronesj, sysselsatt med att bygga sin flotta. Med en viss elakhet låtsade Dahlberg som om han ansåg denna uppgift öfverensstämmande med sanningen, och moskoviterna, hvilka lade i dagen en viss tendens, som jag fruktar sedan gått i arf till deras efterkommande, ställde å sin sida alltför ogeneradt väl stora anspråk på värdarnas gästfrihet. Peter företog sig att med egen hand uppgöra planritningar öfver stadens fästning! Man stängde då vägen för honom, och det förefaller som om man hade all anledning därtill; Peters fader hade ju belägrat staden. Felen, om sådana funnos, voro åtminstone ömsesidiga.

Resenärernas dåliga lynne försvann i Mitau. Den regerande hertigen Fredrik Kasimir var en gammal bekant till Lefort. Han mottog ambassaden hjärtligt och präktigt. Peter glömde sitt inkognito och öfverraskade sina värdar genom sina häpnadsväckande tal, hvari han gycklade med sitt lands seder, fördomar och barbariska lagar. Västerlandet böljade bemäktiga sig honom. Men han var alltjämt samma unga man med extravaganta fasoner. I Libau såg han för första gången Östersjön, varägernas haf, och då ogynnsamt väder fördröjde hans afresa, umgicks han i stadens Weirikeller med sjömännen från hamnen, skålade och skämtade med dem och envisades nu att gå och gälla för en simpel skeppare, som hade i uppdrag att utrusta ett kaparefartyg åt tsaren. Så kom han till Königsberg. Han hade, genom att på ett handelsfartyg fara kortaste vägen sjöledes, kommit före ambassaden, som for landvägen. Han vägrade att mottaga fursten af Holstein-Beck, som kurfursten af Brandenburg skickat emot honom för att komplimentera honom, och lät skepparen förklara, att det ombord ej fanns någon högättad passagerare. Han stån-

nåde på fartyget till nattens inbrott och beslöt först klockan 10 på aftonen att begagna sig af det logis man ställt i ordning åt honom. Där fann han sig till mötes furstens ceremonimästare Johan von Besser, en fulländad hofman och till på köpet en lärd och poet.

— Hvem är det där? — frågade han sin omgifning.

Man sökte så godt man kunde för honom förklara

hvilka hans ämbetsåligganden voro.

— Det är bra; må han skaffa hit en flicka.

Jag erkänner, att ehuru anekdoten anförts af en allvarlig och ingalunda illasinnad författare '), den dock förefaller misstänkt. Mängden af liknande drag, som traditionen meddelar, lämnar dock intet tvifvel öfrigt om att det allmänna intryck som de gifva har sin motsvarighet i verkligheten. Det är klart, att den blifvande reformatorn ännu endast var en ung vilde. Dagen därpå besökte han kurfursten, samtalade med honom på dålig tyska och drack mycket ungerskt vin, men vägrade att taga emot hans återbesök. Han hade åter blifvit Peter Michailov. Han" ändrade sedan mening och beredde sig att mottaga honom på ett sätt, som han ansåg storartadt; han hade till och med själf gjort i ordning ett fyrverkeri. I sista ögonblicket skickade kurfursten återbud. De som framförde denna dåliga nyhet, två framstående personer, grefve von Kreyzen och domaren von Schlacken, fingo taga sig väl i akt. Peter satt till bords med Lefort och en af sina dvärgar. Lefort rökte pipa, och tsaren föreföll rusig och omfamnade gång på gång sin gunstling ömt. Han inbjöd sändemännen att slå sig ned vid hans sida, men plötsligen slog han näfven i bordet och utropade: "Kurfursten är snäll, men hans rådgifvare äro djäflar. Gehe! Gehe/" Han reste sig upp och grep en af brandenburgarna i strupen och körde honom på dörren: "Oehe! Gehe!"

') Bergman, Peter der Grosse als Menscli und Regent. Riga 1823, del 1, sid. 256.

Då han som simpel turist gick ut och promenerade på gatorna i Königsberg, sprungo alla ur vägen för att ej blifva utsatta för hans många obehagliga, skämtsamma påhitt. En hofdam, som han mötte, hejdade han med en häftig rörelse och ett dånande: uHaltu, hvarpå han tog uret, som han såg vid hennes barm, tittade efter hvad klockan var och gick så vidare.

Detta afhöll ej kurfursten från att visa sin gäst vänlighet och mottaga honom på präktigt sätt. Med sin smak för ceremonier och ståt kände han sig smickrad af denna utomordentliga ambassads besök och han hade i kikaren afslutandet af ett försvarsförbund mot Sverige. Det kostade Jionom hundra femtio tusen thaler, bortkastade penningar. Peter undvek att gifva svar, upptagen som han var af andra tankar. I politiken sysselsatte han, eller rättare hans rådgifvare, sig med Polens affärer, där efter Sobieskis död två kandidater till kronan, kurfursten af Sachsen och prinsen af Conti, stodo emot hvarandra. Peter stod på Augusts sida mot hans medtäflare, det vill säga mot Frankrike, Turkiets allierade. Han skref från Königsberg till de polska herrarna och förklarade kategoriskt, att han skulle lägga sig i striden och att en armé under furst Romodanovskijs befäl skulle dragas till gränsen. Han hotade alltså redan!

Ambassaden dröjde kvar i Königsberg i förbidan på hvad som komma skulle. Under tiden begagnade Peter sig af tillfället att tillfredsställa sin nyfikenhet och alltjämt lika lifliga vetgirighet. Därpå finnas många egendomliga exempel, såsom då han önskade vara närvarande vid en stegling, emedan han uppenbarligen ville införa detta slags straff i sitt land för att få litet omväxling i repertoaren. Man urskuldade sig med att man för tillfället alldeles saknade någon dömd, som gjort sig förtjänt af detta straff. Han blef då förvånad. Behöfdes väl så många fasoner för att taga lifvet af en människa? Hvarför tog man inte någon ur hans egen svit? Men han tog äfven undervisning

af arti]lerichefen Sternfeldt och erhöll efter några veckor ett vederbörligen affattadt betyg, som man dock ej får taga för mycket på allvar. Tre år därefter, då Peter jämte konungen af Polen befann sig på slottet Birze i Litaven, roade sig de båda härskarna, som båda i lika hög grad älskade det som var originellt, med att skjuta till måls med kanoner. August träffade målet två gånger, Peter icke en enda.

Den unge tsaren var redan nu den egendomliga varelse, som den europeiska världen senare skulle lära känna och med häpnad och förskräckelse skulle minnas. Han var utomordentligt verksam, liflig och kunskapssökande, han var vanligen glad, skämtsam och full af lustiga upptåg, till och med godmodig, men med tvära öfvergångar; han hade plötsliga anfall af våldsam vrede eller melankoli; han var genialisk och fantastisk, orolig och oroande. En afton då han superade med kurfursten i en sal med marmorgolf, tappade en af betjäningen en tallrik. Genast reste sig Peter häftigt från bordet med bistra, förvridna anletsdrag, drog sin värja och började sticka omkring sig, lyckligtvis utan att träffa någon. Sedan man förklarat för honom, att ingen fara var för handen, fordrade han, att den brottslige skulle straffas. Man kom ifrån saken genom att gifva en stackare spö, som blifvit dömd för någon annan småförseelse.

Då August de första dagarna i juli tycktes definitivt få öfverhand i Polen, begaf sig ambassaden åter i väg. Wien var det närmaste målet, där man skulle underhandla om en allianstraktat. Men tsarens sändebud därstädes Nefimov var angelägen om att afgöra saken på egen hand eller åtminstone gifva sig sken däraf, och, om man fick tro honom, var defensiv- och offensivalliansen redan afslutad. Lefort å sin sida yrkade, att man skulle direkt begifva sig till Holland, men detta berodde ej, såsom man förmodat, på hans calvinistiska nit, hvilket för öfrigt var ganska ljumt, utan slumpen spelade, mera än man trott, en roll vid upp-

görandet af resplanen och med afseende på resans prägel i sin helhet.

Det förefaller egendomligt, a-tt Peter ej på vägen till Holland stannade i Berlin. Han for endast hastigt igenom staden. Fredrik den Stores blifvande hufvudstad tycktes erbjuda honom föga af intresse. Han hade den turen att på annat håll träffa på det mest lockande som Preussen i sin helhet kunde erbjuda honom och att blifva bekant med den mest intagande kvinna som det förfinade och intellektuella Tyskland då kunde framvisa. Kurfurstinnan af Brandenburg, den blifvande brottningen af Preussen Sofia Charlotta, hade icke åtföljt sin man till Königsberg. Hon hade begagnat sig af hans frånvaro för att besöka sin moder, kurfurstinnan Sofia af Hannover. Hon var emellertid ganska intresserad af ankomsten af det hemlighetsfulla moskoviterlandets sagoprins. Modern och dottern räknades till sin tids mest bildade kvinnor. Man hade förr bestämt Sofia Charlotta till gemål åt Ludvig XIVis sonson, hertigen af Bourgogne, och hon hade vistats två år vid hofvet i Versailles. Från den tiden hade hon bevarat stora sympatier för Frankrike. Vid denna tid var hon knappast tjugunio år och ansågs för sitt lands vackraste och mest begåfvade kvinna. Hon hade samlat omkring sig en utvald krets af snillrika personer. Leibnitz tillhörde denna och hade ingifvit henne samma lifliga intresse, som besjälade honom personligen, för det uppseendeväckande besöket i Königsberg, hvarigenom i hans rörliga själ utsikt uppstått till intressanta studier på många områden, såsom etnografi, språkforskning och arkeologi. Han hade uppgjort en fullständig plan till vidlyftiga vetenskapliga företag, vid hvilka den stora tyska forskarens roll med den moskovitiska härskarens bistånd var klar. Han höll redan på med att studera landets historia och språk. Han hade förr talat om Polen som kristenhetens naturliga bålverk mot barbarerna af alla slag, vare sig de voro turkar eller moskoviter. Nu var detta glömdt. Peter var kanske en barbar, men en barbar med en storframtid framför sig, och Leibnitz gladde sig däråt, på samma gång han ställde honom i samma led som Kam-Ki-Amalogdo-Kan, Kinas härskare, eller Abyssiniens konung Jasok-Adsjam-Nugbad, som voro hans samtida och äfven de hvälfde stora planer. Sofia Charlotta hade mottagit utförliga rapporter om tsarens uppträdande i Königsberg. Dessa hade ej ingifvit henne en särdeles fördelaktig tanke om den bildning och uppfostran, som hon kunde vänta sig att finna hos den höga resenären, men de hade ej minskat hennes lust att träffa honom. Hon låg i liflig brefväxling angående detta med statsministern Fuchs. I maj 1697 skref hon till honom: "Jag skulle önska, att man öfvertalade honom att komma hit, icke för att se, utan för att ses, och vi skola med nöje gömma på det som man brukar ge åt sällsamma djur för att hafva förråd däraf vid detta tillfälle." En månad därefter skref hon: "Ehuru jag tycker mycket illa om osnygghet, har dock nyfikenheten tagit öfverhanden."

Peter, som å sin sida var intresserad att träffa henne, ty han mindes helt säkert det goda intryck de älskvärda tyskorna hade gjort på honom i *Sloboda*, gick beredvilligt in på att infinna sig vid mötet, hvilket ägde rum i Koppenbrügge i storhertigdömet Zelle, som fursten af Nassau hade i förläning af Brandenburg. Den unga tsaren blef i början förskräckt öfver det stora antal personer han fick syn på. De båda kurfurstinnorna hade nämligen glömt att underrätta honom om att de skulle medföra hela sin familj. Han gjorde min af att vilja smyga sig bort och lämnade hastigt byn, och först efter en timmes parlamenterande förmåddes han att återvända. Han infann sig slutligen på slottet; men på de komplimenter, som de båda furstinnorna riktade till honom, svarade han blott med gester, betäckte sitt ansikte med händerna och upprepade: *"Ich kann nicht sprechen."* Jag vill påpeka detta drag, som vittnar om brist på umgängessätt men också om naturlig blyghet, och att det var blyghet märkes däraf att den unga härskaren

under den återstående delen af samtalet snart hämtade sig och ganska hastigt var inne i situationen. Vid supéen visade han ännu någon tafatthet och begick några oegentligheter; han åt osnyggt och visste ej hvar han skulle göra af sin servet, ty ett sådant föremål hade han aldrig användt. Han tvang hela sällskapet att sitta till bords i fyra timmar för att dricka en oändlig mängd skålar till hans ära, vid hvilka han hvarje gång reste sig, men på det stora hela gjorde han ej något dåligt intryck. Han föreföll naiv, men med ett godt naturligt förstånd, svarade raskt på alla frågor och, när han väl kommit i tagen, deltog han obe-sväradt i de längsta samtal. Man frågade honom om han tyckte om jakt, och han svarade med att visa sina valkiga arbetarhänder; han hade ej haft tid att jaga. Efter supéen gick han in på att dansa, sedan han dock först bedt de båda furstinnorna att föregå honom med godt exempel. Han ville taga på sig handskar, men sådana funnos ej i hans garderob. Herrarna i hans följe, som trodde,

att damernas planschettförsedda korsetter utgjorde en del af deras kropp, anmärkte helt högt, att de tyska damerna hade fördömdt hårda ryggar. Han skickade efter en af sina hofnarrar, men då man ej tycktes finna behag i dennes fåniga skämt, tog han och körde ut honom med en väldig kvastkäpp. Men på det hela taget, intog han alla till sin fördel. Det var en älskvärd vilde och mer än så. "Det är", skref den äldre kurfurstinnan, "en högst märklig man. Det är omöjligt att beskrifva honom eller göra sig en föreställning om honom utan att hafva sett honom." Supéen på fyra timmar föreföll hvarken modern eller dottern lång. Båda hade kunnat stanna ännu längre "utan att ett ögonblick ha ledsamt". Då dottern redogör för sina intryck för Fuchs, slutar hon sitt bref med följande ofullbordade och talande uttryck: "Och nu slutar jag för att ej trötta er; men jag vet ej hvad jag skall göra däråt; jag tycker om att tala om tsaren och, om jag följde min96

smak, skulle jag säga er mer än så. Jag förblir er tillgifna tjänarinna."

Olyckligtvis var Leibnitz icke närvarande vid festen. Han hade räknat på att träffa ambassaden vid dess genomresa i Minden och hade uppgjort en plan till arbeten och reformer, som han skalle framlägga för tsaren. Han lyckades endast råka en nevö till Lefort, som under artighetsbetygelser afvisade honom. Peter stod ej att träffa. De lärda, som ej byggde fartyg eller förstodo sig på att laga i ordning ett fyrverkeri, intresserade honom ej ännu. Han hade brådtom att få se Karschten-Brandts och Korts fädernesland. På vägen till Amsterdam, i den holländska gränsstaden Schenken-schen frågade en kvinna de resande om de voro kristna. Det gick nämligen ett rykte, att moskoviterna skulle låta döpa sig i Cleve.

II.

Saardam eller Zaandam och tsaren-timmermannens hus, nu ett mål för vallfärder till den förtjusande lilla holländska staden, blefvo först i slutet af sjuttonhundratalet ryktbara. Baron von Pöllnitz, som i sina år 1726 skrifna memoarer ägnar fem sidor åt beskrifningen af denna undangömda vrå af världen, nämner ej ett ord om den ryktbara gäst, som sedermera förskaffat staden dess berömdhet. Då den bekanta Wagenaer talar om Peters vistelse i Holland, nämner han ej Zaandam. Detta är ett egendomligt exempel på folkfantasiens randglossor i historiens marginal. Det är historiskt bevisadt, att de flesta detaljer traditionen omtalar rörande Peters vistelse i närheten af Amsterdam sakna all grund i verkligheten. Det är icke med säkerhet bekant, att han någonsin bebott det hus som nu pietetsfulltPETER DEN STO BE

bevaras. Enligt Scheltema, som stöder sig på Noomens ännu outgifna dagbok, tillhörde byggnaden en smed vid namn Guerrit Kist. Därvarande lutherska församlings längder uppgifva en annan ägare, Boij Thijsen. Som alla arbetarbostäder, hvilka ligga vid den lilla bikanalen till Y, fullständigt likna hvarandra, kan här ett misstag lätt hafva ägt rum. Voltaire och hans eftersägare hafva visserligen steg för steg och timme efter timme följt hjälten under hans sagolika lärotid. De hafva sett hur han bäddade sin säng i den låga kojan, tillagade sin mat och med egna händer förfärdigade modellen till ett fartyg och därefter till en väderkvarn, hvilka båda voro fyra fot långa. Han satte till en mast på det fartyg, med hvilket han plägade segla. Han tillbringade många långa dagar på varfvet med yxan och hyfveln i hand, och utan att låta sig hindra af sina mångfaldiga andra sysselsättningar besökte han sågverken, vinpressarna, spinnerierna, kompassfabrikerna och låssmedernas verkstäder. Han var inne i pappersbruken, lyckades därstädes utföra de svåraste arbetena. Hur lång tid behöfde han väl för att utföra allt detta? Nära två år, svarar Voltaire. Han stannade emellertid endast åtta dagar i Zaandam.

Hur kom han att fara dit? Det berodde till en del på slumpen, men hufvudsakligen på den naiva okunnighet som utmärkte honom under hans första resa genom Europa. I Zaandam funnos vid denna tid flera ganska betydande skeppsvarf. Man räknade ända till femtio; men med afseende på arbetets betydenhet och fulländning kunde Zaandam ingalunda jämföras med Amsterdam. Peter lämnade i Koppenbrügge stamtruppen af sina reskamrater och, åtföljd af endast ett tiotal "volontärer", for han hastigt igenom den stora hufvudstaden samt begaf sig till den lilla grann-köpingen. Hvarför? Emedan af de holländska timmermän, som han användt i Preobrasjenskoje,

Perejaslavl och Voronesj och som naturligtvis ej voro de förnämsta i sitt fack, råkade de bästa komma från Zaandam. Därur hade han dragit Peter den Store. 798

den slutsatsen att han måste dit och icke annorstädes för att få se vackra fartyg och väl lära sig bygga sådana.

Han tog in på ett värdshus och trogen sin gamla vana att kläda ut sig, lät han i all hast anskaffa åt sig och sin omgifning sådana dräkter som buros af traktens båtförare, nämligen röd undertröja med stora knappar, kort jacka och vida knäbyxor, och i denna utstyrsel ströfvade han så genom gatorna, besökte varfven och gick in i arbetarnas bostäder till de inneboendes stora häpnad. Dessa bostäder liknade högeligen dem som Peter alltid bebott hemma i sitt eget land. Han träffade på en i sin smak och slog sig ned i denna. Han inköpte en boeijer, ett litet segelfartyg, samt tillbringade sina dagar med att pröfva båten på viken. Efter åtta dagar hade han fått nog. De fartyg som han besåg på varfven voro blott handelsfartyg af ringa storlek. Dessutom hade hans närvaro åstadkommit stor uppståndelse bland ortens fredliga befolkning och satt de lokala myndigheterna i stor forlägenhet, hvarjämte han själf haft vissa obehag. Hans förklädnad hade tydligen icke narrat någon. Hans ankomst var på förhand tillkännagifven och hans signalement meddeladt till en arbetare i trakten af en af dennes släktingar, som hade någon syssla i Ryssland. Detta lydde: "högväxt, med darr-ningar på hufvudet, deri högra armen i ständig rörelse, en vårta i ansiktet." Barn, som han knuffat till, hade kastat sten på honom, hvarpå han blifvit förargad, glömt sitt inkognito och högljudt fordrat, att hans rang skulle respekteras. Man lät honom förstå, att man skulle känna sig mycket nöjd, om han reste, och som hans ambassad anländt till Amsterdam, beslöt han sig för att sluta sig till denna.

Han stannade åtta dagar i Zaandam; under dessa hade han varit ute och seglat och kurtiserat en värdshusflicka, åt hvilken han gifvit femtio dukater; men som han väckte uppmärksamhet genom sina excentriska fasoner och sin karnavalsartade dräkt, har han i denna undangömda vrå

af landet gifvit upphof till en mängd karaktäristiska anekdoter, och så har en hel legend uppstått. Josef II, Grustaf III och storfursten Paul af Ryssland besökte vid slutet af adertonde århundradet, Napoleon och Marie Louise i början af det nittonde den byggnad, som med eller utan skäl blifvit medelpunkten för senare tiders kult. Napoleon tyckes hafva varit förströdd vid besöket, och Marie Louise brast ut i skratt, då hon fick se ställets torftighet, men Alexander I lät år 1814 ditsätta en minnessten af marmor. Poeten Sjukovskij, som var den blifvande kejsaren Alexander II följaktig, skref på väggen med blyerts entusiastiska verser, som hälsa denna anspråkslösa arbetares boning som Rysslands vagga, och vid sidan af ett porträtt af den stora mannen kunna turisterna läsa följande rader:

Nichts is den grooten inan te Klein.

Huset ligger på Rrimp, i en aflägsen stadsdel i väster, och är af trä med tegelfot. Ar 1697 bodde Ghierrit Kist eller Boij Thijsen där tillsammans med en änka, som afstod sin byggnad åt Peter mot en hyra af sju floriner, hvilka han försummade att betala, ty med sådant var han föga noggrann. Han hade endast ett rum, i hvilket funnos en öppen spis med fot och infattning af trä och ett slags träskåp med gardiner och dubbeldörrar med messingsgaller, hvilket tjänade till förvaringsrum för madrassen (betsteede) samt en stege upp till vinden. • Nu finnas ej några möbler kvar, som kunnat tjäna hyresgästen från år 1697. Kejsarinnan Elisabeth inköpte alla dessa och lät flytta dem till Ryssland. Huset, som efter Peters tid bebotts af flere generationer handtverkare, har under lång tid varit bort-glömdt, men det är möjligt, att man fått tag i det rätta. Ett slags skjul med arkader, som konungen af Holland låtit bygga, omgifver och skyddar hvad som finnes kvar däraf, nämligen den vänstra flygeln med två rum och en

vind, hvilka till hälften störtat tillsammans under trycket af ett förfallet tak. Den högra flygeln har försvunnit såväl som skorstenen. Den holländska regeringen har nyligen öfverlämnat dessa reliker åt den ryska, hvilken för

att bevara dem vidtagit nya skyddsåtgärder, som äro föga tilltalande för den som älskar det pittoreska, men som kanske varit oundgängliga. Jag har till och med sett en järnkamin insatt därstädes.

En tafla af den flamländska skolan, som funnits i slottet Montplaisir på Peterhof och framställer en man i röd tröja, som omfamnar en yppig ung flicka, har länge gällt som ett uttryck för de minnen den store mannen lämnat efter sig i Zaandam. Duken befinner sig nu på Eremitaget, men har med visshet ej kunnat målas efter naturen, då upphofsmannen I. I. Horemans var född 1715. Nartov, som senare blef en af Peters gunstlingar, omnämner flickan, som enligt hans påstående först lät älska sig, sedan hon genom en blick i främlingens börs öfvertygat sig om att hon ej hade att göra med en vanlig båtkarl, och i ett fragment af ett bref af den 27 november 1697, som Leibnitz tagit vara på, men hvars författare han ej nämner, läsas följande rader: "Tsaren träffade i Zaandam på en bondflicka, som föll honom i smaken och till hvilken han ensam i sin båt begaf sig, liksom Herkules, i kärleksärenden på hvilodagarna."

I Amsterdam hade Peter annat att göra. En vän, nästan en medarbetare väntade honom där. Det var stadens borgmästare, Nikolaus Witsen. Denne hade besökt Ryssland under Alexejs regering, hade författat en berömd bok om östra och västra Tatariet, hade legat i korrespondens med Lefort och varit mellanhand åt Peter vid beställningar af fartyg och andra föremål i Holland; därför kunde han ej underlåta att mottaga den resande på bästa sätt. Han skyndade att förskaffa honom tillträde till Ostindiska kompaniets varf. Nu var det som Peters allvarliga arbeten böljade, hvarigenom hans resa blef så fruktbringande.

Visserligen uppträdde han ännu på samma sätt med sina underliga idéer, åtbörder, grimaser och nervösa ryckningar; ännu låtsade han dölja sig under namnet "mäster Peter", (Peterbas) eller "timmermannen Peter från Zaan-dam" och lyssnade ej till något annat namn, men detta gjorde honom endast mera bemärkt. Då hans ambassad begaf sig till Haag för att mottagas i högtidlig audiens, vägrade han att sluta sig till densamma, men tillkännagaf sin önskan att vara närvarande vid mottagandet i en angränsande sal. Då det kom folk in i denna, ville han gå sin väg, men då han, i sådant fall hade att gå genom audienssalen, begärde han, att medlemmarna af Greneral-staterna skulle vända sig om mot väggen för att ej se honom. Han anlände tül staden klockan elfva på natten. På hotell Amsterdam, dit han först fördes, vägrade han att använda den präktiga säng, som man erbjöd honom i det bästa rummet, och ville klättra upp på vinden för att där utvälja åt sig en trång kammare. Straxt därpå ändrade han mening och beslöt sig för att skaffa sig en annan bostad. Det är därför som värdshuset Gamle Doelen fick äran att härbergera honom. En af hans tjänare var redan där och låg och sof i ett hörn på en björnhud. Han sparkade upp honom, i det han sade: "Jag vill ha din plats."

På vägen mellan Amsterdam och Haag lät han sin vagn stanna minst tjugu gånger, för att han skulle få mäta upp bredden på en bro, bese en kvarn, hvartill vägen ledde öfver en sumpig äng, där han gick i vattnet ända till knäna, eller ock gå in i ett borgarhus, hvars alla invånare han först tvang att gå ut. Öfverallt leddes han af samma omåttliga nyfikenhet och följde öfverallt alla sina nycker. Han var nära att blifva lemlästad genom att af-stänga ett sågverk; han hakade sig fast vid ett drifhjul i en sidenfabrik med fara att ryckas med af de andra hjulen; han studerade arkitektur för Simon Schvnvoet från Leyden, mekanik för van der Hovden, befiistningskonst för Coehorn,

som han sökte förmå att taga tjänst hos honom, boktryckeri-konsten för en af bröderna Tessing, anatomi för Ruysch och naturalhistoria för Leuwenhoek. Han förde herrarna i sin svit till den berömde Boerhaaves anatomisal, och då de kände äckel vid åsynen af de anatomiska preparaten, tvang han dem att bita i ett kadaver, som höll på att dissekeras. Han lärde sig att handtora kompassen, sågen, hyfveln och äfven en tandutdragares instrument, hvilken han såg utöfva sitt yrke i det fria på ett öppet torg. Han byggde en fregatt, förfärdigade en säng, lagade i ordning åt sig en rysk badstuga och tillagade själf sin mat. Han tog äfven lektioner i teckning och koppargravyr, besökte Johanna Koerten Blocks atelier, satt för sitt porträtt hos henne, skref sitt namn i hennes minnesbok, och graverade själf en plansch, som framställer den kristna religionens seger öfver Muhammeds lära.

Uppenbarligen låg i detta mera feberaktig ifver än medveten flit, mycken nyckfullhet och till och med någon galenskap. De begrepp i vetenskap och konst som han på detta sätt inhämtat äro högst kuriösa: "Om man skall göra ett fartyg", skrifver han i en af sina anteckningsböcker från denna tid, "bör man, efter att hafva uppmätt dess ytinnehåll, vid båda ändarna göra räta vinklar". Med allt sitt snille, det mest vidtomfattande som den moderna världen skådat, gjorde Napoleon aldrig anspråk på att vara en stor läkare eller att göra etsningar; han höll sina praktiska insikter inom vederbörliga gränser. Dock leddes Peter, då han handlade som han gjorde, af en instinkt som ej förde honom på villospår. Han beredde sig på ett beundransvärdt sätt för det verkliga kall, som väntade honom och som icke var byggandet af ett fartyg, en fabrik eller ett slott — detta skulle han alltid öfverlämna åt utländska specialister — utan som var införandet af en hel civilisation. I grund och botten fortsatte han blott hvad han börjat vid sina första trefvande undersökningar af Qrusjenaja Palatm exotiska skatter, hvilka hade åsyftat en summariskPETER DEN STO BE

öfverblick, såsom lämpligt var, af de tusen industriella, vetenskapliga och artistiska småting, som han föresatt sig att låna af Västerlandet. Men nu hade området för hans vetgirighet vidgats och hans själ utvecklats i förhållande därefter, så att den förströdda ynglingen från förr allt mer och mer visade sig som härskare. I Perejaslavl eller Archangel hade det ofta händt honom, att han glömt Moskva och sitt rike för öfrigt. Detta var nu ej mer fallet. Hur fjärran han än var från sitt rikes hufvudstad och gränser ville han hafva underrättelser om de minsta detaljerna rörande de allmänna ärendenas ledning, som han för kort tid sedan gärna hade velat komma alldeles ifrån. Han fordrade att dag för dag få reda på hvad som försiggick där. Och det var mycket som skedde. Att hans energi, om än blott tillfälligtvis, tagit en sådan riktning, bar god frukt. Nära Azov byggde man Alexejs- och Petersfästningarna, i Taganrog Treenighets- och Sankt-Pauls-fästningarna, hvarjämte man på sistnämnda plats gräfde en hamn. Vid Dnjepr tillbakaslog man segerrikt turkarnas anfall mot fästningarna Kazykermen och Tavan. Byggandet af krigsfartyg gjorde stora framsteg. Konungen af Sverige hade skickat tre hundra kanoner till deras bestyckande. Han tänkte ej ännu, att de skulle kunna göra tjänst mot honom, eller ock var han nog hjältemodig att ej bry sig därom. August förskansade sig i Polen. Detta allt var Peter ej okunnig om. Han korresponderade flitigt med dem som under hans frånvaro fått i uppdrag att stå i spetsen för regeringen. Romodanovskij gaf meddelanden om streltserna, och Vinius anhöll, att han skulle sända holländska vapensmeder. Peter gjorde mer än så; han var sysselsatt med att rekrytera en talrik, brokig personal, som skulle hjälpa honom i det nydaningsverk, hvars detaljer framstodo allt klarare och klarare för hans tanke. Han anskaffade en skicklig, norsk ekipagemästare, Cornelius Cruys, som han gjorde till amiral, flera kommendörer, tjugu-tre kaptener, trettiofem löjtnanter, sjuttiotvå lotsar, femtio104

läkare, tre hundra fyrtiofem matroser och fyra kockar. Alla dessa personer behöfde en särskild utrustning; han lät anskaffa och afsända en sådan; två hundra sextio lårar, stämplade P. M. (Peter Michailov), afgingo till Moskva, innehållande gevär, pistoler, kanoner, segelduk, kompasser, sågar, snickeriarbete, kork, ankaren. En sändning bestod af åtta marmorblock, som utan tvifvel voro afsedda att i framtiden väcka till lif konstnärers inspiration. Man kan häri spåra början till den blifvande konstakademien. En lår innehöll en uppstoppad krokodil; det var början till ett naturhistoriskt museum. Då och då stannade denna underbara verksamhetslust af. Afbrott förekomma i furstens korrespondens med sina ombud; stundom lät Peter dem vänta på svar. Han ursäktade sig snart med en viss blygsel, nästan ödmjukt. Det var Chmjelnitskijs, den ryske Bacchus', fel *). Leforts lärjunge, den dagliga deltagaren i gästabuden i Sbboda, hade ännu icke afklädt och skulle aldrig afkläda sig den gamla människan. Men i det hela taget lyckades han under sin fyra månaders vistelse i Holland utföra ett väldigt arbete.

Och han hade godt tillfälle därtill. Under åtta dagar hade han bragt köpingen Zaandam i uppståndelse, men i Amsterdam fäste man sig knappt vid hans närvaro, sedan den första förvåningen lagt sig. Det är först senare som den stora roll det tillkom honom att spela och hans många besök i Europa fäste den allmänna uppmärksamheten på hans första, jämförelsevis obemärkta uppträdande. Och då sökte legenden, som förvånades att icke finna något

spår af sin hjälte i den stora sjöstadens virrvarr, en utgångspunkt på ett anspråkslösare ställe och bestämde sig för Zaandam. Det omedelbara intryck, som Peter Michailov och hans bullrande följeslagare lämnade efter sig, tager sig

Chmjclnitskij var på sextonhundratalet kosackernas segerrika anförare i deras strid mot polackerna. På ryska och polska betyder chmjel humle och äfven rus.

ett klart uttryck i följande två utdrag ur den samtida krönikan.

Den lutherska församlingens i Zaandam församlingsbok innehåller följande:

"Han kom inkognito med ett föga talrikt följe, bodde åtta dagar i Krimpenburg hos en smed vid namn Boij Thijsen, därpå reste han till Amsterdam, dit hans stora ambassad begifvit sig. Han är sju fot hög, han bar Zaan-damerböndernas dräkt, arbetade på amiralitetsvarfvet och är intresserad af skeppsbyggeri."

Oeh i Noomens dagbok läses:

"Och det var så vår lilla stad Westzaandam blef befriad från och kvitt dessa så ryktbara, talrika, framstående, märkliga och kostsamma gäster."

En resolution af Generalstaterna af den 15 augusti 1698 lär oss, att ambassadens underhåll förorsakade en utgift af 100,000 floriner.' Hvarken i denna eller andra resolutioner, som röra ambassadörernas uppehåll i Amsterdam, omnämnes Peter på något sätt.

III.

Båtbyggarna i Amsterdam åtnjöto under sextonhundratalet ett berättigadt anseende, men de hade snarare praktiska kunskaper än vetenskapliga insikter. Det förfaringssätt de använde var olika vid de olika varfven utan öfverensstämmelse i teoretiskt afseende och utan medveten tillämpning af proportionslagarna och traditionella metoder. Ju mer Peters insikter ökades, dess bättre insåg han till sin ledsnad detta. Hvarför man gjorde så eller så fattade han ej, och på grund däraf var det honom ej möjligt att tillägna sig de allmänna principerna. En engelsman, som han

sammanträffade med i klädeshandlaren Johan Tessings hus, prisade inför honom motsvarande inrättningar i sitt eget land; där gick teorien hand i hand med praktiken. Det var på grund häraf som den unga tsaren i januari 1698 förmåddes att företaga färden öfver kanalen.

Han hade redan råkat Wilhelm III i Utrecht och Haag och hade försäkrat sig om ett artigt bemötande. En kunglig jakt hämtade honom i Amsterdam jämte en eskort af tre linjeskepp. Vice-amiralen Mitchel och markisen af Caermarthen, — den sistnämnde ett original och en nästan lika heroisk brandydrickare som Lefort, — anställdes som uppvaktande hos honom. Man sväfvar i ovisshet om hvilket hus tsaren bebodde i London, i det några hålla på Buckingham Street n:o 15 vid Strand, hvarest en minnestafla nu är uppsatt, andra på Norfolk Street. Då konungen kom in i det rum Peter utvalt åt sig och där han låg tillsammans med tre eller fyra af sina tjänare, var han nära att blifva illamående af den stinkande atmosfären. Man nödgades trots kölden öppna ett fönster. Då Peter i Kensington Palace besvarade konungens besök, visade han dock, att han gjort framsteg i umgängessätt; han underhöll sig länge på holländska med honom, visade sig uppmärksam mot prinsessan Anna, tronarfvingen, och var så nöjd med hennes konversation, att han i ett bref till sina vänner kallade henne: "En sann dotter af vår kyrka." Vid ett besök i konungens naturaliekabinett visade han sig intresserad för en apparat, som angaf vindens riktning, men kastade blott en förströdd blick på de konstens mästerverk hvaraf palatset var uppfylldt ; emellertid brände han sina kol förgäfves, ty det intryck han här gjorde var ej synnerligen fördelaktigt. I denna fint bildade och eleganta krets visade man sig mer nogräknad än i Koppenbrügge. Då Burnet något senare skref sina Minnen, tyckes han nästan bedja sina läsare om ursäkt, att han sysslar med en så bedröflig figur. Var detta väl en man,

som var i stånd att styra ett stort rike? Han tviflar därpå. Möjligen

skulle han med tiden blifva en god timmerman. Skeppsbyggeri var det enda han tycktes upptagen med, och i detta afseende förlorade han sig äfven i detaljer. Den store whigska historieskrifvaren vidrör här med skarpsinne den svaga punkten hos ett underbart snille utan att ana de framstående egenskaper, som jag längre fram skall söka framhålla. För öfrigt upptecknade han ej alldeles färska intryck, och den tid soin förflutit, sedan händelserna timat, gjorde liksom i Holland, att uppfattningen ej var fullt exakt. Peter vistades i England nästan lika länge som i sistnämnda land. Äfven där sysslade han med mångahanda ting. Med sin vanliga vetgirighet, minutiösa noggrannhet och sitt praktiska sinne genomgick han de offentliga inrättningar där han kunde få nyttiga uppslag för framtiden, såsom myntet, observatoriet och kongl, vetenskapssällskapet. Äfven om han ej försjönk i beundran inför målningarna i Kensington Palace, lät han dock Kneller, Rembrandts och Ferdinand Bois elev, måla sitt porträtt. Detta, hvilket finnes på Hampton Court är ett af de bästa man äger af honom. Dessutom roade han sig och gaf fritt lopp åt tjugufemåringens passioner, hvarigenom han förvärfvade praktisk kännedom om stadens seder. I stället för värdshuspigan i Zaandam kom aktrisen Cross, som tyckes hafva haft anledning att beklaga sig öfver hans sparsamhet. Men han snäste af dem, som tilläto sig att förebrå honom detta. "För fem hundra guinéer", sade han, "får jag män, som tjäna mig väl med sitt förstånd och sitt hjärta; den där flickan tjänade mig medelmåttigt med det som hon har att bjuda på och som har mindre värde." Han återvann för öfrigt sina fem hundra guinéer genom att hos hertigen af Leeds hålla vad på en grenadier i sitt följe mot en berömd engelsk boxare. Af de tre månader som förflöto på detta sätt använde han sex veckor på att i Deptford, en by i Londons omgifningar, som nu är införlifvad med staden, sätta sig in i detaljer, som han ej haft tillfälle att taga reda på på Amsterdams varf. Han roade sig

alltjämt med att spela lärlingens roll. Han gick genom staden med yxan på axeln, drack öl och rökte sin korta holländska snugga på en krog, som ända till 1808 bar namnet "Tsarens Tavern" och hade tsarens porträtt till skylt.

Angående den bostad som Peter innehade i Dept-ford sväfvar man af en händelse ej i den minsta ovisshet. Den har juridiskt konstaterats. Då ägaren, amiral John Evelyn, åter tog i besittning det hus han afstått åt den moskovitiska härskaren befann det sig i ett sådant tillstånd, att man kunde tro, att Baty-Kan hade huserat där. Dörrar och fönster voro borttagna eller uppbrända, tapeterna bortrifna eller nedsmutsade, dyrbara taflor förkomna och ramarna i bitar. Amiralen begärde och erhöll af staten ersättning för sina förluster. Huset, kalladt Say's Court, ligger inom dockorna och innehåller lokaler för polisen och skatteuppbördskontoret. Ehuru det är förfallet, lefver ännu minnet af dess berömda hyresgäst kvar. Gratan, som leder dit, kallas ännu CzarTs Street.

Peter arbetade strängt i Deptford under ledning af den berömda Antony Dean, hvilkens fader blifvit impopulär genom att fara öfver till Frankrike och lära ut sin konst som båtbyggare. I ett bref af den 4 mars 1698 sade han med en viss melankoli med anledning af en excess, som en af regeringens medlemmar i Moskva hade begått under rusets inflytande: wVi riskera ej att göra något sådant här, ty vi äro utan återvändo fördjupade i studier.u Men ej ens i Deptford var han uteslutande upptagen med sitt arbete som timmermanslärling eller studier i sjöväsendet; ty liksom i Holland voro hans arbeten och sysselsättningar här alltomfattande. Han fortsatte med att skaffa sig blifvande medarbetare: arbetare och förmän för grufvorna i Ural, ingeniörer, som skulle bygga kanalen mellan Kaspiska och Svarta hafven öfver Volga och Don. Han uppgjorde med markisen af Caermarthen om öfverlåtandet af en koncession på tobaksmonopolet i Ryssland åt några engelska kapitalister för den ganska måttliga summan af

fyratioåtta tusen rubel, hvilka han behöfde för att återställa jämnvikten i sin ambassads budget. Allt detta har man glömt, men hvad man kommer ihåg är historien om en oslipad diamant, som han gaf sin kungliga värd, inlindad i

en bit smutsigt papper: så att säga en symbolisk present. Om man finge tro anekdotberättarna, hade det redan i Königsberg varit en historia med en rubin, som han vid bordet kastat i barmen på kurfurstinnan — som ej var närvarande.

IV.

I slutet af april var Peter åter i Holland och kort därefter på väg till Wien. Den anhållan om hjälp niot turkarna, som hans sändebud framställt till Greneralstaterna, hade icke rönt ett gynnsamt mottagande. Staterna voro tvärtom i färd med att föreslå konungen af England, att man skulle medla mellan Ottomanska Porten och Österrike för att sätta sistnämnda land i stånd att med alla krafter vända sig mot Frankrike i den nya strid som uppsteg hotande vid horisonten. Karl II:s af Spanien hälsotillstånd försämrades med hvar dag. Det gällde nu för ryss-sarna att parera stöten. Olyckligtvis var den alltför talrika moskovitiska ambassaden mycket långsam i sina rörelser. Det behöfdes tre veckor för att uppnå det Romerska Rikets hufvudstad. Efter officiella tyska källor var följet sålunda sammansatt: 1 hofmarskalk, 1 stallmästare, 7 hofmästare, 4 kammarherrar, 4 dvärgar, 6 pager, 6 trumpetare, 1 munskänk, 1 kock, 1 hoffurir, 12 lakejer, 6 kuskar och postiljoner, 24 kammartjänare, 32 betjänter, 22 spannhästar, 32 vagnar med fyra hästar, 4 bagage vagnar med sex hästar

och 12 ridhästar. Å andra sidan ville Peter icke göra sitt inträde i Leopolds hufvudstad förrän klockan elfva på aftonen i den fjärde karossen för att ej blifva observerad. I sista stund gick planen om intet, och det började se illa ut. Hela ambassaden med sitt oändliga följe måste förspilla en dyrbar tid utanför staden under en hel dag utan att kunna komma in, ty vägen var spärrad af förbitågande trupper, som ej läto störa sig af så litet. Peter stod slutligen ej ut därmed, utan hoppade upp i en postkärra med en enda tjänare och kom så i förväg. Emellertid kvarstod hos honom efter denna händelse en känsla af dåligt humör och obehag. Han förefaller liksom bragt ur fattningen, och hvad han såg af kejsarstaden ökade blott hans förvirring. Det är tydligt, att platsen imponerade på honom med all den oblidkeliga högdragenhet, förnäma etikett och majestätiska otillgänglighet, hvilka han tyckte sig spåra där. De kejserliga ministrarna, som redan voro bundna af öfverenskommelser med Holland och England, sökte efter förevändningar att uppskjuta ambassadens mottagande. Peter ville afgöra saken med ens genom att anhålla om ett personligt möte med kejsaren, men möttes af ett tvärt afslag. "På hvad grund och i hvad egenskap?" frågades det. — Peter Michailov erhöll här sin första lektion i diplomati och började att fatta olägenheten med utklädningar. Han upprepade tre gånger sin anhållan. Slutligen skickade man till honom vice kanslären af Böhmen, grefve Czernini, som frågade: — "Hvad vill ni?" — "Träffa kejsaren för att tala med honom om viktiga angelägenheter." — "Hvilka angelägenheter? Äro icke ert lands ambassadörer här för att göra detta?" Den stackars förklädda tsaren slog till reträtt. Han lofvade att ej tala om statsaffärer. Man anvisade honom slottet la Favorite till mötesplats. Han skulle göra sitt inträde på en baktrappa, en liten vindeltrappa, som ledde från parken. Han gick in på allt. Då han stod inför Leopold, glömde han sig därhän, att han ville kyssa kejsarens hand, och det var

tydligt, att han kände sig mycket underlägsen och obetydlig. Han tog nervöst af sig hatten, satte den åter på och tog så af den, utan att kunna besluta sig för att behålla den på hufvudet oaktadt kejsarens upprepade uppmaningar. Mötet- räckte en kvart och upptogs af banalt prat. Lefort måste tjäna som tolk, ty Peter vågade ej längre begagna sig af sin dåliga tyska. Först då han kom ut, hämtade han sig och blef sig själf igen på ett ögonblick med allt sitt lynnes öfverflödande lustighet. Då han i parken fick se en båt, som låg förtöjd i en liten damm, hoppade han ned i den och började ro af alla krafter. Han liknar en skolgosse, som sluppit helskinnad från en svår examen.

Emellertid ledde mötet till intet resultat. Kejsaren var besluten att respektera Peter Michailovs inkognito. Vid den bankett som följde på den audiens, hvilken slutligen beviljades ambassadörerna, ville den unga tsaren, som gripits af sin gamla smak för förklädnader, nödvändigt stå bakom Leforts stol. Man lät honom hållas. Hvad han hade att föreslå öfverensstämde föga med det kejserliga hofvets planer. Det ville till hvarje pris hafva fred med

turken. Peter vinnlade sig dock om att röna framgång i denna nya omgifning. Han var mer uppmärksam på sig själf än någon annorstädes. Han besökte — alltjämt på la Favorite och nästan i smyg — kejsarinnan och ärkehertiginnorna och gjorde sitt bästa att förefalla älskvärd. Han försökte till och med ett närmande med den rådande kyrkan och gick så långt, att han ingaf katolikerna vissa förhoppningar, liksom han för öfrigt förut gjort med protestanterna. På Sankt-Petersdagen deltog han med hela sin ambassad i en högtidlig gudstjänst i jesuitkyrkan; han åhörde en predikan på slavonska af fader Wolff, som i denna sade till honom, att "nycklarna än en gång skulle gifvas åt en annan Peter för att öppna en annan portu. Han förfärdigade och af brände själf ett fyrverkeri vid den fest, som ambassadörerna samma dag anställde till ära för den högre wiener-societeten och som enligt tsarens vittnesbörd slutade ungefär112

K. WALI8Z EWSKI

som festerna i Sloboda. "Man drack mycket", skref han till Vinnius, "och många par ingingo äktenskap i trädgårdarna." I sin ordning inbjöd kejsaren ambassadörerna till en maskeradbal, där Peter var utklädd till friesisk bonde. Kejsaren och kejsarinnan uppträdde som värdshusvärd och värdinna.

Die Wirthschaft (värdskap) var för tillfället på modet, liksom senare herdeupptåg. Men festligheten hade ingen officiell prägel. Vid supéen tog Peter plats mellan fröken von Thurn, hvilken var hans moitié som friesisk bondkvinna, samt marskalkinnan von Starhemberg, som uppträdde som bondflicka från Schwaben. Några dagar därefter skedde afresan. Peter hade icke i Wien i vetenskapligt hänseende funnit en ersättning för sina missräkningar i politiken. Han ämnade nu fara till Venedig för att studera ett nytt slags fartygskonstruktioner, galerer med åror, hvilka en dag skulle spela en så stor roll i den ryska flottans historia. Men då hans förberedelser till resan redan voro gjorda, måste han tvärt vända om. Allvarliga underrättelser hade anländt från Ryssland.

"Miloslavskiernas utsäde har grott än en gång", som han sade i sitt färgrika språk. Streltserna hade än en gång gjort uppror. Han tog hastigt sitt parti och ändrade sin resplan från söder till öster. Några dagar därefter var han i Krakau. "Ni skall få återse mig, snarare än ni tänker", skref han till Romodanovskij, som han anklagade för svaghet och räddhåga. Mera lugnande rapporter mötte honom emellertid i den gamla polska hufvudstaden. G-ene-ralissimus Sjein hade besegrat rebellerna. Moskva var utom all fara. Han minskade något hastigheten af sin resa, stannade i Rawa och tillbragte där tre dagar i sällskap med August. Skildringen af detta möte, som ledde till det Nordiska kriget, tillhör ett annat kapitel i denna bok. Peters studieresa var afslutad i Wien, och innan jag framställer de närmaste och aflägsnare följderna af denna resa, det vill säga skapandet vid gränsen af det gamlaPETER DEN STO BE 113

Europa af en ny politisk, social och ekonomisk makt och den politiska, sociala och ekonomiska omdaningen af en del af den gamla europeiska kontinenten, vill jag först söka karakterisera verkställaren af denna revolution. Arbetet skall börja, och jag vill först försöka skildra arbetaren.

Peter den Store

8 FÖRSTA KAPITLET. Det yttre utseendet. — Karaktersdrag.

I. Porträtt. — Kneller och de Moor. — Saint-Simon. — Kraft och nervositet. — Nervösa ryckningar. — Egendomliga dräkter. — Mannekinen i Vinterpalatset — Hjältens verkliga garderob. — Stoppade strumpor och halfsulade skodon. — Dubinan. — II. Tempera, ment — »Arbetsglädje». — En audiens klockan 4 på morgonen. — Fjorton timmars arbete om dagen. — Allestädesnärvaro och mångsidighet — Statsman, regementsfrumslagare, danslärare, brandsoldat, hofmästare och läkare. — Tsaren och hans negerpojke. — Människan och rasen. — Den ryska lättjan. — Peter, en sann son af sitt land. — öfverensstämmelse mellan fysiska och andliga egenskaper. — Långa vintrar och hastigt inträdande vårar. — Overksamhet och feberaktig verksamhetslust omväxla. — Legendens hjältar. — III. Är Peter modig? — Narva och Poltava. — Pliktkänsla. — Motsägelser. — Peter följer stundens ingifvelses — Andlig energi och svaghet. — Ombytlighet i detaljerna, konsekvens i det hela. — Hjärnan och hjärtat. — Känslolöshet — Glädtighet och sällskaplighet — Pojkaktighet — Hvarför var han ej omtyckt — Utbrott af våldsamhet och vrede. — Värjstötar och käppslängar. — IV.

Dryckenskap. — Blodscener i Basiliusbrödernas kloster. — Tsaren har druckit — Rus som vana. — Följderna. — V. Råa seder. — Gästabud och orgier. — Kvinnornas dryckenskap. — En kvinnlig dryckeshjälte. — Teologiska dispyter vid bordet. — Brännvinets roll. — Krogvanor. — Var han grym? — Skipare af rättvisa eller börd? — Statens bästa. — Idealism och sinnlighet. — Slafveriet under lagarna.

I.

Det var en vacker nng man som Gottfried Kneller målade af i London år 1698. Han hade ett älskvärdt, ridderligt ansikte med fina, regelbundna drag, med ett ädelt118

och stolt uttryck och med intelligens och skönhet i den öppna blicken och de något tjocka läpparnas leende. Konstnärens vittnesbörd blir trovärdigt genom det realistiska drag han inlagt i bilden, då han på högra kinden lätt antydt den vårta, hvarom det till Zaandam sända signalementet talade. Detta vittnesbörd har dock blifvit mycket betviflade För att nu ej tala om deif afskyvärda vaxbyst, som vanpryder Vinterpalatsets galleri, så äro Lerois och Caravaques porträtt mycket mindre smickrande, liksom Dannhauers och till och med Karel de Moors, hvilket Peter själf ansåg så förträffligt att han år 1717 lät sända det från Haag till Paris för att låta reproducera det på en gobelintapet. De porträtt som Nattier och Rigaud målade vid samma tid behagade honom mindre. De äro också litet sötsliskiga och yppa intet af förebildens våldsamma kraft, som Moor lyckats få fram i trots af de grofva dragen. Det är sant, att mellan Kneller och Moor hade tjugu år af ett lif — och hvilket lif! — satt sin prägel på detta anlete. Men Noomen hade sett den stora mannen före Kneller, och man återfinner i hans dagbok följande skildring, som bär sanningens prägel: "Han var stor och kraftig, med måttlig fyllighet, rörlig, liflig och vig i alla sina rörelser; hans ansikte var rundt med ett något hårdt uttryck; ögonbrynen voro mörka liksom det korta knollriga håret. Han gick med långa steg, under det han svängde med armen, och höll i handen ett nytt yxskaft!" Häri finnes, som vi se, ej mycket kvar af hjälten. Vidare läses från samma tid: "I hans hållning och yttre, lika litet som i hans sätt, fanns intet, som gjorde honom bemärkt eller tillkännagaf, att han var en furste." Detta är skrifvet af kardinal Kollonitz, Ungerns primas, som befann sig i Wien under tsarens besök 1698 och som var ganska välvilligt stämd mot honom. Saint-Simons beskrifning är allmänt bekant. Jag är benägen att anse denna i det stora hela träffande, ty samtida dokument, som jag påträffat, öfverensstämma i viktiga punkter därmed. Jag vill citerapeter den 8t0re

ett par sådana, som införlifvats med franska utrikesministeriets arkiv under tsarens vistelse i Paris år 1717.

"Hans ansikte var ganska vackert. Det hvilade till och med ett drag af mildhet däröfver; och då man såg honom, kunde man aldrig tänka sig, att han stundom roade sig med att hugga hufvudet af dem af sina undersåtar, med hvilka han var missnöjd. Det skulle ha varit en mycket välväxt furste, om hans h&llning varit bättre. Han gick lutad, sämre än en holländsk sjöman, hvilkens sätt att gå han tycktes hafva tagit till mönster. Han hade stora ögon, välbildad mun och näsa, ett behagligt, ehuru något blekt ansikte, ljusbrunt, ganska kort hår. Han gjorde många grimaser^ En ofta förekommande kroppsrörelse bestod i att han tittade på sin värja genom att söka sträcka hufvudet öfver axeln, hvarvid han lyfte upp det ena benet och sträckte det bakut. Han vände stundom på hufvudet, liksom han velat få sitt ansikte midt öfver axeln. Hans omgifning påstod, att han förvred sin kropp på detta sätt, när han var försjunken i tankar."

Vidare:

"Tsaren är mycket storväxt, men går något lutad, vanligen med framåtböjdt hufvud. Han är svarthårig och har ett visst rått ansiktsuttryck. Han tyckes ha lifligt förstånd och god fattningsförmåga och har ett ganska förnämt sätt, ehuru han ofta glömmer sig."

De olika uppgifterna om färgen på håret kunna bero på perukmakarna, ty Peter bar enligt dåtidens europeiska sed peruk. Däremot äro alla ense rörande hans grimaser, nervösa ryckningar, hufvudets ständiga darrning, den bistra blicken samt den böjda ryggen, som kejsarens ministrar iakttogo redan 1698, då han blott var tjugufyra år. Då

ärkebiskopen af Novgorod Janovskij en gång vid tiden för Ivans och Peters samregering skulle kyssa tearerna på handen, erfor han ingen förvirrning gent emot den äldre brodern; men då han mötte den yngres blick, kände han sina ben sviktft under sig. Han hade sedan alltid den120

känslan, att han skulle ljuta döden för denna andra hand, som han knappt vidrört med sina iskalla läppar.

"Man vet", berättar Staehlin, "att denna monark från ungdomen ända till sin död hade ofta återkommande korta anfall af en ganska våldsam kramp i hjärnan. De yttrade sig i ett slags konvulsioner, som försatte honom under en viss tid, stundom för flera timmar, i ett så svårt tillstånd att han icke kunde fördraga någon människa, ej ens sina bästa vänner. Dessa paroxysmer gåfvo sig tillkänna genom en stark vridning af halsen åt vänster och en våldsam sammandragning af ansiktsmusklerna. Ul) Mot detta användes ständiga läkemedel, som stundom voro mycket egendomliga, såsom ett slags pulver, förfärdigadt af en skatas måge och vingar. Häraf kom sig hans vana att alltid sofva med händerna krampaktigt fasthållande en uppvaktande officers axlar. Då han år 1718 satt till bords med drottningen af Preussen, böljade han att med den hand, i hvilken han höll knifven, göra så häftiga rörelser, att Sofia Charlotta blef rädd och ville stiga från bordet. För att lugna henne grep han henne i armen, men tog så hårdt i, att hon skrek till. Han ryckte då på axlarna och anmärkte med hög röst. "Katarina är inte så ömtålig."

Dessa drag af sjuklig nervositet återfinnas hos Ivan den Förskräcklige. Skälet är nog detsamma, nämligen allt för våldsamma själsskakningar i barndomen. Det är det arf det gamla Ryssland, representeradt af streltserna och dömdt till undergång, gifver sin reformator. Samtidigt med giftet gifver det lyckligtvis motgiftet i ett väldigt lifsverk att utföra, som kommer att rena hans blod och stålsätta hans nerver. Ivan hade ej den turen.

Emellertid var Peter en mycket vacker karl, högväxt, — närmare bestämdt 2,04 6 meter, — mörkhyad, — "synnerligen mörkhyad, som om han vore född i Afrika",

]) Anecdotes (Öfv. af Richou) Strassburg 1787t pt 80.peter den 8t0re

intygar en samtida, — kraftig, med förnäm min, men med vissa brister i sin hållning och ett svårt lyte, som förtog intrycket af det hela. Han klädde sig illa, satte på sig kläderna på sned och föreföll vårdslös, ty hans uniformer och civila dräkter, hvilkas snitt han tyckte om att ofta ändra, voro stundom mycket löjeväckande. Han hade ingen känsla for det passande. I Köpenhamn visade han sig år 1716 för danskarna i en grön mössa, med en svart soldathalsduk om halsen och skjortlinningen hopsatt med en stor silfverknapp med oäkta stenar af det slag som hans officerare begagnade. En bran syrtut med hornknappar, en yllevāst, bruna knäbyxor, som voro för trånga, grofva, stoppade ullstrumpor och smutsiga skor fulländade dräkten. Han gick in på att bära peruk, men den måste vara mycket kort, för att han skulle kunna stoppa den i fickan, och håret, som han ej brydde sig om att klippa, stack fram nedanför. Detta var nämligen långt, och rikt. Då det under fälttåget mot Persien 1722 besvärade honom, lät han klippa sig, men som han var mycket ekonomisk, fordrade han, att man skulle göra honom en ny peruk däraf, för att intet skulle forfaras. Denna sitter nu på den bekanta månne-kinen i Vinterpalatset. Denna peruk är för öfrigt nästan det enda riktiga på bilden. Vaxansiktet med sina ögon af glas har modellerats efter en dödsmask, och trycket af gipsen på ansiktet, som förvandlats i döden, har framkallat upphöjningar och urgröpningar, som ej funnos i verkligheten. Hans kinder voro fylliga och randa. Han har endast en gång burit den ljusblå, silfverbroderade sidenrock, som man satt på bilden, likaså det på samma sätt broderade bältet och de mörkröda strumporna med kilar af silfver; det var i Moskva, år 1724, på Katarinas kröningsdag. Hon hade med egen hand förfärdigat den präktiga dräkten, och han hade gått in på att bära den vid detta tillfälle, men hade bibehållit sina gamla, halfsulade skor. Hvad som nu finnes kvar af hans autentiska och sedvanliga garderob förvaras i två skåp, som stå på hvar sin122

sida om tronen, — äfven den oäkta, — på hvilken man satt manekinen. Dräkten består af en trådsliten, grof klädesrock, en hatt utan galoner med ett hål, som en kula gjort vid Poltava, samt gråa, stoppade ullstrumpor. I en

vrå står den beryktade dubina, en ganska grof rottingskäpp med elfenbensknapp, med hvilken vi skola göra närmare bekantskap.

Monarkens närmaste sågo honom ofta i skjortärmarna, ty då han kände sig för varm, generade han sig ej för att taga af sig rocken, till och med vid bordet. Han kunde ej fördraga något tvång.

II.

The 80tiV8 joy lies in doing. Nordens största skald har anat hjälten i den stora épopé, hvilkens bild jag söker frammana, och har i några ord sammanfattat hans karakter och temperament, ja, nästan hela hans snille. In Thatenda/nge war sein wahres Qenie, sade också Posselt. Ja, hans styrka, hans storhet och hans framgång låg i denna lifsenergi, som gjort honom i fysiskt och andligt afseende till den rörligaste, den outtröttligaste, för "handlandets glädje" mest känsliga människa jorden skådat. Att sägnen velat göra honom till ett understucket barn, till en son af utländska föräldrar, är helt naturligt. Han förefaller till den grad och i så många afseenden som en kontrast till den omgifning, i hvilken han är född. Han har inga fördomar, och moskoviterna äro uppfyllda af sådana. De äro fanatiskt religiösa, han är nästan fritänkare; de äro misstänksamma gent emot allt nytt, han är en outtröttlig nyhetsmakare; de äro fatalister, han en handlingens man; de älska former och ceremonier, han föraktarpeter den store

dem nästan ända till cynism. De äro slutligen och framfor allt, loja, lata, orörliga, liksom forstelnade af vinterkylan eller inslumrade i eviga drömmar, han drifves af feberaktig ifver och arbetslust och rycker dem ur denna dvala och dådlöshet med käppslag och yxhugg.

Det vore intressant att kunna gifva en grafisk bild af hans ständiga färder hit och dit.

Må man blott kasta en blick på registret öfver hans korrespondens med Katarina, inalles 223 bref, som publicerats af utrikesministeriet år 1861. Man finner då, att de äro daterade från Lemberg i Galizien, Marienwerder Preussen, Tsaritsin vid Volga i rikets södra del, Vologdai norr, Berlin, Paris och Köpenhamn. Man blir rent af yr i hufvudet. Än besöker han det inre af Finlands skogar, än inspekterar han grufvorna i Ural. Så är han i Pommern, där han deltager i en belägring, därpå i Ukrajna, sysselsatt med fårafvel, vid en tysk furstes lysande hof, där han är sitt eget sändebud, och plötsligen i Böhmens berg, där han uppträder som en vanlig turist. Den 6 juli 1715 beger han sig från Petersburg till hafs på sin flotta, den 9 är han åter tillbaka i hufvudstaden och skickar ett tröstande bref till montenegrinerna med anledning af turkarnas öfvergrepp, undertecknar en konvention med den preussiska ministern och ger instruktioner till Mensjikov rörande byggnadsvirke i stadens omgifning, som borde skyddas; den 12 är han i Reval, den 20 har han ånyo gått ombord på sin flotta i Kronstadt. Och på detta sätt fortgår det från årets början till dess slut, från lifvets början till dess slut. Han har alltid brådtom. Då han åker, sker det i galopp; när han färdas till fots, går han ej, utan springer.

När, vid hvilken tid af dygnet hvilade han? Det är svårt att förstå. Det hände honom att med glaset i hand vaka långt in på natten, men äfven då diskuterade och orerade han och satte sina bordgäster på ett hårdt prof genom de tvära öfvergångarna från munterhet till dåligt

lynne, genom sina kvickheter, sina smaklösa skämt och sina vredesutbrott. Klockan fyra på morgonen gaf han audiens. Ar 1721, efter fredsslutet med Sverige, kallade han vid denna tid på dagen till sig sina båda ambassadörer Österman och Bulturlin före deras afresa till Stockholm. Han mottog dem, klädd i en kort nattrock, som ej skylde hans nakna ben, och en tjock nattmössa., fordrad med lärft, — han svettades nämligen mycket, — samt med strumporna nedhasade på tofflorna. Enligt hvad hans uppvaktande officer påstod, hade han promenerat länge i denna utstyrsel i väntan på sina sändebud och, så fort de kommo, ansatte han dem med frågor, vände så att säga ut och in på dem för att öfvertyga sig om att de voro väl inne i hvad de hade att göra, afskedade dem därpå, klädde sig hastigt, drack ett glas vodka och skyndade till flottans varf.

De lustbarheter han tillställde, banketter, illuminationer, maskerader, ökade endast hans arbete. Han hade mera besvär än förströelse af dem. Han afbrände själf fyrverkerierna, ledde festtågen, slog på bastrumma, ty han var

också regementstrumslagare, och anordnade danserna; han hade äfven studerat danskonsten. Vid grefve Golovins giftermål år 1722 i Moskva med furst Romoda-novskijs dotter tjänstgjorde han som hofmästare; då värmen blef for tryckande skickade han efter smedsverktyg för att öppna ett fönster och arbetade därmed under en halftimme; han gick fram och åter med högtidliga steg och hade i handen en staf som tecken på sin värdighet; han piruetterade framför bruden och förblef under hela måltiden stående för att öfvervaka uppassningen och åt först efter de andra. En negergosse, som var page hos honom, hade fått benickemask, och han befriade honom från denna med anlitande af sina fingrar.

Hans förströelse, äfven under hvilostunderna, var dock alltid arbetet. Det är därför som han sysselsatte sig med koppargravyr och elfenbensnideri. Då i maj 1711 det franska sändebudet Baluze mottogs af honom i Jaworow ipeter den store

Polen, fann han honom upptagen med kurtis. Han gjorde en älskvärd polska, fru Sieniawska, sin kur, samtidigt med att han i hennes sällskap med hyfveln i hand byggde en båt.

För att han skulle, hejda sig eller åtminstone i någon mån lägga band på detta rasande slöseri med krafter, fordrades, att han var så sjuk att han ej kunde röra sig. Hvad han då var bedröfvad och förtviflad! Han nästan bad sina medhjälpare om ursäkt, "Ni må ej tro, att det är lättja från min sida; jag står ej längre ut; det är ute med mina krafter." Och under det han beklagade och förargade sig öfver sin nödtvungna overksamhet, sågs han till exempel år 1708, då han hade ett våldsamt anfall af skörbjugg, personligen leda undertryckandet af ett upplopp af de donska kosackerna, provianteringen af sin armé, de pågående byggnadsarbetena i hufvudstaden och en mängd andra småsaker.

Icke en enda detalj undgick honom. Vid Dvina och Archangel kom han på den idéen att besöka en af de båtar hvilken fraktade krukmakaregods, som förfärdigades i trakten. Han bråkade och krånglade så länge, att han till sist ramlade ned i lastrummet och krossade med sin tyngd en hel laddning af den bräckliga varan. Sedan han år 1722 i Moskva tillbragt en hel karnevalsnatt med att åka på släde från hus till hus för att sjunga julsånger efter landets sed, samla in småslantar men också tömma månget glas vin, öl eller vodka, fick han på morgonen veta, att en eldsvåda brutit ut i en aflägsen stadsdel. Han skyndade dit och hjälpte till med släckningen, hvarpå han åter ilade bort i sin släde med en fart, som om han ville spränga hästarna. Man bör observera, att han vid den tiden var upptagen med en viktig omskapning af sitt lands högre administration; han ämnade nämligen upphäfva "revisionskammaren" och öfverlämna dess funktioner åt senaten, och kort därefter gaf han order rörande en regementsväbels begrafning.

Då han 1721 hade tagit itu med sitt "Reglemente126

för flottan", indelade han tiden för sig på följande sätt, och denna indelning följde han noggrant. Enligt hans dagbok upptog skrifarbete fyra dagar i veckan, porton timmar om dagen, från klockan fem på morgonen till tolf på dagen och från klockan fyra till elfva på aftonen. Och detta pågick från januari till december 1721. Manuskriptet till "reglementet", som helt och hållet är skrifvet med hans handstil och fullt af ändringar, finnes i Moskvas arkiv. Där finnas äfven koncept af honom som visa, att en stor del af de diplomatiska handlingar, som röra Nordiska kriget och bära kansleren Golovins underskrift, äro hans ingifvelses och pennas verk. Och det samma är förhållandet med de flesta viktigare memorial och depescher, som äro undertecknade af hans vanliga politiska medhjälpare, såsom Golovin, Sjeremetiev och general Weyde, och likaledes med allt som rör lagstiftningen och den inre förvaltningen under hans regering, såsom skapandet af en armé och en flotta, handelns och industriens utveckling, anläggandet af fabriker och bruk, rättvisans ordnande, undertryckandet af korruptionen bland ämbetsmännen och ordnandet af landets drätsel. Han skref alla koncept, och gjorde ofta nya utkast till sina förslag med helt olika stilisering, hvilket ej hindrade honom från att också i detalj sysselsätta sig med hushållningen i sitt eget hus, till och med i sina anhörigas, då han till exempel bestämde kvantiteten och

beskaffenheten af det brännvin som skulle sändas till hans svägerska, tsarinnan Praskovia.

Och oaktadt allt detta och just på grund af detta var han sitt lands och sin stams sanna son, och jag skulle gärna vilja gå i god för att hans födelseattest talar sanning. Han representerar en sida i nationens lif, hvilket under dessa breddgrader tyckes taga intryck af vissa fysiska egendomligheter. På långa och hårda vintrar följer våren sent och oförberedt och betäcker ögonblickligen med matt spirande grönska den vaknande jorden. Människorna som bebo dessa nejder vakna också upp liksom våren och gripaspister den store

af en plötslig energi. Den långvariga och stränga vintern, som dömmer dem till .overksamhet, gör dem lättjefulla, dock utan att de förvekligas, såsom fallet är i Orientens varma länder, ty i stället härdas kroppen och själen genom den nödtvungna striden mot en omild och karg natur. Vid solens återkomst måste man skynda sig att hålla jämna steg med naturens snabba arbete och på några veckor utföra många månaders göromål. Däraf blir en följd, att själen och' kroppen få vissa vanor, men äfven färdigheter. Peter är endast ett särskildt mäktigt uttryck för denna egendomlighet, och det som är speciellt hos honom är endast kvarlefvan af de vilda elementarkrafter, som återfinnas hos den ryska sagans hjältar, hvilka på samma gång äro öfvermänskliga jättar, som likt en tung börda hafva att bära på ett öfvermätt af kraft; men denna kraft förstå de ej att bruka och däraf följer en känsla af vemod öfver deras egen styrka. Sedan Peter gått bort, lefde raskolni-kerna ännu kvar, hvilka för att få lindring undan denna börda rusade ut barfota och i blotta skjortan samt rullade sig i snön under kalla januarinätter.

III.

Stod hans mod i jämnhöjd med hans energi och hans snille, som älskade verksamheten, till och med äfventyren? Han uppsökte ej faran som sin svenska motståndare och fann ej behag i den. I begynnelsen töreföll han som en fullkomlig pultron. Jag erinrar om hans brådstörtade flykt natten till den 8 augusti 1689 och hans föga hjältemodiga uppträdande på Troitsa. Samma var förhållandet år 1700 under Narvas murar. I trots af de sinnrikaste förklaringar och ursäkter, som man sökt framställa, står dock det faktum

kvar i all sin nakenhet, att han vid underrättelsen om konungens af Sverige oväntade annalkande, öfvergaf sin armé och öfverlämnade öfverbefälet åt en oerfaren befälhafvare, som han nyligen fått i sin tjänst och åt hvilken han gaf instruktioner, som enligt kompetenta domares ut-sago gifva tillkänna lika mycken förvirring som okunnighet. "Han är icke någon soldat", sade brutalt den sachsiska generalen Hallard, som i detta ögonblick såg huru han i den nya chefens prinsen af Croy tält, "förvirrad och till hälften galen", jämrade sig och drack glas på glas med brännvin för att hämta sig samt glömde att datera sin instruktion och att sätta rikssigillet på dokumentet. I sin dagbok låter Peter förstå, att han sväfvade i okunnighet om Karl XII;s snabba marsch, och denna uppenbara osanning är så god som ett erkännande.

Vid Poltava uppfyllde han med tapperhet sin plikt och deltog personligen i den hetaste drabbningen. Han hade beredt sig därtill på förhand, liksom till en fruktansvärd och svår pröfning, utan hänförelse men också utan svaghet, kallblodigt, nästan sorgset. Intet spår af hjältemod eller ridderlighet fanns hos honom, och äfven i detta afseende är han en äkta ryss. Sängliggande sjuk i början af året, bad han i melankolisk ton Mensjikov att underrätta honom, när den afgörande drabbningen säkert var att vänta, "ty han kunde ej förskonas från detta spel". Sedan han väl tagit sitt parti, var för honom den risk han personligen löpte i äfventyret endast af samma valör som de andra riskerna, ocli lian tog samma hänsyn till dem alla och underkastade sig dem alla med samma själsstyrka. Ar 1713 önskade vice amiral Cruys, att han ej personligen skulle utsätta sig för faran under en farlig kryssning, och omtalade nyligen timade olyckshändelser, såsom till exempel hur en svensk amiral sprungit i luften med sitt fartyg. Peter skref i marginalen till hans rapport: uOkolnitjien Zassiekin satte i halsen ett svinöra, så att lian dog af kväfning . . . Jag hvarken råder eller befaller någon att utsätta sig förpister den store

faran, men att taga emot penningar och ej göra sin tjänst är en skam." Det var alltid tanken på tjänsten, på plikten

som ledde honom, liksom ett mål, som hägrade för hans blickar och som kom honom att klättra uppför de manliga dygdernas och hjältemodiga uppoffringarnas branta stig. Men han behöfde tid på sig för att komma upp till spetsen, och denna man, som i längden var den djärfvaste, beslut-sammaste och envisaste af alla, hade samtidigt lättare än andra att misströsta och var i vissa kritiska ögonblick den klenmodigaste. Napoleon, äfven han nervös i all sin storhet, greps också stundom plötsligen under intrycket af en motgång af en modlöshet, som dock snart efterträddes af själfbehärskning och förmågan att tiofaldt begagna sig af de stora gåfvorna och alla tillgängliga resurser. Men hos Peter var denna egendomlighet mer skarpt framträdande. Då han erfor sin armés nederlag vid Harva, klädde han sig till bonde, och detta skedde helt säkert, för att han lättare skulle kunna undkomma fiendernas förföljelser, ty han trodde, att dessa redan voro honom i hälarna. Han grät strida tårar och hängaf sig åt en sådan förtviflan, att ingen vågade tala med honom om hvad som rörde kriget. Han var nära att underkasta sig de mest förödmjukande fredsvillkor. Två år senare stod han framför Nöteborg, en illa befästad plats, som han företog sig att belägra med hela sin armé. Då ett anfall, som han själf ledde, ej genast hade den framgång som han hoppats, gaf han genast befallning om återtåg. "Säg tsaren, att i detta ögonblick tillhör jag ej Peter, utan Gud", svarade då en öfverstlöjtnant Michail Galitsin, som förde befälet öfver en afdelning af Siemjonovskiema. Enligt andra uppgifter skall tsarens order ej nått sin bestämmelse, men med eller utan order och törhända utan att hafva uttalat de stolta orden fullföljde Galitsin anfallet och intog platsen.

Mycket senare i tiden och till och med efter slaget vid Poltava förblef Peter densamma i detta afseende; äfven-

tyret vid Prat, till hvilket jag skall återkomma, är ett bevis därpå. Det fanns hos honom en nästan orimlig blandning af kraft och svaghet. Samtidigt med att han i det hela och under hela sitt lif visade den underbaraste konsekvens 4 i sitt handlande, var han i detaljerna obeständigheten och nyckfullheten personifierade. Hans idéer och beslut växlade efter hans lynnes impulser; de liksom jagades af tillfälliga vindar. Under hans resa i Frankrike år 1717 var det bland alla dem som skulle uppvakta honom en allmän klagan öfver de ständiga omändringarna i hans planer. Man visste aldrig, hvad han skulle besluta sig för att företaga under morgondagen, om en timme, hvart eller på hvad sätt han ville färdas. Det var omöjligt, att på förhand bestämma längden af ett uppehåll på ett ställe eller att uppgöra programmet för en enda dag. Detta drag är egendomligt för den slaviska karaktären, som är produkten af olikartade, motsatta kulturer och af inflytanden från Asien och Europa. Han hade kanske rasen att tacka för sin motståndskraft, för den utomordentliga fond, som alltid finnes hos denna ras vid företag, som kräfva uthållighet. Ofta minskas dock spänningen i fjädern och därigenom hindras den från att nötas ut. Men denna blandning af böjlighet och styfhet kan också vara individuell, ty man återfinner den hos några af den stora reformatorns jämlikar i historien, och den förefaller nästan som en gåfva af försynen, hvarigenom krafterna sparas. Peter drog fördel däraf äfven vid de allvarligaste värf. Därpå beror helt säkert den lätthet med hvilken han ändrade taktik, i det han än vände ryggen åt Turkiet för att göra front mot Sverige, än öfvergaf sina planer på Azovska sjön för att kasta sig öfver Östersjön, men alltid gjorde hvar sak i grund utan att splittra sina krafter. Det var också därför med stor lätthet som han erkände, att han begått ett fel eller fällt ett oriktigt omdöme i en detalj, såsom då han år 1722 upphäfde en ukaz, hvarigenom han upptagit i senaten, som är en lagstiftande församling, presidenternapister den store 131

i de administrativa kollegierna; han sade då ogeneradt, att det varit en "förhastad åtgärd". Detta hindrade honom ej från att vid andra tillfallen hålla stånd mot alla motsatta åsikter och påtryckningar. Ingen människa har bättre förstått att vüja och att göra sig åtlydd.

Man bör komma ihåg, att vid hans misstag liksom i hans stunder af svaghet var det endast hjärnan som bar skulden; hjärtat hade ingen del däri, ty Peter saknade all sentimentalitet. Hans mest stötande eftergifvenhet för Mensjikov eller andra gunstlingar förefaller helt enkelt som resultatet af en beräkning, som kanske var oriktig. Han skattade mycket högt den enas eller den andras intellektuella ståndpunkt, men mycket lågt allas moraliska. Mensjikov var visserligen en skurk i hans ögon, men en snillrik skurk. Mot andra, som icke hade tillräckligt stort

snille för att uppväga deras småsynder, visade han sig mycket fast, till och med hård, äfven om de tillhörde hans närmaste vänner. Helt lugnt tillkännagaf han för en af dem, Andreas Vinius, att han beröfvat honom ledningen af postverket, emedan han förvissat sig om att postchefen förtjänade mera och lät staten förlora mera än som var rimligt. Och Vinius kom dock icke därför i onåd. "Jag har icke gunstlingar för att de skola draga mig vid nävsan", förklarade han vid detta tillfälle.

I detta afseende kan man knappast finna ett annat exempel på en lika fullkomlig känslolöshet. Under processen mot sin son Alexej, hvilkens växlingar dock borde hafva kunnat uppröra honom, bibehöll han sin själsstyrka och hade tid och smak att syssla med andra angelägenheter, som kräfde all hans själsnärvaro, samt att ägna sig åt sina vanliga nöjen. En mängd ukazer rörande skogsvården, penningväsendet, ordnandet af hvarjehanda industriella anläggningar, tullen, raskol eller jordbruket äro utfärdade samma dagar, som de dystraste episoderna i detta fruktansvärda rättsdrama utspelades. Samtidigt glömdes eller försummades ingen af de årsfester som tsaren hade132

för vana att fira med buller och ståt. Banketter, maskerader och fyrverkerier gingo sin gilla gång.

Hos honom fanns en fond af oföränderlig glädtighet och stor sällskaplighet. Till vissa sidor af sin karaktär och sitt lynne förblef han ett barn ända till mogna år med ungdomens naiva och okonstlade munterhet och behof af att gifva luft åt sina känslor. Vid hvarje lycka som kom honom till del kunde han ej af hålla sig från att meddela sin glädje åt alla, som han antog kunde intressera sig därför. Han skref sålunda ända till femtio bref med anledning af någon obetydlig vapenbragd, till exempel Stettins intagande år 1713. Alltid lätt att roa, sågs han i Dresden år 1711 rida på trähästarna i en karusell, hvarunder han ropade: "Fortare, fortare," och skrattade så att tårarna runnö, då några af hans följeslagare kastades ur sadeln af den snabba farten. Han betedde sig som en gosse, som har skollof, under de allmänna förlustelser, som år 1720 firades med anledning af freden i Nystad. Han dansade och gestikulerade bland folkmassan: han hoppade upp på bord och sjöng med full hals. Han var ända till de sista åren af sitt lif en retsam tjufpojke, som älskade grof korniga skämt och upptåg. Ar 1723 lät han gifva brandsignaler midt i natten ocli narrade så alla Petersburgs invånare upp ur sina sängar, ty eldsvådorna voro där vanliga och fruktansvärda; och han var utom sig af glädje, då de rusade åt det håll, där man kunde antaga att eldsvådan brutit ut, och kommo till ett torg, där på hans befallning en eld uppgjorts af soldater, som skrattande ropade: "April, april!"

Hur kom det sig då, a-tt han med en sådan naturell väckte mer fruktan än tillgifvenhet. Hvarför kom hans död som en befrielse för hans omgifning, som slutet på en. tryckande känsla af ångest, på ett skräckfullt tvångs-regemente? Detta beror först och främst på hans sätt att uppträda, hvilket tagit intryck af den omgifning hvari han lefvat sedan barndomen, och på de sysselsättningar sompister den store

alltid beredt honom det största nöjet. Hos honom fanns en rysk barins råhet, parad med en holländsk sjömans grof-het. Men han var dessutom våldsam och ofta häftig, men stundom feghjärtad, och detta härledde sig af samma orsak, samma grundfel i hans karakter, nämligen bristen på själfbehärskning. Hans viljestyrka var ofta underlägsen hans lynnes häftighet. Hans omgifnings alltför slafviska hållning bidrog att hos honom utveckla denna medfödda svaghet. "Hans sinnelag har aldrig varit bland de artigaste", antecknar i maj 1721 den sachsiske ministern Lefort i sin dagbok, "men han blir med hvar dag allt outhärdligare; lycklig den som ej är tvungen att tillhöra hans omgifning." Någon förändring i detta afseende är dock knappast märkbar. I september 1698, midt under en bankett till det kejserliga sändebudet Gruarients ära, greps tsaren af vrede mot sin generalissimus Sjein med anledning af några befordringar i arméen, som han ansåg orättvisa. Han slog i bordet med sin dragna värja och skrek: "Jag skall på detta sätt hugga hela ditt regemente i bitar och draga din hud öfver öronen på dig!" Då Romodanovskij och Zotov försökte att lugna honom, kastade han sig öfver dem. Den ena fick fingrarna till hälften afhuggna, den andra erhöll flera sår i hufvudet. Blott Lefort — enligt andra uppgifter Mensjikov — lyckades stilla hans vrede. Men kort därefter, vid en supé hos öfverste Tjambers, kastade han ikull samme Lefort

och trampade på honom, och då Mensjikov på en fest kom att dansa med sin värja vid sidan, örfilade han upp sin gunstling, så att hans näsa sprang i blod. Då han år 1703 hade en invändning att göra mot hvad holländska .residenten hade att andraga, ådagalade han genast sitt misshag medelst ett knytnäfslag och flera slag med flata klingan. Affären hade inga vidare följder, ty diplomatiska kåren hade sedan länge nödgats finna sig i förhållandena i tsarernas hufvudstad. På baronerna Raabs gods i Estland finnes en käpp i behåll, med hvilken Peter skall hafva utgjutit sin vrede på134

husherrens rygg, då det ej fanns hästar på närmaste skjutsstation. Sedan hans oskuld bevisats, fick godsägaren till-låtelse att som skadeersättning behålla käppen. Värre saker än dessa förekommo: Ivan Savitj Brikin berättar, att i hans närvaro tsaren med käpprapp dödat en betjänt, som tagit af sig hatten för långsamt.

Till och med då han skref, hände det, att monarken förgick sig öfver höfvan, såsom då han utgöt sin vrede öfver August II:s olyckliga medtäflare, konung Leszczynski, och kallade honom förrädare och son af en tjuf i ett bref, som hade àll utsikt att blifva allmänt bekant.

IV.

Dessa ofta förekommande vredesutbrott berodde till stor del på hans utsväfningar i dryckenskap, åt hvilka han hade för vana att hängifva sig. "Det förgår ej en dag, utan att han är berusad", försäkrar baron Pöllnitz i sin skildring af tsarens vistelse i Berlin 1717. Vid ett besök, som Peter morgonen den 11 juli 1705 aflade i Basilius-brödernas kloster i Pok>9k, stannade han framför en staty, som framställde denna munkordens berömda martyr, den heliga Josafat. Denne är framställd med en yxa fastsittande i hjässan. Peter bad om en förklaring därpå. — "Hvem har dödat denna fromma man?"— "Schismatikerna." Detta ord var nog för att göra honom utom sig af vrede. Han genomborrade med sin värja fader Kozikovskij, ordens prior, så att han dog. Officerarna i hans följe kastade sig öfver de andra munkarna, af hvilka tre likaledes dödades. Två andra, som svårt sårats, afledo några dagar därefter. Klostret öfverlämnades till plundring, och den ödelagda kyrkan fick tjänstgöra som magasin åt tsarens trupper.peter den 8t0re

En skildring, som genast afsändes från Polo9k till Rom och anslogs i de unerade kyrkorna, meddelar andra förskräckliga och motbjndande detaljer. Den framställer, hurusom: tsaren hetsade sin engelska hund att bita det första, offret i strupen, huru han lät skära af brösten på kvinnor, som ej begått annat brott än att hafva varit närvarande vid detta blodbad och visat sina upprörda känslor. Det ligger en viss öfverdrift i denna skildring. Men de fakta jag ofvan nämnt äro konstaterade. Redogörelse för kriget mot Sverige, som är författad af tsarens sekreterare Makarov, innehåller i sin första redigering följande lakoniska omnämnande; uDen 30 juni (11 juli) inträdde vi i uniat-kyrkan i Pok>9k och dödade fem uniater, emedan de kallat våra generaler kättare." Peter har bekräftat erkännandet genom att stryka ut denna passus med egen hand. Och alla skildringar af denna händelse öfverensstämma i ett afseende, nämligen däri att Peter, då han begaf sig till Basiliusbröderna, kom från en nattlig orgie och var berusad.

När han väl nyktrat till, ångrade han föröfrigt det onda han gjort och sökte godtgöra det. Han hade nämligen lika lätt att ångra sig som att brusa upp. Det finnes i en biljett till Feodor Apraxin, skrifven i maj 1703 med hans egen handstil, följande betecknande rader: "Hur jag skildes från er vet jag ej, ty jag hade i för rikt mått njutit af Bacchus' håfvor. Också beder jag er alla om förlåtelse, om jag råkat bedröfva några bland eder... och att glömma hvad som skett."

Han drack ofta omåttligt och ville, att andra, som hade den äran att sitta till bords med honom, skulle göra så med. I Moskva och senare i Petersburg upphörde ej den diplomatiska kåren att beklaga sig häröfver, ty det gällde rent af lifvet. I tsarens omgifning voro till och med kvinnorna underkastade den allmänna regeln, och för att förmå dem att hålla stånd mot honom med glaset i hand använde tsaren argument, som ej tålde någon motsägelse. Då dottern till vice-kanslären Sjafirov, en döpt jude, vägrade136

att tömma en tjarha brännvin, utropade han: "Otäcka hebreiska affoda, jag skall lära dig att lyda!" Två kraftiga örfilar gåfvo därpå eftertryck åt hans befallning.

Han föregick alltid själf med godt exempel, men hans kraftiga natur, som dock i längden undergräfdes i anseende till hälsan, lät honom ofta förblifva oberörd af dessa utsväfningar till kropp och själ, under det att rundt omkring honom benen sviktade och hjärnorna omtöcknades. Äfven här har en legend uppstått: i dessa ständiga och i viss mån systematiska utsväfningar skulle den stora tsaren blott sökt ett medel att härska, att tränga in i sina bordsgästers hemligaste tankar. En farlig metod, om man finge antaga att så förhöllo sig! I hvarje annat land skulle monarken därigenom hafva satt sin auktoritet på spel. Ej ens i Ryssland skulle den politiska vinsten uppvägt den moraliska förlusten i ett helt samhälles förnedring. Landets seder bära ännu spår häraf. Det är bekant huru en bordsgäst en gång lät förleda sig af en alltför förtrolig fests yra att dricka Ludvig XV till med följande ord: "Skål på dig, Frankrike!" — "Mina herrar, här är konungen", svarade Ludvig, som återkallats till känslan af sin egen värdighet. Och den djärfve gjorde ej om försöket. Peter däremot lät alltid dua sig under sina ständigt återkommande dryckeslag. Om man gick för långt och det föll honom in att lägga märke därtill, satte han ingen annan gräns därför än den att tvinga den skyldige att i ett drag dricka en oerhörd mängd vodka, ty därefter var han säker på att hans näsvisheter skulle upphöra, emedan han vanligen rullade under bordet.

Det är svårt att medgifva, att under allt detta en djup tanke och en medveten afsikt skulle dölja sig. Man ser tvärtom, att de vilda och långvariga orgierna som allt oftare förekommo, isynnerhet under slutet af Peters regering, och i hvilka tsaren fann allt mer behag voro till betydligt hinder vid handhavandet af statens affärer. "Tsaren är sedan sex dagar sjuk", skref den sachsiskt ministernpister den store

Lefort den 22 augusti 1724, "efter utsväfningar på Tsar-ska/ja Misa (iiu Tsarskoj e-Sielo,) med anledning af att en kyrka blifvit döpt i tre tusen flaskor vin, och detta försenar resan till Kronstadt." I januari 1725 af brötos plötsligen underhandlingarna om den fransk-ryska alliansen. Den franska envoyéen Campredon, som oroades häröfver, ansatte kansleren med frågor och fick till slut följande betecknande erkännande till svar: "För tillfallet är det omöjligt att tala med tsaren om allvarliga ting. Han är helt och hållet upptagen med sina nöjen, som bestå i att dagligen gå till stadens förnämsta hus, åtföljd af tvåhundra personer, bland dem musikanter och andra, hvilka sjunga alla möjliga visor och roa sig med att äta och dricka på deras bekostnad som de besöka." Till och med vid en föregående tidpunkt, under den verksammaste och bragdrikaste perioden i hans lif, hände det, att Peter tillfälligtvis glömde sina plikter, och häri kan man spåra hans bristfälliga första uppfostran. I december 1707, då Karl XII förberedde sitt afgörande fälttåg till det inre af Ryssland, förlamades rikets försvar, emedan Peter var i Moskva och roade sig. Mensjikov skickade honom bud på bud för att förmå honom att begifva sig till arméen. Han bröt ej förseglingen på depescherna och fortsatte festligheterna. Han ändrade sig visserligen snart och återhämtade hastigt den förlorade tiden. Men det var tydligen icke för att vara polisspion som han under många veckor glömde att föra krig mot sin fruktansvärda motståndare.

V.

Krogseder gå med nödvändighet hand i hand med råhet i smak. I kvinnosällskap, där han dock trifdes, tyckes Peter isynnerhet funnit behag i vulgära utsväfningar och

hade särskildt sitt nöje i att se sin kvinnliga omgifning berusad. Katarina själf var enligt Bassewitz' vittnesbörd "en dryckeshjälte af rang" och hade denna egenskap till stor del att tacka för sin framgång. På galadagar skilde man vanligen de båda könen åt, men Peter förbehöll sig att få gå in i damernas sal, hvarest tsarinnan presiderade vid festen och där intet underläts för att gifva härskaren ett angenämt skådespel. Men vid mindre festligheter åt man tillsammans, och då blef afslutningen på festerna fullkomligt sardanapalisk. Prästerskapet hade också sin bestämda plats vid banketterna och skonades ej heller. Peter tyckte särskildt om att sitta bredvid kyrkans

dignitärer och då bragte han midt under de väldigaste libationer de mest oväntade teologiska spörjsmål på tal, hvarvid han ådömde det sedvanliga straffet att tömma ett stort glas bränvin, om han lyckades uppspåra någon irrlärighet. Därefter var det stor utsikt, att kontroversen till hans stora belåtenhet afslutade med slagsmål. Hans älsklingsumgänge, sjökaptener a och holländska köpmän, tillhörde emellertid icke de lägsta samhällsklasser han förtroligt pokulerade med. På hotellet der göldene Ring i Dresden vistades han år 1711 hälst i betjänternas rum och frukosterade med dem ute på gården.

Han saknade all förfining. Under sin första resa fann han i Amsterdam stort behag i den bekante gycklaren Testje-Roen, som uppträdde i det fria och hvilkens triviala narrspel utgjorde dräggens nöje. Han ville till och med taga honom med sig till Ryssland.

Han var rå. I vissa afseenden bibehöll han ända till det sista sin medfödda vildhet. Var han väl en elak vilde? Man har så sagt. Ingenting förefaller också så bestyrkt som hans anseende för grymhet. Saken bör dock närmare undersökas. Han var ofta närvarande i tortyrkammaren vid förhören, då vippgalgen och knutpiskan gjorde sin tjänst, liksom också vid de offentliga afrättningarna där de mest upprörande bestraffningar förekommo. Det trospister den store

till och med, att han ej alltid uppträdde blott som åskådare. Jag får tillfälle att återkomma till detta vid skildringen af skräckscenerna vid streltsernas tillintetgörelse. Men en diskussion härom förefaller mig onödig. Hvarför skulle han icke vid tillfälle förrätta bödelstjänst? Han uppträdde ju som sjöman och snickare och insåg icke och kunde ej inse, att det var någon skillnad. Han var den man som på sina skuldror hopade de flesta tjänster i ett land, där förenandet af flera tjänster hör till allmän ordning och hvarest bödeln i Petersburg också stod på listan öfver hof-narrarna! Att Peter halshögg, det är möjligt, och att han fann nöje däri, liksom i allt hvad han tog sig till, det är troligt. Det roade honom alltid att hafva något för händer. Men detta var också allt. Jag tror ej ett ord af den anekdot, som Fredrik den Store berättade Voltaire om en måltid, där tsaren i den preussiske envoyéens, baron von Printzens närvaro roat sig med att halshugga tjugu streltser, allt under det han tömde lika många glas brännvin, hvarefter han skulle uppmanat preussaren och göra så med. Det finns nämligen angående hvarje karaktärsdrag hos Peter, vid hvarje kapitel i dennes historia en massa berättelser, som man a priori måste lämna ur räkningen, och det endast på den grund att de uppenbarligen äro orimliga. Rörande andra måste man göra ett urval. Jag har redan nämnt min vanliga ledtråd: öfverensstämmelsen i det stora hela, om än detaljerna äro olika, hvilken öfverensstämmelse pekar i en bestämd riktning. Emellertid ser jag icke hos Peter något, som bär de verkliga vilddjurens karakteristiska prägel, icke blodtörsten eller den vilda vällusten under andras lidanden. Men han var hård, kärf och känslolös. Lidandet var i hans ögon blott ett fenomen, liksom sjukdom och hälsa, och upprörde honom ej mer än de. Därför föreställer jag mig lätt, att han kunde förfölja de dömda ända till schavotten med förebråelser och skymford och gyckla med deras dödsångest och död, såsom hän samtida pläga berätta. Men om han ej var till-

gänglig för medlidande, då han ansåg sig i sin fulla rätt, var han det desto mera för samvetsbetänkligheter, då statens fördel ej tycktes vara på spel. Den berömda satsen i straffrätt, som räknats Katarina till så mycken ära, att "det är bättre att frikänna tio brottsliga än döma en oskyldig till döden", tillhör ej det arf den stora kejsarinnan lämnat efter sig i historien, utan Peter har skrifvit den med egen hand, och det till på köpet i ett militär-reglemente.

Det är sannt, att samtida hafva erkänt omöjligheten af att förklara en mängd af hans handlingar annorlunda än såsom en följd af att det roade honom att göra sådant som var obehagligt för andra eller till och med att skada dem. Man anför exemplet med amiral Grolovin, som dock var hans gunstling, hvilken vägrade att äta salad, emedan han hyste afsky för och blef sjuk af ättika. Peter slog då genast eii hel flaska i munnen på honom med fara att kväfva honom. Jag anser anekdoten sann, emedan många liknande berättas. Under hela hans regering hände det ofta, att klena unga flickor tvungos att dricka bränvinsransoner passande för en grenadier eller att

ålderdomssvaga gubbar dömdes att dansa på gatorna i akrobatkostym. Men en annan förklaring kan gifvas härpå. Peter hade antagit ett sätt att kläda sig, äta och roa sig, som han ansåg lämpligt, och blott därför att det passade honom, borde det passa alla. Det var hans sätt att uppfatta både sitt kall som självhärskare och sin roll som reformator. Ättikan utgjorde en del af statens lag, och det som hände Grolovin med denna krydda, upprepades för andra med ost, ostron och olivolja, och Peter försummade intet tillfälle att fullproppa med dessa gastronomiska nyheter alla dem, hos hvilka han upptäckte någon motvilja därför. Sammalunda, då han anlagt sin hufvudstad i ett träsk och kallade den "sitt paradis", ville han, att alla skulle bygga hus där och trifvas eller låtsas trifvas där lika väl som han.

Uppenbarligen var han icke mycket ömsint. Då hanspister den store

moder i januari 1694 låg för döden, var han otålig öfver att behöfva stanna i Moskva, stod ej häller ut därmed, utan tillkännagaf sin afsikt att resa. Hennes dödskamp begynte vid den timme som han bestämt för sin affard, och han expedierade begrafningen med all skyndsamhet. Man får ej häller glömma Alexejs blodiga spökbild eller Eudoxias dystra skepnad. Man bör dock ej förbise de omständigheter som i moraliskt hänseende inverkade på hela hans personlighet, jag menar det öde, som hvilar öfver en revolutionsperiod, eller hans känslor af uppror mot hvarje motstånd, for att ej nämna hans intransigenta politik, som var den mest personliga och självfrådiga som någonsin funnits. Han hade dyrkat sin son, och hans korrespondens med Katarina, som vittnar om den största ömhet gent emot henne, är uppfylld af uttryck, som visa hans ständiga omsorg om sina båda döttrar Annas och Elisabets hälsa och lycka, dessa döttrar som han skämtsamt kallade sina "tjufvar", emedan de togo från honom hans tid, men också sina "inälfvor" (Eingeweide). Han besökte dagligen deras skolrum och öfvervakade deras lektioner.

Han skydde ej att gå in i cellen till en fånge, som dagen förut varit hans gunstling, för att förkunna för honom, att han till sin stora ledsnad nödgades låta halshugga honom följande dag. Men så länge hans vänner föreföllo honom värda hans vänskap, var han icke blott vänlig mot dem, utan inställsam och smeksam ända till öfverdrift. Vid den fest som i augusti 1723 firades till minne af skapandet af hans sjömakt i närvaro af hans flottas stamfader (djedusjka) — den engelska slupen, som påträffats på en vind 1688 — hade lian visserligen druckit, men han kysste också hertigen af Holstein på halsen, på pannan, sedan han tagit af honom peruken, på hjässan, ja, till och med, såsom Bergholz berättar, "mellan tänderna och läpparna"1).

1) Büschings Magasin del. XXI, sid. 30.142

Alla dessa drag tillåta oss ej att ens ur den synpunkt hvarom här nu är frågan anse honom blott som en asiatisk despot. Både som suverän och enskild person var han bättre, i alla händelser annorlunda. Han stod i många afseenden på sidan af mänskligheten, öfver eller under, men han var dock en människa till böjelse och afsikter. En rad ukazer med hans underskrift visa ett sinne, som visserligen ej var känslosamt, men som dock förstod att visa mildhet. I en af dessa ukazer gör han anspråk på titeln: änkors, föräldralösas och skydds-lösas beskyddare. Det är också i hjärnan, som man bör söka centralpunkten hos denna stora omedvetna idealist, som samtidigt var en stor sensualist — hvilket ej är ett enastående fall — men som, oaktadt hela sitt lynnes våldsamhet, i det stora hela och i de flesta fall visste att böja sig under det allmännas lag, hvars första slaf han förklarat sig vara, och som därigenom trodde sig hafva förvärfvat rättigheten att utan åtskillnad, oblidkeligen böja under denna lag allas vilja, förstånd och passioner. ANDRA KAPITLET.

Intelligensen. — Moralen.

I. Andlig förmåga. — Kraft och smidighet. — Jämförelse med Napoleon. — Den slaviska mottagligheten. — Förbindelser med kväkarna. — Law. — Vetgirighet. — En nattlig séance i ett museum. — Osammanhängande och ytliga kunskaper och talanger. — Peters diplomatiska konst. — Var han en stor fältherre. — Brist på måtta. — Blandning af allvar och bamslighet. — Peter som kirurg och tandläkare. — Vetenskapliga och artistiska

uppfinningar. — Peter och abbé Bignon. — II. Klarhet och skärpa i förståndet. — Brefstil. — En orientens son. — Förslag att återuppföra kolossen på Rhodus. — Stridiga karaktärsdrag. — Frikostighet och snålhet. — Ärlighet och svekfullhet. — Blygsamhet och skrytsamhet. — Öfverensstämmelse dem emellan. — Historien och traditionen. — Ridderligheten i Västerlandet och den bysantinska andan i Ryssland. — Jeanne d'Arc och drottning Olga. — Bayard och Alexander Nevskij. — Peters moral.

— Frihet från skrupler och förakt för konvenansen. — Orsaker och följder. — III. Kraft och begränsade synpunkter. — Andlig närsynthet. — Bristande psykologiskt sinne. — Bristande abstraktion. — Oförmåga att uppfatta civilisationens ideala sida. — Hvarför är han likväl idealist. — IV. Smak för förklädnader. — Gycklerier. — Andlig utsväfhing eller politisk baktanke. — Hofnarrarna. — Folkligt uppträdande. — Tsaren roar sig. — Det opassande i hans förlustelser. — En blandning af maskeradupptåg och allvar. — En hofnarr storsigill-bevarare. — Ett sammanträde af maskerade senatorer. — V. Det falska patriarkatet. — Dess ändamål. — Påfve eller patriark. — Ville Peter förlöjliga sitt prästerskap. — Dettas ursprung och utveckling. — Den falske påfven och hans konklav. — Groteska ceremonier och festtåg.

— Fader Caillauds kåpa. — Knes-papas giftermål. — Prinsessan-abbedissan. — Förklaring af företeelsen. — Lokala orsaker och utländskt inflytande. — Den bysantinska askesen och satanismen i Västerlandet. — Moraliskt tryck och reaktion däremot. — Originalitet, despotisk nyck och utjämningsbegär. — Peter och Ivan den Förskräcklige. — Ludvig XI och Falstaff.

I.

Denna hjärna var i sanning underbar. Dess beskaffenhet och uthållighet framkalla med nödvändighet en jämförelse med Napoleon I:s. Det var samma outtröttliga144

arbetsförmåga och spänstighet hos båda, samma förmåga att syssla med oändligt många ämnen på en gång, hur olika de än voro till beskaffenhet och betydelse, utan att man kan märka någon afmattning hos själsförmögenheterna eller att någon detalj försummades. Då hans ambassadörer år 1698 tvistade med de kejserliga ämbetsmännen i Stockerau i närheten af Wien rörande formerna för deras högtidliga intåg i hufvudstaden, korresponderade Peter Michailov med Yinius angående uppförandet af en rysk kyrka i Peking, samtidigt med att han deltog i de nämnda debatterna, hvilka väckte hans stora förargelse. I ett af sina bref till general Apraxin, skrifvet i september 1706, gifver han order om det pågående fälttåget, föreskrifter om öfversättandet af en samling latinska böcker, om dresserandet af ett par hundvalpar med angifvande af hvad de borde lära sig, nämligen: l:o) att apportera; 2:o) taga af sig hatten; 3:o) skyldra gevär; 4:o) hoppa öfver en käpp; 5:o) sitta samt bedja om mat. I ett bref till sändebudet i Wien Jagusjinskij, dateradt den 15 november 1720, talar han om afträdandet af Schleswig till hertigen af Holstein, om ett porträtt af en ung flicka med svintryne, hvilket Peter Alexejevitj Tolstoj hemfört från en resa, med förfrågan hvar denna flicka fans och om man kunde få se henne; vidare om två eller tre dussin buteljer godt Tokayervin, som han skulle vilja hafva; men han ville veta priset och fraktkostnaderna.

Hans själ var mottaglig liksom en spegel för alla intryck; han hade denna eminent slaviska förmåga, som Herzen gifvit namnet acceptivitet. Före sin ankomst till London hade han kanske aldrig hört talas om kväkarna och deras lära; slumpen fogade så, att han kom att bo i ett hus, som den berömde William Penn hade bebott under en tid af sitt stormiga lif, då han var förföljd som konspiratör och landsförrädare. Detta var tillräckligt för att tsaren skulle inlåta sig i nära nog intimt umgänge med samma Penn och några af dennes trosförvanter,pister den store

såsom Thomas Story och Gilbert Mollyson, hvilkas stridskrifter han mottog och hvilkas predikningar han andäktigt åhörde. Då han nitton år senare kom till Fredrikstad i Holstein med en armékår, som skulle hjälpa danskarna mot svenskarna, var hans första fråga, om det fans kväkare i staden. Han blef då visad till deras bönehus och gick dit. Han förstod ej mycket af Laws system eller af finansväsendet i allmänhet, men han

uppfylldes genast af det lifligaste intresse för mannen, hans system och hans lefnadsöden, så snart han fick höra talas om dem. Han korresponderade med den äfventyrliga bankiren och, till en början uppfylld af beundran, sedermera af öfverseende, alltid af sympati, följde han honom ständigt med nyfikna blickar.

Så snart det var frågan om att få se och taga reda på något nytt, voro hans ifver och otålighet så stora, att Napoleon förefaller som en tålig människa i jämförelse med honom. Då han en afton kom till Dresden efter en dags resa, som uttröttat alla, hade han knappt superat, förr än han önskade besöka museet på platsen; han kom dit klockan ett på natten och tillbragte natten därstädes med att vid fackelsken tillfredsställa sin nyfikenhet. Denna vetgirighet var för öfrigt, såsom vi redan sett, omfattande och outtröttlig, men den saknade på samma gång all begränsning. Då tsarinnan Marta Apraxin, Feodors änka, hade dött 1715, femtioett år gammal, ville han själf taga reda på, om vissa gängse åsikter rörande den dödas sjukdom och seder hade någon grund. Då förtog han sig att själf obducera liket och tyckes hafva kommit till tillfredsställande resultat rörande sin svägerskas sedlighet.

Ehuru hans kunskaper och färdigheter på detta sätt ökades på alla möjliga områden, förblefvo de dock osammanhängande och rudimentära. Han talade endast ryska väl och kunde endast prata holländska med sjöfolk och om saker, som rörde sjöväsendet. Då han i november 1721 hade hemliga öfverläggningar med den franska envoyéen Campredon, som lefvat i Holland och talade detta lands Peter den Store. 10146 peter den store

språk, nödgades han anlita en tolk och gjorde därvid ett ganska olyckligt val. Han var föga inne i den västerländska diplomatiens metoder. I maj 1719 anmärkte den franska residenten i Petersburg La Vie, att han inlåtit sig på öfverläggningarna på Åland utan att fordra att "preliminära punkter" först skulle afgöras, hvilket gaf svenskarna tillfälle att föra honom bakom ljuset genom en skenunderhandling, som komprometterade honom i hög grad och endast skilde honom från hans allierade. Han betjänade sig i sin utländska politik af tillvägagångssätt, som voro egendomliga för honom och hans land. Han förenade slavisk fintlighet med asiatisk bakslughet och insöfde sina utländska motparter i säkerhet genom sina egendomligheter, genom sin förtrolighet, häftighet och smeksamhet, som på ett oväntadt sätt omväxlande trädde i dagen. Han afbröt deras ord genom en kyss på pannan och höll tal till dem, hvaraf de ej begrepo ett ord och som voro afsedda för åhörarna, hvarpå han afskedade dem, innan de lyckats erhålla någon förklaring.

.Han har gällt och gäller ännu, till och med i vissa historieskrifvares ögon, som en stor fältherre. Man har tillskrifvit honom nya och goda idéer om reservens och kavalleriets roll, rörande principen för ömsesidigt bistånd de enskilda kårerna emellan, förenklad slagordning och användningen af i hast uppkastade belästningsverk. Slaget vid Poltava säges hafva erbjudit ett enastående exempel, som Moritz af Sachsen i hög grad beundrade, på användningen af anfallsredutter. Dessa redutter skulle han hafva uppfunnit. Han påstås själf hafva ledt de flesta af de talrika belägringarna under Nordiska kriget, och framgången hade alltid berott på hans personliga ingripande. Jag är ej kompetent att inlåta mig i diskussion härom och jag skulle gärna vilja stödja mig på Moritz af Sachsens beundrande vittnesbörd. Men ett motsatt vittnesbörd har ådragit sig min uppmärksamhet, nämligen redan omnämnda Redogörelse för kriget mot Sverige. Peter, som ombesörjt redigeringen däraf, tyckes mig ej framstå däri som en lysandepeter den 8t0re

147

historiker eller strateg. De bataljskildringar som finnas däri, och dessa utgöra nästan hela arbetet, äro i allmänhet bedröfligt obetydliga, såsom fallet är med skildringen af slaget vid Narva, eller då de gå i detalj, notoriskt felaktiga. Jag vet icke, om den stora tsaren har uppfunnit de redutter som gjorde en så god verkan vid Poltava; men hela världen vet, att han nöjde sig med att där uppträda i spetsen for ett regemente, sedan han såsom alltid öfver-lämnat öfverbefälet åt sina generaler. Han hade studerat geniväsendet med ett visst intresse och sysselsatte sig med att befasta sina nya landvinningar vid Östersjön, men Peter-Paulsfastningen i Petersburg kan svårligen gälla som ett mästerverk, och af alla andra likartade arbeten, som företagits under hans ledning, har icke ett enda blifvit fullbordadt, det erkänna till och med hans största beundrare. Hvad angår de belägringar, hvilkas lyckliga resultat kunna tillskrifvas honom, slutade de oföränderligen med en stormning, vid hvilken den nya ryska arméens lysande egenskaper, dess mod och disciplin gjorde sig gällande. Dessa egenskaper förefalla mig också

som det enda obestridliga pius som i detta afseende kan fogas till den stora nydana-rens ära. Han har nästan i hvarje detalj, såsom jag senare skall visa, skapat detta underbara redskap, som förskaffat hans land dess makt och ära. Han var en oförliknelig organisatör, och i likhet med några af hans lofprisare, medger jag gärna, att han var före sin tid, till exempel vid rekryteringen och vid tillämpningen af vissa principer, som visserligen teoretiskt godkänts och förkunnats långt före hans tid i Västerlandet, men som ej praktiskt tillämpats på grund af 'inbiten slentrian.

Han kunde ej vinna verkligt mästerskap i något afseende, ty han saknade icke blott känslan af begränsning, utan han led af en annan brist, nämligen att under hela sitt lif gyckla med allvarliga ting och taga barnsligheter på allvar. Som exempel härpå vill jag endast anföra hans studier och anspråk på mästerskap i kirurgi och tand-148

läkarekonst. Efter sin återkomst från Holland bar han alltid på sig bindtyg och begagnade hvarje tillfälle att använda det. Det ålåg läkarna på sjukhusen i Petersburg att underrätta honom, så ofta någon patient intogs, som det kunde vara intressant att operera; han var då nästan alltid närvarande vid operationen och tog ofta själf till opera-tionsknifven. Han aftappade en dag flere kannor vatten af en vattusiktig kvinna, som dog några dagar därefter. Den olyckliga hade så godt hon kunnat spjärnat emot om icke operationen, så dock operatören. Han gick på hennes begrafning. I Konstmuseet i Petersburg förvaras en påse fall med tänder, som den kringvandrande amsterdamcharlatanens höga elev ryckt ut. Ett bland de sätt att ställa sig in hos härskaren, som han uppskattade högt, var att anhålla om hans hjälp med utdragandet af en tand. Det hände honom, att han drog ut alldeles friska tänder. Hans kammartjänare Polubojarov beklagade sig för honom, att hans hustru sedan lång tid tillbaka vägrat att uppfylla sina äktenskapliga plikter under förevändning af tandvärk. Han skickade efter den uppstudsiga, opererade henne genast oaktadt alla hennes tårar och skrik och underrättade henne, att båda käkarna skulle blifva behandlade, om hon ej bättrade sig. Det är emellertid ej mer än rättvist att erkänna, att Moskva har honom att tacka för sitt första militärhospital, som uppfördes 1706, hvartill efter hvarandra kommo en läkarskola, ett anatomiskt institut och en botanisk trädgård, där han själf planterade flera olika trädslag. Nämnda år inrättades på hans föranstaltande apotek i Petersburg, Kazan, Grluchov, Riga och Reval.

Det var icke blott för sitt nöjes skull och af naturlig smak som han sysslade med och befordrade vetenskapliga och konstnärliga studier. Han hade faktiskt intet konstsinne; han var alldeles likgiltig för målarkonstens och till och med arkitekturens mästerverk. Personligen lät han sig fall komligt nöja med sin trästuga i Preobrasjenskoje, som var så låg och snart sjönk ned i marken till den gradpister den store

att man kunde taga med handen i taket. Länge ville han icke hafva någon annan slags bostad i Petersburg. Han ansåg dock lämpligt att därstädes bygga palats åt sina medhjälpare. Men då det dröjde, innan de blefvo färdiga, insåg han nödvändigheten af att en gång föregå med godt exempel och skaffade sig till slut ett eget Vinterpalats och Sommarpalats. Han gjorde dessa till tämligen otympliga efterbildningar af västerländska mönster, ty han ville också vara sin egen arkitekt. Hufvudbyggnaderna stucko af mot flyglarna och bildade osköna vinklar mot dessa, och Han lät sätta in dubbla tak i sina enskilda rum for att bibehålla intrycket af att han ännu bodde i en träkoja. Men ansatsen var emellertid gjord, och med tiden anställdes den franska arkitekten Leblond för det stora beloppet af fyratio tusen francs om året, hvilken lyckades rätta de föregående misstagen och gaf åt den nya hufvudstaden en passande monumental och dekorativ prägel. Peter var också intresserad af att skapa ett konstmuseum, hvartill han under sin första holländska resa anskaffat de första föremålen. När han återkom till Amsterdam år 1717, förstod han uppträda som en upplyst konstälskare; han lyckades komma i besittning af taflor af Rubens, van Dyck, Rembrandt, Jan van Steen, van der Werff, Lingelbach, Berghem, Mieris, Wouverman, Breughel, Ostade och Huyssen. Han hade en väld samling marinmålningar i Sommarpalatset och ett helt galleri på slottet Peterhof. En framstående tecknare och gravör Picard och en konservator, schweizaren Q-sell, som varit antikvitetshandlare i Holland, anställdes vid dessa samlingar, de första Ryssland ägt.

Och allt detta utfördes utan allt personligt intresse för saken. Man kan ock betvifla, att han hade mycket sådant

för sin korrespondens med abbé Bignon, franske konungens bibliotekarie och medlem af franska vetenskapsakademien, af hvilken Peter blifvit medlem under sin vistelse i Paris 1717. År 1720 skickade han till abbéen sin bibliotekarie, tysken Schuhmacher — han hade näm-150

ligen också skaffat sig ett bibliotek — med ett manuskript med gnidskrift på velin, som påträffats i Siemipalatinsk i Sibirien i källaren till en kyrkoruin. Det gällde att tyda dokumentet <Tch först och främst förvissa sig om, på hvilket språk det var skrifvet, och Peter föreföll förtjust, då abbéen, efter att hafva rådfrågat konungens ordinarie öfversättare Fourmont, meddelade honom, att den hemlighetsfulla skriften var skrifven på det språk som talas af tanguterna, en kalmuckstam. Först efter Peters död företogo sig två ryssar, som han skickat till Peking för att studera kinesiska och som vistats där i sexton år, att återupptaga frågan och gjorde då en för de parisiske orientalisterna föga smickrande upptäckt: manuskriptet var på mandschuspråket, och texten absolut en annan än den Fourmont uppgifvit. Men Peter hade dött med den öfvertygelsen, att han kastat ett ljus öfver en viktig punkt inom den nationella paleo-grafien och etnografien och att han samvetsgrannt uppfyllt sin härskarplikt.

Bland de kuriositeter som han samlat i sitt konst-och naturhistoriska museum omnämna samtida några lefvande mänskliga varelser, såsom en man med en monstruös och vämjelig sjukdom och vanskapliga barn. Den store mannen trodde sig också tjäna vetenskapen med sådana

n.

Hans förstånd var klart och skarpt och gick utan tvekan eller afvikelser rakt på målet, liksom ett verktyg, som föres af en säker hand. Hans korrespondens är i detta afseende karakteristisk. Han skref icke långa bref såsom hans efterträderska Katarina II. Han hade icke tid därtill. Däri finnas inga fraser, intet ordprål; handstil och stafning äro vårdslösade. Hans vanliga skrift är nästan lika oläslig som Napoleon I:s. Bokstäfver äro uteglömdapjstbr den store

i de flesta orden. Han börjar sålunda ett bref till Men-sjikov: uMei hez brude in Kammar ahvilket betyder: Hein Herzbruder und Kammerad. Till och med i sin namnteckning wIIep&tf inför han en förkortning af egen fabrikation, som han lånat ur det slavonska alfabetet. Men han säger raskt och väl hvad han har att säga och finner genast och utan ansträngning det lämpliga ordet och uttrycket för sina tankar. Han älskar skämtsamma vändningar, och - det är möjligt, att Katarina II helt enkelt tagit efter honom i detta afseende. Han skref till exempel ett bref till Mensjikov i en favorithunds namn. Ofta har han infall eller skämt, utomordentligt fria till tanke och form, men oftast är han skarp och bitande. Så insände en gång vice-amiral Cruys till honom en rapport, i hvilken han beklagade sig öfver sina officerare, hvarpå han tillfogar följande komplimang till tsaren: "Den fulländade sjömannen Peter vet bättre än någon, hur nödvändig disciplinen är i flottan". På detta svarar denne: "Vice-amiralen har själf utvalt sina underordnade; han bör alltså endast förebrå sig själf deras fel. Helt nyligen föreföll han mindre öfvertygad om de egenskaper han nu tillerkänner monarken. Hans kritik liksom hans loford måtte hafva afgifvits efter ett dryckesgille. De kunna ej stå på benen. Man bör utstryka mig ur de skickliga sjömännens led eller ock ej säga hvitt, när jag säger svart.u

Genom sin naturliga bildrikedom och plastiska skärpa, har hans stil en orientalisk anstrykning. Angående hans förbund med Danmark och de missräkningar han hade därvid finnes af honom följande reflexion: "Två björnar passa illa ihop i ett ide." En annan är denna: "Vår allians är som ett par unghästar spända för en vagn." Och en ung man, som var obetänksam i sitt tal, liknar han vid "en björn, som talar om att låta kastrera ett sto". Till och med som lagstiftare händer det honom att tala detta språk. Då han tillsatte generalprokuratorsposten hos senaten, sade han, "att han ville hindra, att man spelade152

kort med lagarna och satte tillsammans de olika färgerna.tt Prokuratorn skulle vara "hans öga".

Ehuru han ej behärskade historiens konst, saknade han ej historiskt sinne. Han beskrifver illa händelserna, men han förstår deras mening och betydelse. Han gör skarpsinniga reflexioner öfver dem till och med i sina fortroliga bref till Katarina, i hvilka han är mest otvungen. Tydligen har han alltid klart för sig, hvad han gör och hvad som händer honom.

Hans inbillningskraft var af naturen mycket benägen för det stora, till och med det väldiga, och i detta afseende var han äfven en äkta oriental. Under sina sista lefnadsår funderade han på en reproduktion af kolossen på Rhodus mellan Kronstadt och Kronslott, hvilken skulle bestå i ett ofantligt torn tvärt öfver sundet, som nedtill skulle lämna passage åt de största fartyg och upptill skulle uppbära en fästning och en fyr. Ar 1724 hade man redan lagt grunden. Han var ofta exalterad. Han var då högstämd eller tragisk med bizarra utfall och grof-kornighoter, som vilseledt många skarpsinniga bedömare. Man finner rent shakespereska drag i många af hans ingifvelser. När år 1697 hans första resa i Europa måste uppskjutas på grund af upptäckten af Tsiklers komplott och han insåg att det närvarande stod i brottsligt sammanhang med det förflutna, lät han uppgräfva Ivan Miloslavskij lik, som i tolf år legat i grafven och till stor del förtärts af maskarna. Man förde kvarlefvorna till Preobrasjenskoje på en släde, förspänd af tolf svin, och lade dem i en öppen likkista under schavotten, där Tsikler och hans medbrottsling Sokovnin skulle dö en långsam död genom att sönderstyckas i små bitar. Vid hvarje knifstyng rann då delinkventernas blod som en hämnande flod ned på det som återstod af den afskydda fienden, hvilken ryckts från dödens ro för att nås af häinna-rens tragiska repressalier. Ar 1723 var Preobrasjenskoje vittne till ett annat skådespel, som var mindre gräsligt,peter den 8t0re

men lika märkligt. Peter lät där uppbränna sitt trähus, som man på hans befallning återfört på dess gamla grund, ty det hade flyttat sig från sin plats. Det var en brandr som tjänade till en symbol och som en erinring. Det var i detta hus — det har han själf anförtrott hertigen af Holstein — som Peter uppgjorde planen till sin fruktansvärda tvekamp mot svensken, hvilken nu var lyktad, och i sin glädje öfver den ändtligen vunna freden ville han utplåna ända till minnet af sina gångna ångestkval. Men för att förläna mer högtidlighet åt denna fredliga demonstration ville han gifva den ökad glans genom ett fyrverkeri. Han antände kojans halfruttna bjälkar med romerska ljus och uppbrände taket med mångfärgade luftbägare och själf slog han på trumma under hela autodaféen.

Stundtals tycktes han gripen af ännu mycket upphöjdare tankar och känslor och svingade sig utan svårighet upp i jämnhöjd med historiens väldiga, högtflygande andar.

1712 utfor den lill-ryska munken Stefan Javorskij, som han hämtat från Kiev för att göra honom till biskop, i förebråelser mot honom och dundrade mot äkta män som öfvergifva sina hustrur och mot dem som ej iakttaga fastorna. Detta var majestätsbrott, och en rapport härom insändes till tsaren. Peter nöjde sig med att skrifva i marginalen: "Först på tu man hand, sedan inför vittnen." Och då Javorskij begärde att få draga sig undan till ett kloster, satte han sig däremot, men förskaffade sig från patriarken i Konstantinopel en dispens från fastorna. . En fanatiker försökte mörda honom genom att afskjuta tvänne pistolskott mot honom, under det han sof. När vapnet klickat båda gångerna, greps mannen af förskräckelse och väckte tsaren för att omtala hvad som händt. Gud hade tydligen sändt honom för att gifva monarken ett tecken på sitt beskydd. "Döda mig nu", tillade han. — "Man dödar icke sändebud", svarade Peter lugnt och lät mördaren gå. Anekdoten är kanske ej autentisk, och det är svårt att tänka sig, att Peter på detta sätt låtit gå sig ur154

händerna en processuell läckerbit med förhör, uppspårande af medbrottslingar och tortyr. Med Javorskij är det tänkbart, ty han har tydligen handlat på eget bevåg. Men äfven om berättelsen är helt och hållet uppdiktad eller åtminstone omstufvad, så öfverensstämmer den ej illa med den hållning Peter förstod att intaga isynnerhet under sin sista tid. Man finner honom mycket ofta vid de mest olikartade tillfallen uppträda* med en öfverlägsen och högdragen världsvishet, när det gällde hans egen person. Då han kom till Warschau efter det olyckliga tåget till Prut och man gratulerade honom till hans lyckliga återkomst, svarade han: "Min lycka består i att jag fått femtio

käpprapp i stället för hundra." Därpå tillade han liksom för sig själf: "Jag kom, jag såg, jag segrade." Därpå rättade han sig: "Inte så många, inte så många." Njeplujev, en af hans älsklingselever, kom en gång för sent till ett möte, som tsaren stämt med honom på ett skeppsvarf. Tsaren var redan där. Njeplujev ursäktade sig med att han suttit uppe tillsammans med några vänner långt in på natten. — "Det är bra, du har min förlåtelse, emedan du sagt sanningen", svarade Peter och efter ett ögonblicks eftertanke tillade han med tillämpning af ett ryskt ordstäf på händelsen: "Hvilken människa är ej ättling af en hona?" (Kto bàbje wje vnuk.)

Var detta sätt att tänka, tala och handla naturligt hos honom? Öfverensstämde det verkligen med medfödda egenskaper hos hans själ och karaktär? Var det icke snarare ett antaget manér, som han af oaktsamhet, nyck eller svaghet stundom aflade? Man kan verkligen vara tveksam, ty så ofta motsade han sig själf. Då han intågade i Derbent år 1723, hördes han säga: "Alexander har byggt denna stad, och Peter intager den." På en af triumfbågarna i Moskva, hvaraf flera voro resta långt före Poltava, lät han efter sitt persiska fälttåg inrista följande inskrift om denna lätta eröfring:

Struxerat fortis, sed fortior hane cepit urbem.pister den store

Vid detta tillfälle glömde han af att vara blygsam. Vid intagandet af Narva 1704 glömde han af att visa högsinthet och gaf en örfil åt stadens kommendant Horn, som ej begått annat fel än att hafva försvarat sig för väl och att hafva kastat sin hustrus lik i vattnet, sedan hon dödats vid stormningen. Vid Viborgs intagande 1710 hade han medgifvit de belägrade att få fritt aftåga, men sedan kapitulationen undertecknats, kvarhöll' han garnisonen i fångenskap. Samma sak inträffade vid Dorpt och Riga. Det var samma man, som efter slaget vid Jungfrusund (i juli 1714) omfamnade schoutbynachten Ehrenskiöld och förklarade sig stolt öfver att hafva fått kämpa mot en sådan motståndare. Han uppfyllde år 1721 lojalt fredsvillkoren med Sverige, men det sätt på hvilket han börjat fientligheterna var ett mönster af skurkaktighet. Då han i maj 1700 återkom från Voronesj till Moskva, förebrådde han helt vänligt den svenske residenten Knipercrona för den oro dennes dotter, som för tillfället befann sig i Voronesj, hyste rörande en förestående konflikt mellan de båda länderna. Han hade sökt att lugna henne genom att säga: "Dumma barn, hur kan du tro, att jag vill börja ett orättfärdigt krig eller bryta en fred, som jag svurit skall räcka evigt." Han omfamnade därpå Knipercrona inför vittnen och afgaf äfven till honom de mest lugnande försäkringar. Om konungen af Polen toge Riga, skulle han, Peter, återtaga staden från honom och återlämna den till Sverige. Han hade då redan ingått förbund med August mot Sverige, uppgjort den gemensamma anfallsplanen och om det blifvande rofvets delning. Då han följande 8 november hade af sitt sändebud i Konstantinopel TJkrajntsov erhållit meddelande om att fredsfördraget med Porten var undertecknads hvarpå han väntat för att afkasta masken, satte han sina trupper i rörelse mot Narva. Men samtidigt mottogs ett annat sändebud, furst Chilkov, i audiens af Karl XTT och fortfor att försäkra denne om sin herres fredliga sinnelag.156

Hans väsentligen praktiska själsriktning gjorde honom stundom ensidig i uppfattningen och öfverdrifvit sparsam. Då Leibnitz föreslog honom att öfver hela riket inrätta magnetiska observationsanstalter, var han nära att förlora den höga tanke han hyst om den stora lärde. Detta hindrade honom ej från att intressera sig för upptäckten af det sund, som sedermera skulle uppkallas efter Behring, ty där förutsåg han möjligheten af en handelsväg och där var utsikt till vinst. Han var ekonomisk ända till småaktighet. Han begagnade matematiska instrument, som han alltid bar på sig, för att dag för dag kontrollera. åtgången af den ost man satte fram för honom; och för att gifva sin köksmästare Velten en liten ersättning för den skrala betalning han gaf honom, hittade han på att förvandla bjudningarna för sina vänner till picknicker, där hvar och en fick skjuta till en dukat. Han stod gärna fadder, ty det var i hans smak att lägga sig i allt; men den present han gaf barnets moder, sedan han enligt landets sed omfamnat henne, öfversteg aldrig en dukat, som han stack under hufvud-kudden, om det var hustrun till en officer, och en rubel, om det var hustrun till en soldat. At lotsen Timofej Antip, som räddade hans lif år 1694 under en storm på Hvita hafvet, gaf han trettio rubel, och detta var hos honom bevis på en oerhörd frikostighet.

Jag tror emellertid, att han alltid och öfverallt var fullkomligt naturlig och uppriktig mot sig själf trots alla dessa motsägelser. Han var af naturen inkonsekvent af skäl som jag skall återkomma till, och hans naturell liksom hans moraliska uppfostran var i hög grad stridande mot hvad vi äro vana vid. Man får ej glömma i hvilket land han var född, till hvilken ras han hörde och i hvilka traditioner han växt upp. Rjurik, Oleg, Vladimir den helige, Svjatopolk och Monomak, dessa den ryska historiens och sagans hjältar, voro visserligen stora personligheter, men man får akta sig att lägga samma måttstock på dem som på den gamla europeiska världens hjältar i sagan eller historien.pister den store

157

De hade intet gemensamt med Bayard eller Frans I. Med sina patriarkaliska seder erinra de snarare om de gamla bibliska könungarna. Jag hoppas, att vår tids ryssar ej må anse, att jag genom detta påstående velat tillfoga dem en oförtjänt förolämpning eller med orätt velat frånkänna dem personligen ridderlighet. Då kunde jag lika gärna förneka den mycket mångsidiga bildning och den fulländade uppfostran, som kommit mången af dem till del. Det är icke desto mindre sannt, att på Peters tid kunde de flesta ryssar ej läsa och att deras fosterland, där ingen riddare någonsin har brutit en lans, har gått igenom Medeltiden oberördt af Riddarväsendet® anda, liksom senare genom Renässansen nästan främmande för den grekiska och romerska konsten. Det har nog senare tagit igen hvad det gått miste om, men säkert är, att det länge förblifvit främmande för de lysande och ädla lärdomar, som från Roland ända till Bayard i Västerlandet gjort ordet ära liktydigt med ordhållighet. Å andra sidan har det rönt inflytande af det grekiska kejsardömet, hvarifrån det fått konst och vetenskap, seder, religion och dettas politik med dess traditionella list och svek. Där besitter ej heller den häfdvunna kvinnotypen samma ideala karaktär som annorstädes. Den liknar ej Jeanne d'Arc, den inspirerade jungfrun som genom sin trosstarkhet förde ett helt folk till seger, ej Wanda, den milda polska martyren som föredrog döden framför ett giftermål med en främmande furste, .som skulle hafva sårat hennes folks nationalitetskänsla, utan här se vi Olga, som muntert jagade, stred, idkade köpenskap och triumferade öfver sina fiender lika mycket genom sin list som genom sin styrka och som med öfverlägsenhet afspisade den grekiske kejsaren, då han ville gifta sig med henne mot hennes vilja. Peter var en afkomling till dessa, liksom Alexander Nevskij, denna furste, som var snarare klok än tapper och ett mönster af försiktighet, men ej af högsinthet och pålitlighet, och det är därlör det franska sändebudet Campredon år 1725 kunde skrifva om en af158

k. walisz ew8ki

tsarens medhjälpare, att uhan hade föga rättskänsla, och det var just därigenom som han vann den aflidne monarkens förtroende".

Samma skenbara motsägelser möta oss hos Peter i moraliskt och religiöst afseende. Var han en troende? Man kan tvifla därpå, ty så ogeneradt behandlade han stundom ceremonierna och prästerna inom den kyrka, i hvars kult han vid andra tillfällen deltog med brinnande andakt. Så bortjagade han från sin syster Marias dödsbädd munkarna, som enligt häfdvunnen sed kommo med mat och dryck till den döende och i klagande ton frågade henne "om hon ville lämna lifvet, emedan hon ej hade nog föda". Låt vara att han nöjde sig med en enkel tro och fördömde all vidskepelse, men han hade dock för vana att uppteckna alla drömmar, och i en depesch af den 25 mars 1712 talar det engelska sändebudet Whitworth om en strid Peter i sömnen segerrikt utkämpat mot en tiger och som stärkte honom i hans krigiska tendenser. Samtidigt tyckas konvenans, goda eller dåliga seder, artighet och vanlig anständighet hafva varit en död bokstaf för honom. Ax 1723 ville Jagusjinkij, en af de uppkomlingar, med hvilka han omgifvit sig, öfvergifva sin hustru, som han ej hade något att förebrå och med hvilken han hade vuxna barn, för att gifta sig med kansleren Golovkins dotter. Då både fru Jagusjinska och kansleren motsatte sig detta förslag, tvekade ej Peter, som däremot gillade det, att lägga sig i saken, alldenstund den gamla adeln därigenom förödmjukades på den ungas bekostnad; hustrun fördes till ett kloster, och fadren ålades att gifva sitt bifall; tsaren förklarade det första äktenskapet upplöst och åtog sig att betala omkostnaderna för det senare. Man ser här, hvad vikt han lade vid familjelifvets helgd, och man kan däraf sluta till hans uppfattning i öfrigt. Då han i Berlin år 1718 besökte ett museum med antika medaljer och statyer, fäste han uppmärksamheten vid en okysk

gudabild af det slag, hvarmed romarne plägade utstyra gina bröllops-pister den store

kammare. Han kallade till sig kejsarinnan och nppmanade henne att kyssa statyetten, men då hon tycktes vilja motsätta sig detta, skrek han brutalt till henne: uKop àb!u (hufvudet af!) för att därmed antyda hvad hon riskerade, om hon ej lydde. Därpå bad han konungen, sin värd, att skänka honom detta sällsynta konstverk, jämte flera andra dyrbarheter, såsom ett kabinett af bernsten, som enligt mark-grefvinnan af Baireuth kostat oerhörda summor. Likaledes, då han i Köpenhamn observerat en mumie i naturhistoriska museet, lade han i dagen sin lust att tillägna sig denna. Men museiinspektören hänvisade honom då till sin herre, konungen, som svarade med ett artigt afslag, ty mumien var ovanligt vacker och stor, och dess like fanns ej i Tyskland. Peter begaf sig då åter till museet och utöste sin vrede öfver mumien, på hvilken han slet af näsan och som han stympade på allt sätt. Därpå gick han, i det han sade: uNu kan ni behålla honom!" Då han år 1711 lämnade hotellet Der goldene Ring i Dresden, tog han oaktadt betjäningens protester med egna händer ned och packade in bland sitt bagage dyrbara gardiner, som det sachsiska hofvet skickat dit för att pryda hans våning. När han år 1716 befann sig i en kyrka i Dantzig och det drog där, sträckte han, utan att säga ett ord, ut handen och tog af den bredvidstående borgmästaren hans peruk och satte den på sitt eget hufvud.

Jag tror ingalunda, att baron von Printzen en gång tvungits att klättra uppför en mast för att öfverlämna sitt kreditiv till den moskovitiske härskaren, som sysslade uppe i tacklingen och som ej ville afbryta sitt arbete. Denna anekdot, hvarmed Fredrik den Store trakterade Voltaire, är uppenbarligen alldeles lögnaktig, hvem som än berättat den. Herr von Printzen inträffade i Ryssland år 1700. Vid den tiden fanns Petersburg ännu ej till, där detta mottagande skulle hafva beredts honom. Skeppsvarfven därstädes invigdes först år 1704, då Printzen redan efterträdts af Keyserling. Som dessutom sändebudet från kurfursten af160

Brandenburg, sedermera den preussiske konungen, for från Berlin den 12 oktober, bör han hafva kommit till sin post midt i vintern, det vill säga vid en årstid då allt arbete med tackel och tåg med nödvändighet måste hvila i Ryssland. Däremot förefaller mig Campredon värd tilltro, då han vid skildringen af en audiens hos tsaren år 1721 med anledning af fredsunderhandlingarna med Sverige säger, att Peter kom från amiralitetet för att mottaga honom, klädd i en sjömanströja.

Yid sidan af denna frånvaro af betänkligheter, detta förakt för vanlig konvenans, denna ringaktning för det passande funnos dock hos samme man en djup känsla och absolut aktning för plikt, lag och disciplin. Hvarför och huru? Helt visst, emedan man i detta bör se något annat än ett oreflekteradt underskattande af den nödvändiga grunden för hvarje samhällsbyggnad. Oafsedt vissa nycker och hugskott, som föranledde åtskilliga inkonsekvenser, förefanns en mera giltig bevekelsegrund. Peter hade företagit sig att reformera ett helt folk, i hvars lif skrupler och fördomar till stor del ersatte religion och moral. Däri såg han ganska riktigt ett hinder för framåtskridandet och helt konsekvent sökte han att komma denna svaghet in på lifvet. Då han år 1699 förde sin galerflottilj på Don, fick han se en holländsk matros, som smorde kråset med en frikassé, gjord på sköldpaddor, som fiskats upp ur floden. Han talade därom med sina ryssar, som upphäfde rop af fasa, ty en sådan föda väckte blott äckel och anstöt hos dem. Han gaf genast order åt sin kock att servera den förhatliga födan under namn af kyckling. Sjein och Sal-tikov, som dinerade med honom, blefvo illamående, då man på härskarens tillsägelse visade dem fjäderskruden på ^den fågel de trott sig äta.

Peter ansåg sig kallad att befria den allmänna uppfattningen från denna slagg, som århundradens barbariska okunnighet hade afsatt. Men därvid använde han alltför 8tor våldsamhet och personlig grofhet samt framför alltpeter ben 8t0re

alltför stor lidelsefullhet for att verkställa denna sofring med urskillning. Han slog blindt omkring sig åt alla håll. På så sätt framkallade han depravation, på samma gång som att han sökte rätta, och denna stora uppfostrare har

samtidigt demoraliserat människosläktet mer än någon annan. Det moderna Ryssland har honom icke blott att tacka för sin storhet, utan äfven för alla sina laster.

in.

Man får ej det intrycket, att hans obestridliga snille som dock rörde sig inom ett väldigt område, kunde med en enda blick öfverskåda stora vidder och enheten i detaljerna. Man tänker snarare på en mängd småblickar, samtidigt fästade på lika många småpunkter, ty till den grad förstod och älskade han enskildheterna. Därför förefalla de allmänna principer som kunna upptäckas hos honom alltid något oklara och osammanhängande, och hans planer och kombinationer saknade ofta skarp begränsning, och då han skådade långt bort i fjärran, skymdes hans blick. Han var så att säga andligen närsynt. Anläggandet af Petersburg utgör, ensamt det, ett talande bevis härpå. Man började med att sätta alltsammans i gång; först senare kommo planerna, och resultatet blef stadsdelar utan gator, återvändsgränder och en hamn utan vatten. Att först handla, nöjande sig med att sedan tänka efter, utan att gifva sig tid att diskutera förslagen, så snart de föreföllo lockande, eller medlen, så fort man hade dem tillgängliga, sådan var denna våldsamma naturs vanliga metod. En bland hans förtjänstfulla sidor, som man kan framtör allt draga i tvifvelsmål, är hans förmåga att uppskatta sina medhjälpare till deras rätta värde, hvilken förmåga Peter dm stare. ii162

hans lofprisare förklarat nästan divinatorisk. Hans tillvägagående att genom ett grepp i håret lyfta npp hufvudet på dem som sökte en tjänst och sedan titta dem skarpt i ögonen, denna summariska metod, som väckt till och med beundran hos en så allvarlig bedömare som Soloviev, visar endast ytterligare denna ytlighet, som jag redan påpekat som det väsentliga i alla hans kunskaper och färdigheter. Han var minst af allt psykolog. Han påträffade en gång hos en skollärare en tjänstflicka, som behagade honom. Han gjorde pigan till sin älskarinna och därpå till kejsarinna, och samtidigt tog han sig för att göra skolmästaren till ordnare af den allmänna undervisningen i landet. Sådan var historien, med Glück. Kvinnan förde först en tvetydig tillvaro i faltlägren, delande sina ynnestbevis mellan sin blifvande makes soldater och offi-*" cerare. Mannen, en ringa präst i en livländsk köping, började sitt verk med att lära de små moskoviterna att sjunga lutherska psalmer. Då tsaren märkte detta, stängde han skolan och skickade bort skolmästaren, men den nationella undervisningen blef lidande därpå.

En gång när Peter var närvarande, då ett nytt fartyg gick af stapeln, ett skådespel, som alltid gaf hans tankar en högre flykt, började han att tänka på historiens inre mening. Genom att erinra sig civilisationens gång i Europa: hur dess vagga stått i Grekland, hur den upplefvat en blomstringstid i Italien, kom han slutligen till den åsikten, att nu vore Rysslands tur kommen. "Låtom oss hoppas", sade han, "att vi om några år skola vara i stånd att förödmjuka våra grannländer genom att ställa vårt på ärans högsta tinnar." Han förrådde därigenom, hvilken föreställning han gjorde sig om civilisationen; det var en fabrikants, som ligger i konkurrens med grannfabriken. Han var för obildad för att fatta, hvari öfverlägsenhet^ hos hans främmande medtäflare bestod, som han afundades och ville öfverträffa. Han såg blott den yttre sidan däraf," och det var därför han underskattade den. Hans för öf-pister den store

rigt så vidtomfattande intelligens forefaller i ett afseende begränsad; den var oförmögen till abstraktion. Därför var han mycket otymplig, då det gällde att uppfatta sammanhanget i företeelserna, att draga konsekvenserna ur en utgångspunkt och att ur verkningarna sluta till orsakerna. Han fattade snabbt civilisationens praktiska fördelar, men hade ej en aning om de nödvändiga premisserna till ett civilisatoriskt arbete. Det hände honom, att han ville vid en nybyggnad börja med taket eller att på en gång arbeta på byggnadens grund och takås. Att han var en god skeppstimmerman eller en försvarlig marin ingeniör var ej nog, för att han skulle kunna sätta i organisk rörelse sitt folks andliga krafter.

Han förefaller med ett ord mer sinnrik än verkligt genialisk. Själfva hans sätt att regera kommer oss snarare att tänka på en handtverkare än en konstnär, på en verksam ämbetsman än på en statsman. Han kunde på ett

beundransvärdt sätt sätta människor och saker i gång; han kunde leda dem med en förvånansvärd färdighet, liksom man ännu i dag i mindre skala ser första bästa ryss, som kommer från Dons stränder, där han aldrig sett en maskin eller en fabrik, efter några veckor, som han tillbragt i ett af Västerlandets industricentra, sätta sig in i det moderna arbetets förbättrade metoder och sedan tillämpa dem hemma hos sig. Men han har icke en enda själfständig idé och uppskattar föga andras originalitet. Och efter-härmningen från utlandet var icke ens Peters egen uppfinning, ty sedan Boris Godunovs dagar förekommer ej annat i Ryssland. Den ringa kvantitet gods, som importerades från Polen, uttrångdes nu af massor med tyska, holländska, engelska, franska och italienska produkter. Peter utförde ett mekaniskt, ständigt ytligt och stundom ointelligent arbete, som endast fäste sig vid det yttre målet utan att bekymra sig om den inre möjligheten; det var ett heterogent arbete, som var onyttigt i många afseenden, rent ut skadligt i andra; flottan var holländsk, arméen tysk.104

administrationen svensk, sederna kommo från Versailles, kanalerna från Amsterdam. I intet afseende förstod han. de ideala sidorna af sitt verk, utan lydde slafviskt sina förutfattade meningars tyranni. Då man sade honom, att kanalerna, som han gräft på Basiliusön (Vassilij- Ostrov), den enda fasta mark han ägde i sin nya hufvudstad, voro oanvändbara och för trånga för trafiken, var hans första tanke att skynda till den holländska residenten för att bedja honom om en plankarta öfver Amsterdam och med passaren i hand jämföra de olika dimensionerna.

Jag har dock sagt, att han var en idealist, och det tar jag ej tillbaka. Han var det i den del af sitt väsende som var oberoende af stundens nycker och osammanhängande ingifvelses Han var det på sitt sätt, genom sin tankes underkastelse och offret af sin person, när det gällde att nå ett mål, som ej var rent materiellt* och omedelbart påtagligt, nämligen det storartade framtidsmål som ödet tillernat hans land. Visserligen fick aldrig under hans lefnads oroliga skiften och inom hans begränsade synkrets detta mål klart begränsade konturer. Det ryktbara testamentet, på hvilket politikerna slösat så mycken skarpsinnighet, var blott en mystifikation, med hvilken han ej haft något att skaffa. Den fjärran horisont mot hvilken han styrde sin färd var, just emedan den låg så fjärran, otydlig för hans blickar, den var något som på en gång liknade en armé på marsch under vapnens gny och en bikupa i liflig verksamhet, en medelpunkt för industriellt, andligt, till och med konstnärligt lif. Han drömde visserligen, men med vidöppna ögon. Denna dröm, denna skuggbild af makt och ära, som i detta afseende tillfredsställde till och med hans verklighetssinne, lyckades han omfamna, bemäktiga sig genom sin energiska kraft och styrkan i sin tro. Han gjorde mer än så. Denna syn in i en aflägsen, underbar framtid förlänade han en fortsatt tillvaro genom att påtvinga sina undersåtar densamma. Som en sublim despot dref han med käppslag och yxhugg in den i deraspister den store

marg och ben. Af ett folk af djur skapade han ett folk af visionärer. Det heliga Ryssland, som i våra dagar är praktiskt som han och brutalt som han, men därjämte uppfylldt af mysticism, detta land, som lik en månghöfdad Messias vill pånyttföda det gamla Europa genom att öfver-svämma det, är hans gärningars dotter.

Ja, han var en idealist; ja, han var en drömmare; ja, han var en stor handlandets skald, denna timmerman med valkiga händer, liksom Napoleon, soldaten och matematikern, men Peter satte trängre gränser för sina idéer, beräknade mer omsorgsfullt möjligheterna och hade en klarare blick för framtiden än den andra.

IV.

Framför allt annat karakteristisk och egendomlig är hans oerhörda och ständigt sig uppenbarande smak för narr-aktiga upptåg, som genom sin kontrastverkan förlänar hela hans fysionomi en nästan vanskaplig prägel. Den liksom sätter en harlekinsmössa på detta härskarhufvud, ett gycklande grin på denna tragiska mask och rör ihop det groteska med det allvarliga, lustspel med drama under hans dådrika lefnadsbanas växlande skiften. Detta började redan mycket tidigt med de upptåg, som den unge härskaren satte i gång för egen del och i hvilka han tvingade sina första medarbetare att deltaga. Redan 1695 kunde furst Feodor Romodanovskij till sin titel af generalissimus foga den af konung af Pressburg, och äfven när Peter skref till honom i de allvarligaste ämnen,

underlät han ej att kalla honom Min Her Kenich och undertecknade "ers majestäts lydigaste slaf Knech Piter Koniondoru eller uIr Daheleix Knéhu, hvilket senare endast hade en begriplig mening för166

honom själf. Han tillkännagaf vid alla tänkbara tillfallen sitt beslut att utgjuta ända , till sista blodsdroppen i denna fantasikonungs tjänst. Samtidigt blef hans förra lärare Zotov utnämnd till ärkebiskop af Pressburg och patriark öfver floden Jauza och hela Kukuj (ett namn med osäker härledning, som gafs åt den Tyska förstaden); Tichon Nikititj Stresjniev blef påfve; han kallades i bref "Helige Fader" och "Ers Helighet", och hans svar skulle affattas i samma stil, äfven om de voro offentliga bref eller rapporter. Ro-modanovskij adresserade sina till "herr artilleristen Peter Alexejevitj" och afslutade dem med en enkel försäkran om sin ynnest, såsom en suverän plägar till en undersåte. I maj 1703, efter intagandet af Nyenskans, författade Peter, som tjänstgjorde som sekreterare hos fältmarskalken Sjeremetiev, en rapport "till konungen", det vill säga Ro-modanovskij, med tillkännagifvande, att han och Mensjikov, för så vidt "hans majestät" godkände det, blifvit utnämnda af fältmarskalken till riddare af Sankt-Andreasorden. Och han hade så vuxit in i denna burleska komedi, att den öfverlefde aktörerna däri. Då Feodor Romodanovskij år 1719 dog öfvergingo den fantastiska konungavärdighetens titlar och privilegier till hans son Ivan, och i ett egenhändigt bref, hvari Peter lyckönskade kapten Sienjavin till en sjösegerr förklarar han sig öfvertygad om att "hans majestät" skall känna sig belåten därmed.

Den 3 februari 1703 skrifver han till Mensjikov, som han kallar "mitt hjärta", för att meddela denne underrättelsen om invigningen af en fästning, som anlagts på en egendom, kallad Oranienburg, hvilken han nyligen skänkt honom. Det är det nuvarande Ranenburg i guvernementet Bjazan. Metropoliten af Kiev hade ledt ceremonien. Denna så kallade metropolit var ingen annan än en af den verkliga monarkens sällskapsbröder och en af de icke minst utsväfvande, vid namn Mussin-Pusjkin. En plan öfver fästningen är bifogad brefvet med angifvande af namnen på bastionerna på följande sätt:pister den store

Till döpelseakten användes i bastionen n:o 1 brännvin, i n:o 2 limonad, i n:o 3 rhenvin, i n:o 4 öl och i n:o 5 mjöd. De närvarande, som uppgingo till ett tjugutal och bland hvilka befunno sig de preussiska och polska envoyéerna Keyserling och Koenigseck, den engelske köpmannen Stiles samt flere framstående Moskvabor, undertecknade detta bref med användande af skämtsamma namn, men Mensjikov svarade därpå i en mycket allvarlig ton, ty svenskarna voro in på lifvet och det lyckas ej alltid att skratta och skämta; han underlät dock ej att tacka sin höga vän för den äran han bevisat honom genom att berusa sig hemma hos honom.

Ax 1709, då man skulle fira segern vid Poltava i Moskva, uppfördes ett väldigt träpalats på Tsaritsin Lug. I audienssalen tog Romodanovskij plats på en tron, omgifven af hofvets förnämsta dignitärer, och uppmanade den segrande arméens chefer att aflägga en rapport om drabbningens växlande skiften och lyckliga utgång. Sjeremetiev steg först fram och sade: "Genom Guds nåd och ers cæ-sariska majestäts lycka har jag tillintetgjort den svenska168

hären." — G-enom Guds nåd och ers cæsariska majestäts lycka", upprepade Mensjikov i sin ordning, "har jag i Perevolotjna tillfångatagit general Lewenhaupts armékår." Sist kom Peter: "Genom Guds nåd och ers cæsariska majestäts lycka har jag segerrikt kämpat med mitt regemente vid Poltava." Alla tre öfverlämnade åt den falske Cæsar reglementsenliga rapporter och afträdde bugande. Därpå förde man in de häpna svenska fångarna och lät dem defilera förbi honom. Ceremonien afslutades med en bankett, i hvilken detta egendomliga substitut för en suverän deltog, sittande på en upphöjd estrad med tronhimmel, och under hvilken han värdigades inbjuda öfverste Peter Alexejevitj att taga plats vid hans bord.

För att försvara dessa gyckelspel, som i ett så högtidligt ögonblick och under så allvarliga omständigheter förefalla rent ut upprörande, har man försökt finna flera förklaringar. Peter skulle hafva velat genom sitt eget

exempel inplanta känslan af subordination hos sina undersåtar. Eller ock skulle han velat utplåna minnet af mjestnitjestvo genom att upphäfva all rangskillnad. Det är möjligt, att han verkligen tänkt på dessa saker, ty man varsnar hos honom en skarp blick för hvad som utgör grunden till all disciplin, nämligen "lyd för att blifva lydd, tjäna för att blifva betjänad". "Jag tjänar från den stund jag kom i tjänst", är ett uttryck, som han ständigt använde. Och icke mindre uppenbart är hans ständiga begär att göra sina undersåtar förtrogna med, att ställa för deras ögon och sinnen det högre ideal, för hvilket han offrade sitt lif, för hvilket allt borde uppoffras, som kräfde allt af alla och inför hvilket intet annat hade någon betydelse, icke ens tsaren! Sådana tankar ligga förmodligen bakom sådana tillställningar, som jag här skildrat, men de medel Peter använde för att få dem att framträda äro endast en direkt produkt af hans fantasilek, af hans smak för travestering, gyckel och mystifikation, med ett ord af hans inbillningskrafts utsväfningar, som ingen känsla för det passandepister den store

eller ens Bjalfaktningen var i stånd att tillbakaliålla. Yi få dock ej glömma, att maskerader på den tiden vörå mycket omtyckta Ilos hans grannar i väster och sedan länge hade förvärfvat medborgarrätt i Ryssland. Ivan den Förskräcklige vurmade för dem, och Peter följde blott det gängse modet, ehuru han som vanligt på grund af sin naturell öfverdref och förstorade, och resultatet blef också, att han betydligt slog öfver. Det kräfdes den ytterliga fogligheten hos en nation, som lärt att böja sig under alla tänkbara former af despotism, för att ej suveränitetens begrepp vid sådana prof, skulle lida skeppsbrott i människornas sinnen, isynnerhet som härskarens mest öfverraskande och oförsvarligaste upptåg läto den mänskliga värdigheten själf nära nog sjunka ned i den uslaste förnedring. År 1698, då han återkommit från sin första utländska resa, uppträdde han i ett festtåg, hvari pseudo-patriarken Zotov, klädd i en mitra, på hvilken var framställd en otuktig Bacchusbild, gick i spetsen för en skara halfnakna bacchanter, som i stället för vinlöf buro på hufvudet brinnande tobakskarduser. Man fattar nog, att detta syftade på det monopol som markisen af Caer-marthen förvärfvat sig, och det hela hade alltså en politisk innebörd; men det sätt man valt för att få denna innebörd att framträda förefaller dock bra stötande. Samma år, dagen efter en afrättning, då hundra femtio streltser aflifvats under förfärliga marter, befann sig också Peter vid godt lynne. Han inbjöd till middag brandenburgska envoyéen, som han mottagit i afskedsaudiens, och trakterade honom vid desserten med ett gyckelspel, under hvilket den falske patriarken välsignade de närvarande med tvår pipor lagda i kors och därefter gaf tecknet till dans» Tsarevitj Alexej och hans syster Natalia voro närvarande vid detta upptåg bakom ett förhänge, som man gläntade på, för att de skulle kunna se.

Tjugu år senare fortforo samma tillställningar. Under karnevalen 1724 åtföljdes tsaren genom gatorna af ett

band af sextio à sjuttio personer: adelsmän, officerare och präster, bland dem tsarens biktfader Nadasjinskij, borgare och män af folket, och bland dessa sistnämnda en sjöman, som gick på händerna under löjliga grimaser och vridningar på kroppen. Utvalda bland landets största fyllbultar och liderligaste sällar, bildade dessa människor ett fullständigt brödraskap, som sammanträdde på bestämda dagar under namn af "församlingen, som ej tål ledsnaden" (bezpiéljalnij sobor), och hvilket hängaf sig åt orgier, som ibland räckte två dagar å rad. Damer inbjödos stundom till dessa samkväm, och de högsta funktionärerna, ministrar, generaler, och andra ålderstigna ansedda män nödgades ofta deltaga i de nöjen som där förekommo. I Januari 1725 skulle en åttioåring af en lysande familj, Matteus G-olovin på befallning uppträda i ett festtåg utklädd till djäfvul. Som han vägrade, grep man på en vink af Peter tag i honom, afklädde honom fullständigt, satte på honom en mössa med horn och fasthöll honom under en hel timme sittande på Nevas is. Han ådrog sig en stark feber och dog däraf.

Det fanns ej en händelse under Peters regering, som ej var en förevändning till liknande scener, freden i Nystad sä väl som en favoritdvärgs bröllop. Då dvärgen dött, uppsatte Peter masker bakom hans kista, liksom han gjort omkring hans bröllopssäng. Yid en af sina likars begrafning år 1724 följde alla dvärgar i Petersburg svartklädda en miniatyrlikvagn, dragen af sex små spanska hästar. Samma år, under en maskerad, som varade i åtta dagar, förbjödos senatorerna att aftaga maskerna till och med i sin sessionssal under pågående förhandlingar.

Peter ägde en betydande mängd hofnarrar: Strahlen-berg *) anför en lista, på hvilken förekomma namn, som äro

berömda i andra afseenden, såsom Zotov, Turgenjev, Sjanskoj, Lanin, Sjachovskoj, Tarakanov, Kirsantjevitj samt

') Dos Nord und Oestliche Theil von Europa und Asia, Stockholm 1790, sid. 235.peter den 8t0re 179

TJsjakov, hvilken var den mest omtyckta af alla. Det gifves <en förklaring på att sådana namn finnas upptagna där. I sin historia öm hofnarrarna särskiljer Mögel fyra kategorier: l:o) narrar, på grund af någon missbildning, «om tsaren tyckte var lustig, 2:o) narrar, hvilka som straff dömts att vara det, emedan de brustit i klokhet i föregående ämbeten; detta var fallet med TJsjakov, en gardeskapten, hvilken skickats från Smolensk till Kiev med viktiga depescher, men vändt om, när man dröjde med att öppna portarna för honom, och kommit och beklagat sig öfver sitt missöde, . 3:o) narrar, som låtsade galenskap för att undgå döden, då de varit invecklade i någon komplott; Peter upptäckte stundom listen, men ansåg det straff de •eländiga själfva valt tillräckligt; 4:o) narrar, på grund af bristande insikter; Peter, som skickat ett stort antal unga män till utlandet, affordrade dem en noggrann redogörelse för deras studier; de som ej tillfredsställande genomgingo denna examen undsluppo strängare straff genom att bära narrkåpan. Vid denna tid spelade de ordinarie narrarna en viktig politisk roll; de kompletterade tsarens polis. Vid bordet omtalade de med hög röst ostraffadt ministrarnas skurkstreck, deras stölder och underslef. Peter gaf dem till och med stundom i uppdrag att utkräfva hämnd därför. De berusade då den skyldige under någon festmåltid, in-läto sig i gräl med honom, då han druckit tillräckligt, och piskade så upp honom. Strahlenbergs lista upptager ej de två mest bekanta namnen i denna burleska och ömkliga samling: ryssen Balakirev och portugisen d'Acosta, den senare med säkerhet en släkting till den bekante Uriel. Denne hade Peter gifvit ämbetet som högsta ledare och anordnare af upptågen och som chef för personalen vid dessa. Han gjordes till på köpet 1713 till grefve och kan öfver ßamojederna. Sistnämnda utnämning gaf anledning till en hel serie af burleska ceremonier, vid hvilka uppträdde flera

*) Geschichte der Hofnarren, Liegnitz 1789, sid. 409.172

riktiga samoj edfami]j er, som för detta ändamål förts ända från Sibirien. En af kejsarinnans kockar uppträdde också utklädd till samojed, med ett par väldiga hjorthorn på hufvudet och med ett gult band om halsen, vid hvilket hängde en medalj med namnet Akteon ingraveradt. Peter lät stundom denne kock göra Usjakovs och Balakirevs tjänst, och mycket ofta var han det förnämsta föremålet för tsarens gyckel. Som den arma mannen hade en hustru, som ansågs föga respektabel, underlät tsaren aldrig, då han träffade honom i vittnens närvaro, att med en symbolisk gest sticka upp två fingrar ofvanför pannan.

Huru rått detta sätt att roa sig än må förefalla, isynnerhet i våra dagar, skulle det dock i och för sig kunna undgå klander; det utgjorde en naturlig, så att säga nödvändig motvikt mot ett arbete, som i annat fall skulle öfverskridit gränserna för mänsklig förmåga till och med hos en natur, så utomordentligt kraftig som Peters. Den stora tsaren sökte instinktmässigt att därigenom få en lindring för sin nervspänning, och excentrisk i allt, förstod han ej att undvika de värsta öfverdrifterna. Man kan till och med tänka sig, att han förmildrade det obehagliga, cyniska och omänskliga i allt detta genom den behagfulla glädtighet och den muntra godmodighet han vanligen lade i dagen. Ett halft århundrade senare lät Kristian VII af Danmark döma till döden en grefve Brandt, hvilken förgått sig därhän att han burit hand på konungen, som gycklat med honom för hans äktenskapliga missöden. Peter mottog utan att blinka de knytnäfslag, som Katarinas mästerkock tilldelade honom, då denne någon gång ej tålde skämt. Man kan visserligen tycka, att han kunnat taga föremålen för sina skämt från annat håll än från köken. Men det var så hans sätt. Han var ej ari^ stokrat, utan tvärtom i mycket en folkets man, som genom en viss bondaktighet samt genom sin uppsluppna lustighet och barnsliga glädtighet hörde tillsammans med det lägre folket i alla land, samtidigt med att hela hans sinnesrikt-pister den store

ning ställde honom öfver det plebejiska elementet. G-enom sina första kamrater, koniuchierna, var han mycket förtrogen med folkets seder och bruk och hade delvis denna förtrogenhet att tacka för sin kännedom om

massorna och sin förmåga att styra dem. Jag har visat, huru han under julfesterna deltog i de lägre klassernas traditionella Slavlenje (af Krista Slavit — prisa Kristus) samt sjöng lofsånger till Herran utanför portarna och fordrade de sedvanliga skänkerna därför. En dag vägrade den rikaste köpmannen i Moskva Filadjev att visa sig tillräckligt frikostig. Peter hopsamlade då ett helt kvarters befolkning utanför hans hus och pålade honom en lösepenning af en rubel per person. Där ser man en sida af hans begåfning i denna förmåga att sätta massan i rörelse genom att vädja till hennes lägsta instinkter.

Den verkligt lättfärdiga sidan i dessa nöjen framträder å andra sidan i den frivilliga sammanblandningen af dårskap och förnuft, af maskerad och det verkliga lifvet, som Peter alltid vidmakthöll. Grefvar och patriarker på spe, narrar och harlekiner hade jämte sina karnevals värdigheter och funktioner andra titlar och ämbeten, som gjorde eller bort göra dem till mycket allvarliga personer. Zotov var storsigillbevarare! Ivan G-olovin, som ej förstod sig det minsta på sjöväsendet, ehuru han åtföljt Peter till Holland, utnämndes på denna grund till amiralitetschef. För tsaren och hans vänner gaf detta en angenäm anledning till gyckel; men flottan, som vanligen bland dem benämndes Ivan Michailovitjs familj, då man drack dess skål, mådde ej bättre för det.

Det finnes intet som kan försvara eller ursäkta dessa förvillelser; de framträda tydligt som den svaga punkten hos ett öfverlägset sinne, som förts alltför mycket på sidan om upptrampade stigar, som i för hög grad saknade motvikten af uppfostran, tradition och social omgifning, hvarigenom harmonien plägar bibehållas äfven hos de personer, som minst lätt låta inverka på sig.174

V.

Har väl, såsom man påstått, instiftandet af det falska-patriarket såsom en officiell institution, haft till ändamål upphäfvandet af det verkliga? Jag skulle kunna medgifva detta; men huru farligt var det icke att på denna bakväg söka nå målet? Riskerade icke Peter att på samma gån g tillintetgöra hela prästerskapets anseende och aktningen för religionen? Man har förmenat, att det här blott var frågan om en parodi på påfvedömet. Det betviflar jag, ty Zotov kallades omvexlande knes-papa och patriark. Och hvilken värdighet, hvilken titel och hvilket ämbete har väl Peter velat förlöjliga och draga i smutsen genom att sätta, vid hans sida den falske cæsaren Romodanovskij ? Jag tror snarare, att han framför allt tänkte på att roa ett fantastiskt och excentriskt sinne, som hade vissa medfödda tendenser till orientalisk despotism, och hvars första uppfostran försummats. Att allvarligare afsikter äfven förefunnos, att de till och med tjänat till utgångspunkt för dessa fantasiens vilda utsväfningar, vill jag ej bestrida,, men de skymdes snart alldeles undan.

Sådan är icke en nyligen framträdande författares uppfattning, hvilken är så viss på sin sak att det förvånar honom, att ingen före honom upptäckt den djupsinnighet, hvarmed den store monarken konsekvent genomfört sina planer och beräkningar. Huru har det väl varit möjligt, att man ej insett, att det för honom gällde att för sina. fiender dölja de hemliga rustningar han företog mot dem för att förinta dem? Knes-papa och hans konklav voro rusiga på dagen eller låtsades vara det, men tillbragte nätterna under ursinnigt arbete. Den falska påfvens korrespondens med hans diakon (det var den titel Peter själfpister den store

antagit) dolde under sitt skenbara pladder och sina plumpa skämt illistigt den egentliga meningen. I ett bref från Zotov till tsaren af den 23 februari 1697 betecknade till exempel Karnevalen med sina följeslagare Ivasjka (ruset) och Jeremka (liderligheten), hvilka Peter borde akta sig föry det illistiga och servila Polen med dess allierade kosackernas hetman och tatarernas kan 1) Denna förklaring är ej ens sinnrik. Kan man väl tro, att Peter och hans män behöfde göra sig så mycken möda för att år 1697 öfvertyga svenskar och polacker om obetydligheten af hans ressur-ser. Denna var för tillfallet så uppenbar, och det var en missuppfattning i en annan riktning som det var viktigare att framkalla. Att tänka sig Zotov under mödosamt nattligt arbete förefaller mig omöjligt. I en depesch af den 14 mars 1721 från den franske envoyéen Campredon läses: "Patriarken, hvarom jag ofvan talat och som man här kallar Knesrpapa, är en fyllbult till yrket, som tsaren själf utvalt för att förlöjliga sitt

prästerskap". Ehuru det här var frågan om en efterträdare till Zotov, är detta dock den riktiga uppfattningen af äfven dennes moraliska värde. I öfriga afseenden står frågan ännu öppen. Har verkligen Peter tänkt på att förlöjliga sitt prästerskap? Att han velat draga i stoftet patriarkatet, som var hans rival om makten, är ej omöjligt. Det hade hittills varit ett bruk, att tsaren på palmsöndagen uppträdde i en procession ledande patriarkens mulåsna vid tygeln. Kyrkans supremati, "som stadfästats genom den framskjutna roll patriarken Filaretes-spelade vid den förste Romanovs sida, hade med hvarje år allt mera stadgats. Peter satte i stället för processionen det burleska tåget med hans Knes-papa i spetsen, ridande på en oxe och följd af en mängd vagnar, dragna af sviny björnar och bockar. Här är den politiska afsikten uppenbar. Men det är lika tydligt, att den hastigt trängdes i bakgrunden och glömdes bort, ju mera den oerhördt van-

Se Ivan Nossovitjs studie i Ryska Forntiden 1874 sid. 735.176

vördiga parodien utvecklades, hvilken föreföll en sä klarseende man som Vockerodt blott som en själens och kroppens utsväfning. Företeelsen kräfver emellertid en annan förklaring. Den hade för djupa rötter och pågick för länge för att man skall kunna antaga, att den berodde på en •enda individs ingifvelse, huru fantastisk och lättsinnig denne än var. Och man skall finna, att ironien, satiren och den komiska och karrikerande framställningen af alla lifvets viktigaste förhållanden tillhörde den allmänna smaken under tiden omedelbart före Peters tronbestigning. Kanske skedde detta som opposition mot den asketiska riktning hvarom jag redan talat och som kunnat leda till ett undertryckande af alla samhällslifvets yttringar. Hvad beträffar den särskilda form Peter gifvit eller kanske endast bidragit till att gifva åt denna tendens, månne det icke finns ett visst släkttydelse med de utsväfningar, som gå under namn af häxsabbaten och den svarta mässan, orgier, hvilka voro så vanliga i Frankrike i början af sextonhundratalet och hvaraf de moderna ockultisternas mystifikationer blott äro en svag återglans? Likheten i orsaker tyckes leda till likhet i fakta. Här som där hade uppstått en upprorisk känsla hos anden och köttet, hvilka plågats af lifvets enformiga slentrian och blott ville ställa sig utom verklighetens, lagens, religionens och samhällslifvets råmärken. Det märkligaste är, att Peter tog ledningen vid dessa saturnalier. Men hade ické äfven han samma behof, var icke äfven han i första rummet bunden af sina egna fruktansvärda ukazer.

Jag vill nu öfvergå till framställningen af fakta, hvilka enligt mitt förmenande äro fullt bevisande.

Det var, såsom jag redan nämnt, under de första åren af Peters regering som de hädiska tillställningar begynte, i hvilka påfven eller patriarken Zotov och dennes efterträdare uppträdde; men sceneriet utvecklades mer och mer. Efter att först hafva utnämnt en påfve, satte Peter snart vid hans sida kardinaler och en konklav. Detta var Vsiesjutjejtjij eller Vsiejyjiryejsjij Sobor, de största dårarnaspister den store

och de största fyllbultarnas konklav eller concilium, som blef en stående, nästan officiell institution. Han utvecklade för hvarje år allt mer dess organisation, uppfann och redigerade med egen hand dess lagar och reglementen och höll på härmed ända till strax före slaget vid Poltava. Medlemmar voro de liderligaste af hans sällskapsbröder jämte några allvarliga män med stränga seder, som han tvang att vara med, vare sig af en brutal despotisk nyck eller för att kunna behärska dem, sedan han fördärfvat dem. De valde skulle först begifva sig till Knes-papas hus, kalladt Vaiicanurn, för att ägna honom sin hyllning och tacka honom. Under ledning af en af tsarens kammartjänare tjänstgjorde fyra personer, som uppträdde som tolkar vid denna ceremoni, vid hvilken de nyvalda ikläddes den röda klädnad de hädanefter skulle bära. Så utstyrda, begåfvo de sig in i den så kallade Jconsistoriesalen, hvars enda möblemang bestod af vinfat rundt omkring väggarna. Längst in i rummet fanns Knes-papas tron, som stod på en upphöjning, bildad af kaggar, glas och buteljer. En efter en, tågade kardinalerna förbi honom och mottogo ett glas brännvin, hvarunder följande formel utsädes: uReveren-dissime, öppna munnen, drick hvad du får, och du skall tala vackra ord.w Sedan alla intagit sina platser på vinfaten, öppnades sammanträdet och räckte flere timmar under omväxlande libationer och skämt. Konklaven hölls i ett närbeläget hus, dit man begaf sig i procession med Enes-papa i spetsen sittande grenslе på en tunna, som drogs af fyra oxar. Personer, utklädda till dominikaner- och fxanciskanermunkar, omgåfvo honom. Den i Moskva bosatta

franciskanerpatern Cailleaus kåpa hade tjänat till modell för deras kostymer. Peter hade till och med velat hafva munken själf med i sitt tåg och afstod därifrån först efter energiska föreställningar från den franske ministern. Klädd som holländsk sjöman ledde tsaren vanligen tåget. Ett stort galleri med smala hvilobäddar stod redo att mottaga konklavens medlemmar. Mellan bäddarna och väggen stodo Peter den Store. 12178

kaggar, Bom tjänade dels till förvaringsrum för mat och dryck, dels att mottaga de naturliga uttömningarna. De så kallade kardinalerna fingo ej lämna sina platser fore kon-klavens slut. Uppvaktande hade i uppdrag att gifva dem att dricka, att narra dem till de vildaste galenskaper och de plumpaste skämt, men också, säges det, till att omtala sina innersta tankar. Tsaren lyssnade till allt hvad de sade samt upptecknade deras ord. Konklaven räckte tre dagar och tre nätter. Då tiden ej upptogs af påfveval, fördref man den med diskussioner, till exempel om ett eller annat vins egenskaper, som en af kardinalerna förklarat vara dåligt.

För att gifva omväxling åt programmet, hittade Peter på att 1714 gifta bort Knes-papa Zotov, en gubbe på åttioåtta år och fader till söner, hvilka med utmärkelse tjänade i arméen. En af dessa inlämnade förgäfves en böneskrift till tsaren för att bespara sin fader denna nesa på hans ålderdom. Fästmön vax en adelsdam, Anna Pasj-kov, som närmade sig sextiotalet. Stora förberedelser gjordes till firandet af detta bröllop, hvars like man ej Bkådat. Man bör komma ihåg, att det Kordiska kriget rasade just då med sitt hemska följe af död och ekonomiska svårigheter. Och dock sändes fyra månader i förväg till alla hofvets herrar och damer en befallning att vara färdiga att spela en roll vid den kommande ceremonien oeh att till kansleren grefve Golovkin, skicka en noggrann beskrifning på den kostym, de ärnade begagna, ty det skulle icke få finnas mer än tre af samma slag. Peter mönstrade själf två gånger, den 12 december 1714 och den 15 januari 1715, de uppträdande och deras dräkter. På den utsatta dagen gafs medelst ett kanonskott fr&n Petersburgs fästning tecken till att de herrar och damer som skulle deltaga i maskeraden skulle samlas, de förstnämnde hemma hos kansleren, de senare hos prinsesscm-abbedissanf ty det fanns nu också en prinsessa-abbedissa, fru Rjevskij, "en liflig och behaglig, men alltid onykter gumma", sompister den store

en samtida kallar henne. Hon efterträddes vid sin död af furstinnan Anastasia Ghditsin, dotter till furst Prozorovskij och en nära väninna till Peter, som nästan behandlade henne som en syster, — till dess han lät offentligen piska henne på polisens gård i Presbrasjenskoje. Hon hade anklagats därför att hon, som fått i uppdrag att öfvervaka och spionera på Alexej, ingått i komplott med denne. Hon togs till nåder igen, sedan hon gått in på att efterträda fra Rjevskij.

Processionen bildades utanför tsarens palats och gick öfver den isbelagda Neva till Peter-Paulskyrkan, där en nittioårig präst, som man skickat efter ända från Moskva, framlör altaret inväntade brudparet. Först kom Romo-danovskij, den falske Cæsar, utklädd till Konung David med en lyra, öfverdragen med björnskinn, i handen. Fyra björnar voro spända för hans släde, och en femte stod bakpå som betjänt. Djuren, som piskades under hela vägen, läto höra förskräckliga rytningar. Brudparet, som kom därefter, omgifvet af kupidoner, hade på kuskbocken till sin mycket höga släde en hjort med väldiga horn och baktill en bock. Den falska patriarken var i fall ornat. Hufvudstadens notabiliteter voro med, somliga skamsna och generade. Men det brydde Peter sig ej om. Man såg där ministrarna, aristokratien och diplomatiska kåren, bland dem först Mensjikov, amiralen grefve Apraxin, general Bruce, och August ILs sändebud grefve Vitzthum klädda till borgmästare från Hamburg och spelande lira; kansleren samt furstarna Peter och Dmitrij Galitsin som kineser blåsande skalmeja; samt kejsarens resident Pleyer, hannover-anska ministern Weber och holländska residenten van Bie som tyska herdar spelande på säckpipa. Några herrar, såsom Michail Glebov, samt Peter och Nikita Chitrov sluppo uppträda med musikinstrument, "emedan deras höga ålder satte dem ur stånd att betjäna sig af^ina händer". Men de måste dock vara med. Tsarevitj var klädd till jägare och blåste valthorn. Katarina och åtta damer i hennes180

följe voro klädda till finska bondkvinnor, den gamla tsarinnan Marfa, tsar Feodors änka, var klädd i polsk dräkt; furstinnan af Ost-Friesland i gammaltysk dräkt, och alla spelade de på herdeflöjter. Peter, som efter vanligheten var klädd till sjöman, slog på trumma. Venetianare, som blåste i gälla hvisselpipor, vildar från Honduras, som svängde sina lansar, polacker, som gnedo på fioler, kalmucker, som spelade baiabajka (en rysk gitarr), norska bönder, lutherska präster, munkar, katolska biskopar med hjorthorn på hufvudet, raskolniker, hvalfiskfångare, armenier, japaneser, lappar och tunguser bildade omkring tsaren ett brokigt och bullrande följe. Instrumentens toner, björnarnas rytande, dånet från alla stadens kyrkklockor och de tusentals åskådarnas skrän sammansmälte till en enda infernalisk olåt. Och åskådarna ropade: "Patriarken (sic) skall gifta sig! Lefve patriarken och hans fru!" En bankett, som snart öfvergick i en orgie, såsom man lätt kan tänka sig, afslutade ceremonien, hvarunder åttioåringar på raglande ben tjänstgjorde som munskänkar. Festen fortsattes följande dag och pågick ända in i februari.

Det vore emellertid orätt att förbigå en detalj. På själfva bröllopsdagen, mellan maskeraden och banketten, fann Peter tillfälle att, fortfarande iklädd sin sjömansdräkt, gifva audiens åt grefve Vitzthum, med hvilken han underhöll sig om mycket allvarliga saker och åt hvilken han lämnade ett bref till hans herre, dateradt samma dag, angående Polens affärer. Han mottog också Bassewitz och talade med honom om hertigens af Holstein angelägenheter. Detta är verkligen beundransvärdt, men det minskar ej det upprörande i de omständigheter, hvarunder detta ägde rum.

Då Zotov 1717 dött, författade Peter ett nytt reglemente i och för valet af hans efterträdare, en hel liten volym, i hvilken han öfverträffade sig själf i groteska och oanständiga påhitt och särskildt lade vikt vid konstaterandet af kandidatens kön, i likhet med det bruk, som rådtpeter den store 181

i Kom sedan den bekanta påfvinnan Johannas tid. Man bör komma ihåg, att just vid denna tid inväntade han sin son Alexejs återkomst och beredde sig på att begynna den gräsliga process, som skulle kasta en så dyster skugga öfver. de sista åren af hans lif. Detta märktes ej nu. Kandidaten hette Peter Ivanovitj Buturlin. Hittills hade han burit titeln ärkebiskop af Petersburg i fyllbultarnas, fråssarnas och narrarnas stift. Han tillhörde en af landets mest lysande familjer. Peter hade denna gång forbehållit sig rollen af proto-diakon i konklaven, hvars medlemmar mottogo röstsedlarna af prinsessan-abbedissan, hvilkens bröst de kysste. Man röstade med ägg. — Jag förbigår detaljer som äro omöjliga att omtala eller smaklöst tråkiga. Några månader därefter vred sig Alexej i dödskval under piskan i tortyrkammaren, och likväl satt hans fader samtidigt till bords med den nya Knes-papa, "patriarken eller snarare patriarkens vrångbild", som Vockerodt kallar ho-ilom, samt presiderade vid de snuskigaste och vämjeligaste utsväfningar.

Ar 1720 hittade man på att gifta Buturlin med Zotovs änka, och så var Peter åter i gång med att uppfinna nya lustigheter, oanständigheter och hädelser. En säng uppställdes inuti en pyramid, som man 1714 upprest framför senatspalatset till minne af en lycklig drabbning mot svenskarna. Peter gjorde sålunda narr till och med af sina segrar, af det blod som gjutits för fäderneslandet, af sin egen ära. Man lade de nygifta till sängs, sedan man druckit dem dödfulla, och lät dem dricka ur glas, hvilkas blotta form kränkte all anständighet; därefter lät man folkmassan genom hål i väggen njuta af det skådespel som Ludvig XV säges hafva skaffat sig vid sina barns giftermål. Följande dag inledde den nya Knes-papa sitt pontifikat med att på de ryska prästernas sätt utdela välsignelser till ett tåg masker, som besökte honom i hans hem.

Detta påfvevälde var af kort varaktighet, och Cam-predon skrifver i en depesch af den 10 september 1723:182

k.. wali6zew8ki

uDen nya patriarkens installation skall äga rom i Moskva. Konklaven skall hållas i en bondgård på en liten ö i närheten af Preobrasjenskoje. De så kallade kardinalerna skola samlas där på en bestämd dag. De skola tvingas att dricka vin och brännvin i tjugufyra timmar utan att sofva, och efter denna vackra förberedelse skola de utnämna sin patriark."

Endast ett omdöme om dessa skamligheter och förirringar är möjligt. Men det kan finnas olika sätt att förklara

dem. Jag håller mig till det jag redan framställt. Peter var representanten för ett samhälle, som var under bildning och i hvilket den historiska traditionen och hans eget personliga initiativ hafva infört och bibehålla alldeles motsatta jäsningsämnen samt i hvilket intet fast, intet häfdvunnet, och följaktligen intet heligt fanns. Från Ivan den Förskräckliges tid hafva alla framstående personligheter varit excentriska varelser, samoduri, som ryssarna kalla dem, och detta beror på bristen på en verklig nationell odling. Peter var också sådan; han var en mänsklig mastodont, som andligen hade den antediluvianska florans och faunans kolossala och vidunderliga proportioner. Elementarkrafber och instinkter rörde sig inom honom. Han var urmänniskan, ogenomtränglig som en urskog, rik på lifskraft och ständigt växlande. Han liknar ingen helt och hållet och har drag gemensamma med många; han är kraftig och nyckfull, tragisk och gycklande, han är en frände till Ludvig XI och släkt med Falstaff. Dessutom är han, såsom jag sagt, mycket plebejisk, han står nära de nedersta samhällslagren, ur hvilka han så småningom omgifver sig med en krets af framstående personer; han sysslar med sina hushållsangelägenheter som en småkrämare, slår sin hustru som en bonde och söker sina nöjen på de platser där folkets massa plägar finna sina. Därtill kommer den ständiga striden mellan olikartade idéer och hugskott, hvarunder dock lusten att omstörta och nivellera allt ständigt kan spåras. Ingen människa har någonsin såsom han haftpeter den store

183

känslan af att äga absolut makt öfver människor och ting. Dessutom finnes i hans själ ett behof att med våldsamma medel komma ifrån verkligheten, hvilken till och med for en man som han i längden blir outhärdlig; och denna sida af hans andliga fysionomi torde nu vara tillräckligt klart belyst. TREDJE KAPITLET

Regeringsprinciper och metod.

I. Öfverflöd på idéer. — Mnemonik. — Idéerna bero framför allt på ingifvelse utifrån. — Västerlandets inverkan. — Bristande insikter i viktiga punkter. — Rattvisa, religion, moral. — Bristande samman* hang i tankarna. — Utilism. — II. Allmfln uppfattning af monarkens uppgift — Motsfigelser i principerna. — Självförnekelse. — Riket organiseras efter samhörighetsprincipen med alla dess yttersta konsekvenser. — Statens första tjänare. — Peter öfverlämnar åt staten de skatter hans företrädare hopat — Romano v ernås arfvedel. — Peter Michailovs sold. — Hans kassabok. — 366 rubler om året — Medaljens frånsida. — Despotiska nycker. — Tjänaren bär hand på sin herre. — III. Orsakerna till motsägelserna. — Reformens revolutionära karaktär. — Asiatiska element — Skräckväldet förvärras genom dem.

— Historiskt sammanhang. — Godtycke och inkvisitoriskt förfarande.

— Bödel för sitt nöjes skull. — Allmänt spioneri. — »Tungorna». — Hemliga kansliet — Systemets långvarighet och landets tålamod. — Anpassning efter inhemska seder. — IV. Ständiga hotelser. — Summariska afrättningar. — Dubinan. — Under bödelsyxan. — Deserteringar. — Straff därför. — Bränmärkningen. — Utom lagen. — Dessa åtgärders otillräcklighet — Allmän flykt. — »Nära tsaren, nära döden.» — De förnäma släkterna hålla sig undan. — Uppkomlingarna. Systemet kännes mera tryckande genom dem. — Gunstlingarna. — Nedärfda traditioner. — Deras roll vid reformen och deras inflytande på dennas resultat.

L

Då jag talat om den stora reformatorns andliga gåfvor, har jag redan sökt visa huru de verkade, ty hos honom var allt verksamhet. Det återstår dock att mera direkt framställa, huru de -framträdde i det verkliga lifvet vidpeter den store

185

regeringsmaktens utöfvande. Peter hade mer än en idé om dagen. Den hjälp han använde för att i minnet bevara de nya nppslag som ständigt förekommo visar rikedomen p& dessa. Han bar alltid på sig och framtog ständigt nr fickan anteckningsplån, hvilka han hastigt fyllde. Då dessa alltför fort blefvo fdllskrifna, använde han första bästa papperslapp, första bästa lediga plats, som han varsnade på ett tillgängligt dokument, äfven om innehållet af detta ej stod i något som helst samband med hvad han för tillfallet hade i tankarna. I marginalen till en rapport om instiftandet af petersburgerakademien stå t. ex. i omedelbart följd med de anteckningar som röra detta förslag

följande rader, som han också själf nedskrifvit: "Order bör gifvas åt Rumiantsov i Ukrajna att utbyta de oxar, som kunna fås från hans provins, mot tackor och gumsar och att skicka någon till utlandet för att taga reda på huru dessa djur skola skötas och klippas och huru man bereder ullen."

Om man noggrannt undersöker dessa anteckningar, skall man finna, att idéerna snarare härleda sig ur ingif-velser utifrån, som han föga modifierat genom eget tankearbete, och deras betydelse står ej i förhållande till deras antal. Hos Peter var det detaljen som var hufvudsaken, och hans själ var framför allt en underbar spegel. Men denna spegel tyckes splittrad i allt för många fasetter, som voro nyckfullt hopfogade. En del af de omgifvande föremålen undgingo hans uppmärksamhet, och det var ofta de närmaste liggande. Ehuru Possosjkov befann sig i hans närhet, var Peter fullständigt okunnig om denna originella och djupsinniga tänkares tillvaro. Den stackars filosofen hade nog det emot sig, att han ej var holländare eller tysk; Förgäfves tillägnade han tsaren några af sina skrifter, t; ex. sin afhandling om fattigdomen och rikedomen, en väldig och märklig politisk encyklopedi; som dock bort ådraga sig Peters uppmärksamhet, då det gällde praktiska spörsmål, hvilka denne ju framför allt uppskattade. Han var den186

K.. WALI6ZeW8KI

första grundläggaren i Ryssland af salpetersjuderier. Furst Boris Q-alitsin gaf honom fjorton rubel för hans upptäckt, och detta var hela hans vinst. Då man långt efter Peters död företog sig att läsa hans arbeten, kastades han i fan* gelse och dog där. Hans arbeten blefvo förlagda först ett halft århundrade därefter, år 1799. Peter hade ej användning för hans kunskaper och talanger; under sin första vistelse i Haag vände han sig till Generalstaternas sekreterare Fågel för att få någon, som åtog sig att organisera och stå i spetsen för statens kansli, — åter en holländsk verkmästare, som kunde sätta upp och i gång ett nytt maskineri. Kort därefter rådgjorde han i London om samma sak med en protestantisk präst. Francis Lees 'AroÅetTrojAevot1) bär spår af denna rådplägning, och vid sidan af en djupsinnig afhandling om grundplanen till Noaks ark hafva några läsare där kunnat upptäcka en framställning af principerna för de administrativa kollegierna, som den stora tsaren gjort till hjärtpunkten i sitt regeringssystem. Ständigt tyckes hans spegels brännpunkt riktad mot väster. Ostermanns outgifna memoarer lära innehålla följande infall, som tillskrifvits Peter: "Vi behöfva Europa under några tiotal af år; sedan skola vi vända det ryggen." Jag har ej varit i tillfälle att kontrollera, om detta citat är riktigt; men äfven om det är korrekt, är jag icke säker på att yttrandet verkligen fälts. Jag vore snarare benägen att § däri spåra en modern slavofils tankegång.

Hos denne ständigt rörliga man kom handlingen ofta före tanken eller följde åtminstone omedelbart på denna. Han hade snarare karakteristiska metoder för sitt handlingssätt än egentligen idéer. Vissa begrepp fattas honom alldeles, så till exempel begreppet rättvisa. Då några holländska fartyg år 1715 blifvit uppbrända af hans matroser, som togo dem för svenska skepp, förklarade han, att det tillhörde Sverige att betala skadeersättning, emedan

!) London 1752.peter den store

187

saken passerat i närheten af Helsingfors, som låg inom svenskt område. Därvid trodde han sig vara i sin falla rätt. För att få summan tvang han Piper, som tagits tillfånga vid Poltava, att underteckna en anvisning på 30,000 riksdaler att betalas i Stockholm, och då den svenska regeringen vägrade att utbetala summan, lät han kasta Piper i en kasematt, där den olyckliga, som var sjuttio år gammal och sjuk, följande år dog. Jag har redan påpekat hans inkonsekvenser och oklara uppfattning i religiösa ting. Han deltog i körsången i kyrkorna, och hvar och en af hans segrar firades med gudstjänster, som räckte minst fem timmar. Man höll på i sju timmar efter slaget vid Poltava för att gifva härskarornas Gud hans beskärda del. I de kyrkor som han vanligen besökte voro fattigbössor uppställda, där en plikt skulle nedläggas af de församlingsmedlemmar som uppfört sig opassande, som pratat eller sofvit, och i Sankt Alexander Nevskijs kloster förvaras ännu ett halsjärn, som den stränge härskaren bestämt för dem som upprepade sin förseelse. Följande söndag fingo de åhöra mässan med halsen fastkedjad vid en af kyrkans pelare.

Vid andra tillfallen "tyckes han, att döma af hans egna ord och handlingar, hafva lutat åt protestantismen. Han omgaf sig med calvinister och lutheraner, inlät sig i dogmatiska diskussioner, där hans renlärighet föreföll mycket tvifvelaktig, och lyssnade med andakt till predikningar, som voro uppenbart kätterska. En förordning, som med hans medgifvande utgafs år 1706, tillerkände åt alla protestanter fri religionsutöfning. Men Theiner har utgifvit en hel rad af dokument, som visa, att antingen före eller efter denna åtgärd förhoppningar hystes i Rom om möjligheten af en förening mellan de båda kyrkorna, och stundom hände det Peter, att han visade sig välvilligt stämd till och med mot jesuiterna. Han började visserligen med att år 1689 jaga dem ur riket och år 1698 uttalade han i Wien föga gynnsama åsikter om dem. "Kej-188

såren", hördes han säga, "kan ej vara okunnig om att dessa människor äro rikare än han, och dock har han ej under sista turkiska kriget utskrifvit en enda màn eller utkräft ett enda öre af dem!" Detta hindrade ej, att åtta år senare jesuiterfäderna förestodo läroanstalter icke blott i Moskva, utan äfven i Petersburg och Archangel. De stannade därstädes ända till år 1719. Då utkom oförmodadt ett nytt förvisningsdekret. Hvad hade väl inträffat? Jo, en brytning med hofvet i Wien, jesuiternas naturliga beskyddare, hade kommit emellan. Då Peter ej kunde komma åt kejsaren, lät han sin vrede utgå öfver dennes skyddslingar. Alla hans religiösa och politiska principer voro af samma skrot och korn.

An judarna då? Rörande dessa tyckes han hafva haft en förutfattad mening. Han kunde ej tåla dem och ville ej till något pris hafva dem i sitt rike. Och dock fanns det i hans omgifning en Meyer, om hvilkens härstamning intet tvifvel råder, men som likväl jämte sin svåger Lups biträdde honom vid penningtransaktioner och arméens utrustning. De underhandlade med honom till och med vid senatens sammanträden, där de sutto på hans högra sida och behandlades på det mest hänsynsfulla och förekommande sätt.

Framför allt var han utilist, och det var därför hans åsikter och handlingar i religiöst afseende vanligen i praktiken ledde till cynism. Barnamord var i lag belagdt med dödsstraff, men lagstiftaren förvånade sig öfver, att Karl V tillämpat samma straff på äktenskapsbrott: "Månne han hade för många undersåtar?" En dag då han var i Visjnij-Volotjok i novgorodska guvernementet för att inspektera några kanalbyggnader, lade han i folkmassan märke till en ung flicka, hvilkens vackra ansikte och förlägna min ådrogo sig hans uppmärksamhet. Han kallade henne fram till sig. Hon kom, men full af blygsel dolde hon sitt ansikte i händerna. Han sade, att han ville gifta bort henne. Några andra unga flickor, som voro närvarande,

utbrusto då i skratt. Hvad betydde väl detta. Man omtalade då, att den olyckliga glömt sig med en tysk officer och fått ett barn med denne. Det var visst något brott! Han tog skratterskorna i sträng upptuktelse, bad att få se barnet och uttryckte sin glädje öfver att i detta en dag få en god soldat. Därpå kysste han modren och gaf henne en handfull rubler med löfte att återse henne. Han gaf tio tusen dukater åt presidenten i handelskollegiet, Tolstoj jämte en förvisningsorder för att hjälpa honom att blifva kvitt en italiensk kurtisan; men för att penningarna icke skulle vara alldeles bortkastade, funderade han ut, att den sköna skulle kunna vara honom behjälplig vid en hemlig underhandling i Wien och Bom.

n.

Han hade, såsom jag uppvisat, en allmän uppfattning af den roll han hade att spela och af sina plikter såväl som af sina rättigheter. Men omedvetet sammanblandade han två fullkomligt motsatta principer, utan att bekymra sig därom eller ens ana det. Han utgick från individens fullkomliga självförnekelse för det allmänna bästas skull, för att slutligen komma till det allmännas fullständiga uppgående i .ett jag, som gjorde anspråk på allt. Han lämnade Ludvig XIV långt bakom sig, och det var icke blott staten, som han ville identifiera med monarken, utan han ville göra hela det förflutna, närvarande och tillkommande nationella lifvet identiskt med sitt eget. Han trodde fullt och fast, att den intellektuella och ekonomiska pånyttfödelse som ägde rum under hans tid, men som delvis berodde

på äldre förhållanden, på hvilka han ej haft något inflytande, helt och hållet var hans personliga skapelse, som utan honom ej varit berättigad eller ens möjlig. Utan190

tvifvel trodde han nog också, att hans verk skulle fort» sättas efter hans död, ehuru han ej kunde i föreställningen se, att något öfver hufvud taget skulle kunna finnas till efter honom. Därför var han också alldeles likgiltig för sin dynastis bestånd.

Hans uppfattning af sina rättigheter och plikter var alldeles ny i Ryssland. Hittills hade hela landets organisation, inbegripet det politiska lifvet, varit grundad på familjebegreppet. — Peters fader, tsar Alexej, var blott chefen för en stam och en familj. Något samhälle med ömsesidiga rättigheter och plikter fanns ej, utan den orientaliska uppfattningen var rådande. Peter medförde från sin västerländska resa i sin packning en samhallsprincip, som han genomförde med vanlig öfverdrift. Han förklarade sig vara sitt lands första tjänare och dref denna uppfattning till de ytterligaste och bisarraste konsekvenser. År 1709 skref han till fältmarskalken Sjeremetiev och bad om hans förord hos suveränen, det vill säga Romodanovskij, till konteramiralsgraden, som han eftersträfvade, hvarvid han med största ödmjukhet försvarade sin sak och framlade sina meriter. Ar 1714 mottog han utan att blinka ett nekande svar från Amiralitetskollegiet, till hvilket han. vändt sig med anhållan om befordran till en högre grad. Då han år 1723 var i Reval med sin flotta, skaffade han. sig ett läkarbetyg för att af storamiralen kunna utverka sig tillåtelse att få ligga i land. Sedan han byggt sig ett landthus, Cafharinenthal, nära Reval, förvånade han sig vid sitt första besök därstädes öfver att parken var folktom. Tänkte man väl, att han låtit så många människor arbeta och gifvit ut så mycket penningar blott för sin egen skull? Följande dag tillkännagaf en offentlig utropare för Revals invånare, att parken tillhörde dem och att de kunde promenera därstädes så mycket de ville. Genast efter sin. tronbestigning delade han i två delar de betydande rikedomar hans fader och farfader samlat. På grund af sina privilegier och monopol som monark hade tsar Alexej så»pitxr din stors

småningom blifvit ägare till 10,734 djessiatiner odlad jord och 60,000 hus, som gåfvo 200,000 rubel i inkomst. Peter ville ej behålla något för egen del, utan öfverlämnade alla dessa rikedomar till staten och behöll endast för egen del romanovernas blygsamma arfvegods: 800 själar i guvernementet Novgorod. Till inkomsterna från denna domän lade han blott de ordinarie inkomster, hvilka tillkommo de grader som han successivt innehade inom arméen och flottan. Kvittenser med hans underskrift finnas i behåll, där han erkänner mottagandet af 366 rubel, hans lön som öfvertimmerman. Man har också kvar en räkenskapsbok, som han fört, visserligen litet slarfvigt, men som är full af märkliga detaljer. uÅr 1705: förtjänat 366 rubel på mitt arbete vid varfvet i Voronesj och 40 rubel på min kaptenstjänst. År 1706: in allés 156 rubel, lyftade i Kiev. Ar 1707: öfverstelön, lyftad i Grodno: 460 rubel. Utgifter: År 1707: gifvit åt ett kloster i Vilna 150 rubel; tyger, inköpta i samma stad: 39 rubel; åt Anisia Kiril-lovna, till en dräkt: 26 rubel; åt furst Jurij Sjachovskoj till en dräkt: 41 rubel; åt adjutanten Barteniev; för en angelägen resa: 50 rubel..." Då han en dag besökte järnverket i Istje i guvernementet Ejazan, deltog han med arbetarna i arbetet under flera timmar med hammaren i hand. Därpå räknade han ut, att han förtjänat 18 altin (ett mynt å 3 kopek) för så och så många pud gjutjärn, på hvilka han pröfvat sina armars styrka. Han uppbar penningarna och förklarade med tillfredsställelse, att han vid sin återkomst till Moskva skulle gå till rjadin (ett slags basar) och där köpa ett par skor för arbetsvinsten, ty de han hade på sig voro utslitna.

Detta förefaller på en gång imposant och rörande, men saken kan ock ses från en annan sida. Först och främst var det i mycket uttryck för en fantasiens lek, och Peter insåg det också. År 1713 skref han från Helsingfors till Katarina: "Den 6:te i denna månad har amiralen befordrat mig till general, hvartill jag också gratulerar192

fra generalskan. Det är ganska märkvärdigt, att jag blef konteramiral under ett fälttåg på stepperna och nu har blifvit general ute på hafvet." En historia, som Nartov berättar om hans möte med Romodanovskij på vägen till Preobrasjenskoje, visar på ett lustigt sätt, huru han älskade att sväfva på gränsen mellan verklighet och inbillning,

då det gällde hans rang och ställning. Peter, som enligt sin vana åkte i en enkel kärra, hälsade skensuveränen med hans titel "Hein gnädiger Herr Kaiser u, men glömde att taga af sig hatten. Romodanovskij, som färdades i ett präktigt ekipage, omgifven af en talrik svit och företrädd af en kurir, hvilken jagade undan folkmassan med väldiga piskslag och höga rop af: "Ur vägen.! Af med hatten!", for förbi som en stormvind och kastade endast en vredgad blick på den verklige härskaren. En timme därefter kallade han till sig Peter Michailov och, utan att resa sig eller uppmana denne att sätta sig ned, sade han häftigt till honom: "Sedan hur lång tid tillbaka har du tagit dig för att icke taga af dig hatten, då du hälsar på mig?" — "Jag kände ej igen ers majestät i den tatariska dräkten", svarade Peter. Och hans majestät lät sig nöja med denna ursäkt. Han tänkte nog på ett bref af den 22 december 1697, som han fått af Peter Michailov med anledning af några klagomål från Jakob Bruce och som började sålunda: "Vilddjur (zvier), huru länge tänker du fortsätta att misshandla folk. Det kommer ända hit — Peter var då i Holland, — personer, som du har lemlästat. Afstå från din alltför stora förtrolighet med Ivasjka (dryckenskapen). "

Men det fanns en mycket betänkligare sida i allt detta. All denna falska blygsamhet och verkliga, därmed förenade självförnekelse hindrade ej, att samma man gent emot det folk, som han påstod sig tjäna, för hvilket han offrade sina ägodelar och hela sitt lif, var icke blott den mest fordrande, hvilket kunde försvaras, utan äfven den godtyckligaste despot. Hvar och en, som icke intog den

plats i ledet Peter anvisat honom och som icke utförde hvad som Slägts honom, var en förrädare, en kättare och som sådan ställd utom lagen. Om han hade ägodelar, blefvo de beslagtagna, ty då han var oduglig till allt, borde han ingenting hafva. Man gaf honom en del af hans räntor i årsunderhåll, men resten lämnades till hans släktingar, och det behöfdes blott en enkel förklaring, inlämnad till senaten af dessa och bekräftad af tsaren, för att öfver-flyttningen skulle försiggå. Om han var i giftasålder, förbjöds han att ingå äktenskap, ty hans barn skulle utan tvifvel komma att likna honom, och staten ville ej veta af sådana rekryter *). I december 1704 mönstrade Peter själf i Moskva all sin disponibla personal, bojarer, stolniker och dvorjaniner och andra innehafvare af en eller annan tji/n. Vid hvarjes namn tillfogade han egenhändigt en uppgift på det ämbete han borde utöfva. Om ämbetsmannen ej motsvarade de fordringar hans tjänst ställde på honom eller sökte draga sig undan, blef följden hans medborgerliga död, om ej något värre.

När arbetet var utfördt, var val åtminstone arbetaren fri? Ingalunda, ty den princip som varit bestämmande, då hans tjänst togs i anspråk, lade helt och hållet beslag på honpm. Den ville råda öfver hans kropp och själ, alla hans tankar, sysselsättningar, till oeh méd nöjen. Och i detta framträder klarast och konsekventast sammanblandningen af idéen och dennas representant. Det fanns blott ett mål och en väg att nå detta. Tsaren gick i spetsen, och man måste följa honom. Man måste göra som han, tänka som han, tro som han, roa sig vid samma tillfällen och på samma sätt som han. Man fick afstå från att broar lades öfver Neva, emedan han tyckte, att det var roligt att fara öfver floden i båt. Alla måste klippa sitt skägg, emedan hans var glest, alla berusa sig, då han gjorde det; man måste kläda sig till kardinal,

') Ukaz den 6 december 1722. Peter den store.

när han befallde det, eller smäda Gud och helgonen, då det föll honom in, ty man kunde ju, om man så ville, göra sju timmars bot och bättring dagen därpå. Om man gjorde motstånd, om krafterna sveko, eller om man alls icke förstod hvarom det var frågan, om man greps af äckel, så att man ej kunde lyda, genast kommo käppen, piskan eller yxan fram. Tjänaren lyfte då handen mot herren, slog tül eller dödade. I mars 1704 piskades först Alexej Bariatinskij på torget, emedan han undanhållit från mönstring några rekryter, som han bort föra med sig. Samma år utstod Gregor Kaminin samma straff, emedan han vägrat deltaga i stavZenje-festügheterna.

in.

Motsägelsen är uppenbar, men förklarlig. Peter var en våldsam reformator; hans reform hade en revolutionär karaktär, och i följd däraf hade hans regering alla de egendomligheter, som i alla land och i alla tider varit oskiljaktiga från ett revolutionärt samhällstillstånd. Å andra sidan var hans regering genom historia, tradition och seder ett barn af det förflutna med dess förirringar. Peter själf var medveten därom. På en af de triumfbågar, som restes i Moskva med anledning af freden med Sverige år 1721, var den regerande tsarens bild upprest vid sidan af Ivan den Förskräckliges. Detta var ett påhitt af hertigen af Holstein, och Peter, som gillade detta förslag, begagnade detta tillfälle att ådagalägga det historiska sammanhanget, hvilket hans uppträdande och handlingar också i hvarje ögonblick bekräftade. Äfven om principerna voro andra, vederlade praktiken i hvarje ögonblick teorien. Teorien var stundom den mest utprägladepeter den store

liberalism, men praktiken var nästan alltid despotism, god* tycke, inkvisition och. skräckvälde. Ja, styrelsesättet var terroristiskt, liksom Robespierres och Cromwells, med en särskild anstrykning af grymhet på grand af det asiatiska örsprånget. ÅT 1691 var Basil Galitsin, Sofias olyckliga politiska anhängare, foremål för en ny rättslig undersökning under sin förfärliga förvisning till aflägsna bygder. En tjemjets (munk) hade hört ex-regenten tala om tsarens snart förestående död. Efter upprepad tortyr vidhöll han sin angifvelse. Beviset tycktes afgörande. Dock framgick till sist af undersökningen, att munken aldrig sett den landsflyktige eller någonsin varit i Jarensk, där denne befann sig. Han hade hittat på alltsammans ot bezumja, i sinnesförvirring, ett slags galenskap, som var lika vanlig under Ivans som under Peters regering och som framkallats af en beständig fruktan för polisdomstolen och tortyrkammaren. Hela systemet hvilade på en tradition. Ett ryskt ordstäf bekräftar och urskuldar det. Det säger: "Knutpiskan är icke en ängel, men den lär att tala sanning.a Peter var öfvertygad därom. Han älskade med passion inkvisitoriska rättegångar och var själf väl förfaren i den hemska konsten. Han ledde efter handskrifna anteckningar förhören och lade sig ofba i dem, och då gick han in i de minsta detaljer, lade vikt vid hvarje ord och. spejade efter hvarje rörelse. Han lät föra till sitt palats en simpel guldsmed, som misstänktes för en försnillning af juveler, underkastade honom i två omgångar på en timme hvardera knutpiskans och vippgalgens förenade marter och berättade på aftonen med största välbehag alla detaljer för hertigen af Holstein. Han ersatte hvad som kunde brista i nit hos hans talrika polisspioner. Han lyssnade bakom dörrar och gick vid festmåltiderna mellan borden, då de nödtvungna libationerna eldat alla hufvud och lossat alla tungors band. Vid sidan af ämbetsmän och militärchefer, hvilka han på grund af afståndet ej personligen kunde öfvervaka, sattes kommissarier och kon-196

trollanter, med hvilka han direkt korresponderade och hvilkas makt var mycket vidsträckt. Då fältmarskalken Sjere-metiev skalle undertrycka ett upplopp i Astrachan, hade han vid sin sida som kontrollant en simpel gardessergeant, Sjtjepotiev; ministern i Paris baron von Schleinitz öfver-vakades af en legationstjänsteman Jurin.

Upproren följde på hvarandra och liknade hvarandra. För en samtida memoarförfattare bestod ett års historia under den stora härskaren nära nog endast i uppräknandet af bestraffningar. Arresteringen af en anklagad förde i släptåg efter sig tio, tjugu, hundra andra. Först underkastades mannen tortyr, för att han skulle förråda sina medbrottslingar. Han nämnde några namn, oftast på en slump. Då han ej kunde få tag i flera, satte man på hans hufvud ett slags kåpa af groft linnetyg, och han fördes genom gatorna för att bland de förbigående söka träffa på några som han kunde utpeka för bödeln. Då genljöd ett rop, hemskare än "elden är lös", och de folkrikaste kvarter blefvo som en öken. "Tungan, tungan!", så kallade pöbeln det ofrivilliga, men vanligen medgörliga redskapet vid denna jakt efter skyldiga. Och alla sökte komma undan. Angifvelser förekommo i mängd; en rad ukazer drog försorg därom genom att uppmuntra angifvarna med löften om belöning och genom att med de fruktansvärdaste straff hota dem som kunde gifva en upplysning af betydelse för tsarens och rikets säkerhet, men tvekade att göra det. Den van-# liga belöningen var tio rubel, men under särskilda omständigheter kunde den blifva mycket större. År 1722 voro tio påsar med hundra rubel i hvarje uppställda på ett torg i Moskva bredvid en lykta, och ett på samma 6tälle uppsatt anslag tillkännagaf, att dessa penningar skulle tillfalla den som kunde

uppgifva hvem som författat en pamflett mot tsaren, hvilken påträffats i en af Kremls kyrkor. Angitvaren fick dessutom löfte om ett jordagods och ett ämbete. Hvar en som genom uttalande af formeln Slovo i djelo (ordagrannt: ord och handling)

tillkännagaf, att lian hade reda på eller misstänkte en handling, hvarom borde rannsakas i höga domstolen, kunde framkalla en rättegång. Han behöfde ej mycket för att styrka sina påståenden, blott att ett ord oförsiktigt uttalats och ofta ännu mindre. En bonde underkastades tortyr och dömdes sedan till lifstids straffarbete, emedan han i rusigt tillstånd hälsat på tsaren på ett icke brukligt sätt. Det gick på samma sätt med en annan, som ej visste, att tsaren numera bar titeln kejsare. En präst, som talat om suveränens sjukdom och tyckts förutsätta möjligheten af att han skulle dö, skickades till galererna i Sibirien. En kvinna hade på en öltunna i sin källare sett några ord, skrifna på ett obekant språk af en okänd hand; då hon vid förhöret ej kunde förklara deras betydelse, piskades hon ihjäl. En annan kvinna hade stört gudstjänsten genom våldsamma skrik och kroppsrörelser; hon var blind och hade förmodligen fallandesot, men det var möjligt, att hon afsiktligt velat ställa till skandal. Därför underkastades hon tortyr. En rusig student hade yttrat sig på ett opassande sätt; han dömdes till trettio slag af knutpiskan, att få näsborrarna bortslitna och lifstids straffarbete. Allt detta bestyrkes af offentliga doku-, ment och det hemliga kansliets protokoll.

Peter var dock icke alldeles främmande för mildare känslor. År 1708 uppmanade han Dolgorukij att visa öfverseende med de deltagare i Bulavins uppror som underkastat sig. Då Dolgorukij förvånades häröfver, upprepade tsaren sin befallning, ty man borde skilja på de fall, då stränghet var af nöden och sådana, där sådant icke var fallet. Men Dolgorukij s törvåning visar tydligt, att strängheten var den härskande principen.

IV.

Karakteristiskt för den stora reformatorn var, att han ständigt bar hot på sina läppar. Då Njeplujev, som utnämnts till resident i Konstantinopel, vid sin afskedsaudiens kallade honom "far", afbröt han honom med de orden: "Jag skall vara en far för dig, om du uppför dig val, i motsatt fall en oblidkelig domare." Han gaf den 19 maj 1705 order till general Eepnin att förhindra införseln till Riga af polskt virke, hvarpå han tillfogade: "Om en enda kubbe kommer in, svär jag vid Gud, att ni skall blifva halshuggen." Och hans hot var icke blott ett retoriskt konstgrepp. Då han år 1696 skref till sin vän Yinnius om en försumlig korrespondent: "Säg honom, att det han icke sätter på papperet skall jag ge honom på ryggen", var detta helt säkert icke ett bildlikt uttryck. Mycket ofta inkallade han i sitt kabinett en eller annan ämbetsman, som väckt hans misshag, och lät honom smaka dubina/n utan hänsyn till hans rang. Detta var hans älsklingsmetod. Han ville i detta fall, att förseelsen såväl som bestraÆuingen skulle förblifva hemlig. Afstraffningen bevittnades blott af de närmaste tjänarna, såsom till exempel Nartov, och de-linkventerna bemödade sig om att se obesvärade ut, då de lämnade hans rum, för att ingen skulle kunna veta hvad som försiggått. Vanligen inbjödos de på middag samma dag. Men det hände också, att dubinan fick göra sin tjänst offentligen, på något kollegiums ämbetslokaler eller till och med på gatan. Stundom öfverlämnade tsaren åt tredje man att verkställa den extra-judiciella bestraffningen. Det var för den som fick detta uppdrag ett stort bevis på aktning och vänskap. Då kapten Sienjavin hade bemäktigat sig de två första svenska fartyg som föllo i ryssarnes händer, blef han för en tid en synnerlig gunstling. Peter

lät kalla honom till sig och sade åt honom: "I morgon skall ni äta middag hos den och den; där skall ni söka gräl med honom och i min närvaro gifva honom femtio käpprapp, noga räknade." Under persiska fälttåget öfver-följs Volinskij, en annan gunstling, en afton utan närmare förklaring med käppslängar utanför det kejserliga tältet. Plötsligt hejdade sig tsaren; han hade tagit fel i mörkret på grund af en tillfällig likhet. Men han nöjde sig med att helt lugnt säga: "Det gör ingenting; du kommer endera dagen att göra dig förtjänt af hvad du fått i dag; du behöfver då blott påminna mig om att jag redan gifvit dig betalt." Och i själfva verket dröjde det ej länge, innan

tillfälle gafs att göra upp räkningen.

Härskarens argsinthet och sedvanliga häftighet spelade nog en viss roll vid dessa summariska bestraffningar, men han följde nog äfven härvid en medveten metod. Då Peter en gång oförmodadt inträdde i en kommendörs kajuta, såg han, att officeren hade i handen en öppen bok, som han förgäfves sökte gömma undan. Peter såg på den uppslagna sidan och läste högt upp följande yttrande: "Ryssen är som stockfisken; om man ej ofta klappar den, är den ej god." Han smålog och sade, i det han gick ut: "Ni läser nyttiga böcker; det är bra; ni skall bli befordrad."

Dubinan användes blott mot dem, som voro omtyckta och skulle skonas. Alla andra voro utsatta för en rättsskipning, som hade helt andra vapen till sitt förfogande. Likformigheten i straff var ett karaktäristiskt drag hos den tidens brottmålslagstiftning. Lagstiftaren fäste sig ej vid graden af brottslighet, utan blott vid huru pass viktigt det var att straffet utkräfdes. Men som det gällde statsintresset och detta ej var underkastadt några gradationer, funnos ej heller sådana vid straffet. Samma stränghet gaf sig tillkänna i ukazer och reglementen, hvilka rörde civila personer, som i krigslagarna. Det var döden för den soldat, som, då han skred till anfall, upphäfde "vilda tjut" eller stannade för att bistå en sårad, "vore det än hans egen far",

och det var döden för den tjänsteman, som ej expedierade ett ärende inom i lag föreskriften tid. Döden, nästan alltid döden!

Vid slutet af tsarens regering rådde mellan honom och hans omgifning en ömsesidig fruktan och ett ömsesidigt misstroende, som gjorde lifvet outhärdligt för alla. Som han iakttog alla, iakttogo alla honom och lade band på sig med samma misstänksamhet och oro som han. Han dolde sina obetydligaste planer, och alla efterliknade honom. Det fanns icke en enda angelägenhet, vare sig det gällde en diplomatisk underhandling eller något annat, som man ej insvepte i ett ogenomträngligt mörker. Folk hviskade blott i örat på hvarandra och skref blott i förtäckta ordalag. På en bjudning hos furst Dolgorukij i februari 1723 gick Ostermann fram till Campredon och drog honom så småningom och under otaliga försiktighetsmått in i en fönstersmyg. Han ville nämligen tala om tsaren. Campredon var idel öra, men plötsligen afbröt kansleren sina förtroliga meddelanden, och öfvergick till att tala om likgiltiga ting. Han trodde, att en obehörig kommit dem för nära. Kom så tsaren fram. Han bjöd den franska ministern att helt förtroligt slå sig ned vid hans sida och öfverhopade honom med komplimanger; men då envoyéen försökte bringa en viktig fråga på tal, låtsade han ej höra honom, utan öfverröstade honom med bullrande utrop. Därpå lämnade han honom, hvarvid han kastade till honom följande ord, som han framhviskade mellan tänderna: "Jag skall gifva order om att man underhandlar med er.a Det var här frågan om storfurstinnan Elisabets giftermål med hertigen af Chartres, och det första mötet mellan Ostermann och Campredon för att öfverlägga om saken ägde rum klockan sex på morgon, för att ej någon obehörig skulle störa dem.1)

Två år tidigare, i december 1721, sammanträffade tsaren med Campredon hos Sjagusjinskij för att rådgöra om arfföljdens befastande, utan att Ostermann visste af

1 Depesch från Campredon den 12 februari 1723.pjstäh dän 8toee

det. Peter började med att framhålla, att han ville få klarhet i en punkt, som visserligen ej hade något samband med den fråga, som nu var på tal, men som var af yttersta vikt for honom. Under sin vistelse i Paris hade han personligen inledt och bedrifvit andra underhandlingar, hvilka blifvit uppdagade; huru och af hvem? Campredon anmodades att skicka en kurir till regenten med anhållan om omedelbart svar. Sin vana trogen, meddelade regenten genast sin diplomatiska agents depesch till konungen af England, som, utan att låta sig bekomma, skref i marginalen: "Detta öfvertygar mig om att tsarens ministrar, som tyckas vilja störta sig själfva i fördärfvet, hafva lyckats uppväcka hans misstankar mot några af dem och att han brinner af lust att få en förevändning att så fort som möjligt spetsa dem. Jag tror, att detta är det enda föremålet för hans nyfikenhet." Och längre ned: "Detta bestyrker min tro, att tsaren vill låta spetsa någon."1)

Ett egendomligt faktum är, att oaktadt alla stränga bestraffningar, som den oblidkeliga domaren tillgrep, för att

hans undersåtar utan undantag skulle tvingas att vara statens tjänare, han dock ej lyckades förebygga, att deserteringar förekommo allt oftare oaktadt allt större stränghet. Ett reglemente för krigstjänsten, utfärdadt år 1712 af krigskansliet, införde seden att brännmärka manskapet liksom straffångar. En historia har till och med varit i omlopp, att tsaren, som föraktade den gamla tron, hade stämplat sina soldater med Antikrists märke. Det märke, som användes, var verkligen ett kors, som tatuerades på den vänstra handen. Sedan mönstret utstuckit» i huden, lades en nypa krut därpå, som sedan antändes. Man bör observera, att ett bref, där Peter häntyder på denna barbariska åtgärd, för öfrigt är uppfylldt af föreskrifter, som ådagalägga den största omsorg om de stackars tatuerades välbefinnande under marscherna till inkvarterings-orterna. Reformatorns praktiska sinne framträder i denna 1 Depesch från Campredon, den 21 december 1721.202

motsägelse. För att erhålla största utbyte af de disponibla mänskliga krafterna borde de förståndigaste och ändamålsenligaste metoder användas, men öfverdrifven i detta som i allt annat, kräfde han för mycket. Den som öfvergaf en civil tjänst straffades med ärans förlust och ställdes utom lagen. u0mtf, säger en ukaz af 1722, "någon bestjäl, sårar eller dödar.en af dessa desertörer, kan detta ej lagligen beifras." Namnet på dessa out-laws uppspikades på galgarna. Hälften af deras ägodelar lofvades den som tog fast på dem, "äfven om fasttagaren vore den fasttagnes lifegne". Den andra hälften skulle tillfalla staten. Och dock aftogo ej deserteringarna i antal.

"Nära tsaren, nära döden", säger ett ryskt ordspråk. Man föredrog att sätta sig i skydd, likgiltigt på hvad sätt. Förekomsten i Peters omgifning af så många lågättade uppkomlingar, såsom Mensjikov, Lukin, Trojekurov, Yla-dimirov, Sklajev och Pospjelov, får, oafsedt hans person-liga tycken, sin förklaring i de förnäma familjernas åstundan att rädda sig på hvad sätt de kunde. Och den roll uppkomlingarne spelade i det politiska system, där de utgjorde en integrerande del, var till den största skada. Ehuru Peters personliga regemente oftast var den hårdaste, mest tryckande och oroväckande verklighet, var det dock ofta blott en fiktion, och man vann ej på bytet. Hum mycket oerhördt arbete tsaren än utförde och huru mycken energi han än använde, kunde han dock ej räcka till för allt. Då han var borta vid arméen eller på resor i utlandet eller i sina vidsträckta provinser, öfvergick makten i Men-sjikovernas händer. De brukade och missbrukade den på sitt sätt samt tvungos stundom att aflägga räkenskap, hvarvid bödeln ofta fick i uppdrag att klarera räkningen. Men som de lefde blott för dagen, under trycket af den känsla af ångest och förvirring som gripit alla människor, begagnade de sig i rikt mått af den korta frihetstid de ägde. Favoritsystemet, som kostat Ryssland så mycket penningar, tårar och blod, var visserligen icke Peters verk, men detpeter ben store.

var ännu en af dessa traditioner från fordom, hvarifrån • han ej kunde lösgöra sig, utan tvärtom gaf större utveckling.

Till och med i sitt ekonomiska system, där han dock skenbart tycktes kasta öfver bord alla traditioner från förr, gick han i sina förfäders spår, ehuru han afstod från alla monopol och regaler, som gjort hans företrädare till rikets förnämsta köpmän. Då år 1713 en summa penningar skulle skickas till honom från Lybeck till Petersburg, tillsade han, att koffen, på hvilken denna skulle sändas, borde lastas med varor, som kunde säljas med vinst i Petersburg. Detta var alldeles i de gamla härskarnas på Kreml stil, hvilka lade beslag på alla slags inkomstkällor och ej föraktade små handelsvinster. Vid en marknad under fredsfesterna i Moskva 1722, hade en skäggig Neptunus en högst egendomlig uppgift: tsarens trogna undersåtar uppmanades att fasta dukater vid hans skägg, hvilket sedan skulle falla för perukmakarens sax, och denna perukmakare var ingen annan än Peter. En gardeskapten, åtföljd af en skrifvare, ledsagade hafsguden under hans vandring genom gatorna och upptecknade huru många dukater som gifvits samt gifvarnas namn.

Till och med hans öfverlägsna arrangemangsförmåga var ett arf från äldre tider. "Då man haft den minsta framgång", anmärkte år 1700 den holländska residenten van der Hulst, "gör man här en sådan affär däraf, som om man omstörtat hela världen". Kanonsaluter, fyrverkerier, extra befordringar inom officerskåren och utdelningar af belöningar följde på hvarandra utan afbrott under den olyckligaste perioden af kriget mot Sverige.

Utan tvifvel gjorde man detta i det lofvärda syftet att föra den allmänna meningen bakom ljuset för att förjaga all misströstan och intala sig själf mod. Men detta var fullständigt Sofias metod, fullständigt i orientalisk stil. Den engelska envoyéen Whitworth inbjöds år 1705 till tsarens bord, där han fick se en rysk soldat, som enligt eget påstående stympats af svenskarna och som hade med sig fyrtiofyra kamrater, som varit till-204

f&ngatagna liksom han. Detta gaf Peter anledning att hålla långa tal om sina motståndares barbari, hvilket vida öfverträffade det som tillvitades hans folk. Aldrig hade en svensk fånge behandlats så i Ryssland. De fyrtiofem lemlästade skulle fördelas på olika regementen, på det att deras kamrater skulle kunna se hvad de hade att vänta af en trolös fiende. Alltsammans var emellertid förfeladt, ty Whit-worth var öfvertygad om att man sökte narra honom1, så mycket mer som han naturligtvis ej förstått ett ord af den ryska soldatens berättelse. Men det hela var arrangeradt i den äkta bysantinska skolans stil.

1 Depesch af den 2 maj 1705. FJÄRDE KAPITLET.

Privatlif.

I. Stugan i Petersburg. — Lotsens middag. — Katja. — Palats och landtg&rdar. — Linden vid Strjelna. — Peterhof. — Tsarkoje-Sielo. — Reval. — II. Huru en dag förflyter. — Uppstigandel — Morgonarbete. — Vid bordet. — Familjemåltider och festmåltider. — Katarinas kokkonst. — Hvad Peter ftter och dricker. — Hoflyx och enkelhet i hvardagslag. — Mensjikovs karosser och tsarens kabriolett. — Hans dr&kt. — Tarflighet och osnygghet — Kakerlackorna. — III. Förströelser. — Hvarken jägare eller spelare. — Segling hans förnämsta nöje. — Vinterseglats. — Hela Petersburg på hafvet — Djuren. — Finette och Lisette. — En hynda spelar en politisk roll. — IV. Säll-skapslifvet. — Ett möte med markgrevinnan af Baireuth. — I den Tyska förstaden. — Sällskapsbröder. — Närmaste omgifning. — Djensjtjikerna. — En gunstlings giftermål. — Fröken Matvjetjev.

I.

I november 1703 seglade det första handelsfartyget, en holländsk koff från Yriesland, lastad med salt och vin, in i Nevas mynning. Kaptenen inbjöds till en bankett hos Petersburgs guvernör, och han och hans män öfverhopades med presenter. Men dessförinnan måste han besöka den lots som fört honom in i hamnen. Han åt ock middag med honom och hans hustru i en ringa stuga, sköljd af flodens vågor, där han trakterades med en rysk nationalrätt jämte några läckerheter från hans eget land; och som han ej ville stå efter i artighet och frikostighet, framtog han en fet ost och ett stycke lärft, som han skänkte åt frun i huset, hvarpå han anhöll att få omfamna henne.206 K. WALI8ZEWsK1

"Låt honom hållas, Katja", sade lotsen, "lärftet är godt, och du kan däraf göra dig sådana linnen som du aldrig kunnat drömma om i din ungdom."

I samma stund hörde holländaren en dörr öppnas bakom honom; han vände sig om och var nära att falla baklänges af forvåning. En man stod i dörren; det var tydligen en förnäm herre, ty han var guldsmidd och öfver-sållad med ordnar, och han bugade sig ända till jorden vid Katjas gemåls välkomsthälsning.

Jag misstänker, att denna historia ej är sann. I alla händelser måste den tillhöra ett senare skede. År 1703 torde Katarina ännu ej hafva intagit en plats vid sin blifvande makes härd. Men för öfrigt är historien ej osannolik, ty den framställer Peter sådan han gick och stod i sitt enskilda lif. Att lotsa holländska eller andra fartyg, att bjuda kaptenerna till sitt bord och mystifiera dem genom sin enkelhet ingick alltid i hans vanor. Kojan på Neva-stranden kan man ännu se i Petersburg. Den hade uppförts af holländska arbetare efter ett mönster som tsaren sett i Zaandam på sin resa 1697. En stomme af groft tillyxade trädstammar uppbär en låg takresning, där tak-spån af kådigt trä fått ersätta de vackra röda holländska teglen. Den består af en bottenvåning på två måttligt stora rum, som skiljas åt genom en smal gång, samt ett kök och en vind. Endast sju fönster finnas. Utvändigt är den • målad i grönt och rödt enligt holländsk sed. På takåsen och gaflarna äro krigiska emblem uppsatta, nämligen en mörsare och brinnande bomber, allt af trä. Inomhus äro väggarna beklädda med hvitt lärft, och blomsterbuketter äro målade på dörr- och fönsterposter. Rummet till höger tjänstgjorde som arbetsrum och mottagningssalong, det till

vänster som matsal och sängkammare.

Denna sistnämnda är nu inredd till ett kapell, och andäktiga människor komma dit för att bedja och tända vaxljus framfor en bild af Frälsaren, nedanför hvilken Elisabet har inristat de första orden i Fader vår. En talrikpeter den 8t0ele

skara är alltid samlad därstädes. I rummet förvarar män några minnen: trämöbler, som Peter förfärdigat och som tyvärr år 1850 förskönats, nämligen ett skåp, två byråar, ett bord, samt en pall, på hvilken tsaren brukade sitta utanför dörren, då han ville hämta frisk luffc och se sin flagga fladdra för vinden midt emot på Petropavloskaja Krjeposts vallar. Vidare finnas i stugan några husgeråd och verktyg, som han användt.

Ehuru denna knappast var aderton meter lång och sex meter bred och föga rymlig eller präktigt inredd, var hon dock kär för sin herre. Han saknade henne, då han ansåg sig böra lämna den och slå sig ned i ett palats, ehuru äfven detta var mycket anspråkslöst. Han tyckte visserligen om att bygga städer, men han älskade ej att bo i sådana. Därför skaffade han sig år 1708 ett mera landtligt residens i den nya hufvudstadens föga tilltalande omgifningar. Han kastade då först sina blickar på en afsides liggande plats vid Strjelka, en liten snabbflytande bäck. På kort tid byggde han sig en bekvämare boning och deltog personligen i arbetet. Denna bostad hade två salar och åtta sofrum, ty nu hade han Katarina hos sig och barnen började komma. Nu finnes ej ett spår af denna byggnad kvar. Men man ser strax bredvid det ställe där denna stått en väldig lind, i hvilkens grenar en vagga var upphängd. Man kunde stiga upp i trädet medelst en trappa, och Peter brukade klättra upp för att röka och dricka te ur holländska koppar, medan en samovar sjöng sin sång. Denna hade han också fört med sig från Holland, ty detta husgeråd, som blifvit nationellt i Ryssland och sedan spridts öfver Europa under sitt pittoreska ryska namn *), hade han hämtat från detta land jämte allt annat. Den enda förändring man vidtagit därmed i Ryssland är, att man i stället för sprit, som brukades till bränsle i Holland, använder de billigare

l) Samovar betyder pÄ ryska: som kokar af sig själf.208

k. wali8zbw8ki

glödkolen. Majestätiska ekar, som stå i närheten af linden, bära namnet tsarens skyddslingar (Pjetrovskije Pitomtsi) och hafva planterats af honom själf. Han hade också ur frön, som han insamlat i Harzbergen,uppdragit tallar, som beskugga slottets omgifningar. Det fanns nämligen också ett slott på detta landställe, hvilket kallades Strjelna. Då Katarina blifvit kejsarinna, fick Peter lof att taga hänsyn till hennes nya ställning och inkvartera ett hof därstädes. Men då fattade han plötsligen afsmak för platsen, ty det var för mycket folk och för bråkigt där. Han skänkte det då åt sin dotter, storfurstinnan Anna, (1722) och begaf sig själf till Peterhof. Men det kejserliga hofvet och hofmännen följde honom tyvärr äfven dit. I Peterhof reste sig i sin ordning ett palats, som blef allt präktigare och präktigare med sin franska park och sina springbrunnar, hvilka liknade dem i Versailles. Peter vägrade dock att själf bo där. Han hade i närheten sitt holländska, hus, hvilket ännu i dag bär dettä hamn. Detta är visserligen också mycket enkelt, men det står dock vida öfver de första tarfliga husen genom de flamländska prydnader som finnas där. I sängkammaren, som är mycket liten, äro väggarna beklädda med rutor af fint glaserade kakel. Golfvet är betäckt med en blommig vaxduksmatta, och spiselkransen är smyckad med de präktigaste alster af Delfts porslinsindustri. Från sin säng kunde Peter se Kronslott och räkna sina krigsfartyg. Med några steg kom han till en liten hamn, hvarifrån hans slup genom en kanal förde honom ända till Nevas mynning.

På grund af tsarens nomadiska vanor blefvo landt-husen allt flera och flera. Det fanns ett sådant med sex rum i Tsarskoje-Sielo, hvilket också var af trä och som han stundom bebodde med Katarina. Enligt en tämligen osannolik uppgift skulle denna plats, söm sedan blifvit så berömd, hafva uppkallats efter en kvinna vid namn Sarri, till hvilken Peter då och då gick för att dricka mjölk. Saarimqjs, platsens finska namn, hvilket betyder uden öfre byna,peter den 8t0ele

torde gifva en säkrare etymologi. I Reval fanns också en stuga af trä, innan det tunga och osmakliga palatset uppfördes vid slutet af hans regering. Peter undvek så mycket som möjligt detta. Stugan, som finnes kvar, innehåller ett sofrum, ett badrum (banja), en matsal och ett kök. I sofrummet finnes ännu en ganska trång tvåmanssäng, med en slags estrad vid dess fot, där tre djenaj-tjiker (ordonnanser) lågo för att vaka öfver härskarparets sömn.

IL

Peter var icke någon storsofvare. Vanligtvis var han uppstigen klockan fem på morgonen, men en eller två timmar tidigare, om brådskande göromål fordrade det eller om han skulle hålla en hemlig rådplägning, snabbt afsända en kurir eller gifva de sista instruktionerna till en ambassadör, som skulle resa. Sedan han lämnat sängen, promenerade han under en halftimme omkring i sitt rum, klädd i en kort nattrock, som ej skylde hans bara ben, och med en hvit bomullsmössa med gröna band på hufvudet. Utan tvifvel funderade han då på hvad han under dagen skulle företaga. Då han slutat härmed, inträdde hans sekreterare Makarov för att uppläsa de dagliga rapporterna från cheferna för de olika statsdepartementen. Därpå åt Peter sin frukost, som ej kräfde lång tid, men som dock var riklig, och begaf sig så ut till fots, om det var vackert väder, eljest i en enkel enspänd kabriolett. Han gick till flottans varf, besåg de fartyg som voro under byggnad och hamnade slutligen alltid på Amiralitetet. Därpå drack han ett glas brännvin och åt en kringla, som fick tjäna som Zakuska, och arbetade ända till klockan ett, då mid-Peter den Store. 14210

dagen intogs. I det lilla palatset, som är omgifvet af sommarträdgården i Petersburg, låg köket bredvid matsalen, dit maten inskickades genom en lucka i väggen. Peter tålde nämligen icke, att en talrik betjäning uppassade vid bordet, och detta var äfven något han lärt sig i Holland. När han intog sina måltider på tu man hand med sin gemål, hvilket var det vanligaste, passades han upp af en enda page, som utvalts bland de yngsta, och af kejsarinnans pålitligaste kammarjungfru. Om några gäster voro inbjudna, frambar köksmästaren Velten själf faten, biträdd af en eller två djensjtjiker. Då desserten serverats och sedan en butelj satts framför hvarje gäst, fick allt tjänstfolk befallning att draga sig tillbaka.

Dessa middagar intogos utan alla ceremonier, och så var alltid seden i tsarens hus. Galadagar dinerade man hos Mensjikov, som då gaf präktiga måltider, där två hundra rätter, tillagade af franska kockar, serverades på präktiga serviser af guld och dyrbart porslin. Det stora sommarpalatset har två matsalar, den ena i bottenvåningen, den andra i första våningen, med två därtill hörande kök. Peter gaf sig tid att år 1714 in i minsta detaljer sysselsätta sig med inredningen af dessa kök. Han ville hafva dem jämförelsevis rymliga med kakelbeklädnad på väggarna, på det att, som han sade, chaziajka (frun i huset) utan obehag skulle kunna hafva ett öga på spisen och, om hon hade lust, tillreda rätter efter sin smak. Utan att vara en kokerska af allra första rang, — hon säges i forna dagar snarare haft att syssla med tvätten — hade dock Katarina vissa kulinariska talanger.

Peter var en storätare. I oktober 1712 superade han i Berlin hos kronprinsen efter att förut hafva ätit hos sin kansler Golovkin, och på båda ställena åt han med god aptit. Konungens af Polen minister Manteuffel, som talar om sistnämnda måltid, berömmer tsaren, "som öfverträffade sig själf", ty "han hade inga uppstötningar eller andra naturljud, ej heller petade han sig i tänderna; åtminstonepeter den 8t0ele

hvarken såg eller hörde jag det. Och då han skalle leda drottningen vid handen, tog han till och med på sig en handske, som för resten var ganska smutsig.u

Tsaren medförde alltid sitt eget kuvert, som bestod af en träsked med elfenbensbeslag samt järn knif och järngaffel med gröna benskaft. Han älskade sitt lands enkla rätter, sjtji och kasja och groft bröd. Han åt aldrig sötsaker eller fisk, ty hans måge tålde ej vid sådan föda. På stora fastedagar förtärde han frukt och mjölrätter. Under de tre sista åren af sitt lif afhöll han sig på sina läkares inrådan tidtals från vin eller åtminstone från vin till öfvermått. Däraf har det rykte för nykterhet uppstått, som utspridts af några resande, hvilken kommit till

Ryssland vid denna tid, bland andra Lang, som följde med tsaren på fälttåget mot Persien. Han drack då Jcislije-sjtji (syrlig kvass) med kryddor, men kunde ej motstå frestelsen att tillsätta några glas brännvin. Dessa perioder af återhållsamhet räckte för resten ej länge. Han återvände snart till sina gamla vanor och undvek endast att blanda tillsamman olika slag af spritvaror, utan höll sig till vin från Médoc och Cahors. På sista tiden drack han ermitagevin, på inrådan af en skotsk läkare, som skötte honom då han hade diarré.

Stallafdelningen var obetydlig. I palatsets vagnbod funnos endast två fyrsitsiga karossser för kejsarinnans räkning och kabrioletten, som kejsaren använde och hvarom jag redan talat. Kabrioletten var rödmålad och mycket låg. Om vintern användes i stället en liten släde. Peter steg aldrig upp i en kaross, utom då han skulle ledsaga en framstående gäst, och då begagnade han alltid Mensjikovs vagnar, hvilka voro präktiga. Till och med när gunstlingen for ut ensam, färdades han i en förgylld vagn i solfjädersform, som drogs af sex hästar med munderingar af karmosinröd sammet med guld och silfverbeslag. Hans vapen med furstlig krona öfver var måladt på vagnsdörrarna. Löpare och lakejer i präktiga livréer gingo före,212

och sammetsklädda, guldsmidda pager och musikanter kommo efter vagnen; sex kammarherrar höllo sig vid vagnsdörrarna, och tåget slöts med en piket dragoner.

Peter afhöll sig från all sådan lyx. Hans vanliga dräkt, då han ej bar uniform, liknade nästan en bondes. Den bestod om sommaren af en kaftan af mörkt, groft kläde från Serdjukovs fabrik, som han intresserade sig för, en sidenväst, ullstrumpor, hvilka, som bekant, vanligen voro stoppade, grofva skor med tjocka bottnar, höga klackar och stål- eller mässingsspännen; på hufvudet bar han en trekantig filthatt eller en sammetsmössa. Om vintern begagnade han en lammskinnsmössa, bottmoller af hjortskinn med håret utåt; kaftanen pälsfodrades med sobel framtill och gråverk i ryggen och ärmarna. Hans uniform, som han endast bar i fält, var preobrasjenska gardets öfversteuni-form. Den bestod af en grön frack af temligen groft holländskt kläde, med sidenfoder af samma färg (som nu för tiden förefaller nästan blå); den var kantad med en smal guldgalon och hade stora mässingsknappar. Västen var af groft dofhjortsskinn. Hatten var utan galoner, värjan hade ett. oförgylldt mässingsfäste och svart skida; kragen var af enkelt svart läder. Peter tyckte dock om fint hvitt linne från Holland, och i detta afseende allena dagtingade han med sina principer om enkelhet. Då Katarina lade fram för honom den präktiga kröningsdräkt hvarom jag redan talat, vredgades han och grep häftigt tag i det silfverbroderade tyget och skakade det, så att några paljetter föllo på golfvet.

"Där ser du, Katarina", sade han då, "detta kommer att sopas bort, och det motsvarar nästan en af mina gre-nadierers sold."

Holland lyckades ej ingifva honom sin traditionella smak för snygghet och ordning i hemmet. I Berlin lät drottningen år 1718 flytta bort alla möbler från det hus — Monbijou — där han skulle bo, och detta var ingalunda ett onödigt försiktighetsmått. Man fick nästan byggapeter den store

om huset då han rest. "Jerusalems förstöring rådde där", sade markgrefvinnan af Baireuth. I ett afseende hade han dock en instinktmessig motvilja for osnygghet. Han hyste afsky, för vissa parasiter, som kommit från Orienten och som då, liksom nu, förekommo i alltför stor mängd i de moskovitiska bostäderna. Åsynen af en kackerlacka kom honom nästan att svimma. En officer, hos hvilken han bjudit sig själf till middag, visade honom en sådan, som han spikat fast på en i ögonen fallande plats på väggen. Han trodde sig därigenom kunna ställa sig in hos tsaren. Peter reste sig från bordet, öfverföll den olyckliga officeren med hugg och slag af sin dubina och skyndade på dörren.

Hans nöjen voro, liksom hans smakriktning i allmänhet föga förfinade. Han tyckte ej om jakt i olikhet med sina förfäder, som voro väldiga björn- och vargjägare och älskade falkjakt med passion. Hans praktiska sinne kunde ej fördraga denna bild af kriget. Han tyckte endast om det verkliga kriget eller snarare fogade sig endast i detta, för så vidt det medförde någon verklig fördel. En gång i början af hans regering fick man honom med på en jakt med

vindthund, men endast på det villkoret att inga pikörer eller annan jaktbetjäning skulle vara närvarande. Han blef åtlydd och han spelade då sina vänner ett elakt spratt för att visa dem, att deras nöje endast var konventionellt. Som pikörerna ej voro med, kommo hundarna i uppror, störtade sig in mellan hästarnas ben och drogo så våldsamt i sina koppel att de ryckte ryttarna ur sadeln. Inom ett ögonblick låg halfva jaktsällskapet på marken,

och. jakten slöts under allmän förvirring, Peter föreslog att börja på nytt dagen därpå, men jägarna, som lockats i fallan, sade nej därtill, då de till största delen voro mycket illa tilltygade och nödgades intaga sängen.

Han afskydde kortspel, ett nöje för bedragare. I arméen och flottan var det vid strängt straff förbjudet att förlora mer än en rubel på en afton. För att roa främmande sjömän spelade han dock stundom ett parti holländsk gravids. Han spelade gärna och väl schack. Han rökte och snusade. I Koppenbrügge bytte han år 1697 snusdosa med kurfurstinnan af Brandenburg. Hans förnämsta nöje var att vistas på sjön. Då Neva redan till tre fjärdedelar var isbelagd vid Petersburg, envisades han dock att segla därstädes i första bästa båt, äfven om det blott fanns hundra kvadratfot öppet vatten. Ofta lät han midt i vintern upptaga en smal ränna i isen för att kunna ägna sig åt sitt älsklingsnöje. Då han år 1706 kom till sin hufvudstad och fann gatorna öfversvämmade och två fots vatten i de rum han själf skulle bebo, klappade han i händerna af förtjusning som ett barn. Han kände sig endast riktigt hemmastadd på ett fartyg, af hvad slag det vara månde. För att han skulle sofva i land, när en hamn fanns i närheten, fordrades, att han var allvarligt sjuk. Han påstod till och med, att han kunde sköta sig bättre ute på hafvet och, då han i Riga år 1723 fick ett häftigt frossanfall, gick han först i land, men lät snart bära sin säng ombord på en fregatt, där han tillfrisknade. Han ansåg, att han blifvit botad genom denna åtgärd. Mot slutet af sitt lif plägade han till och med sofva middag i en båt, om det fanns någon sådan i närheten, hvilket vanligen var fallet, hvar hän än befann sig.

Alla Petersburgs invånare voro liksom han och på hans föranstaltande försedda med farkoster. De högsta ämbetsmännen hade jakter med två slupar med tolf eller fjorton åror. De andra hade mindre båtar allt efter sin tjin. Han skref ett egenhändigt reglemente rörande bruket af dessapeter den store

fartyg. På bestämda dagar skulle, sedan kejsarflaggan hissats i stadens olika delar, hela flottiljen samlas i närheten af fästningen. De som ej infunno sig, ådömdes stränga böter. Sedan en kanonsalva aflossats, begaf man sig i väg med amiral Apraxin i spetsen på sin med hvita och röda vimplar prydda jakt. Därpå följde tsarens slup med Peter i hvit sjömansdräkt vid styret. Katarina ledsagade honom vanligen. JTågra af båtarna voro rikt smyckade och hade musikanter ombord. Man for till Strjelna, Peter-hof eller Oranienbaum, där en festmåltid väntade de i utfärden deltagande.

Peter var, liksom Katarina II, en stor djurvän, särskildt hundvän. Ar 1708 underkastades en stackars landt-präst, vid namn Kozlovskij tortyr i Freobrasjenski Frikaz, emedan han haft opassande yttranden om tsaren. Vittnen hade hört honom säga, att han sett härskaren i Moskva kyssa en hynda. Detta var öfverensstämmande med sanningen. Den olycklige popen hade haft den oturen att gå förbi på en gata i samma ögonblick som tsarens favorit-hynda Finette hoppade upp i hans vagn och utan att hindras gned sin nos mot hans mustascher. Finette, som några samtida kalla Lisette, förmodligen på grund af förväxling med ett sto, som stod högt i gunst, hade till rival en stor dansk dogg, som står uppstoppad i vinterpalatsets galleri bland öfriga med pietet bevarade föremål från Peters tid. Stoet, som var en gåfva af schahen af Persien, var småväxt, men hade muskler af stål. Det finnes nu på samma ställe. Peter red det vid Poltava. Finette anses vid ett tillfälle hafva spelat en viss politisk roll. Som det vid dödsstraff var förbjudet att lämna böneskrifter till tsaren, hade vännerna till en f. d. ämbetsman, som för försnillningar dömts att piskas med knuten, hittat på att vid det älskliga djurets halsband fästa en sinnrikt sammansatt vädjan till härskarens mildhet. Då listen kröntes med framgång, följde andra exemplet, men Peter betog efberhärmarna snart lusten att fortsätta.216

IV.

Den stora mannen roade sig ofta i ganska dåligt sällskap. Det är sannt, att han hade föga vana att uppträda i finare kretsar. Markgrefvinnan af Baireuth var visserligen en otäck skvallerkäring och det adertonde århundradets elakaste tunga, men det bör dock finnas en viss grad af sanning i den ganska lustiga skildring hon gör af sitt möte med tsaren under dennes vistelse i Berlin 1718. Peter hade träffat henne fem år förut och, då han nu igenkände henne, tog han henne i famn och skafde skinnet af hennes ansikte med sina våldsamma kyssar. Hon stretade emot och slog honom i ansiktet, men han släppte ej tag. Då hon beklagade sig, sade man åt henne, att hon skulle taga saken kallt, hvilket hon också gjorde. Hon hämnades dock genom att tala illa om den brutala turstens gemål och hennes följe: "Hon hade med sig fyra hundra så kallade damer. Det var till största delen tyska pigor, som tjänstgjorde som hofdamer, kammarjungfrur, köksor och tvätterskor. Nästan alla dessa varelser buro hvar sitt praktfullt klädda barn på armen, och då man frågade dem, om det var deras, svarade de under nigningar på ryskt manér: 'Tsaren har gjort mig den äran att gifva mig detta barn7."

Ehuru temligen förfinade i jämförelse med förhållandena i det gamla Moskva, öfverensstämde de vanor, som Peter förvärfvat sig i den Tyska förstadens umgängeskretsar, föga med de västra hofvens och eleganta kretsarnas sällskapston. För öfrigt öfvergaf han aldrig sitt gamla umgänge. När han i januari 1723 befann sig i Moskva, tillbragte han sina aftnar hos sin gamla väninna, postmästaren Fadenbrechts hustru, hos hvilken han intog sina måltider,

hvilka han själf medfört, eller också hos doktor Bidlau, apotekaren Q-regorij, samt köpmännen Tamsen, Konan och Mayer, för att ej glömma fröken Ammon, som nyss inträdt sitt sextonde år och hos hvilken det dansades till klockan fem på morgnarna. Detta var dock ett jämförelsevis ut-valdt sällskap.

Då Peter påskdagen den 24 mars 1706 skref till Mensjikov, lät han brefvet undertecknas af de vänner, som han samlat omkring sig på denna högtidsdag, och i denna intima krets fanns en simpel soldat, två dgensjiytker och slutligen en bonde, som, ej kunde skrifva, utan satte ett kors i stället för namnteckning och lät tillfoga, "att han fått tillåtelse att berusa sig under tre dagar."

I grund och botten hade Peter små fordringar på personlig uppassning. Nartov berättar om ett slags skåp, som tsaren uppfunnit, i hvilka han kunde låsa in sina ordonnanser jämte deras sängar, då de i trots af upprepade befallningar och hotelser envisades att hålla sig ute om nätterna. Han hade nycklarna under sin hufvudgärd och steg efter midnatt upp för att i Nartovs sällskap inspektera dessa sofceller. En natt fann han dem alla tomma. Han häpnade och greps af en förskräcklig vrede. "Ha de skurkarna då vingar!" utropade han. "I morgon skola de allt få smaka på min dubina.u Då de brottsliga på morgonen infunno sig hos honom, nöjde han sig emellertid med att lofva dem ett bättre bevakadt och mindre bekvämt fängelse, om förseelsen upprepades.

Hans betjäning bestod af sex djensjtjiker, bland hvilka befunno sig en Tatisjtjev, en Orlov, en Buturlin och en Suvarov, vidare af två kurirer, en kammartjänare, Polubojarov, en sekreterare, Makarov, och två biträdande sekreterare, Tjerkassov och Pamjatin. Nartov hörde också dit i egenskap af tsarens biträde, då denne svarfvade i elfenben och trä, något som han ofta gjorde flera timmar om dagen. Alla dessa personer utgjorde ett undantag från den allmänna regeln, att alla som kommo i någon beröring med

Peter på en gång afskydde och fruktade honom. Liksom Katarina II afgudades Peter den store af sina närmaste tjänare.

Annorlunda behandlade han sina öfriga medhjälpare, hvilka vanligen också voro hans gunstlingar, men med undantag af Mensjikov ej länge förblefvo det. Hvad dem angår, så ledde oföränderligen perioder af öfverseende, till och med af den ytterligaste svaghet, till plötsliga omkastningar i lynnet och det fruktansvärdaste fall. Så länge

det gick bra, behandlades de fullständigt som bortskämda barn. Peter vårdade sig om deras hälsa och välbefinnande med en outtröttlig omsorg. Han åtog sig till och med att gifta bort dem. Då vid den olyckliga Alexejs katastrof en af sbirrerna vid namn Alexander Rumjantsov, hvilket haft tsarevitjs tillfångatagande om hand, kommit i gunst, erbjöd en bojar honom sin dotter till akta jämte en ganska stor hemgift. Rumjantsov, som var son till en obetydlig adelsman i guvernementet Kostroma, var fattig. "Har du sett flickan?" frågade Peter honom. "Nej, men det sägs, att hon ej skall vara dum.u "Det är alltid något, men jag vill först se henne." Peter begaf sig samma afton på en tillställning, där den unga flickan var närvarande, lät utpeka henne för sig, så fort han kom in, ryckte på axlarna och sade för sig själf, men helt högt: "Nitjemu wje bivatu (ingenting att göra). Därpå svängde han om på klacken och gick sin väg. Då han dagen därpå träffade Rumjantsov, upprepade han: "Nitjemu nje bivat.u Därpå tillade han: "Jag skall skaffa dig något annat, och det ej senare än i afton. Infinn dig hos mig klockan fem." Rumjantsov kom på slaget och uppmanades af tsaren att taga plats i hans kabriolett. Han blef ej litet förvånad, då han såg vagnen stanna framför grefve Matvjejevs boning. Denne tillhörde en af rikets ädlaste och rikaste familjer. Peter hälsade förtroligt på grefven, omfamnade honom och sade därpå tvärt:

"Du har en giftasvuxen dotter. Här är hennes man!"

Utan vidare omständigheter blef fröken Matvjejev fru Rumjantsov. Om man får tro vissa rykten, hade hon redan vid nitton års ålder varit tsarens älskarinna, och en flyktig älskarinna till på köpet. Som Peter kort förut öfverraskat henne, hade han valt detta medel för att fa en väktare öfver hennes något vacklande dygd, sedan han förut egenhändigt gifvit henne en grrnldlig afbasning. FÖRSTA KAPITLET.

Medhjälpare, vänner och gunstlingar.

I. Aristokratien och folket — Djejatjelernas skola. — De för-nämsta gunstlingarna. — Romodanovskij. — Fursten. — Cæsaren. — Statspolisens byr&er. — Röda torget i Moskva. — Det gamla Ryssland. — En björn som hofmästare. — Redbarhet, energi och grymhet*

— Orientalisk smidighet — Sjeremetiev. — En fattig kapten och en vacker soldat. — Mensjikov. — Sockerbagarpojken. — Tsarens goda vfln. — Alexasjka blir furste. — Titlar och ämbeten i mängd. — Allsmäktighet — Makten missbrukas. — Stölder försvaras. — Peters öfverseende tager slut — Half onftd. — II. Andra rangens medarbetare. — Golovin. — Amiral utan att vara sjöman och utrikesminister utan att vara diplomat — Ryska och utländska sjömän. — Apraxin och Cruys. — Politici och polisspioner. — Golovkin. — Tolstoj. — Den förnäma ryska diplomaten af modern typ: Boris Kura-kin. — De förnämsta djejatjelerna. — Neplujev och Tatisjtjev. — Tsarens biktfader Nadasjinskij. — En täflan med abbé Dubois* sekreterare. — III. Andra rangens »m&ngfrestare». — Jagusjinskij, Sja-firov. — De polska judarna. — Vjesselevskierna. — En ny institution: pribilsj tji kerna. — Kurbatov, Soloviev. — Rysslands förnämsta ekonomiska snille: Possosjkov. — Demidovernas lycka. — Lomonossov.

— IV. Utländska medhjälpare. — De hafva ofta allt arbete, men förblifva obemärkta. — Sjeremetiev och Ogilvy. — Vinnius. — James Bruce. — Ostermann. — Den portugisiske juden Devier. — En upppiskad polismästare. — Slutet pA de lysande lefnadsloppen. — Det slutliga fallet. — Fransmännen. — De Vill-ebois. — Engelsmännen. — Perry, Fergusson. — Negern; en stamfader till Pusjkin: Abraham Hannibal. — V. Allmän öfversikt. — Komparser. — Den stora reformatorn kan ej uppfatta andra stora män. — Peter och Leibnitz.

— Den stora tyskens roll efter döden.

I.

"Vår tsar är nästan ensam, själf tionde, att draga uppåt; milliontals individer draga nedåt". Då Possosjkovpå detta sätt i sitt bildspråk skildrar Peters isolering och de svårigheter han hade för att genomdrifva sina reformer, öfverdrifver han nog något. Att den stora reformatorn kom till makten utgjorde i och för sig en seger för ett parti.

Hans första revolutionära försök hade likaså inspirerats af hans omgifning, och han hade säkerligen senare varit oförmögen att på tjugu år utföra flera århundradens arbete utan bistånd af intelligent och energiskt arbete. Den mark på hvilken härskaren stampade med foten visade sig tvärtom rik på förmågor, som visserligen voro okultiverade, men kraftfulla. Efter arbetarna från den första tiden, Lefort och Narisjkinerna, kommo andra från in- och utlandet, som visserligen ej voro stora härförare eller djupsinniga politici, men handlingskraftiga män liksom han. Liksom han voro de föga eller ytligt bildade, men dock i de mest olikartade riktningar rika på initiativ och mäktiga kraftiga ansträngningar. Då han ej längre hade tillgång på sådana män inom den gamla aristokratiens led, och detta inträffade snart, ty denna blef orolig öfver hans djärfva åtgärder, förlamades af hans kärfva sätt, kunde ej följa honom på hans svindlande färd och drog sig därför tillbaka, — då steg han längre ned, ända till de lägsta folklagren, och fann där Demidov och Jagusjinskij, som ersättning för en Matvjejev eller en Trubetskoj. En ny skola bildades då omkring honom af statsmän med en egendomlig prägel, urtypen för djejatjelerna (mångfrestarna) under en senare tid, hvilka voro efter hvart annat soldater, diplomater eller statsekonomer utan någon bestämd specialitet, dilettanter utan fördomar eller betänkligheter, utan fruktan, om ej utan tadel, hvilka gingo rakt fram utan att se sig tillbaka ochpeter den store 225

\

voro beredda att åtaga sig hvad som helst. De voro sådana som Peter ville hafva dem och sådana de borde vara för att kunna uträtta hvad de skulle. Han fordrade ej, att de skulle vara dygdemönster, och däri gjorde han rätt. Ar 1722 skref Campredon till kardinal Dubois: "Jag har äran påpeka för ers eminens, att om jag ej jämte min fullmakt erhåller penningar till fördelning bland de ryska ministrarna, det ej är att hoppas, att vi skola lyckas, huru fördelaktig tsaren än må betrakta en allians med Frankrike, ty om ej ministrarna anse den lända till deras personliga fördel, skola deras hemliga intriger och fiendskap omintetgöra de för deras herre gagneligaste och ärofullaste underhandlingar. Jag har dagligen bevis på denna sanning.u 1) Dessa ministrar voro Bruce och Ostermann, men dessa bevis, hvarom den franska ministern talar, hindrade ej, att de föregående år i Nystad öfverträffade Peter själf vid försvaret af hans intressen och genomdrefvo fredsvillkor, som han ej vågat hoppas på.

Bland sina samtida stodo trenne män framom alla andra; det var Romodanovskij, Sjeremetiev och Mensjikov. De två förstnämnda åtnjöto ensamma en företrädesrätt, som till och med förvägrades Katarina, nämligen att när som helst hafva tillträde till monarken utan föregående anmälan. Då Peter afskedade dem, följde han dem ända till dörren.

Bland de furstliga familjer som härstamma från Rjurik fanns det ingen, som under det adertonde århundradets första år kunde jämföras med Romodanovskiernas i anseende och samhällsställning. Vnder det föregående århundradet räknades den ännu till andra rangens familjer och sattes efter familjerna Tjerkaskij, Trubetzkoj, Galitsin, Repnin, TJrussov, Sjeremetiev och Saltikov och ansågs jämbördig med familjerna Kurakin, Dolgorukij, Volkonskij och Loba-nov. Den var en yngre ättelägg af en yngre gren af nord-mannahöfdingens stora släkt, nämligen furstarnas af Staro-dubs gren, och hade under femtonde århundradet fått sitt namn af godset Romodanov i guvernementet Vladimir. Den lyÖën M juli 1722.

Peter den Store. 15226

k. wal18zewskI

hade trängt fram i första ledet genom att ett ämbete, som föröfrigt ej bidrog att öka dess ära, så att säga gick i arf inom den. Då tsar Alexej skapat ett polisdepartement i Preobrasjenskoje med underjordiska fängelsehålor och tortyrkammare, anförtroddes ledningen af detta åt furst Georg (eller Jurij) Ivanovitj Romodanovskij. Hans son innehade samma ämbete och lämnade det i arf åt sin son.

Denne son till Georg Ivanovitj värj fursten-cæsaren, hvarom vi redan talat. Det var år 1694, tyckes det, och som belöning för hans seger öfver den falska konungen af Polen, hvilkens roll utfördes af Buturlin, som Peter kom på den idéen att gifva honom denna titel. Det var endast ett skämt, men vi veta huru skämt och allvar voro

sammanblandade i tsarens påhitt. Det är svårare att förstå huru en man, sådan som furst Feodor Jurjevitj tyckes hafva varit, under hela sitt lif kunde låna sig* åt detta gyckelspel. Han var hvarken narraktig, skämtsam eller beskedlig. Det är möjligt, att han med barbarens naivitet ej uppfattade det förolämpande och förödmjukande som dock framträdde så tydligt i gycklet med hans majestät• För Peter fick han tjäna som en sista eftergift åt ett system, som redan var dömdt. Det var därför som reformatorn hade fördrag med hans mustascher och hans tatariska eller polska dräkt. Men samtidigt med att Peter uppreste denna afgudabild som ett försoningsoffer åt den gångna tiden, skymfade och hånade han i och med den både det förflutna, som han hatad£, och alla föreställningar och minnen, som stodo i samband med detta och som voro sårande för honom, såsom Moskvas gamla Kreml, den halft asiatiska pompen och ståten, som tsarerna, den stora kanens forna vasaller, utvecklade och hvaraf han lidit i sin ungdom, samt Wiens gamla Burg och de romerska kejsarnas majestät, hvars tryckande tyngd han äfven känt vid sitt första uppträdande på världsscenen. Det var allt detta han ville förlöjliga och krossa.

Den person som han utvalt att spela denna tvetydigapeter den store

roll var ej utan förtjänst. Genom sin ställning åtminstone skenbart oåtkomlig, var han faktiskt höjd öfver alla misstankar. Han var redbar, ärlig och oblidkelig, med ett hjärta af sten och en hand af järn. Midt under alla intriger, all låghet och snikenhet, som härskade i monarkens omgifning, stod han rak, högdragen och ren. Då ett upplopp begynt i Moskva, stäfjade han det genom en åtgärd efter egen metod. Två hundra af upprorsmännen fasttogos i massan och upphängdes vid refbenen medelst järnkrokar ute på den gamla hufvudstadens Röda torg, som med rätta bar detta namn. Han hade fängelsehålor och tortyrredskap till och med i sitt eget hus, och då Peter, som för tillfället befann sig i Holland, en gång förebrådde honom, att han i rusigt tillstånd missbrukat sin fruktansvärda makt, svarade han skarpt: "Dem, som förnöta tiden i främmande land, tillkommer det att besöka Ivasjka. Vi hafva annat att göra än kolka i oss vin; vi tvätta oss dagligen i blod."

En viss smidighet var dock icke alldeles främmande för hans karakter; därtill stod han för nära Orienten. Det hände stundom, att han i smyg motarbetade tsaren, stundom till och med öppet ställde sig i opposition mot honom, och af ett bref från år 1713 till amiral Apraxin framgår, att den härsklystna despoten ej tycktes veta, huru han skulle reda sig med "den fördömda karlen, som blott handlar efter sin egen smak". Romodanovskij tycktes taga sin konungamakt på allvar och ej tillåta något skämt i detta afseende. Då Sjeremetiev meddelade honom underrättelsen om segern vid Poltava, kallade han honom Sire och ers majestät. Man fick ej inträda på gården till hans palats annat än till fots och med obetäckt hufvud. Peter själf lät sin kabriolett stanna utanför hans port. Man bugade sig ända till jorden, då man tilltalade honom. Han utvecklade en asiatisk monarks lyx, och hans personliga nycker voro i stil därmed. Då han var på jakt, bestod hans svit af fem hundra personer, och alla, som besökte228

k. wali8zbw8ki

honom, af hvad rang de än voro, måste tömma ett väldigt glas groft brännvin med peppar, som en tam björn brummande räckte dem. Om någon gjorde min af att neka, släppte björnen brickan och grep tag i den främmande. Men å andra sidan glömde ej samma man, att uppkomlingen Mensjikov tyckte mycket om fisk, och skickade honom de vackraste exemplaren från sin fiskdam, och på samma gång fa-t med vin och mjöd till djensjtjiken Pos-pjelov, som var en stor drinkare och tsarens synnerliga gunstling.

Sjeremetiev var, också han, på sitt sätt en representant för det förflutna. Vid Narva törlorade han besinningen som alla andra; vid Poltava gjorde han modigt sin plikt som alla andra. I sitt testamente, skrifvet år 1718, ant-vardade han sin syndiga sjal i tsarens händer, och detta sista drag målar honom hel och hållen. Han var enfaldig, menlös och okunnig.

Men han var en utmärkt soldat; alltid den första i elden, bibehöll han sitt orubbliga lugn i kulregnet och var dyrkad af sitt folk. Om han på Moskvas gator fick sikte på någon officer, som tjänat under honom, underlät han aldrig att stiga ur sin kaross, som var lika grannt förgylld som Mensjikovs, för att trycka sin gamla vapenbroders

hand. Han var uppriktig, frikostig och gästfri; han underhöll en hel armé af tiggare och höll dagligen öppen taffel för femtio personer. Han var ett af de sista exemplaren af de gamla moskovitiska bojarernas typ, sedd från dess mest sympatiska sida.

Alexander Danilovitj Mensjikov är också en typ, men af helt annat slag. Han är i Ryssland den första i den serie af berömda uppkomlingar, som uppstått genom härskarens nyck. Det går en sägen, att han i sin ungdom varit pastejbagarpojke. Enligt sitt furstediplom härstammade han från en gammal litavisk familj. Det är ej omöjligt, att båda uppgifterna äro sanna. Sonen till en liten adelsman i trakten af Smolensk kan mycket väl hafva såltpeter den 8t0ele

pastejer på Moskvas gator. Hans far blef i alla händelser ej mera än korpral i preobrasjenska regementet, och han började själf som sergeant omkring år 1698. Det är möjligt, att han samtidigt gick omkring och sålde piroger. Till och med i de nya regementen som Peter bildade fortfor det egendomliga bruket att idka köpenskap som streltserna infört. Men redan nu ansågs den unga mannen stå mycket högt i gunst hos tsaren, som gaf honom smeknamnet Alexasjka och offentligen slösade på honom nästan lidelsefulla ömhetsbetygelser. Läsaren torde erinra sig den roll han enligt uppgifter, som visserligen sedermera bestridts, spelade vid ett våldsamt uppträde hemma hos general Sjein, då Peter måste återkallas till förnuft1). Enligt en annan berättelse förvärfvade han tsarens gunst vid ett tillfälle, då han uppträdde på ett sätt, som var af vida större gagn och betydelse för tsaren. Då Peter var på väg till en middag hos en bojar, hälsade pirogfÖrsäljaren på honom. Hans utseende behagade tsaren, och denne tog honom med sig. Under måltiden fick han stå bakom Peters stol. Då denne sträckte fram handen för att taga för sig af en af rätterna, hejdades han af en rörelse af pastejbagaren och några tyst uttalade ord. Några timmar förut hade pirosjni-ken varit inne i bojarens kök och kommit underfund med att man blandat gift i maten. Man lät en hund genast äta af rätten och fick på det sättet misstankarna om ett attentat bekräftade, hvarefter bojaren och hans medbrotts-lingar häktades, och Mensjikov hade därmed begynt sin lysande bana.

Han var född 1673, året före Peter; han var stor och välväxt, hade ett behagligt utseende och skilde sig från sin herre och de flesta samtida ryssar genom den omsorg med hvilken han vinnlade sig om renlighet och yttre elegans. Den representativa roll som han senare kom att spela berodde i viss mån på detta. Han hade dock ej

f) Se sid. 133

fått någon uppfostran. Han lärde sig aldrig att läsa och skrifva och kunde endast teckna sitt namn. Om man får tro Katarina II, som bör hafva haft reda därpå, lyckades han aldrig få "en klar föreställning om hvad det vara månde" }). Men i likhet med Peter, ehuru, i betydligt ringare grad, fick han en ytlig uppfattning om allt möjligt, däri inbegripet den fina världens seder. Han var den snillrika tsarens skugga. Han följde honom till Azov och och delade hans tält med honom. Han ledsagade honom i utlandet och deltog i hans studier. Han var med om att krossa streltserna och skröt öfver att han med egen hand afslagit tjugu rebellers hufvuden. Sedan Peter afklippt hans eget skägg, tjänstgjorde han som perukmakare åt det moskovitiska kommunalrådets medlemmar och förde dem efter väl förrättadt arbete till tsaren, till tecken på att han i framtiden ville befrämja de stora reformerna. Från år 1700 tyckes han hafva varit en slags majordomus i härskarens hus och intagit en alldeles särskild plats i hans ynnest. Då Peter skref till honom, kallade han honom min Herzensltind (mitt hj ärtebarn), min bester Frint (min bästa vän), till och med min Brudar, hvilka namn han aldrig gaf åt någon annan. Gunstlingens svar äro lika förtroliga, och, karakteristiskt nog, fogar han aldrig en höfiighetsformel till sitt namn, medan själfva Sjeremetierv undertecknar Najposljednjejsjij rab tvqj (den sista af slafvar).

Gunstlingen hade till älskarinnor två systrar Arsseniev, Darja och Barbara, hofdamer hos tsarevnan Natalia, Peters älsklingssyster. Han skref bref till båda gemensamt, utan att dessa visade någon svartsjuka. Han gifte sig slutligen med den äldsta, till hvilken Peter tyckes stått i någon slags hemlighetsfull förbindelse, och det var på sin höga väns uppmaning som Mensjikov förde Darja till altaret.

År 1703 utnämndes de båda vännerna på samma

») Bref från Grimm den 20 januari 1776.peter den store

231

dag till Sankt-Andreasriddare, "ehuru ovärdiga", såsom Peter försäkrar i ett bref till Apraxin. Därpå böljade gunst-lingskapets glänsande sagospel för Mensjikov. Ar 1706 blef han romersk riksfurste, följande år, efter segern vid Kalisz (den 18 oktober 1706) öfver den svenska generalen Marderfelt, fick han rang som rysk suverän furste (vladje-tjelnij russkij Knjaz) med titel af hertig af Isjora och med hela Ingermanland som ärftligt apanage. Han var äfven grefve af Dubrovna, Grorki och Potjep, ärftlig herre till Oranienbaum och Baturin, generalissimus, medlem af riksrådet, marskalk, president i krigskollegiet, amiral af den röda vimpeln, generalguvernör i Petersburg, öfverstlöjtnant vid preobrasjenska regementet, öfverstelöjtnant vid de tre lifgardena, kapten vid bombardörkompaniet, riddare af Sankt-Andreas', Sankt-Alexander-Nevskijs-, Elefanter-, Hvita örns- samt Svarta örns-ordnarna . . .

o

Han var ännu icke nöjd. Ar 1711 låg han i underhandling med änkehertiginnan af Kurland om att inköpa hennes titel och hertigdöme; han trodde sig följande år nära att lyckas och lät landets ämbetsmän aflägga trohetsed till sig1). Han nödgades att till längre fram skjuta upp med att definitivt taga landet i besittning för att ej stöta sig med Polen, men uppgaf ej tanken därpå och hämnades på de polska herrarne genom att tvinga dem att till ringa pris afstå väldiga landområden till honom. På detta sätt förskaffade han sig jämte sin lysande ställning en oerhörd förmögenhet. I Ukrajna inköpte han af Mazeppa hela distriktet Potjep och lade beslag på gods som tillhörde kosackofficerare. Om en stång med hans vapen upprestes i en by, betecknade detta, utan vidare hans äganderätt till platsen; om så behöfdes, uppsatte han en galge bredvid. Han inlät sig äfven på spekulationer, som på grund af hans nästan absoluta makt måste blifva inbringande. Tillsammans med Tolstoj och juden Sjafirov anlade han fabriker, som han efter eget godtfinnande gaf privilegier.

1) Depesch från van Bie till Generalstaterna, den 26 april 1712.282

k.. wali6zew8ki

Då och då ångrade tsaren, att han lämnat en alltför obegränsad makt i hans händer, och vidtog då åtgärder att stäfja hans öfvergrepp. Frånsedt detta var hans diktatur mer oinskränkt än Peters, • så till vida som gunstlingen icke kände sig bunden af några högre hänsyn. Om man får tro den kejserliga residenten Pleyers uppgifter, hände det ej säilan, att han kontramanderade tsarens befallningar. I dennes närvaro misshandlade han tsarevitj, ryckte honom i håret och slog honom till marken. Tsarens barn bugade sig i stoftet för honom.

Hurudan var då mannen, och hvad gjorde han för att vara och erhålla allt detta?

I militäriskt afseende saknade han både kunskaper och till och med personligt mod. "Utan erfarenhet, kunskaper eller mod", säger Whitworth1). Men han var tålig i motgången och entusiastisk i medgången och alltid energisk. "Verksam, företagsam", säger Campredon och tilllägger: "föga hofsam, lögnaktig, gör allt för penningar."2) Den bisarra blandning af allvar och barnslighet som Peter i hela sitt uppträdande lade i dagen framträdde nästan lika bjärt hos hans alter ego. Vid öfvergången af Berezina i augusti 1708, strax före en sammandrabbning med svenskarna, hvilken dessa eftersträfvade, men Mensjikov sökte undvika, var denne ifrigt upptagen med att bestämma modellen till ett nytt livré åt några tyska betjänter, som han skulle skicka till sin hustru. Han tycktes fasta en oerhörd vikt vid denna detalj. Under det att han mätte galoner och ritade mönster till rockskört, gjorde Karl XII sådana trupprörelser, att sammandrabbningen blef oundviklig' Utgången blef dock ej så olycklig för de ryska trupperna, som man kunnat vänta sig. De motstodo anfallet med en kraft, som bådade godt för framtiden.

Patjomkin tillhörde senare samma skola.

Vid Poltava förlorade Mensjikov tjugufyra timmar,

') Depesch af den 17 september 1708.

*) Den 3 maj 1725.peter den store

innan han började förföljandet. Detta skulle i annat fall otvifvelaktigt ledt till tillfångatagandet af Karl och resterna af den besegrade arméen, om det hade företagits, så fort svenskarne böljade fly. När han upphann Lewenhaupt vid stranden af Dnjepr, hade konungen redan hunnit öfver floden, och Mensjikov, som blott hade med sig en stor kavalleriafdelning, befann sig i en ganska svår belägenhet. Hans lyckliga stjärna och hans djärfhet hjälpte honom dock ur denna förlägenhet. Han uppträdde som om hela den segrande arméen följde honom i spåren. Han imponerade därigenom på de besegrade, som voro modfällda, och Lewenhaupt kapitulerade.

Som administratör använde han hufvudsakligen sina talanger på att rikta sig själf. Han stal fräckt och vanligen ostraffadt. Visserligen föranledde år 1714 hans oerhörda rofferier en undersökning, som drog ut på tiden i det oändliga, men han var listig. Han framlade gamla räkningar, som gjorde honom till statens fordringsägare för större summor, än de man ville utkräfva af honom, och då han fyra år därefter ej hade något att svara vid en ny anmälan, begaf han sig till Peter och höll ungefär följande tal till honom:

"Mina angifvare veta hvarken hvad de säga eller göra. De fasta sig vid obetydligheter. Om de anse det för stöld, att jag personligen tillägnat mig summor, som jag haft till mitt förfogande, så hafva de på långt när ej tagit med allt. Ja, jag har stulit de hundra tusen rubel, hvarom Njeganovskij talar; men jag har stulit mera, jag vet ej själf huru mycket. Efter slaget vid Poltava påträffade jag i det svenska lägret betydande summor; däraf behöll jag för egen del öfver tjugu tusen riksdaler; er intendent Kur-batov, en redbar man, har vid olika tillfällen lämnat mig andra summor i reda pengar eller guldtackor, som tagits ur er kassa; i Lybeck har jag mottagit fem tusen dukater, i Hamburg dubbelt så mycket; i Mecklenburg och Sveriges tyska provinser tolf tusen riksdaler, i Dantzig tjugu tusen,234

för att nu ej tala om summor som jag glömt. Jag har på mitt sätt begagnat mig af den makt ni gifvit mig. Jag gör i stort hvad andra omkring er göra i smått. Om jag gj01^ orätt däri, borde jag varnats i tid . . ."

Peter var afväpnad, ty han kände sig medskyldig. Men angifvelserna blefvo allt flera. Ett anslag på 21,000 rubel hade år 1706 beviljats till remontering af hästar för arméen. Det hade försvunnit, och tjufven var alltjämt densamma. Den här gången kom saken inför krigsdomstolen, och gunstlingen beröfvades sina ämbeten och militära grader, men Peter benådade honom. Rannsakningen fortfor och ledde till nya undersökningar rörande den kejserliga favoritens utpressningar i Polen, Pommern och Petersburgska guvernementet, med ett ord öfver allt där han haft ett finger med i spelet, ty det fanns knappast en provins eller en gren af administrationen, som gått fria för hans rofferier. Slutligen tröttnade tsaren. Hans väns omåttliga girighet hotade att bereda honom diplomatiska svårigheter. Guvernören i Reval Zotov anklagades af den holländska resi-denten för att hafva företagit utpressningar af köpmän från Holland samt delat rofvet med Mensjikov. Härskarens känslor för favoriten svalnade allt mer och mer för hvarje år. Den gamla förtroligheten dem emellan upphörde så småningom. En dag hotade Peter till och med i ett utbrott af vrede den oförbätterliga tjufven med att låta honom återgå till sitt gamla yrke. På kvällen inträdde då denne klädd till pastej bagarpojke med en korg på hufvudet och ropade: "Hvem vill köpa piroger bakade i ugnen". Peter skrattade då blott. Men skälmen hade flera strängar på sin båge. Han hade ett ständigt lika trofast stöd i Katarina, som ej glömde, att hon varit hans älskarinna. Han förstod äfven att vädja till tsarens lidelsefulla kärlek till sin son med hans andra hustru, den lilla Peter Petrovitj. Han var alltid angelägen att, då Peter var bortrest, ofta gifva honom underrättelser om den "ovärderliga skatten", berätta hur han lekte soldat, upprepa hans kvickheter och falla i extas öfverfctse den stor®

hans älsklighet. Men han var framför allt situationens herre, den på hvilken Peter, om han blott ej fordrade

ärlighet af honom, säkrast kunde räkna för att hjälpa och ersätta honom på grund af hans kraft, beslutsamhet och uppfinningsrikedom, hvilka aldrig förnekade sig. Apraxin, som skickats med en armékår till Finland, var en gång nära att svälta ihjäl med hela sin här, vid ett tillfälle då Peter var bortrest. Senaten, till hvilken man vädjat, fattade icke något beslut. Köpmännen vägrade att leverera några varor, innan de fått penningar, och skattkammaren var tom. Mensjikov gaf order om att bryta sig in i magasinen, lade beslag på förråden, som han fann där, och skickade dem till A bo. Det blef tal om olagligt beslagtagande. Senatorerna, som voro intressenter i mjölhandeln, visade sig benägna att häkta gunstlingen. Han höll stånd i stormen och hade den gången ingen svårighet att rättfärdiga sig vid tsarens återkomst, ty hans kupp hade räddat trupperna i Finland.

Vidare skyddades han genom sina anklagares ovärdig-het. En af dem, Kurbatov, blef självfår 1721 öfverbevisad om försnillningar och dömd till böter.

Han höll sig sålunda uppe ända till slutet, allt mer och mer hotad i sin ställning, men alltid flytande ofvanpå. Då Katarina år 1723 för tjugonde gången tog sin skyddsling i försvar,' afbröt Peter henne tvärt, med följande ord: "Mensjikov har kommit till världen på samma sätt som han lefver. Hans moder har födt honom i synd, och han kommer att dö i synd. Om han ej bättrar sig, kommer han att bli halshuggen". Den forna tillgifvenheten var slut. Till och med hans kvickhet, som så många gånger förskaffat honom tsarens öfversende, var ej längre som förr favoriten till någon nytta. Då Peter en gång inträdde i den praktälskande uppkomlingens palats och fick se väggarna tomma samt salongerna utan möbler, frågade han hvad denna ödeläggelse betydde.

"Jag har fått lof att sälja väggprydnader och möbler för att kunna betala de böter jag ådömts."

"Köp då igen hvad ni sålt, eljest fördubblar jag böterna", svarade Peter.

Trollmakten var bruten. Mensjikov fråntogs presidentskapet i krigskollegiet; han fick återlämna 15,000 själar, som han stulit i Mazeppas forna besittningar. Vid Peters död var han till hälften i onåd. Vid Katarinas tronbestigning kom han åter i gunst och erhöll en ännu mer framskjuten ställning och ökad makt. Hans dotter uppsteg till och med på tronens trappsteg. Men slutligen störtade hans lycka tillsammans, och han fick sluta sina dagar i förvisning med några kopek om dagen att lefva af.

I trots af hvad som ansetts och påståtts, så var denne man icke rikt begåfvad. Men det vore oriktigt att underkänna och söka förringa hans kraft, som kullkastade alla hinder och krossade allt motstånd.

Han var högdragen, brutal, sniken och grym; han var ej älskvärd och ej heller älskad. Då hans hus i Moskva brann ned, var hela staden uppfylld af glädje, och Peter visade stor likgiltighet för saken. Peter gaf alltid i hemlighet dem af sina tjänare företrädet som ej kunde lita på något eller någon utom honom.

II.

Jag kommer nu till Peters medhjälpare, som stodo i andra ledet. Några tillhörde den gamla adeln, men de väcka ej det största intresset. Feodor Alexejevitj Golovin, som efter Leforts död öfvertog chefskapet öfver Amiralitetet och byrån för utrikes ärendena (Posolskoj Prikaz), den tidens utrikesministerium, var hvarken sjöman eller diplomat. Hans broder Alexej blef gift med en syster till Mensjikov. Han bar med värdighet kompassen som ett tecken på sin rang.

Det var allt hvad han gjorde. Apraxin, som år 1706 efterträdde honom som storamiral, kunde tagas mera på allvar, men för det mesta af sin öfverlägsenhet och sina framgångar hade han norrmannen Cruys att tacka, hvilken tjänstgjorde på marinbyråerna. Han var också därför afundsjuk på sin underordnade rival och begagnade sig år 1713 med skamlig ifver af ett tillfälle, då han kunde göra sig af med honom. Ett fartyg hade genom att en signal missuppfattats gått förloradt, och ett krigsråd dömde under storamiralens ordförandeskap främlingen till döden. Peter förvandlade straffet till lifstids förvisning, men Cruys återkom inom kort, ty då han var borta, gick allt på tok i Amiralitetet.

Efter Golovin tillföll ledningen af Posolskoj Prikaz jämte titeln kansler Gabriel Ivanovitj Golovkin, äfven han en dekorativ nolla. Peter införde ett system, som Katarina II utvecklade än vidare, att skilja titeln från ämbetet, hvarigenom han lättare kunde tillfredsställa sin smak för lågättade gunstlingar. Den ordinarie innehafvaren af en ministerpost fick nöja sig med att representera, medan den verkliga tjänsten sköttes af sådana som Ostermann och Jagusjinskij. Gabriel Ivanovitj hade varit härskarens lekkamrat under barndomen och längre fram en af hans trognaste stallbröder under nöjen och utsväfningar. Hans hederlighet höjde sig ej öfver den vanliga nivån. Han ansågs mottaga ett underhåll af Mazeppa, och år 1714 förebrådde honom Peter inför sittande senat för bedrägerier, som han i samråd med Mensjikov tillåtit sig vid leveranser till arméen1).

Den gamla aristokratien hade bättre än så att erbjuda tsaren, åtminstone i intelligens. Tolstoj, som tillhörde denna, föranledde tsaren att fälla följande befogade yttrande: aDå man har att göra med honom, måste man bära en sten i fickan för att krossa hans tänder, innan det är för sent.u En annan gång sade han, smekande den fruktans-

1 Van Bie till Generalstaterna den 21 december 1714.238

k.. wali6zew8ki

värde politikerns panna: "O, hufvud, hufvud, om jag ej visste, att du är så skickligt, skulle jag för länge sedan låtit af hugga dig!" Tolstoj, som varit diplomat i Wien och Konstantinopel och fångvaktare åt den olycklige Alexej, förvärfvade genom stundom skamliga tjänster det blå bandet, en plats i senaten och vidsträckta egendomar. Det var först efter Peters död, som hans tänder blefvo krossade. Vid åttiotvå års ålder råkade han i konflikt med Mensjikov och fick pröfva på förvisningens bitterhet vid Hvita hafvets ogästvänliga kust.

I aristokratiens led befann sig också Boris Ivanovitj Kurakin, som i böljan af det adertonde århundradet var den första representanten för den klass af förnäma ryska diplomater som sedermera blef så känd i Europa. Han var besläktad med tsaren genom sitt giftermål med Xenia Lapuchin, en syster till Peters första gemål, och förstod i rättan tid att draga fördel af denna släktskap, men också sedan att bringa den i glömska. Han representerade Ryssland först i London vid drottning Annas hof, därefter i Hannover hos den blifvande konungen af England och slutligen i Paris hos regenten och under Ludvig XV:s första regeringsår. Han kom ofta i trångmål som diplomat, men han bibehöll alltid sin plats som grand seigneur, samtidigt med att han uppehöll sitt lands anseende och dolde sina missgrepp under en på en gång högdragen och älskvärd yta, som han ständigt bibehöll.

Den intressantaste personligheten i denna grupp var Basil Nikititj Tatisjtjev, som är stamfadern för flera lika oroliga andar som han och hvilkens familj härstammade från Rjurik genom furstarna af Smolensk. Han var dje-jatjelen i sin prydno, Peters bästa lärjunge. Han hade gått i en skola i Moskva, som förestods af en fransman, och då han lämnade denna, kom han jämte Njeplujev med i en skara unga män, som skickades utomlands af Peter för att fullborda sin uppfostran. Några af dem, bland annat Njeplujev själf, voro redan gifta. Öfver Reval, Kö-peter den 8t0ele

penhamn och Hamburg begåfvo de sig till Amsterdam, där de sammanträffade med en hel koloni ryska studenter. Tjugusju bland dem skickades därpå till Venedig, där de skulle taga tjänst på Republikens flotta. Njeplujev deltog sålunda i en expedition mot Korfu. På hela Medelhafs-kusten och till och med vid Atlanten, från Cadix till Korfu träffade man då på ryska studenter. Särskilda agenter, nämligen Beklem^jev i södra Europa, furst Lvov i Holland och en af bröderna Zotov i Frankrike, hade i uppdrag att bestämma och öfvervaka deras studier och resor. Då de kommo hem, inväntade Peter dem i sitt kabinett, och klockan sex på morgonen kontrollerade han deras geografiska kunskaper med ett ljus i handen, ty det var midt i vintern och solen hade ännu ej gått upp. Om pröfningen ej utföll till hans belåtenhet, ruskade han dem häftigt och visade dem sina valkiga händer, "som han ville hafva sådana för att föregå med godt exempel".

Njeplujev gick i en sådan skola, innan han började att tjäna sitt land efter hvartannat som diplomat i Turkiet, som förvaltningschef i Lill-Ryssland och som direktör för grufvorna i Ural. Tatisjtjev var honom öfverlägsen genom

sin mångsidighet, sin lätthet att sätta sig in i allt och sin outtröttliga verksamhetslust. Han var en mönsterelev, som i hela sitt lif läste upp en väl inlärd läxa. Han var liksom sin herre ständigt i rörelse och sysslade med allt: krigskonsten, diplomatien, finansväsendet, förvaltningen, vetenskaperna och industrien. Liksom denne var han oför-truten i arbetet och genomträngd af känslan af sitt ansvar. Han var närvarande vid intagandet af Narva 1704 och ledsagade år 1711 Peter på det olyckliga tåget till Prut, hvarunder han sysslade med arkeologiska gräfningar efter den i sagorna omtalade Rjuriksonen Igors graf. Därpå for han åter utomlands, vistades flera år i Berlin, Breslau och Dresden, sysslande med nya studier och upptagen med att förskaffa sig ett bibliotek. Senare tjänstgjorde han som diplomat vid kongressen på Åland. Därpå ritade240

k. wal18zewski

han kartor till ett storartadt foretag, en atlas öfver hela Ryssland. Kort därefter, då Peter begaf sig ut på sitt fälttåg mot Persien, fick han med sig till reslektyr "Muroms Krönika" af Tatisjtjev, som alltså också uppträdde som historieskrifvare. Det var ej nog med detta. Han anlitades i Ural, där man utan egentlig framgång bearbetade koppargrufvor. Han for dit, påpekade upprörande fel i den lokala styrelsen, afslöjade regeringsagenternas förtryck hvarunder den inhemska befolkningen led, anlade staden Ekatjerinen-burg, som sedermera skulle blifva af så stor betydelse för grufdriften, stiftade folkskolor och fick tid att lära sig franska med tillhjälp af en grammatika, »som han kommit öfver på Åland.

Vid Peters död var han ännu ung och fortfor med sitt trägna arbete på de mest olikartade områden och vid sin död lämnade han efter sig ett betydande litterärt arbete, Rysslands historia, samt en förtjänstfull encyklopedi, som var fullbordad ända till bokstafven L.

Han undgick ej det gemensamma ödet. Han hade år 1722 fått smaka sin herres käpp, då han anklagats för försnillningar af Nikita Demidov, och dog i förvisning som de andra, ehuru med mera stoiskt lugn. När han vid sjuttio års ålder kände slutet nalkas, steg han till häst, red därpå till kyrkan för att åhöra mässan, gick så till kyrkogården, där han utvalde en grafplats, och kallade popen hem till sig följande dag. Han utandades sin sista suck, under det man gaf honom sakramentet:

Det är Peters ära och märkliga lycka att i sin omgifning hafva haft en man af denna betydelse och moraliska halt, samtidigt med en Zotov eller en Nadasjinskij, denne biktfader, hvars hand han kysste, då han kom ur mässan, och som han gaf näsknäppar ögonblicket därefter och tvang att i Paris supa i kapp med en prästerlig sekreterare hos kardinal Dubois, hvilken var känd som en drinkare. Efter en timmes förlopp föll abbéen under bordet, och Peter kastade sig om halsen på segraren, sompeter den store 241

han lyckönskade till att hafva "räddat Rysslands ära". Denna Nadasjinskij lämnade efter sig en oerhörd förmögenhet. Andra än han hafva lyckligtvis hjälpt Peter att skapa Rysslands lycka.

III.

Peter Pavlovitj Sjafirov var af en polsk-litavisk judesläkt. Hans farfader, som var bosatt i Orsja i provinsen Smolensk, hette Sjafir, med tillnamnet Sjaja eller Sjajusjka, hvilket ännu i dag ofta förekommer bland hans likar, och var en af dessa faktors (penningmäklare), som de flesta landtadelsmän betrakta som nödvändiga medlemmar af sitt hushåll. Han bar den långa, smutsiga kaftanen, som skvallrade om hans sysselsättning och härstamning. Peter Pavlovitj bar visserligen ej längre kaftanen, men hade denna typs alla öfriga karakteristiska egenskaper. Peter hade tagit honom från en butik i Moskva och gjort honom till biträde åt Golovkin, som behöfde honom för sin korrespondens, emedan han, liksom polska judar i allmänhet, var språkkunnig. Då Golovkin efter slaget vid Poltava blef kansler, steg hans närmaste man i graderna och blef vice-kansler från att hafva varit bodbetjänt hos en klädeshandlare. I själfva verket var det han som hade de utländska affärernas ledning i sin hand, och han skötte dem på ett lysande sätt. Under den farliga affären vid Prut visade sig hans mäklaretalanger i all sin glans och de räddade nära nog tsaren och hans rike. Nu hade han nått ärans höjd. Han hade blifvit rik, det säger sig självt. Han hade blifvit baron och gift bort fem af sina döttrar med rikets förnämsta ädlingar, en Dolkorukij, en Golovin, en Gagarin, en Cho-vanskij och en Soltikov. Plötsligen kom en vindpust, och Peter den Store. 16242

allt störtade tillsammans. Mensjikov, som han ofta förekommit, när det gällde att roffa till sig ägodelar, kansleren Golovkin, hvilkens ämbete han alltför öppet fikade efter, och Ostermann, en annan parveny, som ville hafva hans egen tjänst, begagnade sig af ett tillfälle, då Peter var frånvarande, att konspirera mot honom. Den 15 februari 1723 återfinna vi honom på schavotten med hufvudet på stupstocken, "medan bödelsdrängarna drogo honom i benen, för att han skulle nå marken med sin tjocka måge". Han lyckades undgå döden. En af Peters sekreterare anlände i rättan tid med ett benådningsbref, hvari han i stället dömdes till lifstids förvisning. Han begaf sig till senaten för att få brefvet stadfastadt och, "ännu darrande, med döden i blicken", mottog han, berättar ett ögonvittne, lyckönskningar och handtryckningar af denna församlings medlemmar, hans ämbetsbröder, hvilka dömt honom enhälligt. Han lagade naturligtvis så, att han ej skulle behöfva fara till Sibirien, lät häkta sig i Novgorod och inväntade där tåligt Peters död, då han genast återvann sin frihet, åter kom in i styrelsen såsom president i handels-kollegiet och genom nya streck skapade sig en ny förmögenhet.

En särskild grupp af djejatjéler skapades af Peter, då han tillsatte särskilda skattkammaragenter (pribilsjtjiker), hvilka hade att tänka ut nya inkomstkällor åt honom (pribile-vinst). Kurbatov var den mest framstående representanten för denna klass, en fullt modern typ för en finansman, som visserligen är vinningslysten, men dock sträfvar efter en viss måtta i statens fordringar. Peter själf kunde ej alltid fatta hans finansoperationer och uppoffrade honom en dag åt Romodanovskijs hämd, då Kurbatov uttalat sitt ogillande af den grymma inkvisitorns blodtörst. Mannen var säkert icke tadelfri, och hans onåd i viss mån berättigad. Han förefaller dock som ett offer för en strid mellan två världar, mellan två stats- och samhällsideal, under hvilken den stora monarken ej alltid stod på den rätta sidan.

Denna strid framträder ännu mera skarpt och dramatiskt i den olyckliga Josef Alexejevitj Solovievs historia. Han var son till en archangelsk köpman och utnämndes af Peter först till tulldirektör, sedan till hans handelsagent och bankir i Holland. År 1717 rycktes Soloviev, hvilkens affärer nått en betydlig utveckling, med i den onåd som drabbat en broder till honom, hvilken innehade en blygsam plats i Mensjikovs hus, och anklagades, utlämnades, öfverlämnades åt det hemliga kansliet samt befanns oskyldig. Men han hade fått armar och ben rådbråkade, och hans kapital på ungefär en million rubel var försvunnet.

Soloviev var blott en obemärkt person; Possosjkov, som också var en sådan, framställer i ett skämtsamt och på en gång sorgligt ljus det behandlingssätt folk af hans klass voro utsatta för under sina förbindelser med dagens store. Han berättar på följande sätt sina tvister med furst Dmitrij Michailovitj Galitsin, hos hvilken han år 1719 anhållit om tillåtelse att anlägga ett brännvinsbränneri. Den ryska filosofen hade nämligen för tillfallet kommit i besittning af litet penningar, hade inflytelserika vänner och var Kurbatovs medintressent i åtskilliga industriella företag, så att han hade fått ett visst anseende. Detta kunde man dock ej märka på det svar han fick på sin böneskrift. Utan vidare förklaringar tog man honom i kragen och kastade honom i fängelse. Han blef förvånad, beklagade sig och lyckades efter åtta dagars förlopp göra sig påmint hos den tankspridda bojaren. "Hvarför sitter jag i fängelse?" frågade han. — "Ja, hvad tusan sitter den där karlen i fängelse för?" svarade Galitsin. Och då man ej kunde gifva någon nöjaktig upplysning härom, undertecknade han en frigifningsorder.

Den gammal-ryska andan och de moderna revolutionära tendenserna öfverensstämma i att tillgripa summariska åtgärder och öfvermodigt förakta individens rätt. Själfva Possosjkov var i detta hänseende ett barn af sin tid. Han

var en entusiastisk beundrare af Peters reformer, men han gillade samtidigt de våldsamma medel hvarmed reformatorn betryggade deras framgång. Han ville genomdrifva deras gemensamma idéer med partimannens intransigens och bråd-störtade ifver. Hans öde liknade det som drabbar de flesta af hans likar, och han krossades af sitt eget verk. Men huru kom det sig, att han ej, åtminstone för någon tid, kunde närma sig Peter, då deras

tankar uppenbarligen gingo i samma riktning. Det berodde på särskilda omständigheter. Han hade en rikedom på nya idéer, men Peter envisades att endast följa sina egna. För öfrigt rådde ju en allmän tendens till jämlikhet, och tsaren skulle ej tvekat att göra en musjik till sin medarbetare, till och med till sin kamrat. Demidovs öde lämnar ett godt bevis därpå.

Det berättas en historia, som för öfrigt kan dragas i tvifvelsmål, om en pistol af Kuchenreiters den tiden berömda tillverkning, hvijken lämnades till reparation åt en arbetare i Tula, hvarvid följande samtal ägde rum mellan tsaren och den unga vapensmeden.

Tsaren: Ack, om vi kunde göra sådana vapen!

Vapensmeden: Det vore väl ingen konst!

Tsaren: (ger honom en örfil, med en ed). Utför arbetet först, och skryt sen!

Vapensmeden: Titta först närmare efter, batuskja. Denna pistol, som du beundrar, är efter min modell. Här är dess motstycke.

Vapensmeden hette då Antufiev. Hans fader, Demid Grrigorevitj, en kronobonde och hofsmed i byn Parsjimo i alexinska distriktet, i provinsen Tula, hade år 1650 slagit sig ned i provinshufvudstaden. Sonen Nikita närmade sig fyrtiotalet 1694, hvilket år han första gången sammanträffade med tsaren, hvaraf följden blef skapandet af familjen Demidovs oerhörda rikedom och det ryska bergsväsendets nuvarande utveckling. Han var gift, och Peter, som bedt om ursäkt för örfilen, bjöd sig till mid-peter den 6t0re

dag hos hans hustru. Måltiden var glad, och till ersättning därför lämnade tsaren en koncession på ett jordområde i närheten af Tula, där det fanns godt om järnmalm. Detta var blott början. Med tiden öfverlämnades alla grufvorna i Ural åt Nikita och hans son Akinfij, hvilka där fingo ett rikt falt för sin verksamhetslust och företagsamhet. Ar 1707 erhöll Nikita personligt och år 1720 ärftligt adelskap under namnet Demidov. Men han bibehöll sina bondkläder, och Peter fortfor att kalla honom med det förtroliga och bland landtfolket gängse smeknamnet Demiditj, allt under det han behandlade honom med den allra största aktning. Mannen blef icke blott uppskattad som en ojämförlig affärsman och grundläggare af tjugu järnbruk i Sjuralinsk, Vinorsk, Vjersjnjetagilsk, Nisjnjetagilsk och Duhomsk, utan han utmärkte sig äfven för sitt glada och jovialiska lynne och sin satiriska tunga. Han dog i Tula, 1725, sextioåtta år gammal, efterlämnande en omätlig förmögenhet och anseende om en oförvitlig redbarhet, hvilket vid den tiden och i det landet var nästan något underbart.

Jag kommer att tänka på namnet på en annan bonde, en af de största i det moderna Rysslands historia, hvilket litteraturen och vetenskapen täflat om att tillägna sig, men som äfven leder tanken på industriella arbeten och landvinningar. Då Pusjkin sade om Lomonossov, som var historiker, vältalare, mekaniker, kemist, mineralog, konstnär och skald, att han var det första ryska universitetet, hade han dock ej uttryckt allt. Född år 1711, tillhörde icke Lomonossov under sitt lifs verksamma period Peters samtida, men han var ett barn af hans tid. Han personifierar dess ande med alla dess civilisatoriska dygder, dess brister och motsägelser. Ehuru ingalunda glömsk af sin härkomst, som han tvärtom räknade sig till en ära, ansåg han sig dock kunna lofprisa Peters stränga lifegenskaps-lag och, själf bonde, göra anspråk på två hundra själar, som för beständigt skulle arbeta i en fabrik han låtit an-246

lägga. En folkets son erinrade han sig folkets sånger, plägseder och sagor blott såsom något aflägset, som lefvat ut sitt lif och endast var af historiskt intresse. Han hade blott öra och sinne för Västerlandets klassiska poesi med dess snart föråldrade former: odén, panegyriker, heroiska poem, tragedier och lärodikter. Skald och vetenskapsman, ansåg han nära nog sin verksamhet på dessa tvenne områden som en befattning, en ämbetsmannasyssla i tsarens tjänst. Den så att säga militäriska rekrytering och disciplin dit Peters system ledt på andens och viljans område träder här starkt i dagen.

Lomonossov var dock af stor betydelse för den allmänna och snabba omdaning hvarur det moderna Ryssland framgått.

IV.

Peters utländska medarbetare voro, åtminstone skenbart, af underordnad betydelse. De utförde ofta nästan allt arbetet, men måste hålla sig i bakgrunden. Peter hade aldrig kunnat begå det fel, som kejsarinnan Anna sedermera begick, då hon lade sitt lands öden i en Bührens händer. Under hans regering kunde väl skotten Ogilvy uppgöra planen till de bataljer som till sist krossade Karl XII, men det var Sjeremetiev som vann dem.

Skottar, tyskar eller holländare smälte för öfrigt hastigt tillsammans med sin omgifning, russifierades med en förvånansvärd lätthet. Född i Ryssland, men son till en holländsk emigrant, skilde sig Andreas Vinnius från sin moskovitiska omgifning blott genom sin öfverlägsenhet i bildning. Han omfattade landets religion, talade dess språk och hade dess moraliska uppfattning. Han förstodpeter den store

247

bättre än Mensjikov att gjuta kanoner och förfärdiga krut, men när det gällde att fylla fickorna, voro de ungefar af samma skrot och korn. Och öfriga främmande äfventyrare, för hvilka Peter öppnade landets portar, tillhörde i allmänhet samma skola, hade samma fel. De frön till korruption och fördärf som nedlagts i nationens medvetande vid den tatariska eröfringen utvecklades blott vid beröringen med dem.

Skotten James Bruce, som vid hofvet ansågs som en snillrik kemist och astrohom, men ute i staden som en trollkarl, hade intet gemensamt mèd en Newton eller en Lavoisier, men mycket med en vanlig bedragare. Han kom otaliga gånger i delo med rättvisan på grund af maktmissbruk, penningförsnillningar och underslef vid leveranser till hans departement — han var nämligen generalfälttyg-mästare. Tsaren förlät honom alltid till sist. Skurken var en auktodidakt och dilettant, något som slog an på tsaren och som var af ett visst värde i den omgifning hvari han befann sig. Det berättades, att man under de långa vinternätterna kunde se ljus brinna i hans laboratorium i Sn-charevèka tornet. De astronomiska upptäckter han där gjorde hade snarare att skaffa med astrologien, och den ryktbara kalender han utgaf år 1711 påminde om en ammsaga. Men Bruce organiserade och förestod navigations-, artilleri- och ingeniörsskolor. Han var president i manufaktur- och bergverkskollegierna. Han inspirerade den vetenskapliga brefväxling, som Peter gaf sig sken af att underhålla med Leibnitz, och vid freden i Nystad visade han sig som en skicklig diplomat.

Sådana voro de nästan alla. De dugde till allt, men endast medelmåttigt, och utmärkte sig i synnerhet genom slughet och energi.

I Nystad hade Bruce, hvilkens framgångar förskaffade honom grefvetiteln och grad som fältmarskalk, till kollega Ostermann, en westfaler, som efter två års vistelse vid universitetet i Jena ansågs som en vetenskapsman. Campredonk. walt8zew8ki

karakteriserar år 1725 på följande sätt hans förmåga: "Han kan tyska, italienska och franska och gör sig därigenom oumbärlig; för öfrigt utmärker han sig egentligen genom intriger, hårklyfverier och förställning." Det behöfdes blott detta, för att han år 1723 skulle efterträda Sjafirov och blifva vice-kansler i ett land, där kansleren hette Golovkin. Campredon glömde dock att räkna honom till förtjänst en märklig arbetsförmåga. För att ställa sig in hos sin herre, hvars misstänksamhet han kände, tillbragte Ostermann nätter och dagar med att själf chiffrera och dechiffrera depescher, ständigt iklädd sin bekanta röda sammetsnattrock, som han äfven bar, då han den 28

januari 1724 besteg schavotten i likhet med sin företrädare. Liksom han benådad, slutade han sitt lif i förvisning.

Vid sidan af den polska juden Sjafirov varsnar man den portugisiska juden Deviers löjliga gestalt. Peter hade år 1697 fått tag i honom i Holland, där han var skeppspojke på ett handelsfartyg. År 1705 var han gardesofficer, år 1709 general. År 1711 hade han för afsikt att ingå ett fördelaktigt giftermål och hade kastat sina blickar på en gammal och ful syster till Mensjikov. Som svar på hans anhållan, hvilken upptogs som en förolämpning, gaf favoriten sina lakejer order att piska upp den oförskämde. Tre dagar senare förde den lilla juden sitt hjärtas utvalda till altaret. Man vet ej huru han burit sig åt, men han hade, ännu blödande, gått och beklagat sig för tsaren, som skipat rättvisa. Hans list, smidighet, och skämtsamma, slafviska lynne skyddade honom möt ytterligare onåd. År 1718 blef han den första innehafvaren af det nyinrättade ämbetet som öfverpolismästare i Petersburg. I denna sin egenskap åtföljde han Peter vid en inspektion genom hufvudstadens gator. En skadad bro hejdade tsarens vagn. Peter hade nämligen nu medgifvit, att broar finge anläggas öfver de många kanaler som genom-skuro staden. Peter steg ur och skickade efter verktyg för att reparera skadan. Han deltog själf i arbetet och,peter den store

då detta var fullbordadt, lade han utan att säga ett ord ifrån sig sina verktyg, tog sin dubina och piskade upp sin polismästare. Då han slutat upp därmed, steg han åter upp i vagnen och uppmanade med de orden: "Sadis, brat"f (tag plats, broder) Devier att återtaga sin plats. Därpå fortsatte han lugnt ett samtal, som afbrutits genom denna lilla episod. Andra slag väntade denna rygg, som var fall af ärr. 'Ar 1727, efter Peters död, hämnades Mensjikov blodigt på sin svåger, hvilken påtvungits honom. På ett dekret, hvarigenom polismästaren förvisades, tillfogade han följande anteckning: "Bit knutom" (gif honom knut).

Yi se alltså, huru alla dessa lysande lefnadslopp sluta på samma sätt; de ändas alla oundvikligen med ett fall, hvilket tyckes vara ett uttryck för historiens straffande rättvisa, som står öfver individernas småaktiga agg och hämnd. Dessa äfventyrare äro alla lika, utan tro eller heder, utan annan ledtråd för sitt handlande än sin egen äregirighet eller själfviskhet, hvarifrån de än komma och hvart dé än gå, och alla sluta de i samma afgrund.

De komma från alla möjliga håll. Bayraren Münich, som började sin underbara bana som kanalbyggare vid Ladoga, stod sida vid sida med den bretagnska adelsmannen Ghiillemotte de Villebois, som börjat som smugglare i Frankrike. Den sistnämndes memoarer, hvilka i rikt mått innehålla uppenbara fantasier och lögner, hafva blott ett tvifvelaktigt värde som källskrift både för hans egen och för Peters historia. Om man får tro honom själf, skall Villebois hafva räddat det fartyg som förde tsaren från Holland till England, undan ett skeppsbrott och därigenom förmått den moskovitiska härskaren, "som tyckte om märkvärdigt folk," att taga honom i sin tjänst. Han hade genast blifvit adjutant och kommendör i flottan från att hafva varit officer i de lägre graderna. Jag måste förbigå ett äfventyr, som han berättar med intima detaljer. Han hade våldfört sig mot kejsarinnan Katarina och döm-250

des till två års straffarbete på galererna. Det enda historiskt bevisade härvidlag är, att han blef slagen i bojor. Han tyckes dock icke hafva burit dem mer än sex / månader. Han benådades därefter och blef till och med på tsarens föranstaltande gift med fröken GUück, dotter till den förra prästen i Marienburg, hvarigenom han blef befryndad med kejsaren och kejsarinnan. Under Elisabets regering var han konteramiral och kommendant i Kronstadt.

Två andra fransmän af god familj, André och Adrian de Brigny, funnos äfven i tsarens armé, men då de voro lika tappra som i saknad af den förmåga i intriger, hvilken kräfdes för att komma fram, förde de en undangömd tillvaro på underordnade poster. Engelsmännen voro i minoriteten i denna brokiga skara af äfventyrare, som Peter hade i sin tjänst, ty de voro alltför fordrande och föga smidiga och medgörliga. Den berömda Perry, som tagit anställning som ingeniör, men som snart blef missnöjd, tjänstgjorde endast under några få år tillsammans med "sin olyckskamrat" Fergusson. Denne var direktör för en matematisk skola, men lyckades ej få ut en kopåk af sin lön. För öfrigt fattas intet i blandningen. Det fanns till och med en neger därstädes. Denna afrikanska neger

var född år 1696 och hade vid sju års ålder bortförts från sitt land och kommit till Konstantinopel, där tsarens ambassadör, grefve Tolstoj år 1705 inköpte honom. Vid Bosporens stränder bar han namnet Ibrahim; när tsaren år 1707 befann sig i Vilna, blef han döpt med Peter och drottningen af Polen som faddrar, och hädanefter kallades han Abraham Petrovitj Hannibal. Han började som tsarens page och gjorde som sådan närmare bekantskap med du-binan, men han vann snart sin herres ynnest både genom sin älsklighet och sitt ovanligt vakna förstånd. Han var nämligen ett underbarn. Ar 1716 beslöt man att skicka honom till Paris för att fullborda hans uppfostran. Han hade redan förvärfvat sig åtskilliga kunskaper och blef högt uppskattad inom franska arméen, där han genastpeter den store 251

fick anställning. Han blef löjtnant under fälttåget mot spanjorerna 1720 och sårades därunder i hufvudet. Då han återkom till Paris, var han omgifven af en viss ryktbarhet. Han blef eftersökt i salongerna och tyckes hafva gjort några eröfringar därstädes. Men han öfvergaf snart det lättsinniga lifvet af smak för arbete. Han studerade i ingeniörskolan och gick år 1726 ut därifrån med kaptens grad. Därpå begaf han sig tillbaka till Ryssland, där han blef löjtnant vid det artillerikompani hvars chef Peter varit, samt gifte sig. Hans hustru, som var dotter till en grekisk köpman och mycket vacker, födde en ljus dotter. Han tvang henne då att taga slöjan, lät omsorgsfullt uppfostra den lilla Polyxena och gifte bort henne med en anständig hemgift, men ville aldrig se henne. Han var mycket svartsjuk och våldsam; han var mycket hederlig, men mycket girig. Efter Peters död kom han liksom alla andra i delo med Mensjikov och förvistes liksom de flesta till Sibirien, hvarifrån han först återkom under Elisabets regering, då han blef general-en-chef, och dog år 1781 nittiotre år gammal.

Han har varit af en viss betydelse inom den ryska litteraturens historia, ty Pusjkin härstammade på mödernet från honom.

V.

I grund och botten voro alla dessa utländingar och infödda ryssar, som omgåfvo Peter, endast komparser. Icke ett enda verkligt storfc namn eller en enda stor personlighet träder oss till mötes. Den förnämsta aktörens personlighet och den roll han spelade intogo kanske alltför stor plats på scenen för att det skulle kunna vara annorlunda.k. walt8zew8ki

Jag styrkes i denna uppfattning, då jag granskar Peters förbindelser med den enda jämbördiga man, med hvilken han kom i beröring bland sina samtida i Europa. Jag har redan haft tillfälle att omnämna Leibnitz' första försök att närma sig Peter och de förhoppningar den lärda entusiasten närde. Beröringen dem emellan var ej lyckobringande för någondera. Båda två framstodo som mindre personligheter efter denna.

Från den stund då Peter framträdde för Europa vid den förstå resan i Tyskland tyckes Liebnitz hafva gripits af en verklig monomani. Han talade endast om Ryssland och dess tsar. Han uppgjorde otaliga förslag, de ena orimligare än de andra, hvilka alla syftade mot ett mål: att blifva känd och uppskattad af monarken. Det finnes en naturlig förklaring öfver denna ifver. Man vet, att den stora vetenskapsmannen ansåg sig äga slavisk härstamning och vara befryndad med grefvarne Lubienie9kis berömda familj. I en själf biografisk anteckning förekommer följande rader af honom: uLeibnitiorum, sive Lubenecziorum, nomen slavoni-cum, familia in Polonia.u Då han kommit .i delo med staden Leipzigs invånare, offentliggjorde han följande protest: "Må Tyskland vara mindre stolt; vid min födelse var det ej ett uteslutande tyskt snille som såg dagens ljus; det var den slaviska rasens ande, som genom mig vaknade i skolastikens hemland." Enligt hans egen uppgift var det denna aflägsna stamfrändskap som han vädjade till, när han träffade Peter i Torgau år 1711. "Vår utgångspunkt är densamma, ers majestät", skall han hafva sagt; "vi äro båda slaver och tillhöra båda samma ras, hvilkens framtid ingen kan förutse; också äro vi båda förgångsmän för kommande århundraden."1)

Samtalet blef olyckligtvis afbrutet, och deras beröring

Ett bref från grefve Johan Lubienie^ki, som nyligen utgifvits i den polska, tidskriften Kraj (1896, n:o 32), bestyrker med ledning af familjepapper verkligheten af denna härstamning, som de tyska utgifvama af Leibnitz* skrifter, Klopp, Guhrauer och Pertz för öfrigt ej bestrida.peter den store

med hvarandra ägde sedermera rum på mycket hvar-dagligare områden. Då Leibnitz år 1697 hade för afsikt att företaga en vetenskaplig expedition till Norden, höll han sig ännu kvar på den rätta nivåen. Han nedsteg därifrån just år 1711, då han hufvudsakligen arbetade på att blifva utnämnd till tsarens representant vid det hannoveranska hofvet. Smaken för diplomatien var, som man vet, hans svaga sida, hvilken utvecklades allt mera, ju äldre han blef. Och nu sökte han på alla upptänkliga sätt och medelst ifriga intriger att vinna sitt mål och ansatte på allt sätt Peters minister i Wien, baron Urbich, och hertig Anton Ulrik af Wolfenbüttel, hvars sondotter blifvit förlofvad med tsarevitj Alexej. Löftet om en tjin och ett underhåll var det enda resultatet af hans ansträngningar. Då det dröjde med uppfyllandet af detta löfte, började han år 1712 ånyo sina attacker, och erbjöd att söka åstadkomma en försoning mellan Ryssland och Österrike samt att förfärdiga åt tsaren en magnifik jordglob och ett projektionsinstrument för befästningar. Den gången erhöll han titel som geheimeråd och fem hundra dukater i gåfva och nöjde sig därmed, till dess år 1714 ministerposten i Wien åter blef ledig, då han ånyo kom i rörelse. År 1716 var han vid badet Pyrmont, där han uppsökte den moskovitiska härskaren med en packe halftvetenskap-liga uppsatser i ena handen och i den andra en treställning för tsarens arm, hvilken träffats af en tillfällig förlamning. Han påminde om att hans underhåll aldrig blifvit utbetaladt, ehuru "ryktet därom spridt sig öfver hela Europa". Som en efterhängsen och ömklig tiggare upprepade han försäkringarna om sin beundran och hängifvenhet. Peter förblef nästan oberörd af strålglansen hos detta vidtomfattande snille, hvilket aldrig lyckades komma i kontakt med hans eget. Några månader därefter var Leibnitz död.

Enligt traditionen har han spelat en betydande roll vid ordnandet af den kollegiala styrelsen i Ryssland. Ett

bref,, hvars innehåll verkligen tjänat som grundval vid organisationen däraf, har länge ansetts vara af hans hand. Detta är ingalunda bevisadt. Originalet, som finnes i Moskvas arkiv, är ej skrifvet med hans stil, och hans andra autentiska skrifter omnämna det ej. Tre andra dokument i samma samling, som tillskrifvas honom, äro säkert ej af honom. Han har likaledes, i trots af motsatta uppgifter, ej haft att göra med organiserandet af vetenskapsakademien i Petersburg, ty för detta ändamål vände sig Peter till en annan tysk, Christian WoliF, som dock sade nej. Denna medtäflare till Leibnitz fann klimatet i Petersburg for hårdt och aflöningen som akademiens direktör för ringa. Han förordade för öfrigt, att akademien skulle ersättas af ett universitet. "Berlin har sin vetenskapsakademi", sade han, "det fattas endast vetenskapsmän där."1) Han nöjde sig med att i stället rekommendera hos tsaren några af sina vänner: Bernouilli, Bülfinger och Martini, en utvald samling af arbetsamma, om ej öfverlägsna män, som i hög grad gagnat den ryska vetenskapen under dess första läroår.

Det var en inlaga af Fick, en obetydlig person, som varit sekreterare hos hertigen af Luxemburg, hvilken tjänade till grundval för den plan som Peter till slut godkände för sin akademi. Leibnitz' förslag voro alltför vidtutsväf-vande för att kunna uppskattas af Peter och voro troligen ej möjliga att genomföra under dåvarande förhållanden. I själfva verket tillägnade sig Peter intet af Leibnitz' projekt, ty de voro alltför storartade för honom. Upptagen ända till 1716 af sin strid med Sverige, ägnade han endast en förströdd uppmärksamhet åt alla hans förslag. Han nöjde sig med en skenbar andlig frändskap och med att underhålla en vetenskaplig korrespondens, som fördes med Bruces tillhjälp. Han kände sig möjligen också afvogt stämd och på sin vakt mot denna medarbetare, hvilkens tvetydiga och föga värdiga uppträdande väckt hans misstankar. Hofmännen och supplikanten dolde snillet för hans blickar.

') Briefe von Christian Wolff, Petersburg, 1860.

Leibnitz, idéernas stora såningsman, har dock ej förgäfves på sin väg korsat den fåra som den stora reformatorns plog plöjt. Det föreföll visserligen som om de frön han med slösande hand utströdde bortfördes af vinden, men de återfunnos på rätt ställe. I de arbeten, som sedermera under ryska regeringens auspicier utförts för studiet af de slaviska språken, kan man se spåren af hans fruktbringande ande, och vid .de undersökningar om

jordmagnetismen som Alexander von Humboldt företog öfver hela Ryssland ända in i Central-Asien kunde denne peka på Leibnitz som sin berömda föregångare. Verkan af sådana mäns andliga arbete som Leibnitz' eller Peter den Stores sträcker sig långt utom gränserna för deras lefnad. ANDRA KAPITLET.')

Kvinnorna.

I. Konungens och tsarens Älskarinnor. — Peter som don Juan. — Han bryr sig föga om det passande. — Den kvinnliga omgifningen.

— Furstinnan Galitsin. — Brutalitet och cynism. — II. Begynnelsen.

— Giftermålet. — Eudoxia Lapuchin. — Smekmånaden. — Oenighet.

— Skilsmessan. — Klostret. — Eremitens kärlekssaga. — Major Gle-bov. — Kftrleksbref. — Undersökningen. — Processen. — Älskarens dom. -- Älskarinnans straff. — Katarinas svartsjuka. — I fängelse. — Eudoxias hfimnd. — III. Den första favoriten. — Anna Mons. — Peters frikostighet. — Bedragen! — Tröstemedel. — Mensjikov» kvinno gemak. — Gunstlingens systrar. — Fröknarna Arsseniev. —.Katarina Vassilevska. — IV. Hofdamerna. — Fru Tjernisjov. — Maria Mat-vjejev. — Terem och harem. — Maria Hamilton. — Älskare och bödel-

— En föreläsning i anatomi på schavotten. — Katarinas sista rival. — Maria Kantemir. — Kejsarinnan segrar. — En vftninna: fru Sieniawska.

— V. Kvinnornas roll i Peters lif och hans betydelse för den ryska kvinnan. — Ryssland under sextonhundratalet. — Kvinnohat. — Orsaker och verkningar. — Nationallynne och utländskt inflytande. — Orienten och Bysans. — Asketism. — Familjelifvet. — Äktenskapet. — Domostroj. — Barbariska seder. — Kvinnan uppoffras, mannen förnedras. — Frigörelse. — Peters reformer. — Hans brister. — Betydelsen af hans verk.

I.

Konungen. Nå, min broder, man har sagt mig, att ni också har älskarinnor.

Tsaren. Ja min broder, men mina äro billiga; då

') Jag har i detta kapitel, liksom på en del andra ställen, nödgats förbigå några detaljer, hvilka förekomma i det franska originalet, men som skulle förefalla svenska läsare alltför motbjudande.

däremot er kostar er flera millioner, som ni kunde bättre använda.

Detta samtal ägde rum år 1716 i Köpenhamn vid ett besök, som Peter aflade hos sin trogna allierade, konungen af Danmark. Det omtalas i ett allvarligt diplomatisk dokument. 1) Vid första påseendet tyckes det gifva en riktig föreställning om den plats kvinnorna intogo i tsarens lif. Han var för sysselsatt, men också för rå för att vara en älskare, värd detta namn, eller ens en passabel äkta man. Han var dock icke alldeles ur stånd att uppskatta mera förfinade nöjen i det täcka könets sällskap. Man får icke glömma, att den kvinnliga societeten i Ryssland var en af hans skapelser. Närvaron af damer i Sloboda utgjorde för honom dess första och förnämsta dragningskraft. På en galasoaré hos Lefort år 1693 smögo sig två af de kvinnliga gästerna bort från festen, men han lät sina soldater med våld föra dem tillbaka. Då han år 1701 befann sig i Voronesj, där han var sysselsatt med arbeten på skepps-varfven, fick han under påsken besök af ett stort antal damer, hvilka han mottog på älskvärdaste sätt. När några af dem insjuknade, uppsköt han artigt sin återresa till Moskva. Men saken kan ses från en annan sida. Hos en man som Peter, med en så komplicerad karakter, träda många öfverraskande drag i dagen. I sitt uppträdande var han, oaktadt sin smak för fint damsällskap, en rå och cynisk vällusting. Han tog hänsyn hvarken till kvinnlig värdighet eller ens till sin egen och han saknade alltför mycket lefnadsvett för att bry sig om konvenansens fordringar. Så berättar baron Pöllnitz från Peters vistelse i Magdeburg år 1717 följande drag: "Som konungen (af

Preussen) hade befallt, att all tänkbar uppmärksamhet skulle visas honom, kommo de olika statskollegierna in corpore för att komplimentera honom med presidenterna i spetsen. Herr de Oocceji, storkanslerens broder, som förde regeringens talan, fann honom stödd på två ryska damer, hvilka han

') Loss' depesch till Manteuffel, Köpenhamn, den 14 augusti 1716.

under hela talet öfverhopade med frivola smekningar.u Pöll-nitz meddelar äfven andra lika karakteristiska detaljer om tsarens beteende mot hofvets damer: "Furstinnan G-alitsin tjänade honom till dur a eller narr . . . Man sökte att plåga henne så mycket som möjligt. Vid måltiderna, som hon ofta intog tillsammans med tsaren, kastade han hvad som blef öfver af maten i hufvudet på henne. Hon fick resa sig upp, för att han skulle få knäppa henne på näsan."

Enligt Nartov, som är ganska trovärdig, när det gäller tsarens privatförhållanden, var Peter en stor beundrare af könet, men offrade aldrig mycken tid på sina kärleksäfventyr. Det låg ej i hans natur att uppträda våldsamt mot kvinnorna, men som han i allmänhet ägnade simpla tjänstepigor sin hyllning, var det ej heller nödvändigt, ty han rönte sällan motstånd. Nartov omnämner bland andra en tvätterska. Bruce gifver dock en liflig skildring af ett äfventyr, då dottern till en utländsk köpman i Moskva måste fly hemifrån och gömma sig i en skog för att undgå furstens efterhängsenhet. I ett dokument, som furst Galitsin publicerat, omtalas, hur tsaren kom i strid med en holländsk trädgårdsmästare, som med sin kratta skall hafva kört bort honom från en trädgårdsarbeterska, hvilken han störde i hennes arbete.1)

II.

Peters första kärlekssaga var banal. Han ingick tidigt äktenskap och lefde under några år ganska lyckligt med Eudoxia, men därpå afsvalnade hans känslor så småningom. De båda makarne träffades sällan, ty efter smekmånadens

') Vi måste utelämna skildringen af de utsväfningar af annat och svårare slag för hvilka tsaren gjort sig bekant.

slut var tsaren ständigt på resor, men ganska ömma bref växlades, där till och med smeknamn ej saknas. Lapusjka (lilla tass) var det som Peter erhöll och som han ej upptog illa. Peter och Eudoxia fingo två barn, Alexander, hvilken dog vid späd ålder, och den olyckliga Alexej. Efter Natalias död år 1694 förvärrades förhållandena. Peter hade då varit gift i fem år och hade visserligen haft några förbindelser utom äktenskapet i Sloboda eller annorstädes, men han hade dock i viss mån lagt band på sig. Han var en aktningsfull son, och Natalia hade haft ögonen på honom. Efter hennes död fick Lefort stort inflytande, och samtidigt gjorde sig två kvinnor bemärkta, hvilka tillhörde den grupp af föga hårdhjärtade skönheter med hvilken den unga tsaren umgåtts på festligheterna i Förstaden. Det var två borgardöttrar, den ena en dotter till guldsmeden Bötticher, den andra till vinhandlanden Mons. Politiska tvister bidrogo också till att göra slut på det goda förhållandet mellan de båda makarna. Eudoxia tillhörde en familj af inbitna konservativa. Familjen Lapuchins medlemmar gjorde opposition mot det nya system som redan började att skymta fram, föllo i onåd, afsattes från sina ämbeten och behandlades på allt sätt illa. En af dem, tsarinnans egen bror, hvilken vågat förolämpa Lefort, blef offentligen uppiskad af tsaren. En annan underkastades tortyr, och ohyggliga detaljer omtalas rörande det straff han lidit. Peter säges i sin egen närvaro hafva låtit begjuta honom med sprit, som han sedan lät tända på. Att han dog i fängelse är säkert. Då tsaren var ute på sin första europeiska resa, skickades Eudoxias fader och båda bröder bort i half förvisning som guvernörer till aflägsna provinser. På resan skref Peter ej till sin gemål; och helt oförmodadt gaf han från London två af sina förtrogne, L. K. Narisjkin och T. N. Stjesjniev, ett uppdrag, hvilket förklarade hans tystnad. De skulle söka förmå Eudoxia att gå i kloster. Detta var den vanliga utvägen, då äktenskap den tiden voro olyckliga, och Peters beslut

tycktes oåterkalleligt. Hans260

k. walisz ew8ki

beröring med västerlandet blef ödesdiger för den stackars öfvergifna makan. Hon tillhörde en annan värld, hvilken var dömd att försvinna.

Hon saknade dock icke behag. Utan tvifvel var hon icke skön, ehuru det är svårt att afgöra det. Man vore benägen att anse själfva Katarina, hennes blifvande rival, för ett vidunder af fulhet, om man skulle döma af de porträtt af henne, som finnas i behåll och nog äro smickrade, men som säkert gjorde ett helt annat intryck på Peter än på oss. Eudoxia var ej något dumhufvud. Då hon efter sin fruktansvärda makes död återuppträdde vid hofvet, gjorde hon intryck af en älskvärd gammal gumma, som hade ganska bra reda på hvad som kunde intressera henne och till och med ingalunda var främmande för politiken. Hennes korrespondens med Glebov, hvarpå jag längre ned skall meddela några prof, uppenbarar en öm, passionerad, kärleksfull själ. Andligen liknade hon i allmänhet samtidens moskovitiska kvinnor, hvilka växt upp i terem. Hon var okunnig, menlös och vidskeplig. Uppenbarligen var hon ej den ledsagarinna, som passade Peter och som var i stånd att förstå honom, följa honom och dela hans lif.

Då Peter den 26 augusti 1698 klockan sex på aftonen återkom till Moskva från sin långa resa, uppsökte han några vänner, bland dem Gordon, och aflade därpå en visit hos familjen Mons. Däremot besökte han ej sin gemål. Först några dagar därefter gick han in på att träffa henne på neutralt område, hemma hos postchefen Vinnius. Men detta gjorde han endast för att tillkännagifva, att det beslut som han redan meddelat Narisjkin och Stresjniev var oåterkalleligt. Eudoxias svar var sådant man kunde vänta. Hon vägrade bestämdt att lyda. Hvad hade hon väl gjort för att förtjäna ett sådant öde? Hvad förebrådde man henne? Man tyckes ej ens hafva misstänkt, att hon tagit del i de politiska intriger som förehades af tsarevnan Sofia ocli tsarens andra systrar. Streltsernas uppror, sompeter den 8t0ele

261

Peter snart skalle dränka i ett haf af blod, hade utbrutit, utan att hon haft den allra minsta del däri. Men Peter hade fattat sitt beslut. Han saknade hvarje forevändning, men det var honom likgiltigt. Han tillbakavisade patriarkens medlingsförsök till förmån för den lagliga gemålen, och efter tre veckors underhandlingar gjorde han slag i saken. En vagn med två hästar — krönikan faster särskild vikt vid denna förolämpande omständighet, som i ett land, där den obetydligaste adelsmans utflykter satte i rörelse ett helt kavalleri, ökade det grymma och orättvisa i Peters beteende — en åkardroska, enligt nutida begrepp, förde den stackars Eudoxia till Suzdal, där hon mottogs i den heliga Jungfruns förböners kloster (Prokrovskij Djevitjij Monastir).

Ehuru oskyldig, behandlades hon strängare än en brottsling. it sina systrar, hvilkas delaktighet i upproret dock var uppenbart, om än ej bevisadt, gaf Peter ett underhåll och en viss hofstat, då han lät instänga dem, men åt sin gemål gaf han intet. Hon var ej längre hans hustru, ej längre tsarinna. Hon fick blott behålla en tjänarinna och för att ej dö af hunger nögades hon vädja till sina släktingars barmhärtighet. Hon skref till sin broder Abraham: "Jag behöfver ej mycket, men jag måste dock äta. Jag dricker hvarken vin eller brännvin, men jag skulle dock vilja kunna bjuda på sådant . . ." Detta drag är karakteristiskt, ty det visar en af de mest tilltalande sidorna i landets gamla, patriarkaliska seder. Att lida brist på allt var blott en olycka till hälften, men att ej kunna utöfva sedvanlig gästfrihet var det mest förödmjukande. Hon tillade: "Här finnes intet; allt är skämdt; jag vet, att jag faller er till besvär, men hvad skall jag göra. Så länge jag ännu är vid lif, så gif af barmhärtighet mat och dryck och kläder åt tiggerskan."

Hon var tjugusex år, och ännu i tjugu år skulle klostercellen vara vittne till hennes förtviflan och upproriska känslor, och då hon kom ut därifrån var det med262

k. wal18zewski

en sköflad ungdom och ett krossadt hjärta som hon gick ännu värre öden till mötes.

Tjugu år senare, 1718, fick Peter tillfälle att lägga i dagen sitt inkvisitoriska snille under processen mot tsare-vitj Alexej. Han ansåg det uppenbart, att Eudoxia befann sig bland dem som drifvit hennes son till uppror. Man inträngde i klostret och anställde förhör. Polisen brände sina kol förgäfves, men fick ersättning för sin missräkning genom en annan upptäckt. Ehuru politiskt oskyldig, befanns Eudoxia skyldig till en brottslig kärleksförbindelse med major Grlebov. Ja, hon hade dukat under; i sin förnedring och sitt elände hade hon sökt en tröst. Major G-lebov, som skickats till Suzdal på rekrytering, hade intresserat sig för den olyckliga. Hon led af köld i sin cell. Han skickade henne pälsverk, och detta gaf anledning till ett bref med rörda tacksamhetsbetygelser, och därur uppstod en farlig förtrolighet. Han kom för att mottaga hennes tacksägelser, återkom, och så älskade de hvarandra, hon med en exalterad kärlek, som grep hela hennes varelse med våldsam makt, han mycket mera förbe-hållsamt med egoistiska baktankar. Den unga mannen, som tyckes hafva varit mycket ärelysten, tänkte sig möjligheten af en förändring i Eudoxias öde och funderade på att byta om lefnadsbana samt slå sig på politik. Äfven han befann sig i penningförlägenhet. Han var också gift och visste ej hvad han skulle göra af sin hustru. Den stackars förälskade Eudoxia ville, att han skulle lämna krigstjänsten för att ständigt kunna vara vid hennes sida. Hon ansträngde sig på alla möjliga sätt för att hjälpa honom ur hans förlägenhet, som hon anade, och var alltid redo att gifva honom af det lilla hon kunde få af sina snåla eller fattiga släktingar. "Hvarest din själ är, min batko (ett ännu mer smeksamt uttryck än batuskja, lilla far), där är ock min, hvarest du talar, där är jag med mitt hufvud; jag beror alltid och helt och hållet af din vilja."

Men batko, som kvarhölls af sina militäriska och äkten-peter den store

skapliga plikter och som kanske redan tröttnat, kom allt mera sällan på besök. Då följde förtviflans utrop, ångestfulla uppmaningar. Hvad nu? Hade han då redan glömt henne? Så snart? Hon hade då ej lyckats behaga honom? Hon hade ej gjort tillräckligt därför, ej tillräckligt sköljt med sina tårar sitt ansikte, sina händer, alla sin kropps lemmar, och sina handleder och fotleder? Hon talade sitt särskilda språk, uppfylldt af öfversvallande lyriska utbrott, som vittna om bisarra, ofta osammanhängande, men alltid uppriktiga känslor och som framträda med en egendomlig bildrikedom, där Orienten blandar sin fargmättade glans med den moskovitiska bondbygdens landtliga kolorit.

"Mitt ljus, min batuskja, min själ, min fröjd! Har "verkligen skilsmässans afskyvärda stund redan slagit? "Jag ville hellre se min själ skild från kroppen. O, "mitt ljus, huru skulle jag väl kunna förblifva på jorden "utan dig? Redan länge har mitt osaliga hjärta anat "denna stund. Redan länge har det gråtit. Och nu "är stunden inne, och jag lider, och Gud ensam vet, "huru kär du är mig! Hvarför älskar jag dig, min "dyrkade, så att lifvet blifvit mig likgiltigt utan dig? "Hvarför har du vredgats på mig, o, du min själ, så "att du ej ens skrifver till mig? Bär åtminstone, o, "mitt hjärta, den ring jag gifvit dig och älska mig "litet, litet. Jag har låtit göra en likadan åt mig själf. "Men är det möjligt? Det är då du som velat lefva "skild från mig? Ack, jag har redan länge sett din "kärlek svalna. Hvarför, o, min batko? Hvarför kom-"mer du ej mera till mig? Har det händt dig något "ondt? Har man talat illa med dig om mig? . O, min "vän, o, mitt ljus, min Vjuborika (af ljubit, älska), haf "förbarmande med mig! Af nåd, o, min härskare, kom "och besök mig i morgon! O, min hela värld, min af-"gudade, min lapusjha, (man erinre sig, att hon fordom "gifvit detta smeknamn åt Peter) svara mig. Låt mig "ej dö af sorg. Jag har skickat dig en halsduk; bär264

"den, o, min själ. Dn bär intet af det du fått af mig! "Är det ett tecken på att jag ej behagar dig . . .? Men "att glömma din kärlek, det kan jag ej! Jag kan ej "lefva utan dig."

Glebov förblef oberörd, och hon jämrade sig under allt större ångest; det lät som ett såradt djurs ständiga och enformiga klagan:

"Hvem har gjort mig arma denna oförrätt? Hvem "har stulit bort. min skatt? Hvem har beröfvat mig "mina ögons ljus? För hvem öfver gifver du mig? At "hvem öfverlämnar du dig? Hvarför har du ej haft "medlidande med

mig? Är det möjligt, att du ej mer "skall återkomma till mig? Hvem har skilt mig, stackare, "från dig? Hvad har jag gjort din hustru? Hvilken "oförrätt har jag gjort henne? Hvarigenom har jag "förolämpat er? Hvarför, o, kära själ, ej säga mig, i "hvad afseende jag kunnat misshaga din hustru, och "hvarför lyssna till henne? Hvarför öfvergifva mig? "Förvisso skulle jag ej hafva skilt dig från din hustru! "Och du lyssnar till henne! O, mitt ljus, huru skall "jag kunna lefva utan dig? Huru skall jag kunna förblifva i denna värld? Hvarför har du försatt mig i "denna ångestfulla belägenhet? Har jag felat i något "afseende utan att veta det? Hvarför har du ej sagt "mig, hvari mitt fel bestod? Du kunde ju slå mig för "att bestraffa mig, tukta mig, jag vet ej huru, för detta "fel, som jag ej känner till! För Guds skull, öfvergif "mig ej! Kom hit! Jag dör utan dig!" Och några dagar därefter skrifver hon: "Hvarför är jag ej död? Hvarför har du ej hellre "lagt mig i jorden med egna händer? . . . Förlåt, förlåt "mig, o, min själ. . . Låt mig ej dö! Jag skall döda "mig! . . . Skicka mig, o, mitt hjärta, skicka mig den "tröja du tycker om att bära. Hvarför har du öfvergifvit mig? Skicka mig ett brödstycke, i hvilket du "bitit. Så öfvergifven du lämnat mig! Huru har jagpeter den store

"kunnat såra dig så, att du lämnar mig i mitt elände, "utan fader och moder."

Nio af dessa bref upptogos i rannsakningsprotokollet. De äro ej skrifna med Eudoxias stil. Hon dikterade dem för sin förtrogna, nunnan Kaptelina, som i ett postskriptum själf sökte väcka den otrognes medlidande för matusjkas smärta. Men på hvarje blad hade den oförsiktiga Glebov antecknat: "Bref från tsarinnan Eudoxia." De två likadana ringarna återfunnos äfven i de brottsliges ägo. De många nunnornas och klostertjänarinnornas vittnesmål voro förkrossande. Glebov kom ständigt, dag och natt, till Eudoxia. De kysstes inför alla; därpå aflägsnade de sig och förblefvo allena under flera timmar. Till sist erkände Eudoxia allt.

Och hvad gjorde Grlebov? Enligt sägnen betedde han sig som en hjälte. Under de ohyggligaste marter skall han frivilligt hafva tagit på sig alla möjliga andra brott, till och med hittat på nya, minst tjugu gånger erbjudit sig att lägga sitt hufvud på stupstocken, men ända till det sista vägrat att blottställa sin medbrottslings ära. Tyvärr tala protokollerna från rannsakningen, hvilka finnas i behåll i Moskvas arkiv, ett helt annat språk. Glebov yttrade ej ett ord om de andra anklagelsepunkterna, men erkände däremot just denna kärleksförbindelse, som han ingått åtta år förut. Eudoxia var då trettioåtta år gammal.

Jag vill emellertid genast påpeka, att erkännanden och vittnesmål bevisa i detta afseende absolut ingenting. Rannsakningsdomaren Skornjakov-Pissarev, som Peter skickat till Suzdal, lät piska femtio nunnor, af hvilka några dogo under exekutionen. De sade allt hvad han fordrade. Eudoxia och Glebov förhördes också i tortyrkammaren. Den tortyr som den olyckliga officeren underkastades var så fruktansvärd, att man beslöt att afrätta honom den 1 Va 7 mars 1718 på läkarnas inrådan, ty dessa förklarade, att de ej kunde förlänga hans lif mera än tjugufyra timmar till. Det berättas bland annat om en fängelsehåla, hvars golfbeläggning bestod af hårda träpiggar, på hvilka den266

olycklige tvangs att gå barfota. Som det sista straffet valde Peter spetsning på påle. Emedan det var trettio grader kallt, satte man på den eländige en päls och päls-fordrade stöflar samt en varm mössa för att förlänga hans kval. Exekutionen började klockan tre på eftermiddagen och slutade ej förrän klockan half sju följande afton. En berättelse, enligt hvilken Peter skulle närmat sig delin-kventen, som redan suttit några timmar på pålen, och sökt aflocka honom ytterligare bekännelser, men till svar blott blifvit spottad i ansiktet, förtjänar ej någon tilltro.

Eudoxias lif skonades, men man utvalde nu ett kloster i en ödebygd vid Ladogas stränder, där hon omgafs af en strängare bevakning. Enligt- en uppgift skall hon, innan hon inneslöts därstädes, af en församling af biskopar, ar-kimandriter och andra präster dömts att piskas, hvarefter domen verkställts af tvänne munkar inför sittande kapitel.

Hvilken känsla förmådde väl Peter att anställa denna process och därunder visa en sådan grymhet? Man kan ej tänka sig, att han var svartsjuk på sin förskjutna maka, som lefde bortglömd och åldrats under nunnedoket, och

man vet ju, att han i allmänhet var öfverseende med förvillelser af detta slag, så vida ej politiska intressen kommo på spel. Och här tyckes det ju ej hafva gällt sådana. Eudoxias korrespondens med sin älskare kunde icke annat än intyga deras fullständiga oskuld i detta afseende. Däri talades endast om kärlek. Den forna tsarinnan hade visserligen gifvit vika för frestelsen att återtaga sin världsliga dräkt och hade af sin omgifning låtit intala sig, att hon förr eller senare skulle återvinna sin forna glans, men på intetdera hållet hade man gått längre än till förhoppningar. Månne ej Eudoxia var offer för en annans svartsjuka och hat? Låt oss blicka sju år framåt i tiden. Peter var då död, och denna omständighet, som borde hafva varit lyckobringande för den instängda kvinnan, föranledde endast en ny skärpning i hennes straff. Hon fördes från klostret till Sclilüsselburgs fästning, där hon insattes i enpeter den store

267

fängelsehåla, som var full med råttor. Då hon var sjuk, vårdades hon blott af en gammal dvärginna, som själf behöft hjälp och uppassning. Där kvarhölls hon i två år. Hvems verk var detta? Hennes, som då regerade: Katarina I:s. Och detta utgör kanske svaret på den fråga jag nyss framställde. Efter denna tids förlopp förändrades allt åter. Liksom i en dröm öppnades fängelsets portar; personer i full galadräkt inträdde bugande ända till marken och anmodade den fångna att följa dem. Hon infördes i fästningskommendantens praktfullt smyckade våning, hvilken sades vara iordningställd för hennes räkning. Hennes var denna säng med fina holländska lärftslakan, som efterträdde den fuktiga halmbädd som hon lämnat, hennes de dyrbara tapeterna på väggarna, guldservisen, de tio tusen rubel, som lågo i ett skrin, hennes de hofmän som hon såg i sitt förmak, de ekipager som stodo till hennes förfogande . . . Hvad hade väl inträffat? Katarina var i sin ordning död, och den tsar som efterträdt henne under namn af Peter II var Alexejs son, Eudoxias sonson. Den stackars farmodern, hvars hår hvitnat i fängelset, begaf sig till Moskva for att bevista den nya härskarens kröning. Hon tog där försteget framför de andra furstinnorna; hon omgafs med pomp och ståt, hon mottogs med ärebetygelser. Det var för sent. Hennes lif var sköfladt och frivilligt återvände hon till klostret. Hon slutade sina dagar år 1731 i Novodjevitjij Monastir, denna tillflyktsort under stora olyckor, där Sofia lefvat, sedan hennes äregirighets drömmar gått upp i rök. Traditionen berättar, att Eudoxia äfven tillbringat en tid i Lapuchins familjeresidens Serebrianoje, men att äfven där en gång stod i förbindelse med Sankt Georgs närbelägna kloster. Hennes graf är belägen i Moskvas kloster, och hennes minne har lefvat ända in i vår tid i folkets sägner och sånger. Efter alla sina motgångar behöll hon blott som sin arfvedel en smärtuppfylld medömkan från de små, som äro förtrogna med lidandet.276

k. wal18zewski

III.

Efter Eudoxias första internering var tiden inne för Peter att skaffa sig en officiel mätress. Platsen intogs af Anna Mons eller Monst eller Munst, domicella Monsiana, som Korb kallar henne. Före sin ankomst till Moskva hade hennes fader varit vinhandlande i Minden eller enligt andra uppgifter juvelerare. Familjen kom följaktligen från Westphalen, ehuru den senare sökte sin härstamning från Flandern och antog namnet Mons eller Moëns de la Croix, som lät förnämare. Damen, som förut varit Leforts älskarinna, steg hastigt i graderna och öfvergaf gunstlingen för dennes herre. Hon intog sin plats vid tsarens sida till och med vid officiella ceremonier. Hvarken hon eller han gjorde en hemlighet af förhållandet. Då Peter stod fadder åt det danska sändebudets son, fordrade han, att hon skulle uppträda vid hans sida som gudmoder. Han lät i Förstaden uppbygga ett präktigt palazzo åt henne, och i Preo-brasjenJci Prikaz9 dystra arkiv kan man läsa om huru den tyska skräddaren Frank straffades, emedan han alltför högt uttalat sin förvåning öfver prakten i sängkammaren, hvilken utgjorde bostadens förnämsta prydnad och som ofta hade tsaren till gäst. ÅT 1703 skänkte Peter henne, ehuru med tvekarf, det betydande godset Dubino i distriktet Kozielsk. Hon var mycket sniken. Ständigt vädjade hon till tsarens frikostighet, som lät vänta på sig, i biljetter, som en sekreterare fick skrifva och till hvilka hon själf endast fogade en rad på dålig tyska. Hon anförde till och med som förespråkare en person som man minst väntat sig: "För eder son Alexej Petrovitjs skull gif mig denna egendom!" Som bekant, var Alexej Eudoxias son. Hon bifogade

stundom blygsamma gåfvor, såsom fyra citroner och lika många apelsiner, som hon skickade till Azov underpeter den store

belägringen. Peter tänkte allvarligt på att gifta sig med henne, ehuru han samtidigt underhöll en förbindelse med favoritens väninna Helena Fademrecht, som sände honom bref med följande öfverskrift: "Till mitt allt, min älskade lilla sol, min älskling med de svarta ögonen och ögonbrynen af samma färg." Denna tarfliga roman räckte till år 1703 och slöt på ett icke mindre tarfligt sätt. Då den sachsiska envoyéen Königseck, som inträdt i tsarens tjänst, genom en olyckshändelse drunknat i början af fälttåget, fann man i hans fickor ett antal bref, hvilkas stil och uttryckssätt Peter utan svårighet igenkände. Denne var naiv nog att blifva förargad. Domicélla Mormana kastades i fängelse, lyckades slippa ut genom list och enträgna böner, men återvann friheten blot-t för att blifva älskarinna åt den tyske envoyéen Keyserling, som till sist gifte sig med henne. Hon hade smak för diplomatien, men hade ej tillräcklig själf behärskning för att kunna hålla sig uppe. Hon kastades åter i fängelse och fick blott behålla några obetydliga rester af det tsaren gifvit henne, bland annat hans porträtt, om hvilket hon ifrigt anhöll — på grund af diamanterna, hvarmed ramen var besatt, tros det. Peters

Cl

ovilja varade länge. Ar 1707 räckte ännu undersökningen om detta tarfliga äfventyr, och Romodanovskij kvarhöll under lås och bom trettio fångar, som voro invecklade däri, utan att hvarken de eller han visste huru. Fru Keyserling blef änka år 1711 och öfverlefde endast några år sin man, sedan hon dock förut uppväckt en ny passion hos en svensk officer vid namn Miller.

Peter var en långsint, men ingalunda otröstlig älskare. Mensjikov, som nu efterträdt Lefort i hans ynnest, visade sig lika skicklig som schweizaren i att skaffa honom tröstemedel. Han hade sin kvinnliga personal, liksom Lefort sin; först och främst sina båda systrar, Maria och Anna, som genom hans åtgörande anställdes hos Peters älsklingssyster Natalia; vidare Darja och Barbara Arsseniev, som också tillhörde tsarevnans hof, hvilket hof nästan liknade ett270

harem. En fröken Tolstoj fullbordade samlingen, och just år 1703 uppträdde en sjette, som skulle i härskarens lif intaga en särskild plats och skänka åt skildringen af hans ungdoms hittills triviala kärleksäfventyr en ny prägel. Denna flickas namn är liksom hennes härkomst icke fullt klart. De första autentiska dokument som omnämna henne kalla henne än Katarina Trubatjov, än Katarina Vassilevska eller Katarina Michailov. Mensjikov hade henne först till älskarinna, på samma gång som han kurtiserade Darja Arsseniev, vid den tid då Peter kastade sina blickar på den andra systern Barbara, hvilken favoriten tänkte göra till tsarinna för att sålunda blifva tsarens svåger. Därför öfvervakade han den nya favoritens uppfostran. aI himlens namn", skref han till Darja, "förmå din syster att genast lära sig ryska och tyska. Hon har ingen tid att förlora!" Villebois beskrifver denna Barbara såsom mycket ful, men utrustad med stor kvickhet och elakhet. Jag har redan antydt de tvetydiga förhållanden som uppstodo mellan de båda älskarna och deras älskarinnor. Hvilken underlig sammanblandning och gemensamhet i känslor och intima förbindelser! Peter och Mensjikov ersatte hvarandra ständigt eller hade samtidigt rättigheter, som förefalla oförenliga. När de voro frånvarande, mottogo de gemensamma budskickningar, där ömma hälsningar och smeksamma ord sändes om hvart annat från den ena gruppen till den andra jämte presenter, såsom halsdukar, skjortor och nattrockar, som damerna förfärdigat. Darja Arsseniev tillade till sitt namn: "den dumma", Anna Mensjikov: "den magra". Hvad angår Katarina, skrifver hon år 1705: "jämte två andra", hvilket förklaras af följande yttrande i det gemensamma brefvet: "Peter och Paul hälsa och utbedja sig er välsignelse." Peter och Paul voro de barn hon redan fått med tsaren.

Ar 1706 samlade tsaren hela sällskapet omkring sig i Narva för att fira påsken, därpå begaf man sig till Petersburg, hvarifrån Peter skref till Mensjikov, att han varpeter den store

ai paradiset" med damerna. Men Mensjikov, som kvar-hölls vid arméen i Södern och som där leddes, skulle hafva velat vara med i paradiset. Han tyckte, att då Peter lämnade Petersburg för att begifva sig ut på resor, han ej hade användning för denna kvinnoförsamling och därför gärna kunde skicka den till sin vän. Peter var emellertid af annan mening. Han släpade med sig hela den lilla skaran från Petersburg till Smolensk och från Smolensk till Kiev, och först i augusti stämde han till sig gunstlingen i sistnämnda stad, där han beredde honom en öfverraskning. Han sade, att Mensjikov hade lofvat att gifta sig med Darja Arsseniev och att han därför borde hålla sitt löfte. Peter hade nämligen själf beslutat att en dag hålla sitt till de "båda andras" moder. Det tillkom gunstlingen att först uppoffra sig, och man skulle ej lämna Kiev förrän saken var klar. Efter bröllopshögtidligheterna delade man den gemensamma egendomen. Peter, som for tillbaka till Petersburg, tog med sig Katarina Vassilevska och Anisia Tolstoj; Mensjikov stannade i Kiev med sin hustru, sin syster Anna och sin svägerska Barbara.

IV.

Katarina Vassilevska är berättigad till ett särskildt kapitel i denna bok. Jag vill ej sammanställa henne i detta med älskarinnorna för en dag, hvilka äfven senare voro legio. Till och med efter sitt äktenskap och sin upphöjelse på tronen hade den utvalda att dagligen kämpa mot rivaler, af hvilka några hotade att tränga undan henne som gemål och kejsarinna. Så var fallet under tsarens vistelse i Hamburg år 1706 med dottern till en luthersk präst, hvilken han lofvade äktenskap och att förskjuta272

k. wali8ezwskt

Katarina, då fadren vägrade att utlämna henne. Sjafirov skall redan erhållit befallning att göra i ordning äktenskapskontraktet. Olyckligtvis gick den alltför förtroendefulla fastmön in på att gifva ett förskott på de äktenskapliga fröjderna, innan bröllopsfacklorna voro tända, och hon blef då genast afskedad med tusen dukater i ersättning. Det fanns äfven ett annat föremål för en mindre flyktig nyck, som, efter hvad man tror, var mycket nära att nå värdigheten som kejsarinna. Eudoxia Rjevskij var dotter till en af Peters första anhängare, ehuru han tillhörde en familj som var Sofia hängifven. Hon hade kastats i tsarens armar före sitt femtonde år. Då hon var sexton år, gifte Peter bort hehne med en officer Tjernisjov, som sträfvade efter befordran, samt behöll henne. Hon hade med honom

o

fyra döttrar och tre söner. Åtminstone gällde han för dessa barns fader, men på grund af moderns lösa seder är detta faderskap mer än tvifvelaktigt, och hennes förhoppningar gäckades. I och för sig vore hennes öde knappast intresseväckande, om det varit enastående. Olyckligtvis, och det är detta som förlänar detta blad i historien ett sorgligt intresse, är hon en typ; hon är representanten för ett helt tidehvarf och ett helt samhälle. Hennes historia liknar ganska mycket Maria Matvjejevs, som var dotter till en af sin tids förnämsta ädlingar. Jag har redan berättat (sid. 218), huru.denna blef en Rumiantsovs hustru. Maria Matvjejev, som var lika vacker som Eudoxia Rsjevskij, men älskvärdare än hon, därjämte mycket begåfvad och i alla afseenden förtjusande, innehade liksom Eudoxia en plats som hofdam hos kejsarinnan. Denna post, som nu är så ansedd, var då nästan ett tecken på vanära. Katarinas kvinnliga omgifning hade nu efterträdt Natalias. Det fanns ej längre något terem i de kejserliga palatsen; men harem var kvar som ett arf från den orientaliska forntiden. De medgörliga männen trädde i de medgörliga tädernas ställe. Strax efter Peters död födde fru Rumiantsov en son, som blef hjälten under en kommande storhetstid, Katarina II:speter ben store.

273

segerrika fältherre, hvilken alla erkände som en ättling af Peter.

Peters illegitima ättlingar täfla med Ludvig XIV:s i antal, ehuru legenden tillåtit sig vissa öfverdrifter. För att endast tala om fru Strogonovs tre söner, så är det ej historiskt bevisadt, att de voro bastarder. Modren, hvilken var född Novossiltsov, var blott en lustig och glad del-tagarinna i orgierna, som kunde dricka tappert.

Vi komma nu till historien om Maria Hamilton, hon också en hoffröken. Det säger sig själft, att den sentimentala

historia som några författare uppdukat är helt och hållet uppdiktad. Hon tyckes hafva varit ganska simpel, och Peter har nog ej förnekat sig själf, utan talat med henne om kärlek på sitt sätt. Jag har redan omtalat, att en gren af den stora skotska familjen hade slagit sig ned i Ryssland under en tid, som föregick den stora inflyttningen på sextonhundratalet, det vill säga under Ivan den Förskräcklige. Befryndad med flera förnäma familjer i Ryssland, tyckes den hafva varit nästan russifierad före Peters tronbestigning. Dotterdotter till Artamon Matvjejev, Natalia Narisjkins adoptivfader, kom Maria Hamilton till hofvet liksom hennes likar och, som hon var ganska vacker, delade hon deras öde. Men hon ingaf Peter endast en helt flyktig passion och öfverlämnade sig därpå åt tsarens djen&jtjiker, med hvilka hon fick flera barn, som hon undanröjde. För att kvarhålla en af dessa alltför flyktiga älskare, den unge Orlov, en ömklig figur, som misshandlade och prejade henne, stal hon penningar och juveler af kejsarinnan. Dessa stora och små brott upptäcktes af en slump, då ett dokument af en viss vikt kommit bort ur tsarens rum. Misstankarna föllo på Orlov, som ej varit hemma på natten. Inkallad till förhör hos tsaren, blef han förvirrad och, som han inbillade sig, att hans förbindelse med fröken Hamilton ådragit sig tsarens vrede, föll han på knä, ropande Vinovat (förlåt) och erkände allt, både tjufverierna, hvilka han dragit fördel af, och barnamorden, som han Peter den Stare. 182-74

k. wal18zewski

haft reda på. Förhör och process följde så. Den olyckliga Maria öfverbevisades därjämte om att hafva yttrat sig illvilligt om kejsarinnan och gjort narr af hennes alltför blomstrande hy. Detta var ett majestätsbrott! Hvad man än må säga om henne, så visade Katarina denna gång ganska mycket godhet. Hon lade sig ut för den brottsliga, och detsamma gjorde tsarinnan Praskovia, hvilkens inflytande var betydande och hvilkens bemedling var af desto större vikt, som hon vanligen ej var benägen för öfverseende. Enligt uppfattningen i det gamla Ryssland var barnamord ett brott som var mycket ursäktligt, och Praskovia var i många afseenden en ryska af gamla stammen. Men tsaren visade sig obeveklig. wHan ville ej vara som Saul och Ahab och genom för mycken godhet kränka gudomlig lag. Hade han då en sådan aktning för gudomlig lag? Jag tror det ej. Men han ansåg, att man bestulit honom på några soldater, och detta var i hans ögon ett oförlåtligt brott. Sedan Maria Hamilton flera gånger underkastats tortyr i tsarens närvaro och ända till det sista vägrat att nämna sin medbrottslings namn, under det att hennes föga lysande älskare blott sökte komma undan genom att kasta skulden på henne, besteg hon schavotten den 14 mars 1719, klädd i "hvit sidenklädning, garnerad med svarta band", såsom Staehlin berättar. Peter, som högeligen älskade teatereffekter, var nog ej främmande för detta hemska vittnesbörd om kvinnligt koketteri. Han hade mod att närvara vid afrättningen och, som han ingenstädes- kunde vara overksam, att därvid spela en roll. Han omfamnade den dömda vid foten af schavotten, uppmanade henne att bedja och understödde henne då hon skulle falla på knä. Därpå steg han åt sidan. Det var tecknet till att afrättningen skulle verkställas. Då hon upplyfte hufvudet, stod bödeln på tsarens plats. Scherer omtalar äfven andra ohyggliga detaljer. Tsaren framträdde åter, då bilan fallit. Han tog upp det blodiga hufvudet, som rullat i stoftet, och började lugnt hålla en föreläsning i anatomi. Han påpekade för de närvarande,peter den 8t0ele

275

hvilka och huru många organ som afskurits; särskildt visade han, att ryggraden var af huggen. Då han slutat, närmade han sin mun till den dödas blånade läppar, som förr af honom mottagit andra kyssar, släppte åter hufvudet, gjorde korstecknet och gick sin väg.

Jag betviflar på det högsta, att Mensjikov ansåg lämpligt att yrka på den olyckligas åtalande och dömande för att bevaka sin beskyddarinna Katarinas intressen. Denna rival var nämligen föga farlig. Katarina fick kort därefter en allvarligare anledning till oro. Campredon skrifver i en depesch af den 8 juni 1722. "Tsarinnan fruktar, att om prinsessan föder en son, tsaren på furstens af Valakiet böner förskjuter sin gemål för att äkta sin älskarinna".

Det var här frågan om Maria Kantemir.

Furst Dmitrij Kantemir, som varit Peters allierade under det olyckliga fälttåget mot turkarna år 1711, hade förlorat sin krona genom fördraget vid Prut. Han slog sig ned i Petersburg, där han otåligt väntade på den godtgörelse som man lofvat honom. Ganska länge föreföll det som om han skulle kunna få en sådan med sin

dotters tillhjälp. Vid tiden för Peters afresa till det persiska fälttåget år 1722 hade denna kärleksintrig redan varat under flera år, och Katarina tycktes hafva allt att frukta däraf. De båda kvinnorna ledsagade tsaren, men Maria måste stanna i Astrachan, ty hon väntade att blifva moder. Hennes anhängares förhoppningar ökades därigenom så mycket mera. Efter den lilla Peter Petrovitjs död (1719) hade Katarina icke någon son, som Peter kunde göra till sin arfvinge. Om Maria Kantemir skänkte honom en sådan, ansåg man allmänt, att han vid sin återkomst från fälttåget icke skulle tveka att göra sig af med sin andra gemål, liksom han gjort med den första. Om man får tro Scherer, rustade sig Katarinas vänner att besvärja faran. Då Peter återkom, fann han sin mätress sängliggande efter ett missfall, som hotat hennes lif. Katarina triumferade nu, och denna kärleksroman, som varit nära att sätta hennes lycka på spel276

tycktes komma att sluta på samma tarfliga sätt som de föregående. Kort fore Peters död erbjöd sig en medgörlig hofman, Tjernisjovs och Rumiantsovs själsfrände, att "för formens skull" gifta sig med prinsessan, som gäckats i sina ärelystna planer.

Livländskan gick segrande ur alla dessa pröfningar. Genom sin kröning ställdes hon öfver alla angrepp. Älskarinnan, som upprättats genom giftermålet, makan, som vakade öfver den husliga härden, härskarinnan, som delade den högsta maktens ära, hade vunnit en afgörande seger och intog en plats för sig i denna svärm af kvinnor, där krogpigor sågos vid sidan af döttrar till lairder och vala-kiska prinsessor. Och bland alla dessa upptäcker man en oväntad företeelse: en kysk och aktad väninna, en späd blomma, som slagit ut i denna dypöl. Det var förtroller-skan framför alla andra, den förnäma polska damen, en fullblodsslav, ehuru med europeisk uppfostran. Jag har redan (sid. 125) omtalat, huru Peter i Jaworows trädgårdar i sällskap med fru Sieniawska byggde en båt eller for ut med henne på sjön. Det var en fullständig idyll. Elisabet Sieniawska, född furstinna Lubomirska och hustru till den store krongeneralen och Augusts ifriga anhängare mot Les-zczynski, spelade en viss roll i den brutala segerherrens oroliga lif, utan att förtalet kunnat nå henne. Peter uppskattade mindre hennes skönhet, som för öfrigt var obetydlig, än hennes stora begåfning. Han trifdes i hennes sällskap och lyssnade till hennes råd, som dock ofta voro svåra att följa, ty hon stod på Leszczynskis sida mot August och sin egen man. Peter omtalade för henne sina planer att afskeda alla utländska officerare i hans tjänst. För att visa honom, hvarthän det skulle leda, afskedade hon den tyska kapellmästaren vid sin polska orkester, hvilken då började att spela så illa att tsaren, som ej förstod musik, till och med led däraf. När han talade med henne om sina planer att göra en öken af de ryska och polska provinser, som Karl XII hade att genomtåga för att kommapeter den 8t0ele

till Moskva, afbröt hon honom med att berätta en historia öm eA adelsman, som for att straffa sin hustru gjorde sig till eunuck. Hon var förtrollande, och fangslad, kufvad, förädlad, intogs han af hennes tjusningsmakt och blef liksom förvandlad genom umgänget med denna rena och fina, smeksamma och fasta karakter.

V.

Kvinnorna hafva alltid spelat en betydande, ehurä växlande roll i Peters lif. Men ännu mer betydande ur historisk synpunkt har den roll varit han själf spelat i den ryska kvinnans lif, och för att göra honom rättvisa, vill jag i få ord söka påvisa den.

I sitt slott vid Kolomenskoje i närheten af Moskva, mottog tsar Alexej i högtidlig audiens en främmande makts ambassadör. Denne kom att fasta uppmärksamheten vid eA halföppen dörr, bakom hvilken hördes sorlet af kvinnoröster och fraset af siden. Osynliga åskådarinnorT invånarna i det hemlighetsfulla terem, hvilka af sin nyfikenhet loekats att delvis bryta gifna order, voro alltså närvarande vid ceremonien. Plötsligen gaf dörren vika för en häftig knuff, och en vacker brunett jämte en liten gosse, som gömde sig i hennes kjolar, blef till hofmännens bestörtning ett ögonblick synlig, men försvann genast förvirrad och rodnande. Den vackra brunetten var tsarinnan Natalia, och den lilla tre års gossen, som redan var så häftig i sina rörelser att han knuffade upp dörrar, skulle en dag bryta ned själfva väggarna till terem. Senare i tiden ansåg man denna scen som ett förebud

till hvad som komma skulle.

Sextonhundratalets ryska uppfattning af kvinnan präglas af mistroende, nästan hat. Folkets ordstäf vittna därom.278

"Kvinnans hår är långt, hennes förstånd kort. — Kvinnans förstånd är som ett hus utan tak. — Man bör fly kvinnans skönhet, liksom Noak flydde för syndafloden. — Hästen bör tyglas med betsel, kvinnan med hot. — Den kvinna man ser är af guld, den man icke ser är af koppar.u

De moderna ryska historieskrifvarna äro benägna att anse, att denna uppfattning är af utländskt ursprung och stridande mot nationens naturliga tendenser. Ty enligt dessa vore ryssarna snarare benägna att fordra fullkomlig likställighet mellan könen; och i själfva verket framträder ej i den nuvarande ryska lagstiftningen, lika litet som i landets seder, den uppfattningen, att kvinnan bör underkufvat, som kan spåras i Västerlandets lagar och seder. Oberoende af hvarje kontraktsmässig öfverenskommelse råder den ryska gifta kvinnan öfver sin förmögenhet. Den uppfattning som härskade före Peter, såväl som därmed öfverensstämmande inrättningar och bruk, terem inbegripen, påstås komma från Bysans, såsom en följd af den religiösa, klosteraktiga asketism som satte sin prägel på landets intellektuella och moraliska utveckling. Terem vore icke ett harem. Att kvinnorna instängdes i detta fängelse berodde på en helt annan känsla än svartsjuka. Man hyste fruktan för synd och skandal och hade ön religiös uppfattning af lifvet, för hvilken klostret var idealet, hvarmed man behagade Ghid. Om terem ej direkt härledde sig från Bysans till sin form, gjorde det det dock till sin idé. Det är så saken framställes.

Hvad man än må tänka härom, fängelset var dock ett fängelse och ett strängt bevakadt fängelse. Hustrun och framför allt den unga flickan höllos verkligen i fångenskap därstädes. De släpade fram sitt lif utan luft och ljus i rum, som liknade klosterceller och fängelsehålor, med tjocka gardiner för fönstren och hänglås för dörrarna. De hade ej en egen utgång, utan då de ville komma ut, måste de gå genom faderns eller mannens rum, ty dessa hade nycklarna i fickan eller under hufvudgärden. Vid störrepeter den 8t0ele

festligheter, då gästerna sutto till bords och de runda pi-rogema framsattes, visade sig hustrun ett ögonblick i dörren till kvinnogemaken. Männen reste sig då och gingo fram och omfamnade henne. Därpå drog hon sig genast tillbaka. De ogifta döttrarna fick ingen manlig blick skåda fore giftermålet, ej ens fästmannens. Vid förlofningen lekte man fullständigt blindbock. Visserligen uppträdde smoltri-tjitsan (den seende) som mellanhand. Det var vanligen en släkting till friaren. Hon företog en undersökning, hvars resultat hon inberättade, men hon gick endast friarens ärenden. Att vilja veta, huru denne själf såg ut, tillhörde det slags nyfikenhet som ej var tillåten för den unga flickan. Då fadern meddelade henne, att hon skulle gifta sig, visade han henne en piska, som sinnebilden af den makt han skulle öfverflytta på maken. Det var allt hon erfor om honom, innan hon trädde för altaret. Det rådde ett bruk, att familjens öfverhufvud vid detta tillfälle för sista gången och fästmannen för första gången betjänade sig af denna piska. Bruden begaf sig till kyrkan, täckt af en tät slöja och under tystnad. Ej en rörelse, ej ett ord, utom då hon svarade prästen. Nu hörde brudgummen för första gången ljudet af hennes röst. Vid bröllopsmåltiden skilde ännu ett förhänge paret åt. Först efter sista rätten skulle det äktenskapliga samlifvet börja för den nygifta. Brudtärnorna förde henne då till sängkammaren, klädde af henne och förde henne till sängs. Därpå väntade man, till dess brudgummen var tillräckligt berusad. Då han tycktes hafva fått nog, förde marskalkarna honom samma väg vid skenet af facklor, som de nedlade omkring sängen i tunnor, fyllda med hvete, korn och hafre. Sängen var bäddad på rågkärfvar. Nu var det högtidliga ögonblicket inne, då bruden skulle blotta sitt ansikte. För att välkomna sin nya herre, steg hon upp, insvepte sig i en fotsid röck, fodrad med mårdskinn, gick vördnadsfullt bugande några steg emot honom, och så lät hon slöjan falla.

Det kunde hända, att hon var puckelryggig, lytt eller280

fal, då den som valt henne trott 6ig äkta en skönhet. Äfven om man antar, att den "seende" gjort sin plikt, inträffade det ej sällan, att hon blef narrad och fick øe en helt annan ang flicka. Den lurade äkta mannen hade då ingen annan utväg än att omedelbart uppmana sin gemål, som ej föll honom i smaken, att åter anlägga slöjan, till tecken på att han ej ville veta af henne. Men som hans blick var skum af vinet, hände det ofta, att han ej såg så noga efter, och det var för att nå detta resultat som man berusade honom. Föret senare märkte han då sitt missöde, men då var äktenskapet fullbordadt och han hade i och med detta fogat sig i forhållandena.

Hvad resultatet skulle blifva af ett sådant äktenskap kan man förstå. Samtidens skandal- och rättegångskrönika kan lämna upplysningar i mängd därom. Män lämnade hemmet och sökte en tillflykt i klostren; kvinnor bragtes till det yttersta genom dålig behandling och togo till dolken eller giftet för att blifva fria den outhärdliga bördan. Huru strängt straffet än var för dessa brottsliga repressalier, tyckes man ej hafva kunnat förebygga, att de ofta förekommo, ty sådana bestraffningar finnas ofta framställda på samtida gravyrer. Därvid tillgick så, att de skyldiga fingo stå med halfva kroppen nedgräfd i jorden, ända till dess döden infann sig, och de fingo ofta i tio dagar vänta på slutet af sitt lidande, plågade af hunger och törst och lefvande förtärda af maskar.

Popen Sylvester, hvilken var Ivan den Förskräckliges förtrogne under hans sista år, har, om icke skrifvit, åtminstone företagit den slutgiltiga redaktionen af en lagbok, Domostrqj, som gifver föreskrifter rörande alla dessa förhållanden. Dessa seder voro af tatariskt, bysantinskt eller inhemskt ursprung och hade ett gemensamt kännemärke: barbariet. Kvinnan framstår som den råa mannens offer. För att förströ sig i sin fångenskap pyntade de förnäma damerna ut sig som helgonskrin och målade sig som ikoner; de sminkade sig ända in i ögonen och berusadepeter den store

sig. Då år 1630 en ambassad kom till Köpenhamn för att underhandla om äktenskap mellan furstinnan Irene, Michail Feodorovitjs dotter, och prinsen af Danmark, påpekade sändebuden särskildt, att tsarevnan ej drack bräwnr vm. Som kvinnorna af folket ej hade grannlåter att roa sig med, hängåfvo de sig åt dryckenskap. Och dessa kvinnor voro äfven mödrar! Det var allt detta Peter föresatte sig att bringa ur världen. Och att han lyckats däri, är nog för att tillförsäkra honom en ovansklig ära.

Man måste dock erkänna, att före hans tid en bresch gjorts i traditionen, hvilken blef allt större och större. Alexejs andra, i viss mån romantiska äktenskap visar, att nya idéer och känslor började framträda. Vid denna makes sida, som hon själf vunnit genom sin skönhet och sitt behag, var Natalia ej längre en forntidens tsarinna, som förblef orörlig som en gudabild och lefde ensam i sin tråkiga ståt. Hon deltog i viss mån i sin gemåls yttre lif. Hon följde honom stundom på jakt och bevistade de af Matvjejev från utlandet inkallade skådespelarnas föreställningar inom det gamla Kremls murar. Det hände till och med, att hon for ut med tsaren i öppen vagn, och bara detta var nästan en revolution. Under Alexejs svaga och sjukliga efterträdares regering gjorde frigörelsen allt större och större framsteg. Tsarevnorna, Feodors systrar, underläto ej att draga fördel af hans svaga styrelse och den allmänna villervalla som var en följd däraf. Slutligen kom Sofia till makten och inledde kvinnoväldets tidehvarf i detta det kvinnliga slafveriet» land.

Peter sökte åstadkomma större och nyttigare reformer. Genom ukazer rörande giftermålen ville han råda bot för maktmissbruk hos folket och svåra brister i familjelifvet. Hittills hade bröllopen vanligen följt några dagar, stundom några timmar efter förlofningen. Han lade en tidrymd af åtminstone sex veckor mellan de båda akterna, för att de blifvande äkta makarna skulle få tid att stifta bekantskap. Botemedlet var tvifvelsutan ej radikalt och282

omedelbart verkande. Så sent som för några tiotal år sedan påpekades i en roman af Mjelnikov, I skogarna, att gamla traditioner lefde kvar i vissa trakter med en förtviflad seghet. Dock hafva oerhörda framsteg gjorts. I lagarna före Peters tid tillerkändes uttryckligen fadern eller maken domsrätt öfver dottern eller makan. För att undandraga sig följderna häraf hade en förnäm dam, furstinnan Saltikov, född Dolgorukij och tsarinnan

Praskovias svägerska, nödgats att efter ett långt martyrskap, slagen och plågad af hunger och köld, fly hem till sin fader. Genom en undersökning konstaterades, att hon kommit dit halfdöd, med kroppen betäckt af sår. Då hennes make och bödel fordrade, att hon skulle återvända, var det enda hon kunde utverka, det att hon för återstoden af sitt lif fick tillåtelse att vistas i ett kloster. Man kan då tänka sig, hur det tillgick i de lägre samhällsklasserna. Det var i detta afseende som det gamla systemets motstånd visade sig starkast. Auktoritetsväldets och despotismens traditioner voro så djupt inrotade i den allmänna uppfattningen, att Peter själf ej vågade att direkt angripa dem. Han tyckes till och med vilja gifva dem helgd genom vissa påbud (lagen af mars—oktober 1716), men den nya anda som han ingaf var af en så olika natur, att så småningom den orättfärdiga lagen blef preskriberad och föråldrad, och till sist försvann ur den skrifna lagboken. Svod Zakonov nämner den ej vidare, och för helt kort tid sedan förklarade kassationsdomstolen den definitivt aflyst.

Inom samhällets högsta lager tog Peter så att säga kvinnan vid handen och förde in henne bland männen samt anvisade henne en plats i sällskapslifvet och samhället. Han ville, att hon skulle uppträda vid samkvämen och där utveckla sin tjusningsmakt genom konversation, dans och musik. I december 1704 såg man i Moskva någonting oväntadt och häpnadsväckande: unga flickor uppträdde i ett festtåg, som vid en offentlig glädjefest skredpeter den store

283

genom gatorna, och därunder strödde de ut blommor och sjöngo sånger.

Peter tänkte till och med på att göra detsamma med sina bojarers döttrar som med deras söner, nämligen skicka dem till utlandet för att fullborda deras uppfostran, men han måste afstå därifrån på grund af föräldrarnas alltför häftiga motstånd. Han sökte dock att skaffa dem åtminstone någon uppfostran och föregick härvidlag med godt exempel. Hans döttrar Anna och Elisabet hade en fransk guvernant, och han var ofta närvarande vid deras lektioner. Han såg till, att äfven de fingo en europeisk turnyr, och fordrade, att deras kläder skulle göras efter parisiska mönster. Då hans svägersta Praskovia klandrade dessa nyheter, kallade han sitt hus "de dummas och enfaldigas tillhåll". Han lyckades emellertid till sist att få henne på sin sida. Tsar Ivans änka blef sålunda personifikationen af en öfvergångsform i den ryska kvinnans historia. Hon gaf sina döttrar franska lärare och läste själf för en tysk sådan, men bibehöll jämte den ryska dräkten sina råa instinkter. Hon slog sina hofdamer och för att få en af sina tjänare att erkänna en mindre förseelse lät hon begjuta hans hufvud med brännvin ur en butelj, som hon alltid hade med sig i vagnen, hvarpå detta antändes. Därefter slog hon den olycklige med sin käpp på de ohyggliga brännsår som uppstått.

Peter hade alltför lång väg framför sig för att själf kunna nå det mål han föresatt sig. Med sin naturliga råhet och sitt sedefördärf var han ej den ledare som behöfdes. Sedan han skapat salongerna och öppnat terems stängda portar, uppträdde han själf alltför ofta med knektfasoner. Man kunde länge se, att den ryska kvinnan inforts i det ryska samfundslifvet vid en sådan mans hand.

Den stora reformatorns lifsverk i sin helhet led af samma brist, och detta förringar för visso dess förtjänst och ära. Dock såg denna brutala cyniker i kvinnan något284

k. wali8zew8ki

annat ätt blott ett föremål för männens lustar» Han hade en tillräckligt hög uppfattning af kvinnans uppgift i samhället och inom familjen för att kunna anses hafva närmat sig moderna ideal. Och detta skulle kunna försona många fä, äfven om han ej i sin kvinnliga omgifning haft den hvarom jag nu vill tala. TREDJE KAPITLET.

Katarina.

I. Ankomsten till Ryssland. — Marienburgs intagande. — Härkomst — Pastor Glflcks familj. — I Sjeremetievs läger. — Hos Mensjikov. — Kvinnogemaken. — Katarina Trubatjov. — Petrusjkas moder.

— Giftermålet. — Den forna tj&nstepigan blir kejsarinna. — II. Samtidens uppfattning. — Baron von Pöllnitz. — Markgrefvinnan af Baireuth. — Campredon. — Porträtten i romanovska galleriet. — Hvarken vacker eller

distinguerad. — Energi och andlig jämnvikt — Officershustru. — Hennes inflytande på Peter. — Hon tjusar och kufvar. — Korrespondensen. — Förtrolighet. — Kejsarinnans politiska roll. — Barmhertighet och förvillelser. — Besticklighet — Moln på äktenskapets himmel. — III. Katarina lyckas skingra dem. — Hon når allt högre och högre. — Alexejs död. — Tronarfvingen moder. — Hennes familj uppträder. — Postiljonen från Riga. — Glädjeflickan i Reval. — Skomakaren. — Alla blifva grefvar och adelsmän. — Höjd-punkten. — Kröningen. — Hvem skall ärfva kronan? — På randen af en afgrund. — En brottslig förbindelse. - Kammarherren Mons.

— Straffet. — Pröfningar och hotelser. — Försoning oviss. — Peters död och slutlig seger. — Katarina begagnar denna illa. — Pigan träder ånyo i dagen. — Sexton månaders regering. — En operettfigur.

I.

I juli 1702, vid början af kriget mot Sverige, belägrades Marienburg af general Sjeremetiev, som fått i uppdrag att intaga Livland. Efter några veckors% tappert försvar befann sig staden i den yttersta nöd, och dess kommendant beslöt att spränga fästningen i luften och själf samtidigt omkomma. Han sammankallade några af

invånarna och meddelade dem sitt beslut. Han uppmanade dem att så fort som möjligt draga dädan för att ej behöfva dela hans och hans truppers öde. Den lutherska kyrkoherden på platsen var en bland dem som varnades. Han begaf sig bort med sin hustru, sina barn och sin tjänstepiga, medtagande endast en slavonsk bibel, som han hoppades skulle göra samma tjänst som en passersedel för att komma genom de belägrandes led. Då han hejdades vid förposterna, viftade han med sin bok, läste upp några ställen därur för att visa sin språkkunskap och erbjöd sig att tjänstgöra som tolk. Man förklarade, att han jämte sin familj skulle skickas till Moskva. Hvad beträffar den unga pigan, så kastade Sjeremetiev en blick på henne och fann att hon var vacker. Hon var en yppig blondin. Han smålog. Hon skulle stanna i lägret för att glädja hans trupper. Peter hade ännu icke kommit på den tanken att jaga bort kvinnorna från sin armé. Stormningen skulle företagas dagen därpå, men dessförinnan kunde man ju roa sig litet. Snart satt den nykomna till bords med sina nya kamrater. Hon var glad, ej alltför omedgörlig, och mottogs med jubel. Oboisterna spelade upp till dans; men plötsligen kom en fruktansvärd explosion de dansande att vackla och musiken att tystna. Tjänsteflickan låg till hälften afsvimmad i en dragons armar. Kommendanten i Marienburg hade hållit ord, och det var sålunda Katarina I gjorde sitt inträde i Rysslands historia under åsklikt dunder,, hvilande i en soldats armar.

Tjänstepigan det var hon.

Hon hette ej ännu Katarina, och man vet ej rätt, hvad namn hon bar, hvarifrån hon kom eller huru hon kommit till Marienburg. Historien liksom legenden tilldelar henne flera familjer, liksom flera födelseorter. Mer eller mindre autentiska dokument och trovärdiga traditioner äro endast ense därom att hennes lefnadshistoria var den underbaraste någon kvinna upplefvat. Den var som en saga ur Tusen och en natt. Jag skall söka framställa, icke hvad som ärpeter den store

konstateradt, — ty nästan intet är säkert, — utan hvad som förefaller sannolikt i denna enastående historia.

Hon var född i en livländsk köping; man vet ej om det var i det polska eller svenska Livland. Det är ovisst om det var i köpingen Visjki-Oziero i närheten af Riga eller i Ringen i dorptska distriktet. Då man år 1718, den 11 oktober, firade årsdagen af den svenska staden Nöteborgs intagande, utropade Peter till sin gemål: uVar hälsad, Katerinusjka, var hälsad på den lyckliga dag, då Ryssland satte foten på din jord.u Det förefaller dock som om hon varit af polskt ursprung. Hennes bröder och systrar, som man längre fram fick reda på, hette Skovorosjtjenko eller Skovorotskij, hvilket namn af hänsyn till välljudet förvandlades till Skovronskij. De tillhörde kanske en familj af emigranter; i alla händelser voro de bönder, som möjligen flytt från sitt fädernesland på grund af den allt för betungande lifegenskapen för att i ett annat land komma i mindre svåra förhållanden. Hon var sjutton år gantmal och fader- och moderlös. Hennes moder tillhörde, tros det, en livländsk adelsman vid namn Alvendhal, som gjorde henne till sin älskarinna. Hon var frukten af denna förbindelse, som kanske endast varade en kort tid.

Då hennes föräldrar dogo, upptogs hon som barn i pastor Glücks hus. Hon lärde sig katekesen, men ej att läsa. Senare kunde hon endast skrifva sitt namn. Hon växte upp i detta hem, där hon, då hon blef äldre, fick deltaga i hushållsgöromålen och sköta barnen. Hon fick hjälpa till med att passa upp på elever, som Gluck hade hemma hos sig. Två af dem hafva berättat, att hon vanligen tillagade för små smörgåsar åt dem. Hon var alltså redan då sparsam. I ett annat afseende var hon däremot enligt andra vittnesbörd mycket frikostig. En litavisk adelsman vid namn Tiesenhausen och andra inackorderingar hos pastorn sägas hafva mottagit ynnestbevis af henne. Hon skall till och med vid den tiden fått en dotter, som dog efter några månaders förlopp. Kort före belägringen säges288

k. wali8zkw8ki

hennes husbonde ansett nödigt att göra slut på dessa snedsprång genom att gifta bort henne. Mannen eller fastmannen, — man vet ej hvilketdera, — en svensk drabant vid namn K[ruse, bortfördes efter stadens intagande som fånge af ryssarna och försvann. Enligt en annan version, som förtjänar mera tilltro, skall han ej hafva varit med om katastrofen, emedan hans regemente flyttats till Riga före äktenskapets ingående. Som kejsarinna återfann Katarina hans spår och gaf honom ett underhåll.

Emellertid lefde Katarina ett gladt lif i det ryska lägret. Hon var först älskarinna åt en lägre officer, hvilken slog henne, därefter åt själfva öfverbefälhafvaren, som dock snart ledsnade på henne. Huru kom hon till Mensjikov? Äfven därom finnas stridiga uppgifter. Några påstå, att han tagit henne i sin tjänst som skjorttvätterska. I ett af de bref till Peter som hon skref, sedan hon blifvit hans gemål, tyckes hon hänsyfta på denna detalj i hennes förflutna lif: "Ehuru ni nog har andra tvätterskor hos er, glömmer den gamla er dock ej." Peter svarar då artigt: "Ni misstager er. Ni tänker helt säkert på Sjafirov, som ej gör skillnad på sina kärleksförhållanden och omsorgen om sitt linne. Jag är ej sådan; för öfrigt börjar jag blifva gammal." Säkert är, att hon till en början innehade en ganska underordnad anställning hos sin nya beskyddare. I mars 1706 uppmanade Mensjikov sin syster Anna och de båda fröknarna Arsseniev att komma till honom i Vitebsk under påsken, men då han förutsåg, att de skulle afskräckas af vägarnas dåliga skick, bad han dem att åtminstone skicka honom Katarina Trubatjov och två andra flickor J). Namnet

*) Ustrjelov bestrider, att det i detta bref kan vara frågan om den blifvande kejsarinnan, ty enligt Gordon hette hon Katarina Vassilevna Anda till sin öfvergång till den grekiska kyrkan, då hon kallades Katarina Alexejevna. Men Peter själf, såväl som andra samtida, ger henne i fullständigt autentiska dokument olika namn. Bevisföringen är följaktligen värdelös. (Ustrjelov: Peter den Stores historia. Petersburg 1858—1863 del. IV. 2 afd. sid. 329. Jmf. Peters skrifter och korrespondens del. III. sid. 816.)peter den store 289

Trubatjov hänsyftar möjligen på hennes första make eller fastman; truba betyder nämligen på ryska trumpet.

Emellertid hade en betydelsefull händelse inträffat i hennes lif. Peter hade fått se henne och ej visat sig likgiltig för hennes behag. Om detta första möte finnas också olika historier. Då tsaren efter intagandet af Narva befann sig hos Mensjikov, förvånades han öfver den renlighet som rådde i gunstlingens hus och klädedräkt. Huru bar han sig väl åt för att hafva det så fint och få så bländhvitt linne? Till svar öppnade Mensjikov en dörr, och tsaren fick då se en vacker ung flicka, som, iklädd förkläde och med en svamp i handen, hoppade från stol till stol och kraftigt gned på alla fönsterrutor. Detta är ju en pikant scen, men olyckligtvis intogs Narva i augusti 1704, och vid den tiden väntade Katarina redan att få ett barn med Peter. I mars följande år fick hon en son med honom, den lilla Petrusjka, om hvilken Peter talar i ett af sina bref; åtta månader därefter hade hon två.1)

Dessa barn voro Peter kära, eftersom han midt under alla sina fruktansvärda bekymmer hade tid att ägna dem en tanke. Modern tyckes ännu hafva varit honom tämligen likgiltig. Man har gjort en dramatiskt liffull framställning af de omständigheter under hvilka Katarina öfvergick från Mensjikov till tsaren. Mensjikov skall formligen hafva öfverlåtit henne till Peter, och då Katarina kom till sin nya bostad, skall hon därstädes fått se präktiga juveler. Hon berättas då hafva brustit ut i tårar och frågat sin nya beskyddare:

uHvem har burit dessa smycken? Om de tillhört den • förre, vill jag blott behålla denna lilla ring; i händelse de komma från er, huru kan ni då tro, att ni behöfde gifva mig sådana för att behaga mig?"

Sannolikt gick man tillväga på ett mycket enklare sätt. Man har äfven svårt att föreställa sig henne så

') Se ofvan brefvet, där Katarina i oktober 1705 undertecknar »Katarina jftmte två andra».

oegennyttig och honom så frikostig. Föröfrigt är scenen med rätta förlagd till en tidpunkt, då den vackra liv-ländskan genom dubbla band var fast vid sin höga älskare. Emellertid kan man under de närmast följande åren ej upptäcka någon förändring i den anspråkslösa och tvetydiga ställning hon fortfor att intaga bland sina kvinnliga kamrater, med hvilka Peter och Mensjikov omväxlande för-lustade sig. Än var hon med tsaren, än med gunstlingen. I Petersburg bodde hon jämte de andra kvinnorna i Mensji-kovs hus. Hon fortfor att vara en foglig och anspråkslös mätress. Hon tjänstgjorde till och med som mellanhand åt sina rivaler. Hon sökte på allt sätt att urskulda deras brister och snedsprång och genom sin oföränderliga glädtighet komma tsaren att glömma deras dåliga lynne. Det var på det sättet hon så småningom och omärkligt fick allt större makt öfver Peters hjärta och framfor allt vanor. Hon blef allt mera oersättlig. Ar 1706 tycktes han en tid frukta, att hon skulle gå honom ur händerna. Han började nu allvarsamt tänka på det olägliga i att han och Mensjikov hade nöjen och rättigheter gemensamma. Han lade i dagen vissa samvetsbetänkligheter, som ej kunde vara annat än de första tecknen på svartsjuka. Han hade ända hittills uppfattat favoritens äktenskapslöfte till Anna Arsseniev såsom värdelöst. Nu ansåg han, att det borde uppfyllas och äga helgd. Han skref till sin vän: "För Guds skull, min själ, kom ihåg din ed och håll den."

Mensjikov uppoffrade sig, och Peter gjorde så med, ehuru mycket senare. Visserligen anses Katarina redan nu hafva varit förenad med Peter i ett hemligt äktenskap. Då hon åtföljde honom till Polen och Tyskland, behandlades hon från och med år 1709 nästan som en suverän. Två andra barn, två döttrar, tillknöto ännu fastare de band som förenade henne med hennes älskare, men officielt var hon ännu endast mätressen. Då Peter i januari 1708 lämnade Moskva och begaf sig till arméen för att deltaga i ett fälttåg, som ansågs afgörande, lämnade han efter sig följande biljett:

"Om efter Guds vilja en olycka skulle drabba mig, "skola 3,000 rubel, som finnas hos Mensjikov, lämnas "åt Katarina Vassilevska och hennes dotter.

Piter.«

Ännu visade han henne alltså ej någon synnerlig frikostighet.

När och huru kom han att definitivt fatta detta skenbart omöjliga, dåraktiga beslut att göra denna kvinna till kejsarinna och till sin mer eller mindre lagliga hustru? Det påstås, att det skedde år 1711 efter tåget till Prut. Genom sin oaflåtliga hängifvenhet, sitt mod, sin själsnärvaro i kritiska ögonblick hade Katarina lyckats öfvervinna hans sista betänkligheter. Han hade blifvit besegrad. Samtidigt hade han funnit på en ursäkt, hvarför han valt en sådan gemål och kejsarinna. Den ryska arméen och dess chef hade räddats ur en ohjälplig olycka och en outplånlig vanära genom den forna pigans mellankomst . Då Peter förde henne till altaret och satte det kejserliga diademet på hennes panna, hade han blott betalt en skuld, som folket hade till henne. Detta hade han öppet förkunnat i ett manifest till sina undersåtar och till Europa.

Äfven detta är tyvärr blott en sinnrik hypotes, som strider mot faktiska forhållanden och data. Katarina skulle hafva uppträdt som befriare vid Pruts stränder, där den ryska arméen kringränts af turkarna och tatarerna. Detta har bestridts och det af talande skäl, ty det skulle då hafva inträffat i juni 1711. Då hade emellertid Peter redan för sex månader sedan erkänt henne som sin gemål. Hans son Alexej, som då vistades i Tyskland, erhöll underrättelse härom i början af maj och skref till sin styfmoder ett lyckönskningsbref.

Peter var icke den som sökte efter mer eller mindre giltiga ursäkter för sina handlingar och beslut. Tio år senare, vid Katarinas kröning, ansåg Peter visserligen det lämpligt- att återupplifva det redan bleknade minnet af den fara som år 1711 genom hennes hjälp besvurits. Men

då gällde det att angifva meningen med denna ovanliga ceremoni, genom hvilken han, då ingen tronarfvinge fanns, ville skänka henne arfsrätt till kronan och försäkra sig om att hans vilja åtlyddes efter hans död, ty under sin lifstid behöfde han ej aflägga räkenskap till någon. Det var också då det ofvannämnda manifestet offentliggjordes, i hvilket Peter visade, att han tog dem som öfverlefde honom med i räkningen.

Jag bör tillägga, att själfva giftermålet blifvit bestridt, men i detta afseende äga vi ett afgörande vittnesbörd i det engelska sändebudet Whitworths depesch från Moskva af den 20 februari (2 mars) 1712. Han skrifver:

UI går firade tsaren offentligen sitt bröllop med sin "hustru Katarina Alexejevna. I fjol vinter skickade han "två timmar före sin afresa från Moskva efter änke-" kejsarinnan och sin syster tsarevnan Natalia och två "halfsystrar, för hvilka han tillkännagaf, att denna dàm "var hans gemål och att de skulle behandla henne såsom "sådan. De borde också, om någon olycka drabbade "honom under det kommande fälttåget, gifva henne den "rang, de privilegier och de inkomster som vanligen "tillerkändes änkekejsarinnorna, ty hon vore hans verk-"liga hustru, ehuru han ej haft tid att utföra giftermåls-ceremonien enligt landets sed, hvilket dock skulle ske "så fort som möjligt. . . Nu hafva förberedelserna räckt "under fyra eller fem dagar, hvarpå den 18 dennes "herr Kikin, en af cheferna i Amiralitetet och generallöjtnant Jagusjinskij, hvilka båda stå högt i gunst, "skickats att inbjuda gäster till hans majestäts gamla "giftermål (det är dessa ordalag de fått befallning att "använda). Tsaren gifte sig i sin egenskap af konteramiral, och därför intogo sjöofficerarna den främsta "platsen vid ceremonien med undantag af ministrarna "och adelns representanter. Vice-amiral Cruys och en "konteramiral tjänstgjorde som vittnen jämte änkekejsar-" innan och hustrun till en vice-amiral. Kejsarinnan

xiias egna döttrar, af hvilka den ena är fem, den ^ra tre år gammal, tjänstgjorde som brudtärnor.

Bröllopet firades enskildt (privately) klockan sju på "morgonen i ett litet kapell, som tillhör Mensjikov. Det "fanns inga andra närvarande än sådana, som på grund "af sin ämbetsställning voro tvungna därtill."

Det var dock, berättar Whitworth, senare på dagen stor mottagning i palatset, galadiner, bal och fyrverkeri. Den holländska residenten van Bie talar å sin sida om en fest, som vid detta tillfälle gafs af furst Mensjikov.1) Ceremonien blef alltså mer än tillräckligt offentlig.

Peters bevekelsegrunder, såväl som de idéer och känslor som ledt till denna romans underbara upplösning, synas framträda tillräckligt i det engelska dokumentet, om man jämför detta med dem jag förut citerat. Han var tydligen angelägen att betrygga sin hustrus och sina barns framtid, och med åren fick han en allt djupare uppfattning af sina plikter i detta afseende, i samma mån som hans kärlek till barnen och hans ömhet och aktning för henne tilltogo. Före fälttåget år 1708, liksom före det år 1711, sökte han blott att lugna sitt samvete. Första gången föreföll honom en gåfva på 3,000 rubel tillräcklig; andra gången ansåg han sig böra gå ända till ett hemligt äktenskap. Som han genom detta ansåg sig bunden, hade han efter ett år, under hvilket han nog ansattes af Katarina och några förtrogna, som hon vunnit på sin sida, hållit sitt ord utan att dock göra för mycket väsen af händelsen.

Man har påpekat, att ingen kyrklig myndighet upp- I löst Peters första äktenskap med Eudoxia och att, så länge hon lefde, det andra giftermålet var af noll och intet värde. Det är nog sant, men Katarina ansågs dock som vederbörligen gift. Låt oss nu se till, hvad samtiden hade att säga om den nya kejsarinnan.

') Depesch den 5 mars 1712.

II.

Baron von Pöllnitz, som såg henne år 1717, skildrar henne på följande sätt:

"Tsarinnan var i sin blomstringsålder, men intet hos "henne tillkännagaf, att hon varit vacker. Hon var "storväxt och kraftigt byggd; hon var mycket mörklagd "och skulle förefallit så i ännu högre grad, om hon ej "genom stark sminkning delvis dolt det. Hennes sätt "var ej obehagligt, och det föreföll snarare fint, om man "besinnar denna furstinnas härkomst. Säkert är, att hon "under förståndig handledning kunnat vinna världsvana, "ty hon var

mycket angelägen att förvärfva sådan. Men "damerna i hennes svit voro de löjligaste man kan "tänka sig. Man sade, att tsaren, hvilken i allt var egendomlig, tyckte, att det var roligt att hafva dem så "för att förarga andra damer, som voro mer värdiga "att visas för världen . . . Man skulle kunna säga, att "äfven om denna furstinna ej hade alla sitt köns behag, "lion åtminstone var mild och god . . . Under sin vistelse "i Berlin visade hon drottningen stor vördnad och ådagalade, att hennes underbara framgång ej kommit henne "att glömma den skillnad som fanns mellan denna furstinna och henne själf."

Markgrefvinnan af Baireuth, hvilken såg henne ett år senare, visar, som man kunde vänta, mindre öfverseende: "Tsarinnan var liten och undersätsig och mycket solbränd. Hon saknade värdighet och behag i sitt uppträdande. Man behöfde blott se henne för att ana "hennes låga börd. Hon var så utspökad, att man kunnat "taga henne för en tysk komediantska. Hennes dräkt "kunde hafva varit köpt i ett klädstånd. Den var "gammalmodig och öfversållad med silfverbroderier och

" smuts. Framvåden på hennes kjol var prydd med ädla " stenar i ett egendomligt mönster. Detta bildade en "dubbelörn, hvilkens fjädrar voro besatta med mycket "små infattade stenar. Hon hade ett dussin ordnar och "lika många helgonbilder och reliker fasta utefter hela "klädningen, så att man tyckte sig höra en mulåsna, "då hon rörde sig."

Men markgrefvinnan hade en giftig tunga. Campredon, som dock ej plägar utmärka sig för mildhet i sina omdömen, tillerkänner tsarinnan skarpsinne och politiskt förstånd. Äfven om hon ej räddade arméen vid Prut, gjorde hon det dock under fälttåget mot Persien. Så som han berättar historien, framstår Peter ej i en särdeles fördelaktig dager. Under den värsta middagshettan brukade tsaren gifva trupperna order att sätta sig i marsch, hvarpå han själf lade sig att sofva. Då han vaknade, fann han stundom, att ej en enda man rört sig ur fläcken, och då han frågade, hvilken den general var som hade gifvit kontraorder, framträdde kejsarinnan och sade: "Det har jag gjort, ty ert folk skulle hafva förgåtts af värme och törst."1)

Jag har redan omnämnt, att de porträtt som finnas af Katarina i romanovska galleriet i Vinterpalatset ej gifva någon föreställning om den skönhet som skapade hennes lycka. Man kan ej på dem se spår vare sig af skönhet eller af ett distingeradt sätt. Med sitt tjocka, runda och simpla ansikte, sin fula uppnäsa, låga panna och yppiga barm påminner hon om en tysk värdshuspiga. Vid åsynen af hennes skor, som bevaras på Peterhof, kommer man på den tanken att tsarinnan lefvat på stor fot i denna värld. Hemligheten med hennes framgångar måste sökas på annat håll. På grund af sin kraftfulla natur passade hon framför allt väl tillsammans med Peter. Från 1704 till 1723 gaf hon honom elfva barn, hvaraf de flesta dogo i späd ålder, och äfven när hon var i grossess, fanns det intet som kunde hindra henne från att åtfölja tsaren på alla hans resor. ') Depesch den 6 januari 1723.

Hon var en äkta officershustru, pachodnaja oßserèkaja »jena, för att använda det ryska uttrycket, ty hon kunde deltaga i ett fälttåg, sofva på bara marken, bo i tält och på en dag färdas dubbla och tredubbla dagsmarscher till häst. Hon rakade sitt hår under det persiska fälttåget och bar grenadiermössa. Hon anställde revyer, mönstrade leden fore drabbningen samt upplifvade soldaterna med uppmuntrande ord och supar. Då en kula träffade en person i hennes följe, lät hon sig ej bekomma. Då efter Peters död Englands och Danmarks förenade flottor hotade Reval, talade hon om att stiga ombord på ett af sina krigsskepp för att möta dem.

Hon hade ett visst koketteri. Hon svärtade sitt hår, som af naturen var blondt, för att hennes höga ansiktsfärg mer skulle framträda till sin fördel. Hon förbjöd hofdamerna att efterapa hennes toaletter. Hon dansade förträffligt och kunde utföra de mest invecklade piruetter, isynnerhet när hon hade tsaren till kavaljer. Med andra dansörer nöjde hon sig med att endast antyda dansstegen. Hennes karakter utgjorde en blandning af fin kvinnlighet och nästan manlig kraft. Hon förstod att vara älskvärd mot sin omgifning och äfven att stäfja Peters utbrott af våldsamhet. Hon var ingalunda förlägen öfver sin låga härkomst, utan hon erinrade sig den och talade gärna med dem som känt henne före hennes upphöjelse, hvilket var fallet med en tysk lärare, som vistats i GHücks hus vid

den tid då hon tjänade där, och med Whitworth, som vill låta påskina, att han stått henne mycket nära, och som hon bjöd upp till dans med den frågan "om han icke glömt sin Katjerinusjka från fordom". *)

Det inflytande hon hade öfver sin make berodde enligt samtida uppgifter, delvis på hennes förmåga att lugna honom vid hans nervösa- anfall, som åtföljdes af en pinsam hufvudvärk. Omväxlande nedslagen och ursinnig,

l) Whitworth. Ån account af Buasia. London 1771. Företalet, sid. XX.

tycktes han då stå på vansinnets gräns, och alla flydde vid sådana tillfallen nr hans åsyn. Hon tilltalade honom ntan fruktan i på en gång smeksamma och fasta ordalag, hvilka endast hon förstod att använda, och blotta ljudet af hennes röst lugnade honom. Hon fattade därpå om hans hufvud och strök under sakta smekningar hans hår. Snart inslumrade han i hennes sköte. Hon väntade då ntan att röra sig under två eller tre timmar till dess sömnen gjort verkan. Då han vaknade, var han åter frisk och sund.

Hon sökte äfven att få honom att upphöra med sina nattliga orgier och dryckeslag. Då Peter i september 1724 som vanligt tog sjösättandet af ett fartyg till förevändning för ett ändlöst gästabud, gick hon till dörren till den hytt i hvilken han stängt in sig med sina vänner och ropade: u Por a domoj, batjusjka.u (Det är tid att gå, far lille.) Han lydde och gick med henne.

Hon förefaller verkligt förälskad och hängifven, ehuru hennes något teatraliska sorg vid Peters död inger en viss misstro till uppriktigheten i hennes känslor. Villebois omtalar två engelsmän, hvilka dagligen under sex veckor hade sitt nöje af att vara vittne därtill i det kapell där den aflidnes kropp var utställd, och han säger sig där hafva erfarit samma slags känslor som vid en föreställning af Andromaque. Samtidigt underlät ej tsarinnan att med stor kraft och sinnesnärvaro fullfölja sina anspråk på arfvet efter tsaren. Peters ömhet är mindre tvifvelaktig. Den var af gröfre art, men mera beståndande. De bref han skref vid de få tillfällen då de voro skilda åt gifva ett uppriktigt uttryck åt den djupa känsla som gubben, såsom han själf älskade att kalla sig, hyste för sin Katjerinusjka, sin "hjärtevän" (druch serdesjdjnukij), för modern till den kära Sjisjenka (den lilla Peter). I dessa bref råder en glad och skämtsam ton, som utan stora fraser använder enkla ordalag, hvilka komma från hjärtat. Aldrig förekommer ett missljud, utan ständigt ger han uttryck åt sin längtan att

så fort som möjligt återse den älskade kvinnan eller snarare väninnan, följeslagarinnan, i hvilkens närhet han finner sig väl. År 1708 skrifver han, att han längtar att råka henne, ty det är tråkigt ntan hennes sällskap och det finns ingen som sköter om hans linne. I sitt svar uttalar hon den förmodan, att han blir illa kammad, då hon är borta. Han svarar, att hon gissat rätt, samt tillägger, att om hon blott komme, skulle man nog kunna leta reda på en gammal kam, så skulle allt blifva bra igen. Under tiden skickar han henne en hårlock. Liksom i forna dagar åtfölja ofta presenter brefven, såsom till exempel en klocka, inköpt i Dresden år 1711, äkta spetsar år 1717, eller en räf och två par dufvor från Finska viken. I ett bref från Kronstadt från år 1723 ber han om ursäkt, att han ej skickar henne något, men han har inga penningar. Då han var på genomresa i Antwerpen, skickade han henne ett paket fullsatt med sigill och adresseradt till hennes majestät tsarinnan Katarina Alexejevna. Då hon öppnade det, fann hon däri endast en papperslapp med följande ord: "den 1 april 1717". Katarina skickade också småpresenter, såsom frukter och drycker, hvilket var det vanligaste, eller en varm tröja. Ar 1719 afslutade Peter ett af sina bref med den önskan, att denna sommar skulle vara den sista som de skulle vara åtskilda. Kort därefter skickade han henne en bukett med torkade blommor jämte ett urklipp ur en tidning, som omtalade huru gammalt ett äkta par blifvit, mannen hundra tjugusex och hustrun hundra tjugufem år gammal. Då han år 1724 på sommaren kom till Petersburg och ej fann Katarina där, emedan hon var på ett af lustslotten, på Peterhof eller i Reval, afsände han genast en jakt för att hämta henne och skref till henne: "Då jag kom in i min våning, ville jag genast springa min väg. Allt är så tomt utan dig."

Hon tycktes också lika bedröfvad, då han var borta. I juli 1714 sände furstinnan Galitsin, som var hos henne i Reval, följande betecknande biljett till tsaren:

"Ers majestät, min kära batjusjka, vi önska, att ni "skall återkomma till oss så fort som möjligt, och om "ers majestät dröjer, blir verkligen min ställning mycket "svår. Tsarinnan täckes aldrig insomna fore klockan "tre på morgonen, och jag lämnar icke hennes majestät, uoch Kirillovna står bredvid sängen och småsofver. "Tsarinnan värdigas då och då fråga: — ^Tjetusjka "(lilla tant), sofver du?' — Hon svarar då: 'Nej, jag "sofver inte. Jag tittar på mina tofflor.' Och Maja "går fram och tillbaka i rummet, bäddar sin säng midt "i rummet, och Matrena går igenom alla rummen och "grälar med alla människor, och Krestjanovna står bakom "stolen och ser på tsarinnan. Om du kom, skulle jag "slippa ifrån sängkammaren."

Från den första tiden af deras förbindelse finnas endast de bref kvar hvilka tsaren skref gemensamt till Katarina och Anisia Kirillovna Tolstoj, som han kallade "tant". Katarina var "mor". Han skref Muder på holländska med ryska typer. Hon bibehöll detta smeknamn ända till år 1711, då Peter började begagna allt förtroligare, ömmare och personligare benämningar, såsom Katjerinusjka och Herzensfreundchen. Först långt senare vågade hon taga efter honom i detta afseende och fortsatte att kalla honom majestät ända till år 1718, efter hvilken tid han också blef hennes Herzensfreundchen, hennes batjusjka eller helt enkelt mein Freund. En gång vågade hon till och med att taga efter hans skämtsamma påhitt och adresserade på tyska sitt bref "till hans excellens, den mycket lysande och framstående fursten och generalen, generalinspektören och riddaren af den krönta kompassen och yxan".

Denna korrespondens har aldrig fullständigt publicerats, och det har ej häller varit möjligt. Den innehåller delvis en mängd cynismer, hvilka Peter utan betänkande nedskref, och Katarina följde utan blygsel hans exempel.

På deras bröllopsdag år 1724, som Peter firade i Moskva, förfärdigade han själf de fyrverkeripjeser som skulle af-300

brännas under kejsarinnans fönster. Man såg där deras sammanbundna initialer i ett hjärta med en krona öfver, omgifvet af kärleksemblem. En bevingad Cupido, som bar en fackla och sina öfriga attribut utom bindeln, for genom rymden och antände raketerna. Den Cupido som vanligen var närvarande vid de båda älskandes möten hade knappast vingar, men huru jordisk och stundom nedsölad deras kärlek än var, hade den dock vissa sympativäckande och rörande sidor. Den besjälades af en viss landtlig godmodighet. Efter freden i Nystad skämtade Peter med sin hustru om hennes livländska härkomst. "Enligt fredsfördraget skall jag till konungen af Sverige utlämna alla fångar. Jag vet inte, hur det då skall gå med dig." Hon kysste hans hand och svarade: "Jag är er tjänarinna; gör med mig hvad ni vill; jag tror dock ej, att ni har lust att utlämna mig." — "Jag skall försöka att komma öfverens med konungen." Detaljerna i historien äro kanske uppfunna, men de gifva dock en god bild af förhållandet dem mellan. Katarina tyckes dock hafva å sin sida visat en viss förslagenhet och kvinnlig list. Under ett uppehåll i Kiga skall hon ställt så till,, att Peter på ett gammalt pergament i stadens arkiv fick se en profetia, enligt hvilken ryssarna aldrig skulle intaga staden, förr än det otroliga skulle inträffa, att en tsar gifte sig med en livländska. Ofta fäste hon hans uppmärksamhet på att intet lyckats för honom, innan han lärde känna henne. Sedan gick han från seger till seger. Där kom hon in på den historiska verkligheten, och det faktiska gjorde mera intryck på den käcka krigaren än profetian.

Nej! han ville säkerligen icke lämna ifrån sig sin eröfring från Marienburg. Hon hade tusen sätt att göra sig behaglig, nyttig och oumbärlig för honom. Liksom i forna dagar följde hon med ett ingalunda svartsjukt, men vaksamt öga härskarens kärleksnycker och väntade blott på lägligt tillfälle att förekomma alltför allvarliga konflikter. Nartov berättar en historia om en tvätterska från Narva, hvilkenPETER DEM 8T0RB

tsaren ägnade en hyllning, som slutligen blef oroväckande. En dag öfverraskades Peter af att finna flickan i kejsarinnans våning. Han låtsade ej känna henne, utan frågade hvarifrån hon kom. Katarina svarade då lugnt: "Man har prisat hennes skönhet och kvickhet så mycket för mig, att jag beslutat att taga henne i min tjänst utan att rådfråga er." Tsaren svarade ej ett ord och kastade sina blickar på andra föremål.

För öfrigt visade Katarina ingen benägenhet att intrigera eller lägga sig i statens affärer.

"Hvad beträffar tsarinnan", skref Campredon i mars "1721, "hyser tsaren visserligen mycken tillgifvenhet för "henne och en stor kärlek till furstinnorna, hennes döttrar, "men hon har intet inflytande på statens angelägenheter, "med hvilka hon alls icke befattar sig. Hon söker fram-"för allt att bibehålla tsarens bevågenhet och att af hålla "honom från dryckenskap och andra utsväfningar, hvilka "mycket försvagat hans hälsa, samt att stilla hans vredesutbrott."

Hennes uppträdande vid katastrofen vid Prut, om det öfver hufvud taget ägt rum, var en fullständigt enstaka händelse. Hennes brefväxling med Peter visar, att hon kände till hans bekymmer, men endast i största allmänhet. Han gaf henne endast oviktiga uppdrag, såsom att köpa vin eller ost, när han ville gjfva några presenter, eller att i utlandet leja konstnärer eller nandtverkare. Ofta gaf han henne förtroenden utan att dock gå in i några detaljer. År 1712 skref han till henne:

"Vi må, Gud vare lof, bra, men jag har det ganska "bekymmersamt. Jag kan ej uträtta mycket med vänstra "handen, och den högra måste på en gång föra pennan "och svärdet. Och du vet ju, huru mångas hjälp jag kan "räkna på."

Hon insåg med en instinkt, som är märklig hos en bondkvinna, hvilken uppgift som förelåg henne och hvad situationen kräfde. Det är detta som den franska diplo-

maten syftar på i ofvan citerade bref. Hon förstod, att det tillhörde henne att föra mildhetens och medlidandets talan, när tsaren uppträdde med oblidkelig stränghet, ty hon, den lågättade lifegna, hade pröfvat lifvets bitterhet och hon insåg, att ju oftare hon utverkade förlåtelse för andra, desto lättare skulle hennes egen upphöjelse tillgifvas henne och att hon, i trots af den ovilja och det hat som Peters våldsamma reformer väckt till lif, skulle kunna förvärfva sig själf en tacksamhet och välvilja, som skulle kunna tjäna henne till skydd under lyckans omskiftningar.

Och detta skydd behöfde hon väl vid Peters död.

I likhet med Lefort i forna dagar, men med mera konsekvens och takt, trädde hon ständigt medlande emellan vid de blodiga konflikter hvari tsaren råkade med sina undersåtar och hvarunder bilan, galgen och knutpiskan ständigt fingo falla utslaget. Peter dolde därför stundom för henne de bestraffningar han påbjudit.

Olyckligtvis sökte hon också att skaffa sig ekonomiska fördelar för att i framtiden vara oberoende. Hon trodde nämligen eller lät intala sig, att hon behöfde mycket penningar för att, när det så behöfdes, köpa anhängare och förekomma, att hennes vänner blefvo öfverlöpare. Hon började därför att aftvinga de skyddssökande penningar. För att hafva utsikt att med hennes hjälp undgå död eller landsflykt måste m^n lossa på pungen. Hon samlade sålunda stora kapital, dem hon i likhet med Mensjikov och sannolikt på hans råd i andras namn placerade i Amsterdam och Hamburg. Denna manöver undgick icke Peters skarpa blick, och denna upptäckt bidrog sannolikt till att moln på slutet uppstego på den äktenskapliga sällhetens himmel. Ar 1718 sökte Katarina att rädda från galgen furst Gagarin, hvilken som generalguvernör i Sibirien gjort sig skyldig till oerhörda försnillningar. Hon afpressade honom betydliga penningsummor, hvilka hon till en del använde för att muta furst Volkonskij, en gammal krigare, som hade undersökningen om hand och som ej genom fora-

tida bragder stålsattes mot frestelser af detta slag. Då Volkonskij i sin ordning blef arresterad, anförde han till sin ursäkt, att han fruktat att stöta sig med tsaren, om han tillbakavisade tsarinnans anbud. Det svar som man tillskrifver Peter vid detta tillfälle är i högsta grad karaktäristiskt för honom.

"Dumbom",sade han, "du skulle ej hafva gjort oss oense; jag skulle blott, som det anstår en äkta man, gifvit henne ett ordentligt kok stryk. Hon skall också få det, och du skall blifva hängd."

III.

Det tragiska slutet på tsarens strid med sin äldsta son var den största segern för den olyckliga Alexejs styf-mor, ty därigenom fördes hon ännu närmare den svindlande höjd dit hon till sist nådde. Det är naturligt, att man ansett, att hon spelat en mer eller mindre direkt roll i detta sorgespel. Därtill skall jag återkomma längre fram. Det var hennes egen son som nu blef tronarfvinge, och ett nytt föreningsband knöts mellan henne och fadern till detta barn. Hon lyckades i viss mån påtvinga honom sin familj af litaviska lifegna, hvilka hittills hållits i skymundan. En slump kom henne härvid till hjälp. På vägen mellan Petersburg och Riga hade en postiljon blifvit misshandlad af en resande. Han klagade och vädjade till sina förnäma släktingar. Han blef häktad, och tsaren underrättades om saken. Denne lät anställa en undersökning och fann sig helt oförmodadt äga en hel svärm af svågrar och svägerskor och nevöer och niècer, hvilka Katarina alltför lättvindigt råkat att glömma bort. Postiljonen Feodor Skovronskij var hennes äldsta bror. Han var gift med en

bondkvinna och hade tre söner och tre döttrar. En annan ogift broder var jordbruksarbetare. Den äldsta af systrarna hette Katarina, ty den yngre, som bestigit tronen under detta namn, hette ursprungligen Marta. • Denna Katarina utöfvade i Reval ett skamligt yrke. En tredje syster, Anna, var hustru till en hederlig lifegen, vid namn Mikael Joakim, en fjärde hade gift sig med en frigifven bonde, Simon Henrik, som slagit sig ned som skomakare i Reval.

Tsaren lät postiljonen komma till Petersburg, där han fick råka sin syster i djensjtjiken Sjepjelovs hus, och sedan hans identitet konstaterats, blef han skickad tillbaka till landet med löfte om ett årsunderhåll. Peter tillförsäkrade dessa släktingar en blygsam existens och lagade så, att han ej mer hörde talas om dem. Svägerskan i Reval, som var alltför komprometterande, insattes i fängelse. Katarina gjorde ännu mer för dem efter tsarens död. Postiljonen, skomakaren, bönderna och bondhustrurna uppträdde då i Petersburg under namn, titlar och i dräkter som gjorde dem oigenkännliga. Simon Henrik blef grefve Simon Leontjevitj Hendrikov, Mikael Joakim kallades grefve Michail Efimovitj Efimovskij o. s. v. Alla fingo stora penningförläningar. En grefve Skovronskij spelade en stor roll under Elisabets regering och gifte sig med en dotter till den förnäma polska fursten Sapieha.

Emellertid närmade sig Katarina allt mer och mer maktens högsta tinnar. Den 23 december 1721 erhöll hon efter en gemensam omröstning af senaten och den heliga synoden kejsarinnetiteln. Två år senare ägde på Peters befallning den forna tjänstepigans kröning rum. Denna ceremoni var en nyhet i Ryssland, och de omständigheter hvarunder den skedde förlänade den stor betydelse. I landets historia fanns blott ett precedensfall, nämligen da Marina Mniszech kröntes fore sitt giftermål med Dmitrij. Men det gällde då att gifva helgd åt den stolta polska magnatdotterns anspråk, sedan hon genom Yasahusets framgångsrika politik påtvungits Ryssland. Dmitrij, som under-

stöddes af Republikens härar, kom först i andra rummet, och det endast i egenskap af Marinas make. Sedermera voro tsarinnorna blott tsarernas gemåler och saknade alla politiska prerogativ. Men vid den enda tronarfvingeris död år 1719 kom frågan om arfsföljden på tal och stod under de följande åren på dagordningen. Efter freden i Nystad 1721 var Peter oförhindrad att framför allt ägna sin uppmärksamhet däråt. På hans befallning hade Sjafirov och Ostcrmann flera hemliga öfverläggningar härom med Campre-don, hvilken de föreslogo en allians med Frankrike mot att denna makt skulle garantera tronföljden. För hvilkens räkning? Campredon trodde, att Peter tänkte på sin äldsta dotter, åt hvilken han skulle hafva velat gifva till gemål en af sina undersåtar och släktingar, till exempel en Narisjkin. Sjafirov stadfäste honom i den åsikten, l) Bland allmänheten gingo de mest stridiga rykten, ända till dess kröningen ägde rum. Yid detta tillfälle ansågo de flesta, att saken var afgjord till förmån för Katarina. Campredon själf delade den meningen.2)

Den särskildt beställda kronan öfverträffade i prakt alla dem som användts af de forna tsarerna. Den är besatt med diamanter och pärlor med en väldig rubin i midten och värderas till en och en half million rubler. Den förfärdigades i Petersburg af en rysk juvelerare, men kejsarinnans klädning kunde ej åstadkommas i den nya hufvudstaden, utan hämtades från Paris och kostade fyra tusen rubel. Peter satte själf kronan på sin gemåls

hufvud. Gråtande knäböjde Katarina vid altaret och ville omfamna kejsarens knän. Han reste leende upp henne och lämnade henne riksäpplet till tecken på suveräniteten (djersjava)] men han behöll spiran, som var sinnebilden på makten. Då kejsarinnan kom ur kyrkan, steg hon upp i en kaross, hvilken, liksom klädningen, förfärdigats i Paris och var

*) Depescher från Campredon, den 29 oktober, samt den 17 och 21 november 1721.

*) Depesch den 26 maj 1724.

prydd med rika förgyllningar och målningar och på taket försedd med den kejserliga kronan.

Kröningen ägde rum den 7/ia maj 1724. Ett halfar därefter utspelades i Vinterpalatset ett drama, som var nära att föra den smorda och krönta furstinnan till undergångens brant. Då Peter återkom från en utflykt till Reval, underrättades han om, att ett misstänkt förhållande sedan någon tid rådde mellan Katarina och en af kammarherrarna vid hans hof. Det är märkligt, att varningen ej framkommit tidigare, ty enligt trovärdiga vittnens utsago var kejsarinnans förhållande till den unga och vackra William Mons sedan länge allmänt bekant.1) För att få reda på, hur det förhöll sig därmed, hade Peter blott behöft undersöka Mons' korrespondens i det svarta kabinettet och han skulle då hafva funnit bref, undertecknade af rikets förnämsta personligheter, såsom ministrar, ambassadörer och biskopar, hvilka alla tilltalade den unga mannen i en ton, som klart visade, hvilken plats de ansågo honom intaga i suveränens hus. Men Peters inkvisitoriska politik bar vid detta tillfälle sina sista frukter, dess öfverdrifter ledde till sina yttersta konsekvenser. På grund af det allmänna spionerandet voro alla på sin vakt mot spionerna. Peter, som ville alltför väl hålla reda på hvad som försiggick hemma hos andra, hade kommit därhän, att han var okunnig om hvad som hände i hans eget hus.

Denna Mons var bror till Peters forna mätress. Han tillhörde dessa äfventyrare och tjufvar i stor stil, hvilkas stamfader i Ryssland Lefort var. Han var föga bildad, men intelligent, förslagen och glad samt skref på lediga stunder vers. Han var mycket vidskeplig och bar som talisman fyra ringar: en af guld, en af bly, en af järn och en af koppar. Guldringen var kärlekens talisman. En annan af hans systrar, Matrena, var gift med Feodor Nikolajevitj Balk, som tillhörde en gren af den livländska familjen Balcken, som 1650 bosatt sig i Ryssland. Denna

1) Campredons depesch den 9 december 1724.

Balk var generalmajor och. guvernör i Riga, och hans hustru stod högt i gunst hos Katarina och var sedan kröningen palatsdam och hennes intima förtrogna. Hon understödde sin broder och arrangerade mötena. Men hon nöjde sig ej med detta. Jämte en fru Anna Feodorovna Jusjkov, som också var en af kejsarinnans favoriter, samt furstinnan Anna af Kurland och några andra damer hade hon lyckats bilda en slags kamarilla, hvilken genom hemliga intriger och kabaler förlamade dén genom sjukdom försvagade och genom motgångar enervererade tsarens energi. William Mons var själen i denna krets och korresponderade under ett kvinnonamn med fru Soltikov, som tillhörde den.

Det var kvinnoväldets tid som redan begynte.

Peters förmåga som inkvisitor och domare spelade honom här ett spratt . Han sväfvade länge i okunnighet om det som han bort veta, och till och med då han blifvit varskodd, brydde han sig ej om att utkräfva hämnd för den oförlåtligaste af alla skymfer. Han fick en anonym varning. Det har påståtts, att Katarina öfverraskades af Peter i en berså, utanför hvilken fru Balk gick på vakt. Men detta var ej möjligt på grund af årstiden, då detta, skulle hafva inträffat; ty det måste hafva ägt rum i november, då det sannolikt var tjugu grader kallt.

Enligt officiella dokument i det hemliga kansliet underrättades Peter den 5 november. Han lät häkta angifvaren,

som man snart fått reda på. Han innehade en underordnad plats hos Mons. Peter ledde själf undersökningen i Peter-Paulsfastningens tortyrkammare, men mot förväntan handlade han ej med sedvanlig våldsamhet och snabbhet. Hans ära, till och med hans lif stod på spel, ty angifvelsen omnämnde, att en komplott och ett attentat förbereddes. Han tycktes tveka. Han dolde sin vrede för att vinna tid, han, som eljest var otåligheten själf och följde sin första impuls. Den 20 november återvände han till palatset utan att med en min förråda sina tankar, superade med kejsarinnan som vanligt och talade länge förtroligt308

med Mons, så att han och alla andra till sist kände sig lugna. Men han sade tidigt, att han var trött, och frågade hvad klockan var. Katarina såg på sitt ur, — en gåfva från Dresden — och svarade: "Nio." Då grep han med en häftig rörelse klockan, -- det var det första tecknet på hans upprörda sinnesstämning — öppnade glaset och vred visarna tre slag, och sade med en ton, som alla sedan gammalt kände till och som afklippte alla vidare diskussioner: "Ni tar fel; klockan är tolf, och det är tid att gå och lägga sig."

Hvar och en gick till sitt, och några ögonblick därefter häktades Mons i sitt rum. Peter tjänstgjorde själf som fångvaktare och domare. Under förhöret, som han anställde, blef ej Katarinas namn uttaladt, ty han ställde henne afsiktligt utom det hela. Andra anklagelsepunkter framställdes mot den åklagade. Han hade missbrukat gifna förtroenden och förehaft brottsliga stämplingar i samråd med Matrena Balk. Två dagar å rad, den 13 och 14 november, uppmanade på Petersburgs gator en härold alla, som gifvit mutor, att tillkännagifva detta. I annat fall skulle de ådraga sig de strängaste straff. Mons gaf emellertid själf alla nödiga upplysningar. Senare påstod man, att han liksom Glebov med stoiskt mod sökt skydda sin älskarinnas heder genom att erkänna en mängd andra brott. Detta hade dock ej varit bevis på ett särdeles stort hjältemod, ty till och med under Peters regering var det mindre farligt att anses som bedragare än som tsarens rival. Glebovs ohyggliga slut kan tjäna till bevis därpå. William Mons var långt ifrån en hjälte. Att döma af rannsakningsproto-kollen svimmade han, då han efter sin häktning stod ansikte mot ansikte med tsaren. Han bekände allt hvad man ville. Det var uppenbarligen ej svårt att få honom att erkänna, ty, karakteristiskt nog, underkastades han ej tortyr. Fru Balk, som i början nekade, föll till foga vid det första slaget från knutpiskan.

Mons halshöggs den 28 november 1724. Den sachsi-PETER DEN STORE

ska residensen inberättar, att Peter besökte honom fore afrättningen för att uttala sitt beklagande öfver att han nödgades skiljas från honom. Den unga mannen uppträdde åtminstone med värdighet på schavotten. Att han bedt bödeln att taga ett med diamanter infattadt porträtt ur hans ficka och behålla ramen men förstöra bilden — Katarinas — är uppenbarligen ett klumpigt påhitt, ty sannolikt visiterades fångarna i fängelserna. Fru Balk fick elfva slag af knutpiskan, men dog ej däraf. Hon lörvisades därpå för lifstiden till Sibirien, hvarifrån hon återkom efter Peters död. Då för tiden varade intet beständigt, och om man blott kom undan med lifvet, hade man stor utsikt att slippa ut ur de djupaste fängelsehålor. På pålar, som voro resta kring. afrättsplatsen, sutto anslag med namnen på alla, med hvilka Mons och hans syster haft att skaffa. Alla ämbetsmannagrader voro där representerade med kansleren Golovkin i spetsen. Äfven furst Mensjikovs, hertigens af Holstein och tsarinnan Praskovias namn törekommo där.

Katarina visade under dessa pröfningar ett rent af fruktansvärdt mod. Afrättningsdagen låtsade hon visa den största glädtighet. På aftonen skickade hon efter storfurstinnorna och deras danslärare och inöfvade med dem menuetter. Campredon skrifver dock:

"Ehuru kejsarinnan döljer sin smärta så mycket som "möjligt, kan den dock spåras på hennes ansikte, så att "alla vänta ifrigt, att något skall hända henne."1) En ganska obehaglig öfverraskning bereddes henne samma dag. I en ukaz, som tsaren själf uttärdade till alla kollegier, förbjöd han dem på grund af de missbruk som, kejsarinnan ovetande, ägt rum att hädanefter mottaga några befallningar eller rekommendationer från henne. Samtidigt lade man beslag på hennes personliga förmögenhet, under förevändning att regeringen måste utöfva kontroll däröfver.

Därigenom råkade hon i en sådan penningför-

l) Petersburg, den 9 december 1724.310

lägenhet, att hon af sina hofdamer måste låna tusen dukater, som hon ville gifva åt en djensjtjik, Vassilij Petrovitj, hvilken för tillfallet hade tsarens öra.

Dagen därpå inträffade ett nytt obehag. Det berättas, att tsaren åkte ut med sin gemål i en släde, som körde förbi schavotten, där Mons1 kropp ännu låg kvar. Kejsa-rinnnas klädning snuddade vid den döde. Katarina vände ej bort hufvudet, utan fortfor att småle. Peter gick då ännu längre. På hans befallning lades den afrättades hufvud i en skål med sprit, hvilken sattes på en bemärkt plats i kejsarinnans rum. Hon fann sig i detta förfärliga grannskap och bibehöll sitt lugn. Förgäfves utbröt han då i vrede. Med ett knytnäfslag säges han hafva krossat en dyrbar venetiansk spegel.

"Så skall jag göra med dig och de dina!"

Hon svarade utan att visa minsta rörelse: "Ni har förstört en af prydnaderna i ert palats. Ar det vackrare för det?"

Sålunda kufvade och behärskade hon honom. Men ett i hög grad spändt förhållande fortfor att råda dem emellan. Den 19 december 1724 skref Lefort: "De tala knappast med hvarandra, de äta ej och tillbringa ej natten tillsammans." Samtidigt ådrog sig åter Maria Kantemir allmän uppmärksamhet. Peter besökte henne dagligen. Det var nu Peter erfor sanningen om hvad som inträffat i Astrachan, där, såsom läsaren torde erinra sig, furstinnans förhoppningar och kanske äfven hennes älskares gingo om intet genom ett under misstänkta omständigheter inträffadt missfall. Läkaren, som skötte den unga flickan, en grek vid namn Palikala, hade blifvit köpt. Af hvem? Svaret uppsteg af sig självt på den förolämpade makens läppar.

Allmänt ansågs, att Katarina var förlorad. Villebois talar om att Peter haft i tankarna en process i Henrik VIII:8 stil. Han drog blott ut på tiden för att först gifva sina barn med den otrogna hustrun en betryggad ställning. Han påskyndade sin äldsta dotter Annas bröllop med herti-

gen af Holstein. Han hade sökt att åstadkomma ett giftermål mellan den andra dottern Elisabet och en fransk prins eller till och med med konungen af Frankrike själf. Men just detta förslag, som tycktes taga en gynnsam vändning och i hög grad tilltalade honom, var till största gagn för Katarina. Tolstoj och Ostermann, hvilka underhandlade med Campredon, framhöllo med kraft, att den franska konungen med svårighet skulle förmås att äkta en dotter till en ny Änne Boleyn.

Till sist uppgick dock lyckans sol ånyo för Katarina. Den 16 januari 1725 kunde ett närmande mellan de båda makarna iakttagas, ehuru Peter i början med ganska stor motvilja tycktes låna sig därtill. Lefort skref:

"Tsarinnan har gjort ett långvarigt och ödmjukt fu88-" fall inför tsaren för att få förlåtelse för sina fel. "Samtalet räckte nära tre timmar, och de superade dock "tillsammans, hvarefter de skildes åt."

Mindre än en månad därefter var Peter död, nedstigande i grafven med hemligheten om sin vrede och den hämnd som han förberedde i mörkret. Det ingår ej i planen för detta arbete att omtala, huru Katarina ur politisk synpunkt begagnade sig af denna händelse. Hennes enskilda lif visade mer än väl det berättigade i Peters svartsjuka, hvilken förbittrade hans sista dagar. Efter tjugu års ständiga ansträngningar, under hvilka hon lagt band på sig själf och koncentrerat hela sin energi på ett enda mål, som slutligen nåddes, utan att hon visat någon svaghet värd att tala om, förefaller det som om en plötslig andlig reaktion inträffat, som om hon gifvit fritt lopp åt länge undertryckta instinkter. Hon lade nu i dagen en rå sinnlighet och smak för låga utsväfningar. Sedan hon gjort så mycket för att afhålla sin man från nattliga orgier, var det hon, som nu tog vid. Hon berusade sig till klockan nio på morgnarna tillsammans med sina älskare för en natt, såsom Löwenwalde, Devier och grefve Sapieha. Det var312

endast Mensjikov och andra tillfälliga gunstlingar som hade nytta af hennes regering, hvilken till all lycka for Ryssland endast varade under sexton månader. Och den stora tsarens hängifna, uppoffrande, stundom hjältemodiga följe-slagarinna var numera ej annat än en operettfigur, en bondkvinna, som genom otroliga omständigheter bestigit en tron och där roade sig på sitt sätt. FÖRSTA KAPITLET.

Från Narva till Poltava (1700—1709).

I. Uppgifter inom den yttre och inre politiken föreligga. — Peter böljar med uppgifterna utåt — Han tvekar mellan Södern och Norden. — Kejsarens affall förmår Peter att först angripa Norden. — Mötet i Rawa. — Vanskapen med August. — Kvadrupelalliansen. — Patkul. — Peter beslutar att göra gemensam sak med Sachsen och Danmark mot Sverige, men väntar på att fred skall slutas med Turkiet. — Fördraget i Preobrasjenskoje. — Nyheter från Konstantinopel.

— Mot Narva. — Karl XII:s ankomst — Peters flykt. — Nederlaget — II. Peters trångmål och rädsla. — Genom inträngandet i Polen ger Karl honom tid att hämta sig och befästa alliansen med August — Nya rustningar. — Mötet i Birze. — Nya motgångar och de första framgångarna. — Peter vid Nevas mynning. — »Nyckeln till hafvet.»

— Petersburg. — Peter får fast fot i Ingermanland och Livland; August förlorar polska kronan. — Förberedelser till den afgörande striden. — III. Diplomatiska underhandlingar. — Medling sökes. — Furst Galitsin i Wien. — Matvjejev i Haag och Paris. — Furst Ga-litsin i Konstantinopel. — Underhandlingar i Berlin. — Patkuls lefnadslopp och död. — Svenskens seger öfver Livländaren. — Arvid Horn. — Altranstädt — Augusts affall. — Diplomatiskt dubbelspel. — Slaget vid Kalisz. — Försök att ernå en separatfred. — Aurora Kö-nigsmark i Karl XII:s läger. — Peters sändebud vid de europeiska hofven. — Intet resultat — Peter står ensam mot Karl XII. — Han beslutar att kämpa i Ryssland. — IV. Karls fälttågsplan. — Mazeppa.

— Storartade kombinationer. — Det första hindret. — Hetmanens tvekan. — Lewenhaupts marsch fördröjes. — Sommaren förgår. — Ett vinterfölttåg i sikte. — V. Karls tåg söderut — Segern vid Holov-zin. — Lewenhaupts olycka vid Ljesna. — Hungersnöden. — Mazeppa beslutar sig. — För sent. — Han förlorar Ukrajna. — Poltavas belägring. - Man måste tåga dit eller dö. — Den svenska arméens demoralisation. — Karl såras. — Peters utsikter till seger ökas. — Sammandrabbningen. — Svenskarnas nederlag. — Följderna däraf.— Rysslands framtid.316

I.

Peter, som öfvertog arfvet efter sina företrädare, hvilkas förtjänster med orätt råkat i glömska, och som fortsatte deras verk med ojämförlig öfverlägsenhet, ehuru i vissa afseenden endast till en del, fick genom detta arf en dubbel uppgift sig förelagd, nämligen reformer i det inre och utvidgningen af rikets gränser utåt. Han böljade utåt. Jag har, såsom man kan förstå, ej vinnlagt mig om att iakttaga den kronologiska ordningen vid min framställning. Ehuru de flesta stora reformer som gifvit sjuttonhundratalets Ryssland en ny prägel i politiskt, ekonomiskt och socialt afseende infördes först under de sista åren af Peters regering, stå de för historikern i betydelse långt framför segern vid Poltava och till och med eröfringen af Östersjön, och tidsföljden betyder här föga. Jag har måst taga hänsyn till andra omständigheter: jag tror ingalunda, att Peters reformer, såsom man påstått, till nödvändiga förutsättningar haft denna långa följd af strider och underhandlingar, som ända till år 1721 kräfde all hans uppmärksamhet. Jag tror snarare, och skall söka uppvisa hvarför, att dessa strider och underhandlingar varit den indirekta, af ödet eller, om man föredrager det, af försynen framkallade konsekvensen af reformerna. Med andra ord, reformerna hafva ej kraft krigen, men krigen hafva kräft reformerna för att blifva möjliga.

I Holland och England, såväl som i Voronesj och Archangel, sträfvade Peter från 1693 till 1698 efter att blifva en fulländad sjöman, lots, skeppsbyggare och artilleriofficer. Och hvarför? Först emedan det roade honom, det lider

intet tvifvel. Han lekte sjöman och soldat. Så småningom infunno sig allvarligare tankar vid dessa förlustelser, medvetandet om fäderneärfda traditioner och plik-

ter, som stodo i samband därmed; och till sist tog verkligheten öfverhanden öfver fantasifostren. Men verkligheten det var kriget. Från 1700 till 1709 gällde det för honom att segra eller dö i striden mot Karl XII, och det var endast därom det var frågan. Från 1709 till 1721 måste han alltjämt kämpa utan rast eller ro, lika mycket for att ernå en fördelaktig fred som för att komma ur de svårigheter, hvari han råkat genom sitt öfvermod och sin lättrogenhet. Men hvad inträffade då? När tsaren ville fortgå på den bana hvarpå han alltför lättsinnigt slagit in, nödgades han anropa sitt land om en hjälp, som vida öfversteg dess dåvarande förmåga i politiskt, ekonomiskt och socialt hänseende. Den gamla moskovitiska byggnadens grundvalar störtade tillsammans, ty de hade undergräfts genom det tryck hvarför de varit utsatta, och man hade fordrat större bärkraft af dem än de kunde prestera. Ett tomrum uppstod, som genast och till hvad pris som helst måste fyllas, ty kriget ville ej vänta. Stridskämpen blef därför nästan omedvetet och mot sin vilja organisatör och följaktligen reformator. Hans reformer voro i hast anskaffad ammunition åt hans kanoner, då artilleriets förråd voro uttömda.

Jag skall senare återkomma till denna synpunkt, som är af stor betydelse för den som vill förstå hans lifsgärning.

Som jag saknar all kompetens i krigsvetenskapen, vill jag ej försöka att göra en fullständig och kritisk framställning af de fälttåg hvarigenom Sverige från 1700 till 1721 förlorade sin maktställning i Europa och Ryssland vann sin. En sådan ingår för öfrigt ej i planen för detta arbete. Jag vill endast försöka att få fram de för öfrigt allmänt bekanta händelsernas historiska mening för att ställa i ett klarare ljus det som utgör det enda föremålet för denna studie nämligen den stora tsarens andliga fysionomi, hvilken i det föregående redan skisserats, och på samma gång hans regerings, som jag nu går att undersöka.

Det forefaller som om det först var i Wien, år 1698, som Peter kom på den tanken att anfalla Sverige. Hittills hade han snarare riktat sina blickar mot söder. Det var endast turkarna han velat åt. Men i Wien vägrade kejsaren, som han räknat på, att hjälpa honom, och genast gjorde den unga tsaren en frontförändring. Han ville till hvad pris som helst och hvar som helst hafva ett krig för att få användning för sin unga armé. Hans företrädare hade för öfrigt alltid riktat sin krigiska åtrå än mot söder, än mot norr, växlande om med Svarta hafvet, Östersjön och Polens gränsprovinser. Vi se här endast en naturlig äfventyrslusta hos ett ungt och kraftigt folk, hvilken sedermera hedrats med det vackra namnet af ett enhets-verk. Det är nog sannt, att alla folk i alla tider sträfvat efter att återforvärfva från sina grannar hvad dessa eröfrat, och Peters lyckliga stjärna fogade det så, att han i detta afseende i viss mån kunde hålla sig inom rättvisans, logikens och sanningens gränser. Fullt sysselsatt med det stora Nordiska kriget och inom kort utmattad af de oer. hörda ansträngningar, som detta kräfde, försummade han de intressen som Alexej lämnat honom i arf att bevaka i söder och, under det att han bibehöll sin ställning gent emot Polen, men drog sig tillbaka från Turkiet, framställde han åt nordväst jämförelsevis berättigade kraf.

I nordväst hade faktiskt kustremsan från Narvas (eller Narovas) mynning till Siestras, hvilken sköljes af Vuxen, Neva, Isjora och Luga, utgjort en del af det stora ryska riket. Den hade utgjort ett af de fem distrikt (pjatini) som bildade det novgorodska väldet. Den var öfversållad med städer med slaviska namn, såsom Korela, Oresjek, Ladoga, Koporje, Jama och Ivangorod. Det var först år 1616 som tsar Michael Feodorovitj, hvilken låg i fejd med Gustaf Adolf, definitivt afstod från hafskusten för att få behålla Novgorod. Men hoppet att återvinna det förlorade var så lefvande hos hans efterträdare, att under Alexejs regering bojaren Ordin-Nasjtjokin efter ett fruktlöst angrepp

mot Livland, i Kokenhusen vid Dvina byggde ett antal krigsfartyg, hvilka skulle eröfra Riga. Peter hade en obestämd, men djupt rotad känsla för dessa historiska förutsättningar. Detta kan ses af den riktning i hvilken han förde sina härar, sedan han kastat handsken mot Sverige. Sedermera kom han in på afvägar, gaf vika för oreflekterade ingifvelser, men han återkom alltid till det traditionella målet: tillträdet till hafvet, en hamn vid

Östersjön, ett fönster, som var öppet mot Europa.

Vid mötet i Rawa med August II fingo hans ett ögonblick vacklande planer en bestämd riktning. De pacta conventa som konungen af Polen undertecknat vid sin tronbestigning tvungo äfven honom att affordra Sverige områden, som fordom tillhört Republiken. Man var nästan säker på att få Danmark med sig. Freden i Roskilde (1658), hvilken aftvungits Fredrik III, tyngde på hans efterträdare, och Holstein, som efter Kristian Alberts död (1694) var ett mål för lystna blickar, hotade att bringa grannarna i harnesk mot hvarandra. Man trodde sig kunna räkna på Brandenburg som bundsförvant. Genom att sluta sig till Frankrike under •Ludvig XIV och markisinnan de Main-tenon hade Sverige afstått åt Preussen sin historiska roll i Tyskland, men hade dock bibehållit fotfäste därstädes. Det var Preussens rival, och kurfursten hade redan i Königsberg erbjudit Peter hjälp. Föröfrigt utöfvade August en personlig tjusningsmakt öfver denne, hvilket visar, att tsarentimmermannen ännu ägde en stor fond af naivitet, oerfarenhet och barnsligt lättsinne. Denna liderliga furste i stor stil, hvilken var storväxt, vacker, stark och skicklig i alla kroppsöfningar, hvilken var en outtröttlig jägare, dryckeskämpe och kurtisör, slog an och imponerade på Peter. Därtill ansåg denne honom som ett snille och var benägen att förena sitt öde med hans. Efter fyra dagars oafbrutet kalasande hade de i tankarna delat Sverige mellan sig och tillsvidare bytt vapen och kläder. Några veckor därefter uppträdde tsaren i Moskva klädd i konungens af Polen

röck och värja. De hade dock ännu ej uppgjort någon bestämd plan för alliansen och fälttåget. De båda vännerna och blifvande bundsförvanterna hade för ögonblicket alltför mycket att bestyra hemma för att inlåta sig på äfventyr med utlandet. De oregerliga polackerna satte myror i hufvudet på August, hvilken ännu ej kommit till rätta med prinsens af Conti anhängare, och Peter hade ännu hufvuden att afhugga, ty streltserna hade valt detta ögonblick för att göra uppror.

Planen att vädja till vapnen utgick ej från någondera. Det var ingenderas förtjänst, att den tre- och fyrdubbla koalitionen kom till stånd, hvilken två år senare uppstod mot Karl XII, utan detta var en svensks, eller åtminstone en svensk undersåtes verk. Mötet i Rawa ägde rum i augusti; i oktober 1698 uppträdde Johan Reinhold Patkul på skådebanan. Han var född år 1660 i fängelse, ty hans fader hade efter Volmars utlämnande åt polackerna vid denna tid anklagats för högförräderi samt jämte hans moder häktats och insatts i fängelse i Stockholm. Patkul tyckes från vaggan hafva förföljts af ett olycksöde. Djärf, ärelysten och lidelsefull, ägde han- alla en dramatisk hjältes karakteristiska drag. På grund af rivalitet i kärlek kom han i delo med en svensk officer i hans provins, Helmersen. Kort därefter uppträdde han som förkämpe för den livländska aristokratien mot Karl XI, hvilken han personligen hatade. Anklagad och dömd till döden in contumaciam år 1696, flydde han till Pran-gins i Schweiz, hvarifrån Augusts favoritminister Hemming lockade honom till Warschau. Han anlände dit med en redan uppgjord plan att ställa Brandenburg, Danmark, Ryssland och Polen mot Sverige och erbjöd åt sistnämnda land Livland som lön för dess medverkan. Ryssland skulle få de andra kustprovinserna som sin andel, men liv-ländaren var mycket noggrann vid utstakandet af gränserna för det område, som detta land skulle erhålla, ty han misstrodde och skulle alltid misstro denna bundsför-

vant och påpekade nödvändigheten af "att väl binda händerna på honom, för att han ej skulle uppsluka den matbit vi tillagat." *)

August var lätt att öfvertala. Fredrik IV af Danmark, som hade blickarna fastade på Holstein, väntade blott på en uppmuntran. Man köpte Polens primas Rad-ziejowski för hundra tusen dukater, och striden kunde när som helst uppblossa. En hemlig klausul i fördraget, hvilket Patkul undertecknade i den livländska adelns namn, tillförsäkrade August och hans efterträdare besittningen af Livland, äfven för den händelse att de skulle upphöra att regera i Polen. Denna klausul fick aldrig Radziejowski se. Den sachsiska generalen Karlowicz skickades till Moskwa för att ingå en slutlig öfverenskommelse med tsaren. Patkul åtföljde honom under ett antaget namn. De sammanstötte med den nya svenska konungen Karl XII:s sändebud, som kommit för att få freden i Kardis (1661) bekräftad. Peter mottog dessa väl; för första gången framkom han dock officiellt med klagomål öfver det dåliga

mottagande som kommit hans ambassadörer till del under vistelsen i Riga. Han sökte tydligen efter en förevändning till brytning och dröjde blott med att afkasta masken, till dess han försonat sig med Turkiet. Genom freden i Karlowitz, som undertecknades den 26 januari 1699 i trots af den franska envoyéen Chateauneufs ansträngningar, försonades Porten med Tyska Riket och Polen, medan Ryssland endast lyckades genomdrifva en vapenhvila på två år. Tsarens sändebud i Konstantinopel Ukrajntsov fick i uppdrag att söka utverka en definitiv fred. Peter, som litade på att underhandlingarna skulle leda till ett gynnsamt resultat, mottog den 11 november 1699 Polens och Danmarks ministrar i sitt lilla hus i Preobrasjenskoje och slöt därstädes med dem en hemlig offensiv och defensiv-allians, hvilken August för öfrigt endast biträdde

l) Patkul: Berichte, Berlin 1802. Peter den Store.

i sin egenskap af kurfurste af Sachsen. Samtidigt fortsatte Peter att föra svenskarna bakom ljuset, ty Ukrajntsov hade ännu ej kommit till ett lyckligt resultat. Angust och Fredrik, som stodo fast vid sin öfverenskommelse, begynte kriget i början af år 1700. Ehuru Peter förbundit sig att göra så med, rörde han sig ej ur fläcken. Fredrik blef slagen, och hans hufvudstad var till och med hotad. Han fick stå sitt kast. Sedan August eröfrat Dünamünde, blef han tillbakaslagen vid Riga; det var så mycket bättre, ty därigenom skulle Riga falla i ryssarnes händer. Den sachsiska generalen Langen begaf sig skyndsamt till Moskva. Tsaren åhörde lugnt hans klagomål. Han lofvade att handla, så snart gynnsamma underrättelser ankommit från Konstantinopel. Fredsunderhandlingarna voro nära sin afslutning, och han skulle i närmaste framtid anfalla svenskarna i närheten af Pskov, såsom han lofvat. Patkul lade särskildt vikt vid sistnämnda punkt, och Peter aktade sig noga för att motsäga honom. Naturligtvis skulle han ej röra vid Livland! Slutligen anlände den 8 augusti 1700 en kurir från Ukrajntsov med den efterlängtade depeschen. Freden var afslutad, och samma dag erhöllo trupperna order att sätta sig i rörelse. Men det var ej mot Pskov han förde dem, utan de tågade mot Narva, rätt in i hjärtat af det livländska området.

I sitt krigsmanifest talar Peter med oblyg fräckhet vidt och. bredt om sitt missnöje öfver behandlingen i Riga. Tre veckor senare fortfor hans envoyé i Holland Matvjejev,. som ännu ej hunnit mottaga underrättelser om fredsbrottet, att försäkra Generalstaterna om att tsaren ej tänkte på att draga svärdet för att hämnas förolämpningarna mot hans ambassadörer. 1). Nu visade det sig, att tsaren själf blifvit skymfad i trots af sitt inkognito och att han satte sig i rörelse för att hämnas förolämpningarna mot Peter Michailov.

l) Not af den 2 september 1700.

Belägringsarméen utanför Narva skulle bestå af tre nybildade divisioner under generalerna Golovins, Weydes och Repnins befäl jämte 10,500 kosacker och några irreguliera trupper, inalles 63,520 man. Repnins division, 10,834 man, och kosackerna från Lill-Ryssland hade ännu ej anländt, hvilket nedbringade den disponibla styrkan till omkring 40,000 man. Men Karl XII å sin sida kunde ej föra till stadens hjälp mer än 5,300 man infanteri och 3,130 ryttare. Dessutom voro hans trupper tvungna att genomtåga ett fullkomligt förhärjadt land, ända till Wesen-berg, dit Sjeremetievs kavalleri framträngt, och som de lämnat all sin tross efter sig, nödgades de medföra lifsmedel och ammunition i ränslarna. Därför borde de vara fullständigt utmattade, då de efter sin forcerade marsch mötte en femdubbel fiende.

Peter väntade icke att finna konungen af Sverige i Livland. Han ansåg honom tillräckligt upptagen med konungen af Danmark. Han sväfvade i okunnighet om freden i Traventhal, hvarpå denna hans bundsförvant nödgats ingå och som undertecknats samma dag som den ryska arméen satte sig i rörelse. Peter hade med gladt mod begifvit sig i väg med sitt kompani artillerister, ty han räknade på en lätt seger. Då han ankom framför staden den 23 september, blef han helt förvånad att finna, att denna tycktes rusta sig till ett allvarsamt motstånd. Det var en formlig belägring som tydligen förestod, och då hans batterier efter en månads förberedelse öppnade elden, var verkan af denna ingen. Kanonerna voro dåliga och sköttes mycket illa. Ännu en månad förflöt under

väntan på att staden skulle kapitulera eller Repnin anlända. Hvad som inträffade var i stället, att under natten mellan den 17 och 18 november underrättelse kom, att konungen af Sverige skulle vara framme inom tjugufyra timmar.

Samma natt öfvergaf Peter sitt läger och öfverlämnade öfverbefälet åt prinsen af Croy.

Af alla de skäl som tsaren och hans lofprisare anfört

för att ursäkta denna flykt utan motstycke, förefaller mig icke ett enda tillfyllestgörande. Att han var tvungen att sammanträffa med konungen af Polen eller önskade påskynda Repnins marsch, allt detta förefaller som ömkliga svepskäl. Generalerna Langen och Hallart, som August gifvit i uppdrag att följa härens rörelser i Livland, förklara med bibehållet allvar i sina rapporter, att tsaren måste resa till Moskva för att mottaga det turkiska sändebudet, — som skulle anlända fyra månader senare. Kejsarens envoyé Pleyer är trovärdigare, då han förklarar, att tsaren lydde sina rådgifvares enträgna uppmaningar, hvilka ansågo det alltför farligt för honom att stanna. På tal om hans rådgifvare, vare sig de voro ministrar eller generaler, generar sig Hallart själf ej för att förklara på sitt opolerade soldatspråk, "att de hafva lika mycket mod, som en groda har hår på magen." Den ryska arméen var i detta ögonblick i hög grad demoraliserad, ty den hade förlorat besinningen vid det motstånd den rönt; den var illa utrustad, hade dåliga generaler, dåliga kvarter och dålig kost. Karls ankomst väckte panik, och Peters självförtröstan tog intryck däraf. Detta kan tydligt ses af de instruktioner han gaf prinsen af Croy. Han uppmanade honom till tvenne saker: dels att vänta med anfallet, till dess mera artilleriammunition hunnit anlända, ty han led brist på sådan, dels att försöka taga staden före konungens af Sverige ankomst.

Som fältherre var prins Charles Eugène de Croy ingalunda en nybörjare. Han var erfaren och ansedd, ty han hade i femton år tjänat i kejsarens arméer, hade blifvit faltmarskalkslöjtnant under Karl af Lothringen och år 1683 deltagit i Wiens befriande under Sobieskis befäl. Men han hade nyligen anländt till det ryska lägret med ett uppdrag från konungen af Polen. Han kände ej den armé som ställts under hans befäl; han kände ej dess chefer och talade ej deras språk. Att han åtagit sig detta befäl, var hans enda fel, hvilket han fick försona

med döden, ty han afled i Reval två år senare i fångenskap, utblottad på allt.

Den fruktansvärda snabbhet, med hvilken Karl under Köpenhamns murar, gjorde sig kvitt den svagaste af sina motståndare, skulle hafva förvånat Peter mindre, om han gjort sig bättre reda för de omständigheter under hvilka han och hans allierade inlåtit sig i en strid, där en så stor öfverlägsenhet tycktes vara på deras sida. Konung Fredrik hade icke tagit med i räkningen garanterna vid fördraget i Altona, hvilka skyddade Holstein, ej heller Lüneburg och Hannover, som genast bisprungo Tönningen, eller England och Hollands förenade flottor, som genom att tvinga hans egen att söka skydd under Köpenhamns murar tilläto konungen af Sverige att i lugn fara öfver Sundet och landstiga på Seland. Han tog ej heller med i beräkningen — öch detta kan ursäktas honom — Karl Xllrs lyckliga stjärna och' krigarsnille, hvilka snart skulle uppenbara sig och fylla hela Europa med förvåning och skräck.

Karl, som var född år 1682, tio år efter Peter, som vid sexton års ålder dödade björnar, vid aderton var krigare, och som längtade efter ära och blodiga strider, var den sista representanten för det slag af män, som under sextonde och sjuttonde århundradena höllo Centraleuropa fånget i järnfjättrar. Det var ett vildsint krigarsläkte, som satte Tyskland och Italien i brand, som drog med värjan i hand från stad till stad, från by till by, som kämpade utan rast eller ro, som lefde för och genom kriget, åldrades och dog i rustning i en atmosfär af blod, med kroppen betäckt af sår, med händerna befläckade af afskyvärda illdåd, men som alltid bibehöll sitt stolta själslugn. Vid begynnelsen af ett nytt tidehvarf var han en storståtlig representant för det föregående, som till mänsklighetens fromma lyktades med honom. Grefve de Guiscard, som var honom följaktig under detta hans första fälttåg, beskrifver honom på följande sätt:

"Konungen af Sverige är välväxt och nästan ett helt hufvud högre än jag. Han ser bra ut, har vackra ögon och vacker hy samt långlagdt ansikte. Han har ett något tjockt målföre. Han bär en liten peruk med håret baktill knutet i en pung. Han bär blott spännhalsduk om halsen och en mycket åtsittande lifrock af slätt tyg med åtsittande ärmar liksom på våra västar, ett bälte öfver rocken jämte ett utomordentligt långt och groft svärd och nästan alldeles slätbottnade skor, så att hela hans dräkt förefaller mycket egendomlig för en furste vid hans ålder"1).

Denna beskrifning är väl kortfattad och gäller endast hans yttre. Den engelska envoyéen Stepneys skildring, som skrefs några år senare, är mera innehållsrik. "Det är en stor och välväxt, men ganska osnygg monark. Man skulle ej väntat sig ett så vårdslöst sätt hos en ung man. För att det yttre af hans bostad ej skall strida mot det inre, har han utvalt åt sig den smutsigaste plats i hela Sachsen och ett af de sämsta husen. Det snyggaste stället är gårdsplanen framför huset, där hvar och en som skall stiga af hästen sjunker ned i smuts ända till knäna. Där befinna sig hans egna hästar, som knappast hafva grimmor och säckväf i stället för hästtäcken och ingen höhäck eller krubba. De äro raggiga och hafva tjock buk, bred länd och illa vårdad svans med olika långa tagelstrån. Stalldrängen, som sköter dem, tyckes ej vara bättre klädd eller född än hästarna. En af dessa står alltid sadlad för konu-gens räkning, hvilken kastar sig upp i sadeln och alltid i galopp rider ensam åstad, innan någon annan hinner följa med honom. Han tillryggalägger stundom tio eller tolf tyska mil om dagen, hvilket motsvarar fyrtioåtta à femtio engelska, och detta till och med på vintern. Han blir då nedsölad som en postiljon. Han bär en blå röck med mässingsknappar; skörten på hans lifrock äro framtill och baktill uppfästa, så att lians väst och byxor af skinn,

') Depesch den 19 augusti 1699.

hvilka ofta äro mycket smutsiga, blifva synliga . . . Han bär ett svart krusflor som halsduk, men kragen på hans röck är igenknäppt så tätt, att man ej kan se, om han har någon på sig. Hans skjorta och skjortlinning äro vanligen mycket smutsiga, och han bär hvarken manschetter eller handskar utom till häst. Hans händer hafva samma farg som hans handlinningar, så att man knappast kan skilja dem från hvarandra. Hans hår är ljusbrunt och mycket flottigt och kort, och han kammar sig aldrig annat än med fingrarna. Han sätter sig utan minsta omständigheter på första bästa stol han träffar på i matsalen. . . Han äter fort och sitter ej mer än en kvart till bords och säger ej ett ord under måltiden... Svagdricka är hans enda dryck... Han har ej lakan eller sänghimmel; samma madrass som han har under sig tjänstgör som täcke, genom att han viker den öfver sig . . . Han har bredvid sin säng en mycket vacker förgylld bibel; den är det enda som ser något ut af hela hans utrustning."

Här framträder bilden klart i all sin hemska och stränga dysterhet.

Landstigningen på Själland var en djärf, ungdomlig kupp, och Guiscard, som visserligen ansåg företaget farligt, sökte ej afhålla honom därifrån, utan kastade sig till och med i vattnet samtidigt med honom för att hastigare komma i land.

"Ers majestät", sade han vid detta tillfälle, "torde ej vilja, att jag lämnar hans hof på den vackraste dagen i hans lif."

Landstigningen i Livland, dit en del af regementena ej kunde föras på grund af det dåliga vädret, föreföll till och med den oförskräckta diplomaten som en galenskap. "Det är i hög grad fara värdt, att konungen ej öfverlefver detta", skrifver han den 2 november 1700 från Reval. För att framkomma till Narva med sina 8,000 man måste Karl först tåga genom en ödemark och sedan vid Pyhäjoki gå öfver en trång dal, som genomskäres af en bäck och

där hans framfart genast skulle hejdas, om den forsvarades. Gordon tänkte därpå, men Peter lyssnade ej till hans

råd, och först i sista ögonblicket skickade han dit Sjeremetiev, som påträffade svenskarna, då de tågade ned i dalen, och som drog sig tillbaka med sina trupper i oordning efter några gevärsalvor. Dårskapen hade segrat. Men genom att tåga vidare spelade Karl ytterligare ett högt spel. Soldaterna voro utmattade, och hästarna hade ej ätit på två dagar. Ingenting kunde hålla honom tillbaka. Så kom han till Narva. Genast vid ankomsten uppställde han svenskarna i anfallskolonn. Han anförde själf en af kolonnerna, gynnades af en snöstorm, som kastade snöflingor i ögonen på hans motståndare, inträngde i deras läger och hade det i sitt våld efter en halftimmes förlopp. Endast de båda gardesregementena gjorde något motstånd. Återstoden flydde eller lät taga sig till fånga. Några ryssar drunknade i Narvafloden. "Om floden varit isbelagd", sade Karl i misshumör, "vet jag ej, om vi skulle lyckats döda en enda man."

Nederlaget var fullständigt. Det var ute med arméen, ute med artilleriet, ja, till och med med äran och Peter. Europa hvisslade åt detta nederlag utan strid och åt den flyende tsaren. Alla eröfringsplaner, alla drömmar om skeppsfart på Nordens haf, alla tankar på ära och på en civilisatorisk uppgift, allt störtade tillsammans omkring Peter och begrof honom själf i ruinerna. Han fortsatte att fly, ty svenskarna voro honom i hälarna. Han grät och ville underhandla, underhandla genast och till hvad pris som helst. Han riktade förtviflade böner om medling till Hollands Generalstater, England och kejsaren.

Huru hastigt repade han dock icke åter mod! Han lyfte åter upp hufvudet och bakom det guldglänsande moln, som på grund af hans bristfälliga uppfostran, hans orientaliska inbilskhet och hans oerfarenhet skymde hans blickar, varsnade han efter denna stora katastrof och fruktansvärda läxa till sist verkligheten själf. Han såg hvad han hade

att göra för att blifva hvad han ville vara. Det dugde ej längre att leka soldat och matros, att endast anse makten som ett lustspel, i hvilket han själf uppträdde, att rusa blindvis fram utan att bekymra sig om tid och rum. Nej, han måste arbeta på rena allvaret, gå framåt steg for steg, beräkna hvad som borde göras i dag och i morgon, låta frukten mogna, innan han plockade den, tåligt vänta och ihärdigt hålla ut. Allt detta gjorde han och han fann inom och utom sig själf medel att utföra detta lifsverk. Den kraftiga ras han tillhörde, hvilken var okänslig för lidandet och mödorna, förlänade honom den aldrig sinande förmågan till uppoffrande arbete och försakelse i alla lifvets skiften. Då tio arméer tillintetgjorts, skickade han tio nya i elden. Det var likgiltigt hvad det kostade. Hans folk följde honom och offrade sin sista man, sin sista brödsmula, som rycktes från uthungrade munnar. Efter en månad tillhörde flyktingen från Narva ett glömdt, nästan osannolikt förflutet, och den blifvande segraren vid Poltava trädde fram.

II.

Af den här som tågat i fält återstod omkring tjugu-tre tusen man, nämligen Sjeremetievs kår, hvars kavalleri lyckades undkomma, samt Repnins division. Peter lät båda upp nytt folk. Nya kanoner götos af kyrkklockorna trots prästerskapets protester. Hvarje spår af svaghet var nu försvunnet hos honom. Han var outtröttlig; han gaf order åt alla håll, satte fart i somliga, ingaf andra mod och meddelade alla sin energi, som fått nytt lif i olyckan. Som en äkta bysantin sökte han äfven att föra allmänheten bakom ljuset. Matvjejev fick i uppdrag att

efter sitt hufvud göra en framställning af slaget vid Narva och dess följder, hvilken var afsedd för läsarna af HoUands Oazett och af den not han sände till Generalstaterna. Enligt denna hade svenskarna omringats i det ryska lägret af en öfverlägsen styrka och tvungits att kapitulera. Några ryska officerare hade velat göra konungen af Sverige sin uppvaktning, då han på ett förrädiskt sätt begagnat sig däraf för att taga dem till fånga. Europa skrattade blott häråt; men denna föregifna kapitulation, som man påstod, att svenskarna kränkt, tjänade sedermera Peter till förevändning att kränka andra, som han själf undertecknat. I Wien smålog också grefve Kaunitz, då furst Galitsin förklarade för honom, uatt tsaren ej behöfde ådagalägga sin krigaräran genom segrar", men då vicekansleren frågade honom efter de fredsvillkor som hans herre fordrade af sin segrande motståndare,

tvekade ej den ryske diplomaten att fordra största delen af Livland, jämte Narva, Ivangorod, Reval, Koporje och Dorpt, och framtiden skulle visa, att han ej begärde för mycket.

Det dröjde ej länge, innan ett sådant mod erhöll sin belöning. Att börja med afstod Karl XII från att i Ryssland begagna sig af sin framgång. Peter såg med glädje, huru han inträngde på Polens slätter. Konungens beslut, som säges hafva fattats mot hans generalers råd, har blifvit häftigt kritiseradt. Guiscard fann det fullkomligt berättigadt, alldenstund Karl icke ännu slutit fred med August, hvilken var benägen att underhandla med Guiscard själf som medlare. Men därom ville konungen ej höra talas, trots den franska diplomatens alla föreställningar och böner. Och hvarför? "Han var rädd att ej hafva tillräckligt många fiender", säger Guiscard. Och som han ej kunde intränga i Ryssland med sachsarna och polackarna i ryggen ville han, och det med rätta, försäkra sig om en reträttlinie åt detta håll. Härigenom närmade han åter till hvarandra de båda allierade, hvilkas vänskap något svalnat efter de ömsesidiga nederlagen. Då han tillbaka-

visade August, kastade sig denne ånyo i Peters annar, och i februari 1701 slöto tsaren och konungen af Polen på slottet Birze nära Diinaburg ett nytt fördrag.

Detta slott, som numera är förfallet, tillhörde då pfalz-grefvens af Neuburg unga gemål, en dotter till furst Rad-ziwill, och utmärkte sig på den tiden för sin prakt. De bada allierade började med att förlusta sig på samma sätt som i Rawa. Peter, som på förmiddagen visade sig underlägsen som kanonier (se sid. 92), tog revanche vid aftonens bankett. August berusade sig därunder till den grad, att det var omöjligt att väcka honom dagen därpå till mässan, hvarför Peter fick gå dit ensam. Han deltog med andakt däri — han uppträdde nu som katolik, och det med rätta, ty man var ju i Polen — och med sin vanliga vetgirighet gjorde han sig underrättad om detaljerna i den katolska liturgien. Då August blifvit nykter, började orgierna på nytt och räckte i tre dagar. För öfrigt hade man tillfälle att tala politik till och med under måltiderna, samtidigt med att täflingarna i vighet och kroppsstyrka fortsattes. Då August märkte, att en silfvertallrik, som framsatts för honom, ej var riktigt ren, knycklade han ihop den som ett pappersark och kastade den bakom stolen. Peter gjorde genast likaledes, så att det var fara värdt, att hela servisen skulle blifva behandlad på samma sätt. Men tsaren var den första som slutade, i det han anmärkte, att man borde tänka på att göra sammalunda med konungens af Sverige värja. På den fjärde dagen började han underhandla med den polska vice-kansleren Szczuka angående Republikens bistånd under den kommande kampanjen, men man kunde ej komma öfverens om villkoren, och Republiken ställde sig utanför striden. De båda furstarnas personliga allians bekräftades däremot den 26 februari.

Aret 1701 var äfven svårt för Peter. Sammanslagningen af hans armé, som åter satts på fötter så godt sig göra lät, med Augusts sachsiska armé, ledde endast till

bådas fallständiga nederlag utanför Riga den 3 juli. I juni brann Kreml i Moskva. Regeringsbyråerna (prtkaz) med arkiven, förrådsmagasinen och. palatsen blefvo lågornas rof. Klockorna föllo ned från Ivan den Stores torn. Den största, som vägde 128,000 kilogram, spräcktes i fallet. Men midt i vintern lyckades Sjeremetiev öfverraska Schlip-penbach med en öfverlägsen styrka och slog honom vid Erastfehr (den 29 december). Man kan tänka sig Peters glädje och åt hvilket öfverdrifvet segerjubel han hängaf sig. Han nöjde sig ej med att under festligheter i gammal romersk stil förevisa de få svenska fångar som fallit i hans händer, utan hans praktiska förstånd drog på annat sätt fördel af dem, ty han lät, såsom Cornelius van Bruyn berättar, först sälja fångarna för tre eller fyra floriner stycket, men höjde sedan priset ända till tjugu à trettio floriner. Till och med främlingar beslöto sig för att köpa och konkurrerade om varan.

Den 18 juli 1702 vann Sjeremetiev en ny seger öfver Schlippenbach, i hvilken 30,000 ryssar besegrade 8,000 svenskar. Enligt Peters segerbulletin hade 5,500 af de sistnämnda bitit i gräset, under det att Sjeremetiev blott förlorat 400 man. Äfven denna uppgift väckte löje i Europa, men livländarna fingo ej anledning att skratta. Volmar och Marienburg föllo i segrarens händer, och landet härjades förskräckligt. Ryssarna hade ännu ej lärt sig

att föra krig på annat sätt, och Peter hade nog ännu ej tänkt sig, att detta land skulle blifva hans. Hans tankar voro för öfrigt nu riktade åt annat håll. Hans gamla intressen och fantasier upptogo för tillfallet ånyo all hans uppmärksamhet, och han lät likaledes Apraxin rasa i Ingermanland vid Ne vas stränder alldeles på den plats, där hans blifvande hufvudstad skulle ligga, samtidigt med att han själf höll på med att i Archangel bygga några obetydliga fartyg. Först i september, då isarna jagade bort honom från den nordliga hamnen, återvände han till västern och kom åter till insikt om hvilken uppgift som förelåg honom.

Han befann sig nu på Ladoga, dit han kallade till sig Sjeremetiev. Det mål som han under så många år skulle söka nå stod nu ändtligen klart för hans sjal. Han belägrade Nöteborg, hvarest han påträffade en garnison på 450 man, och den 11 december 1702 gaf han den lilla fästningen, som kapitulerat, ett nytt och symboliskt namn, Schlüsselburg, hafvets nyckel l Intagandet af Nyenskans vid Nevas mynning följde i april 1703. Det var en personlig framgång för artillerikaptenen Peter Michailov, som där lät sina batterier spela. Följande månad uppträdde han åter som sjöman och förskaffade Ryssland dess första sjöseger. De båda gardesregementena, som gått ombord på ett trettiotal slupar, kringrände två små svenska fartyg, hvilka vågat sig fram för långt, emedan de ej visste af intagandet af Nyenskans, togo dem och nedgjorde besättningarna. Segraren lägger i dagen en vild, barnslig glädje i bref till sina vänner. Och man kan ej bestrida, att han hade skäl att glädjas. Han hade återeröfrat den flodmynning, där de första Varägerna i det nionde århundradet inträngt på väg mot söder, mot G-reklands himmel, och den 16 maj började det ena trähuset efter det andra att resa sig på de närbelägna holmarna, och snart skulle de blifva allt flera, förvandlas till palats och få namnet Petersburg.

Karl XII blef knappast orolig öfver dessa eröfringar och nya anläggningar. uMå han grundlägga städer; vi få då flera att eröfra", sade han. Peter och hans här fingo på detta håll sålunda endast att göra med små spridda truppafdelningar, som voro uppoffrade på förhand. De begagnade sig häraf och utbredde och befastade sig både i Ingermanland och Livland. I juli 1704 var Peter närvarande vid Dorpts intagande; i augusti tog han revanche för nederlaget vid Narva genom att intaga staden efter en mördande strid, och redan i november 1703 visade sig en otåligt väntad gäst vid Nevas mynning, nämligen ett utländskt handelsfartyg, lastadt med brännvin och salt. Gu-

vernören i JPiterburg, Mensjikov, inbjöd kaptenen till en festmåltid och gaf honom fem hundra floriner och trettio riksdaler till hvar och en af matroserna.

Karl XTT dröjde kvar i Polen, där det däremot gick allt sämre för August. På en riksdag i Warschau, som sammanträdde i februari 1704, afsattes denne. Sedan Jakob Sobieski, hvilken uppställts som tronkandidat, röjts ur vägen genom ett bakhåll, som den afsatte konungen anstiftat, understödde Karl XII Stanislaus Leszczynskis kandidatur, och man vågade ej motsäga honom, ty han hade makten. Och ehuru han för tillfället ej sysselsatte sig med Ryssland och dess härskare, började denne att blifva orolig öfver de följder som eröfringen af Polen och Sachsen kunde hafva för honom. Det var uppenbart, att Karl skulle tåga samma väg tillbaka, och vid en sammandrabbning mellan Sjeremetiev och Lewenhaupt vid Gemau-erthof i Kurland (den 15 juli 1705) blef det tydligt, att ryska arméen i trots af sin oerhörda öfverlägsenhet i antal ej var i stånd att motstå anloppet från en väl ledd svensk styrka. Själf svårt sårad lämnade Sjeremetiev hela sitt infanteri på valplatsen.

Hvad var nu att göra? Man måste arbeta vidare, söka vinna en ännu större öfverlägsenhet och större erfarenhet. Som Sjeremetiev och hans likar ej voro vuxna sin uppgift, måste man vända sig till utlandet för att få generaler, instruktörer och ingeniörer. Därefter återstod det att tåligt vänta och undvika hvarje farlig sammanstötning. Man måste underhandla och söka erhålla fred med bibe-

o

hållande af en del af det redan eröfrade området. Ären 1705 — 1707 hade Peter fullt upp att göra. I det inre gjorde han oerhörda ansträngningar för att åstadkomma en förbättrad militärisk och ekonomisk organisation, i

det yttre förde han diplomatiska underhandlingar med hela Europa. Till den första delen af detta svåra arbete skall jag återkomma längre fram; om den senare har jag blott att här yttra några ord.

III.

Den ryska diplomatiens uppgift var ännu vid denna tid föga tacksam. De europeiska kabinetten stodo ännu på den ståndpunkt dit de år 1700 kommit efter det förödmjukande nederlaget vid Narva. Full af missmod, anhöll furst Galitsin att blifva hemkallad från Wien. Mat-vjejev, som med största svårighet kunde upprätthålla sin ställning som ambassadör i Haag, ty han hade endast två tusen rubel i årligt anslag, hade fått i uppdrag att söka uppdrifva ett lån i utbyte mot en arméकår, som skulle användas mot Frankrike. Man frågade honom, om de trupper han hade att erbjuda "voro de som tvungit konungen af Sverige att kapitulera". De praktiska och kloka holländarna sågo för öfrigt med oblida blickar Rysslands nya anläggningar vid Östersjön. År 1705 vågade Matvjejev företaga en resa till Paris, där tsaren sedan 1703 endast haft en resident utan fullmakt, Postnikov. Han erkände helt naivt, att man ej tog honom på allvar. Sedan 1701 sökte Dmitrij Galitsin i Konstantinopel att få det fredsfördrag som Ukrajntsov slutit ratificeradt och fordrade dessutom fri skeppsfart på Svarta hafvet. Tyvärr ville turkarna ej ens tillåta de ryska sändebuden att komma till Stambul öfver hafvet, deras haf! De medgåfvo dock för första gången, att en rysk minister ständigt skulle få vistas i Adrianopel. Peter Tolstoj, som erhöll denna post, försökte förgäfves att få turkarne att vända sig mot Tyskland. Peter var åtminstone för ögonblicket trygg åt det hållet.

Vid slutet af år 1705 tänkte han på att vinna den tredje allierade, som Patkul tagit med i räkningen vid sina kombinationer, och livländaren skickades till Berlin. Denna gåtlika personlighet har blifvit föremål för poetisk framställning. I en tragedi af Gutzkow framställes denna land-junker som en hjältemodig kämpe för den letiska nationali-

teten. Historien tyckes mig ej ännu hafva gjort honom full 'rättvisa]). Då han först uppträdde, föreföll Patkul som försvararen af sitt lands eller åtminstone sin kasts rättigheter gent emot Karl XI; men det tyckes redan som om han snarare spelade en roll, än hade en verklig uppgift att fylla, ty man kan ej se, att han talade i någon annans namn. Han underhandlade visserligen med August i den livländska adelns namn, men hans fullmakt tyckes ej hafva varit i laga ordning, och under sin landsflykt var han fullständigt isolerad. På höjdpunkten af sin korta politiska bana bar han fortfarande prägeln af en äfventyrare. Ett olycksöde hvilade för öfrigt öfver alla hans förehafvanden. Det ingick i hans lands traditioner att vädja till Polen. Men under dåvarande förhållanden, då Republiken var söndersliten af stridande partier, kunde man ej komma till något resultat utan att hänvända sig till dess valda öfverhufvud, och detta öfverhufvud råkade att trots ett intagande yttre vara kanske den uslaste och mest förderfvade man i hela Europa. Patkul, hvilkens moralitet ej var af yppersta halt, tog intryck af beröringen med denna man, och detta inverkade på resultatet af hans mission, hvilket ej motsvarade de förhoppningar han hyst. Patrioten blef en tarflig intrigmakare, och försvaret af Livland blef i hans händer det förhatligaste köpslående om landets lifsintressen.

») Se dock. För sfer: Die Höfe und Cabinette Europas, del III, och Iarochorwki: Patkuls Ausgang (Neues Archiv för Sftchsische Geschichte), som tyckas hafva kommit n&rmast den historiska sanningen. Jmf. Bernoulli : Joh. B. v. Patkuls Berichte; Otto v. Wemieh: Der Livländer J. B. v. Patkul; C. Shirren: Livl. Antwort, 1869; Fr. Bieneman: Aus baltwcher Vorseü, del VI, 1870; Otto Sjögren: J. B. Patkul; C. Shirrm: Ueber F. F. Carlson1 8 Carl XII (Götting, Gel. Anz. 1883); E. Bodemann: Leibnitzens Plan etc., 1883; C. Shirren: Patkul und Leibnitz (Mittheil. aus d. livl. Gesch. del. 13, 1884). G. MeUig: J. B. v. Patkul (Nordische Rundschau, del III, 1885); H. v. Bruiningk: Patkuliana (Mittheil. aus d. livl. Gesch. del. 14, 1886).

Tiden var tyvärr gynnsam för sådana omkastningar. Patkuls historia liknar i mycket Görtz' och Struensees.

Patkul hade ej ens de egenskaper som hans nya ställning kräfde. Han var alldeles for nervös, orolig och otålig,

våldsam och sarkastisk, med ett ord ytlig, oaktadt sin stora begåfning och sina stora kunskaper. Ur stånd att styra sin tunga och än mindre sin penna, gjorde han de polska herrarna ogynnsamt stämda, ty han behandlade dem öfverlägset, och han stod på dålig fot med de sachsiska generalerna och ministrarna, på hvilka han i en mängd broschyrer kastade ansvaret för sina egna eller åtminstone deras gemensamma fel. Till hans heder bör jag tillägga, att han var ur stånd att fullständigt uppgå i den roll som han lät locka sig att spela. Han kom år 1704 till Berlin med ett förslag till en delning mellan Preussen och Ryssland af de polska provinserna, men samma år tog han i ett bref till kansleren Golovin parti för nationalitetsprincipen mot Ryssland till Polens försvar. Han gjorde här ett slag i tomma luften. Förtrogen till August, hvilkens karakter han påstod sig förakta, och rådgifvare åt Peter, hvilkens despotism "misshagade honom i högsta grad", såsom han sade, slets han mellan Dresden och Moskva och kunde ej komma ut ur den härfva af intriger och vågsamma företag hvari han råkat. Han sökte år 1703 störta den sachsiska kansleren grefve Beichlingen, och då denne slutligen föll, hade han ej vunnit annat resultat än att hafva ännu några fiender. Han kommenderade år 1704 tsarens hjälptrupper, som voro förlagda i Sachsen, och lyckades endast blifva slagen under Thorns murar. Han lät skicka sig till Berlin för att söka åstadkomma en allians, och då han återkom med oförrättadt ärende, skref han till de preussiska ministrarna och meddelade dem, "att han var trött på konungens af Polen affärer och benägen att sluta fred med konungen af Sverige". Då han slutligen fått nog af detta löpande hit och dit och märkte, att det ej ledde till något resultat, utan endast öppnat en Peter den Stare. 22338

afgrund framfor hans fötter, kvarstannade han, utledsen och hatad, i Dresden, emedan han där ville äkta en vacker änka, grefvinnan af Einsiedel, född Sofia von Rumohr, det rikaste partiet i hela Sachsen. För andra gången utöfvade en kvinna ett olycksbådande inflytande på hans öde och förde honom mot undergångens brant.

Tillkännagifvandet af detta äktenskap kom hans fienders hat och afund att flamma upp på nytt. Den 15 december 1705 inlät sig Patkul på ett vidlyftigt företag utan att dock öfverskrida den gräns som utstakats för honom genom en öppen fullmakt från Peter. Han undertecknade nämligen en öfverenskommelse med grefve Stratmann, att de ryska hjälptrupper han hade under sitt befäl skulle träda i kejsarens sold. Detta fördrag stred i intet afseende mot polska konungens intressen. Kejsaren förband sig att icke erkänna Stanislaus under Augusts lifstid och att understödja det sachsiska partiet i Polen.' Och samtidigt voro de trupper hvarom det var ifråga nära att dö af svält i Sachsen. Icke desto mindre begagnade man sig af en annan tolkning af ordalydelsen i Patkuls kreditiv för att arrestera "tsarens kommissarie" fyra dagar efter undertecknandet.

Peter lade sig ut för honom, men föga energiskt. De sachsiska ministrarna hade fått hans rådgifvare Mensjikov på sin sida. Flera månader förnöttes under förhandlingar och protester, hvilka från tsarens sida voro ganska lama, men från Patkuls voro våldsammare, och som understöddes af ströskrifter, hvilka denne lyckades sprida från sitt fängelse, och slutligen nödgades August, som alltjämt på bataljfälten blef slagen, hetsad, bragt till förtviflan af Karl och öfverlägset angreps af den svenska fången Arvid Horn på det diplomatiska området, att den 24 september 1706 underteckna den skymfliga freden i Altranstädt, hvilkens elfte artikel stipulerade Patkuls utlämnande. Man har påstått, att konungen af Polen haft för afsikt att låta Patkul undkomma ur fängelset efter fredsfördragets undertecknande, men detta är en alltför välvillig förmodan, och DresdensPETER DEN STORE

arkiv hafva intet att förmäla därom. Där finner man blott en biljett från konungen med order att tillställa grefvinnan Einsiedel den förlofningsring fången bar. Denne var alltså i konungens ögon dömd. Förgäfves vågade Polens riksskattmästare Przebendowski påminna August om att själfva turkarna vid freden i Karlowitz vägrat att utlämna Rakoczy.

Augusts uppförande vid detta tillfälle var sådant man kunde vänta sig af hans lif i det hela; Peters satte en fläck på hans ära. Natten mellan den 5 och 6 april 1707 utlämnades Patkul till svenskarna. Efter att någon tid hafva släpats med i Karl XII:s här dömdes han till döden och afrättades den 10 oktober i Kazimierz i Polen. Han slogs femton gånger med ett icke järnbeslaget hjul af en bonde, som tjänstgjorde som bödel, och hördes oafbrutet ropa:

"Jesus! Jesus!" Efter ännu fyra slag upphörde hans kvidande, men han hade ännu kraft nog att släpa sig fram till en stupstock, som skulle användas vid en annan lifdömds afrättning, under det han mumlade: "Hufvudet af!u. Kapten Waldau, som ledde exekutionen, villfor denna sista bön, men det kräfdes fyra hugg af bilan, innan allt var slut.

Diplomatien tjänade alltså Peter illa, och Arvid Horns seger öfver Patkul, hvilken fullbordades genom Augusts affall, försatte hans arméer i en farlig belägenhet. I början af 1706 voro de inneslutna i Grodno, där Mensjikov och Ogilvy stredo om öfverbefälet, och de hade redan varit nära att tillfångatagas af Karl. Blott genom att Njemen plötsligen bröt upp, hindrades konungen af Sverige att tåga öfver floden, och ryssarna kunde därigenom hinna att hastigt draga sig tillbaka efter att hafva kvarlämnat sitt artilleri och sin tross. Peter, som äfven denna gång undvikit att dela sina truppers öde, lät skjuta segersalut från Kronslott! I oktober steg visserligen hans vapens anseende åter genom en verklig seger, och hans förbund med konungen af Polen kröntes med en första framgång. Mensjikov, som sväfvade i okunnighet om hvad som försig-340

gått i Altranstädt och Lade i sitt följe den trolösa bundsförvanten, hvilken dolde sitt förräderi, hade tillsammans med denne slagit den svenska generalen Marderfeldt vid Kalisz. Men strax därefter blef affallet bekant. Peter stod då ensam mot sin fruktansvärda motståndare, med hvilken Mensjikov ingalunda kunde mäta sig.

I sitt förhållande till konungen af Polen, visade Peter uppenbarligen först brist på skarpsynthet, sedan på takt. Redan sedan flera år tillbaka hade den trollmakt som förenat dessa båda män upphört att verka. Peter hade genomskådat den moraliska ruttenhet som den andre dolde under den lysande ytan, och August hade insett, att han blifvit lurad, då han mottog som pris för alliansen årliga subsidier, hvilka år 1703 belöpte sig till 300,000 rubel. Två dagar efter fördragets undertecknande den 12 oktober, hvarigenom han tillförsäkrades detta understöd, bemäktigade Karl sig Elbing och utskref ensamt från denna plats en krigsgärd på 200,000 riksdaler. För öfrigt indrogos subsidierna, hvilka alltid utbetalats mycket oregelbundet, slutligen helt och hållet, emedan Peter hade ondt om penningar. Därför hade August från år 1702 på sedvanligt lättsinnigt och svektfullt sätt inlåtit sig i underhandlingar på egen hand. I januari hade hans förra älskarinna Aurora Königsmark, Moritz' af Sachsen moder, infunnit sig i Karl XTT:s läger på gränsen mellan Kurland och Samogitien. Det är visserligen sannt, att hennes resa ej ledde till något resultat, ty Karl vägrade att mottaga henne, men hon tröstade i ett skaldestycke August med att en så dygdig konungs vänskap var mera värd än Polens krona.

Peter var ej okunnig om detta försök, som åtföljdes af flera andra, och han nekade sig ej nöjet att å sin sida handla på samma sätt. Sedan han erbjudit polska kronan åt Jakob Sobieski, vände han sig till Rakoczy, med hvilken hans fullmäktige ingingo en formlig öfverenskommelse. Därefter sökte han förmå Holland och, då detta vägrade, England att förhjälpa honom till en separatfred med Sverige.

O

Ar 1706 begaf sig Matvjejev från Haag till London med uppdrag att söka besticka Marlborough och Grodolfin. Då den förstnämnde tillbakavisade alla penninganbud, möjligen emedan han hyste misstro till tsarens betalningsförmåga, och förklarade, att han föredrog en förläning i jordagods, lät man honom välja mellan Kiev, Vladimir och Sibirien med en garanterad inkomst af 50,000 riksdaler. Underhandlingarna ledde ej till något resultat på grund af de fredsvillkor som Peter uppställde; han fordrade nämligen Nevas mynning och den tillstötande kustremsan. Sedan kom turen till Frankrike, därpå till Österrike. I Versailles leddes underhandlingarne af Desalliers, en agent, som Frankrike underhöll i Siebenburgen, i Wien af baron Henrik Huissen, som »varit tsarevitj Alexejs lärare. Den förre erbjöd att lämna en hel armé, hvilken konungen af Frankrike skulle få använda efter eget behag, den senare en kår af kosacker, som skulle bekämpa de ungerska insurgenterna. Men öfver allt syntes tsarens fordringar öfverdrifna, och dessutom föreföll kejsaren föga tilltalad af att låta kosackerna komma i beröring med Ungerns serbiska grannar. Peter lyckades ej bättre på två andra håll.

I Berlin sökte hans sändebud Ismajlov att fresta grefve Wartemberg med ett löfte på 100,000 riksdaler, och i Köpenhamn erbjöd han danskarne Narva och Dorpt.

Men allt under det att Peter, i likhet med sin bundsförvant, intrigerade och komprometterade sig genom dessa underhandlingar, hvilka kränkte alliansen, ville han stå fast vid denna och bibehålla sin allierade på grund af de fördelar detta förbund medförde. Freden i Altranstädt kom då som en fullständig öfverrumpling.

Han tog dock snart sitt parti och bestämde sig för en åtgärd, som till sist ovillkorligen skulle tillförsäkra honom om seger. Han utrymde Polen och drog sig tillbaka. Han påskyndade än mera de kraftiga försvarsåtgärder som Karls långa vistelse i Sachsen möjliggjort och beslöt att endast inlåta sig i strid i sitt eget land och vid

lämpligt tillfälle. Han beväpnade sig med tålamod och bestämde sig för att vänta. Han sökte trötta ut sin mot* ståndare genom att ständigt draga sig tillbaka. Han ville tvinga honom att tränga in i ökenslätterna, som han systematiskt ödelagt, att underkasta sig det fruktansvärda prof för hvilken Rysslands forna fiender, turkar, tatarer och polacker, ryggat tillbaka, nämligen en öfvervintring i hjärtat af Ryssland. Den sista striden begynte, i hvilken tsaren enligt sitt eget yttrande kunde uppställa tio ryssar mot en svensk med tiden, rummet, hungern och kölden till bundsförvanter.

IV.

Karl, den tystlåtnaste af alla stora fältherrar, har ej för någon uppenbarat, hvarför han började angreppet mot sin motståndare med ett nytt tåg mot Grodno i januari 1708. Under det föregående året hade han från sitt högkvarter i Sachsen uppträdt som Europas skiljedomare. Frankrike, som besegrats vid Höchstädt och Ramillies, kastade bönfallande blickar på honom, och den segrande koalitionens chef Marlborough kom som supplikant till hans läger. Det är föga troligt, att Karl velat draga fördel af ett uppror mot Peter, som utbrutit bland basjkirerna. I februari 1708 stodo dessa trettio verst från Kazan, men det var långt till Kazan, och Peter hade rika ressurser därstädes. Denne lyckades att uppväcka en strid mellan de upproriske och deras grannar kalmuckerna. Han var lika lycklig vid Don. Ar 1707 skickades furst Jurij Dolgorukij dit för att hämma en oroväckande invandring af stammar Irån trakten, hvilka flydde mot Zaporosje, ett paradis, bortom Djneprs katarakter. I oktober stötte han ihop med en skara kosacker under en viss Bulavins befäl och omkom

med sina trupper. Men segrarna, som straxt därefter råkade i oenighet sins emellan, fördelade sig i olika skaror, hvilka hvar och en for sig blefvo slagna, och Bulavin sköt sig för pannan.

Karl sökte kanhända en operationsbasis i G-rodno, emedan han följande vår ämnade tåga mot norr till de länder tsaren helt nyligen eröfrat. Peter tyckes hafva trott, att så var fallet, att döma af hans befallning att sätta Livland och Ingermanland i säkerhet — genom att i grund ödelägga dem. Och denna åtgärd förmådde möjligen konungen af Sverige att uppgifva sin ursprungliga plan, om hvars klokhet de sakkunniga kunna hysa olika meningar, men som i alla händelser måste anses storartad. Mot de bundsförvanter som naturen ställde till tsarens förfogande i Ryssland kunde äfven Karl uppställa en i detta land, nämligen Mazeppa.

Hetmanens äfventyrliga lefnadslopp, alltifrån hans äfventyr med panen Falbowski till hans förbindelse med Matrena Kotjubej under den sista, tragiska delen af hans lif, är allttör bekant för att jag skulle vilja göra ens en kortfattad framställning däraf. Lill-Ryssland genomgick vid denna tid en smärtsam kris, som var följden af Chmielni^kis befrielseverk, hvilket genom Rysslands mellankomst leddes in i ett oriktigt spår. De förra polska herrarna, som förtryckt landet, ersattes af kosackerna, hvilka i sin ordning misshandlade den infödda befolkningen och visade sig uppstudsiga mot sina anförare. Hetmanerna och milissoldaterna lågo i öppen fejd, ty de förra sökte öka sitt inflytande och få ärftlig makt i landet, medan de senare försvarade sin gamla demokratiska författning. Kriget mot Sverige ökade Mazeppas svårigheter. Han befann sig i en ömtålig belägenhet, ställd mellan tsaren, hvilken ville hafva kosacker på alla slagfält i Polen, Ryssland och Livland, och kosackerna själfva, hvilka motsatte sig detta, emedan de ville stanna hemma. Han var till börden en polsk adelsman, hade uppfostrats af jesuiterna, tjänat under konung Johan

Kasimir af Polen, aflagt trohetsed till sultanen och hade icke något skäl att uppoffra sina intressen, till och med sitt lif för Peters skull. Vid Karl XII:s annalkande fruktade han, att han skulle öfvergifvas af sina anhängare och utlämnas till polackerna i likhet med sin företrädare Nale-vajko. Ännu år 1705 hade han tillbakavisat Leszczynskis anbud, hvilket var det fjärde i ordningen, något som han också påpekade för tsaren. Senare hade han tänkt närmare på saken, då hans kosackers klagomål tilltogo. Peter ville nämligen skicka två af deras regementen till Preussen for att lära dem den tyska exercisen. Då Mazeppa af furst Wisniowie9ki, en polsk magnat i Yolhynien, var inbjuden som fadder åt dennes dotter, ingick han en förbindelse i furstens hus med hans moder, hvilken var omgift med en furst Dolskij. Åldern — enligt Prokopovitj var han femtiofyra år, enligt Engel sextio och enligt Nordberg sjuttiosex — hade ej gjort honom mindre eldfängd. Fru Falbowska misshandlades af sin svartsjuke man. Enligt Paseks uppgift öfverföll henne pari Falbowski, som kommit in till sin hustru genom det fönster Mazeppa lämnat öppet, då han begaf sig ut ur rummet, med "sporrar, som han för detta ändamål fast vid sina knän". Mazeppa inlät sig snart på många andra kärleksäfventyr. En af hans älskarinnor, furstinnan Dolska, låtsade först uteslutande gå Leszczynskis ärenden genom att söka vinna tsaren för hans sak. Men sedan afkastade hon masken: det gällde att understödja Leszczynski och hans beskyddare Karl XII till och med mot Peter. Mazeppa blef först förbittrad på Ubabau (den gamla käringen); men hon var förslagen och falide yttranden, som kom honom att spetsa öronen. Under ett uppehåll i Leopol hade hon sammanträffat med de ryska generalerna Sjeremetiev och Rönne, som förklarat, att Mazeppa skulle afsättas som hetman och få Mensjikov till efterträdare. Saken föreföll ej Mazeppa osannolik. Han visste, att man i Peters omgifning önskade införa det ryska ämbetsmannaväldet i Ukrajna. Yid ett tillfälle i Kiev, då

han berusat sig, hade Mensjikov själf antydt detsamma och han förfogade redan efter behag öfver kosackregementen utan att underrätta hetmanen därom. Efter furstinnan Dolska uppträdde jesuiten Zalenski som Leszczynskis och Karls språkrör, och Mazeppa nämnde ej ett ord till tsaren om denna nya frestare.

Det är bekant, huru Peter med anledning af en ny kärleksintrig kom underfund med de underhandlingar som bedrefvos på detta håll. En kosackanförare, Kotjubej, hvilkens dotter Mazeppa förfört, trodde sig få hämnd för sin kränkta ära genom att angifva Mazeppa. Till sin olycka hade han blott otillräckliga bevis. Tsaren, som på grund af de välgärningar hvarmed han öfverhopat hetmanen ansåg sig kunna lita på denne och som fortfarande trodde, att Mazeppa stod på hans sida i striden mot de upproriska kosackerna, lät narra sig af Mazeppas vänskapliga försäkringar och utlämnade angifvaren till honom. Under loppet af tjugu år hade minst tjugu angifvelser gjorts mot Mazeppa, och ständigt hade han lyckats rättfärdiga sig. Han lät halshugga Kotjubej och hans förtrogne Iskra. Han var dock orolig, ty han fruktade, att faran ännu ej var fullständigt undanröjd. Karls uppträdande vid den ryska gränsen förmådde honom att fatta ett afgörande beslut. Våren 1708 kommo hans underhandlare till Radosjkovitse, sydost om Grrodno, hvarest Karl uppslagit sitt högkvarter.

I det afgörande ögonblicket tycktes konungen af Sverige hafva bestämt sig för följande plan: han ville draga fördel af hetmanens anordningar för att intränga i hjärtat af Ryssland, stödjande sig på de rika sydprovinserna; därefter skulle han med Mazeppas hjälp förmå de donska kosackerna, Astrachans tatarer och möjligen äfven turkarna att resa sig; han skulle så drifva Peter innanför hans sista förskansningar, till Moskva, kanhända ännu längre, samtidigt med att general Lybecker, som befann sig i Finland riied en armékår på 14,000 man, kastade sig öfver Ingermanland och Petersburg, och Leszczynskis polska anhän-

gare i förening med svenskarna under general Krassow försvarade Polen.

Denna plan var otvifvelaktigt skarpsinnig; men den gick om intet, emedan den från början stötte på ett hinder. Mazeppa afföll ej till Karl utan att uppställa vissa villkor, hvilka denne fann öfverdrifna. Hetmanen, som gick in på att öfverlämna Ukrajna och Hvita Ryssland åt Polen, fästningarna Mglin, Starodub och Novgorod-Sie-vjerski åt svenskarna mot att han själf fick Polotsk, Vitebsk samt Kurland som förläning, drog ut på tiden med underhandlingarna. Samtidigt insåg Karl, att han ej hade ett tillräckligt antal trupper för att tåga framåt, och

beslöt att kalla till sig Lewenhaupt, hvilken var i Livland med sexton tusen man och tross. Men den svenska konungen hade misstagit sig om afstånden. En dyrbar tid under den bästa årstiden förgick, innan han kunde blifva åtlydd, och för första gången kände han sig oviss och tveksam; detta inverkade genast på hans generalers tillförsikt. Lewenhaupt var mindre snabb i sina rörelser än vanligt, och Lybecker uppträdde lamt. Mazeppa började ånyo sitt dubbelspel. Han förberedde försiktigt en resning bland sina kosacker till försvar för gamla seder, privilegier och kyrkliga lagar, som Peter kränkt genom sina reformer. Han befästade sitt residens i Baturin och anlade där stora magasin, men på samma gång ställde han sig in hos tsaren, så att han till och med klädde sig efter det tyska modet. Han vädjade till hans despotiska instinkter genom att framställa förslag, som gingo ut på att utplåna de sista spåren af det lokala oberoendet, och mottog gåfvor af Mensjikov.

Och sålunda förflöt sommaren under väntan på vinterkampanjen, och en afgrund öppnade sig, ned i hvilken Peter lät sin skarpa blick tränga.

V.

Karl beslöt att lämna Radosjkovitse först i juni, då han tågade åt väster mot Borisov, hvarest han ämnade öfvergå Berezina. Den 3 juli försökte Sjeremetiev och Mensjikov att hejda honom vid öfvergången af den lilla bäcken Bibitj nära Holovsin. Genom en trupprörelse nattetid och ett våldsamt bajonettanfall, som leddes af konungen, vann han än en gång seger. Mohilev öppnade sina portar för segraren, men Karl nödgades fördröja sig där under väntan på Lewenhaupt. Han satte sig åter i rörelse i början af augusti och drog sig mera mot söder. Redan där stötte soldaterna på en af Peters bundsförvanter: hungern. För att få mat nödgades de plocka sädesax, som de malde mellan två stenar. Sjukdomar kommo deras led att glesna, men "de bekämpades", som de barska krigarne sade, "af tre läkare, nämligen brännvin, hvitlök och döden". Lewenhaupt befann sig nu i Sjklov, skild från invasionsarméen genom tvenne vattendrag, Sosja och Dnjepr, mellan hvilka Peter fattat position. Sedan den svenska generalen utan hinder lyckats öfvergå Dnjepr, upphanns han den 9 oktober, vid Ljesna af en tredubbel styrka och följande dag kunde Peter skicka sina vänner en bulletin om en fullständig seger. "8,500 man dödades på stället, för att ej tala om dem som kalmuckerna förföljde in i skogarna; 700 fångar!" Enligt denna beräkning borde Lewenhaupt, som inalles blott kunde föra 11,000 man i elden, icke haft några trupper kvar. Han förde dock 6,700 man till Karl efter en flankmarsch, som kännare anse som ett mästerstycke. Som han ej träffade på någon bro öfver Sosja, nödgades han lämna kvar allt sitt artilleri och hela sin tross, och det var en skara utsvultna krigare, som framkommo till ett läger, där hungersnöden redan rasade.

Samtidigt inlupo dåliga underrättelser från Ingermanland, hvarest Lybecker blifvit slagen och förlorat sin tross och 3,000 man utvaldt folk. Karl var nu så villrådig, att han, såsom det påstås, erkände för sin generalkvartermästare, att han nu tågade alldeles planlöst. Den 22 oktober kom han till Mokosjin vid floden Desna, på gränsen till Ukrajna, där han trodde sig skola sammanträffa med Mazeppa. Men den gamla kosackchefen infann sig ej på mötesplatsen, ty han ville draga ut på tiden, innan han fattade ett afgörande beslut. För att tvinga honom därtill kräfdes, att kosackerna i hans följe skrämde upp honom med utsikten att ryssarna skulle komma in i Ukrajna efter svenskarna. Det vore bättre att sluta sig till de sistnämnda för att stänga vägen för de förra. En af kosackerna, Vojnarovskij, som hetmanen hade skickat till Men-sjikov, hade återkommit med oroväckande nyheter: han hade hört en af de tyska officerarna i Mensjikovs stab säga på tal om Mazeppa och hans folk: "Må Grud förbarma sig öfver det folket; i morgon skola de hafva fötterna i bojor!" Då Mazeppa mottog detta meddelande, "flög han upp som en orkan", skyndade till Balurin för att slå allarm och förenade sig med den svenska arméen, sedan han öfvergått Desna.

Det var för sent. På grund af hetmanens undanflykter och krångel hade nationalkänslan hos folket, hvarpå han och Karl räknat för att få i gång ett uppror, afsvalnat. Mazeppa hade blott med sig en trupp på två tusen trogna. Detta var ej ens tillräckligt för att skydda Ba-turin, dit Mensjikov hann några dagar före honom. Därigenom förlorade den svenska arméen sitt sista hopp om möjlighet till proviantering. Hela Ukrajna med fästningarna Starodub och Novgorod-Sievjerski, som höllo sina portar stängda, gick nu öfverlöparen och hans nya allierade ur händerna. Mazeppa blef in effigie hängd och i Peters närvaro släpad genom Gluchovs gator; en annan

hetman,

Skoropadskij, tillsattes i hans ställe, och vintern kom, en förfärlig vinter, då fåglarna dogo af köld.

I början af 1709 hade Karls styrka smält tillsammans till knappast 20,000 man. Ryssarna vågade ej ännu angripa honom, men omgåfvo honom i en allt trängre krets, bortsnappade hans förposter och afskuro hans förbindelser. För att få luft nödgades konungen af Sverige i böljan af januari sätta sig i marsch. Han förlorade onödigtvis tusen man och fyrtioåtta officerare vid intagandet af den obetydliga fästningen Yeprik den 6 januari. Nu ansåg Mazeppa redan spelet förloradt. Han sökte därför att än en gång göra en omsvängning och erbjöd Peter att utlämna Karl mot att han återfick sitt ämbete. Köpet uppgjordes. Olyckligtvis föll ett bref från den gamle förrädaren, som samtidigt afsändts till Leszczynski, i tsarens händer. Dènne betänkte sig, ty Mazeppa var tydligen alltför opålitlig. När svenskarna i mars närmade sig Poltava, beslöto kosackerna i Zaporosje att sluta sig till dem, men detta var endast en partiell resning. Grenom talrika militäriska afrättningar, som ägde rum på Mensjikovs föranstaltande, och manifest, riktade mot de utländska kättarna, "hvilka förneka den sanna religionens läror och spotta på den heliga Jungfruns bild", kom Peter snart till rätta med dem. Intagandet af Poltava var Karls sista utväg. Han måste komma in dit eller dö af hunger.

Staden var illa befästad, men de belägrande voro ej längre af samma skrot och korn som de hvilka stridt under Narvas murar. De hade för länge njutit af lifvet i de rika kvarteren i Sachsen och Polen för att kunna utstå lidandena under detta förfarliga fälttåg. Innan den egentliga drabbningen började, voro de besegrade genom sin egen demoralisation, liksom ryssarna varit det vid Narva. Till och med i Karls generalstab och närmaste omgifning var förtroeiidet till hans snille och lyckliga stjärna borta. Hans bästa generaler, Rehnsköld och Gyllenkrook, hans rådgifvare Piper, Mazeppa själf, uttalade

sig mot att förlänga belägringen, som hotade att draga ut på tiden. Men Karl var envis. "Om Ghid skickade mig en af sina änglar", sade han; "för att förmå mig att följa ert råd, skulle jag ej lyssna till honom." Till följd af en missuppfattning, som behärskade honom efter hans alltför lättköpta segrar i begynnelsen, underskattade han sin motståndares styrka. Han visste ej och ville éj veta något om det nya Ryssland, denna koloss, som Peter slutligen lyckats resa upp emot honom. Några författare påstå, att Mazeppa uppmuntrade honom till detta ödesdigra, beslut i hopp om att få Poltava till personlig besittning såsom ersättning för Baturin. För öfrigt var återtåg kanske redan omöjligt.

Peter var länge tveksam, om han skulle begynna striden, ty han hyste misstro till sin förmåga och ville först öka sina stridskrafter ännu mera för att utsikten till seger skulle blifva större. Förhållandena i motståndarnas läger bidrogo till att göra denna sannolik. I slutet af juni voro deras förråd slut, och de hade intet artilleri, knappast några eldvapen af något slag, så att de endast hade sina huggvapen att tillgripa. Straxt före drabbningen stodo de utan anförare. Under en rekognosering vid floden Yorskla, som skilde de båda arméerna från hvarandra, hade Karl, hvilken med vanlig oförvägenhet onödigtvis blottställt sig, träffats af en kula. "Det är endast i foten", sade han småleende och fortsatte att undersöka terrängen, men när han återkom till lägret, svimmade han. Peter beslöt då att draga fördel af den verkan denna händelse skulle utöfva på truppernas självförtröstan och att öfvergå Yorskla. I det svenska lägret hade nämligen ett rykte spridts, att konungen, som ansåg ställningen förtviflad, frivilligt sökt döden.

Tio dagar förflöto dock ännu, utan att ryssarna vågade ett anfall, och det var Karl, som slutligen tog första steget. Den 26 juni (7 juli) på aftonen tillkännagaf han för sina generaler, att han skulle boija drabb-

ningen följande dag. Som han ännu led mycket af sitt sår, öfverlämnade han befälet åt Rehnsköld, en käck soldat, men en tämligen obetydlig fältherre, hvilken ej ingaf arméen förtroende och som, enligt Lundblad, dolde sin brist

på kunskaper och strategisk förmåga under uen skrynklad panna och en skum blick". Efter drabbningens slut anklagades han för förräderi; detta är de besegrades vanilga lott. Sanningen tyckes vara, att Karls vanliga tystlåtenhet, hans föresats att aldrig meddela åt någon något af sina förslag och stridsdispositioner så småningom beröfvat hans generaler hvarje förmåga till själfständigt uppträdande; då han var närvarande, tycktes de liksom sakna ord och tankar. Rehnsköld endast röt och grälade på alla. Under tiden försummade Peter ingenting för att försäkra sig om segern. För att missleda fienden klädde han till och med ett af sina bästa regementen, det nov-gorodska, i grofva rekrytrockar. Denna krigslist hade för öfrigt ingen framgång, ty regementet, som i början af striden anfölls af Rehnsköld, nedhöggs till sista man. Peter gaf befälet öfver centern åt Sjeremetiev, öfver högra flygeln åt general Rönne, öfver den vänstra åt Mensjikov och öfver artilleriet åt Bruce. Själf trädde han som vanligt tillbaka och tog befälet öfver ett regemente. Men detta var endast till skenet, ty han ilade från den ena sidan af bataljfältet till den andra och kämpade öfver allt i första ledet. En kula genomborrade hans hatt, en annan säges hafva träffat honom midt i bröstet. Liksom genom ett underverk hejdades den af ett guldkors med ädla stenar, en skänk af munkarna på berget Athos till tsar Feodor, hvilket Peter vanligen bar på sig. Detta kors, på hvilket man verkligen kan se märket efter en projektil, förvaras i Uspjenskiklostret i Moskva.

Karl, som icke kunde sitta till häst, utan lät bära sig på en bår, hvilken krossades af kulorna, och därefter på en af lansar i hast hoptimrad bår, ådagalade sitt sedvanliga hjältemod och öfverlägsna dödsförakt. Men han

var endast liksom ett imponerande, men onyttigt fälttecken, ej mera den ledande anden. Drabbningen var blott ett rasande handgemäng, i hvilket de ärorika lämningarna af en af de beundransvärdaste arméer som funnits snart kringrändes och krossades af öfvermakten. Utan bruk för sina vapen, utan ledning eller hopp om seger, kämpade de omkring sin konung endast för att ej öfvergifva honom. Efter två timmar lämnade Karl själf slagfältet, ridande på en gammal häst, som hans fader redan användt. Han kallades Brandklipparen, emedan han alltid skulle sadlas, då en eldsvåda utbröt i staden, och följde den besegrade hjälten till Turkiet. Tagen af turkarna i Bender, men återlämnad till konungen, ånyo tagen år 1715 vid Stralsund och åter tillbakalämnad, dog han vid fyrtiotvå års ålder 1718, samma år som sin herre. Poniatowski, den blifvande konungens af Polen fader, hvilken deltog i fälttåget endast för sitt nöjes skull, enär Karl ej velat taga med sig polska trupper på grund af deras brist på disciplin, lyckades hopsamla en skvadron af öfverste Horns regemente till eskort åt konungen och erhöll sjutton kulor i sin skinnkaftan, då han sökte betäcka återtåget. Fältmarskalk Rehnsköld, Piper med hela kansliet jämte hundrafemtio officerare och två tusen soldater föllo i segrarnas händer.

Dessas glädje var så stor, att de glömde att förfölja de besegrade. De ställde först till festligheter, under hvilka Peter inbjöd till sitt bord de mera framstående krigsfångarna och drack för "sina lärომästare i krigskonsten". Svenskarna, som ännu uppgingo till tretton tusen man, fingo tid att ett ögonblick göra halt i sitt läger, hvarest Karl kallade till sig Lewenhaupt och för första gången i sitt lif lät en anhållan om ett råd komma öfver sina läppar. "Hvad är att göra?" sade han. Att bränna upp trossvagnarna och låta infanteristerna rida på anspannen och retirera mot Djnepr, detta var det beslut vid hvilket generalen stannade. Han upphanns först den 30 juni i Perevolotjna vid denna flod. Som hans soldater

vägrade att strida, måste han kapitulera. Konungen hade emellertid hunnit öfver till andra stranden. Två sammanbundna båtar buro hans vagn, några officerare och den i Sachsen samlade krigskassan. Mazeppa lyckades äfven att skaffa en båt, i hvilken han ställde två tunnor guld.

I Kiev, dit Peter begaf sig från Poltava, firades en högtidlig tacksägelsegudstjänst i den heliga Sofias kyrka. En lill-rysk munk, Feofon Prokopovitj, prisade den vunna segern med följande vältaliga ord: uDå våra grannar få höra hvad som händt, skola de säga: Det är ej in i ett främmande land, utan ut på ett djupt haf som den svenska hären vågat sig. Den har sjunkit och försvunnit som bly i vatten."

Gustaf Adolfs Sverige var nu i själfva verket tillintet-gjordt. Karl XII uppträdde snart därefter i Bender endast

som en äfventyrsriddare. Likaså var det slut med kosackernas oberoende. Deras sista, trolösa representant dog några månader senare i Turkiet, enligt ryska källor af förtviflan, af gift, som han intagit, om man får tro de svenska historieskiifvarna. Sistnämnda uppgift är sannolikare, ty Peter hade föreslagit att utväxla honom mot Piper. Döda voro Leszczynskis förhoppningar, och dödt var Polen själft, ett lik på hvilket gamarna snart skulle slå ned. Öfver alla dessa ruiner skulle den ryska makten resa sig, vinna öfverväldet i Norden och en ny ställning i Europa, hvilken med hvar dag skulle blifva allt inflytelserikare. Europa inbjöds till de fester som några månader därefter firades i Moskva vid segrarens återkomst. Och samtidigt gjorde de europeiska idéerna, traditionerna och samfundsformerna sitt intåg och tjänade till att smycka segertroféerna. Peter, som uppträdde som Herkules, kufvande den svenska Junoo och omgifven af Mars, furier och fauner, är symbolen på Rysslands allians med Västerlandets grekiskt-latinska civilisation. Äfven det orientaliska och asiatiska Moskvaväldet kunde också räknas bland de döda.

 ANDRA KAPITLET.

Från Östersjön till Kaspiska hafvet.

I. Segern vid Poltava skftnker ej Ryssland fred. — Utvidgningspolitiken. — Panslavismens ursprung. — Allianserna i Europa. — Tsaren som diplomat. — Hans missgrepp och fel. — Diplomatisk fejd i Konstantinopel. — Karl XII segrar. — Klingande argument»

— Kriget förklaras. — II. Peters fälttågsplan. — Hans fel. — Han f&ster intet afseende vid det förflutnas lärdomar. — T&get mot Jassy,

— Ett misstag, som äfven Karl begått — Ett nytt Ukrajna. — Tatarerna afskftra förbindelserna. — Tsaren och den ryska arméen trångmål vid Prut. — Förtvifladt läge. — Peter ånyo rädd. — Brefvet till senaten. — Tronen skall ärfvas af den värdigaste. — Dokumentets äkthet kan betviflas. — Katarinas roll. — Den blifvande tsarinnans diamanter. — Räddningen. — Stor vesiren underhandlar.

— Backschisch. — Fredsvillkor, som man ej vågat hoppas på. — Azov återlämnas. — Peter repar hastigt åter möd. — Envisheten afgår med segern. — Kalabaliken i Bender. — Karl XII tillfånga-tages. — III. De allierade hindra Peter från att sluta fred med Sverige. — Tvister och afundsjuka. — Stralsunds belägring. - Ett närmande till England och Preussen försökes. — Finlands eröfring. — Segrarna i Tyskland äro fördelaktiga endast för Preussen. — Stettin» intagande och sekvestern. — Karl XII anländer till Stralsund. — Görtz uppträder. — Wismars intagande. — Förslag till ett ryskt-danskt infall i Skåne. — Flottdemonstration vid Köpenhamn. — Expeditionen blir ej af på grund af bristande enighet. — Peter får bära skulden därför. — Hans inblandning i Tysklands affärer väcker allmänt missnöje. — Englands förbittring. — Plan att bemäktiga sig Peters person och borra hans eskader i sänk. — Peter förargas på sina allierade. — IV. Görtz* plan. — Förslag till särskild öfverenskommelse mellan Ryssland och Sverige. — Denna plan framkommer först i Frankrike. — Den tilltalar Peter. — Resa till Frankrike. — Hemligt möte med Görtz. — Fördrag i Amsterdam mellan Ryssland, Frankrike och Preussen. — Den franska medlingen antages. — Kongressen

på Åland. — Genom Karl XII:s död afbrytas underhandlingarna. — Görtz' afrättning. — V. Förhandlingarna på Åland återupptagas. — Svenskania göra svårigheter. — Tvångsåtgärder. — Ryskt infall i Sverige. — England lägger sig ut för svenskarna. — Resultatlös flottdemonstration. — Frankrikes bemedling. — Campredon. — Freden i Nystad. — Segerjubel. — Kejsartiteln. — Vinsten af freden. — Åter krig. — VI. Den östra gränsen. — Vägen till Indien. — De första försöken att nå detta land misslyckas. — Småexpeditioner. — Nya krigsoperationer och diplomatiska underhandlingar i Persien. — Vo-linskij. — Den stora expeditionen 1722. — Peter öfvertager själf ledningen. — Intagandet af Derbent. — Nödtvungen reträtt. — Turkiets och Englands intervention. — Tillfällig öfverenskommelse. — Armenierna anhålla om tsarens beskydd. — De kristna i Orienten. Ett nytt försök att nå yttersta östern. — Expeditionen mot Madagaskar.

I.

Segern vid Poltava omgaf Peter, hans armé och hans folk med en segerglans, som räckte långt efter hans regerings och århundradets slut. Segraren erhöll ej den vinst på hvilken han med rätta tycktes sätta det största värdet : freden. För att utverka denna fordrades ännu tolf års ansträngningar och nya uppoffringar. Till att så skedde torde luckorna i Peters intelligens och bristerna i hans karakter hufvudsakligen varit skulden. Hans väg låg nu utstakad för honom; han hade endast behöft följa den. Som hvarje öfverenskommelse med den besegrade var omöjlig, borde han begagnat sig af och stärkt sin fördelaktiga ställning, fullbordat Livlands eröfring, sökt få fast fot i Finland, och sedan han nu genom striden vunnit allt hvad han kunde begära, icke bekymra sig om något annat, hvarken den sachsiska bundsförvanten, som förrådt honom, eller den danska, som först lämnade striden. Men logik, sakernas naturliga läge, omständigheternas makt, allt detta hade intet att betyda, när lians omedvetna,.356

obändiga instinkter fingo makt med lionom. Utan rimligt skäl, säkerligen till och med utan på förhand uppgjord plan, kastade han sig handlöst in i en mängd äfventyr, i hvilka Ryssland måste följa honom och han själf tydligen endast leddes af ett blindt och omedvetet begär efter rörelse och sökte få en afledare för sin öfversvallande lifskraft. Han nöjde sig ej med Östersjöns ostkust, utan ville lägga beslag på Mecklenburg. Han fordrade att få styra Polen och införa ordning därstädes, men på samma gång ville han försvara landets anarkiska konstitution. Han uppträdde med de första ansatserna till framtidens slavofila och panslavistiska politik, genom att vilja ställa serber och montenegriner under sitt protektorat och på sin bekostnad skicka dem böcker och lärare på en tid, då han kunde haft en bättre användning för dessa i Moskva, där det hvarken fanns skolor eller penningar anslagna till dessas underhåll. Härigenom riskerade han att vid Prut gå miste om alla frukterna af sina ansträngningar och vinsten af sina framgångar, och, värre än så, att störta sig och sitt folk i en djupare afgrund än den hvari Karl fallit. Knappt hade han liksom genom ett underverk undkommit denna fara, förrän han började på nytt. Utan någon nödvändighet, endast af begär att spela en roll i Europa och lägga sig i hela världens affärer, kom han in i en härfva af politiska intriger och tvetydiga förhandlingar med Berlin, Köpenhamn och Amsterdam med fara att drunkna i denna dypöl, hvari han sedan under tio år endast kom att stå och stampa.

För att kunna göra sig gällande på den väldiga skådeplats dit han vågade sig in med sin nya militärmakt och sin diplomatiska konst, hvilka först nyligen fått en europeisk prägel, saknade han alla förutsättningar, både insikt om de olika intressen som där trängde sig fram och rutin, takt och behärskning. Vid hvarje steg stötte han på hinder, fångades i fällor, nedsjönk i kärr, som han hvarken kunde se eller undvika. Han blef helt förvånad

öfver att han stötte sig med konungen af England, då han ingick förbund med kurfursten af Hannover, att Österrike blef förnärmadt, då han hjälpte Preussen att utvidga sitt område på Sveriges bekostnad, hvarigenom han trodde sig tjäna de tyska intressena. Han gifte bort sin dotter i Danzig, för att bereda sina vänner i Polen ett nöje, men utskref samtidigt hundra femtio tusen riksdaler och kunde alls icke fatta, att denna stad kände sig mindre smickrad af den ära han gjorde den, än förbittrad öfver de penningar han tog därifrån. Han blandade sig i striderna mellan de polska katolikerna, de unerade och de ortodoxa, och lyckades blott reta upp självfva de ortodoxa munkarna mot hans kommissarie, hvilken de piskade upp och kastade i fängelse under ropet: "Ned med moskoviterna!" Samtidigt med att han bestormade Holland med böner om ett penninglån, brände konteramiral Cruys, som förde befäl öfver en af hans eskadrar, på Helsingfors redd fem holländska handelsfartyg, lät nedhugga en del af besättningen och tog resten till fånga. Han afgaf sedan följande förklaring: det var svenskarnas fel; de höllo Helsingfors besatt, och som deras artilleri var för kraftigt, kunde amiralen ingenting uträtta mot dem; för att ej nödgas retirera utan att hafva utfört någon krigisk bedrift, hade han öfver-fallit holländarna.

Tsarens ministrar, som skickades till de främmande hofven, voro af samma skrot och korn. An voro de öfver-drifvet inställsamma, än öfverdrifvet oförskämda. Den danska residenten skref år 1710 i sin journal: "Segern har

till den grad gjort dessa människor uppblåsta, att de ej veta till sig; de tänka blott på att mottaga hedersbetygelser utan att återgälda dem." Äfven de stodo och stampade i kärret. De flesta voro äfventyrare utan något förflutet, utan skolning; de kommo från stallet eller köket, såsom Mensjikov och Jagusjinskij, eller hade, som Kurakin, dragits från ett patriarkaliskt hems lugna lif, tillbragt i domostroj eller terem. Deras misstag, klumpigheter.358

och fel voro legio. På det ena stället kastades de i fängelse för skuld, på det andra kördes de på porten som lakejer, och öfverallt intrasslade de den härfva. hvars trådar de skulle hålla. Rysslands politiska historia från segern vid Poltava till freden i Nystad liknar ett kaos. Det da-gades dock till sist, tack vare Rysslands lyckliga öde, folkets hjältemodiga tålamod, men äfven, det måste erkännas, härskarens ihärdighet och kraft.

Från Kiev, dit Peter begifvit sig efter slaget vid Poltava, for han till Polen, där rikets stormän med het-manen Sieniawski i spetsen mottogo honom med jubel som den polska frihetens segerrika försvarare. I oktober sammanträffade han i Thorn med August, som för länge sedan ångrat sitt affall. Den trolösa konungen hade innan Karls fullständiga fall sökt att försona sig med sin motståndare. Sedan han och hans son Moritz gjort ett föga ärorikt tåg till Lille med en kår på 9,000 man, som de allierade tagit i sin sold mot Frankrike, hade han ändrat mening.

Han hade skickat general Goltz till Petersburg, fått konungen af Danmark, Fredrik IV, att besöka sig i Dresden och själf rest till Berlin. I början af juli 1709 hade han försonat sig med de tre allierade. Genom defensiv- och offensivalliansen med Ryssland mot Sverige hade han försäkrat sig om Polens tron; samtidigt löstes han genom ett påfligt bref från de löften han gifvit i Altranstädt, bland annat från sin lydnadsplikt mot Leszczynski. Efter svenskarnas nederlag hade denne måst draga sig tillbaka till Pommern med Krassows armékår.

På detta sätt hade kvadrupelalliansen, som Patkul drömt om, kommit till stånd, och Peter hade blifvit dess naturliga öfverhufvud. I själfva Thorn föreslog Danmark honom genom ett utomordentligt sändebud, grefve Rantzau, en direkt allians. En sådan hade tsarens minister i Köpenhamn, Dolgorukij, förr medelst rikliga subsidier sökt att få till stånd. Han hade att börja med lofvat tre hundra tusen riksdaler och hundra tusen under de följande åren

jämte materiel för flottan, sjöfolk och andra fördelar. Numera var det ej frågan om allt detta. Rysslands vänskap hade stigit i värde på den europeiska marknaden. "Jag har ej gifvit något, ej en enda man eller ett enda öre", skref Dolgorukij i oktober, då han underrättade om att fördraget undertecknats.

Äfven på krigsteatern hade Peter den ena framgången efter den andra. Riga, som han själf belägrade i november och där han själf affyrade de tre första bomberna, höll visserligen stånd, men i juni följande år kapitulerade Viborg, som anfölls samtidigt till sjös och till lands, hvarvid tsaren uppträdde som vice-amiral, och i juli intog Sjeremetiev till sist Riga. Kexholm, Pernau, Arensburg och Reval öppnade sina portar eller togos med storm; Karelen, Livland och Estland eröfrades; Kurland öfvergick frivilligt till segrarna, och den regerande hertigen, Fredrik Vilhelm, begärde en af tsarens brorsdöttrar, Anna Ivanovna, till gemål.

Men plötsligen kommo oroande underrättelser söderifrån. I Turkiet hade Karls diplomatiska konst besegrat Tolstojs med klingande argument. Vid Mazeppas död hade den besegrade hjälten fått penningar. Voinarowski hade lånat honom åttio tusen dukater ur det förråd som hetmanen hade fört med sig på sin flykt. Han hade vidare fått hundra tusen riksdaler af hertigen af Holstein och hade lånat hundra tusen riksdaler af bröderna Cooks engelska kompani i Levanten samt fyra hundra tusen af storvisiren Numan-Kuprioli. Han hade sålunda kunnat lämna anständiga penningbelopp åt sina båda agenter Poniatowski och Neugebauer, den sistnämnde en öfverlöpare och för detta lärare till Alexej, hvilken drifvits till att desertera på grund af den dåliga behandling han rönt. Tsarens ministrar däremot ägde ej mer än tjugu tusen dukater och några sobelpälsar för att lägga snaror för muftins dygd, när han fordrade, att konungen af Sverige skulle utlämnas eller åtminstone arresteras. Tolstoj

vågade.

till sist framkomma med ett ultimatum, och genast beslöt man vid ett högtidligt sammanträde i divanen den 20 november 1710 att förklara krig. Den ryska ministern kastades i de Sju tornens fängelse.

Peter, som varit helt och hållet upptagen af sina politiska kombinationer i Centraleuropa, var ej beredd på detta slag och var ej rustad att möta det. De allierade som han skaffat sig på halsen kunde ej bringa honom någon hjälp. Danskarna voro redan ånyo krossade genom ett fullständigt nederlag, som kostat dem sextusen man (i februari 1710), och England hade begagnat sig häraf för att upprepa sina förra försök att åstadkomma en försoning mellan dem och Sverige. För öfrigt hade Peter för tillfället ej ens någon minister i London, ty Matvjejev var så komprometterad, att han nödgades fly for sina fordringsegare (juli 1708). På våren 1710 lyckades visserligen furst Kurakin sluta ett försvarsförbund med kurfursten af Hannover Georg Ludvig, men denna öfverenskommelse, enligt hvilken tsaren ej finge anfalla svenskarna i Tyskland, for så vidt dessa ej självfva anföllo hans bundsförvanter, ansågs till hälften som ett förräderi. Augusts polska undersåtar voro icke bättre tillfreds med sin konungs nya förbindelse med segraren vid Poltava. I början af juli 1711 kom Wollowicz till Moskva för att i deras namn klaga öfver de utpressningar och våldsamheter hvartill de ryska arméerna gjorde sig skyldiga i deras land. Han fordrade, att de därstädes förlagda trupperna genast skulle utrymma Polen, att skadeersättning för de våldsdåd som begåtts skulle gifvas och att Livland och de polska landområdena i Ukrajna och i Litaven på Dnjeprs högra strand skulle återlämnas.

Genom allt detta var ställningen ganska farlig, och dock måste Peter vända ryggen åt norra och västra Europa för att göra front mot söder. Peter, som ej ägde förmågan att uppfatta ställningen på afstånd, genomskådade den fullständigt på nära håll och inför denna förmörkade hori-

sont greps han än en gång af förvirring och ångest. Innan han lämnade Petersburg i april 1711, sökte han betrygga Katarinas och deras barns existens, och Apraxin, som från Don skref för att begära instruktioner, svarade han den 24 april 1711, att, "sjuk och förtviflad, hade han inga order att gifva". Det var i denna sinnesstämning som han begynte fälttåget i Moldau, där han i sin tur fick pröfva på svårigheterna under ett anfallskrig i ett okändt land, med otillräckliga resurser och mot en underskattad fiende.

II.

Den här gången tyckes den anfallsplan för hvilken han bestämde sig hafva varit uppgjord af honom själf personligen. Utan att vara särskildt sakkunnig kan man lätt upptäcka grundfelet däri, Peters företrädare visste nog hvad de gjorde, när de ständigt endast anföllo tatarerna under de krig som de gemensamt med polackarna och de kejserlige förde mot turkarna. Kanatet Krim var en ännu farlig återstod af det stora mongoliska väldet och utgjorde de ottomanska arméernas förpost. Denna var så belägen, att den åt ena hållet, i öster, stängde vägen till Konstantinopel och, med en säker försvarspunkt i fästningen Perekop, nödvändigtvis skulle falla en inkräktare i ryggen, hvilken framträngde på den västra vägen genom Donauländerna, och afskära hans återtågslinie. Detta insåg Katarina II senare och gjorde därför allt för att tillintetgöra Kanatet, och Peter själf tyckes hafva förstått det, då han angrep Turkiet i Azov, där han hade sin reträtt-linie klar på floden. Men ett nytt anfall på Azov kräfde biståndet af en flotta, men den han för detta ändamål byggt i Voronesj låg overksam därstädes, emedan vattnet var för.

1 grundt. Det var mot Jassy han nu vände sig, ty han räknade på hospodarerna i Moldau och Valakiet, Kantemir och Brankovan, och på tillgångarna i deras provinser, liksom Karl hade räknat på Mazeppa och Ukrajna. Han förde med sig en armé på ungefar 45000 man och en väldig lägerpersonal, som ej var till någon nytta. Katarina ledsagade honom med många uppvaktande kvinnor, och de flesta officerarna, isynnerhet utländingarna, hade med sig hustrur och barn. Dessa damer infunno sig dagligen vid samkväm hos den blifvande kejsarinnan, där

man glömde krigets vedermödor.

Dessa gjorde sig dock snart påminta. Kantemir mottog sina gäster med öppna armar, men hade intet att lifnära dem med. Brankovan visade sig först tveksam och tog slutligen parti för turkarna. De förrådsmagasin hvilka på Peters befallning skulle uppföras kommo aldrig till stånd under de brådskande marscherna, och det kunde ej längre vara frågan om att återvinna den förlorade tiden i detta afseende. Tatarerna fyllde sin uppgift att anfalla ryssarna i ryggen, hvarigenom förbindelsen norrut blef afskuren. Man berättade för tsaren om förråd af lifsmedel och ammunition, som turkarna upplagt i Brajla vid Seret, och alldenstund Peter redan var mindre angelägen att strida än att skaffa mat åt trupperna, skickade han general Rönne dit med en kavalleriafdelning och befallde honom möta sig vid Prut, hvilkens lopp han själf ville följa i samma riktning. Men ett annat möte väntade honom, oundvikligt, oförutsedt af honom ensam, ty hans stab säges hafva anat det och varnat därför. På aftonen den 7/18 juli 1711 fann sig hans armé, som genom Rönnes aftågande var inskränkt till 38,000 man, kringränd af turkarna och tatarerna, hvilka besatt de båda flodstränderna med en fem till sju gånger öfverlägsen styrka och ett talrikt artilleri på de omgifvande höjderna. Allt återtåg var af-skuret, och det återstod endast valet mellan död eller fångenskap.

Om man får tro ett åsyna vittne, skall Peter äfven denna gång tänkt på att sätta sin egen person i säkerhet vid den hotande faran och därför vändt sig till en kosack, Ivan Nekulcze, som han trodde skulle kunna föra honom och Katarina genom de fientliga linierna. Enligt andra uppgifter, och dessa äro mycket talrika och sins emellan öfverensstämmande, ehuru äfven de bestridts, skall han hafva gripits af förtviflan, stängt sig inne i sitt tält, ej velat gifva några order eller mottaga några råd samt öfver-lämnat åt Katarina att göra ett sista försök till räddning.

Det ryktbara bref som Peter påstås hafva afsändt till senaten i denna sorgliga belägenhet är allmänt bekant. Han skrifver däri:

"Jag vill härmed meddela er, att jag och hela min här utan eget förvållande blott i följd af falska underrättelser blifvit kringrända af en sju gånger så stor turkisk styrka, så att alla vägar till våra depoter äro afskurna; därför kan jag ej se annat än att vi komma att lida ett fullständigt nederlag eller att jag faller i turkarnas händer. Om detta sistnämnda inträffar, skolen I ej längre betrakta mig som eder tsar och herre eller utföra hvad jag skriftligen befaller eder, så länge jag ej i egen person är hos eder. Men om jag omkommer och I fån säkra underrättelser om min död, så väljen ur eder krets en värdigare än jag till min efterträdare."

Ehuru denna skrifvelse sedermera räknats till offentliga handlingar, är dess äkthet långt ifrån gifven. Originalet finnes ej kvar. Huru har detta forkommit? Det första kända återgifvandet af texten återfinnes i Staehlins Anekdoter, och denne har stödt sig på ett muntligt återgifvande af Sjeremetiev. "Samlingen af lagar" (Polnoje Sobranje Zakonov IV, 712) har med säkerhet hämtat sin text från denna källa. Stilen i skrifvelsen är fullständigt Peters, och äfven sättet att utan tvekan afgöra de mångfaldiga frågor som kunde uppstå i samband med hans fångenskap eller död är karakteristiskt för honom. Huru kunde han.

emellertid lämna sin naturliga arfvinge alldeles ur räkningen, vid en tid då brytningen med Alexej ännu ej ägt rum? Han hade just kort förut tänkt på att gifta bort honom för att befästa tronföljden. Vidare förefaller det egendomligt, att "den värdigare" endast skulle väljas inom senaten, vid en tid då de medarbetare som tsaren satte högst, såsom Apraxin, Golovkin och Mensjikov, ej tillhörde denna församling. Men äfven andra osannolikheter måste tagas med i räkningen. I flera andra bref, som skrefvos några dagar därefter och som säkert äro autentiska, nämner Peter ej ett ord om denna så viktiga skrifvelse. I ett af dem talar han öppet om de fel som störtat honom och hans armé i en så förtviflad belägenhet.

Angående Katarinas uppträdande vid detta tillfälle hafva vi att välja mellan Peters egna tämligen tvifvelaktiga uppgifter och vittnesbörden från några personer ur de båda lägren, hvilka spelade en foga framskjuten roll vid

detta tillfälle. De senare veta i allmänhet ej af, att hon varit på något sätt tveksam. Poniatowski säger endast, att Peter vågade sig på att afsända en parlamentär till det turkiska lägret. Brasey från Lyon, som tjänstgjorde som underofficer i den ryska hären, hade tillfälle att på nära håll iakttaga Katarina vid detta tillfälle och meddelar en detaljerad skildring: "Hans cæsariska majestät (Peter),general Janus, generallöjtnanten baron von Osten och fältmarskalken (Sjeremetiev) hade en långvarig enskild öfverläggning. De gingo alla fram till generalen baron Hallart, som på grund af sitt sår satt i sin vagn, och på platsen mellan generalens vagn och baronessan von Ostens, i hvilken satt fru Bouche (hustru till en generalmajor), beslöts det, att fältmarskalken skulle skrifva ett bref till stor-visiren och anhålla om vapenhvila1)". Hallarts dagbok, hvilkens uppgifter bekräftas af den danska ministern Juels, säger uttryckligen detsamma. Enligt Juel är det till och med

V Mémoires del. 1. sid, 79 och följ.

osant, att 'Katarina lämnat ifrån sig sina juveler för att därmed muta visiren. Hon nöjde sig med att fördela dem bland gardesofficererna för att bringa dem i säkerhet och återfordrade dem sedermera l).

På ett eller annat sätt lyckades man afvända katastrofen. Visiren, som skickat tillbaka en första pariamen-tär utan svar, gick därefter in på att underhandla. Sja-firov fick i uppdrag att i tsarens namn föreslå fredsvillkor, som voro afpassade efter de båda härarnas olika ställning. Alla platser, som eröfrats från Turkiet, skulle återlämnas, Livland och de öfriga kustländerna skulle lämnas åt Sverige med undantag af Ingermanland och Petersburg — som ersättning för Petersburg gick Peter in på att, om så fordras, afstå från Pskov och andra städer till och med i det inre af Ryssland —; Leszczynski skulle återuppsättas på tronen och krigsskadeersättning och gåfvor till sultanen skulle lämnas. Sjeremetiev lyckades emellertid att sluta fred nästan för intet. Azov skulle återlämnas, några små gränsfästningar skulle raseras, tsaren skulle förbinda sig att ej vidare lägga sig i Polens aftärer; konungen af Sverige skulle obehindradt få återvända till sitt land. Enligt Hammer, som rådfrågat turkiska källor skola de bakschisch som stor-visiren vid detta tillfälle erhållit och delat med sig med kiajan,a) ej öfverstigit 200,000 rubel. Den tyska historikern tror för sin del, att Katarina trädt emellan och offrat sina diamanter. En ring, som tillhört henne återfanns senare bland kiajans ägodelar. Men visiren och kiajan hade ju kunnat taga allt, både Peter, hans hustru och hans här!

Dessa förhållanden kunna endast erhålla sin förklaring, om man granskar turkarnas krigshistoria i allmänhet.

Det förefaller då, som om ottomanerna alltid voro angelägna att få återvända hem, nöjda med den minsta

1) Juel. En rejse til Rusland, Köpenhamn 1893 sid. 422. V Geschichte d. Ostnanischen Reichs. Pesth 1828 del. VII, sid. 157..

fordel, om de blott sluppo anstränga sig öfver höfvan. Deras elittrupper med janitsjarerna i spetsen voro nyckfulla och utan disciplin. Under förhandenvarande omständigheter inbillade de sig nog, att segraren vid Poltava skulle sälja sitt lif och sin frihet dyrt, och Sjafirov stärkte dem i denna öfvertygelse genom sitt uppträdande och språk. Konsten att imponera, som ryssarna lärt i Bysans' skola och vidare utvecklat i lidandets, är traditionell i deras land. De turkiska trupperna voro föga angelägna om en större framgång än den de kunde vinna utan svärdsslag och alldeles likgiltiga för Leszczynskis och Karl XII:s öde. De visade sig därför obenägna till strid, och visiren, som visste hvad det kostade att göra dem emot, ställde dem tillfreds. Freden undertecknades.

Liksom alltid hämtade sig Peter med underbar hastighet från sin förskräckelse och fattade åter mod. Han skref samma dag till Apraxin och sade, att han aldrig varit i ett så förargligt läge, "sedan han börjat tjänstgöra", men tillfogade omedelbart., "att hans förluster å ena sidan tjänade till att stärka de ojämförliga förvärf han behållit på andra håll". Samtidigt begagnade han sig af alla kryphål han kunde hitta på. Då han befallde Taganrogs raserande, gaf han order att icke röra vid grundmurarna, "ty förhållandena kunde blifva andra", och han ville ej höra talas om att lämna tillbaka Azov eller utrymma Polen, innan Karl XII hade lämnat Turkiet. Förgäfves påpekade man för honom, att Porten ingalunda ingått på sådana villkor. Sjafirov och Sjeremetievs son, som han

nödgats skicka till Konstantinopel som gisslan, skulle utsättas för stor fara. Detta bekymrade honom föga, och han lät dem i oktober 1712 insättas i de Sju tornens fängelse tillsammans med Tolstoj själf. Han gaf blott vika — och då blott till hälften — inför den direkta hotelsen, att fientligheterna skulle återupptagas. Han lämnade då Azov ifrån sig och medgaf en ny gränsreglering, hvilken turkarna fordrade, men fortfor att vilse-

leda dem med falska uppgifter om det antal trupper som han hade stående i grannskapet af Warschau och genomdref till sist hvad som låg honom mest om hjärtat, nämligen att Karl, som vägrade att lämna Bender, efter kalabaliken fördes bort och hölls fången i sultanens slott Timurtasj, nära Demotika. Karl hade i tumultet förlorat fyra fingrar, ena örsnibben, nästippen, och dessutom var det slut med hans krigiska propaganda i Turkiet.

III.

Peter ansåg sig nu kunna göra ett hastigt slut på sitt krig mot Sverige. Hans lands utblottade tillstånd och oredan i finanserna gjorde detta till en trängande nödvändighet. Han tog olyckligtvis ej med i räkningen de allierade han skaffat sig. Stralsunds belägring, som de företagit gemensamt i september 1712, väckte slutligen Europas ogillande. Ryssarna, danskarna och sachsarna förnötte tiden med att gräla sins emellan och förhärja den kringliggande trakten. Efter det Spanska successionskrigets slut hade man anledning att frukta, att England, Holland och Österrike skulle blanda sig i Nordens angelägenheter, hvarför Peter skickade furst Kurakin till Haag för att söka utverka ett löfte, att hans eröfringar från Sverige skulle få bibehållas mot att Peter skickade hjälptrupper mot Frankrike. Hans sändebud mottogs ganska kallt. De allierades uppträdande i Pommern lockade ej till att göra gemensam sak med dem. Och året slutade med ett fullständigt nederlag för den sachsiskt-danska arméen, hvilken i Mecklenburg förföljt den sista svenska hären, som ännu var i fält under Stenbock.

Följande år gick det ej bättre. Då det på kon-

gressen i Utrecht såg ut som om England och Frankrike skulle närma sig till hvarandra, for Peter till Hannover för att draga kurfursten på sin sida. Han fick endast artiga ord till svar på sin anhållan. Han vände sig då till Preussen, där konung Fredrik I nyligen dött. Preussen hade hittills följt en taktik, som kan sammanfattas sålunda: att ingenting göra, men dock söka erhålla något för egen del; att låta andra slåss och begagna sig af villervallan för att tillägna sig en del af bytet. Det fick ett anbud att erhålla Elbing utan att i utbyte gifva annat än ganska obestämda löften. För att gå längre fordrade det redan nu hvad som Fredrik den Store sedermera genomdref, nämligen Polens omedelbara delning. Vid ett besök hos den nya konungen, Fredrik Wilhelm, kunde Peter öfvertyga sig om, att regentförändringen i intet afseende ledt till en förändring af de politiska principerna.

Vid sin återkomst till Petersburg i mars 1713 beslöt han att för egen del slå ett stort slag genom att anfalla Finlaüd, Sveriges "närande moder" som han kallade det1). Händelsernas utveckling skulle visa, att han vann mest på att på egen hand sköta sina affärer. Landets förnämsta stad, Abo, togs nästan utan motstånd i augusti, i oktober slogo Apraxin och Michail Galitsin svenskarna vid Tammerfors. I Tyskland däremot var 1713 års fälttåg olyckligt utom för Preussen, som endast kom med anspråk utan att deltaga i kriget. Instängd i Tönningen tvangs Stenbock af Mensjikov och de allierade att kapitulera den 4 maj, och Stettins fall blef en följd däraf; men då segrarna kommo i delo om rofvet, gick Preussen, som vägrat att bistå belägringsarméen med sitt artilleri, ädelmodigt nog in på att försona dem genom att själf förlägga en besättning till staden, och sekvestern af Stettin, som förskaffade det detta goda kàp, omfattade äfven Rügen, Stralsund, Wismar

') Bref till Apraxin, den 30 oktober 1712.

och hela Pommern. Å andra sidan förklarade sig konung Fredrik Wilhelm beredd "att offra sitt blod för tsaren och hans efterträdare u.

Danmark, som var föga tillfreds med detta arrangemang, protesterade och fordrade garantier mot Preussens, Holsteins och Rysslands ärelystna planer. Det visade sitt missnöje genom att vägra att gå in på en uppgörelse med Hannover, hvarigenom Peter efter drottning Annas död och kurfursten •Georgs uppstigande på Englands tron hoppades vinna sistnämnda makts understöd.

o

Ar 1714 fortsatte tsaren ensam striderna till lands och sjös, och lyckan fortfor att le mot honom. Efter Ny-slotts intagande, hvarigenom Finlands eröfring fullbordades, besegrade han personligen den svenska flottan den 25 juli mellan Helsingfors och Åbo. tillfångatog schoutbynachten Ehrenskiöld och bemäktigade sig Åland. Vid återkomsten till "sitt paradis", hyllades segraren med all möjlig pomp och ståt, och Peter utnämndes till belöning för sina bedrifter af senaten till vice-amiral.

Men i november anlände Karl helt oväntadt till Stralsund. Han uppsökte Lybecks administratör, som under hertig Karl Fredriks minderårighet förde regeringen i Holstein. Hertigen, som var Karl XII:s systerson, ansågs som presumptiv arftagare till svenska kronan. Men under tiden hade danskarna tagit hans holsteinska arfland i besittning öch tycktes benägna att bibehålla det. Karl XII syntes •ensam vara i stånd att nu hindra dem därifrån. Emellertid inträffade i Stralsund en oväntad händelse, som tycktes skola ännu mer intrassla den långvariga nordiska krisens redan förut invecklade härfva. Lybecks administratör var åtföljd af sin minister, som hastigt blef den svenska konungens gunstling och mest inflytelserika rådgifvare. Huru detta tillgick är omöjligt att förklara, ty mannen hade intet, som kunde tala till hans förmån. Han hade ett frånstötande utseende och ansågs i allmänhet skyldig och i stånd till de afskyvärdaste dåd. Då han inom kort blef inblandad i

underhandlingarna om Europas pacificerande, beklagade sig den franska ministern i Haag Chàteauneuf öfver att nödgas hafva att göra "med en man, hvilkens ärlighet med allt skäl kunde betviflas". Stanhope kallade honom en "skurk" och anklagade honom för att hafva sålt sig till kejsaren. Antipatisk och misstänkt af alla, väckte han öfverallt, misstroende och fasa. Hans namn var baron Görtz.

I början af 1715 tycktes det till en tid-vilja ljusna för de allierade. Då Danmark gick in på att afträda Bremen och Verden till Hannover och Preussen gjorde min af att foga sig i Frankrikes medling mellan detta land och Sverige, förmåddes konung Georg att i egenskap af kurfurste af Hannover förklara Sverige krig. Men inom kort uppstodo nya förvecklingar och svårigheter. Danskarna fordrade, att engelska flottan skulle samverka med dem, hvilket kurfursten hvarken kunde eller ville lofva, och då den engelska flottan stannade kvar i sina hamnar, förblef den danska arméen i sina kvarter. I maj biträdde Preussen alliansen, men endast för att bemäktiga sig Stralsund, hvarifrån Karl XII undkommit före kapitulationen (den 12 december). Peter, som kvarhölls i Polen och icke deltagit i belägringen, var mycket missnöjd häröfver. Han trodde sig kunna få fast fot i Tyskland genom att gifta bort sin brorsdotter Katarina Ivanovna med hertigen af Mecklenburg-Schwerin, Karl Leopold, hvilken skulle få de mecklenburgska städerna Wismar och Warnemünde, som Peter hoppades kunna taga från svenskarna. I april 1716 föll Wismar också i de allierades händer, men dessa vägrade att låta. Repnin, som anförde den ryska styrkan, inkomma i staden. Ännu en ' gång hade Peter gått konungens af Preussen ärenden. -

Han fick under loppet af den följande sommaren en ersättning, som var smickrande för hans egenkärlek. I augusti mönstrade han ombord på Ingerrmnlanå, hvartill han själf uppgjort konstruktionsritningarna, de ryska, danska), holländska och engelskà eskadrarna, som samlats under häris

befäl på Köpenhamns redd. England och Holland voro endast närvarande för syns skull, men man hade öfverenskommit om en gemensam aktion mot Skåne af de ryska och danska flottorna, och ehuru de båda andra flottornas närvaro endast tjänade som en demonstration, gaf den dock de allierade ett kraftigt moraliskt stöd. Olyckligtvis upphörde enigheten, i samma stund som det egentliga samarbetet skulle börja. Man misstrodde hvarandra ömsesidigt och på-bördade hvarandra afsikter, som vore främmande för det man nu förehade.

Förgäfves utvecklade Peter all sin energi. Han ilade till Stralsund för att påskynda de danska transportfartygens ankomst, då de läto vänta på sig, och utsatte sig för de fientliga batteriernas eld under farliga rekognosceringar. Hans slup Prinsessa/n genomborrades af en kanonkula. Vid september månads ingång hade man ännu ej rört på sig, och det ryska högkvarteret förklarade då enhälligt, att expeditionen borde uppskjutas till följande sommar. Genast upphäfde de allierade ett anskri af ovilja: Peter hade afkastat masken och öfverenskommit med svenskarna om en delning af Pommern och Mecklenburg. Han hade endast kommit till Tyskland för detta ändamål. Kanske ville han till och med komma åt Köpenhamn. Den danska hufvudstaden sattes i försvarstillstånd, och vapen utdelades bland borgarna därstädes. Hannover visade sig mest upp-retadt, ty förslaget om den ryska prinsessans giftermål i Tyskland vann så ringa anklang i detta land att det för att förebygga detta erbjöd tsaren en allians med England och den engelska flottans samverkan, mot att han afstod från sina planer. Det påstås, att konung Georg till och med velat gifva amiral Norris, som var högsta befälhafvare på fartygen i de danska farvattnen, befallning att bemäktiga sig den ryska härskarens person och borra hans eskader i sänk. Stanhope, som skulle framföra detta uppdrag, låtsade vilja rådgöra härom med sina ämbetsbröder, de andra ministrarna, för att konungen skulle få tid att lugna sig. Men Peter fick afsmak för sina bunds-.

förvanter. Han gaf sina trupper order att draga sig från Danmark mot Rostock. Sjeremetiev skulle stanna i Mecklenburg med hufvudstyrkan, och själf begaf han sig till Amsterdam, dit Görtz lockade honom med glänsande löften.

IV.

Görtz, som varit hertigens af Holstein minister, innan han blef Karl XII:s, försökte först att rädda sin holsteinska herre ur den kris under hvilken han hotades med undergång samtidigt med konungen af Sverige. Han underhandlade med Preussen, Hannover och konungen af Polen för att försäkra sig om en del af rofvet vid Karls fall, och med tsaren för att få en rysk prinsessa till gemål åt hertigen af Holstein, hvarefter denne skulle bestiga Sveriges tron. Han förrådde så att säga på förhand sin blifvande herre och vann endast genom sina åtgöranden anseende som den opålitligaste diplomaten i Europa. När de allierade afvisade honom och Danmark intog Holstein utan motstånd från något håll, var det dock med fullkomlig uppriktighet, som han vände sig till den svenska hjälten vid hans återkomst från Turkiet. Att söka Holsteins räddning, att låta Karl få öfvertaget, att för den skull inskränka antalet af dennes fiender, att isolera Danmark och bereda Georg af Hannover svårigheter med den stuartska pretendenten och att därpå direkt underhandla med tsaren, till och med med Preussen, om möjligt med Frankrikes bemedling, detta var den plan han nu uppgjort.

Vid sin ankomst till Holland, hvarest Görtz vistats sedan i maj månad 1716, var Peter ej obenägen att lyssna till dennes förslag. Den skotska läkaren Ereskins, en anhängare till hertigen af Holstein, som Görtz lyckats skaffa

.os tsaren, hade bearbetat honom i den riktid angår Frankrikes medverkan föreföll den s' plan innehöll i grund och botten endast .dtanke, som det sista franskt-svenska fördraget Dril 1715. Frankrike hade genom detta för-tt understödja Karl XII:s ansträngningar att .a besittningar vid Östersjön samt hertigens af >råk. Sålunda, — hvilket man ock anmärkt, s' plan af franskt ursprung. Den utgick från och Torcy. Det gällde för denna konung och • att rädda från undergång de allianser, som Iraden betryggat Frankrikes ställning i Cen-snt emot Romerska Riket. Turkiets och Polens och Rysslands segrar öfver Svorige hade under-*nstrika byggnaden. Tanken på att återupp-I andra material genom att hänvända sig till lft hade ännu icke mognat, och det kräfdes att den skulle öfvervinna slentrianen och en berättigad hänsyn till gamla, aktningsvärda Görtz' plan tillgrep tills vidare en ganska an-lsåtgärd.

Ji till november 1716 drefvos i Haag mycket handlingar. Görtz, den svenska ministern i Sparre, general Ranck, en svensk i hessisk Karl XII:s hängifna vän Poniatowski råd-Kurakin och Dubois, som regenten skickat från Paris, samt pensionären Heinsius. Peter visade sig allt mindre och mindre gynnsamt stämd mot sina tyska

bundsförvanter. Katarina, som skulle följa honom till Amsterdam, nödgades stanna i Wesel, där hon den 2 januari 1717 födde en son, tsarevitj Paul, hvilken endast lefde några dagar. Denna olyckliga händelse tillskref Peter den dåliga behandling hon rönt på resan genom Hannover. Hennes kusk hade till och med fått stryk. Olyckligtvis kom Dubois till Holland med helt andra planer i hufvudet än att understödja Görtz. Ludvig XIV fanns ej mera i lifvet. Led-374

WALItfZKWKKl

ningen af den franska politiken liade glidit nr Torcys händer, ocli regenten hade skickat Dubois till Stanhope för att med England öfverenskomma om en sak, som under någon tid ställde alla andra hänsyn och planer i skuggan, nämligen den åtrådda successionen efter den stora konungen.

Görtz7 nederlag berodde på att dessa förargliga omständigheter kommo emellan. Då Frankrike gjorde undanflykter, försökte Peter att närma sig England. Men i .februari 1717 anklagades den svenska ministern i London Gyllenborg för att hafva legat i hemligt förstånd med den engelska tronpretendenten och häktades. Den ryska residen-ten Vjesselovskij var äfven föremål för liknande misstankar. Han sökte rentvå sig, så godt han kunde, och tsaren sände Kurakin till hans undsättning med ett förslag till ett förmånligt handelsfördrag såsom inledning till en politisk allians. Men genast fordrade man af sändebudet Mecklenburgs utrymmande som en förberedande åtgärd. Peter måste erkänna, att han ingenting kunde uträtta på det hållet. Konungen af England och kurfursten af Hannover voro ense i att drifva honom ur Tyskland och från Östersjön. Peter vände sig då ånyo till Frankrike och i mars 1717 beslöt han att i egen person fresta sin lycka därstädes. Gynnsamma underrättelser hade kommit från Berlin. Preussen syntes benäget att söka åstadkomma en öfverenskommelse och själf biträda denna. Jag skall återkomma till en utförligare redogörelse för tsarens vistelse i Paris och för den framgång hans egna diplomatiska försök där rönte. Den var ringa. Yid återkomsten från Paris till Amsterdam undertecknade dock hans ministrar Golovkin, Sjafirov och Kurakin jämte Chàteauneuf i Frankrikes namn och Cnyphausen i Preussens ett fördrag, hvars hufvud-punkt var godkännandet af Frankrikes medling för att bringa det Nordiska kriget till slut. Och på det sättet var det dock Görtz som till sist dref sin vilja igenom.

Den osympatiska diplomaten hade vunnit tsarens per-PETER I)EN STORE

375

sonliga bevågenhet. Peter mottog honom i hemlighet på slottet Loo och gillade fullständigt alla hans förslag. Han gaf honom i uppdrag att till Karl framställa förslag om en separatfred och förband sig att ingenting göra under tre månader. Det var med pass från den ryska härskaren som Görtz for till Reval för att därifrån begifva sig till sin herre i Sverige. Följderna af detta nya diplomatiska trassel visade sig snart. I början af januari 1718 väckte gener alfälttygmästaren Bruces och kanslirådet Os termanns plötsliga afresa stort uppseende i Petersburgs politiska värld. Hvart begåfvo de sig väl? Den holländska residenten van Bie anmärkte, att Bruce låtit inpacka "nya praktfulla kläder och bordskärl af silfver". Som han var bekant för sin sparsamhet, föreföll denna lyx misstänkt, och "de grof-heter och otidigheter" hvarmed Ostermann besvarade den hannoveranska residenten Webers diskreta frågor under förklaring, att han for ut på en inspektionsresa, lugnade Weber ingalunda1). I maj visste hela Europa hvad saken ällde. Bruce och Ostermann sammanträdde som representanter för Ryssland på Åland med de svenska representanterna Görtz och Gyllenborg för att underhandla om fred. För att göra ett hastigt slut på alla rangstrider hade man tagit bort en skiljevägg mellan två rum och ställt öfverläggningsbordet i midten, till hälften i det ena rummet, till hälften i det andra. Det var svårare att komma öfverens om föremålet för förhandlingarna, ty Görtz fordrade statens quo ante och att alla eröfringar från Sverige skulle återlämnas, men Peter gick endast in på att utrymma Finland. Medgifvas måste dock, att tsaren i andra afseenden visade sig mycket frikostig och erbjöd Sverige all den ersättning det ville skaffa sig från konungens af England tyska besittningar, hvilka det dock naturligtvis självt finge söka bemäktiga sig. Han skulle dock hjälpa till; om så fordrades, skulle han till och med under-

') Van Bie till Heinsius den 21 januari 1718..376

stödja den engelska pretendenten. Då svenskarna ej vidare tycktes uppskatta dessa förmåner, uppmanade han sina underhandlare att försöka med mutor. Gyllenborg var helt visst ej en man, som ville tillbakavisa goda ryska jordegendomar. Men då man meddelade honom, att han-noveranarna å sin sida köpt den svenska ministern von Mül-lern, var han naiv nog att blifva upprörd däröfver. Rykten, som samtidigt spredos om en folkresning i Ryssland med anledning af processen mot Alexej, Karl XII:s envishet, då hans förhoppningar ånyo vaknade till lif, och svårigheten att återtaga Stettin från Preussen, som konungen af Sverige ej längre ville öfvergifva, satte allvarliga hinder för en snabb uppgörelse, och så inträffade katastrofen vid Fredrikshald, hvarigenom underhandlingarna af brötos. Karl dödades den 30 november 1718. Anklagad för att hafva stått i hemligt förstånd med Ryssland mot Sverige, fängslad och dömd på befallning af Ulrika Eleonora, som var gift med arfprinsen af Hessen-Cassel Fredrik och efterträdde sin broder, besteg Görtz' schavotten. Den stora nordiska krisen inträdde i ett nytt skede.

Y.

o 0

Underhandlingarna på Åland upptogos ånyo. Nu trädde friherre Lillienstedt i Görtz1 ställe, och Peter skickade dit Jagusjinskij med uppdrag att framkomma med ännu mera lockande fredsanbud. Han afstod till och med från anspråken på Livland. Som detta icke var nog, vidtog tsaren ytterliga tvångsåtgärder. Med en väldig rysk flotta på 30 större krigsfartyg och 130 galerer företogs i juli 1719 ett angrepp mot svenska kusten, och generalmajor Lascy trängde in i landet, där hundra trettio byar samt

otaliga kvarnar, magasin och fabriker nedbrändes. En afdelning kosacker trängde fram ända till hufvudstadens omedelbara grannskap. Men Karls hjälteskugga sväfvade ännu öfver hans fosterland, och Sveriges regering och folk härdade modigt ut under pröfningarna. Då Ostermann infann sig i Stockholm som underhandlare, förklarade prinsen af Hessen-Cassel och kanslipresidenten Cronhielm, att de voro beredda att underlätta de ryska truppernas landstigning och därefter i en afgörande drabbning göra slut på striden. Genom att afträda Bremen och Verden till Hannover vann Ulrika Eleonora Englands understöd. Hofvet i Wien, som stod på spänd fot med det petersburgska på grund af historien med tsarevitj Alexej, ådagalade allt tydligare sina gamla sympatier, hvilka det af afund mot Preussen hyste för Sverige. Genom det engelska kabinettets bemedling försonades Sverige i juni 1720 med Danmark, på de villkoren att Sverige utbetalade en skadeersättning på 600,000 dukater och afstod från tullfriheten i Öresund, mot att Danmark återlämnade alla eröfringar i Pommern och Norge. I Haag var Kurakins ställning sådan, att han måste söka vinna Spaniens understöd. Den franska resi-denten La Vie skref från Petersburg:

"Häftigheten i tsarens rörelser och de vredesutbrott hvilka öfverfalla honom äro ett tecken på de våldsamma lidelser hvaraf han behärskas . . . Naturens funktioner äro afbrutna genom en sömnlöshet, som ej ger honom någon ro, och hans omgifning utsprider, att spöken äro anledningen härtill, emedan man vill dölja orsaken till hans ängslan, hvilken är mer än uppenbar.u 1)

Denna uppenbara orsak var ingen annan än den, att Peter såg resultatet af tjugu års ansträngningar stå på spel, då hans allierade afföllo, hvilka han oförsiktigt skaffat sig under segerns dagar och som nu blott tänkte på att göra honom segerbytet stridigt. Och det var ett utmattadt,

') Den 6 juni 1719..

genom de ändlösa krigen till det yttersta bragt folks kropp och själ, som hotade tsaren under kvalfulla nätter. Dit hade han nu kommit genom sina förbindelser med de europeiska stormakterna, genom sina försök att drifva storpolitik tillsammans med dem och genom hela den stora diplomatiska apparat han satt i gång i enlighet med deras traditioner.

Till all lycka för honom hade stormakterna större lust än förmåga att låta honom dyrt betala sin oförsiktighet och förmätenhet. I maj 1720 visade en engelsk eskader, som under Norris befäl kom till Reval, en hotande hållning.

Den förenade sig med den svenska flottan och efter några försök att skrämma ryssarna inskränkte den sig att bränna en isba och en banja (bad), som några arbetare uppfört på en närbelägen holme. Under tiden hade en rysk truppafdelning under general Mengden ånyo landstigit i Sverige, där 1026 bondgårdar nedbrändes. aDet är en betydande skada", skref Mensjikov med anledning häraf, "som de båda förenade flottorna tillfogat ers majestät på ön Nargin. Men vid närmare eftersinnande får man trösta sig och öfverlämna isban åt den svenska flottan och banjan åt den engelska."

Nu var det Frankrikes tur att uppträda på skådeplatsen. Men dess mellankomst, som var mera fruktbringande, var af fredlig art och gagnelig för de båda länderna, hvilka längtade efter fred. Den ledde till en ny sammankomst i april 1721 af ryska och svenska underhandlare i Nystad. Campredon, som med tsarens medgifvande strax förut rest till Stockholm från Petersburg, hade banat väg därför. Från Sveriges sida gjorde man knappast några svårigheter utom rörande hertigen af Holstein, hvilken Peter äfven gifvit oförsiktiga löften. Denna furste hade efter sin morbroders död blifvit rättmätig arftagare till svenska kronan, och Peter hade kommit på den idéen att understödja och begagna sig af hans tillbakavisade anspråk till fördel för den ryska politiken. Karl Fredrik hade på tsarens

inbjudning kommit till Petersburg i juni 1720. Där hade han mottagits på det mest smickrande sätt. Han fick löfte om Peters dotter tsarevnan Annas hand. Katarina lär offentligen hafva förklarat för honom, "att hon skulle vara lycklig öfver att blifva svärmoder till en furste, hvilkens undersåte hon kunnat vara, om ej lyckan svikit Sverige".

Den bysantinska, såväl som den västerländska politikens traditioner hade lärt tsaren att föga fasta sig vid gifna löften, och han kastade obesväradt öfver bord den olyckliga hertigen, hans anspråk, hans ärelystna planer och förhoppningar. Den 3 september 1721 anlände en kurir till Viborg, medförande underrättelse till tsaren, att fred var sluten. Livland, Estland, Ingermanland, en del af Karelen med Viborg samt en del af Finland hade definitivt kommit i ryssarnes händer mot en skadeersättning af två millioner riksdaler. Polen på den ryska sidan och England på den svenska voro inbegripna i fördraget. Det var ej tal om hertigen af Holstein.

Moskvaväldets stora utveckling från en österländsk kontinentalmakt till en västerländsk sjömakt var nu fullbordad. Europa hade fått en ny politisk faktor, som måste allt mer och mer tagas med i beräkningen. Peter själf hade nått slutpunkten för sitt svåra arbete och sin fruktansvärda lärotid. Han kunde nu njuta af bifallsjublet från sitt folk, som öfveransträngda utmattadt och till sist ångestfullt följt honom ända till målet och nu delade hans öfversvallande glädje och hans känsla af outsäglig lättnad. Han återvände genast till Petersburg. Han for uppför Neva under oafbrutna fanfarer och salut från de tre kanonerna på hans jakt Troitsa. Folkmassan strömmade till landningsplatsen. Den varsnade på afstånd tsaren, där han stod i förstäfven af fartyget och viftade med sin näsduk under rop af Mir! Mir! (fred). Han hoppade i land, vig och rörlig som i sin ungdoms dagar, och skyndade genast till Treenighetskyrkan, där en tacksägelsegudstjänst firades. Under tiden hade en träestrad hastigt uppförts på platsen.

framför kyrkan. Man ditförde öl- och brännvinstunnor. Peter uppsteg på estraden, sedan han ägnat Gud sin hyllning och tacksamhet, talade i rörda ordalag om den stora händelsen och gaf, sedan han tömt ett glas brännvin, tecken till dryckeslagets början. Flottans officerare kommo och lyckönskade honom samt bådo honom mottaga amiralsgraden till bekräftelse på den nya plats som landet och dess härskare nu hade att intaga vid Östersjön. Han gaf härtill sitt bifall. Senaten hyllade honom med tre nya titlar: uFäderneslandets fader — Peter den Store — Kejsare." Nu tvekade han. Hans företrädare och han själf hade redan förut frestats med denna titel. Från och med det sextonde århundradet hade anspråk uppstått i Ryssland, att ordet tsar skulle betraktas som liktydigt med Cæsar eller Kaiser. Detta var ett tecken på att man förnekade det asiatiska ursprunget hos en makt, som sökte blifva likställd med öfriga europeiska makter. Titeln tsar, som ursprungligen tillkom Kazans tatariska furstar, motsvarar det persiska sar, det engelska sir och det franska sire. Vid ett fördrag, som slöts mellan kejsar Maximilian och storfursten Vassilij Ivanovitj, tilldelades så godt som af misstag kejsartiteln åt den moskovitiska

fursten. Sedan var saken länge oklar; men ännu 1711 nödgades Kurakin att i bref från drottning Anna till Peter radera epitetet tsarisk, som tillades majestät. Peter föreföll ganska likgiltig för dessa anspråk och snarare obenägen därför, hvilket han uttryckte med följande kraftiga och målande ord: "Det luktar mögel." Han gaf nu vika, men med en inskränkning: han skulle kallas kejsare öfver alla Rysständerna, ej kejsare öfver Österlandet, såsom man önskade. Han var ej blind för de svårigheter det skulle möta att få denna nya titel erkänd af Europa. I själfva verket voro Frankrike och Holland till en början de enda som tycktes vilja gå in på förändringen. Sverige gjorde det först 1723, Turkiet tio år senare, England och Österrike 1742, Frankrike och Spanien 1745 och Polen, som var mest direkt

intresserad i frågan, först år 1764, vid Poniatowskis tronbestigning och straxt före den första delningen.

AUa Rysständers Ryssland, som omfattade provinser, hvilka för fem hundra år sedan vunnits för den europeiska civilisationen under Polens herravälde, gjorde nu definitivt sitt inträde i historien.

Vid den festlighet som firades med anledning af antagandet af den nya titeln afbrände den nye kejsaren själf fyrverkeriet, ty den fyrverkare som fått i uppdrag att göra det hade berusat sig. Peter drack själf omåttligt och hade roligare än alla hans undersåtar tillsammans. Men dagen därpå steg han som vanligt tidigt upp och började åter arbetet. För honom betydde ej freden detsamma som hvila. Jämte, till och med öfver de materiella fördelar som utgjorde den omedelbara vinsten ville han af freden draga en moralisk vinst, som ej ännu var uppenbar, men som skulle visa sig omätlig. Han ville, att denna tjuguåriga kamp framför allt skulle vara en lärotid, "med trefaldiga och hårda studiersåsom han yttrar i ett bref, som han enligt sin vana skref till sina vänner för att förkunna dem den lyckliga händelsen. Men att äga kunskaper är intet; man måste draga nytta, och det genast, af det man lärt. Huru? Åter börja krig? Hvarför icke? Som han ej själf kände sig trött, fäste han ej något afseende vid sitt folks utmattning. Och nu frestade honom ett nytt krigiskt företag, som skulle afslöja en ännu vidsträcktare synkrets än den som kunde ses från "fönstret, som var öppnadt mot Europa" åt Östersjön till. Historieskrifvaren, som* följer honom, är nära att mista andan..

VI.

Samtidigt med att Peter kämpade för att utvidga sitt rikes gränser och sitt inflytande mot väster, förlorade han ej ur sikte sin östra gräns. Redan 1691 hade borgmästaren i Amsterdam Nikolaus Witsen fäst hans uppmärksamhet på betydelsen af handelsförbindelser mellan Ryssland och Persien. Ar 1692 hade dansken Isbrands resa i Kina varit af epokgörande betydelse för kännedomen om detta land. En af Peters hängifnaste medhjälpare vid byggandet af fartyg och vid kanalanläggningar, engelsmannen John Perry, hade å sin sida genomforskat kustlandet vid Kaspiska hafvet, där sedan midten af sextonhundratalet Astrachan varit en viktig nederlagsort för den armeniska och persiska handeln. Flera gånger upprepade försök att vinna marknad i Peking, där vid samma tid en rysk kyrka grundlades, hade visserligen icke ledt till några resultat. Öfverste Ismajlov, som skickats dit som sändebud år 1719, hade stött på motstånd från jesuiterna, som fått fast fot därstädes. Men denna motgång hade endast stärkt Peter i hans plan att på annat håll bana sig väg till yttersta Östern. I brist på Kina fick man nöja sig med Indien. Tanken på att han där skulle möta och stöta tillsammans med England hade säkerligen ännu icke uppstått hos honom. Han tänkte blott på att få sin andel ur den stora skattkammare hvarest alla de europeiska makterna funnit rikedomar. Han hade blott i sikte Khiva och Bukhara, de första anhaltstation-erna på vägen till Oxus, hvilken skulle föra honom till Delhi, hvarifrån engelsmännen ej ännu förjagat Stora Mo-gul. Ryska köpmän hade redan befarit den vägen. Efter det olyckliga fälttåget 1711 blef frestelsen allt större att i öster vid Kaspiska hafvet återvinna hvad som förlorats i söder vid Svarta hafvet. År 1713 väckte en turkmenisk hoctøa, som kommit till Moskva, genom sina skildringar

ytterligare Peters åtrå. Det funnes guld vid Amu-Darjas (Oxus') stränder, och denna flod, som fordom haft sitt

aflopp i Kaspiska hafvet, men som Khivafolket ledt in i Aralsjön af fruktan för ryssarne, kunde åter föras in i sin ursprungliga strömfåra. Kriget mot Sverige lade hinder i vägen för en större es^pedition, men Peter kunde ej stäfja sin lust, utan började med dessa småexpeditioner, som sedermera skulle blifva så ödesdigra för eröfrare i exotiska länder och ej heller nu ledde till gynnsamt resultat. Den första svaga truppafdelningen, som sändes i fält år 1714 under tysken Bergholz' befäl, begaf sig till Sibirien, men hejdades af kalmuckerna och drog sig tillbaka. Ar 1717 framträngde furst Alexander Bekovitj Tjerkaskij, som var bättre rustad, med fyra tusen man fotfolk och två tusen kosacker ända till Khiva, växelvis köpslående och stridande, men blef till sist nedhuggen med hela sin här.

De försök som samtidigt gjordes mot Persien yoro lyckligare. Ar 1715 återkom Artemij Petrovitj Volinskij, som sändts till schahens hof, med ett handelsfördrag och en storartad fälttågsplan i fickan. Sedan han år 1720 utnämnts till guvernör i Astrachan, upphörde han ej att tala för och förbereda detta krigståg. Det var detta som omedelbart efter freden i Nystad åter väckte till lif Peters krigiska verksamhetslust och ryckte honom från "paradisets" sötma. Vid denna tid tycktes också förhållandena i Persien af sig själfva gifva anledning till en beväpnad intervention. Efter lesgierna och kazykumykerna, hvilkas infall i landet år 1721 ruinerat de ryska handelskontoren och bland annat förorsakat en enda rysk köpman Jevrej-nov en förlust på 170,000 rubel, framträngde afghanerna ända till Ispahan. Om ej Ryssland skyndade sig, skulle det förekommas af Turkiét, som tillkännagaf sin afsikt att återställa ordningen bland sina grannar. Peter fattade sitt beslut. För att draga fördel af de gynnsamma omständigheterna och som svar på guvernörens i Astrachan energiska.

vädjan var han beredd att ställa hela sin här på krigsfot och själf taga befälet öfver densamma.

Den 13 maj 1722 lämnade han Moskva, åtföljd af Tolstoj, Apraxin och den oskiljaktiga Katarina. Den 18 juli steg han ombord i Astrachan med 23,000 man fotfolk. Hans kavalleri på 9,000 ryttare skulle färdas landvägen åtföljd af en svärm irreguliära trupper, 20,000 kosacker, 20,000 kalmucker och 30,000 tatarer. Man skulle mötas i närheten af Derbent. Hvad ärnade väl tsaren göra med denna armé på hundra tusen man? Hvad han åsyftade är en olöst gåta. Hade de förra krigiska demonstrationerna varit alltför obetydliga, så lät han sannolikt nu alltför mycket hänföra sig af sin ifver. An en gång lade han i dagen detta egendomliga lättsinne, som fanns hos honom vid sidan af gedignare själs- och karaktersegen-skaper. Efter en föga blodig sammanstötning med sultanens af Utemisjs trupper, gjorde han den 23 augusti sitt intåg som segrare i Derbent,där han mottog lyckönskningar af senaten, som uppmuntrade honom u att gå framåt i Alexanders fotspår". Men straxt därefter nödgades denna nya Alexander vända om. Liksom i Moldau elfva år förut, voro hans soldater nu nära att dö af hunger. Transportfartygen med förråden hade förlist på Kaspiska hafvet. Efter några dagar måste hans kavalleri sitta af, ty det led brist på furage. Hästarna föllo ned döda i tusental. Han kvarlämnade en liten garnison i Derbent, lade vid Sulaks och Agrachans sammanflöde grundstenen till en fästning, som skulle kallas det Heliga korset, och återkom med pomp och ståt till Astrachan efter det ömkliga tåget.

Men än en gång godtgjorde han sitt misstag genom sin mest framstående egenskap: envisheten. Han återvände till sitt förra krigföringssätt med små expeditioner. Han afsände under loppet af följande år öfverste Sjipov i spetsen för en trupp, som skulle bemäktiga sig den persiska staden Recht; generalmajor Matjusjkin skulle intaga Baku, hvilken ryska generalstaben ansåg som nyckeln till dessa

trakter. Samtidigt voro hans diplomater i verksamhet. I Ispahan sökte öfverste Abramov på hans befallning göra klart för perserna, att tsaren endast ville bistå dem mot de upproriske stammarna, och den 12 september 1723 undertecknade Isman Bej i schahens namn i Petersburg ett fördrag, enligt hvilket till Ryssland lämnades hela den så eftertraktade kuststräckan vid Kaspiska hafvet jämte Derbent, Baku samt provinserna Ghilan, Mazenderan och Asterabad mot ett sväfvande löfte om hjälp mot insurgenterna. I maj månad följande år var Peter redan i ordning att söka tillgodogöra sig och få utbyte af sina nya förvärf. Han gaf Matjusjkin en utförlig instruktion om de alster från dessa trakter som borde afsändas till Petersburg, såsom petroleum, socker, torkade frukter och citroner.

Han gick litet för brådstörtadt tillväga. Furst Boris Mesjtjerskij, som i april 1724 begaf sig till Ispahan för att få

fördraget ratificeradt, mottogs med gevärsskott. På Englands anstiftan protesterade Turkiet å sin sida. Det fordrade en omedelbar utrymning af de ockuperade områdena eller åtminstone att själf få en del däraf samt anmodade den franska envoyéen markis de Bonac att verkställa fördelningen. Bonac, som sökte göra alla till lags, kom i delo med den ryska ministern Njeplujev, som anklagade honom för att förråda Rysslands intressen efter att hafva mottagit två tusen dukater för att försvara dem. Bonac kastade då den oförskämde på dörren. Men envisheten vann än en gång seger. I juni 1724 undertecknades ett delningsfördrag i Konstantinopel, och äfven om gränserna funnos endast på papperet, hade dock Ryssland definitivt fattat fast fot i dessa trakter, och på ett eller annat sätt lyckades det förr eller senare att göra sitt inflytande gällande därstädes.

Alexander Rumiantsov, som skickats till Konstantinopel för att utväxla fördragsurkunderna, mötte på vägen en armenisk deputation, som var stadd på resa till Petersburg för att anhålla om Rysslands bistånd mot Porten. Redan!

En rörelse var väckt till lif, som ej vidare skulle af-stanna, och ett problem var uppställdt, som skulle utöfva inflytande på Europas öden ännu vid det följande århundradets slut.

Man kan förstå, att ombuden år 1724 mottogos med öppna armar. Med underbart politiskt skarpsinne tänkte Peter genast på att göra protektoratet öfver dessa trakters kristna folkslag, såsom armenier och grusier, till utgångspunkt för sitt uppträdande i dessa trakter, hvilka han ville fråntaga turkar och perser. Han fick tyvärr ej tid att fullfölja detta program. Hans dagar voro nu räknade, och hans efterträdare satte det påbörjade verkets framgång på spel och förlorade vägen till Indien ur sikte, hvilken redan var utstakad. Utstakningspålarna stodo dock kvar. Den orientaliska frågan förblef dock öppen inom de gränser som hans snille uppdragit. Han hade satt sin prägel därpå. Ända till hans död upptogos hans tankar af de nya kristna skyddslingarnas öde. Samtidigt sökte han trefvande en annan, aflägsnare och hemlighetsfullare väg till Orienten, ty i sin otålighet kunde han ej vänta.

Under loppet af år 1723 arbetade man i Rogers viks hamn i största hast och i djupaste hemlighet på utrustningen af två fregatter, som inom kort skulle afsändas till obekant ort. Den 12/s4 december hissade de segel. Som de råkade ut för en storm, nödgades de söka hamn i Reval. Ett rykte spred sig då, att de voro på väg till Madagaskar för att taga i besittning denna ö, som under tvenne århundraden skulle väcka de kolonibildande europeiska makternas åtrå. Liksom förhållandet var med många andra af hans idéer, hade Peter fått denna från Sverige. Kort före sin död hade Karl XII satt sig i förbindelse med en äfventyrare vid namn Morgan, som förmodligen var son till den berömde engelske fribytaren Henry John Morgan (1637 —1690), hvilken dog på Jamaika efter ett stormigt lif, hvarunder han en gång tagit Panamanäset i besittning och där regerat despotiska Morgan påstod sig kunna

skaffa svenskarna tillträde till ön, hvars enligt hans uppgifter omätliga skatter man lätt skulle kunna komma åt. Underhandlingarna härom hade återupptagits af drottning Ulrika Eleonora år 1719, och förberedelser hade gjorts*till en expedition. Det var då Peter, hvilken fått reda på saken genom sina agenter i Stockholm, beslöt att komma sina grannar i förväg. Men i hans glödande inbillning framstod Madagaskar, liksom Baku, endast som en anhalt-station. Efter att hafva intagit ön och upprättat detta ryska protektorat skulle ledaren af hans expedition, amiral Wilster, fortsätta österut ända till Stora Moguls sagolika länder.

Men detta var blott en dröm. Med sin vanliga brådska och ifver hade ej Peter gifvit sig tid att skaffa sig de mest ytliga underrättelser om sin blifvande besittning. Han hade ej ens läst de dokument som man för hans räkning stulit i Stockholm och han skref på måfå ett bref till den konung som han antog regerade på denna ö, och i detta bref påpekade han, att för ögonblicket Rysslands protektorat vore värdefullare än Sveriges. Svenskarna hade bättre reda på saken. Han hade också valt första bästa fregatter utan att bekymra sig om, huruvida de voro i stånd att företaga en så lång resa. Han fattades af en våldsam vrede, då han erfor de två bräckliga farkosternas öde. Han

tog amiral Wilster och hans underordnade för hufvudet därför. Han rasade, han hotade. Han ville icke höra talas om att öfvergifva detta förslag. Han funderade ut, att man borde täcka med filt- och plankpansar den del af fartygen som låg under vattenytan för att råda bot mot bristerna och han befallde amiralen att hålla sig dold under ett falskt namn vid Rogersvik, till dess dagen för afresan var inne. Detta var förspilld möda. Fregatterna voro obrukbara, och filtpansar stodo ej att få i Reval. I början af 1724 beslöt han att tills vidare uppskjuta expeditionen, och det blef ej vidare tal därom under hans lifstid. ANDRA KAPITLET.

På höjden af ära. — I Frankrike.

I. Det första förslaget till en resa till Paris går upp i rök. — Tsarens groll. — Försök till närmande. — Frankrike tar första steget

— Du Héron. — Baluze. — Matvjejevs resa till Paris. — Den diplo. matiska förbindelsen afbrytes fullständigt — Nytt närmande. — Fransmän i Ryssland och ryssar i Frankrike. — Den franska kolonien i Petersburg. — En egendomlig församling. — Pater Cailleau. — Underhandlingarna upptagas på nytt. — Lefori — Grefve de la Marek. — De ogynnsamma förhållandena i Tyskland förmå Peter att söka Frankrikes stöd. — Resan till Paris beslutes. — II. Ankomsten till Dun-kerque. — Tsarens inkognito. — Ett följe på åttio personer. — En fordrande furste. — Herr de Liboys vedervftrdigheter. — Grefve de Mailly-Nesle. — Kabrioletten. — Ett egendomligt fortskaffningsmedel. — Tsarens supéer i Beauvais. — Ankomsten till Paris. — Våningen i Louvren. — Hötel Lesdiguières. — Tre dagars fångenskap.

— Tsaren vill få besök af konungen, innan han går ui — Ceremo-nielet. — Etiketten glömmes. — I tsarens armar. — Peter återfår friheten. — Som turist. — Nyfikenhet, retlighet och sparsamhet. — En afton på operan. — Tsaren passas upp af regenten. — Prinsarnas och prinsessornas missnöje. — Hertiginnan af Rohans missöde. — Tsaren blir mera civiliserad. — Besöket i Saint-Cyr. — Madame de Mainte-nons bref. — Besök vid vetenskapliga institutioner. — Allvarliga sysselsättningar och nöjen. — Besöket i Fontainebleau. — Afresan. — Frikostighet. - På väg till Spa. - III. Politiska resultat. - De äro till en början inga. — Tsaren är den enda som vill underhandla på allvar. — Kongressen i Haag. — Ett platoniskt fördrag. — Bristfällig diplomatisk representation på båda hållen. — Skuldsatta diplomater. — Baron von Schleinitz och Cellamare. — Tsaren närmar sig ånyo. — Skälet därtill. — Han vill gifta bort sin dotter i Frankrike.

— Tsarevnan Elisabet. — Ludvig XV och hertigen af Chartres. — Frankrike upptar Peters förslag med köld. — Dubois' tystnad. — Hans skäl. — Olikhet i intressen. — Frankrike vill hafva en politisk och Ryssland en familje-allians. — Framtidens allians.

I.

Genom resan till Frankrike, som följde på hans glänsande uppträdande på Köpenhamns redd i spetsen för de fyra under hans befäl stående eskadrarna, kan Peters regering anses hafva nått sin höjdpunkt. De följande händelserna, de politiska missräkningarna och husliga sorgerna, brytandet af de dyrköpta allianserna, processen mot tsare-vitj och den monska affären tyda, trots freden i Nystad, på en omkastning i Peters lycka. Tillbakaskridandet begynner.

Sedan 1701 hade ej ett år förgått, utan att Peter varit utanför sitt rikes gränser. Ständigt var han stadd på resa på de stora europeiska färdvägarna, antingen for att turvis besöka sina bundsförvanter i deras hufvudstäder eller för att i Carlsbad eller Pyrmont söka återvinna hälsa. Redan 1689, under sin första stora resa, hade han varit hågad att besöka Paris. Han väntade på, sökte till och med framkalla en inbjudning, men den lät vänta på sig. Han tröstade sig emellertid ganska lätt. "Ryssen", hördes han säga, "behöfver holländaren till sjös och tysken till lands; af fransmannen har han ingen nytta." Förbindelsen mellan de båda länderna var emellertid ännu foga liflig. Därtill bidrog helt visst, att den ryska tsaren kände sig sårad i sin egenkärlek. De till Ryssland inflyttade fransmännens inflytande minskades. Underrättelsen härom mottogs i Frankrike med en likgiltighet, som var jämförlig med det förakt som tsaren påstod sig hysa. Det Spanska successionskriget upptog alltför mycket allas

tankar. Enligt den franska konungens åsikt, såväl som i alla hans undersåters föreställning, låg Ryssland så aflägset, att det endast var värdt en ringa uppmärksamhet. Dess monark var en exotisk, underlig, med ett ord litet löjlig töcken-.390 K. WALISZEWSKI

gestalt. Ända till år 1716 förekom ej ens segrarens vid Poltava naöm på en lista öfver de europeiska suveränerna, som trycktes i Paris.

I Birze hade Peter dock år 1701 underhandlat med det franska sändebudet du Héron, som befann sig i konungens af Polen följe, och dessa underhandlingar hade fortsatts af den ryska envoyéen vid Augusts hof, med Patkul och andra som mellanhänder. Olyckligtvis uppstod genast ett allvarsamt missförstånd. I Versailles trodde man, att man hade att göra med en ny andra rangens klient, som borde känna sig smickrad och hade små anspråk, med ett ord, att det var ett land af samma art som Polen, som blott låg ännu längre bort, var ännu mer barbariskt än detta och ville tjäna konungen för en ännu ringare lön och litet drickspenningar. I Moskva fordrade man att blifva behandlad som jämlike. Det moderna Rysslands starkaste sida, nämligen den höga tanke det alltid hyst om sin betydelse och makt, långt innan den var berättigad, trädde vid detta tillfälle på ett lysande sätt i dagen. Då du Héron talade om ett närmande mellan de båda hofven, fick han följande svar af den ryss med hvilken han samtalade: "En förening och en fast allians mellan dessa århundradets båda hjältar — han menade Ludvig XIV och Peter — skulle helt säkert väcka hela Europas beundran." Straxt efter slaget vid Narva bör denna komplimang hafva föga uppskattats.

Är 1703 företog du Hérons efterträdare i Polen, Baluze, en resa till Moskva, men återkom med nära nog oförrättadt ärende. Han väntade, att ryssarna skulle taga första steget, men de fordrade helt kallt, att han skulle göra det. Ända till år 1705 underhöll Ryssland själft i Paris endast en agent utan officiellt uppdrag, den redan nämnde Postnikov, som mest var upptagen med att öfver-sätta och kringsprida, mera eller mindre sannfärdiga bulletiner om segrar öfver svenskarna. Sanningen att säga, voro minnena af de föregående moskovitiska ambassadernaPETER I)EN STORE

vid Seines stränder föga angenäma. Den beskickning för hvilken furstarna Dolgorukij och Mesjtjerskij år 1667 stodo i spetsen höll på att sluta med ett blodigt slagsmål. Ambassadörerna fordrade nämligen att få tullfritt infora en hel laddning med varor, som de ämnade försälja, och grepo till dolken for att tillbakavisa konungens tulltjänstemän.

Ar 1705 kom Matvjejev från Haag till Paris. Han hade till en början att skingra de fördomar som fransmännen tycktes hysa mot ryssarna och deras härskare. "Ar det sant", frågade man honom, "att tsaren under sin vistelse i Holland krossat sitt glas, då han märkte, att man fyllt det med franskt vin?" — "Hans majestät är förtjust i champagne." — "Är det sant, att han en gång befallt Mensjikov att hänga sin son?" — "Detta är en historia från Ivan den Förskräckliges tid." Dessa försök att rentvå tsaren tjänade till föga, och den stackars diplomaten hade äfven i öfrigt ett ingalunda angenämt uppdrag. Frågan gällde två moskovitiska fartyg, som uppsnappats af fribytare från Dunkerque. I detta afseende kunde han ingenting uträtta. Man åhörde artigt hans protester, liksom man lyssnat till hans rättelser af historiska misstag, men man behöll fartygen.

Ett nytt försök till närmande gjordes efter slaget vid Poltava, och nu kunde Peter taga revanche. Rollerna voro ombytta. Nu var det Frankrike som tog första steget; nu var det tsarens tur att visa sig stram. Baluze, som haft all möda i världen att träffa honom under hans ständiga resor och som först lyckades få tag i honom i maj år 1711, straxt före tåget till Prut, fick blott ett ironiskt svar på sitt anbud om Frankrikes medling mellan Ryssland och Sverige.* Tsaren vore tacksam för denna hemställan, men önskade blott, att han skulle hjälpa honom att försona sig med turken. Man visade honom tydligt, att han kom olägligt, och förhindrade systematiskt hvarje sammankomst med tsaren. Han nödgades att i smyg springa efter denne i Jaworows trädgårdar. Då han åter framkom.392

med sitt förslag vid Peters återkomst från det olyckliga fälttåget, vände man honom helt enkelt ryggen.1)

Förhållandena hade nn gestaltat sig på ett nytt sätt. De makter med hvilka Peter förbundit sig mot Sverige voro just desamma, som genom Spanska successionskriget "kommit i delo med Frankrike. Och önskan att rycka ifrån Frankrike "det kraftigaste vapnet det hade i Tyskland", nämligen Sveriges understöd, utgjorde den naturliga föreningslänken dem emellan.

Kurakin var ingalunda afvogt sinnad mot Frankrike. Därtill hyste han alltför stor smak för Paris och isynnerhet Versailles. Han hade till och med på egen hand inlåtit sig på hemliga och ganska misstänkta underhandlingar med de ungerska insurgenternas chef Rakoczy. Dessa djärfdes han dölja för tsaren och han använde vid sin korrespondens med Rakoczy en särskild chifferskrift. Hans afsikt var att göra slut på Spanska successionskriget på Österrikes bekostnad. Härvid skulle Ryssland uppträda som ärlig mäklare på Frankrikes sida. I april 1712 infann sig Rakoczy själf i Utrecht for att sätta saken i gång, men till hans olycka anlände samtidigt dit en kurir från Sjafirov, som meddelade, att en förmånlig fred var sluten i Konstantinopel, "hvilken fred han lyckats utverka trots det franska sändebudets intriger, hvilken visat sig fientligare mot Ryssland än svenskarna och de polska och ko-sackiska förrädarna". Genast märkte Kurakin, att grunden vacklade under hans fötter, och afstod från sina planer.

Så småningom och endast på grund af omständigheternas makt började emellertid det svalg som fanns mellan de båda länderna att fyllas. Genom att taga säte och stämma i Europa tog Ryssland med eller mot sin vilja ett stort steg till närmande. En strömning af naturliga," oundvikliga förbindelser uppstod långsamt, men säkert mellan de båda folken, medan ännu regeringarna voro skilda åt. Några ryssar kommo till Frankrike och slogo sig ned där-

>) Baluze i bref till konungen af Frankrike den 11 september 1711.

stödes; ännu flera fransmän fingo fast fot i Ryssland. Redan Postnikov hade fått i uppdrag att i Paris värfva konstnärer, arkitekter, ingeniörer och läkare. Han stötte i början på stora svårigheter. Fransmännen voro alltför fordrande och "begärde tusen écus om året och trodde, att de skulle fara till världens ända, om de reste till Moskva". Men så småningen blef invandringen allt lifligare. Bretagnaren Guillemotte de Villebois, hvilken Peter själf år 1698 tagit i sin tjänst under sin vistelse i Holland och gascognaren Balthasar de 1'Osière, som redan 1695 stod i den ryska arméens led utanför Azov, voro de mest betydande medlemmarna af den uppväxande franska kolonien. Vid belägringarna af Nöteborg och Nyenskans märktes på en framstående plats geniofficeraren Joseph Gaspard Lambert de Guérin, hvilken senare biträdde Peter med råd och dåd vid valet af plats för Petersburg.

Efter slaget vid Poltava strömmade ännu flera till. Två franska arkitekter, Merault och de la Squire, användes år 1712 vid byggnadsarbetena i den nya hufvudstaden. Vid Ludvig XIV:s död år 1715 fick Peter för billigt pris en hel flock af artister utan arbete, såsom Rastrelli, Le-gendre, Leblanc, Davalet och Louis Caravaque. Samma år anförtroddes chefskapet öfver varfvet vid Neva åt baron de Saint-Hilaire. En grefve de Launay förekom bland tsarens kammarherrar; hans fru var första hofdam hos en af tsarens döttrar. Ett franskt kapell anlades i Petersburg på Basiliusön, och dess kaplan, franciskanermunken Cailleau, antog titeln af "franska nationens predikant". Sanningen att säga, får man af det som man vet om honom och hans församling ej en särdeles fördelaktig tanke om dem. Denna franciskaner var en afsatt präst, som, innan han lämnade Frankrike, narrat till sig en fullmakt som regements-präst vid Marsillacs regemente, men som blifvit bortkörd på grund af dåligt uppförande. Han låg ständigt i fejd med sina församlingsbor i Petersburg. Han sökte till exempel med våld intränga hos Fran<;ois Vasson, en gjutare i Peters.

tjänst, hvilken vägrat honom tillträde till sitt hus. Då fru Vasson sökte hindra honom från att komma in, kallade han henne "tjuf" och öfveröste henne med andra förolämpande tillmälen samt misshandlade henne till sist så svårt att hon måste intaga sängen. Han lyste målaren Caravaque i bann och förklarade hans giftermål med fröken Simon ogiltigt, emedan lysningen uttagits i en annan församling. Han uppmanade bruden att lämna hemmet och,

då hon nekade, förföljde han henne med oanständiga och förolämpande visor, för hvilka han måste stå till svars vid en rättegång inför franska konsulatet. I sitt försvarstal skröt han öfver att med sakkunskap kunna tala om kvinnan Simons hemliga kroppsliga lyten, "ty han hade fått en fullständig kännedom om dessa före hennes olagliga äktenskap".

Frånsedt dessa inre oordningar, var koloniens lott för öfrigt ej afundsvärd. Efter tre års tjänst, hvarför han erhöll Andreaskorset i belöning, men ingen penningersättning, nödgades Lambert de Guérin sälja allt hvad han ägde och hade för att ej lida fullständig nöd och få respengar hem tillbaka till Frankrike. Ar 1717 skref han till hertigen af Orléans: "Jag känner mig öfverlycklig öfyer att hafva kommit helbrägda ut ur denna furstes stater och att befinna mig i världens mest blomstrande rike, där kost på vatten och bröd uppgår mot hela Ryssland." Och detta var ej ett enstaka fall, ty i en rapport till Dubois från konsularagenten La Vie kunna följande rader läsas:

"En stor mängd af de fransmän som slagit sig ned "i detta land (Ryssland) befinner sig i en så sorglig belägenhet, att jag anser mig böra underrätta ers nåd där-"om. Tjugufem af dem som tsaren tagit i sin tjänst hafva "afskedats i strid med de öfverenskommelser de ingått med "herr Lefort, denna furstes ombud. . . . Ännu flera, som "ej äro aflönade, utan hvilka man i Paris lofvat kapital "att börja affärer med, befinna sig i stor nöd, emedan detta löfte ej uppfyllts 1) En officer vid namn La Mötte ') Petersburg den 3 Januari 1718.

ansåg sig vid sin hemkomst böra utskicka en "Varning till allmänheten", hvilken lät mycket tala om sig.])

Böljan var emellertid gjord, och antalet inflyttade till den nya hufvudstaden tilltog med hvarje år, till den grad att de andra makternas diplomatiska agenter böljade blifva oroliga. Den holländska residenten van Bie slog larm. *) Samtidigt sökte Lefort, en brorson till Peters ungdomsvän, med kansleren Pontchartrains hjälp att i Paris bilda ett franskt-ryskt handelskompani. Olyckligtvis gick saken om intet, just då man stod nära målet, ty upphofsmannen häktades för skuld. I detta afseende tyckes ett olycksöde hvila öfver dessa första ansträngningar till åstadkommande af ett vänskapsförhållande, hvilket senare skulle blifva så betydelsefullt. Lefort hade till efterträdare en viss Hugueton, som lät kalla sig baron d'Odik. Denne afslöjades af den franska ministären, som i honom igenkände "en bankrutterad person från London, som konungen med rätta låtit hänga, om konungen af England tagit hänsyn till de ifriga uppmaningar som framställdes att utlämna den eländige, som tagit sin tillflykt till London". Frankrike å sin sida misslyckades då det år 1716 gaf grefve de la Marek i uppdrag att i hemlighet uppsöka tsaren i Pyrmont för att få honom att lossa på de band, hvarmed han var fäst vid konungens fiender. 3) Denna nya fredsmäklare satte i gång en vidlyftig apparat med diplomatiska noter, förberedande förslag o. s. v. Då han var färdig härmed, hade Peter rest från Pyrmont.

Det förefaller som om de båda parterna ej skulle haft stor utsikt att råkas, då de vandrade framåt på skilda vägar. Men händelsernas utveckling ledde till ett närmande dem emellan i trots af diplomaternas misstag. I samma mån som man i Frankrike klarare insåg, att man misstagit sig på den nya faktor som tillkommit inom den europeiska

]) Köla 1704. Denna skrift gaf anledning till flera motskrifter.

*) Depescher den 3 och 6 augusti 1714.

3) Instruktion den 18 juni 1716..

politiken, i samma mån började Peter klarare förstå, att hans obetänksamma foretag i hjärtat af Tyskland försatt hoifom i ett obehagligt och farligt läge. I början af 1717 hotade Preussen, hvars ärenden han framför allt gått, att öfvergifva den alltför äfventyrliga fursten. Det blef oroligt öfver bristen på hållning hos en koalition, till hvilken det från början endast slutit sig med många förbehåll, och öfver tsarens underhandlingar med Görtz, hvilka kommit i dagen. Därför ansåg Preussen det lämpligast att sätta sig själft i säkerhet genom ett hemligt fördrag med Frankrike, som undertecknades den 14 september 1716. Det antog sistnämnda makts medling och förband sig att upphöra med fientligheterna, mot att Stettin utlämnades. Det återstod ej annat för Peter än att följa detta

exempel, och resan till Frankrike blef besluten. I februari 1717 begåfvo sig tjugu ryska ädlingar dit som förelöpare till sin herre. De tillhörde landets förnämsta familjer, såsom Jerebtsov, Volkonskij, Rimskij-Korsakov, Jussopov, Saltikov, Pusjkin, Bezobrazov, Bariatinskij och Bjelosielskij. De erhöllo till-låtelse att inträda i konungens maringarde. Tiden var nu inne för Ryssland och dess monark att taga ett nytt steg, det betydelsefullaste af alla med afseende på den beröring med den europeiska världen som var af så stor vikt för framtiden.

Katarina medföljde ej, och detta enda faktum visar, hvilken vikt man lade vid denna resa. Peter skildes sällan från henne, och vid alla Tysklands hof hade hon uppträdt vid hans sida. Han hade ej bekymrat sig om hvad intryck hon där gjort. Han ansåg emellertid ej lämpligt att upprepa experimentet i Paris. Uppenbarligen förstod han, att han där skulle komma i en annan, mera förfinad omgifning, som ställde större fordringar på anständighet och världsvana.

IL

Resan försiggick ej utan vissa motigheter. Peter anlände till Dunkerque den 21 april 1717 med ett följe af femtiosju personer. Denna talrika svit förorsakade hans värdar en första och ganska obehaglig öfverraskning. Tsaren hade förklarat sig ämna resa i strängaste inkognito, och man hade beräknat omkostnaderna för mottagandet därefter. Ödet fogade så, att de första öfverläggningarna mellan tsarens ministrar och herr de Liboy, konungens ordinarie kammarherre, hvilken skickats den höga resenären till mötes, kommo att röra sig om några futtiga penningefrågor. Man lät fråga tsaren, om han gick in på att mottaga en fast summa till sitt underhåll under sin vistelse i Frankrike. Man vore benägen att gå så långt som till femton hundra livrés om dagen. Detta sätt att ordna de omkostnader som gästfriheten pålade var det sedvanliga gent emot utländska sändebud, som kommo till Ryssland. Förslaget-var därför ej i och för sig opassande. Kurakin gjorde dock häftiga invändningar och bragte de Liboy till tystnad, men äfven till förtviflan, ty det olyckliga sändebudet hade endast ett begränsadt anslag och han märkte vid tsarens hof ett oerhördt slöseri. "Kocken tar de två eller tre rätter han dagligen tillagar åt sin herre till förevändning att begära penningar till en anrättning på åtta kötträtter med motsvarande vin". Liboy sökte göra besparingar genom att "draga in på supéen". De ryska herrarna och deras tjänstfolk protesterade då allmänt. Därtill ökades deras antal; de voro snart åttio. Lyckligtvis tog man sitt förnuft till fånga i Versailles, och nya förhållningsorder från regenten gåfvo de Liboy friare händer. Man borde ej se på utgifterna, blott tsaren vore nöjd. Men att ställa tsaren tillfreds var ej så lätt. De Liboy upptäckte i hans.

karakter "frön till dygder", men ualldeles förvildade". Han steg tidigt upp, åt middag klockan tio och intog blott en lätt supé, när han ätit en grundligare middag; han förtärde omåttligt med anisbrännvin, öl, vin, frukter och alla slags födoämnen. "Han har alltid två eller tre rätter till hands, hvilka Jians kock tillreder; han stiger upp ifrån ett präktigt dukadt bord för att gå in och äta i sitt rum och låter tillreda öl af en af sina egna tjänare, ty han finner det som här serveras honom afskyvärdt och beklagar sig öfver allt." Herrarna i hans svit voro ej mindre anspråksfulla. "De tyckte om och förstodo sig på allt, som var godt."

Men mathållningen var en barnlek i jämförelse med resorna. Tsaren fordrade att få resa till Paris på fyra dagar, hvilket föreföll omöjligt med de hästombyten hvaröfver man då förfogade. Kurakin mätte med en föraktfull blick de vagnar som ställdes till hans disposition och sade, "att man aldrig sett en adelsman stiga upp i en likvagn". Han ville hafva berlinervagnar. Hvad tsaren angår, förklarade han plötsligen, att han ej kunde nöja sig vare sig med en kaross eller en berlinervagn. Han måste hafva en tvåhjulig kabriolett, lik den han begagnade i Petersburg. Någon sådan fanns ej att tillgå hvarken i Dunkerque eller Calais, och sedan man efter de oerhördaste ansträngningar lyckats tillfredsställa hans nyck, hade han ändrat mening. Liboy konstaterade snart med bitterhet, att "detta lilla hof var mycket ombytligt och obeslutsamt samt från tronen ned till stallet lätt utsatt för vrede". Tsarens önskningar och förslag växlade med hvarje timme. Det var ej möjligt att göra upp ett program för dagen eller att på förhand bestämma någonting som helst.

I Calais, där man stannade några dagar, blef Peter litet hyggligare. Han mönstrade ett regemente, besökte en fästning, deltog till och med i en jakt, som anställdes till hans ära, och visade sig så älskvärd att han kurtiserade domstolspresidentens gemål, som mottog honom i stadens

namn. Men frågan om transportmedlen kommo åter på tapeten, och bitterheten blef så stor, att Liboy redan i andanom såg hela resan "afbruten". Man visste ej alls, huru länge tsaren ville stanna i Calais, ej ens om han skulle besluta sig för att fortsätta sin färd. Nu — man hade redan hunnit till den 2 maj — erhöll Liboy en förnäm medhjälpare i markis de Mailly-Nesle. I Paris påstod man, att denna unga ädling farit den moskovitiska monarken till mötes utan att hafva erhållit något särskildt uppdrag. Han hade tagit till förevändning "ett gammalt prerogativ inom hans familj att resa de främmande konungar till mötes hvilka komma in i Frankrike öfver Picardie" och lyckades, ehuru alldeles ruinerad, att upplåna tusen pistoler för att kunna vidmakthålla denna tradition. En korrespondent till hertigen af Lothringen, hvilken omtalar dessa yttranden, berättar andra drag, hvari den egendomliga uppfattning framträder som man hyste i hufvudstaden rörande den gäst man beredde sig att mottaga. Då t. ex. de Mailly fordrade att få stiga upp i tsarens vagn, jagade denne bort honom med knytnäfslag. Han skall hafva svarat på en anmärkning med en örfil o. s. v.

I själfva verket reste markisen efter vederbörligt uppdrag af regenten, och allmänhetens illvilliga skämt med den unge mannen var alldeles obefogadt. Hans ställning var obehaglig nog ändå. Att börja med, kom han oläg-ligt, ty den ryska påsken var inüe och tsarens följe kunde ej mottaga honom på tillbörligt sätt, då alla voro berusade. Tsaren kunde stå på benen och var ungefär i normalt tillstånd, "ehuru han gått ut inkognito klockan åtta på aftonen", berättar Liboy, "för att dricka med sina musikanter, som bodde på en krog". Men krogen och det sällskap han där påträffat gjorde honom tydligen föga upplagd att mottaga markisens välkomsthälsning. Till och med de följande dagarna och, då han ingenting druckit, tyckte han, att denne var för elegant. Han öfverhopade honom, om ej med knytnäfslag, dock med speglosor och.

uttalade sin förvåning öfver att se honom dagligen bära olika dräkter. "Kan då den unge mannen ej få tag i en skräddare, som kan kläda honom till lags?" För öfrigt hade tsarens lynne åter blifvit sämre. Slutligen tillkännagaf han sin önskan att åter sätta sig i gång, men han hade nu hittat på ett nytt sätt att färdas. Han uppfann en slags bår, på hvilken ställdes ett gammalt vagnsskrof, som han träffat på bland några kasserade vagnar, och alltsammans skulle bäras på hästryggar. Man sökte förgäfves göra klart för honom, att det var farligt att sitta i detta underliga ekipage, vid hvilket hästarna ej voro vana. "Människorna", skrifver de Mailly härom, "bruka vanligen låta öfvertyga sig af förnuftsskäl; men dessa människor, om man kan gifva dem ett sådant namn, ty de ha ej något mänskligt drag, göra det alls ickeu. Man satte fast båren, så godt man kunde, ty hufvudsaken var att komma i väg. Härför var Mailly ännu ifrigare än Liboy. Han tillägger: "Jag vet ännu ej, om tsaren skall ligga öfver natten i Boulogne eller i Montreuil, men i alla fall är mycket vunnet med att han kommer i väg. Jag önskar af allt hjärta, att han vore framme i Paris och till och med att han åter hade rest därifrån. Då hans kunglig höghet fått se tsaren och denne varit kvar några dagar, är jag öfvertygad om, det vågar jag påstå, att han icke blir missnöjd med att blifva honom kvitt. Ministrarna tala ej franska, utom furst Kurakin, som jag ej sett i dag . . . och det är omöjligt' att kunna tala om de andras grimaser, som i sanning äro af säreget slag."

Man afreste alltså den 4 maj. Vid ankomsten till städerna nedsteg tsaren från sin bår och for genom dem i vagn, men besteg genast därefter sitt egendomliga ekipage. Han hade därifrån ett godt tillfälle att iakttaga de trakter han genomreste. I likhet med en annan resande, som for samma väg ett halft århundrade därefter, — Arthur Young — förvånades han öfver det eländiga utseendet hos landt-folket. Tolf år tidigare hade Matvjijev fått ett helt annat

intryck. De sista årens utsugningar hade sedan dess gjort sitt verk.

Man tog nattkvarter i Boulogne och reste följande dag till Amiens för att stanna där öfver natten. Men då man hunnit halfvägs, ändrade tsaren mening och ville ovillkorligen resa vidare ända till Beauvais. Där var man ej beredd på hästombyte, men då man meddelade honom detta, svarade han endast med okvädinsord. Intendenten i Beauvais, herr du Bernage, som i all hast fått underrättelse härom, gjorde de oerhördaste ansträngningar för att skaffa ihop de sextio hästar som behöfdes. Enligt öfverenskommelse med biskopen vidtog han i biskopspalatset anstalter för en supé, en konsert, en illumination och ett fyrverkeri. Han dekorerade palatset med tsarens vapen och dennes sofrum med porträtt af hans förfäder, storfurstarna af Moskva, hvilka förmodligen voro föga liknande. Plötsligen fick man veta, att tsaren, som stigit upp i den nitiska intendentens kaross, hastigt rest genom staden och därefter åter klättrat upp på sin bår. Ett stycke utanför staden hade han tagit in på en usel krog, "där han gifvit ut aderton francs för sin och sin till ett trettiotal uppgående uppvaktnings måltid, hvarunder han själf tagit upp ur fickan en servet, som fick tjänstgöra som duk." Den stackars du Bernage fick nöja sig med att låta sin hustru ställa till en improviserad bal i biskopspalatset, hvarunder man fick trösta sig öfver tsarens frånvaro med att tillrustningarna för hans mottagande' åtminstone kommo till någon nytta.

Den 10 maj på aftonen gjorde tsaren ändtligen sitt inträde i Paris under eskort af tre hundra grenadierer till häst. Man hade erbjudit honom änkedrottningens våning i Louvren, och han hade antagit anbudet. Anda till sista ögonblicket var man beredd på att mottaga honom därstädes. Coypel hade fått i uppdrag att rengöra målningarna och förgyllningarna. Man hade låtit uppställa, berättar Sergent, "den vackra säng, som madame Peter den Store.

de Maintenon låtit förfärdiga åt konungen och som. är den dyrbaraste och präktigaste man kan se." I palatsets stora sal hade två bord på sextio präktigt serverade kuvert uppställts. Som Louvren dessutom ansågs alltför liten för att hysa tsarens hela svit, hade man funnit lämpligt att lägga beslag på Franska Akademiens samlings* sal! Det lysande samfundet, som den 5 maj blifvit under-rättadt härom genom en biljett från hertigen af Antin, hvilken var intendent för de kungliga byggnaderna, hade tackat honom för ha/ns artighet och skyndat att flytta till VAcadémie des Inscriptions' närbelägna sal, där det stannade ända till den 24 maj.

På Tolstojs råd, hvilken rest före sin herre till Paris, hade man i all hast anskaffat ett mindre lysande logis i hotel Lesdiguières. Byggdt af Sébastien Zamet, därpå inköpt från den berömda finansmannens arfvingar af Francois de Bonne, hertig af Lesdiguières, tillhörde detta vackra palats vid rue de la Cerisaie numera marskalk de Villeroi, som lånade ut det, emedan han själf bodde i Tuilerierna. Man gjorde äfven därstädes väldiga tillrustningar: man satte upp kronans tapeter och inrymde sviten i alla öfriga hus vid samma gata. Liksom om Peter velat komma alla beräkningar på skam, lät han vid ankomsten föra sig till Louvren, inträdde i den sal, där man trodde, att han skulle supera, kastade en förströdd blick på de präktiga tillrustningar man gjort för hans skull, bad om en bit bröd och rofvor, smakade på sex sorters vin, drack två glas öl, lät släcka ljusen, som han tyckte att man slösade med, och gick sin väg. Han hade bestämt sig för hotel Lesdiguières.

Han fann äfven detta för fint, och isynnerhet de rum man iordningsställt åt honom för rymliga. Han lät därför bädda en fältsäng åt sig i ett kabinett. Nya vedervärdigheter väntade dem som trädde i Liboys och Maillys ställe som tsarens uppvaktande. Saint-Simon säger sig hafva påpekat för regenten såsom lämplig till detta

marskalk de Tessé, " såsom en man, som ingenting hade att göra, som var inne i den fina världens seder och bruk och sätt att uttrycka sig och som på grund af sina resor och underhandlingar var mycket van vid utländiri-gar . . ." Tsaren fann dock genast större behag i en annan, underordnad uppvaktande, en grefve de Yerton, konungens hofmästare, "en ung man med godt hufvud och en viss världsvana, som tyckte om god mat och spelade högt". Tsaren gaf båda två mycket att göra och föregick dem med godt exempel.

Att börja med, gjorde han under trenne dagar sin bostad till ett fängelse. Man kan lätt tänka sig, att han, som ju

alltid var så otålig och hade så brådtom, skulle längta efter att få se alla de underbara saker han endast sett skymta förbi. Men han lade band på sig, ty han fordrade att först få mottaga ett besök af konungen. Man hade ej kommit att tänka på, att han skulle framställa dessa anspråk, ty han hade hittills visat sig mera medgörlig och likgiltig för etikettens kraf. I Berlin hade han år 1712 direkt begifvit sig till slottet för att öfver-raska konungen på sängen. I Köpenhamn inträngde han år 1716 med våld till Fredrik IV genom dubbla led af hofmän, hvilka sökte stänga vägen för honom, emedan han kom sent på natten. I båda dessa hufvudstäder hade hela hans uppträdande varit i stil därmed; han hade varit förtrolig, ogenerad och stundom temligen obelefvad. Tydligen hade han fått för sig, att det var en stor skillnad mellan dessa af honom ofta besökta hof och det, där han nu vistades, och han var därför här sig alldeles olik; han höll sig på sin vakt och iakttog misstänksamt en småaktig och sträng etikett, hvilkens lagar han för öfrigt fordrade att få diktera.

Dagen efter hans ankomst kom regenten för att komplimentera honom. Peter steg fram några steg mot den besökande och omfamnade honom "med en öfverlägsen och förnäm min", säger Saint-Simon; därpå pekade han.

på dörren till sitt kabinett och trädde dit in först "utan några artighetsbety gelser" och intog "hedersplatsen".

Besöket, som räckte en timme och vid hvilket Kura-kin tjänstgjorde som tolk, ägde rum en lördag. Först följande måndag beslöt man sig för att rätta sig efter hans fordringar och skicka till honom den lilla konungen. Den här gången gick han ända ned på gården, mottog det kungliga barnet vid vagnsdörren och gick vid hans vänstra sida ända upp till sitt rum, där två likadana fåtöljer voro framsatta med konungens plats till höger. Under en kvart växlades komplimenter, alltjämt med Kurakin som tolk. Därpå drog konungen sig tillbaka. Med en plötslig rörelse fattade då Peter, som glömde all etikett och gaf luft åt sin okonstlade naturlighet, tag i den lille, lyfte upp honom på sina kraftiga armar och kysste honom, medan han höll honom uppe i luften. Enligt Saint-Simon, "blef konungen icke det minsta rädd, utan redde sig bra i situationen." Peter å sin sida skref till sin gemål: "Jag kan meddela, att jag i går här mottog den lilla konungens besök. Han är två tum längre än vår Lukas (en favoritdvärg) ooh har en synnerligen behaglig hållning och ett vackert ansikte samt är ganska intelligent för sina år."

Besöket återgäldades följande dag med samma, på förhand uppgjorda ceremoniel. Härmed hade tsaren återvunnit sin frihet. Han begagnade sig i rikt mått af denna och började genomströfva staden som en vanlig turist och i den enklaste dräkt, "klädd", berättar Buvat, "i en slät syrtut af ganska grof, grå kamlott jämte en väst af grått ylle med diamantknappar och utan halsduk eller manschetter eller spetsar vid handlinningarna". Han bar dessutom "en brun, opudrad spansk peruk, som han låtit klippa af baktill, emedan den föreföll honom för lång, ... en liten krage på sin syrtut, såsom resande bruka och ... ett bälte, kantadt med en silfvergalon, öfver syrtuten, och vid detta en orientalisk huggare".

Efter hans afresa kom denna dräkt en tid på modet, under namn af habit du Tsar eller du Farouche. Han besökte offentliga anstalter och butiker, och öfverallt förvånades alla, som kommo i beröring med honom, öfver hans förtroliga sätt, som dock ej uteslöt en viss förnäm värdighet, öfver hans häftiga rörelser, hans omättliga vetgirighet och häftighet, den fullkomliga friheten från allt tvång samt hans ytterliga sparsamhet. Han begaf sig ofta ut utan att underrätta någon därom, steg upp i första bästa vagn och åkte dit lusten bjöd honom. Så lät han köra sig tül Boulogne i madame de Matignons vagn, då hon, för att begagna Saint-Simons uttryck, kommit till hotel Lesdiguières för "att gapau, så att hon måste återvända hem till fots. Den stackars de Tessé fick tillbringa sina dagar med att springa efter tsaren utan att veta, hvar han skulle få tag i honom.

Den 14 maj besökte Peter operan, där regenten mottog honom i den kungliga logen. Under föreställningen begärde han öl och fann det helt naturligt, att regenten serverade honom detta och fick stå och hålla i brickan. Han gjorde sig ej brådtom med att tömma bägaren, bad om en servet, när han slutat, och mottog denna "med ett artigt leende och en lätt böjning på hufvudet". Saint-Simon berättar, att publiken blef något förvånad öfver denna scen. Dagen därpå kastade han sig i en vagn och for att besöka olika verkstäder, bland annat gobelinfabriken, där han öfverhopade arbetarne med frågor och vid aftärden gaf dem en écu (3 francs). Vid Menageriet gaf han den

1*9 maj tjugufem sols (1 franc, 25 centimer) åt uppsyningsmannen öfver vattenkonsterna. I Meudon gaf han en lakej en pappersécu, som enligt Buvats uppgift förut användts till ett osnyggt, privat ändamål. Han betalade kontant de handelsmän, som strömmade till hotel Lesdiguières, men han prutade mycket, och sedan han på redan nämndt sätt styrt till en präktig peruk, som var ett mästerverk af Paris' förnämsta hår-.406

konstnär, gaf han sju livrés och tio sols for en sak, som var värd minst tjugufem écus.

Han tog ingen hänsyn till andras rang eller företrädesrättigheter och brydde sig ej mera om prinsarna och prinsessorna af blodet, säger Saint-Simon, än om hofvets förnämsta ädlingar och utmärkte dem ej heller mera. Då prinsarna vägrade att besöka honom, om de ej förut fått visshet om att han skulle visa prinsessorna samma artighet tillbaka, lät han hälsa dem, att de kunde stanna hemma. Da hertiginnorna af Berry och Orléans hade komplimenterat honom genom sina stallmästare, bekvämade* han sig att besöka dem i Luxembourg-palatset och Palais-Royal, men "visade alltjämt stor öfverlägsenhet". De andra prinsessorna sågo honom endast på afstånd, och af prinsarna blef endast grefven af Toulouse presenterad för honom, och det endast i sin egenskap af öfverhofjäg-mästare, då han hade att mottaga honom i Fontainebleau. Hertigen af Maine i spetsen för schweizergardet och prinsen af Soubise i spetsen för gendarmerna uppträdde visserligen vid en stor revy, till hvilken han inbjudits och där tre tusen karosser med skådelystna omgåfvo manöver-faltet, men han visade hvarken dem eller någon af de närvarande officerarne någon uppmärksamhet.

Den 21 maj for han till Grand Bercy, där han tillbringade dagen hos postdirektören Pajot d'Ons en Bray, sysselsatt- med att bese märkvärdiga samlingar i sällskap med den bekanta, framstående fysikern och mekanikern pater Sebastien eller Jean Truchet till sitt borgerliga namn. Han behandlade den lärda karmelitermunken med den största uppmärksamhet, men hertiginnan af Rohan, som befann sig i sitt landthus Petit Bercy och skyndat att besöka honom, fick till sin harm återvända med otörrättadt ärende och beklagade sig för sin man öfver att tsaren ej visat henne den minsta artighet.

"Huru kunde ni också vänta er en artighet af det där vilddjuret", svarade hertigen tillräckligt högt för attPETER
I)EN STORE

407

blifva hörd af en af de moskovitiska herrarna, som händelsevis förstod franska och gaf ett ganska häftigt svar.

Saint-Simon såg tsaren hos hertigen af Antin, där han kunde iakttaga honom efter behag, men anhöll ej om att blifva presenterad för honom. Han fann honom "ganska språksam, men alltid uppträdande som om han vore herre på stället". Han iakttog de nervösa ryckningar som ett ögonblick sammandrogo hans drag och förvandlade hans ansiktsuttryck. De Tessé berättade Saint-Simon, att han fick sådana anfall flera gånger om dagen. Hertiginnan af Antin och hennes döttrar voro närvarande, men tsaren gick stolt förbi dem utan att visa dem någon annan artighot än en lätt böjning på hufvudet. Ett porträtt af tsarinnan, som var mycket likt och som d'Antin lyckats anskaffa och satt ofvanför en spisel, tycktes bereda honom mycket nöje. Han sade åtskilliga älskvärda saker om detta, och i grund och botten var hans brist på artighet blott en rest af hans ursprungliga blyghet och skygghet, ty han bättrade sig så småningom i detta afseende. Under sista delen af sitt uppehåll i Paris besökte han flera familjer, antog alla inbjudningar och blef till sist till och med artig mot damerna. I Saint-Ouen, hos hertigen af Tresmës, där han träffade en mängd förtjusande damer, glömde han sin "stolthet" och gjorde sig besvär med att visa sig älskvärd. Man nämnde för honom namnet på en af dem, markisinnan de Béthune, som var dotter till hans värd, och han inbjöd henne till sitt bord.

Paris hade tydligen utöfvat sitt inflytande på honom.

I Saint-Cyr uppförde han sig, trots man påstått motsatsen, anständigt, om än ej särdeles artigt mot madame de Maintenon. Allmänt bekant är Saint-Simons otaliga gånger citerade skildring af hans besök: huru han oförmodadt störtat in i hennes rum och under tystnad gjort en närgången granskning af henne. I den lefnadsteckning som Auger fogat till Santreau de Marsys upplaga af.408

madame de Maintenons bref upprepar han dessa detaljer och påstår till och med, att tsarens nyfikenhet och närgångenhet sträckt sig till nièéen till den stora konungens gemål: "Då han en dag såg henne (madame de Caylus) i ett sällskap och fick veta hvem hon var, gick han rakt fram till henne, fattade hennes hand och betraktade henne Jänge." De osannolikaste berättelser få emellertid ej förvåna historieskrifvaren. Det egendomliga är, att Auger ej läst ett bref från madame de Maintenon, som förekommer i den samling han själf varit med om att utgifva. "I detta ögonblick", — brefvet är skrifvet till madame de Caylus, — "inträdde herr Gabriel och sade mig, att "herr Bellegarde meddelade, att han, det vill säga "tsaren, ville komma hit efter middagen, om det vore "lägligt för mig. Jag vågade ej säga nej och jag "inväntade honom i min säng! Man meddelade mig "intet vidare. Jag visste ej, om han borde mottagas "med officiella hedersbetygelser, om han ville besöka "pensionatet och eleverna och om han skulle inträda i "koret. Jag öfverlämnade allt åt slumpen. Tsaren "anlände klockan 7 på aftonen. Han satte sig vid "min hufvudgärd och frågade mig, om jag var sjuk. "Jag svarade ja. Han lät fråga, hvad jag hade för "sjukdom. Jag svarade: Ålderdomssvaghet. Han visste "ej hvad han. skulle säga, och hans tolk tycktes ej "förstå mig. Hans besök var mycket kort. Han är "ännu i huset, men jag vet ej hvar. Han lät draga "undan förhängena vid min sänggafvel för att kunna se "mig. Ni kan tänka er, om han blef nöjd."

Den 11 juni, då mötet ägde rum, var Peter efter en månads uppehåll i Paris ej längre så ohyfsad att han kunnat begå de plumpheter som man tillskrifvit honom vid detta, tillfälle. Säkerligen kände han sig dock mera obesvärad utanför hofvet och salongerna med deras elegans och ceremonier. Han var alldeles ogenerad i Invalidhotellet, hvars invånare han behandlade som kamrater och klappade for-PBTEK DEN 6TOB6

troligt, hvarjämte han smakade p& deras soppa. På myntet, där man i hans närvaro präglade en minnesmedalj öfver hans vistelse i Paris, i kungliga tryckeriet, i Sorbonne, där man tog hans närvaro till förevändning att diskutera möjligheten af en försoning mellan den romerska och den ortodoxa kyrkan, på observatoriet, hos geografen Delisle, hos ögonläkaren Woolhouse, som lät honom åse en starroperation, öfverallt uppträdde han som en visserligen något nervös och öfverdrifvet nyfiken, men intelligent och vetgirig samt ganska höflig turist. De lärda männen i Sorbonne svarade han artigt och blygsamt, att han ej var tillräckligt hemmastadd i det ämne de behandlade och att han hade nog med- att styra sitt rike och afsluta sitt krig mot Sverige, men att det skulle glädja honom, om de ville inlåta sig i korrespondens om denna sak med biskoparna i hans rike. Han mottog senare med välbehag den skrift härom som öfverlämnades åt honom och som tre år senare föranledde ett ganska märkligt svar från det ryska prästerskapet, hvilket böljade med ett loftal öfver Sorbonne och slutade med att konstatera den ryska kyrkans oförmåga att taga del i debatten, ty genom indragande af patriarkatet — en af Peters reformer — saknade den öfverhufvud.

Konstforhållandena intresserade Peter mindre och, då man visade honom kronjuvelerna i Louvren, hvilka värderades till trettio millioner, gjorde han en missnöjd grimas, ty han ansåg penningarna illa använda. När marskalk de Villeroi, som förevisade dessa föremål, föreslog, att man skulle gå och se på "Frankrikes största skatt", hade han svårt att förstå, att han därmed menade den lilla konungen.

Han besökte Franska Institutet först dagen före sin afresa, den 19 juni. Som man ej underättat Franska Akademien därom, voro blott två eller tre af dess ledamöter tillstädes. De visade honom samlingssalen, hvilken så när blifvit använd till sofrum åt hans officerare, beskrefvo för honom Akademiens arbetsordning och läto honom beundra ett porträtt af konungen. Detta var alltsammans! Peter.

K. WALISZEWSKI

mottogs bättre i VAcadémie des Sciences, som infunnit sig fulltaligt, förmodligen på Peters eget föranstaltande. Förarbetena för Franska Akademiens lexikon intresserade honom nog helt obetydligt, men i VAcadémie des Sciences undersökte' han herr La Fayes vattenuppfodringsverk, herr Da-lesses häftyg och herr Le Camus' vagn. Han tackade i ett på ryska affattadt bref akademien för mottagandet.

Samma dag bevistade han i en griljerad loge ett sammanträde i parlamentet, som uppträdde i stor högtidsdräkt med röda talarer och där hertigen af Maine och grefven af Toulouse genom hans närvaro hindrades från att få sina protester upptagna, hvilka nedlagts mot regent-skapets kommissarier, emedan de gjort intrång i deras rättigheter.

På detta sätt hade han sig förelagdt ett strängt, ja, mödosamt arbete, men han genomgick samvetsgrant hela programmet, lät ej en enda detalj undgå sig och sökte draga den största möjliga nytta af allt; han gjorde iakttagelser, gaf ständiga frågor och fullskref sina anteckningsböcker, hvilka han ogeneradt tog fram i hvarje ögonblick, vare sig han befajm sig i Louvren, i kyrkan, eller på gatan. Och samtidigt afhöll han sig ej från de nöjen, de extra-vaganta upptåg och utsväfningar vid hvilka han var van. Detta utgjorde den obehagliga sidan af hans vistelse i Paris* I Trianon väckte han sina franska kavaljerers förvåning genom att öfverspola dem med vatten från springbrunnarna. I Marly nöjde han sig ej med att göra pojkstreck, föga värdiga en suverän, utan hängaf sig åt vilda utsväfningar. I Fontainebleau deltog tsaren i en hetsjakt, men han tog sig för mycket till bästa vid supéen, så att hertigen af Antin fann rådligast att åka hem i en annan vagn än han, och däri gjorde han rätt, ty, såsom Saint-Simon berättar, man kunde i tsarens vagn se spåren af att han ätit och druckit för mycket . I Petit-Bourg, där han stannade öfver natten, skickade man efter två kvinnor från byn, som fingo göra ren vagnen.

På grund af dessa omständigheter, som utan tvifvel öfverdrifvits af skvallret, var det intryck tsaren lämnade efter sig vid sin afresa blandadt eller snarare ogynnsamt. "Jag erinrar mig", skrifver Voltaire i ett af sina bref, "att jag hört kardinal Dubois säga, att tsaren blott var en underlig sälle, som snarare var född till att blifva en holländsk högbåtsman."1) Detta är ungefär samma omdöme, som Burnet uttalade tjugu år förut under Peters vistelse i London. Saint-Simon, som eljest vanligen har en bestämd god eller dålig mening om människor, visar sig till och med tveksam i sin uppfattning af honom.

Då Peter tog afsked af konungen, ville han ej mottaga någon annan gåfva af honom än två präktiga gobelins-tapeter. Han vägrade af etikettsskäl att mottaga en "präktig diamantprydd värja". Helt oväntadt visade han vid detta tillfälle ej den sparsamhet, som i så hög grad bidragit till att göra den franska hufvudstaden ogynnsamt stämd mot honom. I ett bref från Sergent läses:

"Tsaren, som man under hans vistelse förebrått hans "brist på frikostighet, gaf vid sin afresa i ögonen fallande bevis därpå. Han gaf 50,000 livrés att fördelas "bland kökspersonalen, som betjänat honom under hans "uppehåll i Frankrike, 30,000 åt sin lifvakt, 30,000 "livrés att fördelas i de kungliga fabrikerna och verkstäderna som han besökt, sitt porträtt, infattadt i dia-"manter åt konungen, ett liknande åt marskalk de Tessé, "ett åt hertigen af Antin, ett åt marskalk d'Estrées, "ett åt herr de Livry, samt ett, värdt 6,000 livrés, åt "konungens hofmästare, som uppvaktat honom. Han "utdelade äfven många guld- och silfvermedaljer, präglade med anledning af de förnämsta bedrifterna och "drabbningarna under hans lif."

Med ett ord, han betalade kungligt utan att dock låta något tillfälle gå sig ur händerna att lägga i dagen sina egendomligheter. De obetydliga drickspengar han gaf ') Till Chauvelin, den 3 oktober 1760.

under sin vistelse borde anses komma från den privatperson han låtsade vara, ehuru han esomoftast glömde af att iakttaga sitt inkognito. Vid afresan uppträdde han åter som monark.

Som man sett, aktade man sig i Paris väl för att taga hans inkognito på allvar och firade honom från början till slut som en furste. Under hans resa till Spa, dit han begaf sig för att träffa Katarina, gjorde man i provinsen på samma sätt och täflade med hufvudstaden i prunkande gästfrihet. I Reims, där Peter blott stannade ett par timmar och endast intresserade sig för den ryktbara "darrande pelaren" i kyrkan Saint-Nicaise, utgaf municipalitetet 455 livrés och 13 sols för förfriskningar. Det kostade staden Char-leville 4,327 livrés att härbergera tsaren under en natt. En rikt smyckad båt med flaggor i hans färger väntade honom på floden Meuse för att föra honom till Liège,

och man hade fört ombord en hel laddning matvaror: 170 skålpund kött à 5 sols skålpundet, ett rådjur, 35 höns och kycklingar, 6 stora kalkoner à 30 sols stycket, 83 skålpund skinka från Mayenne à 10 sols skålpundet, 200 kräftor, 200 ägg à 30 sols för hundradet, 1 lax på 15 skålpund à 26 sols skålpundet, 2 stora laxöringar samt 3 fat öl.

Regenten gick å sin sida så långt i artighet att han lät Rigaud och Nattier utföra hvar sitt oljeporträtt af tsaren. Det återstår nu att undersöka, hvilka de praktiska resultaten voro af segrarens vid Poltava första och sista uppträdande i den lysande franska monarkien, som stod på branten af undergång.

ni.

Det fanns hufvudsakligen två hinder for den politiska och kommersiella allians som Peter ville bringa till stånd genom sitt besök i Paris, nämligen subsidiefördraget (450,000 livrés i kvartalet), som undertecknats i april 1715 och band Frankrike vid Sverige ända till år 1718, samt regentens personliga förbindelser med konungen af England. Underhandlingar böljade visserligen att bedrifvas genast efter tsarens ankomst, men marskalk de Tessé, som skulle deltaga i dessa tillsammans med marskalk d'Uxelles, märkte genast, Att de ej hade annat till ändamål än att upptaga och roa den moskovitiska härskaren, till dess han reste, samtidigt med att de skulle hålla England i spänning och därigenom befasta vänskapen med detta land samt oroa Sverige, så Att det skulle vara medgörligare i sin politik. Förgäfves uppträdde Peter med mycken beslutsamhet och full uppriktighet. Han erbjöd sig rent ut att träda i Sveriges .ställe i det allianssystem som hittills upprätthållit den europeiska jämvikten. Liksom detta land skulle han gripa in i den allmänna politiken och mottaga subsidier. Detta var godt och väl, men man måste komma öfverens om beloppet, och de inledande underhandlingarna härom drogo ut på tiden i vecktals. Då dessa voro till ända, uppträdde Preussen och anhöll genom sin minister, baron von Cnyp-hausen, att blifva inbegripet i fördraget. Detta var också godt och väl, och man gick in på, att Frankrike och Ryssland skulle garantera, att Preussen finge behålla Stettin; men nu måste förslaget till allians affattas på ett annat sätt. Peter dref ånyo på sina fullmäktige och sekreterare, och regenten lät honom hållas. Denne hade från Berlin mottagit en underrättelse, som gjorde, att han kunde med lugn tänka på följderna af dessa skrifverier. Då fördrags-urkunden var färdig och blott väntade på underskrifterna,

märkte man, att man arbetat förgäfves, ty Cnyphausen hade ingen fullmakt. Och tsaren fick resa tomhändt sina färde.

Regenten hade dragit tsaren vid näsan; men de Tessé var icke utan bekymmer för följderna, som senare skulle uppstå på grund af dennes missräkning. Månne ej tsaren efter dessa förödmjukelser skulle kasta sig i kejsarens armar eller direkt underhandla med Sverige? Hvarför icke? Preussen hade honom i sitt våld. Där hade han sitt enda fotfäste i Tyskland. Och det var på tsarens enträgna upp-, maningar som man följande månad sammanträdde i Amsterdam för att återupptaga underhandlingarna. Regenten var med därom, men som han var besluten att ej binda sig på allvar, bytte han endast om taktik. Nu hade Cnyphausen sin fullmakt, men Frankrike hade andra anspråk. Då tsaren genom sin ifver drifvit det därhän, att man den 2 september hade i ordning ett nytt fördrag med offentliga och hemliga artiklar, såsom det anstår en diplomatisk urkund, på hvilken tre stormakter arbetat, hade man dock endast blifvit ense om ett platoniskt önskningsmål. I de offentliggjorda punkterna bekräftades konungens af Frankrike medling vid fredsunderhandlingarna i Norden, dock först sedan han blifvit fri från sina förbindelser med Sverige. Genom de hemliga klausulerna ingicks ett försvarsförbund på grundvalen af frederna i Baden och Utrecht, men först efter nya underhandlingar skulle de olika kontrahenternas inbördes förpliktelser bestämmas. Frankrike förband sig visserligen att ej förnya sitt subsidiefördrag med Sverige, sedan tiden för det gamla utlupit, men som denna öfverenskommelse endast var muntlig och konungens ombud lagt stor vikt på att den så skulle vara, ställde sig Peter misstänksam gent emot deras löften, och det med rätta.

Med ett ord, intet hade blifvit uträttadt. De båda länderna hade icke ens kommit i regelbunden förbindelse med

hvarandra. På båda hållen gjorde man ett olyckligt val af personer, som skulle söka åstadkomma en sådan.

Sedan Peter uttalat en önskan, att herr de Verton, hvilken han satte värde på, skulle utnämnas till franskt sändebud i Petersburg, blef denne utnämnd och försedd med instruktioner. Han skulle just resa, då han häktades för skuld. De franska intressena fortforo alltså att bevakas vid Neva af La Vie, som icke ens kunde betala portot på sina bref* Ryssland representerades nu i Paris af baron von Schleinitz, som snart skulle gå svåra pröfningar till mötes.

För öfrigt blef värdelösheten af fördraget af den 2 september snart uppenbar för alla. Följande år, 1718, under det att Schleinitz låg i underhandlingar med Cella-mare, ingick Frankrike med England, kejsaren och Holland kvadrupelalliansen mot Spanien, genom hvilken de förbundna lofvade hvarandra ömsesidig hjälp ända till det Nordiska krigets afslutande. I Berlin arbetade det franska sändebudet grefve de Rotembourg på ett fördrag mellan Preussen och England, hvaraf följden skulle blifva en separatfred mellan Preussen och Sverige, mot att Stettin öfverlämnades till det förra landet. I Stockholm underhandlade slutligen Campredon i lugn och ro om förnyandet af fördraget af år 1715.

Ryssland och Frankrike befunno sig sålunda öppet i motsatta läger. På båda hållen var man visserligen obenägen för öppen fiendskap. De båda parterna skonade hvarandra och utbytte till och med artighetsbetygelser. Peter hade i tankarna Konstantinopel, där kejsarens sändebud var i färd med att föreslå Porten en allians mot Ryssland, och regenten, som å sin sida tänkte på möjligheten af att göra en verklighet af Görtz' planer utom Frankrike, tillät de Bonac, som hade stort inflytande hos Porten, att understödja den ryska ministern, furst Dasjkov. Tsaren anhöll, att konungen måtte stå fadder åt hans dotter Natalia, och regenten besvarade denna artighet med att försäkra Schleinitz, att Campredon skulle blifva desavouerad.

Upptäckten af Cellamares sammansvärjning och af Schleinitz' korrespondens med denna äfventyrare kom åter.

som en kall dusch öfver dessa förhandlingar. Regenten var desto mer benägen att harmas öfver detta s& stötande samförstånd från den ryska ministerns sida, som man ej längre hade att frukta Görtz' intriger. Dem hade bödeln gjort slut på. Genom att fred snart slöts med Spanien och tsaren visade sig försonligt stämd, återställdes dock så småningom allt på den gamla foten. Peter önskade komma ut ur sin isolerade belägenhet, och i januari 1720 började Schleinitz öfverhopa regenten med skrifvelser, hvari han anhöll om Frankrikes medling. Han begärde nu blott en skriftlig förklaring, att konungen ej ingått någon förbindelse som vore till hinders för en opartisk medling. Men hertigen af Orleans svarade i en hög ton. Han hade ju förklarat, att han desavouerade Campredon. Vore ej hans ord lika så godt som alla skrifverier. Till sist gaf tsaren vika. Han gaf vika på alla punkter, till och med angående Englands deltagande i Frankrikes medling, ehuru han mot detta land hade stora anledningar till missnöje.1).

Denna ifver och medgörlighet hade ett annat, men hemligt skäl, hvilket skulle vara bestämmande för Peter under hans följande underhandlingar med regenten och Frankrike. I juli 1719 hade La Vie lyckats plocka fram så mycket mynt ur sin penningpung, att han kunde afsända en brådskande depesch till Paris, som innehöll ett uppseendeväckande meddelande: tsaren hade satt sig i sinnet, att konungen skulle gifta sig med hans yngsta dotter, "som var mycket vacker och välväxt och som skulle kunna gälla som en fulländad skönhet, om ej hennes hår haft en alltför röd färg". Det var här frågan om furstinnan Elisabet. Peter hade först tänkt på en sonson till konungen af England, men då hans förslag tillbakavisades på detta håll, hade han med sin sedvanliga raskhet och ifver kommit att tänka på ett giftermål i Frankrike. Men nu begingo hans diplomater åter en blunder i Paris. Knappt hade Schleinitz lyckats komma ur den obehagliga position, hvari han råkat genom sin

!) Bref från tsaren till hertigen af Orléans, den 29 maj 1730.

förbindelse med Cellamare, förr än regenten anklagade honom för att hafva förrådt hemligheten rörande de underhandlingar hvari han deltagit. Man förklarade, att man ej vidare ville hafva att göra med honom. Han återkallades, men kunde ej resa. Liksom Verton kvarhölls han af sina fordringsägare och, som han gjort af med hela sin förmögenhet vid Laws spekulationer, befann han sig snart i den yttersta nöd. Peter såg sig alltså inskränkt till La Yies hjälp. Och den stackars konsularagenten förtroenden rönte ett ganska kyligt mottagande i Versailles. Man fordrade, att tsaren först slöt fred med Sverige. Tsaren begärde ej bättre. Han fogade sig i att Campredon, hvilken våren 1721 for som en skottspole mellan Stockholm och Petersburg, uppträdde som medlare. Men när den fintliga diplomaten bragt sitt uppdrag till ett lyckligt slut genom att tillgripa de yttersta medel, genom att kyssa tsarens hand och lofva hans ministrar guld, när freden i Nystad väl var sluten, framkom Dubois, som öfvertagit ledningen af den franska politiken, med en ny fordran: innan Frankrike ginge längre, måste Ryssland antaga detta land som medlare för att åstadkomma en försoning med England. Detta var nu hufvudsaken för regenten och hans minister. Tsaren ställde sig ej afvisande mot dettø förslag; men han å sin sida hade ett annat ämne, som han brann af lust att bringa på tal, man kan förstå hvilket. Hans planer hade tagit en annan riktning. Dolgorukij, som ersatt Schleinitz i Paris, hade hört omtalas, att konungen var förlofvad med en spansk prinsessa. Man fick finna sig häri, men Frankrike hade tillräckligt god råd på prinsar för att en tsarevna där skulle kunna finna ett passande parti. I november 1721 trodde den sluga Tolstoj sig hafva funnit ett medel att bringa denna fråga på tal. Med den oskyldigaste min i världen framlade han för Campredon ett nummer af Hollands gazett, hvari omtalas, att markis de Belle-Isle utnämnts till konungens utomordentliga ambassadör i Petersburg med uppdrag att an-Peter den store. 27.418

hålla hos tsaren om hans äldsta dotters hand för hertigen af Chartres.1) Campredon var tillräckligt hemma i sitt yrke för att ej misstaga sig på meningen med denna falska nyhet, men han blef något häpen, då han fick del af tsarens vidsträckta framtidsplaner, som stodo i samband med detta nya förslag. Ryssland erbjöd sig att gå i god för att konungen af Spanien afsade sig sin krona till förmån för regenten; å andra sidan skulle båda makterna garantera, att den blifvande hertiginnan af Chartres skulle ärfva den ryska kronan; till dess skulle hertigen af Chartres väljas till konung af Polen. Detta — jämte åtskilligt annat — var innehållet i en not, som författades i januari 1722. Det ansågs emellertid alltför vågadt att låta Dolgorukij officielt öfverlämna denna till kabinettet i Versailles, hvarför man tog sin tillflykt till den olyckliga Schleinitz, som fick några tusen rubel för att kunna uppträda något så när anständigt. Campredon å sin sida anmodades att framkomma med sina anbud och fordringar och att anhålla om instruktioner rörande det svar han hade att afgifva.

Instruktionerna läto vänta på sig. Men jag tror, att det är med orätt som man förebrått Dubois den tystnad han påstås hafva iakttagit under flera månader. Det har sagts, att kardinalen-ministern och hans representant vid det ryska hofvet råkat i delo härom, i det den senare var förtviflad öfver ett dröjsmål, som satte framgången af hans underhandlingar och hans lands intressen på spel, medan den förra var upptagen af personliga angelägenheter, som gjorde honom likgiltig för allt annat. Man har tillfogat åtskilliga spännande detaljer: femton kurirer hade afsändt» från Petersburg till Paris, men där förgäfves fått vänta på svar i Versailles7 antichambrer; den käcke Campredon hade stängt sig inne under förebärande af sjukdom; slutligen hade de Bonac i Konstantinopel på eget ansvar lagt sig i Rysslands och Turkiets affärer för att rädda en viktig allians, som tycktes stå på spel. Gent emot dessa uppgifter

*) Campmlons depesch den 24 november 1721.

af franska historieskrifvare torde emellertid följande kunna anföras. Campredon skickade ej femton kurirer till kardinal Dubois, ty till detta hade han nog ej varit istånd. En kurirresa från Petersburg till Versailles kostade vid denna tid fem till sex tusen livrés, och som den franska diplomaten ej på ett helt år fått sin lön utbetald, var det nog framför allt af ekonomiska skäl som han stängde sig inne. Under hela hans tjänstetid i Petersburg afsändes

endast ett enda par kurirer med särskilda depescher, och dessa reste för trygghetens skull tillsammans. A andra sidan var det ej blott på grund af sin fosterlandskärlek och sin klarsynthet som markis de Bonac af eget initiativ sökte att i Konstantinopel skaffa en ersättning för de motgångar den franska diplomatien lidit i Petersburg. Han lydde i självfva verket mycket bestämda instruktioner, som för länge sedan afgifvits, men som ständigt förnyades ända till i januari 1723. Och slutligen, sedan kardinalen vid slutet af 1723 skickat Campredon order, som förde in den franska utrikespolitiken på nya, af svårigheter uppfyllda banor, kunde han ej under loppet af 1724 till den grad upptagas af omsorgen för den inre politiken och sin egen personliga ställning, att han under nära ett år lämnade honom utan instruktioner. Han var då död!

I självfva verket lämnade kardinalen under jämt sex månader såväl Oampredons depescher som baron von Schleinitz' och furst Dolgorukijs noter obesvarade. Men denna långa tystnad följde icke, såsom man trott, på afsändandet af hans första instruktioner med anledning af de märkliga förslag som på omvägar framkommit från tsaren, utan den föregick detta afsändande, och detta var vid detta tillfälle fullkomligt berättigadt. Händelsen ägde rum mellan våren och hösten 1722.') Sedan Peter slutit fred med Sverige, hade han plötsligen fått en annan uppfattning af alliansen med Frankrike. Hittills hade han endast ansett den såsom en nödfallsåtgärd under krigen. Nu gjorde han

) Instruktion till de Bonac don 6 januari 1723; depesch från de Bonac till Dubois den 5 januari 1723..420

den till grundvalen för en hel politisk byggnad, som äfven skulle omfatta Polen och Spanien. Han tänkte sig, att denna byggnad skulle krönas af ett familjefördrag, ett lysande giftermål. Sedan han framkommit med sitt förslag, lämnade han sin hufvudstad för att inlåta sig på ett ganska vågsamt företag, det persiska fälttåget. Hans frånvaro räckte ett halft år, och lika länge varade Dubois' tystnad. Jag är benägen att tro, att kardinalen handlade klokast, som han gjorde, under sådana omständigheter, och detta var också uppfattningen hos Campredon, som ingalunda afsände en mängd kurirer eller blef otålig, om ej öfver att han lämnades utan penningar, hvarigenom han hindrades att tillfredsställa sin smak för lyx.

I oktober 1722 fick man i Versailles samtidigt underrättelse om det persiska fälttågets relativa framgång, om sannolikheten af en ny konflikt mellan Ryssland och Turkiet samt om afsändandet till Wien af Jagusjinskij, som man antog skulle bedrifva viktiga underhandlingar. Genast, ansåg Dubois tiden vara inne att tala och han uppträdde i rättan tid. De enda två kurirer. som voro i tjänst, Massip och Puylaurent, afreste från Versailles den 25 oktober 1722 och anlände den 5 december till Moskva före Jagusjinskijs afresa. Campredon, som visste, att de voro på väg, hörde sig under skämtsam form för hos denna sistnämnde redan före kurirernas ankomst. Den ryska diplomaten hade tvungit sin hustru att gå i kloster för att blifva henne kvitt. Campredon frågade honom med anledning häraf, om han for till Wien för att skaffa sig en annan förbindelse. — "Jag skulle hellre söka en sådan i Paris", svarade Jagusjinskij i samma ton, "men ni har låtit oss vänta för länge." — "Vänta ännu några dagar."

Och Massip och Puylaurent medförde allt hvad det franska sändebudet kunde önska sig: bestämda för hållningsorder, öfverensstämmande med dem Bonac erhållit, samt penningar - för att hjälpa upp hans egna affärer samt för att utdelas. De summor han mottog voro alldeles tillräck-PETER PEN 3T0RE

liga, och de order han fick voro i det stora hela ganska förståndiga. Man ville ej i Versailles sammblanda två skilda saker, den rysk-franska alliansen och hertigens af Chartres giftermål med tsarevnan. Den förstnämnda var beroende på de subsidier som Ryssland fordrade af Frankrike i betalning för sina tjänster. Man skulle i Frankrike gå ända till 400,000 écus om året. Ville Ryssland å sin sida afgifva ett bestämdt löfte att uppställa en armékår, om krig utbröt i Tyskland? Den andra angelägenheten vore en konvenansfråga. Om furstinnan Elisabets hemgift skulle bestå i den polska kronan, fordrades, att öfverenskommelsen härom skulle leda till ett faktiskt resultat. Hvad beträffar öfriga vilkor ville man visa sig medgörlig. Man vore till och med benägen att erkänna kejsartiteln,

hvarpå tsaren gjorde anspråk, dock icke utan att fordra ett stort pris för detta tillmötesgående.

Nu tycktes underhandlingarna vara inne på god väg, och hvarför skulle de ej leda till ett lyckligt resultat? Hvarför inträdde ett nytt och ganska långvarigt uppskof? I självfva verket var det ej kardinalens fel. Svårigheterna uppkommo på grund af den ryska regeringens organisation och den ryska diplomatiens vanor. Denna trefvade sig endast fram i mörkret. Hvarje öfverläggning skedde med en mängd försiktighetsmått, som lade hinder i vägen för ett snabbt afgörande. Oroliga, ständigt på sin vakt, kunde ministrarna ej anträffas i sina ämbetsrum. För att få tala enskildt med dem nödgades man till och med stämma möte med dem på kaféet De fyra fregatterna, som var ett tillhåll för sjöfolk. Misstänksam och skuggrädd, sökte tsaren efter förevändningar, då han inbjöd främmande diplomater till öfverläggningar, på det att på sådant sätt det verkliga ändamålet med mötena måtte döljas. Först i februari 1723 begagnade han sig af det officiella meddelandet om franska konungens svägerskas död, hvilket skulle framföras af Campredon, för att föra denne till sitt hus i Preobrasjenskoje och därstädes inom omsorgsfullt stängda dörrar tala upp-.422

riktigt med honom med Katarina som tolk. Och då märkte man, att de båda parterna ej längre voro eniga i en enda punkt. Stödd på sina instruktioner, som voro oförändrade och ej ens efter Dubois1 afgång eller regentens död och hertigens af Bourbon öfvertagande af regeringen förändrats, vidhöll Campredon de principer som tyckts med lätthet skola leda till en öfverenskommelse. Men den ryska monarkens planer hade tagit en ny riktning. Han ville fortfarande gifta bort sin dotter i Frankrike och skänka henne Polen, där man blott behöfde "skaffa den regerande konungen en ny spirituell älskarinna för att åstadkomma tronledighet", men af hans tal och handlingar framgick, att han satte sig emot en politisk allians mellan de båda länderna. Än talade han om en brytning med Turkiet, från hvilket han ville återtaga Azov; än tycktes han tänka på en expedition till Sverige för att med hjälp af en folkresning uppsätta hertigen af Holstein på tronen. Han talade till och med om ett infall af ryska trupper i England tillsammans med tronpretendenten. I augusti 1723, strax efter Dubois' död, nödgades den nya franska statssekreteraren för utrikesärendena, de Morville, skrifva till Campredon:

"Af era depescher framgår allt mer och mer, huru "omöjligt det är att underhandla med tsaren, innan han "fått klart för sig, hvad han vill och tänker ... Vi "måste vänta, till dess tid och tillfälle tillåta oss att be-"döma om konungen med trygghet kan ingå öfverenskommelser med denna furste och utföra dem."

Man väntade förgäfves och stod endast och stampade på samma ställe ända till Peters död. En gång ansåg sig Campredon nära sitt mål. I början af augusti 1724 visade tsaren sin tillfredsställelse vid underrättelsen om att tvistepunkterna med Turkiet uppgjorts i godo tack vare de Bonacs kraftiga bistånd. Vid utträdet ur kyrkan, där Te Deum sjungits, omfamnade han det franska sändebudet och riktade följande löftesrika ord till honom: "Ni har alltid varitPETER I)EN STORE

en fridsängel för mig. Jag är ej otacksam, såsom ni skall få se." Också syntes ständigt några dagar därefter i den franska legationen tsarens ministrar, som sågo helt belåtna ut. Peter hade gifvit vika på alla punkter. England skulle till och med få vara med om det fördrag som skulle ingås med Frankrike. Detta hade hittills varit en af de förnämsta stötestenarna vid underhandlingarna. Alliansen var klar! Tyvärr gladdes man i förtid. Ett nytt uppskof uppstod, innan underskrifterna växlades. Anda till slutet af november voro Peter och hans omgifning så upptagna med rättegången mot Mons, att det ej var möjligt att träffa honom. För öfrigt måste Campredon, hvar gång han ville råka Ostermann, våga sitt lif för att komma öfver Neva, som befann sig i islossningen och hvaröfver ej några broar funnos. Och då underhandlingarna återupptogos, befanns det, att ännu ingenting var klart. Tsaren hade åter ändrat mening och ville ej vidare höra talas om Englands deltagande i fördraget. Hvad hade då händt? Något mycket enkelt. Kurakin, som skickats till Paris i Dolgorukijs ställe, trifdes på sin nya post och för att få stanna kvar därstädes hade han tillskrifvit sig vissa diplomatiska framgångar, som föranledde Peters artighetsbetygelser mot Campredon. Kurakin hade till och med väckt förhoppningar om ett giftermål mellan tsarevnan och Ludvig XV själf, hvilken skulle hafva ledsnat på sin spanska prinsessa. Sedermera måste han taga

tillbaka åtskilligt af hvad han sagt. Ansatt med frågor, hade Kurakin nödgats erkänna, att furstinnans giftermål till och med med en af prinsarna af blodet vore en "alltför aflägsen händelse" för att blifva inblandadt i nu pågående underhandlingar.

I och med detta äro dessa underhandlingars öde besegladt. De tycktes efter Katarina I:s tronbestigning vara på väg att återupptagas, men blefvo straxt därefter nedlagda. Fördraget förblef utan underskrift, och tsarevnan Elisabet utan make. För att blifva en verklighet måste den i förtid drömda alliansen förberedas under ett och ett.424

halft århundrades pröfningar och omstörtningar på den europeiska kontinenten. Att försöken i början af sjuttonhundratalet misslyckades kan förklaras och försvaras, utan att man behöfver göra vare sig den franska eller den ryska regeringen ansvarig därför. Man kunde ej enas, först och främst emedan man hade för lång väg att gå, vidare emedan man visserligen skenbart vandrade i riktning mot denna öfverenskommelse, men i själfva verket vände hvarandra ryggen ända från början. Man böljade med att hysa olika mening om önskvärdheten af en förbindelse, hvilken Peter ensam under någon tid på allvar åstundade. Då därefter denna önskan fanns hos båda, ställde de båda regeringarna olika anspråk på en sådan förening. Frankrike ville hafva en politisk, Peter en familjeallians. Båda voro eftersträfvans-värda endast för den, som åtrådde den ena eller andra. Att man hyste motvilja för att gifta den franska konungen med en för detta tvätterskas — att ej säga något värre — oäkta dotter, som legitimerats genom ett sent och hemligt giftermål; eller att man i Ryssland hade föga lust att för en ringa lön taga på sig den politiska lifegenskapen ok, som polacker och svenskar burit på nacken, detta kan ej förvåna eller stöta oss. Det fanns inga verkliga sympatier för en förbindelse mellan de båda folken och inga gemensamma intressen. Dessa uppstodo först efter den stormflod, som omgestaltade hela det europeiska statssystemet.

FÖRSTA KAPITLET.

Det nya systemet, Streltsernas undergång. — Petersburg.

I. Det nya systemet. — Inledande fråga. — Reformerna och det gamla Moskv&ldets ursprungliga civilisation, -t Slavofiler och väster-l&ndingar. — Reformens ursprung. — Huru evolutionen blir en revolution. — Allmän karakteristik. — Hvilken ordning bör iakttagas vid studiet af resultaten. — Symboliska drag. — II. Streltsernas undergång. — Orsakerna. — Den nya arméen och den gamla milisen. — Den sistnämndas missnöje. — Uppror. — Peter tar detta till förevändning till fullständig utrotning. — En oerhörd rättegång. — Intet resultat. — Tsarevnan Sofia. — Hennes medbrottslighet är ej bevisad. — Hon dömes dock att taga slöjan. — Massafrättningar. — Peter deltager i dem. — Afrättsplatsen i Moskva. — Lobnoje mjesto. — III. Petersburg. — Före och efter Poltava. — Fästning eller hufvudstad? — De skäl som förmått Peter att flytta sätet för sin regering dit. — Kritik och försvar. — Nationens traditioner.

I

Det nya systemet.

Innan jag öfvergår till nästa afdelning af mitt arbete, bör jag nämna några ord om ett närliggande problem, som visserligen ej tillhör den historiska kritiken i egentlig mening, men som i Ryssland ntgör ämnet för outtömliga, lidelsefulla diskussioner, nämligen detta: har icke Peter, då han sökte införa den europeiska civilisationen i Ryssland,.428

gjort våld på sitt lands historia samt underskattat och försummat att taga hänsyn till de inhemska element till en självständig kultur hvilka varit mäktiga en större och under alla omständigheter med nationallynnet mer öfverensstämmande utveckling.

Det är därom slavofiler och västerländingar tvista.

Jag tror mig kunna lämna åsido frågan om folkets härstamning, ty denna tycks nu vara utdebatterad och hafva

råkat i glömska. Ryssland intar med eller mot sin vilja sin bestämda plats i den indo-europeiska folkfamiljen, och dess civilisation har byggts upp af samma material som de öfriga folkens. Särskilda geografiska och historiska omständigheter ha dock kunnat gifva dessa byggnadsmaterial en egendomlig prägel, hvilken ledt till olika seder och idéer, särskilda åsikter och bruk, till exempel rörande egendomsförhållanden, familjelif och furstemakt. Har Peter gjort slut på allt detta och gjorde han rätt i att så göra?

Detta är tvistefrågans kärnpunkt.

Jag hoppas, att den undersökning jag kommer att företaga skall, om ej lösa frågan, åtminstone kasta något ljus däröfver. Tvenne förhållanden skola då genast falla i ögonen: å ena sidan obeständigheten, den rudimentära, oorganiska beskaffenheten hos de flesta element på hvilka reformatorn riktat sitt arbete; å den andra däremot beståndet af vissa egendomligheter, som antingen förblifvit oberörda i trots af skenbara förändringar eller ock helt och hållet undandragit sig reformen.

Peter gjorde ej rent hus så fullständigt som man tänkt sig. I många afseenden hade det gamla förlorat sin lifskraft långt före Peters tid. Af de båda grundspelare, hvarpå det hufvudsakligen hvilade, ortodoxien och själfhärskarmakten, samodjersjavje, hade ingendera sedan ett fjärdedels århundrade kvar sin ursprungliga lifskraft, utan båda voro krossade, den ena genom inneboende brister, som berodde på dess ursprung, den andra genom att dess principer bragts till sin öfverdrift, delvis beroende p&PETER DEN 8T0RE

en politisk rivalitet, hvarpå Peters regering endast kunde göra slut genom en statskupp. Sedan det moskovitiska öfver-väldet grundats på spillrorna af de förra sins emellan tvistande, oberoende väldena, antog furstens personliga makt orientaliska former med privaträtten till grundval. Härskaren var ej längre länsherre efter feodaltidens begrepp, utan han var helt enkelt ägare till sina undersåtars personer och egendom. Det fanns ingen annan rättsgrund utom denna enda äganderätt, om man undantager kyrkan. Den ena undersåten kunde ej lagligen ärfva den andra, utan ägodelarna utdelades blott af suveränen i utbyte mot gjorda tjänster, stundom med arfsrätt (votjina), men oftast blott på lifstid (pomjestje), alltid godtyckligt. Nästan ingen handel eller industri låg i de enskildes händer; de tillhörde liksom allt annat tsaren. Hans monopol, som nästan omfattade allt, tillstadde inga mellanhänder. Monarken köpte en gros och sålde åter i detalj, till och med födoämnen, såsoma kött, frukt och grönsaker. De förra oberoende hertigrna, rjurikovitjerna i Tver, Jaroslav, Smolensk, Tjer-nichov, Kjazan, Yjasma och Rostov, bildade nu rätt och slätt en aristokrati bland den gemensamma herrens tjänare. Denna aristokrati utkräfde sedan hämnd för sin förnedring af bönderna, som med undantag af några fria bönder i södra Ryssland år 1600 förvandlats till lifegna. Andra samhällsklasser, andra korporationer eller något samhällslif funnos ej. . Novgorods köpmansstånd, som skapat stadens forna välstånd, hade försvunnit jämte andra spår af nordmännens samhällslif och odling. För att kunna kämpa mot den mongoliska makten nödgades Moskva låna dennas regeringsprinciper och metoder och för att göra sitt öfvervälde mot grannstäderna gällande draga de yttersta konsekvenserna af dessa principer.

Tsaren var alltså icke blott sitt lands och sitt folks härskare, han var i ordets egentligaste mening deras ägare. Men hans makt och hans rättigheter, som ställts så högt, saknade stödjepunkter. Under honom fanns endast ett svalg,.430

fylldt af ett rörligt stoft af slafvar. Det fanns inga olika samhällsklasser, ingen hierarki, intet organiskt band mellan dessa osammanhängande partiklar. Det var en ständig rörelse hit och dit, där slumpen och råa instinkter drefvo sitt spel. Det var ett virrvarr af vilda passioner, brutala lidelser, som kastade sig öfver närmaste lockbete, som med de själlösa massornas omedvetenhet vände sig än från Peter till Sofia, än från Sofia till Peter. Det var kaos i det närvarande, natt i framtiden.

Hvad angår kyrkan, var den, då den kom från Bysans till Kiev, redan förslappad och sjunken; den hade förlorat sin moraliska kraft under den grekiska dekandansen jämte sin tro, som dödats af formerna, jämte den rätta

uppfattningen af sin religion, som nu blott bestod i yttre åthäfvor med reliker, helgonbilder och noggrant bestämda böner och fastor och en obegriplig liturgi. Den blef snart rik och fick ett stort inflytande, tack vare den oerhörda mängd af kloster som betäckte landet, men den förstod ej att begagna detta inflytande på annat sätt än Rom gjort under påfvedömets förfall. Den sökte sänka folkets andliga nivå, utan att någonsin i likhet med Rom arbeta på dess ekonomiska och moraliska höjande. Och då den under tsar Alexej ville taga initiativet till en reform i ritualen, framträdde dess inneboende svaghet. Den stötte på uppror och schism. Raskol bröt ut.

Peter kom till makten genom en statskupp-. På Sofias anstiftan sökte streltserna störta honom genom en ny revolution. Han fick sålunda tidigt tillfälle att erfara den känsla af svindel som framkallades af den tomhet hvarpå hans allmakt hvilade och, då han som härskare öfver ett stort välde sökte göra bruk af de krafter han trodde sig förfoga öfver, gaf allt vika under hans fötter, till och med före Narva, redan under Azovs murar. Hans härar upplöstes på några timmar, hans skattkammare tömdes på några dagar, och hela regeringsmaskineriet var i olag.

Den stora reformatorns företrädare voro fullkomlig.PETER I)EN STORE 431

medvetna om dessa omständigheter och de hade äfven försökt att råda bot därför. I vissa afseenden hade de endast en oklar uppfattning, visade obestämda ansatser, men i andra vidtogo de bestämda åtgärder, och de gåfvo uppslaget till ett helt reformprogram, som visserligen ej sökte vidtaga förändringar från grunden, utan endast sträfvade efter att förbättra bestående förhållanden och lämpa dessa efter de nya fordringar som kräfdes, då statens makt och ärelystnad växte. De sökte omdana krigsmakten och, som förutsättning därför, förbättra landets finanser, öka dettas ekonomiska resurser och gifva den utrikes handeln större blomstring. De insågo nödvändigheten af att komma i en mera omedelbar beröring med utlandet och att söka vinna dettas medverkan. De hade äfven i sikte en begynnande social reform genom stadsinvånarnas, ja, till och med de lifegnes frigörelse. Slutligen hade de med Nikons biträde rört vid kyrkan och följaktligen vid undervisningen, då ju kyrkan var den enda uppfostrande makt som fanns.

Låt oss så tänka på Peter. Hvad annat eller hvad nytt gjorde han väl? I själfva verket intet eller obetydligt. Detta program är hans. Han utvidgade något området för reformerna. Han tillade reformer i sederna, gaf en något annan prägel åt förhållandena till Västerlandet, men han lämnade grunden till den politiska byggnad han fått i arf orubbad och med afseende på sociala förhållandena intog han ej ens en så framskjuten ståndpunkt som hans företrädare. Hans verk höll sig — och till detta har man ej lagt tillräckligt märke — i viss mån inom vissa allmänna gränser i trots af de skenbart alltomfattande ansträngningarna, hvilka till och med inom dessa gränser endast höllo sig till tingens yta. Han sökte hufvudsakligen att bättra på det gamla, gjorde intet nytt. Hans verk var påbörjadt före hans tid. Det som med honom blef annorlunda berodde på de förändrade omständigheter, hvarunder arbetet hädanefter fullföljdes. Det nya var först och främst detta ändlösa krig, som under tjugu år.432

K. WALISZEWSKI

tog alla hans krafter i anspråk och hvilket å ena sidan påskyndade den redan i gång satta utvecklingen och å andra sidan kastade om den naturliga ordningen på de politiska och sociala förändringar som utgjorde en del af denna utveckling, allteftersom ögonblickets kraf fordrade det, oafsedt det nationella lifvets mest trängande behof. Vidare voro af stor betydelse den personliga smak, de åskådningar, idéer och nycker, hvilka denna snillrika, men underliga reformator tillegnat sig genom sin uppfostran, sitt umgänge i Sloboda och sin beröring med Europa och som han upphöjde till grundsatser och i sitt arbete gaf en plats, som ej stod i ett rimligt förhållande till deras naturliga betydelse. Emellertid voro dessa nyheter just de som enligt hans undersåtars uppfattning blefvo de mest stötande. Slutligen var det tsar Peters personliga temperament som förlänade alla hans åtgärder en prägel af våldsamhet och öfverdrift, som var lika sårande och missledande for dem saken gällde. Det var på detta sätt den förra fredliga evolutionen blef en revolution• Det var på detta sätt samma tendenser och försök, som under Alexejs och Feo-dors regering knappast stötte på något motstånd, nu framkallade en förbittring, som till en början nära nog var allmän och kräfde stränga tvångsåtgärder. Reformerna väcktes till lif genom härskarens vilja, de framkommo plötsligt, nyckfullt, utan ordning och utan synbart sammanhang och därför slogo de ned på hans undersåtar som en hagelskur eller ett åskslag. Hetsad, medryckt af krigets yra, tjusad af framtidssyner, som

skymtat fram i Tyskland, England och Holland, kunde Peter ej bringa ordning i sina planer eller visa prof på eftertanke, då han beredde jordmånen för dem, ej heller med tålamod genomdrifva dem. Han for öfver sitt land och sitt folk som en stormvind. Han hittade på nödfallsåtgärder och styrde med järnspira.

Det var dock allt detta som gaf åt den nydaningsrörelse hvarur det moderna Ryssland framträdt den om-

fattning och framför allt den fart som Alexejs och Feo-dors blygsamma försök aldrig lyckats åstadkomma. På några år utförde Peter flera århundradens arbete. Nu återstår att veta, om detta öfverhoppande af tid och rum var ett godt. Detta är en annan synpunkt, som bör skärskådas, först sedan de faktiska förhållandena, det vill säga de vunna resultaten, granskats.

Att följa dessa resultat, allteftersom de framträdt i historien, vore lönlöst arbete och skulle endast åstadkomma ett kaotiskt intryck. I viss mån har förverkligandet af dessa resultat varit beroende på den faktor som föranledt dem och som jag redan påpekat. Kriget ställde naturligen de militäriska reformerna först på dagordningen, och dessa hafva framkallat finansiella åtgärder, som i sin tur nödvändiggjorde ekonomiska företag. Men denna ordning har icke öfverallt följts. Försöket med kommunernas omorganisering, som gjordes vid början af Peters regering, kan ej inpassas däri. Jag skall vid min undersökning hålla mig till sakernas större eller mindre grad af betydenhet. Emellertid vill jag först söka komma till rätta med och belysa några fakta, som i det reformatoriska arbetet i sin helhet blott spelat en underordnad roll, men som icke desto mindre i allmänhetens ögon gällt som hufvudsaken. Allmänheten, som nödvändigtvis endast ser till tingens yta, har för öfrigt endast till hälften tagit fel. Dessa fakta, som i och för sig äro af ringa vikt, hafva dock sin betydelse, ty genom dem får det nya systemet sin prägel, och de äro en påtaglig symbol af detta. Det är därför som de talat ett vältaligt språk till massans inbillning. Jag menar skäggets afklippande, streltsernas kufvande och Petersburgs anläggande.

n.

Streltsernas undergång.

Då Peter återkom från sin första europeiska resa, visade han sig för sina undersåtar i Augusts af Polen kläder, västerländingarnas dräkt, som han hittills ännu ej burit inför dem. Några dagar därefter, vid en bankett hos general Sjein, grep han en sax och af klippte gästernas skägg. Hans hofnarr Turgeniev följde hans exempel. Vittnena till detta skådespel kunde tro, att detta blott var en nyck af en despot. Peter var själf nästan skägglös af naturen, hade druckit mycket vid Sjeins bord och hade valt detta sätt att lägga i dagen sin munterhet. Visst icke. Några dagar därefter bekräftades skäggklippningen genom en ukaz, och det var en stor moralisk, intellektuell och ekonomisk reform som på detta sätt begynte genom ett löjligt uppträde vid glasens klang. Jag skall senare angifva sakens allvarliga sida.

Streltserkårens upplösning följde straxt därefter. Den är den oväntade, men i grunden naturliga följden, den första följden af de krigiska planer som med lockande makt uppstått i den unga tsarens sinne under umgänget med hans sachsiskt-polska vän. Under Azovs murar hade Peter sett prof på dessa milissoldaters betydelse i ett krig, och genom de erfarenheter han där haft hade han lärt, att den vapenmakt han ägde i dem var värdelös. Han tillkännagaf då öppet sin afsikt att utveckla den nya europeiska arméorganisation hvars värde han vid samma tillfälle lärt sig inse och att låta sina två leksaksregementen bilda kärnan till en omskapad armé. Det är tydligt, att han for utomlands för att studera principerna för denna nya skapelse. Moskvaväldets gamla armé, strelt-

serna, såg sig sålunda dömd att försvinna. Redan nu anförtroddes endast betydelselösa uppgifter åt dem. I de stridsöfningar som föregingo tåget mot Azov fingo de alltid spela de besegrades roll. Efter Azovs intagande begåfvo sig leksaksregementena till Moskva, där de intågade i triumf som segrare och mottogo hyllningar och belöningar, under det att streltserna fingo stanna kvar i den besegrade staden för att åter uppbygga dess befästningar. De förödmjukades och misshandlades, innan de tillintetgjordes. De gjorde motstånd. Då Peter i mars 1698 var i England, skickade de från Azov en deputation till Moskva, som skulle frambära deras klagomål. Den återkom utan att hafva fått upprättelse och med uppseendeväckande nyheter. Peter hade med kropp och själ öfverlämnat sig i främlingarnas våld, och hans syster tsarevnan Sofia, som var instängd i Novodjevitjij Monastir hade anropat sina forna anhängare om hjälp till tronens och altarets försvar mot en revolutionär och gudlös härskare. Bref från den förra regentinnan — man vet ej om de voro äkta eller understuckna — spredos i regementena. En kår af streltser på omkring två tusen man afsändes * från Azov till Vjelikje-Luki för att skydda den polska gränsen. Skilsmässan från kamraterna och den långa marschen från den ena ändan af riket till den andra retade upp dessa trupper. Under fredstid voro streltserna vana att få stanna hemma hos sig. Denna kår var den första som gjorde myteri och tågade mot Moskva. General Sjein mötte dem den 17 juni med en öfverlägsen styrka och artilleri vid Uppståndelsens kloster, dödade några man, tillfångatog resten, hängde några fångar, sedan de underkastats tortyr; och saken tycktes vara bragt till slut.

Detta var dock icke fallet. Peter, som blifvit underrättad om förhållandena, påskyndade sin hemresa och beslöt genast att begagna sig af omständigheterna för att slå ett afgörande slag. Alltifrån sin barndom hade han alltid.

sett streltsema stå hindrande i vägen för honom: de hade nedgjort hans fränder och vänner; de hade understödt en inkräktare mot honom; äfven hade de vid de underhandlingar som de bedrefvo med Sjein före den strid hvari de blefvo slagna vågat framkomma med våldsamma anklagelser mot Lefort och de andra utländingarna i hans omgifning. Nu kunde det vara nog. Han ville göra ett slut på detta och befria fosterjorden från fröna till evinnerliga strider och dränka i blod de blodiga syner som från hans födelse stått för hans blickar. Han ville ej nöja sig med några slag af knutpiskan och några hängningar. Han ville handla efter en större måttstock. Undersökningen, som bedrifvits helt summariskt af Sjein och Romodanovskij, upptogs på nytt och sköttes på ett sätt, som hittills aldrig skådats, det vill jag hoppas, i mänsklighetens historia. Fjorton tortyrkammare (zastjenok) öppnades i byn Preobrasjenskoje och voro snart i gång med alla helvetets pinoredskap, däri inbegripna halster, på hvilka delikventernas kött stektes. En af dem marterades sju gånger och erhöll nittionio slag af knuten, ehuru femton voro tillräckliga för att döda en människa. Öfverstelöjtnant Korpakov stötte en knif i strupen på sig för att göra slut på sitt lidande, men lyckades endast såra sig och marterades vidare. Hustrur, systrar, och kvinnliga släktingar till streltserna, Sofias tjänarinnor och sällskapsdamer förhördes på samma sätt. En af dem födde ett barn midt under tortyren. Undersökningen gällde hufvudsakligen den andel tsarevnan och hennes systrar haft i den upproriska rörelsen. Peter var öfvertygad om deras brottslighet, men han ville hafva bevis, men kunde ej få fram sådana under rättegången. aDe kunna gärna dö för ossu, skref helt naivt en af furstinnorna på tal om en af tjänstekvinnorna, som skulle marteras och på hvilkens tystlåtenhet hon räknade. En strelits straffades med vippgalgen, erhöll trettio knutslag, brändes långsamt, utan att man lyckades afpressa honom ett ord. Lyckades man

framtvinga ett halft erkännande, en antydan, hade delin-kventen knappast fått hämta andan, förr än han genast återtog hvad han sagt och iakttog ånyo en envis tystnad. Sofia, som Peter säges själf hafva marterat och förhört, fortfor själf orubbligt att neka. Hans yngre syster Marfa erkände sig blott hafva meddelat Sofia, att streltserna voro i antågande och att de önskade se hennes styrelse återupprättad.

Rörande henne kom Peter ej till något resultat vid sin undersökning. Texten till ett bref, som skulle varit mycket komprometterande, är, såsom dess utgifvare !) erkänner, blott hopsatt af stycken ur vittnesmål, som afgifvits i

zastjenok och förmodligen återkallats. I sitt fängelse i Novodjevitjij Monastir blef tsàrevnan strängt öfver-vakad: en trupp på hundra man gick på vakt utanför klostret. Hon hade visserligen ännu tillfälle att dagligen stå i förbindelse med den yttre världen, med hofvet, de andra prinsessorna och alla sina vänner. Hon kunde till och med fortfara att utöfva en storartad gästfrihet, ty hon fick från hof hållningen hvarje dag tio sterletter, två gäddor, två kaggar med kaviar och två med sill, bakverk, "hasselnötssmör", en vjedro (12 liter) mjöd, en vjedro mar söl, fyra vjedro vanligt öl jämte alla slags födoämnen och drycker och på festdagarna extra förråd såsom anisbrännvin och vanligt brännvin. Romodanovskij tillät sina systrar att lägga till andra läckerheter, hvilka regelbundet skickades, hvarigenom hemliga bud lätteligen kunde befordras. Hvad angår hennes anhängare, hade de hela tiden fritt tillträde tül klostret jämte den massa af tiggare som i Moskva bildade en privilegierad kast. Vid vissa tider på året mottogo och härbergerade de stora obitielen dagligen flera hundraden. Bland dessa befunno sig strelt-sernas änkor till stort antal och de innehade förnämsta platsen i denna rörliga hop, som vanligen upptog missnöjda i

l) Ustrjelov, del III, sid. 159..438

sina led. En begynnande propaganda till förmån för den förra regentinnan sattes helt säkert i gång med tillhjälp af dessa element. En strettjicha, Ofimka Kondratjeva, änka efter tre vilda krigare, gjorde sig framför allt bemärkt genom sitt nit. Men ingen egentlig komplott kom dock i dagen.

Undersökningen bevisade intet. Den tjänade endast till att göra tsarens våldsamma instinkter ännu våldsammare och öka hans känslolöshet. Han var närvarande vid tortyren och afrättningarna, och man har tyckt sig finna hos honom en amatörs nöje i att röra vid skälfvande människokött, i att åse långsamma dödskval, och att lidandet och döden voro honom endast en källa till hemska njutningar. Jag tror det dock ej. Han drefs snarare af nyfikenhet, ty han åtrådde nya intryck och hyste ett allt [uppslukande begär att själf se allt, röra vid allt, och därunder, det medger jag gärna, hårdnade hans själ, och hans inbillning erhöll näring af dessa rättsliga orgier, hvarunder han fick visa sin härskarmakt. Sedan processen var afslutad, återstodo oerhörda afrättningar, där hufvuden föllo hoptals under bödelsyxan och skogar af galgar restes för att mottaga hekatomber af människolif.

Den 30 september 1698 gick det första tåget af två hundra dömda till afrättningsplatsen. Fem halshöggos på vägen utanför tsarens hus i Preobrasjenskoje, och Peter uppträdde själf som bödel. Detta faktum bestyrkes af ett stort antal vittnen, antogs af samtiden som ovedersägligt och erkännes af de flesta historieskrifvare. Huru gynnsamt stämd han eljest än var mot Peter, upprördes och harmades dock Leibnitz öfver detta. Och Peter nöjde sig ej med att själf handtera yxan; han ville, att medlemmarna af hans omgifning skulle göra så med. Galitsin visade sig otymplig därvid och lät sina offer länge lida; Mensjikov och Romodanovskij voro skickligare. Endast utländingarna Lefort och Blomberg, den sistnämnda öfverste vid preobra-sjenska regementet, vägrade taga del i det afskyvärda ar-PETER I)EN STORE

betet. På Röda torget i Moskva, dit de dömde fördes i slädar två och två med tända ljus i händerna, lade man dem i rader på femtio utmed en trästam, som tjänstgjorde som stupstock. Den 11 oktober afrättades åter 144, 205 den 12, 141 den 13, 109 den 17, 65 den 18, 106 den 19. Två hundra streltser hängdes utanför Sofias fönster i Novodjevitjij Monastir, och af dessa höllo två i sina händer afskrifter af en böneskrift till Tsarevnan. Hon själf kom undan för ganska godt köp. Hon beröfvades sin rang, som hon hittills bibehållit, och instängdes i en trång cell, där hon hädanefter endast var nunnan Susanna. Hennes syster Marfa rönte samma öde i Jungfru Marie him-melsfardskloster (Usjyjenski) i nuvarande vladimirska guvernementet och antog namnet Margareta. De dogo båda i kloster, den förra år 1704, den senare år 1707.

Andra rättegångar, åtföljda af andra massafrättningar, ägde samtidigt rum i Azov och på olika ställen i riket. De olyckliga streltserna hetsades öfverallt. Det var ett fullständigt utrotningskrig, ßannsakningarna och afrättningarna afstannade några veckor med anledning af att Peter i november och december vistades i Yoronesj,

men i januari 1699 började de på nytt i Moskva. Man bortförde i tusental liken, som lågo hopade på torget, men förde dem endast till fälten utanför staden, där de fingo ligga och ruttna, och yxan var åter i gång. Och på den inhägnade plats på Röda torget som vanligen var reserverad för bödeln, men vid detta tillfälle befanns vara för trång, på lobnqje mjesto, ett slags upphöjning af tegel, omgifven af ett stängsel af trä, kvarstodo pålar med afhuggna hufvud och galgar med knippor af människor ända till år 1727.

Lobnqje nyesto I Denna bloddränkta plats har en egendomlig karakter, en märklig historia, som man måste känna, ty den förklarar, om ej rättfärdigar, denna blodiga orgie, vid hvilken Peter ville vara med, samt den roll han därvid spelade, hur oursäktlig den än kan synas. Namnets.440

härledning är osäker. Det är enligt några af latinskt ursprung och kommer af lobium upphöjd plats, af slaviskt enligt andra; löb betyder på ryska hufvud; det vore då en plats, där man satte do afrättades hufvud. En rysk legend berättar också, att Adams hufvud blifvit begrafvet därstädes, och man kan då förstå den originella och underliga uppfattning som råder om detta hemska ställe. Det är en afrättsplats, men också ett heligt rum. Belägen framför en af Kremls sex hufvudingångar till efterliknande af lithostrotos i Jerusalem, hade den en religiös och nationell betydelse. Det var där som de reliker och heliga bilder som fördes till Moskva först nedlades. Det är där som ännu vid högtidliga tillfallen religiösa ceremonier firas. Det är där patriarken gifver de troende sin välsignelse. Det är slutligen där som de viktigaste ukazer uppläsas och tronförändringarna förkunnas för folket. Ivan den Förskräcklige kom dit år 1550 för att bekänna sina brott för sina undersåtar öch anropa dem om förlåtelse. Den falske Dmitrij tillkännagaf där sin tronbestigning, och några månader därefter visades där hans lik för folket med en mask för ansiktet och en herdepipa i handen.

På grund häraf väckte på detta ställe schavotten och de afrättades lik, dessa vidriga vittnesbörd om den mänskliga hämnden, ingalunda samma känsla af afsky och fasa som öfverallt annorstädes, utan de stodo i samband med det offentliga lifvets högsta uppenbarelser. På samma sätt gjorde Peter, då han härstädes uppträdde med bödelsyxan i hand, intet, som kunde nedsätta hans höga värdighet, och föreföll ej på något sätt förhatlig. Han fullföljde blott sin uppgift som högsta domare. Här kunde hvem som helst uppträda som bödel. Då det brådskade, anskaffade man från gatan extra arbetare, som hade att utföra det blodiga varfvet, och man fick så många man ville. Peter kunde utan att nedstiga från sin värdighet som tsar tjänstgöra som bödel, liksom han vid andra tillfällen var trumslagare och matros. Han arbetade här med egna händer,PETER I)EN STORE

liksom då han sysslade med tacklingen af sina fartyg! Ingen tog anstöt däraf eller klandrade honom därför. Han prisades snarare!

Man måste komma ihåg detta, om man vill söka förstå människorna och tingen i deras historiska sammanhang, ty man bör ständigt se bort från alla analogier med förhållandena i det öfriga Europa.

Peter hade beslutat att tillintetgöra streltserna och han gjorde allt som kräfdes för att nå detta mål. De medel han använde härför voro fruktansvärda, men skräcken var sedan långa tider tillbaka ett af de medel som i hans land regelbundet användes vid rikets styrelse. Streltserna försvunno. Alla de som tsaren bemäktigade sig i Moskva dödades eller skickades till Sibiriens aflägsnaste bygder. Deras hustrur och barn fingo befallning att lämna hufvudstaden. Det var förbjudet att gifva dem arbete eller bröd. Voro de alltså dömda att dö af hunger? Tvifvelsutan. De hatade legoknektarnas namn fick ej ens nämnas. Milissoldaterna i provinsen, hvilkas trohet afväpnade tsarens vrede, degraderades till simpla soldater. På detta sätt gjorde man alldeles slut på dem, och skapandet af en ny armé, hvarigenom Peter tog det första steget mot omdaningen af sitt rike i europeisk anda, — detta var nämligen hans utgångspunkt — detta skapande blef icke blott möjligt utan måste företagas med det allra första. Det fanns ej längre några streltser, men det fanns ej heller någon armé. Också insåg Peter efter tre månader, att han gått for hastigt tillväga, och han såg sig nödgad att återkalla de döda till lifvet. Ar 1700 förekommo streltserregemen-ten bland de kämpande vid Narva. De voro milistrupper från provinserna, hvilka

genom en ukaz af den 11 september 1698 beröfvats sin organisation och sitt namn, men som genom en ny ukaz af den 20 januari 1699 åter-fingo debsa. Ar 1702 påbjöd Peter själf bildandet i Dorogo-busje af fyra moskovitiska streltserregementen, som hade den förra organisationen. Ar 1704 utgafs en ny för-.442 K. WALISZEWSKI

ordning i samma syfte. Detta var det offer som det svenska kriget nödvändiggjorde. Först år 1705, efter upproret i Astrachan, hvari lämningar af de gamla odisciplinerade friskarorna tagit del, påbjöds en fullständig och definitiv upplösning af dessa. Nya tåg med fångar fingo vandra till Moskva, nya afrättningar i hundratals företogos på Böda torget, och nu var det slut för alltid!

III.

Petersburg.

Utsikten till det Stora nordiska kriget förmådde Peter att betäcka det Röda torget med sina milissoldaters lik. Detta krigs skiftande öden förde honom till Petersburg. Då han först kastade handsken mot Sverige, hade han riktat sina blickar på Livland, Narva och Riga. Då Livland försvarade sig alltför väl, drefs han mera mot norr, mot Ingermanland. Han vände sig endast motvilligt åt det hållet. Till att börja med skickade han dit Apraxin, som förvandlade den lätt eröfrade provinsen till en öken. Först efter ganska lång tid och liksom trefvande började den unga tsaren att känna sig hemmastadd i dessa trakter och att uppmärksamma och eftersträfva Nevas mynning. Gustaf Adolf hade redan insett den strategiska betydelsen af denna plats, hvilken hans nuvarande efterträdare ansåg af ringa värde. Peter upptäckte, att den hade en på en gång kommersiell och strategisk betydelse, och den fick, märkligt nog, en alldeles särskild tjusningsmakt för honom. Han ville ej vidare lämna denna trakt. Han skulle komma att därstädes känna sig mer hemmastadd än på något annat ställe. Han frammanade under djup rörelse gamla historiska minnen, som gjorde den till ryskt land. Månne denna förkärlek berodde på en viss likhet hos dessa kärrtrakterPETER I)EN STORE

443

med Hollands lågländta bygder? Var det från förfädren ärfda instinkter som framträdde? Man vet ej hvad som ledde honom. En sägen, som Nestor omtalar, förtäljer, att landets första nordiska eröfrare där hade sin utfartsväg, då de företogo sina färder från sitt haf, Varägernas haf, ända bort till Rom. Och Peter tycktes benägen att återknyta den niohundraåriga traditionens tråd. Det går en berättelse bland folket, att han gripit en af sina soldaters hillebarder och med den skurit loss två grästorfvor, som han lade i kors med de orden: "Här skall ligga en stadu. Då det ej fanns en grundsten till hands, fick jordtorfvan göra tjänst i stället. Därpå lade han bort hillebarden, grep en hacka och lade själf första handen vid jordarbetena. I detta ögonblick visade sig en örn, som sväfvade i luften ofvan tsaren. Han fälldes med ett bösskott. Peter tog upp den sårade fågeln, satte honom på sin knutna hand och steg upp i en båt för att bese omgifningarna. Detta skulle hafva inträffat den 16 maj 1703.

Historien tillägger, att de svenska fångarna sedermera användes vid dessa arbeten och att de dogo därunder i tusental. De saknade de nödvändigaste arbetsredskap. I brist på skottkärror måste jorden bortföras i skörten på deras kläder. Först byggdes en träfästning på en ö med det finska namnet Janni-Saari (Kaninholmen). Den var upphofvet till den blifvande Peter-Paulsfastningen. Därpå byggdes en kyrka af trä och den ringa koja som blef Peters första palats. Följande år restes i närheten en luthersk kyrka, hvilken sedermera flyttades till Lit&jnaja-kvarteret på den vänstra flodstranden, jämte ett värdshus, det ryktbara värdshuset De fyra fregatterna, som länge fick tjänstgöra som stadshus och sedan blef en mötesplats vid diplomatiska förhandlingar. Till dessa anspråkslösa byggnader slöt sig en basar, medan tsarens medhjälpare slogo sig ned i hyddor af samma slag som hans egen. Staden var nu skapad!

Ända till slaget vid Poltava tänkte Peter emellertid.444

K. WALISZEWSKI

alls icke på att göra den till sin nya hufvudstad. Han nöjde sig med att där hafva en fästning och en hamn. Han kände sig ej tillräckligt öfverlägsen de kringliggande länderna och var ej tillräckligt säker på att få behålla denna eröfring för att dit förlägga sitt regeringssäte och sitt residens. Han bestämde sig därför först efter den stora

segern. Detta beslut har blifvit utsatt för skarpt klander, isynnerhet från utländska författare; Peter har strängt bedömts och fördömts. Innan jag uttalar min mening om saken, vill jag sammanfatta de skäl man anfört för detta ogynnsamma omdöme.

Den stora segern, säger man, har just minskat Petersburgs strategiska betydelse och gjort dess betydelse som hamn till nästan ingen. Att lägga hufvudstaden dit var under alla förhållanden en dårskap. Peter, som nu var obestridd härskare öfver hela Östersjökusten, hade ej längre att frukta ett anfall af svenskarna från Finska viken. Innan de angrepo honom härstädes, skulle de nog försöka att återtaga Narva och Riga. Om de senare företogo sig att anfalla Petersburg, berodde detta på att denna stad erhållit en politisk betydelse, som det ingalunda var nödvändigt att gifva den. Förhållandet var tvärtom motsatt, ty staden var lätt att anfalla, svår att försvara. Det var omöjligt att dit sammandraga större truppmassor, emedan den kringliggande nejden på många mils omkrets var en ofruktbar öken. Ar 1788 beklagade sig Katarina också öfver att befinna sig för nära den svenska gränsen och ej skyddad mot en öfverrumpling. Gustaf III var också nära att lyckas med en sådan. Dessa äro de anmärkningar som kunna göras ur militärisk synpunkt.

Ur handelns synpunkt må nämnas, att Petersburg stod i förbindelse med det inre öfver floder, och denna förbindelse hade nog sitt värde, men i detta afseende hade Riga ett ännu förmånligare läge. De livländska, estländska och kurländska hamnarna Riga, Libau och Reval ligga på samma afstånd från Moskva och Petersburg och äro sam-

tidigt väsentligen mindre aflägsna från Tysklands handels-centra, hafva ett mildare klimat och utgöra efter dessa provinsers eröfring de naturliga beröringspunkterna mellan Ryssland och Västerlandet. Detta ådagalägges tydligt i vår tid, då deras handel år från år alltmera tillväxer, under det att Petersburgs handel, som utvecklats på artificiell väg, alltmera går tillbaka. Under Peters tid hann man för öfrigt ej längre än till att uppgöra ett förslag till hamnanläggningar i Petersburg. Peter begagnade växelvis Kronslott och Kronstadt som hamnar. Mellan Petersburg och Kronstadt hade Neva ej mer än åtta fots djup, och de fartyg som byggdes i Petersburg måste enligt Man-steins uppgift föras till Kronstadt medels "kabelmaskinerier", innan de utrustades. Sedan detta väl var gjordt, voro de ur stånd att gå upp för floden. Kronstadts hamn är stängd af is under sex månader af året och så belägen, att fartygen endast kunna löpa ut vid ostlig vind. Vattnet är så föga salt, att trä ruttnar däri på mycket kort tid. Dessutom finnes ej ekvirke i skogarna i omgifningarna, utan man måste hämta sådant från trakterna bortom Kazan. Peter insåg så lifligt dessa olägenheter, att han uppsökte en lämpligare plats för sina båtvarf, nämligen vid Rogersvik i Estland, fyra mil från Reval. Men där mötte han den svårigheten, att det knappt var möjligt att skydda redden mot stormarna och fiendernas angrepp. Han trodde sig kunna råda bot därför genom att lägga ut i hafvet tvenne hamnarmar, som voro förfärdigade af kistor af gran, på insidan beklädda med sten. Han nödgades för detta ändamål sköfla Livlands och Estlands skogar, men icke desto mindre fördärfvades arbetet af stormarna och måste nedläggas. I Petersburg var å andra sidan stadens egenskap af regeringssäte alltifrån början ett hinder för dess utveckling som handelsstad. Genom hofvets närvaro blefvo lefnadskostnaderna och följaktligen äfven arbetslönerna höga. Därigenom betungades också exportprodukterna med dryga umgälder. Enligt en holländsk residents uppgifter kostade.

vid den tiden ett trähus, som var vida underlägset den eländigaste bondstuga i Nederländerna, åtta hundra till tusen floriner i årlig hyra. I Archangel lefde en köpman anständigt för Värdedelen af denna summa. Transportkostnaderna, som utgjorde nio till tio köpet per pud mellan Moskva och Archangel, mellan Jaroslav och Archangel fem till sex kopek och mellan Yologda och Archangel tre till fyra kopek, stego mellan Petersburg och dessa platser till aderton, tjugo och trettio kopek. Därför gjorde de utländska köpmännen invändningar, då man begärde, att de skulle flytta till Petersburg. Peter gjorde slag i saken på sitt sätt genom att förbjuda all handel öfver Archangel med hampa, lin, läder och säd. På de holländska G-eneral-staternas ifriga föreställningar medgaf han år 1714 en viss lindring i detta påbud, men i det stora hela fortfor förbudet att vara gällande under hela hans

regering. Ar 1718 medgafs, att hampa och några andra produkter finge utföras öfver Archangel, dock med den inskränkningen att två tredjedelar af alla exportvaror skulle föras till Petersburg. Dessa äro de anmärkningar som framställts rörande handel och sjöfart.

Hufvudstaden hade ett ogynnsamt läge vid Neva af redan anförda skäl och på grund af andra geografiska och etnografiska orsaker, för att icke tala om det ogynnsamma klimatet. Ännu i dag gälla dessa anmärkningar. Det är en underlig idé, som strider mot allt sundt förnuft, har man sagt, att en ryss grundlägger det slaviska rikets hufvudstad på finsk mark, utsatt för svenskarnas anfall, att han förlägger medelpunkten för ett väldigt landområdes styrelse längst ut i periferien, att han påstår sig närma sig till Europa genom att aflägsna sig från Polen och Tyskland samt att han tvingar sina ämbetsmän, sitt hof och diplomatiska kåren att slå sig ned i den osundaste och ogästvänligaste trakt som han kunnat uppsöka. Platsen ligger i ett träsk. Neva betyder på finska usmuts". De omkringliggande skogarna äro hemsökta af vargar. Ar 1714 blefvo

en vinternatt tvenne soldater, som stodo på post vid kanon-gjuteriet, uppätna af dessa djur. Den omätliga slätten breder ut sig utom synhåll, utan ett klocktorn, utan ett träd, utan ett boskapsdjur, utan tecken till mänskligt lif eller ens djurlif. Det är ej möjligt att där åstadkomma betesmarker eller sädesfält. Grönsaker, frukter, till och med säd måste fraktas dit långa sträckor. Nejden är ett mellanting mellan haf och fast mark, och ännu under Katarinas regering förekommo ständiga öfversvämningar. Den 11 september 1706 kunde Peter med det måttband han alltid bar i fickan konstatera, att vattnet stigit tjuguen tum öfver golfven i hans eget hus. Rundt omkring såg han män, kvinnor och barn sitta grensle på byggnadsvirke, som dref omkring på floden. Han gaf Mensjikov del af sina intryck i följande ordalag: aDet är utomordentligt roligt", och brefvet, hvari han skref detta, daterade han "från paradiset". Man kan betvifla, att han fann många, som delade hans glädje. Förbindelsen med staden, som nu underlättats genom anläggandet af järnvägar, var på denna tid icke blott mödosam, utan äfven farlig. En resa från Moskva till Petersburg i april 1723 kostade Campredon tolf hundra rubel; åtta hästar och en del af bagaget uppslukades af vågorna; resan kräfde fyra veckor, och han framkom sjuk. Peter själf, som reste före diplomaten, nödgades delvis färdas till häst och simmande öfver-fara vattendragen.

Och dock, i trots af alla dessa omständigheter, hvilkas vikt jag ej vill förneka, är jag benägen att anse, att Peter haft en god ingifvelse. Det är lätt att förstå, att han hyste motvilja för att bibehålla sin hufvudstad i Moskva. I denna öppet fientliga och än i dag envist reaktionära omgifning hade hans verk endast haft en oviss framgång och ständigt hotats, om ej under hans lif, åtminstone efter hans död af ett af dessa folkupplopp, mot hvilka furstemakten stått så maktlös i Kreml. Då Peter förde det gamla Moskvaväldet ut ur det förflutna och utanför dess.

forna gränser, måste han för att vara konsekvent lägga sin regerings säte utanför dessa samma gränser. Hela hans nya anläggning är för öfrigt till utseende och karakter en förpost, vänd mot väster. Fältherren själf har sin plats sig anvisad i spetsen för marschkolonnen. Om man erkänner detta och erkänner, att det var nödvändigt att flytta hufvudstaden till västra gränsen af de nyförvärfvade besittningarna, tror jag, att Ingermanland i detta afseende hade vissa företräden, som uppvägde alla redan nämnda olägenheter. Det var vid denna tid en ödebygd med en .tunnsådd befolkning af finsk stam, som ej hade någon sammanslutning eller historisk enhet och följaktligen lätt kunde hopsmälta med de nya bebyggarna. Öfverallt annorstädes på Östersjökusten, i Estland, Karelen och Kurland funnos efter svenskarnas förjagande tyskarna kvar, och dessa hade i den närbelägna germanska odlingen en källa, hvarur de kunde ösa för att få kraft till ett oöfver-vinneligt motstånd. Efter nära två hundra års ryskt herravälde är Riga ännu i dag en tysk stad. I Petersburg har Ryssland blifvit europeiskt och kosmopolitiskt, men staden är helt och hållet rysk, och det omkringliggande finska elementet har ingen betydelse.

Allt detta har Peter kanhända ej klart och medvetet insett, men han leddes af en säker och mäktig instinkt, som uppenbarar hans snille. Jag vill för öfrigt gärna medgifva, att han efter sin vana låtit sin fantasi spela och till exempel hyst ett barnsligt begär att efterlikna Amsterdam. Jag medger äfven, att han ej iakttagit måtta vid

utförandet af sin plan. Det säges, att två hundra tusen arbetare funnit döden vid uppbyggandet af den nya staden, att landets förnäma herrar blefvo ruinerade genom att uppbygga palats, som snart stodo obebodda. Men ett svalg blef befästadt mellan det utdömda gamla och den framtid den stora reformatorn ville skapa, och det nationella lifvet som med våld trängdes inom de nya gränserna fick först ytligt, sedermera mer i grunden den europeiska

prägel han ville förläna detsamma. Moskva bibehåller ännu i våra dagar ett religiöst, nästan klosteraktigt yttre. Man stöter där på kapell nästan i hvaije gathörn. Huru brådtom invånarna därstädes än hafva, göra de ständigt korstecken och knäfalla vid de helgonbilder som påkalla deras dyrkan. Petersburg har antagit och bibehåller ännu en helt annan, världslig prägel. I Moskva var det förbjudet att offentligen utföra profan musik. I Petersburg kunde Peter låta sina tyska musikanter dagligen spela från balkongen till hans värdshus. I århundradets midt fanns där redan en fransk och en italiensk opera, och Schlözer iakttog, att man firade gudstjänst på fjorton språk. Det moderna Ryssland kunde blott där uppstå, förfinadt, bildadt, andligen jämförelsevis frigjordt och jämförelsevis liberalt.

Peter kunde i det stora hela verkställa denna märkliga omflyttning utan att alltför mycket göra våld "på sitt lands historiska traditioner. Hufvudstaden hade alltid varit rörlig. Den har förflyttats från Novgorod till Kiev, från Kiev till Vladimir och från Vladimir till Moskva. Detta har berott på "rikets väldiga utsträckning och det nationella lifvets brist på enhet. Det gamla Rysslands tyngdpunkt kunde förläggas från ena ändan af riket till den andra. Striden mot Sverige, Östersjöprovinsernas eröfring och intagandet af en plats inom den europeiska världen, hvilket var af ännu större betydelse, hafva naturligen ledt det nationella lifvets strömfåra åt detta håll. Peter ville låta den bibehålla denna riktning för beständigt, och jag är benägen att tro, att han ej hade orätt däri.

ANDRA KAPITLET Reformer på det andliga området.

I. Sederna. — Slavofilernas p&stÄenden. — Det gamla Rysslands idylliska seder. — Verkligheten. — Råhet och vildhet — Dryckenskap. Blodiga trfttor. — Alla moraliska begrepp saknas. — Peters verk. — Den moraliska grund han har att bygga på. — De första försöken äro osammanhängande och af ringa betydelse. — Dräktreformen. — Ytterligare framsteg. — Den nya kalendern. — Liberala tendenser. — Terem upplöses. — Peter skapar sällskapslifvet genom en ukaz. — Assembléerna. — Ringa resultat — Peter är själf för litet världsman.

— Intet hof anger tonen. — Råa vanor fortlefva. — De officiella festerna i Posthuset — Balerna i. Sommarpalatsets trädgårdar. — En fest i Peterhof för diplomatiska kåren. — Sedeslöshet — Förbättringen håller sig endast till ytan. — En stor moralisk förändring är dock åstadkommen. — Exemplets makt. — II. Undervisningen. — Skolväsendet under Peters tid. — Djärfva och omfattande teorier. — Obetydliga praktiska resultat — Allmän undervisning och yrkesundervisning. — Luckorna. — Brist på elever. — Unga män skickas till utlandet. — Ryssland måste anlita Europas bistånd. — Vetenskapsakademien. — Exemplets makt — III. Allmänbildningen. —

— Språket — Böckerna. — Arkiv och bibliotek. — Museerna. — Fritt tillträde. — En konstskola. — Teatrarna. — Pressen. — Allmän öfversikt.

I.

Sederna.

De slavofila författarna i våra dagar älska att gifva en glänsande och tilltalande skildring af det gamla Ryss-

lands seder, åt hvilken framställningen af de västerländska folkens samtida lif får tjäna som en mörk bakgrund. Det är för dem den sista utvägen, då de vilja hålla fast vid en sats, som på alla andra områden blifvit vederlagd. Det har nämligen fallit sig svårt att kunna uppvisa, att Moskva i det sextonde och till och med i det sjuttonde århundradet ägt alla de kulturens skatter i litteratur, konst och vetenskaper som dess beundrare velat tillerkänna det. Det kunde visserligen ej läsa, men det stod högt i moralitet. Det hade lyckats hålla sig fritt från medeltidens, renässansens och den nyare tidens trefaldiga, fördärfbringande inflytande och bibehöll sig oskyldigt. Det var heligt. Det är detta som återstår att se.

Först och främst är det egendomligt, att intet af ögonvittnena till detta idylliska tillstånd eller ens någon af dem som njöto frukterna däraf tyckes hafva haft medvetande om dess tjusningsmakt. Vittnesbörden från ut-ländingar, såsom Olearius, Margeret och Fletcher, kunna möjligen anses misstänkta; men hvad skall man säga om den redan omtalade passagen i Sjeljabusjskijs memoarer som endast uppräknar rättegångar och afstraffningar vid tal om årets viktigare händelser?

I november 1699 piskades furst Feodor Chotetovskij på ett af Moskvas torg, emedan han sålt en och samma egendom till flera köpare. — I december fingo två domare från Vladimir, Dmitrij Divov och Jakovlev Kolitjev samma straff, emedan de låtit besticka sig. Kolitjev hade låtit muta sig med tjugu rubel och en kagge brännvin. — Samma år anklagades en adelsman vid namn Zubov inför rätta såsom landsvägsröfvare. En vojvod från Tsaritsin, Ivan Bartenjev tog emot mutor och röfvade bort gifta kvinnor och unga flickor för att göra dem till sina älskarinnor. En furst Ivan Sjejdjakov öfverbevisades om stråt-röfveri och mord.

Stråtröfveri ingick till den grad i tidens seder, att själfva Peter stod maktlös däremot, trots det att han lade.

in all sin energi på att undertrycka det. Så sent som år 1710 måste militärpatruller bevaka hufvudstadens närmaste omgifningar. Ar 1719 underrättades justitiekollegiet om uppträdandet i distrikten Novgorod och Mosjajsk af väl beväpnade band, bestående af hundra eller två hundra stråtröfvare. Den sachsiska residenten Lefort skref år 1723: "En trupp på nio tusen tjufvar under befäl af en afsatt rysk öfverste hade föresatt sig att bränna upp Amiralitetet och andra offentliga byggnader i Petersburg samt att nedhugga alla utländingar. Man har gripit trettiosex af dem, hvilka spetsats och hängts upp vid refbenen ... Vi kunna när som helst vänta oss våldshandlingar. Nöden tilltager för hvarje dag; gatorna äro uppfyllda af folk, som söka sälja sina barn. Man uppmanas att ej gifva något åt tiggarna. Hvad skall det väl blifva af dem, om ej lands-vägsröfvare?"

Dessa tjufvar, som väpnat sig mot utländingarna, äro de sanna representanterna för det gamla Ryssland, och jag kan ej finna, att de i något afseende lefde i oskyldighetens tillstånd. Och detta var endast fortsättningen på hvad som alltid ägt mm. Man varsnar öfverallt endast vildhet och råhet. Tsarevitj Alexejs tyska lärare Neuge-bauer blef afskedad, emedan han fann det opassande, att hans elev tömde hvad som fanns på hans tallrik i de maträtter som voro afsedda för de öfriga bordsgästerna. All sällskaplighet saknades hos detta folk, som behärskades af den bysantinska asketismen och ansåg vetenskapen som ett kätteri, konsten som en hädelse samt musiken, sången och dansen som en skymf mot Gud. Kärleken väckte samvetsbetänkligheter, äfven om den var välsignad af kyrkan. I öfverensstämmelse med andan i Domostroj uppmanar Possosjkov de nygifta att tillbringa de båda första nätterna i bön: den första för att förjaga de onda andarna, den andra för att hedra patriarkerna. Aristokratiens kvinnor förde en ledsam tillvaro bakom terems reglade dörrar, medan männen roade sig med de fattiga adelsmän som

lefde på deras bekostnad och omväxlande fingo smekningar och stryk eller ock med sina narrar, hvilkas skämt vanligen voro oanständiga, med sina bacharer eller skazotjniker, som berättade orimliga legender, med sina domratjejser, som spelade äomra, ett slags gitarr, och sjöngo entoniga religiösa sånger, samt ehurn mera sällan, med skomorochier eller jonglörer, hvilka de borgerliga myndigheterna, som gjorde gemensam sak med kyrkan

för undertryckande af världsliga nöjen, redan sågo med sneda blickar och till och med förföljde. Bojarens såväl som bondens verkliga nöje var att dricka. Alla samkväm voro dryckeslag, som slutade med häftiga, stundom blodiga trätor.

Inom alla samhällslager, de högsta såväl som de lägsta, saknades hvarje moraliskt ideal, hvaije känsla af själf-aktning, heder och plikt. De fria männen, intygar Korb, satte ej det minsta värde på friheten, utan blefvo utan motvilja trälar. Angifvare, säger han vidare, påträffades inom alla klassar. Lättja, likgiltighet och lågsinthet rådde. Då en af Peters bästa ryska generaler, Sjeremetiev, år 1705 skickades till Astrachan för att undertrycka ett uppror, som hotade att utbreda sig och som var i högsta grad farligt, stannade han på vägen i Kazan och hade blott en tanke, nämligen den att kunna återvända till Moskva for att där tillbringa vintern och fira påsken. Först efter stränga hotelser bestämde han sig för att fortsätta sin resa. Heder, plikt., ärelystnad, till och med mod voro också någonting nytt, som Peter måste lära sina undersåtar. Han berömde sig också af att han så gjort. Han måste med våld förjaga ur deras sinnen den uppfattning som fått ett uttryck i det ryska ordstäfvet: "att fly är icke mycket hedersamt, men det är förståndigt." För att lyckas därmed, hvilket han också delvis gjorde, hade det ej varit tillräckligt att skrämma och summariskt bestraffa, såsom då han år 1703 utanför Nöteborg lät hänga ett helt kompani, som flytt. Hvad h^n hade att utgå ifrån var vissa bättre egenskaper, som funnos på djupet af dessa.

förmörkade och förnedrade själar, nämligen en fanatisk kärlek till hemmet, tålighet, gränslös lydnad och oändlig självförnekelse. Men detta var också allt. Det öfriga fick han göra själf.

Hans verk går ej fritt från klander, utan lider af d© brister och luckor som vidlådde honom själf. Då reformatorn började med skäggets afklippande och införandet af den europeiska dräkten, tog han helt visst ej itu med det som var angelägnast och allvarligast. Den ryska dräkten från sextonhundratalets slut var utan tvifvel både obekväm och ful, men det för den karakteristiska, nämligen dess vidlyftiga och talrika, ofvanpå hvarandra burna klädesplagg, var ej olämpligt för landets klimat. Utanpå den broderade skjortan och de vida, i stöflarna nedstuckna byxorna bar den ryska adelsmannen en upan eller väst af färgadt siden, därpå en åtsittande kaftan, som gick till knäna och var försedd med en uppstående krage af sammet, siden eller brokad. De långa och vida ärmarna sam-manhöllos vid handlofvarna medelst knappar af mer eller mindre dyrbara ädelstenar. Denna dräkt bars inomhus. Ute plägade man tillfoga först och främst ett skärp af persisk väfnad, därpå öfver kaftanen en feriaz, ett långt och vidlyftigt klädesplagg af sammet utan lif eller krage, som framtill knäpptes ända ned och hade långa, vida ärmar. Öfver denna feriaz bars om sommaren en opasjenj eller ochdbenj, en stor kappa af dyrbart tyg, som gick ned till hälarna och hade långa ärmar och en fyrkantig krage, på hösten en odnoriadka, ett varmare plagg af hårtyg eller kläde, samt på vintern sjuba/n eller pälsen. Det yfviga skägget hörde naturligen tillsammans med denna utstyrsel och var likaledes af stor betydelse i det hårda klimatet. Hvad beträffar skönhetssynpunkten är det så godt att genast från början ej taga den med i räkningen. Under alla tider och på alla breddgrader har modet visat tendens att frångå denna synpunkt, och kuskarna i Petersburg stoppa ännu i' dag upp sig med kuddar, som anses bidraga till

att förläna dem den slags skönhet som anstår dem särskildt.

I likhet med de flesta reformer vid hvilka Peter fäst sitt namn hafr den hvarom nu är frågan sina rötter i äldre tider, tack vare den allmänna utveckling hvarigenom Moskvaväldet från Boris Godunovs tid öfvergått från en österländsk stat till en västerländsk. Under tsar Alexej vägrade fadern till bojaren Sjeremetiev att gifva sin son sin välsignelse, emedan han uppträdde rakad inför honom, och patriarken Joakim fick lof att låta bannlysningens åska mullra för att hejda den nya rörelsen. Här tyckas religiösa föreställningar hafva kommit med i spelet. På de ortodoxa kyrkobilderna afbildas Gud Fader, liksom Sonen, med skägg och i långa kläder, och enligt folktron, som understöddes af prästernas lärdomar, gör sig människan, som skapats efter Guds beläte, skyldig till hädelse, om hon söker minska denna höga likhet. Den borgerliga makten måste taga hänsyn till detta och göra en kompromiss. En ukaz, utfärdad af Alexej, gaf patriarken rätt angående skägget, men år 1681 påbjöd tsar Feodor

Alexejevitj, att hans hofmän och ämbetsmän skulle korta af sina kläder.

Man kan i våra dagar småle åt dessa tvistefrågor, men man får ej glömma, att, då Frans I bragte skägg på modet i Frankrike, emedan han själf lät sitt växa på grund af ett sår han erhållit i ansiktet, uppstodo lidelsefulla strider i nämnda land.

Peter löste frågan på vanligt, radikalt sätt: han förbjöd bärandet af skägg och föreskref för alla den europeiska kostymen efter franskt eller ungerskt snitt. Ukazen härom utkom den 29 augusti 1699. Modeller till den påbjudna dräkten utställdes på gatorna. De fattiga erhöllo anstånd för att kunna nöta ut sina gamla kläder, men från och med år 1705 skulle alla bära den nya uniformen; de tredskande ådömdes böter eller ännu strängare straff.

På detta sätt påskyndad, mötte reformen nödvändigtvis ett våldsamt motstånd, isynnerhet från de lägre klas-.

sernas sida. Bojaren visade sig i allmänhet foglig. Han hade redan nnder Dmitrijs tid varit klädd efter det polska mödet, och den franska dräkten var tilltalande genom sin elegans. I mars 1705 såg Withworth icke längre en enda herre klädd på det gamla sättet. Mannen af folket gjorde sura miner, och det i viss mån med rätta. På dessa breddgrader äro knäbyxor och obetäckta strumpor en orimlighet. Det har sagts, att den gamla ryska dräkten var en dräkt för lättingar, men det är klimatet självt som åstadkommer nordbornas lättja och föranleder deras nöd-tvungna sysslolöshet under de långa vintrarna. Genom att aflägga den fotsida pälsen blifva de utan tvifvel rörligare, men de utsätta sig för att få sina lemmar förfrusna. Peter själf dog af följderna af en förkylning. Då den fattiga musiken tvangs att afraka sitt skägg, som vid fyratio graders kyla höll hans kinder varma, bad han, att man skulle lägga det i hans kista, på det att han efter sin död måtte uppträda på ett anständigt sätt inför sankt Nikolaus. Liksom mycken annan vidskepelse hos folket, var äfven denna grundad på en instiktmässig känsla af det nyttiga.

Till denna känsla tog Peter ej någon hänsyn. Då han år 1704 i Moskva inspekterade sina ämbetsmän af alla grader, lät han prygla Ivan Naumov, som ej velat låta raka sig. Ar 1706 ställde guvernören i Astrachan soldater på vakt vid kyrkdörrarna, hvilka hade att taga reda på de ohörsamma och rycka af dem deras skägg. Samtidigt hade tsaren beslutat att förkorta kvinnodräkterna och lät offentligen, utan hänsyn till blygsamhetens kraf, piska alla dem som buro längre kjortlar än dem reglementena före-skrefvo. Skägget var i synnerhet och i viss mån af personliga skäl ett föremål för Peters hat. Det var för honom sinnebilden af alla de föreställningar, traditioner och fördomar han föresatt sig att bekämpa. I de förebråelser han riktade mot den olyckliga Alexej i ett manifest af år 1718 förekommer uttrycket: de stora skäggen flera gånger

såsom symbolèn af det reaktionära parti han öfVeröste med våldsamma smädelser. "Detta gäller dessa människor, hvilkas seder äro fördärfvade, qvorum Deus venter estu, säger han med användande af ett något kuriöst latinskt citat. Om han under loppet af sin regering kom att tolerera skägget mot erläggande af en skatt, berodde detta på att hans penningförlägenhet tvang honom att slå mynt af allt. Raskolnikema måste betala ända till hundra rubel för denna rättighet och bära medaljer, som gåfvos dem i utbyte mot denna summa och buro inskriften: " Boroda lisjnaja tjagota". (Skägget är till onödigt besvär.)

Nu var alltså ryssen rakad och klädd på europeiskt sätt. Reformatorn skyndade vidare att stoppa tobakspipan i munnen på honom. Straxt före sin afresa till utlandet år 1697 gaf han, utan att bekymra sig om de nationella fördomar han genom denna åtgärd kränkte, sin tillåtelse till tobaksförsäljning, hvilken hittills varit förbjuden i Ryssland. Under sin vistelse i England gaf han, som redan är nämndt, markisen af Caermarthen monopol på handeln med tobak. Han rökte själf; därför borde alla röka. Det måste medgifvas, att denna reform ej vittnade om någon större uppfinningsförmåga, äfven om bruket af tobak ej i och för sig är ohälsosamt. Det var dock härmed Peter invigde sitt civilisatoriska arbete till folkets andliga höjande. Sedermera gjorde han större ting. Men början var ej god, det är visst.

Den 20 december 1699 påbjöd en ukaz en reform af kalendern. Den ryska kalendern var af bysantinskt ursprung.

Aret började den 1 september, då världen antogs hafva skapats, 5508 år före Kristi födelse. Hädanefter skulle det begynna den 1 januari på europeiskt sätt. Alla fingo befallning att den dagen vara närvarande vid den gudstjänst som firades i alla kyrkor och att vid utgåendet växla sedvanliga nyårsönskningar. Peter hade nog gärna velat gå ännu längre och antaga den gregorianska kalendern. Men som den var romersk och påfvisk, stötte.458

den vid denna tid på motstånd till och med i England, där den först år 1752 antogs. Ehuru reformen begränsades på detta sätt, väckte den dock allmänt missnöje. "Kunde Gud väl skapa världen på vintern?" sade man. Peter lät sig ej bekomma, och däri gjorde han rätt. Denna gång var han inne på rätt väg, och där skulle han förblifva. Af detta nya år 1700 är en ukaz, som påbjuder anläggandet af de första apoteken i Moskva till ett antal af åtta; vidare en, som vid äfventyr af prygel eller forvisning förbjuder bärandet af knifvar, hvilka alltför ofta spelat en ödesdiger roll i de strider som dagligen utkämpades på Moskvas gator. Följande år uppenbarade sig det nya systemets liberala anda i förordningar, som förbjödo folket att knäfalla, då tsaren passerade, och att blotta hufvudet, då man gick förbi hans palats. Slutligen kom år 1702 den stora reformen i familjelifvet; terems dörrar öppnades, och äktenskapet kringgärdades af moraliska garantier. Peter utsträckte öfver den ryska familjen en skyddande och barmhärtig hand. Ar 1704 angrep han det förhatliga bruket som var rådande att aflifva missbildade eller utom äktenskapet födda barn. Han beskyddade ett hittebarnshus, som år 1706 inrättats på föranstaltande af patriarken af Novgorod, Job. Senare, år 1715, vidtog han ännu kraftigare åtgärder för lösningen af detta sorgliga problem, i det han påbjöd anläggningen af liknande anstalter i rikets alla större städer.

Dessa åtgärder voro förträffliga, men många luckor funnos och det fattades sammanhang i det hela. För att åstadkomma ett sådant hade Peter behöft mera tid. Alla hans tankar voro ständigt upptagna af kriget. Det är nog visst och sant, att han släppte kvinnan ut ur terem, men hvart skulle hon väl gå? Han fordrade, att hon, såsom hennes likar i Frankrike och Tyskland, skulle deltaga i sällskapslifvet, men något sådant fanns ej. Ända till år 1718 saknade Peter tid och tillfälle att tänka på den saken. Då kriget vid sistnämnda tidpunkt gaf honom något and-"PETER DEN 8T0RE

rum, afgjorde han saken på sitt sätt, genom en ukaz. Detta torde vara enastående i historien. Under namn af assembléer föreskrefvos vissa regelbundet återkommande mottagningar i privathusen, och noggranna föreskrifter bestämde i de minsta detaljer, huru vid dessa skulle tillgå. Man bör komma ihåg, att Peter var nyss hemkommen från Frankrike, och det var tydligen minnena från Paris' salonger som gingo igen. Men han tillfogade äfven åtskilligt ur egen fatabur. Assembléerna skulle hållas mellan fyra och tio på kvällen. Det var värdarna vid vite förbjudet att gå sina gäster till mötes eller ledsaga dem hem. De borde inskränka sig till att ställa i ordning hvad som kräfdes vid utöfvandet af en mer eller mindre lysande gästfrihet, såsom ljus, förfriskningar och spel. För öfrigt gällde ej inbjudningarna bestämda personer, utan en lista på alla dem som hade tillträde och på dagen för hvarje mottagning offentliggjordes på föranstaltande af polismästaren i Petersburg och kommendanten i Moskva. Hasardspel voro förbjudna; en särskild ukaz af den 28 juni 1718 förbjuder vid äfventyr af knutstraff kort- och tärningsspel. Ett rum, som också skulle tjänstgöra som rökrum, borde vara reserveradt åt schackspelare. Men i själfva verket rökte man öfverallt, däri följande Peters exempel. Tobakspungar af skinn lågo framme på alla bord. Holländska köpmän gingo omkring med pipan i mun bland sprättar, klädda efter sista parisermodet. Dansen intog första rummet på programmet, och som Peters undersåtar ej kunde dansa, tog han själf itu med att också lära dem det. Bergholz ansåg honom som en fulländad mästare härutinnan. Han utförde dansstegen i spetsen för kavaljererna, och det ålåg dessa att med sina ben göra precis detsamma som han gjorde med sina. Detta kommer oss att tänka på militärexercis, men denna likhet var nog ej Peter misshaglig. En karakteristisk paragraf i reglementet påbjuder, att tjänarskaran, som i alla moskovitiska hus var synnerligen talrik, ej skulle få.460

tillträde till salongerna, utan måste stanna i antichambrerna. Med detta undantag rådde fullkomlig jämlikhet. Det stod hvem som helst fritt att bjuda upp kejsarinnan själf till dans.

Liksom Peters öfriga reformer, stötte äfven denna i början på svårigheter. Detta var framför allt fallet i Moskva. Då Peter år 1722 anlände dit för att fira freden i Nystad, sammankallades genom en ukaz en assemblé, på hvilken alla damer öfver tio år skulle infinna sig, om de ej ville utsätta sig för uett förfärligt straff". Man lyckades blott få ihop sjuttio. I Petersburg tyckas dessa tillställningar efter tre år hafva kommit i allmänt bruk. Det återstår att undersöka, hvad nytta de medförde. Peter hade hufvudsakligen trenne mål i sikte. Han ville låta den ryska kvinnan lefva samma lif som det svagare könet förde i Västerlandet; han ville, att de högre klasserna inom det ryska samhället skulle tillägna sig de former sällskapslifvet tagit i det öfriga Europa, och slutligen ville han sammansmälta de olika samhällsklasserna med hvarandra och med det utländska elementet. Detta sista mål, i hans ögon kanske det viktigaste af alla, nådde han aldrig, att döma af alla samtidas uppgifter. De ryska damerna envisades att blott välja sina landsmän till kavaljerer i dansen, och i detta afseende lydde de blott en allmän paroll. För att nå de båda andra målen saknade Peter vissa väsentliga egenskaper, som kräfdes för att med framgång kunna föregå med godt exempel. Han var själf för litet världsman och for mycket matros och timmerman. Man efterhärmade icke blott hans danssteg, utan äfven hans fasoner i öfrigt, och dessa voro ej precis de mest världsmannamässiga. Som de dansande herrarna och damerna ej hade något att säga hvarandra mellan danserna, gingo de ifrån hvarandra och en dyster tystnad rådde. För att bryta isen kunde Peter ej hitta på något bättre än att införa en dans med turer, hvarunder damerna nödgades låta kavaljererna kyssa dem på munnen. För"PETER DEN 8T0RE

461

öfrigt återstod det mycket för fruntimren att lara, innan de kunde anses likna sina förebilder från de parisiska salongerna. De uppträdde visserligen i styfkjortlar, men de svärtade sina tänder!

I Petersburg, liksom i Paris, var det hofvets uppgift att angifva tonen för societeten. Emellertid liknade den ton som rådde i Peters och hans gemåls omgifning ingalunda den som var gällande i Versailles. Vid en bankett i det kejserliga palatset med anledning af kristningen af en af Katarinas söner kröp vid männens bord en dvärginna alldeles naken upp ur en väldig pastej, som stod som bordsprydnad, medan vid kvinnornas en dvärg uppträdde på samma sätt. Då Peter och Katarina år 1724, på kejsarinnans namnsdag den 24 november, dinerade i senaten tillsammans med ett talrikt sällskap, i hvilket hertiginnan af Mecklenburg och tsarinnan Praskovia befunno sig, steg en senator upp på bordet och gick från ena ändan af detta till den andra, hvarvid han bokstafligen trampade i maträtterna. Vid alla stora hoffester spelade sex gardes-grenadierer en framstående roll, ty de buro ikring en stor så med starkt kryddadt sädesbrännvin. Med en träsked skänkte Peter i af detta åt alla de närvarande, däri inbegripna kvinnorna. Campredon säger i en depesch af den 8 december 1721: "Den sista festen med anledning af tsarinnans namnsdag var mycket präktig enligt landets sed, ty damerna drucko myckel därunder!"

Föröfrigt hade Peter icke något hof i egentlig mening. En af hans första omsorger var att anslå till allmänna statsändamål de summor som hittills användts till monarkens och hans hofs underhåll. De olika hoftjän-sterna försvunno på samma gång som hela skaran af palatsofficerare och tjänare. Borta voro äfven de tre tusen lyxhästarna och de fyrtio tusen arbetshästarna som funnos i hans företrädares stall; borta de tre hundra kockarna och kökspojkarna som dagligen tillredde tre tusen rätter i deras kök. Det var först vid slutet af.462

K. WALISZEWSKI

hans regering som några nya hoftjänster inrättades efter europeiskt mönster, men deras innehafvare tjänstgjorde endast på galadagar några gånger om året. Då tsaren på vanliga festdagar begaf sig hem från kyrkan för att äta middag, var han åtföljd af sina ministrar och en svärm officerare. Men vid bordet var endast dukadt för sexton personer. Man knuffade sig fram för att få plats, och tsaren sade helt enkelt till dem som ej lyckades komma till bordet: "Gån hem och gören era hustrur lyckliga genom att äta middag med dem." Jag har redan berättat, att de stora mottagningarna aldrig ägde rum i palatset, icke ens då Peter skaffat sig ett sådant. På sista tiden fick Posthuset ersätta Mensjikovs palats, och då Peters gäster voro samlade, påminde det om den uslaste krog. Bergholz skildrar en bankett, som gafs derstädes i maj 1721, med anledning af sjösättandet af ett fartyg. Vid midten af måltiden voro kvinnorna, så väl som männen, berusade, ty man hade blandat brännvin i vinet. Den

gamla general Apraxin badade i tårar; furst Mensjikov rullade under bordet; hans hustru och syster sökte återkalla honom till medvetande. Därpå kom man i gräl; örfilar haglade. Man nödgades häkta en general, som råkat i slagsmål med en löjtnant 1). Det bör tilläggas, att under dessa orgier alla utgångar voro strängt bevakade, och man kan då lätt tänka sig, hvilka vämjeliga följder däraf skulle uppstå, något som just var meningen. Peters fullkomliga förakt för anständighetens och konvenansens lagar träda här öppet i dagen. I januari 1728 var hofsorg påbjuden med anledning af regentens död, men vid nästa assemblé uppträdde de flesta damerna i kulörta klädningar, emedan de, som de sade, ej hade andra. Peter skickade hem dem, men sedan han tömt några glas, gaf han själf tecken till dans. Under den varmare årstiden öfverflyttades fester och banketter

') Büschings Mngazin del XIX, sid. 94 —96. En depesch från Campredon af den 14 mars 1721 innehåller liknande detaljer.

till Sommarpalatset, där fullständigt marknadslif rådde. Lukten af kryddadt brännvin trängde ända till de närmaste gatorna. Dryckeskämparnas råa skratt, kvinnornas skri, då man med våld tvang dem att tömma sin brännvinsranson, och de falska kardinalernas galna sånger väckte löje bland tusentals åskådare. Man dansade i det fria i ett öppet galleri, som låg utmed Neva. I sommarresidensen nära Petersburg och Moskva gåfvo tsaren och hans omgifning ännu friare lopp åt sin smak för plumpa upptåg, något som belyses af följande skildring af en resa till Peterhof, som den diplomatiska kåren nödgades företaga i maj 1715.

"Den 9 begaf sig tsaren till Kronslott, dit vi följde "honom i en galer. En storm, som plötsligt uppstod, "tvang oss emellertid att ligga för ankare i två dagar "och tre nätter på ett odäckadt fartyg, utan eld, utan "bäddar och utan föda. Då vi till sist anlände till "Peterhof, trakterades vi på vanligt sätt, i det vi måste "dricka så mycket tokayervin till middagen, att vi, när "vi skulle bryta upp, knappast kunde stå på benen. "Detta hindrade ej, att tsarinnan gaf hvar och en af "oss yttermera ett glas brännvin, hvarigenom vi blefvo "alldeles redlösa och insomnade, somliga i trädgårdarna, "andra i skogen och slutligen andra sida vid sida på "bara marken. Man kom och väckte oss klockan fyra "på eftermiddagen, och vi blefvo förda till slottet, där "tsaren gaf hvar och en en yxa med tillsägelse att "följa honom. Han förde oss till en skog, där han "anvisade oss en hundra fot lång allé, som låg utmed "hafvet och som vi skulle hugga ned. Han började "själf arbetet och, ehuru vi voro föga vana vid ett så "mödosamt arbete, lyckades vi, som voro sju man utom "hans majestät, utföra vårt arbete på tre timmar. Som "vinångorna under tiden fördunstat, råkade ingen af "oss ut för någon olyckshändelse, utom en viss minister, "som arbetade för ifrigt och träffades af ett fallande.

"träd, som lätt sårade honom. Sedan tsaren tackat oss "för det besvär vi gjort oss, trakterades vi på vanligt "sätt om aftonen och fingo en så stor dosis dryckesvaror, att vi lades medvetslösa till sängs. Vi hade "knappast sofvit halfannan timme, förrän en af tsarens "gunstlingar vid midnattstid kom och väckte oss for "att mot vår vilja föra oss till prinsen af Cirkassien, "som låg till sängs med sin hustru. Vi nödgades stanna "hos dem till klockan fyra på morgonen och dricka "vin och brännvin i sådan mängd, att vi ej visste, "huru vi skulle kunna komma tillbaka till våra rum. "Klockan åtta på morgonen inbjöd man oss att ata "frukost på slottet, men i stället för kaffe och té, som "vi väntat oss, räckte man oss stora glas med bränn-"vin, hvarefter vi skickades ut att hämta frisk luft på "en hög kulle. Nedanför denna inväntade oss en bonde "med åtta usla hästkrakar utan sadel eller stigbyglar, "hvilka alla tillsammantagna ej voro värda fyra écus. "Hvar och en steg till häst och i denna löjliga skepnad "defilerade vi förbi tsaren och tsarinnan, som stodo vid "slottsfönstren." 1)

Man bör komma ihåg, att denna råhet gick hand i hand med en löslighet i seder, hvartill Peter framför allt föregick med sitt exempel. Straxt innan hertigen af Holstein skulle gifta sig med hans dotter, underhöll denne öppet en älskarinna, hvilkens man han beskyddade, utan att den blifvande svärfadern hade något att invända däremot.

I många afseenden lyckades Peter i själfva verket ej annat än att foga ett nytt sedefördärf till det gamla, och i

detta afseende hafva slavofilerna rätt i sina påståenden. Hvad beträffar den yttre formen, kunde han ej åstadkomma annat än en förklädnad, som öfverensstämde med hans smak för maskeradupptåg: ehuru hans ryssar voro klädda

J) Weber: Ntmveaux Mémoires, Paris 1725, del. 1, sid. 148. Weber ▼ar vid denna tid hannoveranskt sändebud.

efter franska modet, förblefvo de till största delen lika råa som fornt och gjorde sig därtill löjliga. År 1720 sammanfattar en i Moskva bosatt fransk kapucinermunk sina intryck i följande ordalag: "Vi boija nn att någorlunda u förstå moskoviternas naturell. Man påstår, att hans cæsa-ariska majestät har förändrat den på de sista tjugu åren. "Det är visserligen sant, att, som de hafva ett kvickt förstånd, man ännu skulle kunna hyfsa dem, men deras "halsstarrighet gör, att de föredraga att förblifva djur "framför att blifva människor. Dessutom äro de misstänksamma mot utländingar, bedrägliga och i högsta grad "tjufaktiga. Man anställer visserligen ohyggliga afrätt-"ningar, men de låta ej skrämma sig däraf. De äro färdiga "att för någr^öre mörda en människa, så att man aldrig "går säker på gatorna, då man är ute senare på kvällen."

Förändringen höll sig framfor allt till ytan. Så fort någon under vinets eller vredens inflytande brusade upp, föll genast masken af. Samma dag Peter gjorde sitt festliga intåg i Moskva efter det persiska fälttåget (i december 1722), råkade furst Gregor Dolgorukij, som var senator och diplomat, samt Ivan Romodanovskij i lufven på hvarandra i närvaro af en stor församling och slogos med knyt-näfvarna en god halftimme, utan att någon kom att tänka på att skilja dem åt. Främlingarna bemöttes med aktning och smicker i tsarens närvaro, men så snart han vände ryggen till, ryckte man af dem deras peruker. Själfva hertigen af Holstein kunde med största svårighet försvara sin. Begreppen heder, redbarhet och plikt, hvilka Peter ständigt sökte inplanta, — och detta är hans stora förtjänst inför historiens domstol — kunde med svårighet tränga in i människornas medvetande, utan de gledo af de motspänstiga andarna som en illa passande klädnad. Ta-tisjtjev, som hemkallades från Ural, då Demidov angifvit honom såsom mutkolf, anförde till sitt försvar skäl, i hvilka man ej kan varsna ett enda spår af en europeisk uppfattning af moralens lagar. "Hvarför", sade han, "förebrå Peter den store. 30466

en domare, emedan han låter.sina klienter betala hans tjänster? Belöningen är hederjig, » bm domen också är det*. Ar 1715 fördes en väldig rättegång angående försnillningar, i hvilken voro invecklade Mensjiköv, amiral Apraxin, viceguvernören i Petersburg Korfeakov, chefen för amiralitetet Kikin, första kommissarien i sariima departement Sienjavin, generalfalttygmästaren Bruce samt senatorerna, Yolkonskrj och Lapuchin! • r-

Oaktadt sina oerhörda ansträngningar lyckades Peter ej heller att utrota sina undersåtars ingrodda vana att tillbringa sitt lif i lättja samt krqppslig och andlig overksamhet. Arbetsföra män gingo i tusentals på gatorna, där de tiggde hellre än att arbeta med sina båda händer. Några satte på sig fotbojor för att anses som fångar, hvilka skickats ut på gatorna för att vädja till dén allmänna^barmhärtighe-ten, i detta afseende begagnande sig af ett bruk, som härskade i dåtidens fängelser. En lättjefull likgiltighet, soiji alstrade en ohygglig nöd, fortfor att råda på landsbygden. "Då bonden sofver", säger Pössosjkov, "fordras det, att hans "hus brinner, för ätt han skall stiga upp ur sängen. Han "gör sig intet omak för àtt släcka hos grannen." Också förekommo ständigt eldsvådor, spm ödelade hela byar, och det var lätt för röfvarband att plundra det som elden skonade, ty invånarna kommo sig. ej för att köra bort missdådarna. Dessa inträngde i en koja och värmde upp musjiken och hans hustru förmatt få dem att omtala, hvar de gömt sina penningar. ; De förde ut möblerna, lastade dem på kärror och begåfvo sig så i lugn och ro sin väg. Grannarna sågo på och rörde sig ej ur fläcken. För att undgå krigstjänst togo de unga : männen sin tillflykt till klostren; andra besökte de skolor Peter anlagt oöh vinnlade sig där om att ingenting, lära»

Allt detta hindrar ej, att en stor andlig omhvälfning ägt rum. Ehuru Peter gick nyckfullt och planlöst till väga, har han dock i fosterjorden jiedlagt frön, som komma att gro och bära frukt. Men framför allt har han gifvit

sitt folk exemplet af ett lif, som visserligen var fylldt af beklagliga nedärfda laster, men där äfven de manligaste och ädlaste dygder framträdde, och historien har ådagalagt, åt hvilket håll vågskålen lutar. Inför det först häpna, sedan oroliga Europas ögon har ett folk på hundra millioner människor utvecklat en kraft, som ej beror blott på fysiska förhållanden. För denna kraft har det moderna Ryssland sin nationalhjälte att tacka.

Det har äfven honom att tacka för sina intellektuella framsteg, ehuru Peters försök att skapa ett undervisningsväsende med allt skäl kunna anses hafva strandat.

II.

Undervisningen.

Slavofilerna hafva en öfverdrifven uppfattning af den undervisning som ryssarna erhöllo före Peter den Stores tid. Om man får tro dem, skall reformatorn i detta afseende till och med fört sitt land tillbaka, snarare än framåt, då han i stället för den aUmänna undervisning hvilken på ett tillfredsställande sätt meddelades i lägre och högre skolor samt i den slaviskt-grekiskt-latinska akademien i Moskva satte yrkesskolor efter ett system, som ej vidare tillämpades i Västerlandet. Vi böra då först tillse, huru det förhöll sig med dessa skolor och àUmänneligheten vid undervisningen därstädes. Det fanns knappast några skolor, och de som funnos voro upprättade i förbindelse med klostren. Undervisningen inskränktes till läsningen af de heliga böckerna och de elementäraste begrepp i historia och geografi. Vid Peters död erinrade Feofan Prokopovitj, hvilken ej kan misstänkas för afvoghet mot dessa prästskolor, om att vid den tid då det ej fanns någon annan.

undervisning man med svårighet kunnat leta upp en kompass i hela Byssland. I samtida abc-böcker förekomma öfningar med frågor och svar, hvilka gifva en märklig inblick i tidens andliga ståndpunkt. Där finna vi följande fråga: "Huru hög är himmelen, huru bred jorden, huru djupt hafvet?" Svar: "Himmelens höjd är Fadern, jordens bredd Sonen och hafvets djup den Helige Ande". Fråga: "Till hvem gafs Kristi första skrift?" Svar: "Till aposteln Kaifas (sic)!u

I själfva verket erhöllo denna tids ryssar ingen uppfostran. De öfvergingo så att säga direkt från barndomen till vuxen ålder. Fördenskull bibehöllo människorna vid mognare år i sina sinnen något af barnets friskhet och naivitet. Man varsnar hos dem en blandning af hednisk öfvertro och tron på bisarrt förvrängda kristna legender. Profeten Elias på sin vagn, som rullar i molnen, trädde i stället för Perun, åskans gud. Andliga och kroppsliga företeelser ansågos utan åtskillnad såsom resultatet af hemlighetsfulla och fruktansvärda krafter, gent emot hvilka man kände sig afväpnad och ömkligen maktlös.

Det var denna fantastiska uppfattning af verkligheten, hvilken befordrade dådlösheten, som Peter framför allt ville komma in på lifvet — genom uppfostran. Personligen hade han mycket långt gående åsikter i detta afseende. Han ville införa obligatorisk och kostnadsfri undervisning, såsom Possosjkov föreslagit. Grundsatsen härom är till och med fastslagen genom en ukaz af den 28 februari 1714. Men vid tillämpningen inskränkte han denna undervisning till en enda grupp lärjungar, nämligen barnen till djàker (tjänstemännen i regeringsbyråerna) och till poperna. Senaten vägrade att gå längre. Att beröfva handel och industri de lärlingar de behöfde vore ju att tillintetgöra dem. Peter gaf vika och inskränkte sig till att med vanlig kraft och stränghet fullfölja sin plan. Då sonen till en djak, Peter Isjorin, vägrade att studera i en matematisk skola, som anlagts i Olonets, skickades han på grund af en ukaz be-

lagd med fotbojor till Petersburg. Skolor, skolor öfverallt och af alla slag, var lösen.

Men hurudana skulle skolorna vara? I detta afseende voro olyckligtvis Peters begrepp länge oklara. I början tyckes han hafva varit benägen för den skenbart alltomfattande typen med litterära skolor efter de polska och lill-ryska mönster som hittills varit rådande. Vid sin återkomst från sin första utländska resa tänkte han ännu på att

helt enkelt utveckla det moskovitiska skolsystemet. Efter mötet med Gluck gjorde han ett annat försök, dock fortfarande i samma riktning. Glück blef med ens utnämnd till rektor för en läroanstalt, där man skulle undervisa i geografi, etik, politik, latinsk retorik, cartesiansk filosofi, de grekiska, hebreiska, syriska, kaldeiska, franska och engelska språken samt dans och ridkonst. Han kom härvid alldeles till korta. Och plötsligen kastade Peter om med sin vanliga häftighet. Han såg nu vägen klar för sig. Han måste nu hafva yrkesskolor af samma art som de, hvilka han sett i Tyskland, Holland och England. Men han gaf sig ej tid att uppgöra en allmän plan för dem och att börja från böljan genom att anlägga lägre skolor, utan han tog genast i tu med den högre nndervisningen, som skulle syssla med fortifikation, navigation och högre matematik. Det gällde nämligen numer för honom mindre att göra undervisningen tillgänglig i vida kretsar än att uppfostra officerare, hvilka han behöfde för sin armé och sin flotta, och denna hänsyn till det för staten direkt nyttiga var länge den förhärskande hos honom. Petersburg fick snart en sjökrigsskola, Moskva en skola för militärläkare, där tyska och engelska läkare meddelade undervisning mot riklig aflöning. Det var endast elever som fattades. Djakemas och popemas söner, som man hade till sitt förfogande, hade litet svårt att lära sig högre matematik, ty de kunde ej läsa och räkna. Peter hade klättrat upp högst upp på stegen utan att bry sig om de nedanför liggande pinnarna. Ar 1714 utfärdades visser-

ligen en ukaz med en läroplan för lägre skolor i provinserna, hvilka skulle anläggas i samband med biskopssätena och klostren, men år 1719 meddelade Gregor Skornjakov-Pissarev, som hade ledningen af dessa om hand, Peter, att en enda skola, i hvilken man lyckats sammanföra tjugusex elever, kunnat öppnas i Jaroslav. Ar 1723 skickades från Petersburg och Moskva fyrtiosju lärare ut till landsorten, men aderton återkommo, emedan de ej kunnat fa någon sysselsättning. Samma år var det frågan om att sammanslå de föreslagna provinsskolorna med de kyrkoskolor hvilkas anläggning nyligen påbjudits. Synoden svarade, att en enda skola af sistnämnda slag funnes i Novgorod. Äfven ingeniörskolan hade ända till så sent som 1713 endast tjugutre elèver. Yid denna tid ditsatte Peter med maktspråk sjuttiosju, ynglingar, som uttagits bland slottstjänarnas barn och hvilka lärda professorer först fingo lära — alfabetet.

Peter insåg mycket väl, att resultaten af hans ansträngningar voro klena. Också sökte han råda bot därför genom att skicka en mängd unga gossar till utlandets läroanstalter. Men äfven härvidlag uppreste sig hinder. De engelska skolorna stängde sina portar för invasionen. Penningar fattades. Två unga män, som vistades i Paris åren 1716 och 1717, och af hvilka negern Ibrahim var den ena, ledo bokstafligen nöd. De ägde tillsammans ej en écu om dagen att lefva af. För öfrigt voro de iyska eleverna lata och uppförde sig illa. Ar 1717 bönföll furst Repnin hos tsaren att få hem sina båda söner, som i stället för att i Tyskland lära sig krigskonsten blott skuldsatte sig. I Toulon nödgades myndigheterna vid samma tid att vidtaga stränga mått och steg mot ryska ynglingar, som antagits i maringardet. Enligt agenten Zotovs rapport trätte de och öfveröste hvarandra med skymford wpå ett sätt som den lägsta pöbel ej gör härstädes" och dödade hvarandra till och med, "på annat sätt än i duell". Man fann sig nödsakad att taga ifrån dem deras värjor.

I det stora hela måste Ryssland fortfarande i Europa rekrytera sin militära,. Vetenskapliga, artistiska och industriella personal, och äfven om det på * ett eller annat sätt lyckades fylla sina kaserner, råddè påkalla andra områden brist på folk. Peter förlorade dock ej modet utan fortfor att gå framåt. Efter sin vistelse i Paris greps han af en liflig åtrå att få till ' stånd en vetenskapsakademi i Petersburg. ; . . . ;

På grund af sina otaliga förslag, sina iakttagelser, som han insamlade i från alla håll, och det. han tog ur egen fatabur leddes han till en lika själföfverskattande som oklar uppfattning af betydelsen af sina skapelser. Dessa tycktes honom hafva till uppgift att ögonblickligen råda bot for brister, som väokte hans förtviflan, vare sig i den skolorganisation han sökte skapa, eller i det intellektuella lif han sökte framkalla som en följd af denna organisation. Han förstod till en viss grad, att det material han hade till sitt förfogande var otillräckligt för att få saken i gång, och det var därför han mot sin vana länge var tveksam och trefvade i mörkret. Han låt åren gå. Först

ett år fore sin död, 1724, fattade han ett definitivt beslut och afgjorde på sitt vanliga sätt saken med ett penndrag. Under en rapport från Fick angående nödvändigheten af att skaffa Ryssland dugliga ämbetsmän skref han blott: uSdjelat akademina (gör en akademi.)

I små landsortsstäder, ja äfven i Paris7 förstadskvarter ser man små affärer, som till hälften äro utskänknings-stallen, till hälften tobaksbutiker, där man om hvart annat kan köpa frimärken, kryddkrämarvaror, cigarrer, husgeråd, tidningar och till och med böcker. Dessa primitiva basa-rer äro urtypen, hvilken tjänar söm mönster för vår tids stora magasin Qfter en i civilisationens historia, vanlig kretsgång. Skillnaden är den, att i dé sistnämnda-en metodisk klassificering trädt i stället för den oreda som rådde i de förstnämnda. Akademien, som Peter den Store skapade genom en ukaz, har karakteren af en sådan basar..472

Den utgör en egendöddig sammansmältning af ett tyskt gymnasium, af ett tyskt universitet och af Franska Akademien. Den är en skola, men samtidigt ett vetenskapligt sällskap och ett artistsamfund. Denna märkliga anordning är i själfva verket lätt att förklara. I likhet med butikerna, där ljuspaket ligga sida vid sida med böcker, är den ett uttryck för den brist på specialisering som tillhör ett lägre utvecklingsstadium. Den akademi som fanns i Moskva före Peters tillträde till regeringen hade en till hälften kyrklig, till hälften världslig prägel. Peters skapelse har icke desto mindre varit utsatt för en bitter, delvis berättigad kritik. Som undervisningsanstalt har den aldrig varit i ordnad verksamhet, af brist på åhörare, som varit i stånd att följa föreläsningar af sådana män som Hermann, Deslisle och Bernouilli och deras undersökningar af matematikens och den filosofiska spekulationens högsta problem eller i grekiska och romerska antikviteter. Som vetenskapligt samfund har den helt visst befordrat vetenskapens utveckling i allmänhet och särskildt den ryska vetenskapens. Man kan ej bestrida det praktiska värdet af Deslisles undersökningar rörande den ryska kartografien, lika litet som Bayers studier i grekiska och romerska antikviteter. Det återstår dock att veta, om de 24,912 rubel som voro anslagna till anstaltens underhåll af inkomster från Narva, Dorpt och Pernau ej kunnat få en bättre användning på en tid och i ett land, där denna intellektuella lyx med rätta kunde anses som en öfverflödsvara och där man, innan man skaffade sig böcker inom vetenskapens högsta gebiet, borde tänka på att skaffa sig läsare af mycket elementärare arbeten.

Men den enda verkliga skola under Peters regering som ej svikit sin uppgift som folkuppfostrande i intellektuellt och moraliskt afseende var den där Peter i trettio år uppträdde som lärare, och det var i denna skola som han genom sitt exempel framkallade den allmänna vetgirighet, den feberaktiga ifver att lära allt som hans ryssar"PETER DEN 8T0RE 473

med eller mot sin vilja i viss mån tillägnade sig. För öfrigt kan man ej förebrå honom att ej hafva tillvaratagit de element som kräfdes for att höja folkets andliga nivå.

III.

Den andliga nivåens höjande.

Först och främst gjorde han något mera, än lärde sina undersåtar läsa. Han gaf dem ett nytt språk, i det närmaste färdigbildadt, och det med ens såsom allt annat. Ar 1700 gaf han i Amsterdam holländaren Johan Tessing och polacken Kopiewski eller Kopiewicz i uppdrag att anlägga ett ryskt tryckeri. Därifrån utgafs en mängd arbeten i de mest olikartade ämnen: historia, geografi, språkvetenskap, aritmetik, krigskonst och navigeringskonst. Dessa voro till största delen öfversättningar eller bearbetningar, som visserligen ej hade något vetenskapligt värde, men voro goda populariseringar. Ar 1707 kunde en sättare, en tryckare och stilgjutare sändas därifrån till Moskva, medförande ett nytt ryskt alfabet. Det var grasjdanski ajrift, "det borgerliga alfabetet", som så kallades i motsättning till det gamla slaviskt-serbiska alfabetet, som kyrkan bibehöll. Peter lät genast använda det i det första arbete som utgafs, nämligen en afhandling i geometri, samt därpå i en handbok i höflighetsfraser, öfversatt från tyska. På dessa följde öfversättningar af krigsvetenskapliga arbeten, till hvilka tsaren själf läste korrektur. Detta nya alfabet tillfredsställde ej tillräckligt Peters nydaningsbegär. Ar 1721 gaf han den nybildade Heliga synoden i uppdrag att öfversätta en del af Pufendorfs arbeten. En dispyt uppstod då i den vördnadsbjudande

församlingen, huruvida man i detta arbete borde använda det gamla.474

slavonska kyrkospråket eller talspråket, som med tiden fått en särskild prägel. Tsaren lade sig då i öfverläggningarna och gjorde på ett öfverraskande sätt slut på dem. Han föreskref nämligen, att man borde använda ett särskildt språk, som hittills knappt varit i bruk annat än i tsarens diplomatiska kansli och som hade en kosmopolisk karakter, späckadt som det var med främmande och nya ord. Detta skulle hädanefter vara det officiella språket. Det är nu det språk som talas och skrifves af hundra millioner människor.

Att låta en samling präster öfversätta Pufendorf kan förefalla ganska egendomligt, men det var Peters vana att begagna alla medel för att nå det mål han föresatt sig. Han ville hafva böcker och vände sig därför till Polikarpov, styresmannen för hans tryckeri, för att få en rysk historia författad; då det arbete han erhöll, ej föll honom i smaken, uppdrog han åt ämbetsmännen i det kansli hvars språk han antagit att göra ett nytt. För att fa ett museum riktade han en vädjan till alla sina undersåtar och mottog, utan att visa sig alltför nogräknad, alla de kuriositeter de insände, såsom kalfvar med två hufvud och missbildade barn, hvarvid han sökte inpränta hos gifvarna, att "missfostren u ej äro djäfvulens verk, såsom dessa voro benägna att tro. Och han var verkligen rörande i sina ansträngningar, som ofta voro otympliga och missriktade, men som ihärdigt och outtröttligt fullföljdes, ständigt riktades mot det strålande framtidsmål han aldrig lämnade ur sikte. Och när allt kommer omkring, nådde han ock detta mål. Ar 1719 begåfvo sig två af hans sjöfficerare, Ivan Jevrejnov och Feodor Lusjin, ut på en upptäcktsfärd till Kamsjatka med uppdrag att söka lösa ett af Leibnitz uppställdt problem, nämligen huruvida Asien och Amerika hänga tillsammans på detta håll eller äro skilda åt genom hafvet. Expeditionen ledde blott till kartläggandet af Kurilerna, men Peter återupptog senare samma idé, och år 172B upptäcktes det sund som odödliggjort Behrings namn."

I Parisakademiens handlingar talar Delisle den äldre om en karta öfver Kaspiska hafvet och angränsande provinser, som Peter år 1717 visat honom och som visserligen ej var fullt exakt, men dock rättade den uppfattning man då ägde i Västerlandet om dessa trakter. År 1721 arbetade trettio kartografer på skilda håll i olika provinser af Ryssland, i enlighet med en instruktion, i hvilken Peter på sitt vanliga summariska sätt påbjuder: "I hvarje stad skall latituden bestämmas med kvadrant, därpå skall man gå i rak linie efter kompassens alla streck ända till gränsen for hvarje distrikt." Något vanns dock härmed. Tsar Peter utsände dessutom särskilda upptäcktsresande, såsom löjtnant Grerber till landet norr om Kaspiska hafvet, doktor Messerschmidt och den svenska krigsfången Strah-lenberg till Sibirien, italienaren Florio Beneveni till Persien, Khiva och Bukhara samt löjtnant Buchholz och major Licharov till floden Irtisj. Senatsekreteraren Ivan Kirillov fick i uppdrag att af det sålunda insamlade materialet göra en atlas, på hvilken han arbetade till år 1734 och som är ett förträffligt arbete.

Ar 1720 ställdes en uppmaning till klostren i landet att lämna ifrån sig sina förråd af pärmebref, manuskript och gamla böcker. Därigenom lades grunden till arkiven. Böcker, som tagits i Mitau under det Nordiska kriget och först deponerats i Sommarpalatset i Petersburg, bildade stommen till ett bibliotek, som hade eröfringen att tacka tör sin tillvaro. Det behöfdes äfven ett konstmuseum. Fördenskull beställde Peter år 1717 arbeten af florentinska konstnärer, bland andra Bonacci, af hvilken han inköpte två statyer öfver Adam och Eva. Ar 1713 lät han göra uppköp i Rom. Hans agent Kologrinov meddelade honom, att han lyckats förvärfva sig en antik Venus, "som var vackrare än den i Florens och bättre bibehållen". Han hade blott betalat 196 dukater därför. Härtill kom en konstskola, som egendomligt nog ställdes under öfverinseende af Arsenalens kansli. Tillträdet till museerna var fritt. För-.476

gäfves föreslogo Peters rådgifvare, att en ringa inträdes-afgift borde upptagas och afkastningen däraf anslås till ökandet af samlingarna, men Peter satte sig däremot och påbjöd till och med, att förfriskningar skulle bjudas de besökande. Detta bruk ägde bestånd ända till under Anna Ivanovnas regering och föranledde en årlig utgift af

400 rubel. I trädgårdarna omkring Sommarpalatset framställdes personerna i Æsopi fabler i sextio grupper, som prydde vattenkonsterna. Täxten till fablerna var anslagen bredvid. Dessa figurer, hvilka äro af förgylld brons, hafva ringa konstvärde, men den uppfostrande afsikten med dem är förträfflig.

Peter glömde ej heller bort teatern som ett medel att sprida bildning. Man känner föga till den ryska teaterns historia före hans tid. I några kloster i Kiev och Moskva och senare i klosterhärberget i den gamla hufvudstaden ägde då och då föreställningar rum efter jesuitskolornas mönster. Pjeserna hade religiösa ämnen, och prästsemina-rister och studenter uppträdde som skådespelare. Iscensättningen var högst enkel och tonen i styckena mycket rå. Man gjorde narr däraf i den Tyska förstaden. Ar 1672, Peters födelseår, gjorde skådespelen sitt inträde vid hofvet. Alexejs första gemål, hvilken ännu bar den bysantinska asketismens ok och lydde föreskrifterna i domostroj, ställde sig fientlig gent emot föreställningarna; hans andra gemål däremot, som var gladare och tillgängligare för nyare åsikter, öppnade Kremls portar för dem. Det var en tysk trupp som började, men man förväntade sig, att den skulle kunna få ryska efterföljare i eleverna vid stats-departementen (podjatjije), hvilka undervisades i skådespelarkonsten. Historien om Ahasverus och Ester framställdes och ansågs innehålla häntydningar på Alexej och Natalia. Alexejs död och den upprörda tid som följde därpå gjorde ett afbrott i dessa nöjen. Sofia säges visserligen omkring år 1680 hafva låtit i själfva terem uppföra stycken efter sitt sinne, bland annat en öfversättning af Moliéres

Le Médecin malgrë lui, och påstås till och med själf hafva uppträdt i dessa. Men detta förefaller föga sannolikt på grand af regentinnans karakter och de oroligheter hvaraf hennes regeringstid var uppfylld. Det är möjligt, att man förblandat henne med Peters äldsta syster, tsarevnan Natalia, som då var sjutton år och som sedermera visade sig som en fulländad skådespelerska.

I alla händelser hade dessa föreställningar en privat prägel. Peter gjorde dem offentliga, då han lät flytta ut dem på Böda torget, dit allmänheten uppmanades att infinna sig. Han ville äfven hafva en rysk trupp, som spelade ryska stycken, och han lyckades åstadkomma en sådan. I en stor byggnad i Petersburg, som nyss förut uppbyggts och efter kort tid öfvergifvit» af sin ägare, lät år 1714 tsarevnan Natalia infödda aktörer spela tragedi och komedi. Hon sysslade själf med iscensättningen och maskinerierna, gjorde utkast till dekorationerna och skref pjeser, i hvilka politiska anspelningar rikligen förekommo i moraliserande syfte. Orkesten var likaledes sammansatt af ryska musikanter, och skall battongen, enligt Weber, ofta fått träda i taktpinnens ställe. Peter tyckte mycket om isynnerhet andlig musik. Han ägde en kör, som var ganska framstående. Den bestod af kyrkosångare, i hvilkas sånger han gärna deltog. Han höll sig äfven med trumpetare och polska säckpipblåsare. Från år 1720 lät han ofta hertigens af Holstein orkester spela vid hofvet, där för första gången ryska öron fingo lyssna till sonater, trion och concerter af dåtidens berömda tyska mästare, såsom Telemann, Kayser, Haynischen, Schultz, Fuchs eller af italienare, såsom Corelli, Tastini och Porpora.

Dagsprässens uppgift och betydelse undgick ej heller tsarens spejande blickar. Från år 1702 hade baron von Huissen sig anförtrodt att söka göra den allmänna meningen i Europa gynnsamt stämd mot tsaren. Han öfversatte, offentliggjorde och lät sprida Peters förordningar rörande Rysslands militära organisation. Han upp-.

manade lärde från alla land att tillägna tsaren sina arbeten, till och med att skrifva sådana till hans lof. Han öfversvämmade Holland och Tyskland med ströskrifter, i hvilka Karl XII långt fore slaget vid Poltava framställdes såsom slagen och bragt i trångmål. Han gaf subvention åt Leipzig-tidmngen Europäische Farna, hvilken betalade tsaren årligen tillbaka i artigheter och krypande smicker. Ar 1703 utkom i Moskva den första ryska tidningen, och detta var åter ett fönster, som öppnades för Västerlandets ljus och friskare luft. Hittills hade tsaren varit den enda eller nära nog den enda som visste hvad som försiggick i utlandet. De utdrag som i utrikesbyrån gjordes ur utländska tidningar voro endast afsedda för tsaren och hans omgifning. Inrikes nyheter spredos endast muntligen, hvarvid menlösa själar fingo dem förvrängda till lifs och erhöllo en alldeles falsk uppfattning af förhållandena. Den nya tidningens första nummer innehåller meddelanden om det .antal kanoner

som kort förut gjutits i Moskva och om huru många elever besökte de nyinrättade skolorna.

Det återstår ännu mycket innan nutidens ryska tryckalster kunna blifva jämförliga med sina västerländska förebilder, och om man vid bedömandet af Peters arbete på detta område blott håller sig till de synliga och omedelbara resultaten af hans ansträngningar, förefaller vinsten ringa. Några ganska underhaltiga öfversättningar; en uppsats på ryska med inblandade franska ord af statssekreteraren Sjafirov om de bevekelsegrunder som förmått tsaren att gripa till vapen mot Sverige; en historisk kompilation af Peter Kreksjin; en annan af furst Chilkov, lika illa skrifven som Sjafirovs arbete, och ännu en, och det den bästa, af Vassilij Tatisjtjev, — detta utgör allt hvad som utgafs på den humanistiskt-vetenskapliga litteraturens område. Den enda poeten är furst Antiok Kantemir, en son till gospodaren i Moldau, hvilkens vänskap höll på att blifva- ödesdiger för Peter. Han har lämnat efter sig åtta satirer, som utgåfvos först efter Peters död. På det mate-

matiska och naturvetenskapliga området utgjordes resultatet af en klen afhandling i aritmetik och några kartor; på konstens märkas endast några statyer, som förts från Italien, och tre målare, som där fått sin konstnärliga uppfostran, nämligen Nikitin, Merkuliev och Matvjejev. Det porträtt af Peter som den siötnänànda utfört är ingalunda ett mästerverk» Man får dock ej bedöma den stora nydanarens verk och hans folks utveckling under hans tid efter sådana fakta. Man måste för att göra dem rättvisa söka efter mera djupt liggande företeelser, efter det andliga framåtskridandet i allmänhet, föranledt af reformen, samt efter den omdaning tankar och känslor undergått som en följd däraf. Och om det nödvändigt kräfves dokument, som tala ett tydligt språk, så finnes det två, hvilka stå som målpelare vid början och slutet af Peters regering: vid början Possosjkovs testamente, och vid slutet Tatisjtjevs, hvilka båda mindre vända sig till testatorernas direkta arfvingar än till deras andliga afkomma. Passosjkov var en entusiastisk beundrare af reformatorn och hans verk; han var hans man till lif och själ, hvilken delade alla hans idéer och grundsatser om rikets styrelse och förvaltning, men rörande vetenskapens höga uppgift ännu var bunden af fjortonhundratalets uppfattning, sådan den fortlefde i klostren. Tatisjtjev kom efter honom, och nu tyckas fjättrarna afkastade. Den moderna ryssen är född, som lyssnar till vindfläktarna från fjärran näjder, som ej fruktar stormen på öppna hafvet, utan måhända är allt för benägen att gifva sig ut på vågsam fard, en man, som älskar allt framåtskridande och djärfva dåd, därutinnan i viss mån liknande Amerikas excentriska söner. Och att så skett, är Peter den Stores förtjänst.

Det erbjöd stora svårigheter att vända sinnena från de religiösa intressena till världsliga, mänskliga förhållanden. Märkligt nog, ehuru förklarligt på grund af omständigheterna, var den af Peters medhjälpare som näst honom gjort det mesta för den andliga utvecklingen en präst:.

Eeofan Prokopovitj. Han talade blott inom kyrkornas murar, han skref blott i teologiska ämnen, men han förvandlade sina predikningar till politiska pamfletter och sina moraliska regler till satirer. Han gjorde till och. med prästämbetet världsligt, och det helt enkelt, emedan dou rörelse som uppstått omkring honom och som kräfde ut-valdt folk för att kunna fortplantas i brist på bättre sökte upp en präst i hans kyrka och dref honom ut i sam-fundslifvet. Denna stormvind af nya tankar och känslor, som ryckte människorna ur deras fördomar, vanor, helgedomar och sekelgamla dådlöshet, som kastade dem hufvudstupa ut i en vaknande världs oroliga vimmel, denna stormvind har skapat det moderna Ryssland. Och att sa skett är äfven och framför allt Peter den Stores förtjänst.

TREDJE KAPITLET.

Den kyrkliga reformen. — Patriarkatets upphäfvande.

I. Kyrkan, — Feofon Prokopovitj. — Den andliga propagandan och den kyrkliga reformen. — Kiev som centrum. — Den gamla moskovitiska kyrkans vacklande ställning. — Materiellt välstånd och moraliskt förfall. — Baskol hotar. — Reformen tvingar sig p& reformatorn — Patriarkens död. — II. Patriarkatet. —' »Patriarkatets väktare» tillsättes. — Stefan Javorskij. — Peter vidtager först reformer med klostren. — Det svarta

prästerskapet kufvas. — Raskolnikemas uppror. — Striden. — Stefan Javorskij affaller och sviker regeringen. — Konflikt. — Spåren af patriarkens makt utpl&nas gradvis. — En radikalare reform kräfves. — III. Den Heliga synoden. — Reglemente för prästerskapet. — Allmänt missnöje. — Reformatorn läter ej hejda sig. — Patriarkatet upphäfves. — Den Heliga synoden inrättas. — Reformer. — Deras resultat.

I.

Kyrkan.

Eeofan Prokopovitj, som föddes i Kiev år 1681, hade på grund af sin härstamning stått under polskt inflytande och tillhörde genom sin uppfostran den katolska kyrkan. Han hade fått sin första undervisning i en unerad skola och därefter begifvit sig till Rom. Han förde med sig hem därifrån hatet till katolicismen och ett sinne, öppet för tidehvarfvets

andliga rörelser, för filosofien, naturvetenskaperna och politiken, ja till och med en viss smak för lutheranismen. Redan som en obemärkt teologie professor, långt innan han lärde känna Peter, visade han sig som frondör, nyhets-makare och vän af djärfva uppalsg. Han rycktes med i den rörelse hvars anhängare Peter själf var och som redan trängt fram till altarets fot. Denne prästs andliga fysionomi företedde redan i och för sig något hittills osedt i Ryssland. Han var den första representanten för en då okänd, numera så godt som försvunnen typ: den västerländska prelaten. Intet fattades för att göra den fullständig: vidsträckt lärdom, litterär och konstnärlig smak, ärelystnad, lust att intrigera, i förening med en anstrykning af skepsis och njutningslystnad. Prokopovitj hade ett bibliotek på 30,000 volymer och höll öppen taffel. Han afhöll sig året om från att äta kött, men årligen förbrukades vid hans bord 1,500 laxar, 21,000 sikar, 11 pud kaviar, 11 tunnor rökt fisk af olika slag o. s. v. Han lefde på stor fot, men utöfvade samtidigt storartad välgörenhet. År 1721 anlade han i ett af sina hus i Petersburg en skola, som var den bästa på sin tid. Han skref för denna skola för-hållningsregler efter jesuiternas mönster och lät utländska lutheraner där meddela undervisning. Han skref vers och satte ihop pjeser, som eleverna i hans skola fingo spela. Ar 1736 hördes han på sin dödsbädd säga: "O, hufvud, hufvud, du är berusadt af kunskap; hvart skall du nu komma för att finna ro?"

Som jag redan antydt, hade han utvecklats i en lill-rysk-kievsk omgifning, i hvilkens sköte en hel generation af frisinnade och bildade män uppväxte. För sina intellektuella och kyrkliga reformer fann Peter hos denna sina bästa uppslag och sin förnämsta medhjälpare. Före Prokopovitj var det en annan lill-rysk präst, Dmitrij, hvilken uppsatts på Rostovs biskopsstol, som tjänade Peter med sitt ord och sin penna. -- "Hvilket är bäst: att skära af skägget eller låta skära af hufvudet?" frågade man honom.

hvarpå han svarade: "Växer ert hufvud igen, om man hugger af det?" Ännu mer begåfvad och kraftfull, uträttade Feofan än viktigare saker. Han blef den murbräcka hvaraf Peter betjänade sig för att göra en bresch i den gamla moskovitiska kyrkan.

Denna var en fästning, som den stora reformen ej kunde lämna orörd. För öfrigt hotade hon att af sig själf störta tillsamman, utan att någon rörde vid henne. Präster och munkar, det svarta och det hvita prästerskapet, bildade inom hennes inhägnade område en talrik, mäktig, rik och fördärfvad värld för sig. Deras egodelar voro omätliga. Klostren ägde ända till niohundratusen lifegna. Den helige Sergius kloster i närheten af Moskva ägde, ensamt det, nittiotvåtusen, jämte fiskvatten, kvarnar samt omätliga ängsmarker och skogar. Öfverallt lefde prästerskapet i öfverflöd, på sina ställen i npprörande lyx. Prästerna voro mycket eftersökta. Karakteristisk för denna tids ryska familjelif var isoleringen; hvar familj lefde för sig, och liksom man hade sitt eget hus, ville man äfven hafva egen kyrka och egen präst. Om man ej kunde få detta, bar man åtminstone till den gemensamma kyrkan sin egen helgonbild och endast inför denna förrättade man sin andakt. Om man ej hade råd att året om underhålla en präst, förhyrde man en eller flera per timme, för att kunna fira enskild gudstjänst hemma hos sig. Det fanns på gator och torg präster, hvilka erbjödo sina tjänster.

Detta prästerskap intog en betydande plats i staten. Från 1619 till 1633 styrde Peters farfarsfar, patriarken Filaretes, riket i sin son Michails, den första romanovens, namn. Patriarken Nikon höll tsar Alexej stången, och för att komma tillrätta med den uppstudsige måste tsaren anropa de rivaliserande patriarkerna af Alexandria och Antiochia om hjälp. Katolskt inflytande i förening med den borgerliga maktens svaghet bidrog till att gifva den kyrkliga makten en påfvisk prägel. Men. såsom jag redan sagt, inga inneboende förtjänster, ingen moralisk.

kraft motsvarade denna höga ställning i samhället. Dessa eftersökta präster kunde ännu sköta gudstjänsten, men de hade glömt att handleda människosjälar. De voro alltför världsliga och alltför okunniga. Den slaviskt-grekiskt-la-tinska akademien i Moskva hade år 1700 inalles hundra femtio elever, som slappt bedrefvo sina studier i en fallfärdig byggnad. Då Godunov gjorde sin kyrka oberoende genom att år 1589 definitivt bryta med den ekumeniska patriarken i Konstantinopel, gjorde han henne en tvifvelaktig tjänst. Hädanefter var denna kyrka självständig, men saknade å andra sidan ett öfverhufvud. Dess chef, patriarken i Moskva, ägde blott en administrativ myndighet i behåll. Den andliga makten hade glidit ur hans händer. Han kunde ej, icke ens som uttolkare, röra vid frågor, som rörde tron eller dogmerna. Dessa hade det ekumeniska konciliet i sin hand, ehuru det var osannolikt, att ej säga omöjligt, att det skulle sammankallas. Och i samma stund som kyrkan ej fick röra vid dessa frågor, hade den förlorat sin lifs- och utvecklingsprincip. Den var dömd till oföränderlighet. Då hon ville afkasta denna, stötte hon på raskol. Blott på den grund att han ville komma med några nyheter rörande böneformulären och yttre åthäfvor vid andaktsöfningarna, uppväckte Nikon ett anskri af fasa öfver hela riket. Till och med som regeringsorgan hade patriarkatet råkat i misskredit och var trängdt i skuggan.

Äfven i detta afseende måste Peter uppträda reformerande. Uppenbarligen misshagade det honom ej, att han nödgades blanda sig i saken. I den nya stat han höll på med att skapa voro traditionerna från Filaretes' och Nikons tid alltför besvärliga att komma till rätta med. Efter sitt umgänge i Tyska förstaden och sin vistelse i Holland och England visade den unga fursten sig föga benägen att dela med sig makten. Då patriarken Adrian tog sig för att klandra hans åtgärd att låta engelsmän förpakta tobakshandeln, gaf han följande bitande svar: "Är månne patri-

arken tulldirektör?" I denna sak gick han tillväga med stor försiktighet. Huru benägen han än var att utöfva tvång på människornas vilja, tyckes han hafva ryggat tillbaka för att tvinga deras samveten. Han lät patriarken sitta kvar på sin tron och bar med tålamod, att denna andliga suverän i hans frånvaro och stundom till och med i hans närvaro i Moskva gaf sig sken af att stå i spetsen för den världsliga makten. Men i oktober 1700 mottog han som ett segerbudskap underrättelsen om hans död.

II.

Patriarkatet.

Det säges hafva berott på Kurbatovs råd, att Peter ej omedelbart gaf den aflidne en efterträdare. Hade han redan klart för sig, att patriarkatet borde upphäfvas? Det är icke troligt. Hans plan för tillfället tyckes hafva varit att frånhända den lediga posten åtskilliga af dess funktioner för att sedan öfverlämna den, beröfvad en del af sin glans och makt, åt en fogligare innehafvare och att samtidigt begagna sig af husbondens frånvaro för att göra storstädning och vidtaga nödiga reparationer. Genom en ukaz af den 16 december 1700 ordnades kyrkan provisoriskt med en kollegial styrelse, på det sättet att de olika detaljerna fördelades mellan ett antal byråer, bland hvilka de till skenet förnämsta stodo under ledning af "patriarkatets väktare".

Det var åter en lill-ryss, som kallades att intaga denna plats. Biskopen af Rjazan och Moskva, Stefan Javorskij, var också en son af Kiev och en lärjunge i utländingar-nas skolor. Med full afsikt fråntog Peter honom vården.

om klostren, hvilken öfverlämnades åt en regeringsbyrå, i spetsen för hvilken stod en lekman, Mussin-Pusjkin. Det var från det hållet han ville börja anfallet. Klostren gåfvo tillflykt åt en ansenlig mängd män och kvinnor, som ej hade en varaktig stad och hvaraf de flesta aldrig tänkt på att aflägga klosterlöfte. Munkar och nunnor endast till skenet, hvilka ett äfventyrligt lifs skiftande öden och önskan att undandraga sig besvärliga skyldigheter eller helt enkelt lockelsen att tillbringa sitt lif i lättjefull yppighet hade förmått att ikläda sig munkkåpan, reste från kloster till kloster, och under sina färder väckte de i städerna och på landet skandal genom sina utsväfningar. Radikala åtgärder vidtogos genast. Allmän räkning af befolkningen i klostren företogs, och hädanefter fick ingen inträda i eller lämna klostren utan härskarens medgifvande. Samtidigt lade man faktiskt, ehuru ej öppet, beslag på klostrens inkomster, hvilka indrefvos af byrån, som stod under Mussin-Pusjkins ledning, och därefter fördelades på klostren allt efter deras behof, medan öfverskottet anslogs till underhåll af välgörenhetsanstalter.

På denna reform följde ett bakslag, hvilket Peter ej förutsett. Om prästerskapet fått följa sin egen smak, hade det fogat sig i förhållandena utan invändningar, ty på det världsliga området var tsarens absoluta makt af ålder erkänd inom kyrkan. Då prästerna vägrade att lämna bidrag till krigskostnaderna under kriget mot tatarerna, uttog Ivan Vassiljevitj tjugu bland dem och lät dem kämpa mot lika många björnar på ett slags cirkus. Peter var ej benägen att gå lika långt, men hans språkrör förklarade som papistiskt hvarje anspråk på oberoende gent emot tsaren, hvilket prästerna eller munkarna framställde. Det var utifrån som en uppmaning att göra motstånd kom till munkarna. De hade själfva nästan upphört att stå på sin rätt-, då deras sak omfattades af andra missnöjda, hvilka öfverförde frågan på det rent religiösa området. Det var raèkolnikerna som höjde upprorsfanan. Peter blef med alltPETER I)EN STORE

fog förvånad, ty raskol rörde saker som föga intresserade honom. Han var ej född, då omkring år 1666 denna rörelse uppstod bland oroliga andar med anledning af Ni-kons åtgärder, och han hade alltid varit alldeles likgiltig för frågor rörande ritualen, hvilka utgjorde hufvudpunkten i denna tvist. En känsla af förakt, blandad med medlidande, tager sig uttryck i det sätt hvarpå han talar om de olyckliga, af statskyrkan förföljda sekteristerna. "Hvarför skall man göra dem till martyrer? De äro för dumma därtill." Hvarför också ej komma öfverens med dem? I grannskapet af Olonets, vid Vigas strand, nära ett ny-anlagdt järnverk, fanns det år 1700 ett visst antal af dessa sekterister, hvilka tycktes vilja slå sig ned och anlägga en kyrkoförsamling därstädes. "Detta är ju ett förargligt, grannskap!" — "Tvärtom, det är en lycklig slump. Om de blott komma och arbeta på verkstäderna, må de gärna bedja i fred!"

Själfva voro de olyckligtvis mycket mindre medgör-liga. Vännen till Lefort och Gordon, af hvilka den ena var calvinist, den andra katolik, föreföll dem i deras tros-nit misstänkt. Uppenbarligen var han medskyldig i, om ej anstiftaren till de gudlösa nyheter mot hvilka de sanna troendes samveten reste sig upp. Månne han ej var Antikrist? För öfrigt utgör försvaret af religionen ett föreningsband, och dess försvarare hålla trofast tillsammans. Liksom alla förföljda, voro raskolnikerna modiga människor. De voro arbetsamma, sparsamma och nyktra; de voro jämförelsevis upplysta eller hade åtminstone lärt sig läsa af kärlek till de texter, hvilka de ifrigt diskuterade. Därför förvärfvade de sig hastigt förmögenhet, inflytande och anseende. De mutade ämbetsmän, skaffade sig inflytelserika beskyddare, drogo de okunniga prästerna vid näsan och blefvo en makt i staten. De voro eftersökta, deras bistånd eftersträfvades, och deras protester mot reformerna i ritualen sammanföllo sålunda så småningom med oppositionen i allmänhet mot alla reformer. I den legend som.488

gör Peter till Nikons oäkta son far denna sammansmältning ett betecknande uttryck, och munkarna kunde icke annat än draga nytta däraf.

Emellertid blef Peter härigenom tvungen att bekämpa raskolnikerna. Men huru var detta väl möjligt, utan att han gjorde gemensam sak med statskyrkan, hvilkens privilegier han först velat upphäfva, emedan de gjorde intrång på hans egen makt. Han måste till sist göra detta med eller mot sin vilja, ehuru han först sökte föra in frågan på

ett annat område. På samma sätt som han förut gått tillväga mot munkarna gjorde han nu med dessas tillhjälp mot raskolnikerna, ehuru detta skedde först år 1716, då han lät räkna dem och vidtog vissa beskattningsåtgärder. Emedan de vägrade att deltaga i de gemensamma bördorna, ehuru de hade förmögenhet, — man lyckades nämligen ej att få dem in i arméen eller administrationen — så borde de få betala särskildt för rättigheten att lefva efter sitt eget hufvud. Därför fingo de betala dubbla skatter. Naturligtvis vägrade de att göra detta, och en strid begynte, som snart växte Peter öfver hufvudet. I september 1718 begaf sig Jurij Rjevskij, åtföljd af munken Pitirim, en omvänd raskolnik, till Nisjnij-Novgorod, en af härdarna för raskol, och arbetade med knutpiskan i hand på återställandet af ordningen, och vid samma tid följde Stefan Javorskij deras exempel och använde samma vapen för att undertrycka det calvinska och lutherska kätteriet. Ar 1717 anklagades hustrun till en obetydlig tjänsteman, Natalia Zima, för att hysa lutherska sympatier och erhöll i tre omgångar åttiofem slag af knuten samt skonades till lifvet, först sedan hon afsvurit sina villfarelser. Andra, som voro mindre medgörliga, afrättades, sedan Peter själf undertecknat dödsdomen.

Detta var att förneka de idéer, grundsatser och tendenser som Peter hade för afsikt att genomföra med Javorskijs hjälp. Men "patriarkatets väktare" hade vid sin upphöjelse så att säga bytt om skinn. Af begär efter

folkgunst eller i känslan af sitt nya ansvar blef han med hvart år allt mer benägen att blifva icke blott den gamla ortodoxiens man, fylld af dess trångbröstade och oförsonliga fanatism, utan en representant för hela det gamla Moskvaväldet med dess motvilja för alla framsteg. Han klandrade till och med det nya systemet för de administrativa reformerna och angrep år 1712 från predikstolen det impopulära skattläggningssystemet.

Peter fördes tydligen in på orätt stråt af Javorskij. När han insett detta och enligt sin vana öppet erkänt det, måste statskyrkan och dess öfverhufvud gå nya öden till mötes.

Att börja med, till och med före det sista försöket mot raàkol, hvilket endast medförde missräkningar, var Peter benägen att försvara sig själf och sitt verk mot denna fientligt, stämda kyrkofurste genom att gradvis minska hans redan kringskurna makt. Till och med rörande de ärenden hvilkas ledning han ännu hade i sin hand blef Javorskijs befogenhet begränsad, först och främst genom en rådsförsamling af biskopar, som med regelbundna mellantider sammanträdde i Moskva, och sedan genom Mussin-Pusjkins tilltagande inflytande. Då senaten år 1711 inrättades, förlorade han ända till skenet af självständighet. Kyrkans angelägenheter, liksom alla andra, blefvo hädanefter lagda under denna nya myndighets jurisdiktion. Patriarkens vikarie kunde ej längre tillsätta en archirej i en eparki utan senatorernas medgifvande. När han sökte lägga sig i de förhandlingar där man godtyckligt afgjorde om de förhållanden som han hade sig anförtrodda och när han ville göra sin rätt gällande, drefs han brutalt på porten, och han måste lämna öfverläggningarna under bittra tårar. Då Peter år 1718 misstänkte, att hans forna gunstling stod i hemligt förstånd med Alexej, tvang han honom att lämna Moskva och begifva sig till Petersburg, där man höll ett vaksamt öga på honom. Samtidigt fick han en medtäflare i Prokopovitj, som utnämndes till biskop af Pskov och erhöll ett allt större inflytande..

o

Ar 1720 återstod nästan intet af patriarkernas forna makt och anseende. Javorskij saknade allt inflytande. Men det undgick ej Peters uppmärksamhet, att det ej kunde vara ett normalt förhållande, att den andliga makten gjordes beroende, icke under monarken, — detta hade ej varit i strid med den bysantinska traditionen, — utan under ett vanligt regeringsorgan. Det var uppenbart, att prästerskapet numera fallit till föga, men månne det längre vore ett prästerskap och ej snarare ett militäriskt disciplineradt regemente, som dock saknade känslan af sina plikter mot fanan. Prästen lät piska munkarna, biskopen lät piska prästerna, och regeringen afsatte och förvisade biskopen, sedan han fått smaka knutpiskan. Under sådana förhållanden kommo alla de högsta, så väl som de lägsta, i samma förnedrings-tillstånd och hängåfvo sig åt lättja, okunnighet, dryckenskap och de värsta

laster. Det kunde ej fortgå på det sättet. Man måste söka finna på något annat. På grund af en tvingande nödvändighet stiftades år 1721 den Heliga synoden på föranstaltande af vänner till Prokopovitj, hvilken hade protestantiska teologer, såsom Quenstedt och Gerhard, att tacka för sitt vetande, och det blef denna presbyterianska institutions uppgift att draga Ryssland upp ur en afgrund, dit det hotade att i religiöst och moraliskt afseende störta ned.

III.

Den Heliga synoden.

Peter sysselsatte sig redan år 1718 med frågan om instiftandet af den Heliga synoden, och man skulle kunna förmoda, att prästerskapets delaktighet i tsarevitjs uppror var bestämmande för beslutet därom. Jag är dock böjd för

att tro, att Peter haft vidsträcktare vyer. Följande år utarbetade han tillsammans med Prokopovitj ett reglemente, som sknlle uppvisa den nya reformens berättigande och fastslå principerna för densamma. Det är ett märkligt aktstycke, som innehåller en pikant skildring af sederna bland dåtidens prästerskap och hvari ärkebiskopen af Pskov ger fritt lopp åt sitt satiriska lynne, samtidigt med att skriften innehåller en egendomlig blandning af tankar och åsikter hämtade från alla religiösa, filosofiska och politiska områden i det västerländska Europa. Fördelarna af en kollegial styrelse framställas med stor kraft och en egendomlig oförmåga att se, att de argument som anföras skulle kunna vändas mot monarkens egen personliga makt. Det torde ej behöfvas annat bevis på Peters oförmåga att fatta ett abstrakt resonnemang.

Reglementet, hvilket upplästes i senatsförsamlingen och biskopskonciliet vid ett gemensamt sammanträde och därefter utsändes till alla eparkier för att få biskoparnas och de förnämsta arkimandriternas underskrift, väckte en storm af ovilja. Man uppfattade det som en smädeskrift, hvilket det också var. Författarna uppträda däri som själens läkare och, innan de angifva de läkemedel de ämna använda, beskrifva de det onda med fruktansvärd tydlighet. De vilja afskilja från prästerskapet alla dem som utan inre kallelse inträdt i dess led. Biskopsskolorna, hvilka kandidaterna hädanefter skola genomgå, och de stränga examina de måste underkasta sig, innan dessa skolor hunnit inrättas, skola åstadkomma detta. Genom dessa examina skall man icke blott undersöka de blifvande prästernas kunskaper, utan äfven deras moraliska halt. Prästen skall, enligt Peters och Prokovitjs önskan, hvarken vara en mystiker eller en fanatiker. Man bör försäkra sig om att han ej har "visioner" eller "öfverspända drömmar". Särskildt bör man rikta sin uppmärksamhet på huskaplanerna, hvilka, såsom reglementet säger, vanligen äro skickliga redskap för intriger i mörkret och anstiftare af oregelmässiga äktenskap. Hvad.

beträffar prästerna vid de kapell som underhållas af änkor afskaffas deras ämbeten utan vidare helt och hållet. Dessutom få inga platser finnas till, där underverk ske, så vida de ej godkännas af den Heliga synoden. Alla extra arfvoden till prästerna inskränkas och få ej förekomma annat än genom frivilliga offer. "Beskattningen af döden" förbjudes. Så kallar reglementet den ersättning prästerna begärde för böner för de döde, hvilka enligt vedertaget bruk skulle fortgå i fyrtio dagar. Endast genom en skatt, som lägges på församlingsmedlemmarna, böra omkostnaderna för kulten bestridas.

Men kraftigast angrep reglementet det svarta prästerskapet. Männen förbjödos att inträda i ett kloster före sitt trettionde år; munkarna voro tvungna att bikta och gå till skrift minst fyra gånger om året; obligatoriskt arbete infördes i alla kloster; munkarna fingo ej besöka kvinnoklostren eller ens privathus; å andra sidan förbjödos nunnorna att definitivt aflägga klosterlöftet före femtio år; noviciatet, som förlängdes ända till den åldern, fick ej utgöra ett hinder för äktenskaps ingående.

Missnöjet med dessa föreskrifter var allmänt, men kunde ej hejda reformatorn på hans väg. Reglementet utfärdades den 25 januari 1721, och den 11 februari invigdes Kyrkokollegiet, som senare kallades den Heliga

synoden. Patriarkatet upphäfdes. En stående församling, i hvilken lägre präster hade säte jämte biskoparna, hade att bevaka kyrkans borgerliga och religiösa intressen och utöfvade dessutom under högsta ledning af en representant för regeringen den lagstiftande makt, den rättskipning och den administrativa myndighet som kräfdes till skydd för dessa intressen. Denna församling ställdes i jämbredd med senaten och öfver alla andra kollegier och regeringsorgan.

Man bör ej glömma, att vid denna tid det i västerlandet var mycket brukligt att sätta administrativa korporationer i stället för enskilda chefer för administrationens olika grenar. I Frankrike ersätter regentens ministerråd

Ludvig XIV ministrar, och Peter tog sitt mönster från Paris. A andra sidan kan den omdaning som han utförde anses som en konsekvens af den redan tvåhundraåriga utveckling som ägt rum i den österländska kyrkan. Den Heliga synoden skulle i viss mån träda i stället för det upphäfda patriarkatet och konciliet, hvilket ej fanns i Ryssland. Att så var meningen kan ses däraf, att Österlandets sex kyrkor, den ena efter den andra, i sin särskilda organisation efterbildade förhållandena i Ryssland. Slutligen kan man spåra en reaktion mot det papistiska väsende som inmängt sig i patriarkatet i den demokratiska, tydligen presbyterianska anda som visade sig i de nya anordningarna.

Denna reform, som kanske mest af alla klandrats, har sedermera visat sin lifskraft genom sin fortvaro i det inre och sin utveckling utåt. Jag vill ej åtaga mig att afgöra dess värde, men verket består. Ännu finnes en Helig synod i Petersburg. Har den motsvarat sin skapares förväntningar? Har det gifvit eller återskänkt den ryska kyrkan herraväldet öfver själarna och den värdighet som fordras för att rätt utöfva detta herravälde, på samma gång som hon erhållit anseende, oberoende och makt? Detta är frågor som jag ej kan besvara, utan att komma in på brännande frågor för dagen, hvilka jag ej vill beröra. Reformatorn var framför allt angelägen att göra det som med nödvändighet kräfdes för att hindra kyrkan från att vara eller blifva till hinders i den nya stat han skapat, och i detta afseende kan man ej förneka, att han lyckats på ett beundransvärdt sätt.

F/ÄRDE KAPITLET.

Sociala reformer. — Rangordningen.

I. Adeln. Var Peter en social reformator? — De olika samhällsklasserna i det gamla Moskva. — Ivan Iil:s slusjilije ljudi. — Deras betydelse. — Peter skapar en ny aristokrati. —TBördor och privilegier fördelas på ett nytt sätt. — Rangordningen — Kollektivismen. — II. Bönderna. — Landtbefolkningen. — Två slag af bönder. — Allmänt slafveri. — Statsintresset. — Rysslands storhet och hvad den kostat.

— Det är bonden som betalar. — III. Borgarståndet. — Peters försök att skapa ett sådant. — Misslyckade försök. — Municipal själfstyrelse. — Adelsmän och uppkomlingar. — Ett betydelsefullt verk.

— Kyrkan kommer in i samhället.

I.

Adeln.

Var Peter en social reformator? Man har ej velat tillerkänna konom detta namn. Man har påstått, att de för öfrigt viktiga förändringar som under hans regering ägt rum i de olika samhällklassernas sociala villkor blott vore indirekta, ingalunda förutsedda, stundom alls icke åstundade konsekvenser af hans lagstiftningsarbete. Jag vill ej tro detta. Jag har i själfva verket iakttagit, att de flesta samtida reformer just haft en i viss mån till-

fallig prägel. Peter, har i intet afseende förändrat sammansättningen af olika samhällsklasser, ej ens beskaffenheten af deras respektive rättigheter och plikter; han har allenast gjort en ny fördelning af bördor och privilegier. Men han har, om ej infört, så åtminstone på ett kraftigt och afgörande sätt vid denna fördelning gjort

gällande en grundsats af stor politisk och social betydelse. Jag vill utan vidare diskussion om denna sak öfvergå till en framställning af de faktiska förhållandena.

Om man går tillbaka till tiden fore den mongoliska invasionen, finner man i det gamla Ryssland spår af tre samhällsklasser, hvilka erinra om förhållandena under den karolingiska och merovingiska tiden. Högst upp på samhällsskalan motsvara musjiema denna tids rachimbourgs och b<mshomme8; de hafva samma oklara dubbelställning som den franko-galliska aristokratien; längre ned bilda ljudiema, liksom homines på det andra hållet, en kompakt grupp, som omfattar landets alla friborna män; på lägsta trappsteget stå trälarna. Denna likhet får en tillfredsställande förklaring i den ryska statens nordiska ursprung. Under det mongoliska oket utplånades den nästan helt och hållet, och ett allmänt slafveri ställde alla på samma nivå. Först under senare hälften af femtonde århundradet började ett organiskt lif att spira upp ur denna ofruktsamma grund. Ivan III, som med energisk grymhet genomdref rikets sammanslutning till en enhet, bildade en ny samhällsklass: statstjänarna, slusjilije ljudi, hvilka samtidigt voro de enda innehafvarne af jordegendom. Fursten utdelade nämligen bland dem gods på lifstid eller som evärldlig egendom, mot att de tjänade staten i krig och fred. I militäriskt, administrativt och ekonomiskt afseende spelade sålunda denna samhällsklass en viktig roll i staten. Den gick i fält, hjälpte monarken att styra landet och innehade nära nog hela den fasta förmögenheten. Men ända till Peters tillträde till regeringen lyckades den ej sluta sig tillsammans till en regelbundet ordnad korporation. Den var hvarken.

en kast eller en aristokrati. Peter var den första som företog sig att gifva den prägeln häraf genom att gifva den en benämning, som lånats ur den polska terminologien, nämligen sjlachetstvo eller adeln. Ända till dess hade denna grupp haft en obestämd karakter, hvarifrån den genom denna benämning ej helt och hållet lyckades frigöra sig.

Peters omorganisation af den militära och civila statstjänsten inverkade i första rummet på dessa slusjüije ljudi elle dvorjanjer och deras ställning. Krigstjänsten i provinsmilisen, hvilken blott uppbådades i krigstid, förvandlades till ständig tjänst vid regementena. Den uppväxande aristokratien rycktes sålunda ur sin naturliga omgifning. Sammanslutningen till korporationer, som började utveckla sig i provinshufvudstäderna, öfverflyttades till regementenas och armékårernas kadrer, där den fick en särskild prägel. Samtidigt skildes den civila tjänsten från krigstjänsten. Dvo-rjanjerna hade förut en dubbel uppgift. De voro på en gång soldater och ämbetsmän; de buro värjan och innehade byråkrattjänster. Nu fördelades uppgifterna. Men de blefvo samtidigt mera betungande. Vid femton års ålder kastades den civila eller militära statstjänaren in på sin tjänst och i denna måste han förblifva ända till sin död. Men detta var ej allt. Ända till sitt femtonde år måste han förbereda sig på att kunna sköta sin befattning på ett tillfredsställande sätt. Han måste studera och fick aflägga räkenskap för sina studier. Peter ville i sin adel hafva en plantskola för sina officerare och cheferna för administrationens olika grenar. Till underordnade poster tog han folk ur lägre samhällslager, gent emot hvilka adeln fortfarande intog en öfverordnad ställning. Men reformatorn afvek nästan genast från denna princip att hierarkiskt ordna samhällsklasserna. Trogen en tendens, som kan spåras redan hos reformförsöken före hans tid, ville han att vid fördelningen af tjänster det bördsaristokratiska elementet skulle uppvägas af ett demokratiskt, där förtjänsten skulle vara den afgörande. En bonde kunde stiga till officersgrad och,

samtidigt med att han blef officer, blef han dvorjanin, adelsman. Detta var ju mycket vackert, men därmed upphörde otvifvelaktigt hvarje af tjänsten oberoende fördelning i olika samhällsklasser. Nu tvungos alla utan vidare in i ämbets-mannahierarkiens system. Den ryktbara rangordningen, som utgafs år 1721, är endast den officiella bekräftelsen på detta. Statsämbetena tillhörde nu tre olika kategorier: arméen, staten och hofvet, men statstjänarna voro blott af ett slag. De ordnades efter en likformig rangskala med fjorton klasser eller grader af ämbetsmän (tfin), hvilka motsvarade hvarandra i de olika kategorierna, liksom pinnarna i en tredubbel stege. En fältmarskalk inom arméen motsvarar högst upp kansleren i civilstaten; omedelbart därunder står en general vid sidan af ett geheimeråd o. s. v., ända ned till en fänrik, som på samhällsstegens lägsta pinne är sammanförd med en kollegiiregistrator. De hierarkiska graderna utsträckas äfven till familjerna. Hustrun innehar mannens rang;

dottern till en tjänsteman af högsta klassen är, om hon är ogift, jämngod med hustrun till en tjänsteman i den fjärde.

Denna konstlade indelning i klasser har uppenbarligen intet gemensamt med motsvarande förhållanden i öfriga europeiska samhällen. Det är dock törhända den enda som passar i det land där den uppstått. Titlarna verkligt statsråd och kollegiiregistrator, som Peter införde, äro i grund och botten oaktadt sin tyska eller franska form blott detsamma som Ivan IH:s sltcsjüije ljudi under deras första tid. Denna anordning har sina rötter i historien och traditionen, möjligen äfven i andan hos ett folk, som i århundraden visat sig lika obenäget för en fri demokrati som för en stark aristokrati. Hellre än att släppa lös denna folkanda, reglementerade Peter den. Han gaf hvar och en hans plats och hans ämbete och ställde därigenom principiellt begreppet om individens eller korporationens rätt och intresse under begreppet om statens lag och det helas rätt och intressen. En författare har på grund däraf räknat Peter den store. 32.498

honom till förtjänst, att han varit ett helt århundrade före sin tid. Jag vore frestad att fördubbla tiden. Återfinna vi ej nära nog i hans system den moderna kollektivismen. Nu återstår att se till om denna grundsats, som återfinnes redan i Ivan III:s lagstiftning, innebär ett framsteg.

Genom att på detta sätt klassificera och numrera sina dvorjanjer fritager Peter dem för öfrigt ej från de skyldigheter de böra och kunna hafva som innehafvare af jord-ägendom. Han bringas till att tilldela dem en egendomlig uppgift som ett slags intendenter öfver statens jordagods. Denna åsyftar i grund och botten en ukaz af den 23 mars 1714, enligt hvilken all egendom skulle tillfalla en enda arfvinge. Denna anordning kallas jedinanasledje, hvilken med orätt jämförts med rätten till fideikommiss i andra land. Innan Peter satte i gång denna reform, studerade han de förebilder i främmande lagar som kunde tillämpas i hans land. Men sedan han öfverlämnat åt Bruce att samla ett helt bibliotek af arbeten, som handlade om arfslagarna i England, Frankrike och Venedig, återvände han till de rättsgrundsatser som han hade närmare till hands i det egna landets lagar och rättssedvänjor. Han har helt enkelt i sin ukaz sammanfört de två arter af egendomar som funnos förut, nämligen votsjini (arfgods) och pomjestje (förläning), samt fastslagit de grundsatser enligt hvilka de öfverflyttades från en hand till en annan. Sålunda påbjöd han, att en skulle ärfva, samtidigt med att frihet att genom testamente afgöra, hvem denne ende skulle vara, var medgifven. Dvofjaninen kunde blott lämna sin jord åt ett enda af sina barn, men han kunde bestämma sig för hvilket af dessa han ville. Detta är ej i öfverensstämmelse med principerna för fideikommissen, utan det är autokratiens princip införd äfven inom familjen. Peter var säkerligen bekymrad öfver att hans adelsmän blefvo allt fattigare, och han hoppades kunna hindra detta genom att förbjuda, att förmögenheterna finge styckas. Han gjorde detta af hänsyn till sitt personliga intresse, det vill säga af hänsyn till statens. För att

kunna tjäna honom så, som han fordrade att blifva betjänad, för att kunna tillbringa sitt lif i hans krigshär eller i regeringsbyråerna utan någon som helst lön och därtill bygga palats i Petersburg, måste dvorjanjerna vara rika. Men de voro i allmänhet ruinerade. Ättlingar af Rjurik voro nödgade att förtjäna sitt bröd i enskildas tjänst. En furst Bjelosielskij var hofmästare hos en köpman och en furst Vjaziemskij var förvaltare hos obetydliga uppkomlingar.

Lagstiftaren hade också för afsikt att af yngre söner i familjerna bilda en plantskola, hvarur han skulle erhålla lämplig personal på handelns och industriens område. Det skulle ej vara nedsättande för dvorjanjernas arflösa söner att ägna sig åt ett yrke, och efber sju års tjänstgöring i arméen, tio års i civila ämbeten och femton års som handelsmän och industriidkare — alltså beständigt tjänstgöring — kunde de förvärfva sig jordagods, hvarigenom de skulle återinträda i de aristokratiska samhällslager hvarifrån de bortjagats. De som ej ville arbeta skulle ej besitta något, och de som ej ville lära sig något skulle ej ens fa gifta sig.

Slutligen hoppades Peter kunna förbättra de lifegnas ställning. I och med att godsägarna blefvo rikare, skulle de

blifva barmhärtigare. En sådan uppfattning gör sig gällande i hans ukaz, och där förekomma till och med fraser om "de lysande familjernas ära", som lagstiftaren ville skydda. Men i själfva verket var det icke detta hvarom det för honom var frågan. Lagen gällde alla, och anordningen med en endas arfsrätt tillämpades på alla arter af ägodelar, vare sig det rörde en jordägares ägendom eller en klädeshandlares handelsbod, och Peter var framför allt angelägen om att i staden såväl som på landet hafva folk, som ansvarade för att skatterna inflöto oafkortade, samt att de tjänster som staten kräfde af alla sina undersåtar blefvo uppfyllda. De som ensamma fingo uppbära arfvet blefvo tsarens förnämsta hejdukar, och lagen var framför allt en skattelag.

Framgången häraf var ingen. Då kejsarinnan Anna.500

sjutton år senare upphäfde lagen, anförde hon som skäl för denna sin åtgärd, att den ej haft åsyftad verkan. Hufvudmassan af jordägare hade lyckats undandraga sig de skyldigheter som lagstiftaren velat pålägga dem. Denna anordning hade endast tjänat till att skapa tvenne förmögen-heter, furst Sjeremetievs och furstarna Kantemirs. Verkliga fideikommiss efter engelskt mönster hafva aldrig kunnat skapas i Ryssland. Ännu i dag finnes det knappast mer än ett fyrtiotal i hela det omätliga ryska riket.

n.

Bönderna.

Frånsedt godsägarna omfattade den ryska landtbefolkningen vid Peters tillträde till regeringen två hufvudgrupper af bönder, hvilkas politiska, juridiska och ekonomiska förhållanden voro af i grund olika art. De voro Krestianjema och Cholopierna. De fria männens klass, som odlade jorden och ej kunde inpassas i dessa grupper, visade en tendens att försvinna. Krestianjema hade två herrar: staten och sina husbönder. Skyldiga att erlägga skatt och utföra dagsverken, voro de för beständigt lifegna och kunde säljas tillsammans med eller utan den jord de odlade. Øiolopierna, åtminstone de som kallades Ckolopi Kabalnije, till skillnad mot Polnije Cholopi, hvilka voro fullständigt lifegna bönder och som vid denna tid nästan helt och hållet försvunnit, hade inga skyldigheter till staten och voro endast bundna vid ägarna till den jord de odlade genom ett personligt band, ett slags hypotek på deras personer, hvilket upphörde vid hypoteksinnehafvarens död. De kunde ej under några omständigheter afyttras. Peters politik gent emot dessaPETER I)EN STORE

samhällsklasser var tvåfaldig. Direkt uppträdde han till deras förmån genom en rad förordningar i liberal och humanitär anda. Genom flera ukazer inskränkte han rättigheten att sälja lifegna till absolut nödvändiga fall, och i dessa fall måste familjerna i sin helhet öfvergå till annan ägare. Han tillsatte särskilda kommissarier för att förebygga missbruk o. s. v. Emellertid ledde hans styrelse-principer och lagstiftning till ett resultat, alldeles motsatt det han åsyftat, i det de båda kategorierna af bönder sammansmälte å ena sidan och å den andra slafveriet^ band allt mera åtdrogos. I politiskt hänseende var sammanslagningen fullbordad från och med år 1705, då genom en ukaz krigstjänsten blef obligatorisk för Cholopiema. I juridiskt och ekonomiskt afseende blef enhetsverket fullbordadt genom den allmänna folkräkningen år 1718 samt en rad ukazer från 1720 till 1722 om huru denna skulle försiggå. Sedan grundskatten vid denna tid ersatts af personskatt, gällde det för Peter att finna så många personer eller själar som möjligt, hvilka han kunde skattskrifva. Huru skulle han väl komma åt dem? Jordägarna, som borde tjänstgöra som skatteuppbördsmän och som voro ansvariga för den nya skatten, kunde och ville ej gå i god för annat än de själar som de hade i sin ägo och hvaröfver de kunde fullt förfoga. De sökte naturligtvis i följd häraf att minska antalet af dem de uppgåfvo till skattskrifning. Men staten å sin sida sökte uppdrifva deras antal. Sålunda uppstod en strid, hvarur staten utgick som segrare blott genom att se genom fingrarna med att alla jordarbetarna fullständigt gjordes till trälar. Hvarje skattskrifven bonde betraktades som sin husbondes ständiga lifegne, ty i annat fall skulle ej denne svara för honom, och på det sättet blefvo så småningom alla bönder slafvar.

Detta var Peters verk. Det utbildades vidare i en rad ukazer, hvilka åsyftade att hejda böndernas utvandring, när

dessa sökte undgå de nya stränga villkoren och flydde undan till de polska gränsprovinserna. Därpå följde bil-.502

dandet af en ny grupp lifegna. Det fattades arbetare vid de fabriker som Peter anlagt, och hvarifrån skulle han taga sådana? De enda arbetare som man visste af voro lifegna. Det fria arbetet fanns ej till. Fabrikerna fingo sina lifegna, liksom jorden fått sina. Industriidkare erhöllo rättighet att genom köp anskaffa den personal de behöfde.

Peter var icke en omänsklig härskare. Anläggandet år 1701 af sextio fattighus i förbindelse med Moskvas kyrkor är ett tillräckligt bevis härpå. Men statsintresset var fordrande, till och med grymt. För att Ryssland skulle vinna den storhet och ära som detta intresse eftersträfvade, kräfdes en betungande lösepenning. Det var den ryska bonden som ända till år 1861 fick betala största delen af denna.

in.

Borgarståndet

Om man far tro Peters lofprisare, har han ej funnit sig i att kringskära det reformprogram som han fått i arf af sina företrädare genom att hämma landtbefolkningens frigörelse, utan han har blott uppskjutit lösningen af detta problem för att först fullborda ett annat verk, nämligen statsbefolkningens emancipation. (Jenom att staden lyftes upp ur sitt elände och sitt förfall, skulle den göra byn fri. Jag har ingenstädes, vare sig i Peters handlingar eller skrifter, sett spår af en dylik tanke. Han har säkerligen gjort sig mycken möda att skapa ett borgarstånd i de uppväxande städerna i sitt rike och att göra detta borgarstånd värdigt sin uppgift. Han har pröfvat på engelsk administrativ självstyrelse, sdf-govemement, franska skrån'PETKR DEN STORE

och ämbeten och tyska gillen, han har försökt allt, om hvartannat efter sin vana. Framgången svarade ej mot förväntningarna. Hans regering har tvifvelsutan varit epokgörande för utvecklingen af det moderna Rysslands handels-och industricentra, meü den organisation han sökt införa af handels- och industriidkarnas stånd har ej varit af någon betydelse, om man ser på de ernådda resultaten, utan den har endast ledt till missräkningar. Städerna ha utvecklat sig på grund af politiska framgångar och ekonomiska segrar, genom eröfringar af hamnplatser och anläggningar af nya samfardsleder, hvilka gifvit rikets handel ett nytt uppsving. I Östersjöprovinserna fann Peter ett redan förefintligt borgarstånd. På andra håll sökte han förgäfves att ur intet skapa ett sådant. Jag tror ej, att ryska folkanden är så motvillig mot sammanslutning i korporationer som man påstått. Det kan finnas olika slag af korporationer, och artelen, denna nationella och demokratiska art af sammanslutning, som är så utbredd i Ryssland, är i grund och botten friare och mer i öfverensstämmelse med broderskapets ande än den som finnes inom Västerlandets korporationer, hvilka fördärfvats af Roms despotiska ande. Jag tror — och exemplet med Peter styrker mig i min tro — det omöjligt att skapa sociala krafter genom lagar och förordningar. Peter tog förgäfves sin tillflykt till en mängd sådana. För öfrigt var han i detta som i de flesta afseenden mycket inkonsekvent. Sedan han år 1699 uppgjort en väldig plan till kommunal självstyrelse, slutade han med att år 1724 i stället inrätta en simpel ämbetsmannakår af byråkratisk typ. Han brydde sig ej heller om att undersöka, om de främmande former som han plötsligen pålade sitt lands industriella och kommersiella lif utgjorde en passande klädnad. Han märkte ej, att denna dräkt redan var utnött hos hans europeiska grannar, hvilka beredde sig på att aflägga den, och att han klädde de sina i gamla paltor. Allt under det han sålunda gjorde anspråk på att befordra handelns och industriens utveckling, afstod han.504

ej från sina företrädares skatteläggningspolitik, hvilken hufvudsakligen gick ut på att utkräfva skatter och dagsverken af stadsbefolkningen. Han gjorde blott denna tanklösa utsugning ännu mer betungande. Slutligen, då han, såsom jag antydt, ville, att hans skenadel af dvorjawjer ej skulle förnedra sig genom att ägna sig åt borgarklassens sysslor, gick han så långt, att öfverflyttandet af en medlem af denna aristokrati till borgarståndet skulle anses som ett vanärande straff, och det är svårt att dela Voltaires hänförelse för denna idé.

Peter var en omedveten reformator på det sociala området. Det är hans förnämsta ursäkt. I staden liksom på landet snuddade han, utan att märka det, i sin andliga närsynthet vid eller stötte under sitt trefvande emot några af de stora problem hvilka på detta område kräfb af honom en bra mycket skarpare blick öfver ett bra mycket vidsträcktare synfält för att kunna rätt uppfattas.

Ur en synpunkt sedt har han dock, ehuru fortfarande omedvetet och äfven indirekt, på detta område utfört ett verk af största betydelse. Han har infört eller, rättare sagdt, återinfört i samhällsorganismen ett element, som kan anses hafva bidragit till en mera harmonisk sammansmältning af alla dess delar. Före hans tid lefde kyrkan så att säga utom samhället. Med sina rättigheter och privilegier, som den ville fasthålla på statens bekostnad, med sina ägodelar, som den ville förvalta utan statens inblandning, med sina egna tjänare och sin egen rättsskipning, som ej inskränkte sig tül kyrkliga angelägenheter, utgjorde den en stat i staten. Allt detta har Peter, såsom vi veta, gjort slut på. Under hans regemente fingo präster och munkar träda in i ledet. Äfven om han ej gjorde dem till medborgare, gjorde han dem åtminstone till undersåtar. Detta var dock en god början. FEMTE KAPITLET.

Ekonomiska reformer.

I. Industrien. — Allmänna synpunkter. — Orsaker till att resul. täten delvis ej motsvarade förväntningarna. — Ett grundfel. — Peter söker att genom ukazer skapa handel och industri. — Merkantilsystemet — Protektionismen. — Statsindustri. — Peter förfärdigar kalikå. — Fabrikernas dåliga ställning. — Ett fördelaktigt arbetsområde öppnas. — Bergverksindustrien. — II. Handeln, — Handelsmonopolet. — Peters liberala tendenser. — Kriget hindrar deras förverkligande. — Återgång i teorien till liberalismen. — Godtycke i praktiken. — Petersburgs hamn. — Kanalerna. — Vägarna. — Karavan" handeln. — Den persiska och indiska marknaden. — III. Landthushållningen. — Peters landtbruk och skogsskötsel. — Allmän öfversikt. — Moraliska och politiska hinder för den ekonomiska utvecklingen. — IV. Finanserna. — Budgeten. — Sken och verklighet.

— Kriget kräfver ständigt nya anslag. — Oreda och rofferi. — Jordeboken revideras. — Sorgliga resultat. - Nödfallsåtgärder. — Deficit.

— Klokare mått och steg. — Skattereform. — Grundskatten ersättes af personskatt. — Gamla fel fortfara delvis. — Bankrutt.

I.

Industrien.

Vid Peters tillträde till regeringen fanns det ej någon rysk industri, och Ryssland ägde blott en enda stor köpman, tsaren. Under Peters och Ivans samregering utöfvades en stor belöning åt en fransk sjökapten, om han i Ryssland införde hvitt papper, vin och ännu några produkter, som ej hade någon utsikt att på annat sätt införas.

Yid samma tid skref den första ryska ekonomiska skriftställaren, Possosjkov, en bok, sitt Testamente, i hvilken han uttalade sitt förakt för rikedomen. Tjugu år senare skref samma författare på hvitt papper, förfärdigadt i Ryssland, en Afhandling om rikedomen och fattigdomen, i hvilken han sökte utfinna ett medel att öka de enskildes såväl som statens förmögenhet, och före Smith och Turgot framhäfde han betingsarbetets företräde framför arbete för dagspenning. Detta var Peters förtjänst. Hans gärning i detta afseende är af stor betydelse. Genom de väldiga ansträngningar den kräffc, de mångfaldiga och sinnrika medel som användts och det stränga logiska sammanhanget i de ledande tankarna, i trots af några inkonsekvenser, bör den intaga en hedersplats i den snillrika nydanarens historia. Att öka den enskildes välstånd och på samma gång tiofaldiga statens tillgångar; att samtidigt skapa nya skattekällor och nya produktionsområden; att ersätta utländska importerade varor med produkter af nationell industri; att gifva ökad fart åt folkets verksamhetslust och förmåga af initiativ; att tvinga lättingar, såsom munkar, nunnor och tiggare, att intaga sin plats i de arbetandes led; att råda bot för de styrandes likgiltighet för eller till och med fientlighet mot all producerande verksamhet; att finna botemedel mot rättskipningens bristfallighet, kreditens ringa utveckling, den allmänna osäkerheten och frånvaron af en

medelklass, allt detta har han velat och sökt genomföra.

Framgången af hans företag sattes delvis på spel genom en förarglig tillfällighet och ett grundligt misstag. Tillfälligheten utgjordes af kriget med alla dess konsekvenser och ovillkorliga kraf. Det var detta som tvang Peter, hvilken var en afgjord motståndare till alla monopol, att skapa nya sådana, så att den ena handen nedref hvad den andra uppbyggde. Misstaget bestod i hans tro på möjligheten af att skapa ett kommersiellt och industriellt lif, att skänka åt en sådan skapelse organ, afpassade efter dess behof, att gifva den muskler och blod och att så med ukazer och käpp-PETER DEN STO II Ë

rapp leda dess utveckling, fa den att vika af till höger och vänster, på samma sätt som han framtrollade och manövrerade regementen. Handels- och industrikompanier utgjorde år 1697 hans första försök i den riktningen. Holländarna blefvo först uppskrämda däröfver, men skrattade till sist åt alltsammans.

Kriget kräfver penningar Det var de stående arméerna som i västerlandet gåfvo uppslaget till merkantilsystemet, och nu se vi också Peter svärjande Colberts fana. Den nationella traditionen stod äfven, det måste erkännas, på Colberts sida. Redan under Alexej Michailovitj och förmodligen redan tidigare skulle införseltullarna betalas till det moskovitiska tullverket i ungerska dukater eller holländska thaler. Peter bibehöll och skärpte detta system, som ägt bestånd ända till våra dagar. Han förbjöd all export af ädla metaller utan att bekymra sig om hvad Bodin eller Child skrifvit om faran af ett sådant tillvägagående. Utan att någonsin hafva läst Klock, Schröder eller Decker gick han längre än de, ja, så långt, att han förbjöd sina undersåtar att mottaga inhemska penningar i betalning för sina varor. Han trodde på handelsbalansens betydelse och lyckades åstadkomma en gynnsam sådan. Enligt Marperger vann Ryssland omkring år 1723 flera tunnor guld vid sina byten med utlandet. Han trodde på protektionismens välgärningar. Härskare öfver ett land, som ännu i vår tid nästan uteslutande producerar råvaror för den utländska marknaden, förbjöd han all export af vissa produkter af detta slag, såsom ull, och pålade andra nästan prohibitiva exporttullar.

I väntan på den dag då han skulle kunna gifva hela sin armé uniformer af kläde, som förfärdigats i hans eget land, ville han ej höra talas om annat för eget bruk och föreskref, att sådant ovillkorligen skulle användas till livréer. Då en fransman vid namn Mamoron hade anlagt ett strump-väfveri i Moskva, förbjöd han moskoviterna att förse sig från annat håll. När några fabrikanter, som tsaren under-.508

stödde, tvekade att göra hattar af filt, hvilken de förfärdigat, kom han, för att ingifva dem mod, dem till hjälp med en ukaz: de fingo ej sälja sina varor utan att fora till torgs ett visst antal hufvudbonader, som utgått från deras verkstäder.

Alla dessa förmaningar, öfvertalningar och tvångsåtgärder, allt detta moraliska och pekuniära understöd voro i längden förgäfves. Fabriker uppstodo, hvilka antingen fingo underhåll eller direkt drefvos af tsaren, medan andra åter lefde af egna ressurser. Kejsarinnan gaf förlagskapital åt en tyllfabrik och en stärkelsefabrik i Ekatjerinhof. Att börja med nöjde sig Peter med att låta producera foremål, som behöfdes för flottan, såsom segelduk, salpeter, svafvel, läder och vapen, men med tiden utvidgade han så småningom området för sin verksamhet. Han lät förfärdiga kalikå i Petersburg, papper i Duderov och kläde litet hvarstädes.

Olyckan var, att dessa anläggningar ej hade lyckan med sig. Förgäfves sålde tsaren kalikå med förlust, och lämnade för fem kopek archinen ett tyg, som kostade honom fjorton. Han var dock envis som alltid. Han gick vidare på den inslagna vägen och lät fabricera lyxvaror inom landet. I Ryssland förfärdigades de finaste tapetväfnader, innan man där kunde spinna bomull. Och han nöjde sig ej med att mana på, utan han tog i med hårdhandskarna. År 1718 förbjöd en ukaz bruket af talg vid läderberedning i stället för tjära; eljest utsatte man sig för konfiskering eller galererna.

Under det han på detta sätt famlade hit och dit, påträffade han emellertid ett med lätthet uppodladt falt, som omedelbart skulle bära den rikaste skörd, och genast åstadkommo hans våldsamma ifver och skaparkraft

underverk. Han började bearbeta bergverken. Redan under Alexej hade en holländare och en dansk anstält undersökningar i Moskvas omgifningar och bragt i dagen några tunnor malm. När Peter väl tagit itu med saken, antog företaget storartade dimensioner. Man måste dock erkänna, att det var

på grund af kriget som han fick ingifvelsen härtill och jagades på. Då han genom en ukaz af 1697 påbjöd anläggandet af bergverken vid Vjerchotur och Tobolsk, tog han uteslutande hänsyn till krigets kraf. Han behöfde nämligen gevär och kanoner. Men när han väl kommit i gång, gick han allt längre och längre, och den oerhörda utvecklingen af den ryska bergshandteringen är en följd häraf.

Peter började med att söka efter och bearbeta järn. Något senare greps han af guldfeber, såsom var att vänta. Han blef allt ifrigare och ifrigare och sökte efter alla spår af den ädla metallen. De talrika expeditioner han utrustade, såsom Bekovitj-Tjerkaskijs åt Persien till 1717 och Licharevs till Sibirien 1719, blefvo visserligen resultatlösa. Ända till år 1720 var en enda silfvergrufva i verksamhet. Men så småningom upptäcktes koppar, ytterligare kvantiteter järn och år 1722 stenkol; trettiosex smältugnar anlades i kazanska guvernementet, trettionio i guvernementet Moskva.

Den enskilda företagsamheten — om man undantager Demidovs — förblef länge overksam. I en år 1719 utfärdad ukaz meddelades karakteristiska anvisningar: i denna lämnades full frihet vid sökandet efter alla slags malm, hvilken fick brytas på all slags jord. Ägarna till den malmbärande jorden fingo endast prioritetsrätt, men de fingo stå sitt kast, om de ej gjorde denna rätt gällande.

Om de företogo sig att dölja tillvaron af en malmfyndighet eller sökte hindra dess bearbetande, straffades de med döden. År 1723 gick lagstiftaren ännu ett steg längre. Han beslöt att definitivt bryta med det system som tillförsäkrade honom industrimonopol. Till ett reglemente, som utarbetats af ManufakturkoUegiet, fogade han ett manifest, i hvilket han uppmanade de enskilda medborgarna att träda i statens ställe och drifva de fabriker af alla slag som han anlagt, och han erbjöd dem de fördelaktigaste villkor, om de ville gå hans önskningar till mötes. Och.

dessa upprepade ansträngningar ledde slutligen till ett gynnsamt resultat. Den lifgifvande rörelsen bredde ut sig och växte, och den nationella industrien blef en verklighet.

II.

Handeln.

Peters historia sammanfaller nära nog med den nationella handelns. Då Peter besteg tronen, hyste han stor lust att afstå från det regale som gjorde honom till sitt lands största, till och med enda stora köpman. Men kriget pålade honom vissa band. Han förblef köpman för att få penningar, och som han ej gjorde något till hälften, utvidgade han sin affärsverksamhet, och det ända därhän, att han fullständigare än någon annan tilliorene monopoliserade hela den inländska och utländska marknaden. G-enom att skapa nya näringsgrenar ökade han blott raden af monopol. Han köpte upp en gros och sålde i detalj, så att han till och med månglade med ungerskt vin i Moskva. Upptagen af regeringsomsorger och bekymrad öfver att de inkomster han på detta sätt förvärfvade inflöto oregelbundet, tänkte han ett ögonblick på att arrendera ut monopolen. Mensji-kov fick på sin lott fiskerierna i Archangel samt handeln med fisklefvertran och utterskinn. Då Peters finansiella bekymmer aftogo vid hoppet om en snar fred, återuppväcktes hans naturliga sympatier, som voro liberala. År 1717 förklarades sädeshandeln fri, och år 1719 upphäfdes alla monopol. Samtidigt började det år 1715 inrättade handelskollegiet att utveckla en fruktbringande verksamhet och tog-bland annat itu med handelsståndets yrkesmässiga uppfostran. Unga män, söner till de stora köpmännen i Moskva, hvilkas

antal hastigt ökades, skickades i dussintal till Holland och Italien. Peters diplomater arbetade p& sitt håll på att

utveckla handelsförbindelserna med utlandet. Kriget hade förut nödgat till ganska förargliga kompromisser, såsom då man mot all lag år 1713 till Lybeck afhände sig rättigheter och privilegier mot en summa af några och trettio tusen thaler. Liknande öfverenskommelser hade gjorts med Dantzig och Hamburg. Från och med år 1717 visade sig Peter besluten att ej begå dylika misstag, och i de förhandlingar som vid denna tid inleddes med Frankrike var det ej mera frågan om något sådant, lika litet som i de instruktioner som gåfves åt de konsuler som vid denna tid sändes till Toulon, Lissabon och London.

Han gaf emellertid ännu vika för frestelsen att gå godtyckligt tillväga, då han ingick dessa förbindelser. Historien med Petersburgs hamn är ett bevis härpå, såväl som den strid han utkämpade med de ryske och utländska köpmän hvilka envist gåfvo Archangels hamn företrädet. Då han förgäfves tillgripit alla fredliga öfvertalningsmedel och då han var öfvertygad, att hvarken anläggandet af en väldig gostinij dvor (basar) eller stiftandet af ett särskildt skrå, hvilket till stor del bestod af utländingar, eller ens den möda han gjort sig för att skaffa till sin nya hufvudstad deras älsklingsprodukt, hampan, för godt pris och till god kvalitet, kunde locka köpmännen dit, tillgrep han beslutsamt sina förfäders sedvanliga utväg. Han lät visserligen ej direkt och manu müitari öfverflytta Archangelborna till Petersburg, såsom tsar Vassilij gjort med Pskovborna, hvilka förts till Moskva, men han påbjöd, att de förstnämnda hädanefter skulle köpa sin hampa i Petersburg och ingen annanstädes.

Denna åtgärd ledde till det resultat som man rimligtvis tände vänta sig. Den nya hufvudstaden var ännu en mycket dålig upplagsplats. Den kanal som skulle öfver Ladogasjön sätta Volga i förbindelse med Neva var ännu endast påtänkt. Den stora engelska ingeniören Perry, hvilken.512

skulle utföra arbetet därmed, var förargad öfver den dåliga behandling han varit underkastad och hade upphört med sitt arbete redan vid företagets böljan. En andra kanal, som Peter tänkt sig för att undvika Ladogas farliga farvatten genom att direkt sätta Neva i förbindelse med Yolga, förblef ofullbordad ända till år 1732. Ett tredje kanalsystem, baseradt på tillgodogörandet af mellanliggande vattendrag, hade blott till resultat att rikta mjölnaren Serdjukov, hvilken hade uttänkt detsamma och som begagnade sig af en koncession, hvilken man alltför brådstörtadt gifvit honom, för att längs med Tsnas och Tjlinas stränder anlägga kvarnar och krogar, hvilka ej voro af minsta betydelse för Petersburgs hamn. Följaktligen var det med stor svårighet och med stora transportkostnader som hampa, djurskinn och andra varor forslades till denna. Från år 1717 voro nämligen två tredjedelar af alla produkter dömda att föras dit, och som de ej funno några afnämare, hopades de därstädes, förlorade i värde på grund af den stora tillförseln och ruttnade slutligen bort, framför allt hampan.

Hvad betydde väl detta? Med lock eller pock skulle Petersburg blifva en handelshamn. Ännu år 1714 hade ej mer än sexton utländska fartyg inlupit därstädes. Redan följande år anlände femtiotre, år 1722 hundra nitton och år 1724 hundra åttio. Och Peter hade lagt grunden till ett kommunikationssystem på floderna, som hans efterföljare ända till Katarina II voro angelägna om att fullborda och vidare utveckla och hvilket förband Volgas strömfåra med Nevas och Dvinas, det vill säga Kaspiska hafvet med Östersjön och Hvita hafvet. Därigenom stodo förmedelst ett kanalsystem på trehundra två verst sjuttiosex sjöar och hundrasex vattendrag i förbindelse med hvarandra. Ett oerhördt slöseri med penningar, arbete och till och med människolif ägde rum, men Rysslands styrka och hemligheten med dess framgångar består till stor del däri, att man velat och kunnat frånse utgifterna och endast tagit hänsyn till det afsedda resultatet. De goda musjiker, somPETER DEN 8T0RE

i tiotusental begrofvos i de finska träsken fingo som vanligt släppa till kostnaderna utan att allt for mycket knota.

Peter fäste ej samma vikt vid utvecklingen af kommunikationerna till lands och ägnade dem ej ens någon särskild uppmärksamhet. Han anlade inga vägar. Vägarnes bristfällighet utgör ännu i dag Rysslands svaga punkt i ekonomiskt afseende; och de otillräckliga vägar som nu finnas hafva uteslutande anlagts af den ingeniörskår som först år 1809 skapades. Peter försummade dock ej karavan-handeln, sådan som dèn bedrifvits af hans forfader.

Han dref den själf och inköpte i Ungern växande skördar af tokayer-drufvan, hvilkas produkter han lät på hundratals kärror föra till Moskva, medan han i utbyte till samma land skickade sibiriska produkter. Och ehuru han ägnade Östersjön och dess handel på västerlandet sina bästa tankar, glömde han ej sin sydvästra gräns och de handelsintressen som där kräfde hans understöd. Det är troligt, att, om han kommit till Bukhara, han redan då hade lagt grunden till den indiska handeln. Till Orenburg och Astrachan kommo redan nu enstaka karavaner, hvilka ditförde icke blott siden och bomullstyger, förfärdigade i Bukhara, utan äfven indiska produkter, såsom ädelstenar samt guld- och silfvervaror. Han lyckades åtminstone bemäktiga sig floden Irtisj, hvarigenom Sibiriens gränser framflyttades och skyddades mot kalmuckernas och kirgisernas anfall, samt därefter Kolyvanbergen, hvilkas längre fram upptäckta skatter gjorde till en verklighet den grekiska fabeln om guldgrufvor, vaktade af gnomer. Om han kunnat hålla sig kvar i Azov, hade han nog sökt och kanske lyckats att återupprätta venetianernas och genuesernas gamla handelsväg. Tillbaka-kastad vid Kaspiska hafvet sökte han, som det tyckes, gifva denna väg en ny riktning öfver Astrachan och Petersburg. Hans stora expedition år 1722 och anläggandet af en stor nederlagsplats vid Kurs mynning, som han påbörjat och der fem tusen tatarer, tjeremisser och tjuvatjer arbetade vid hans död, tyder på en dylik tanke. Man kan visser-

ligen säga, att man i allt detta kan se hallucinationer och till och med galenskap, ty en förnuftig hänsyn till möjligheterna, afstånden och transportkostnaderna ingick icke däri. Men trots den öfverdrifna ^djärfheten i hans planer och i trots af den glömska hvari dessa planer råkade på grund af hans närmaste efterträdares likgiltighet hade dock ett resultat uppnåtts. Lockelsen att tillägna sig den persiska och indiska handeln utgör en del af det arf han lämnat efter sig och hvaraf Ryssland ännu i dag drager fördel.

III.

Landthushållningen.

Det skulle varit en lucka hos Peter, om han ej med det allt omfattande intresse han hyste varit landtbrukare. Men han var det, och det till och med lidelsefullt. I den ryska landthushållningen historia, liksom i så många andra afseenden, bildade hans regering en vändpunkt. Och han nöjde sig ej med att lära sina bönder att sätta potatis, såsom Fredrik den Store senare gjorde. Bönderna i Moskvatrakten undervisade han med lien i hand, huru de skulle meja af säden; dem i Petersburgs närhet lärde han att förfärdiga sina lapti (barkskor). Han ansåg dem som skolgossar, och sig själf som deras magister. Han forbjöd dem att bära skosulor med grofva spikar, emedan dessa förstörde golfven. Han bestämde hur breda de grofva linneväfvar borde vara som de förfärdigade i sina stugor. Han hade i Frankrike haft tillfälle att beundra en landtprästs trädgård och, så snart han återkom till Ryssland, tog han sina poper i upptuktelse för att de ej hade dylika. Han intresserade sig för valet af lämpligt utsäde, husdjurens skötsel,

åkrarnas gödslande, användningen af fulländade åkerbruksredskap och för förbättrade odlingsmetoder. Han försökte acklimatisera vinrankan i de donska kosackernas land och sökte höja vinodlingen i trakten af Derbent, hvarest han planterade persiska och ungerska vinstockar. År 1712 anlade han de första stuterierna. Ar 1706 var han den första som bedref fårafvel i departementen Charkov, Pultava och Jekatjerinoslav, hvilka nu ha en rikt utvecklad fårskötsel. Han var äfven sitt lands första skogshushållare. Först af alla sökte han skydda skogsmarkerna mot sina undersåtars inrotade och tanklösa förstöringslusta. För detta ändamål tillgrep han, det måste medgifvas, åtgärder, som ingen åkerbruksminister i våra dagar, ej ens i Ryssland, skulle vilja taga efter: vid Nevas och Finska vikens stränder uppställde han med fem versts mellanrum galgar, hvari skogssköflarna skulle hängas upp. Inom det nuvarande Petersburgs område, där nu tullen har sina lokaler, stod vid denna tid en granskog; som man envisades att hugga skog därstädes, lät Peter anställa en razzia och dömde en tiondel af de skyldiga som häktats att hänga och lät piska resten med knuten.

Reformatorn stötte på ett tvåfaldigt hinder för den ekonomiska utvecklingen, ett moraliskt och ett politiskt. En

till senaten ställd ukaz af den 13 mars 1716 dömde till döden de inhemska köpmän hvilka, trogna en sedvänja hvaröfver deras engelska kunder sedan länge beklagat sig, smugglade in i hampbalarna skadad vara eller till och med stenar för att öka vikten. Att införa moralitet i Rysslands handel och industri är emellertid fortfarande ett problem, som det är framtiden förbehållet att lösa. Trots de uppslag till kommersiell och industriell verksamhet som den stora reformatorn framkommit med nära nog ur intet, stodo dock ännu vid slutet af hans regering hans undersåter så godt som på vildens ståndpunkt. År 1722 meddelade Bestusjev från Stockholm att några ryska köpmän anländt till denna stad från Åbo och Reval. De medförde litet groft lärft,.516

K. WALISZEWSKI

träskedar och nötter och sålde från sina slädar dessa varor ute på gatorna. De kokade kasja i det fria och vägrade att ställa sig polisens uppmaningar till efterättelse. De berusade sig, grälade och slogos samt företedde den vämjeliga anblicken af en vedervärdig osnygghet.

Det politiska hindret utgjordes af finansernas tillstånd. I Peters regeringshistoria utgör finanspolitiken en mörk punkt. Af hela Peters verk var det denna som var direktast beroende af kriget och blef mest lidande af detta. Den var icke blott icke reformatorisk, utan den var nästan alltid rent af usel. Jag kan endast antydningsvis beröra denna omständighet.

IV.

Finanserna.

Man kan ej direkt jämföra den penningtillgång Peter vid sin tronbestigning hade att förfoga öfver med de andra europeiska staternas. Enligt Golikovs uppgift öfversteg den ej 1,750,000 rubel. Med en så ringa budget skulle den ryska statens materiella existens, till och med i det inre och oberoende af alla yttre förhållanden förefalla såsom ett olösligt problem, om man ej toge hänsyn till vissa alldeles egendomliga förhållanden vid denna tid. Först och främst hade staten nästan inga utgifter, om man frånser underhållet af arméen. Den betalade ej sina tjänare, utan gaf dem i ersättning för det arbete den kräfde af dem vissa privilegier eller en indirekt ersättning i Kormlenje. Staten underhöll inga vägar, ty några sådana funnos ej. Och likadant var förhållandet på alla områden. Budgeten för statsutgifterna under år 1710 kastar ett klart ljus öfver detta.PETER I)EN STORE

517

Den ser ut s& här:

Landtarméens underhåll ....1,252,525 rubel

Artilleriets „ 221,799

Flottans „ ....444,288 „

Garnisonernas „ ....977,896 „

Rekryteringsomkostnader ....30,000 „

Inköp af vapen ....84,104 „

Diplomatien ....148,031 „

Andra utgifter (däri inbegripen solden till artilleriunderofficerarna) ....675,775 „

Före Peters tronbestigning hade år 1679 en stor och mycket gagnelig reform införts i denna outvecklade organisation, i det att man beslutit, att alla inkomsterna skulle inflyta i riksskattkammaren (Prikaz Balsjoj Kami), som år 1699 ersattes af Stadshuset. Peter gjorde om intet hvad som redan var gjordt. Han hade alltför brådtom för att fullfölja ett program, som först efter långliga tider lofvade leda till ett tillfredställande resultat. Som han behöfde mycket penningar, och det genast, följde han unga mäns exempel, då de befinna sig i trångmål. I stället för att fortsätta med att centralisera och på sådant sätt så småningom göra slut på de lokala myndigheter som lade

beslag på och slukade nationalförmögenheten skapade han nya organ i sina byråer för krigsskatten, hvilka hade att upptaga de skatter som voro nödiga för kriget. Därigenom uppstodo nya möjligheter till försnillningar. I stället för att söka att öka afkastningen af redan befintliga inkomstkällor, hvilka motsvarade landets produktionsförmåga, införde han en finansiell röfvar-politik genom att på en slump lägga skatt på allt, som kunde beskattas, ända till sina undersåtars skägg. Han lät hos snickarna lägga beslag på likkistor af ek, hvilka fördes till klostren och där såldes till fyrdubbelt pris till förmån för skattkammaren. ÅT 1700 bemäktigade han sig de afgifter som hittills upptagits från köpmännen af ägarna till de platser där torgdagar höllos. År 1704 var det.518

o

värdshusens tur. Ar 1705 gjorde han salt- och tobakshandeln till statsmonopol. Ar 1707 tillämpade han samma system på en hel rad af produkter, däri inbegripna de förnämsta exportartiklarna. Under tiden hade han på Kotosjichins råd försökt sig på med att prägla om penningarna, men blef därigenom endast fattigare, samtidigt med att rubeln sjönk i värde med hälften.

Ett försök att på ett förståndigare sätt förvalta statens jordagods (Obrotjnije stati) genom att år 1704 i Mensjikovs hus anlägga en särskild byrå (2sjorakansliet) utföll bättre, ty inkomsterna från statsägendomarna ökades från 299,000 till 569,000 rubel. Men som utgifterna samtidigt stigit, fortfor statsbristen. Mellan Stadshuset och de nya uppbördskamrarna uppstod från första stund en strid, som vidmakthöll villervallan och slöseriet. 1708 års stora administrativa och finansiella reform ledde endast till ytterligare förvirring och oordning. De olika byråerna delade nu rofvet. Ar 1711 uppstod ett deficit i guvernementet Moskvas budget. Man öfverförde då till denna inkomsterna, som tillfallit artilleriets prikaz, hvilken i sin ordning ej hade egna tillgångar, utan lefde på subsidier från andra departement. Däraf blef följden tvister, klagomål och ökad förvirring!

Ar 1710, då Peter alltjämt låg i krig och befann sig i penningförlägenhet, lät han intala sig att företaga en revision af jordeboken eller förteckningen på bebodda hus och odlad jord, hvarpå den hufvudsakliga och häfdvunna samt sant nationella beskattningen var grundad. Denna åtgärd ledde till ett dåligt resultat. Det befanns, att sedan år 1678, då den sista skattskrifningen ägt rum, den beskattningsbara ägendomen minskats med en femtedel. I norra delen af landet steg förlusten ända till 40 procent. Rekryteringen och de skattskyldigas rymningar hade åstadkommit detta resultat. Peter stod ej handfallen för det, utan tillgrep en utväg, som utan tvifvel är fullt nationell, ty den har anlitats ända till våra dagar: de närvarande fingo betala för de frånvarande, och den inkomst jordenPETKR DBN STORE

gaf år 1678 måste den fortfarande gifva. Men uppenbarligen bidrog ej denna åtgärd till att hejda emigrationen, och i själfva verket blef ställningen blott svårare. Ehuru från 1704 till 1709 budgeten ständigt slutat med ett skenbart deficit, hade dock de öfverskjutande utgifterna kunnat betäckas med behållningen från föregående år på följande sätt:

1701 1702 1703 1704 1705 1706 1707 1708 1709 Inkomster 2,86 3,15 2,73 2,49 2,64 2,52 2,ti 2,02 2,76 Utgifter 2,2ö 2,47 3,84 3,24 3,84 2,71 2,4* 2,22 2,7 o

allt millioner rubel. Men år 1710 visade sig det verkliga deficit och ökades sedermera allt mer och mer. Försök att upptaga lån i utlandet misslyckades. Då tillgångarna knappast räckte till att betäcka omkostnaderna för kriget, tog man sitt parti och anslog uteslutande alla medel till detta ändamål. Öfriga statsbehof fingo reda sig bäst de kunde. En tid därefter började de nödvändigaste medlen för krigets förande att tryta, och det är först då en känsla af bekymmer kan spåras hos Peter, samtidigt med att han började inse, att det var nödvändigt att taga sin tillflykt tilj rationellare principer och klokare åtgärder. Kort därefter fick han under sin vistelse i Frankrike tillfälle att taga kännedom om de ekonomiska läror som började att framträda i Västerlandet. Han afstod då definitivt från sina våldsamma åtgärder och rofferier och försökte å ena sidan att genom instiftandet af HandeVskollegiet öka

statens tillgångar och samtidigt den beskattningsbara förmögenheten och å den andra att förbättra sättet att indrifva skatterna genom lämpliga reformer, som fullföljdes från 1718 till 1722.

Dessa reformer ha bedömts olika. Det är säkert, att de bidragit till att gifva Ryssland dess nuvarande konstlade och antinationella beskattningssystem genom att sätta personskatt i stället för jordränta, genom att i stället för att lägga skatt på hvarje bebodt hus (podvornij) och hvarje odladt.520

falt (pososjnij) utkräfva skatt af hvar och en innebyggare (podusjnij). Bland Peters samtida harmades Possosjkov öfver detta system. "Månne själen," säger han, "ett oåtkomligt och ouppskattbart värde, kan påläggas skatt?" Senare har grefve Dmitrij Tolstoj, den vältaliga skildraren af Rysslands finansinstitutioner, tydligt påvisat det förderfliga inflytande denna nyhet utöfvat på landets ekonomiska utveckling. Bland ryska statsmän har nästan ensamt grefve Kankrin, visserligen en af de bästa finansministrar Ryssland ägt under loppet af två århundraden, sökt att taga den i försvar. De omedelbara och ögönskenliga resultaten af reformen tala till dennas förmån. Inkomsterna af den enda direkta skatt som staten upptog mer än fördubblades och stego genast från 1,8 till 4, G millioner, och de sista årens budget förbättrades, åtminstone med hänsyn till statsinkomster. Enligt G-olikov sprang 1725 års budget upp till 9,776,554 rubel i tillgångar. Samtidigt bar det nya system som till-lämpades vid användningen af statsinkomsterna sina frukter. På utgiftssidan finnes en post på 47,371 rubel till underhåll af skolor, en annan på 35,417 rubel för sjukhus och fattighus. Framåtskridandet var dock i själfva verket ringa och snarare skenbart än verkligt.

Både med afseende på inkomster och på utgifter voro budgeterna fortfarande så uppgjorda, att de skulle förvända synen på folk. I själfva verket uppbar och utgaf staten mycket mera än det som syntes. Till de ordinarie inkomsterna kommo en mängd naturaprestationer och till och med tillgångar i reda penningar. Folket måste lämna gratis mat och furage åt de trupper som voro i fält; hvarje bonde skulle lämna halftunnor med råg och hafre till de civila ämbetsmännens underhåll; enskilda personer tvungos att utbetala pensioner. Det ålåg Alexej Miloslavskij att betala en sådan till furstinnan Anastasia Galitsin, mot att han befriades från krigstjänst. Sammalunda var förhållandet med utgifterna. Då år 1713 tjänstemännen i senatens hemliga kansli (podjatjije) klagade öfver sin dåliga aflöning,

erhöllo de som tillägg anvisningar på "inkomsterna af alla affärer på utlandet och på Strogonov med undantag af archangelska varor".

På detta sätt bibehöllos förflutna tiders fel, och deras bibehållande, samtidigt med att nya metoder på ett ofullständigt och oskickligt sätt tillämpades, lade hinder i vägen för att de nya principerna skulle blifva till verkligt gagn. Arméens underhåll, som särskildt var betungande för skattkammaren och kräfde stora omsorger, fortfor äfven att utgöra ett tvisteämne mellan den år 1708 nödtorftligen omorganiserade finansstyrelsen samt krigsförvaltningen, hvilken senare bringade oreda i den förstnämnda under förevändning att efterlikna förhållandena i Sverige. Därstädes var det emellertid befolkningen som vanligen underhöll trupperna på grund af kontrakt med regeringen, hvilka snarare voro fördelaktiga än till en börda. Här stodo arméen och befolkningen gent emot hvarandra såsom fordringsägare och gäldenärer, och styrelsen lade sig i detta förhållande med hela tyngden af sin auktoritet, endast då det gällde att indrifva fordringarna. Systemet medförde alla de olägenheter som vidlåda ständigt gällande inkvarteringssedlar.

Och alltjämt bidrog det stora grundfelet, den bristande moraliska uppfostran, till att omintetgöra resultaten af de förståndigaste och skickligaste åtgärder. Skatteuppbörds-männens falhet, som gjorde det möjligt för de skattskyldiga att skaffa sig lättnad i bördorna, hade blifvit till en visa. I ett allvarligt dokument läses: "Om det finnes någon regeringskommissarie, som ej är mottaglig för skänker, hvilket vore ett under i Ryssland, har adelsmannen dock en möjlighet att lura honom. Han behöfver blott vid skatt-skrifningen flytta tillsamman flera byggnader, hvilka sedan på några timmar kunna skiljas isär och ställas tillbaka på sin ursprungliga plats, och

detta erbjuder inga svårigheter, ty alla husen äro af hopfogade bjälkar, som lätt kunna transporteras.".522

K. WALISZEWSKI

På grund af det persiska fälttåget uppstod år 1722 ett nytt hotande deficit. Åx 1723 påbjöd en ukaz på grund af penningbristen utbetalandet af civila och militära ämbetsmäns löner i sibiriska varor, hvarefter samma år dessa samma löner skattlades för att fylla skattkammarens trängande behof. Ämbetsmännen fingo stäila så om, att de kunde återställa en del af de penningar de aldrig erhållit. Ar 1724 berättar den sachsiska residenten Lefort, att man betalade hvarken trupperna, flottan, kollegierna eller "hvem det vara månde, och alla jämra sig". Vid Peters död ansåg den diplomatiska kåren, att den sväfvade i stor fara, ty man hade att frukta excesser af det lägre folket, som var nära att dö af svält, och till och med af soldaterna, som ej erhållit sold på sexton månader.

På grund af krigets ständiga kraf gjorde finanspolitiken, som ständigt måste rätta sig efter och tillfredsställa dessa, bankrutt till och med inom arméen. SJETTE KAPITLET.

Inre politik.

I. Administrationen. — Miinicipal själfstyrelse. — Den är endast afsedd att underlätta skatteuppbörden. — De åtta första guvernementen. — Nödfallsåtgärd. — Senaten, — Den utvecklas af sig själf och blir en centralmyndighet. — Sammanblandning af olika maktområden. — Administrativ och finansiell kontroll. — Fiskalerna. — Deras im-popularitet. — Prokuratorerna. — Bristerna i dessa nyheter. — Kollegierna. — Ny oreda. — II. Polisen. — Bekämpandet af röfvar-väsendet. — Den moraliska ståndpunkten i allmänhet lägger hinder i vägen därför. — III. Rättskipningen. — Peter tager först sent itu med denna. — Han vill göra allt på en gång. — Skälen hvarför han misslyckas. — Det är omöjligt att skrifva en lagbok, ty nya lagar stiftas ständigt. — Rättsmedvetande och rättslärda saknas. — Allmän öfversikt.

I.

Administrationen.

Med afseende på ekonomisk, social och intellektuell utveckling står Ryssland ännu i dag långt bakom sina grannar och medtäflare i Västeuropa. Det har dock redan lyckats blifva ett af de fruktansvärdaste redskap för mänsklig makt som världen skådat. Ålderdomligt och asiatiskt till sin innersta byggnad och till sin anda, är det fullkomligt modernt och europeiskt till sin yttre gestalt och sin organisation, hvilken med alla sina svagheter och förtjänster direkt skapats af Peter. Det är denna organisation som satte kronan på hans verk.K. WALISZEWSKI

En fullständig reform af rikets institutioner och af det som utgjorde grundvalen för hans makt har aldrig ingått i Peters planer. Ganska länge och nästan under hela det Nordiska kriget riktades hans omsorger och ansträngningar på en jämförelsevis begränsad uppgift: att anskaffa en krigshär i stånd att slå svenskarna, en flotta, som kunde göra sig gällande på Nordens haf, samt penningar, hvarmed han kunde underhålla dessa. Endast tillfälligtvis och planlöst riktade han sin uppmärksamhet och energi på utöfvandet af funktioner, som tillhöra suveränitetens väsende, nämligen den exekutiva makten, rättskipningen och lagstiftningen, hvilkas allmänna karakter han ville modifiera, samtidigt med att han ofta utan nödig eftertanke sökte råda bot för svagheter och fel, som vidlådde dem. Han handhade och reformerade administrationen; han dömde och omgestaltade domstolarna; han stiftade, såsom vi veta, en oerhörd mängd lagar, och allt under det han bibehöll det ursprungliga personliga och despotiska regementet som grundval för sin styrelse, vidtog han vissa förändringar med dennas yttre byggnad efter en ny plan, för hvilken jag vill söka redogöra.

Man bör ej söka efter fasta konturer och klara linier hos denna plan. Här liksom öfverallt annorstädes tecknar Peter med grofva linier, som gå hit och dit och korsa hvarandra med luckor och oväntade kombinationer, hvarigenom det hela saknar sammanhang. Man får ej ens vänta sig, att Peter hade klart för sig, att han skulle omdana hela samhällsbyggnaden. Aflägsnandet af äldre former och deras ersättande med nya äro för det mesta blott resultatet af ett planlöst nedrifningsarbete, som ger det första uppslaget till och till och med framkallar en ny byggnad. Allt detta är indirekt en frukt af kriget. Lifvet drager sig ifrån gamla utslitna organ, som genom alltför flitigt bruk blifvit oanvändbara, och strömmar till nya, som framväxa ur ögonblickets trängande kraf. Å ena sidan

är det förtvinande, bortfall, å den andra en motsvarande utveckling,PETER DEN 8T0RE

samt här och hvar några sömmar, som foga ihop de olika delarna, och så är en ny reform genomförd. Men allt sker nyckfullt, och det första resultatet häraf är, att delar som ej passa tillsammans hopfogas och inkräkta på hvarandras områden. Gamla och nya kategorier af ämbetsmän och regeringsbyråar ställas vid sidan af hvarandra till förfång för alla parter. Peters nya medarbetare, ministrar, kanslerer och råd, som bära europeiska uniformer och titlar, stå sida vid sida med det gamla systemets okolnitjier, kravtjier och postjelnitjier. Dessa sistnämndas ämbeten, hvilkas enda uppgift varit att föda sina innehafvare, försvinna endast efter hand. De gamla prikaæen tjänstgöra samtidigt med nyskapade ämbetsverk, såsom byråerna för flottan, artilleriet, arméens proviantering och bergverken, och dessa sistnämnda uppstå och komma ryckvis i gång på grund af något behof, som plötsligen framträdt. Utförandet följer omedelbart på tanken, men åtföljes icke lika hastigt af åtgärder, hvilka kräfvas för en regelbunden verksamhet.

Till sist och framför allt, dessa nya skapelser lånade blott sin form af sina västerländska förebilder. Anden saknas. Denna skulle stå allt för mycket i strid med den politiska organismens verkliga väsen, som fortlefver i principen. Det är detta som man i allmänhet ej rätt förstått; det är detta som med full klarhet framgår af den allra första stora lagstiftningsåtgärden: ukazen af den 30 januari 1699, genom hvilken kommunernas förvaltning ordnas. Eljest mera klarseende historieskrifvare hafva häri velat se ett genomfördt försök till administrativ självstyrelse efter engelska och tyska mönster, hvilket påstås hafva varit af den största politiska, ekonomiska och sociala betydelse. De nya korporationerna, hvilkas medlemmar utsågos genom val, nämligen provinskamrarna {Ziemshie Izby) och borgmästarnas församling i Moskva (Burmistrskaja Palata), skulle enligt lagstiftarnes plan hafva haft till uppgift att blifva en skola för det offentliga lifvet, den första i Ryssland. Att lära medborgarna att handla i gemen för att bevaka gemen-.526

samma intressen, att vänja dem ifrån isoleringen, som utsatte dem för den starkares godtycke, att befria köpmän och industriidkare från vojvodernas tyranni, detta skulle hafva varit deras uppgift. Om man undersöker saken i sömmarna, är det omöjligt att gifva Peter äran af ett så utveckladt program. Och jag vet ej ens, om det vore någon ära. Trettio år förut hade Alexejs medarbetare Ordin-Nasjtjokin, som var vojvod i Pskov, försökt att där införa municipal självstyrelse med femton staroster, valda af stadens borgare, hvilka skulle handhafva de gemensamma angelägenheterna. Det hade mött svårigheter att bringa denna institution i samklang med det rådande systemet i allmänhet, som just hade den absoluta makten till grundval, och Ordin-Nasjtjokins verk hade endast en kort varaktighet. Ar 1699 kände Peter säkerligen till detta försök och hade ingalunda lust att upprepa detsamma. Hvad han ville göra var att gifva en engelsk eller tysk utstyrsel åt de gamla förvaltningsbyråorna (Prikaznije Izby) hvilka funnos i städerna och icke blott hade att bevaka den lokala befolkningens intressen utan äfven monarkens. Hans afsikt var att erhålla kraftigare och dugligare skatteuppbörds-män, och hans något barnsliga tro på betydelsen af klädedräkten och det yttre skenet dref honom till denna vrångbild af självstyrelse. Men om man undantager valprincipen, som infördes (och som ej var en nyhet i Ryssland), liknade de nya ämbetsverken fullständigt de gamla. De hade endast att göra hvad de gamla gjort — och mera hårdhändt. De saken gällde misstogo sig ej häri. Böter och knutslag voro nödiga för att drifva de väljande till valurnan och för att få de valda att sitta kvar på sina platser. Och hvad angår vojvoderna, fortforo de att piska upp borgmästarna, såsom de piskat upp deras föregångare.

Detta förmenta stora verk var blott en skattläggnings-åtgärd.

Bildandet år 1708 af åtta stora administrativa distrikt, kallade guvemement, var en annan sådan, som hade sin an-

ledning i kriget, liksom allt annat vid denna tidpnnkt. Byggandet af flottan vid Voronesj och anläggandet af

Azovs hamn gåfvo upphof till det första militära och finansiella distriktet. Eröfringen af Ingermanland och Karelen ledde till inrättandet af det första guvernementet i eröfradt land, hvilkets styrelse anförtroddes åt Mensjikov. Genom Karl XII:s tåg mot det inre af Ryssland fingo vojvoderna af Smolensk och Kiev vården om nationalförsvarets militära och finansiella resurser i sina händer. Undertryckandet af upproriska rörelser vid Volga gaf anledning till distriktet Astrachans bildande. I samma mån nya administrativa enheter framträdde, i samma mån uppstodo nya möjligheter att genomföra den nya sakernas ordning som kom till stånd efter slaget vid Poltava. Genom denna ordning sammanfogades blott de delar som redan funnos, och den typ för författningen som utvecklats i Ingermanland efter svenska mönster blef blott nu den allmänt gällande. Till sitt område motsvarade de åtta guvernementen delvis äldre militära och skattedistrikt, hvilka bildats med hänsyn till lokala behof, och självfva namnet guvernör är blott en öfversättning af det ryska namnet på cheferna för dessa distrikt: vojvoden eller "krigsledaren". Redan år 1694 kallade Peter vojvoden i Archangel med en holländsk benämning: uMin Her Oubemor".

Reformen af år 1708 bör gå fri från det klander, som riktats mot densamma för dess "tillfälliga och artificiella" karakter. Utan tvifvel hade de redan befintliga militära och finansiella distrikten som lågo till grund för de nya anordningarna i sig självfva en konstlad och godtycklig prägel. Men Rysslands historia känner ej till provinser, hvilka i europeisk mening äro organiska enheter. Peter har sammansmält sin organisation med det som redan fanns för handen i hans land, vare sig det nu var godt eller dåligt.

Denna anordning kan gifva anledning till ett annat, mera berättigadt klander..528

Enligt Peters uppfattning var den först och främst mindre ett medel till landets styrelse än en utväg att skaffa staten ökade inkomster. Kurbatov, som Peter tillfälligtvis gjort till finansminister, förklarade sig som en bestämd motståndare till den nya indelningen, och därigenom försvarade han de principer för ett regelbundet skötande af hans förvaltningsgren som denna indelning satte på spel. Han var anhängare af förvaltningens centralisation med Stadshuset till medelpunkt. Men Peter hade sin egen uppfattning. Om statsinkomsterna hopades i Stadshuset måste de med nödvändighet anslås till olika statsändamål, som skulle hafva olika förespråkare. Men hans föresats var just att beröfva dessa ändamål de anslag som han ville använda för ett enda, nämligen krigets förande. Om skatterna däremot indrefvos hvar och en på sitt håll, utan att staten hade därmed att skaffa annat än direkt genom statschefen, skulle detta bäst ske i guvernementen. Det var detta som var dessas uppgift. Därför bröt han med sextonhundratalets centralisationsprincip, som skapat rikets enhet. Huru mycket han än för sina medhjälpare framhöll fördelarna för staten af en sådan sönderstyckning, hvarigenom kontrollen och skatteuppbörden skulle underlättas, så är sanningen dock den, att han ej handlade som politiker utan som militärchef. Han tog äfven hänsyn till det som personligen föll honom bäst i smaken. Som han ständigt var på resande fot, insåg han ej nödvändigheten af en centralstyrelse, eller han fordrade snarare, att den förflyttade sig, samtidigt med att han själf gjorde det. Att förstå fördelarna af att på en gång hafva en centralisation och lokal självstyrelse, därtill var han, åtminstone år 1708, alltför okunnig. Han tänkte i början ej ens på att bestämma gränserna för de nya förvaltningsorganens verksamhet. Att börja med nöjde han sig med att fördela landtområden och städer på de olika guvernementen, hvarefter han, upptagen af omsorg för kriget, tycktes glömma af dem. Han hade hos sig i sitt läger flertalet af de nya guvernörerna, hvilka

på samma, gång voro generaler. Först på våren 1709, då snösmältningen lämnade honom litet . andrum med krig-foringen, meddelade han dem budgeten för deras distrikt och bad dem samtidigt att "noggrant öfvervaka, att skatterna upptogos ordentligt och att statens öfriga intressen bevakades".

Guvernörerna självfva hade, som man kan förstå, en föga klar uppfattning af förhållandena och hade i självfva verket icke reda på, huru de skulle sköta sina åligganden, och de visste icke ens riktigt, hvad de hade att göra, och då de i vidlyftiga officiella skrifvelser vände sig till monarken för att få klarhet, var denne olyckligtvis ej i stånd att gifva nödiga upplysningar. Huru skulle man att börja med bära sig åt för att öfverflytta finansförvaltningen

från Stadshuset, där den befann sig, till guvernementskanslien, hvarifrån den borde handhafvas? Hvarken Peter eller guvernörerna visste det. Man måste rådfråga självfva Kur-batov. Huru skulle guvernörerna på en gång kunna sköta sina civila ämbeten och sina sysslor vid de armékårer hvaröfver de hade ständigt befäl? Man redde sig ur svårigheten genom att gifva dem bisittare, hvilka kallades Land-richter. Huru skulle man få dessa ämbetsmän att förstå, att deras förnämsta uppgift var att anskaffa medel till krigskassan?

Motsägelsen mellan det skenbara och verkliga ändamålet med den nya anordningen trädde härigenom i dagen och framkallade redan från början en häftig konflikt. Då Peter blott tänkte på att plocka penningar från provinsstyrelserna, medan dessa trodde sig böra bevaka sina under-lydandes intressen, uppstod en strid, liksom mellan en klen betalare och en anspråksfull fordringsägare. Båda parterna sökte narra hvarandra. Man använde knep, å ena sidan för att lägga beslag på tillgängliga medel, å den andra för att undandölja dem. Naturligtvis gick Peter som segrare ur striden genom att tillgripa sedvanliga medel. En ukaz af den 6 juni 1712 beröfvade Petersburgska guvernementet

och tilldelade Amiralitetet inkomsterna från ett visst antal orter. Samma dag togs alldeles godtyckligt en summa på tio tusen rubel ur detta guvernements kassa for att betala resterande sold till de franska och ungerska soldater som tjänade i krigshären. Detta sätt att gå till väga föreföll så förträffligt, att det ständigt tillämpades. Efter senatens öfverflyttande till Petersburg togs isynnerhet kommunalkassan ständigt i anspråk vid tillfällen af trångmål. Att rätta sig efter inkomst- och utgiftsstaten, som uppgjorts år 1711, därpå tänkte ingen. Fullständigt kaos rådde nu.

Härtill bör iäggas, att Peter tog sig före att ålägga de respektive guvernementen att underhålla regementen, i likhet med hvad han hört vara förhållandet i Sverige. Som dessa regementen ständigt voro i fält, hade särskilda regeringskommissarier i uppdrag att sörja för deras underhåll och utrustning, och därigenom blef det redan förut invecklade maskineriet ännu mera inkrångladt.

Det enda säkra resultatet af denna reform blef dock till sist, att nya feta prebenden skapades, hvarom Peters gunstlingar kifvades, hvarom de köpslogo och hvilkas innehafvare, som dyrt fått betala besittningen af dem, tvungos att taga skadan igen på de skattskyldiges bekostnad. Om man angaf dem, hvilket sällan inträffade, ty de voro på sin vakt, redde de sig ur klämman genom att på turkiskt sätt erbjuda sin herre en del af rofvet. Det system som Peter infört tenderade för öfrigt till att göra hans guvernörer till ett slags skatteförpaktare, som hade nästan full frihet att efter behag bereda sig utvägar att anskaffa den oerhörda krigsskatt som man fordrade af dem. Denna nya organisation, som var föga genomtänkt och ännu sämre genomförd, fick först mot slutet af Peters regering en anständig, regelbunden och systematisk karakter, tack vare fredens välsignelser och förhållandena i de baltiska provinserna, som definitivt eröfrats och där man lärde känna Sveriges militära och administrativa system.

Skapandet af senaten år 1711 var ett nytt stort steg

mot upphäfvandet af de gamla regeringsorganen eller deras yttre sammansmältning med vesterländska typer. Det är emellertid med orätt man gifvit Peter äran af att den nya församlingen trädde i stället för den gamla bojarförsamlingen eller Bqjaräkaja Duvna. Man vet visserligen ej, vid hvilken tid denna föråldrade lämning af den gamla moskovitiska staten försvann, men säkert är, att år 1711 fanns den ej mera till. Den hade, åtminstone från år 1700, redan ersatts af ministerrådet, hvilket sammanträdde i geheimekansliet (Blisjnaja Kantselaria) och som ofta förblandas med detta sistnämnda. Peter beröfvade emellertid från början detta råd ledningen af en mycket viktig gren af förvaltningen, hvilken han själf tog i sin hand, nämligen skötseln af en stor del af hans regalen, som han förvaltade efter sina egna principer med tillhjälp af särskilda ämbetsmän pribilsjtjikerna. Då han var på väg att begifva sig ut i fälttåget till Prut, visste han ej, hvad han skulle göra med denna ämbetsmannakår, hvilken erhållit en betydande utveckling, och senatens första uppgift blef att öfvertaga dess funktioner. Detta var

åter en åtgärd som vidtogs med hänsyn till kriget. Den ukaz som kallade senaten tül lif utgafs samma dag som kriget förklarades mot Turkiet och, ehuru Peter fick uppslaget och namnet från Sverige eller Polen, gaf han den en egendomlig prägel. Helt säkert anade han ej, hvilken viktig roll den senare skulle spela.

Senatens uppgift blef helt naturligt den att utgöra en ersättning för alla de centrala myndigheter som genom det redan omtalade upplösningsarbetet upphört att fungera. Vid reformen 1708 —1710 hade man ej lyckats utfinna något sätt att bringa den nya provinsorganisationen i öfverensstämmelse med den gamla centralstyrelsen i Moskva. Den förstnämnda bidrog endast att göra om intet den senare. Geheimekansliet hade sålunda blifvit den enda centrala myndigheten och visade sig notoriskt oförmöget att räcka till för denna uppgift. Det är först år 1714 som man inom den nya församlingen finner en stående kom-.532

mission, som tydligen hade till uppgift att råda bot för denna brist genom att expediera vissa löpande ärenden. Från 1711 till 1718 voro gränserna för kansliets och senatens olika verksamhetsområden obestämda. De öfriga offentliga myndigheterna, som ej visste till hvilken af dessa båda de skulle vända sig med sina rapporter och förfrågningar, grepo till den utvägen att alldeles afhålla sig från att öfver hufvud taget sätta sig i förbindelse med dem. Senatens åligganden bestämdes först så småningom genom en mängd ukazer, hvilka år efter år och stundom månad efter månad framkommo med nya bestämmelser rörande dessa, hvarvid senatens befogenhet alltmer utvidgades. Denna sträckte sig till sist, isynnerhet före bildandet af kollegierna, till alla förvaltningsgrenar, såsom administrationen i egentlig mening, rättsskipningen, polisen, finansväsendet, krigshären, handeln och den yttre politiken. Senaten hade att bestyra om de krigförande truppernas utrustning, om försäljning af varor för statens räkning, om anläggandet af kanaler och om renhållningen i Petersburg. Anda till inrättandet af den Heliga synoden och till och med efteråt lade den sig i kyrkliga angelägenheter. Ar 1722 bedref den i Polen underhandlingar, som afsågo ökandet af det ryska inflytandet. Den var högsta instans i civilmål och brottmål. Då Peter år 1724 påbjöd, att de ukazer denna myndighet utfärdade skulle tryckas samtidigt med hans egna, gaf han endast stadfästelse åt en lagstiftningsmakt, som han redan några år förut erkänt. Han visade härigenom, att han föga brydde sig om att skilja på olika maktområden, och i det hela fanns det intet europeiskt hos senaten utom namnet. Men Peter ursäktade sig inför sig själf med den förklaringen, att dessa anordningar endast voro provisoriska. Man skulle senare gifva det hela en mera ordnad prägel.

Under tiden hade senatorerna "allt i sin hand". Detta är Peters eget uttryck. Men då han gaf dem stor makt, ställde han också stora fordringar på deras arbete och an-PETER I)EN STORE

svarskänsla. Han öfveröste dem med förebråelser, klander och hotelser. Han skref till dem:

"Hvad ni nu gjort är ett gyckelspel, eller också ha "ni mottagit vziatki (mutor), men jag skall låta er komma "hit till Ingermanland, och då skola ni förhöras på "annat sätt."

Och förebråelserna voro tyvärr alltför ofta berättigade. Den holländska ministern van Bie skref i november 1714, "Det olägligaste är, att alla affärer hänskjutas till senaten, som ej fattar något beslut."

Redan från första stunden ansåg Peter det nödvändigt att komplettera sin nya skapelse genom en kontrollerande myndighet. Att boija med lät han generalstabsofficerare närvara vid sammanträdena, och deras uppgift var att turvis öfvervaka dessa. Därpå tillsatte han fiskaler. Äfven härvidlag var det blott en namn han lånat från Sverige. Saken, som bar detta, var af fullkomligt inhemskt ursprung. De svenska allmänna åklagarna motsvarades i Ryssland i enlighet med tsarens inkvisitoriska politik af spioner i ordets sämsta bemärkelse. Ända till år 1714 medförde ingen angifvelse, äfven om den befanns falsk eller blott grundades på förtal, något ansvar för fiskalen, och han delade med det allmänna de bötesbelopp som han lät ådöma. Stefan Ja-vorskijs djärfva stämma, som år 1712 i Uppståndelsekyrkan dundrade emot detta förhatliga maktmissbruk, kräfdes för att åstadkomma en sen ändring i detta missförhållande. Ukazen af den 17 mars 1714 förklarade åtminstone agenternas afsiktliga misstag straffbara.

En Oberfiscal eller öfverkontrollör var anställd hos senaten. Instiftandet af hans ämbete, som år 1722 ersattes af generalprokuratorns, utgjorde ett verkligt framsteg, så till vida som det ledde till samarbete mellan myndigheter, hvilka länge fungerat utan någon förbindelse sins emellan, nämligen tsaren, senaten och de olika exekutiva myndigheterna. Generalpr okuratorn, hvilken stod i förbindelse med dessa sistnämnda med underlydande prokuratorer till.

mellanhänder och som själf var mellanhand mellan tsaren och senaten, utgjorde föreningslänken. Peter hade utan tvifvel tagit till mönster den svenska högsta ombudsmannen, som var chef för revisionsexpeditionen. Som generalproku-ratorn icke hade säte och stämma i senaten, ägde denna öfverkontrollant lika mycket sin motsvarighet i den tidens franska generalprokurator, hvilken var anställd hos det franska parlamentet. Liksom denna sistnämnda kunde han inlägga sin protest mot senatsbesluten. Han hade rätt till initiativ, till och med på lagstiftningens område. Han hade ett substitut, som kallades Oberprokuror. Jagusjinskij var den första innehafvaren af denna post.

Prokuratorerna, som likaledes voro kontrollanter hos olika myndigheter, ersatte på ett lämpligt sätt fiskalerna, hvilka haft sin verksamhet riktad utåt, på ett sätt som utgjorde en obehaglig påminnelse om hemlig polis.

Ända till år 1718 var den ryska senaten ett mellanting med obestämda gränser för sin verksamhet. Den hade ej, som det svenska riksrådet, öfverinseendet öfver de administrativa myndigheterna, ty några sådana funnos ej. Den bestod ej såsom i detta land af kollegiepresidenterna, ty det fanns ej några kollegier.

Peter insåg tidigt betydelsen af kollegial styrelse. Han hade till och med en allt för hög tanke därom. Då Leibnitz för honom prisade dess mekanismen, som liknar ett urverk, ville han gärna blifva urmakaren, men han saknade nödiga drifhjul. De gamla prikazerna voro numera -endast utnötta kuggar. Man är ej fullkomligt på det klara med, när tanken uppstått hos Peter att ersätta dessa byråer med kollegier. Han fick sannolikt sina impulser från flera håll. Redan under hans vistelse i England år 1698 framlade Francis Lee för honom en plan med sju kommittéer eller kollegier'). Ar 1702 inlämnade Patkul en inlaga rörande anordnandet af ett Geheimes Kriegscollegium. Ar 1711 föreslog honom den sachsiska ingeniören Blücher att anlägga

') Proposals given to Peter the GrecU. London, 1752.

ett Bergverkskollegium. Men vid den tiden var Peter upptagen med den föga välbetänkta planen att upphäfva alla centralmyndigheter. Först år 1712 var det ett betänkande från en anonym person, hvilken påpekade nyttan. af ett handelskollegium, som åstadkom ett nytt omslag i hans ständigt växlande uppfattning. Med sin vanliga snabbhet i besluten gaf Peter ett oväntadt svar på detta betänkande. Det var ukazen af den 12 februari 1712, hvilken påbjöd instiftandet af ifrågavarande kollegium. Visserligen kom det ännu ej längre än till ett förslag. Ända till år 1715 hörde man ej vidare talas därom. Vid denna tid dök denna nya institution, som man först sökt bringa till stånd i Moskva, helt plötsligt åter upp i Petersburg. Den hade till och med redan en direktör i P. M. Apraxin, men det var också nära nog det enda den egde. Samtidigt framgår af Peters anteckningar, att han för första gången gjort sig förtrolig med tanken att sätta en sådan plan i verket. Denna saknade dock ännu bestämda konturer och vacklade mellan en bergverksbyrå (prikaz) och en domstol, lydande under senaten, hvilken skulle tjänstgöra som ett slags ju-stitiekollegium, samt ett handelskollegium. Men senare framgår af en af Peter själf gjord anteckning, att han hade i tankarna instiftandet af sex kollegier efter svenskt mönster. Henrik Fick, hvilken vid denna tid var i tsarens tjänst, hade helt visst del i denna plan. Det första utförliga förslaget i detta ämne är möjligen af honom.

Fick begaf sig till och med till Sverige i december 1715 för att på ort och ställe studera den organisation som borde efterbildas. Men två år förflöto, utan att något gjordes vid saken. Peter befann sig på resor. I slutet af år 1712 erhöll han genom sin resident i Hamburg, Böt-ticher, Reflexionen über des Bussischen Beiches Staats-Qéko-nomie af baron Christian de Luberas, hvilkens son var anställd i rysk tjänst, och genast fick Luberas i sin tur i uppdrag att uppgöra ett definitivt förslag.

Sålunda har Peter i detta, lika litet som i något annat.536

afseende, ej haft en systematisk plan till utgångspunkt för den förebådade reformen, och utländingar voro upphofsman till de detaljplaner hvarur denna utgått. Man satte sig i gång utan att närmare veta hvart det bar, och först under vägen blef detta klarare. Problem uppstå på grund af förhållandenas makt, och främlingar få i uppdrag att lösa dem. De uppgöra då förslag, och Peter excellerar i att gripa dessa i flykten och få fram det väsentliga i dem. Sedan kommer turen till hans ryska medarbetare att taga i tu med saken och afpassa den efter de lokala förhållandena. Så kommer en ukaz, vanligen för tidigt. Vid tillämpningen framträda bristerna i dagen, och Peter visar alltid stort skarpsinne att upptäcka dessa och erkänner dem också helt oförbehållsamt. Man kommer ifrån saken genom att rifva upp alltsammans och börja på nytt igen.

Det är därför som i trots af alla ukazer kollegierna ännu år 1717 lågo i sin linda. Man nöjde sig detta år med att bestämma deras antal och uppgift i allmänhet och att utnämna presidenterna för dem. Därefter kom man under lång tid ej vidare, på grund af att Peter företog en längre resa. Om Golikov och Peter själf i sin journal omnämna kollegierna såsom redan vid denna tid fungerande myndigheter, så är det krigskansliet, amiralitetet och utrikesdepartementet de afse, hvilka redan i dagligt tal erhållit detta namn. Men Kamer-kollegia eller skattkammarkollegiet upprättades på fullt allvar först år 1722. De första tecknen till de andra kollegiernas organisation kan först spåras 1720 och 1721. Peter själf stod för öfrigt i viss mån utanför allt detta. Först år 1722 tog han del i grundläggandet af amiralitets-kollegiet, hvars reglemente han själf ville uppgöra. Det befanns då, både att han fullkomligt var okunnig om hvad som redan gjorts och att hans uppfattning i detta afseende var föga klar, till och med barnslig. Den 11 maj 1722 utfärdade han en ukaz, som påbjöd, att reglementen för alla kollegier skulle uppgöras i öfverensstämmelse med det för amiralitetet. Man skulle nöja sig medPETER I)EN STORE

537

att byta ut namnen, där detta kunde vara af nöden. Emellertid hade de öfriga kollegierna redan sina reglementen uppgjorda, och då ett af dem, "kollegiet för arfvegods" (Vo-tjinaja KoUegia), tog sig för att taga härskarens vilja efter bokstafven, ledde detta till de befängdaste förhållanden.

Resultaten af reformen framträdde endast i ringa grad under Peters lifstid. Det var ett af dem som var omedelbart gagneligt, nämligen återupprättandet af enheten i beskattningen, hvilken efter skapandet af guvermenten och genom upphäfvandet af förvaltningens centralisation hade upphört. Återställandet af jämnvikten i budgeten, som år 1704 kommit till korta, följde snart därpå. Och dock sattes detta gagneliga resultat på spel, genom att man i praktiken snart nog återgick till dén nationella traditionen, hvilken i detta afseende ställde sig afvog mot Västerlandets grundsatser. Sedan man principiellt generaliserat, började man åter specialisera inkomster och utgifter och hänvisade vissa inkomstkällor till att fylla vissa bestämda anslagskraf. Oredan sträckte sig för öfrigt till administrationen. Sedan kollegierna väl underordnats senaten, gjordes undantag för tre af dem, nämligen krigskollegiet, marinkollegiet och kollegiet för utrikes ärendena, hvilka erhöllo rättighet att direkt korrespondera med monarken, som på detta sätt ställde sig själf öfver den höga församlingen. Och decentralisationen åter-uppträdde med kaotisk laglöshet.

Detta var icke allt. Kollegierna fingo ett komplement i finansprovinserna efter mönster af de svenska fögderierna. Detta var godt och väl, men det fanns en olägenhet, nämligen att dessa provinser befunnos hafva samma uppgift som guvernementen, hvilka redan förut voro finansiella och administrativa distrikt och ännu funnos kvar. Kollegierna själfva hade i många afseenden samma uppgifter som senaten. Nu var maskineriet alltför inveckladt, och på samma gång rådde brist på folk, som kunde sätta det i gång. För att få ämbetsmän på alla de mångfaldiga byråerna nödgades man taga sin tillflykt till svenska fångar. Man.538

hade inredt sitt hem med alltför stor lyx. Mail hade byggt palats, hvilka, liksom hnsen i den nya hufvudstaden, hotade att stå obebodda. Det erbjöd till och med vissa svårigheter att anskaffa ett tillräckligt stort antal personer,

som anständigtvis kunde göras till senatorer. En bland de första som utnämndes, furst Michail Vladimirovitj Dolgorukij, kunde ej läsa. Allesamman hade de ingen erfarenhet om stats-göromål, ej ens den minsta idé om sina verkliga åligganden, ingen önskan att uppfylla dem, och de voro för det mesta oärliga. I kollegierna förslösade de tiden — det är en af Peters ukazer som säger det — med att prata och skymfa hvarandra "som månglerskor". I senaten blefvo en furst Volkonskij och en myntdirektör, Apuchtin, år 1715 öfver-bevisade om försnillningar och straffades med knuten och tungans genomborrande med ett glödgadt järn l). Och den ovärdiga ämbetsmannens bestraffning ledde vanligen ej till hans afsättning. Det hade varit alltför svårt att skaffa en efterträdare. Ar 1723 förlorade Skornjakov-Pissarev sitt ämbete som generalprokurator, sin titel och sina ägodelar, men, degraderad till simpel soldat, fick han i uppdrag att öfvervaka kanalarbetena vid Ladoga.

På detta sätt hade Peter lyckats skaffa sig en ämbetsmannakår, utrustad på europeiskt sätt, liksom han fått en armé. Han fick lättare soldater än ämbetsmän. Då han hämtade kollegialstyrelsen från Europa, lyckades han icke och sökte ej ens att på samma gång tillgodogöra sig den lifgifvande anden, principen om gemensamt arbete och ansvarets delning, "en alltför exotisk frukt för att kunna acklimatiseras i Ryssland", för att använda ett yttrande som nyligen fällts af en rysk författare. Han skapade endast en byråkrati.

*) Depesch af van Bie till Generalstaterna den 26 april 1715.

IL Polisen.

De moraliska förhållanden till hvilka Peter måste taga hänsyn bidrogo till en stor del till de fel som kunna spåras i hans verk. Liksom hans administration har äfven polisväsendet lidit däraf. Den förnämsta uppgift detta hade sig förelagd var att undertrycka röfvarväsendet, detta sociala onda, som hölls vid lif och tilltog på grund af sedernas förvildning, folkets lust för nomadlifvet samt sjutton- och adertonhundratalets politiska oroligheter. När Peter sökte bränna bort denna pästböld, råkade han i strid med alla samhällsklasser. Ar 1695 grepos en furst Uchtomskij och två bröder Sjeremetiev på bar gärning, under det de midt på ljusa dagen plundrade ett hus i Moskva och nedgjorde dess invånare. Peters företrädare hade bidragit till utvecklingen af det onda genom att stå vacklande mellan tvänne läkemetoder: den ytterligaste stränghet och den ytterligaste mildhet. Man hade försökt med att lofva förlåtelse och till och med gripit till böner. Nu var ej längre någon tvekan rådande, och man kan lätt tänka sig hvilken utväg härskaren tillgrep. Genom en ukaz påbjöds, att man skulle skära af näsan ända till benet på de röfvare som man ej fann sig föranlåten att hänga. Men en annan ukaz befallde att omedelbart och utan undantag hänga alla dem man fick i sitt våld. Verkan af detta påbud var olycksbringande. Enligt Possosjkovs, ja, till och med enligt Peters egen uppgift tilltogo återfallen i brott. Detta var en följd af tillvägagångssättet i det hela, hvilket var för strängt och fordrande. Röfvarena och de uppstudsiga kosackerna voro för det mesta icke annat än insurgenter. Det fanns. artder af illgärningsmän, på samma sätt som det annorstädes.

fanns klubbar af revolutionärer. I Petersburg voro polisreglementena talrika, minutiösa och öfverdrifna. I ett land, där sedan århundraden tillbaka tiggeriet utgjorde en regelbunden faktor i samfundslifvet, bestraffades allmosegifvande med böter, och knutstraffet eller straffarbete ådömdes dem som ej gjort annat än bedt om en skärf på gatan. Ar 1719 kunde man dagligen räkna till fem eller sex personer, hvilka pryglades af denna anledning. Detta är ett tillfyllestgörande bevis på att åtgärden ej ledt till åsyftadt resultat. Lika otillfredställande voro de åtgärder som vidtogos för att göra slut på eldsvådorna, denna andra nationalolycka. I Moskva förstörde år 1712 elden på en dag 9 kloster, 86 kyrkor, 35 fattighus, 32 offentliga byggnader, 4,000 enskilda hus och kräfde 136 offer.

Det var svårt för samhället att komma ur vildhetstillståndet, och den hjälp myndigheterna och polisen sökte ämna påskyndade ej en lycklig lösning af frågan.

ni.

Rättssk i p n i n ge n .

Med afseende på rättsskipningen hade Peter emot sig en inrotad uppfattning, som ända till helt nyligen i hvarje ryss' ögon gjort hvarje syssla, af hvad slag det vara må, icke till ett åliggande, utan till en inkomstkälla. Det gamla systemet med Kormlenje (ett medel att få föda) var ännu rådande och upphörde ej på länge. Ämbetet föder sin man och har ingen annan uppgift. "I Ryssland är rättvisan en handelsvara", skref den serbiske publicisten Kri-janitch, en af Lockes samtida. I andra ordalag upprepar Possosjkov samma påstående. Alla utländingar, såsom He-PETER I)EN STORE

541

berstein, Fletcher, Olearius och Maskiewicz, påpeka det onda. Peter kunde ej komma tillrätta därmed. Ännu år 1724 stiftade han lagar mot fala domare.

Storfurstarna af Moskva vunno sin öfvermakt mindre med svärdet än genom rikliga gåfvor, som utdelades till de tatariska ämbetsmännen. Det är i denna skola Ryssland gått, och det bär ännu spår däraf. Det onda ligger i blodet. Peter tog för öfrigt först sent itu med denna del af sin uppgift. Med undantag af en ukaz af 1714 mot mutor, till hvilken ukazen af 1724 endast är ett tillägg, och några åtgärder, som år 1716 vidtogos for att göra slut på de långvariga brottmålsprocesserna, afhöll han sig ända till år 1718 fullständigt från alla omfattande reformförsök. Först vid denna tid riktade han sin uppmärksamhet åt detta håll och, såsom alltid, ville han genast göra allt på en gång, på en gång ställa allt på europeisk fot. Sverige fick tjäna till mönster, och han lät i Stockholm afskrifva en mängd handlingar, som skulle tjäna honom till ledning. Han beröfvade Vojvodema deras domaremakt, och domstolar af första och andra instans uppstodo i provinserna samt ap-pellationsdomstolar i hufvudstaden och de öfriga mera betydande städerna.

Reformatorn gjorde härvidlag, liksom eljest, de största ansträngningar, samtidigt med att han hade en beundransvärd insikt om sin egen plikt. En klagande vände sig till honom. Han vägrade att lyssna till honom och att mottaga klagoskriften. Mannen sade: "Den är riktad mot er." — "Gif hit den!" Och tsaren lät af senaten, hvilken han förelade saken, döma sig till skadeersättning, hvilken han betalade utan att knota. Han hade lyckliga ingifvelser, såsom då han i en ukaz af 1716 förbjöd, att man underkastade hafvande kvinnor tortyr, — dock tyvärr med undantag af de fall då det gällde statens intressen; likaså då han år 1718 upphäfde det barbariska bestraffningssätt som kallas praviesje (se sid. 28). Resultatet i sin helhet var emellertid föga tillfredsställande. År 1723, efter Sja-.542

K. WALISZEWSKI

firovs process, uppställdes vid alla rikets domstolar den egendomliga ställning med tre skifvor af förgyldt trä med dubbelörnen öfverst, hvilken ännu i dag befinner sig där. Peter lät på denna inrista texten till trenne förordningar, som utfärdades vid denna tid, och dessa förordningar äro så att säga icke något annat än ett våldsamt strafftal mot tidens domstolsseder, mot domarna, som använde all flit på att betäcka sig med rättvisans mantel för att bättre kunna kränka samma rättvisa och förvränga lagarnas bud, hvilket ej sker i något annat land; mot dem som påstå sig ej känna eller förstå de lagtexter de hafva att tillämpa; och till sist mot dem som, i likhet med Sjafirov, icke frukta att öppet kränka de lagar hvilkas helgd de hafva att bevaka.

Det var framför allt två förhållanden som utgjorde ett hinder för en omedelbar förbättring. Det första och viktigaste hindret bestod i omöjligheten att förskaffa själfva lagens begrepp dess helgd under en styrelseform, som utgjorde en negation af detta begrepp. Att Peter frigjort det från den råa uppfattning som fördunklade dess rätta mening i det ryska folkets ögon, länder honom utan tvifvel till den största ära. Han var den första som lyckades klargöra, att det fanns en rättsprincip, som i vissa afseenden var oberoende af och stod öfver tsarens vilja. Och han föregick själf med godt exempel. Men olyckligtvis hade han knappast gjort denna landvinning från barbariet, förr än han förringade dess betydelse och välsignelsebringande verkan genom att utöfva och missbruka en makt, som ej visste af några band. Han böjde sig visserligen för lagen; men lagen var blott hans egen personliga vilja, uttalad i ukazer, och huru godtycklig var icke ofta denna vilja och huru ombytlig var den icke alltid! En stor skald, som försökt sig på historieskrifning för att än bättre kunna fira nationalhjälten, har trott sig

upptäcka en karakteristisk skillnad mellan hans institutioner och hans förordningar, de förstnämnda härledande sig från en vidtomfattande och

vis intelligens, de senare dikterade af en nyck, grymma och "liksom skrifna med knutpiskan"; de förstnämnda, skapade för evigheten eller åtminstone för långliga tider, de senare "beroende på en tillfällig ingifvelse af en otålig och despotisk junker".1) Om man granskar Peters institutioner, hvilka af honom själf upprättades, aflystes och åter upprättades, kan man ej anse, att denna anmärkning innehåller annat än en ganska begränsad grad af sanning. Det finnes intet evigt i hans lagstiftningsåtgärder. Utan tvifvel ville han alltid göra det bästa tänkbara. Man bör uppmärksamma, med hvilken omsorg han oföränderligen och med en viss mångordighet framlade skälen till sina beslut och huru han alltid sökte påvisa, i hvilka afseenden det nya skulle blifva bättre än det gamla. Spåren af denna undervisande metod återfinnas ännu i dag i det ryska lagspråket. Men det u bättreu var blott det som föreföll honom så i ett visst gifvet ögonblick. Man bör komma ihåg, att hela hans lagstiftning gjorde en grundväsentlig skillnad mellan lagen och den moraliska plikten. Lagen är för honom icke det som är rätt, utan det som bör eller icke bör göras, af skäl som ofta äro främmande för sedeläran. Den brottslige, den straffvärde är icke den som handlar orätt, utan den som handlar i strid med texten i en ukaz. Det sätt på hvilket straffen tillämpades ger en egendomlig inblick i denna uppfattning. I januari 1724 blef en fransk handtverkare dömd till galererna för mord, men han fick sitt straff förvandladt. Man skickade honom till flottans varf för att där utöfva sitt yrke och lära de inhemska arbetarna detsamma. Detta visar på en gång despotism och nyttighetsprincip, de båda poler mellan hvilka den tidens juridiska medvetande rörde sig. Det hände äfven, att det ådömda straffet ersattes af den skyldiges upptagande i den ortodoxa kyrkans sköte. Ett dop i stället för slag af knutpiskan!

Jag öfvergår nu till det andra hindret. Peter stiftade

') Pusftin: Skrifter del. IV sid. 327..

många lagar, men detta vidlyftiga och ständiga lagstiftningsarbete hindrade honom att skrifva en lagbok. Den första ryska lagkodex, Ivar Yassiljevitjs Sudjebnik (1542), stod ännu kvar på den ståndpunkten, att ordstrider inför rätta finge ersätta hvad som brast i bevisföring. Alexejs Ulosjenje (1650) är snarare en allmän lärobok i juridik. Då år 1695, under Ivans och Peters samregering, behofvet af en ny lagbok gjorde sig gällande, befallde en ukaz regeringsbyråerna (Prikazema) att vidtaga förberedande åtgärder till dettas fyllande. Dessa visade föga nit, tyckes det, ty år 1700 öfverflyttades detta uppdrag på bojarernas råd. Detta råd anhöll hos Prika-Berna om material till sitt arbete och nöjde sig därmed. Det upplöstes för öfrigt kort därefter, och under lång tid hade Peter andra tankar i hufvudet. Först år 1714 kom frågan om kodifikationen åter på dagordningen, och nu var det naturligtvis senaten som fick taga den om hand. Denna började på samma sätt som rådet; Frikazerna slutade så som de slutat år 1700: med att göra ingenting, och arbetet afstannade åter.

Att man ej kom till ett resultat på någotdera hållet var ursäktligt. Huru vore det väl möjligt att skrifva en slutgiltig lagbok å ena sidan, då man å den andra ständigt stiftade nya lagar? Peters nya uppslag gjorde, att uppgiften ständigt blef en annan. Allt förändrades, påbjöds och refs upp på nytt dag efter dag. Ar 1719 var reformatorn tvungen att tillgripa en af dessa radikala åtgärder, som han älskade. Hvarför tog man ej en redan färdig lag i stället för att kodificera skilda lagar? Redan året förut hade han haft i sinnet att utgifva en lagsamling, i hvilken de svenska och danska lagarna skulle införas vid sidan af ett urval af inhemska lagar. Han tänkte nu på att gå en ginare väg genom att helt enkelt antaga den svenska lagen, ur hvilken man skulle utmönstra de delar som ej voro tillämpliga i Ryssland, nöjande sig med att i stället tillsätta stycken ur Ulosjenje af år 1650. För att realisera detta förslag, tillsatte senaten år 1720 en

kommitté af sina egna medlemmar, till hvilken utländska jurister adjungerades. Men dess arbeten ledde år 1722 endast till ett högtidligt erkännande, att den svenska lagen var fullkomligt oduglig att tillfredsställa inhemska

behof. Och så böljade åter ukaz erna!

År 1724 tycktes Peter, oaktadt sin bekanta envishet, själf afstå från nya försök i detta afseende. I en ukaz af den 11 mars tillkännagaf han, att de lagar som hädanefter utfärdades skulle i brist på annan lagbok vidfogas Uloyenøe af 1650.

Man kan ej göra honom personligen ansvarig för detta misslyckande. Dels hade han ej, för att vinna fullständig framgång, rättsgrundsatser att bygga på, hvilka inträngt tillräckligt i medvetandet, låt vara endast hos eliten af folket, dels saknade han rättslärda i stånd att bistå honom i hans arbete. Den politiska och sociala byggnad han i hast uppfört erbjöd länge i detta afseende en obehaglig anblick, påminnande om en nödtorftligen upplappad gammal mur med sprickor, mossa och mögel skymtande fram under rappningen. Och sådan såg byggningen ungefär ut i sin helhet. Det är ej på tjugu år man kan rifva upp tio århundradens arbete, äfven om man griper till eld och järn.

Peter den Stare.

35 ^ÄTW irjT tcrsar.

* s mrm ».r-jrtfrjv i>!ra. —

' /•<" »rua. — O-*.-*

/ . » ^httä hn ^a—TL — thtis "ic —

"tr.^r»»* 1 — fopa^sMr hilil —]nm

f.tKfl»^ -ti ^»TirTg. — «r» |Milli I ifall I —

i.i • • »^o n»^ - uf • n tfi^fur IT ?

Krig&rjLrer.

]A t",r.^r. TinL^e- gUL^i-*.

'✓f, 'ie* er àlià arjnÅrJciiii^ar.

ej U..X p* er. o,era detta. Lvarü ^

/r,* K',::,'t/

t*i'étu.'r a?' 4>.**err*a ho* de mest vittnesgflla be-

'I',*/»*» re,

Man har r/i'/J <kal krjrmat »aga om Peters företrädare. /iM /J/. f,a/Je t.vA }f<jridra t»j*en man under vapen, men icke /'fi efi/|;t No|/Jaf., liera* armé, »om erbjöd en mycket pitto-HoMi'kf ftakfjfle &J) rriilitari.sk prägel. Vid sidan af en

medeltidsriddare, klädd i rustning från hufvud till fot, såg man en ryttare på en mager hästkrake utan annat vapen än en påk och med en säck rågmjöl öfver axeln som enda krigsproviant. Ingen regelbunden rekrytering förekom af detta hoprafsade manskap. Man nöjde sig med att uppbåda beväpnade män, hvilka tillhörde en enda samhällsklass, nämligen jordägarnas. Inga vapenöfningar höllos under fredstid. Krigsbefälet saknade all organisation. Ledningen af trupperna tillkom utan vidare aristokratiens chefer, bcjarerna och okolnitjierna. Intendenturväsende fattades fullständigt. Männen utrustade sig och lifnärde sig själfva, som de ville och kunde. Slutligen bestod denna krigshär nästan uteslutande af kavalleri och var följaktligen ur stånd att tillfredsställa det moderna krigets kraf.

Men detta sakernas tillstånd fortfor ej oförändradt ända till Peters tid. Redan i sextonde århundradet hade tsar Feodor Ivanovitj (1584 —1598) ägt några reguliera trupper, som voro öfvade och utrustade på europeiskt sätt. Fransmannen Margeret och livländaren von Rosen hade fört befälet öfver en kår på två tusen fem hundra man,

hvilken hufvudsakligen bestod af polacker och livländare jämte några skottar, danskar, svenskar, kejserlige, fransmän och greker. Peters omedelbara företrädare Alexej och Feodor Alexejevitj hade gått ännu längre. De hade påbörjat en allmän reform, som sträckte sig till krigsbefälet, rekryteringen och arméens organisation i en mera demokratisk och modern anda. En kommitté, som år 1681 tillsattes under furst Vassilij Q-alitsins ordförandeskap, sökte göra gällande den grundsatsen, att man vid valet af krigsbefäl borde taga hänsyn till dugligheten. Samtidigt trädde i stället för jordägarnas personliga krigstjänst i viss mån en rekrytering (datotjnije) hvilka stod i proportion till jordens storlek. Slutligen bildades ständiga, reguliera truppafdelningar, som bestodo af utländingar och till och med af inhemskt folk och som utgjordes af infanteriregementen.

Peter för sin del byggde blott föga metodiskt och.

åtminstone i början temligen nyckfullt på den redan lagda grunden. Den 30 januari 1683 anställdes hofstallmästare!! Sergej Buchvostov, som hade hand om lyxhästarna, först af alla vid "krigsmakten for nöjes skull", hvarmed den unga tsaren då roade sig. Han blef senare preobrasjenska regementets första soldat. Andra konmcher och därefter unga adelsmän, som voro missnöjda med Sofias styrelse, rekryterades så småningom. År 1684 fanns det redan tre hundra frivilliga, och böljan var gjord till ett fältläger i Preobrasjenskoje. Då Peter följande år vågade taga steget fullt ut och utgifva en rekxyteringsforordning, steg milissoldaternas antal till tusen, och ett nytt fältläger förlades till Siemjonov, efter hvilket det andra gardesregementet är uppkalladt. 1690 och 1691 ägde med dessa trupper de första manövrerna rum, hvilka kallats "kampanjen vid Siemjonov". Ar 1692 erhöllo "leksaksregementena" sin slutgiltiga organisation, hvarvid Peter antog graden som sergeant vid preobrasjenska gardet. Under kampanjen vid Kojuchov år 1694, då nya manövrer företogos, uppträdde dessa regementen som en regulier taktisk enhet och bibehöllo ej längre namnet "leksaksregementen". Man lekte ej längre soldat, utan beredde sig för allvarligare uppgifter. Ett kompani artillerister uppsattes, och det var detta som Peter tillhörde under namnet Peter Alexejev.

Detta var stommen till den nya arméen, som hädanefter med afseende på sin sammansättning, disciplin och militära skicklighet ej hade något gemensamt med den förra rot eller milisen, bildad af olika vapenslag. Endast Leforts nybildade regementen och regementet Butirskij, hvilket uppsatts år 1642 under Michail Feodorovitj, inför-lifvades i viss mån med den nya organisationen.

Denna organisation ådagalade sin relativa öfverlägsenhet vid Azov år 1695 (se sid. 77). Ända till år 1699 gjorde emellertid Peter intet för att vidare utveckla den. Han krossade endast streltserna, hvarigenom den gamla arméen försvann, men han satte intet annat i stället. För

att väcka till lif Peters skapande verksamhet fordrades kriget mot Sverige. Men då uppstod med ens en fruktansvärd mängd med idéer och nya uppslag, som tycktes sätta sig öfver rummet, tiden, de materiella förhållandena och sunda förnuftet. Peter afstod att börja med från att tillämpa det system för värfningen som var rådande inom de flesta europeiska arméer. Han använde en metod, som endast skiljer sig från nutidens allmänna värneplikt därutinnan, att den icke gällde enskilda individer, utan hela samhällsklasser. Men denna skillnad utgjorde också hufvud-felet hos hans system. Tvånget, som pålades vissa klasser, att uppställa ett proportionerligt antal rekryter ledde till den ödesdigra seden, att en person kunde sätta en karl i sitt ställe, fick köpa sig fri eller kunde kontraktsenligt sälja sig till krigstjänst. Peter tillfogade krigstjänst på lifstid, hvilket först och främst stred mot den antagna jämlikhetsprincipen, då ju icke alla kunde tjäna i en här, inom hvilken endast döden åstadkom luckor. Vidare bör observeras, att arméen därigenom afskiljdes från det öfriga folket och blef en sluten kast. Till slut blef den en armé af invalider. Ehuru denna anordning i vissa afseenden var före sin tid, var den dock behäftad med vissa brister. Den var i början endast en materiell skapelse. Västerlandets militäriska anda, som utgör krigshärens sanna styrka, saknades alldeles. Detta blef tydligt vid Narva. Af de trettiotvå tusen man reguliera trupper som Peter kunde uppställa voro preobrasjenska och siemjonovska regementena de enda som ägde någon sammanhållning, men enligt Possosjkov kunde de afskjuta sina gevär ända till tjugu gånger utan

att träffa.

Men det blef till sist klart för den unga tsaren, att den rätta krigarandan, vid hvilken han hittills ej fast något afseende, var af största moraliska betydelse, och nu slog han in på rätt väg. Utan att försumma andra omständigheter, som kräfvas för att åstadkomma en effektiv armé, började han nu med särskild ifver att utbilda sina soldaters själ..550

Däri ligger framför allt hans förtjänst, snarare än i anläggandet af kanongjuterierna vid Ochta och Tula, krutbruken i Petersburg och Ochta, samt stiftandet af ingeniör-högskolan i Moskva och det första försöket med beridet artilleri, hvilket tillskrifves honom. Vid slutet af sin regering hade han fyrtio infanteriregementen, trettiotre dragonregementen och 57,956 man fotfolk och 36,333 hästar i den reguliera arméen, jämte de irreguliera trupperna, kosacker, kalmucker o. s. v. Huru betydande detta antal i och för sig än är, är det dock" af underordnad betydelse, vid bedömandet af hvad Peter i det hela gjort. Det betydelsefullaste är den mäktiga anda han förstått inblåsa i sin här. Utbildad af honom, har den ryska soldaten, från att hafva varit ett nästan omedvetet djur, blifvit en tänkande varelse, som, hvad man än må säga härom, lyder andra motiv än fruktan för straff. Han har ett ideal för ögonen, ty modet, handlingskraften och den intelligenta djärfheten framkallas ej på befallning och genom käpprapp. I motsats mot de allt för lättvindiga omdömen härom som framkastats vill jag endast påpeka ett enda drag: vid den tidpunkt då man i västerlandet genom Spanska successionskriget ansåg sig hafva fått bekräftadt, att det var fördelaktigast, att de olika truppafdelningar^ helt mekaniskt manövrerade efter den högsta krigsledningens order, vinnlade Peter sig om att göra stridens gång mindre beroende af sammanhållningen mellan de taktiska enheterna, och hans instruktioner och reglementen lägga oföränderligen i dagen hans åstundan att framhålla betydelsen af de stridandes personliga initiativ.

Hans krigslagar voro visserligen mycket omsorgsfollt utarbetade och blefvo sammanförda i en lagbok, hvilket icke var fallet med hans öfriga påbud, men de gifva icke anledning till samma beröm som hans öfriga militära reformer. Ur disciplinär och straffrättslig synpunkt stå de fullständigt i strid med de principer som Peter ville genomföra vid krigshärens organisation och utbildning. Man har till Peters försvar velat anföra, att de blott voro en efterbildningPETER DEN 8T0RE

af samtidens krigslagar i andra land, speciellt de franska, med alla deras stränga straff och barbariska tvångsmedel, såsom bålet, galgen, sönderslitning mellan fyra hästar, näsans och öronens afskärande, samt att de till och med i vissa afseenden varit humanare än sina mönster. Detta försvar är ej öfvertygande. Mail har ej tagit hänsyn till den skillnad mellan den ryska arméen och de västerländska härarnas sammansättning som efter Peters militärreform stod kvar och genom den fick helgd och utvecklades. Den ryska soldaten var icke, åtminstone icke till principen, värf-vad i ordets tyska eller franska bemärkelse. Han tillhörde ej, såsom det så ofta var fallet annorstädes, folkets lägsta dragg, utan han var snarare, åtminstone principiellt, en representant för samhällets bästa beståndsdelar. Och faktiskt var han också i det stora hela representant för ett betydligt bättre samhällselement. Det var detta Peter icke kunde inse. Också blef resultatet det, att många togo till flykten, hvilket klart framgår af hans många ukazer, som voro riktade mot njetjikerna, de i härens rullar upptagna hvilka rymt, emedan de ej stodo ut med en tjänst, som förvandlats tül ett obarmhärtigt och förnedrande slafveri.

A andra sidan lyckades han, trots all sin energi och skicklighet, icke att råda bot for vissa brister, hvilka helt kort förut tyckas hafva satt de ryska vapnens framgång på spel, nämligen fel i administrationen och det högsta krigsbefälets underhaltighet. Denna omständighet torde kasta ett klart ljus öfver den ofta bestridda skillnaden mellan människans naturliga och så att säga instinktiva dygder och egenskaper samt dem som äro produkter af ett långt och mödosamt odlingsarbete. Peter har icke kunnat göra våld på den intellektuella och sedliga världens eviga lagar. Modet och hedern äro elementära företeelser, som till och med återfinnas hos vilden. Men annorlunda förhåller det sig med vetandet och hederligheten. Det gamla Moàkovien var icke en krigarstat. Storfurstarnas af Moskva segrar öfver tatarerna voro blott frukten af en listig och tål-.552

modig politik. Det moderna Ryssland har icke i en handvändning åter kunnat blifva krigiskt och hjältemodigt. Peter framlockade emellertid med lätthet de instinkter som befordrade denna förändring, en återgång till traditionerna från den aflägsna nordmannatiden. Han sökte förgäfves gå ännu längre. Men genom att gifva sitt land Poltava -arméen har han dock frambragt ett beundransvärdt redskap för materiell makt och moraliskt framåtskridande. Det är detta redskap som skapat Rysslands nuvarande storhet.

n.

Flottan.

Jag kan vara mera reserverad i mina loford, då det gäller storhetstidens nyskapade krigsflotta och handelsmarin. Den öfverdrift och brådska som kan spåras vid deras tillkomst är jag benägen att anse som resultatet af en atavism, som blifvit oförnuftig, om man tänker på de lokala förhållandena, och som öfvergått till en despotisk nyck. Precedens-fallen, ty sådana ha äfven funnits här, borde hafva varnat Peter för att låta fantasien skena bort med honom. Under Michail Feodorovitj ville holländska köpmän använda Volga för sina handelsförbindelser med Persien och anhöllo om tillåtelse att i Nisnij-Novgorod bygga ett visst antal fartyg- Senare blef Alexej Michailovitj skeppsredare i Djedi-nov vid Okas och Moskvas sammanflöde. Dessa försök ledde endast till olyckor: de holsteinska fartygen gingo i kvaf på Kaspiska hafvet, de andra togos och sattes i brand af Stenka Razin i Astrachan. Naturförhållandena i detta land utan kuster tyckas sålunda hafva rest sig upp emot det intrång man velat göra på dem.

Då Peter vågade sig ut på Hvita hafvets stormiga böljor ombord på en jakt, som i hast hoptimrats på Archan-gels improviserade båtvarf, utsatte han sig själf och andra för en större risk. Genom att tvinga de holländska båtbyggarna till arbete lyckades han redan år 1694 blifva ägare till en flotta på tre fartyg, hvilka hade ett dubbelt ändamål, nämligen att vara handels- och krigsfartyg. De byggdes efter en typ, som fruktan för sjöröfvarena nödvändiggjorde vid de första försöken på Volga och som länge lefde kvar i Ryssland. Men denna eskader var endast en leksak, och detta insåg den unga tsaren mycket val, ty år 1695 lämnade han plötsligt hamnen uppe i norden och ansåg allt det arbete han där förehaft endast som en förlustelse. Han återvände till Jauzas sötvatten, dör han först roat sig med segling. Ku var det frågan om att med en på släde ditförd holländsk galer till modell bygga en flottilj, som fördes, äfven den, landvägen till Voronesj och därpå utför Don, hvarefter den tog del i Azovs intagande.

Jag har redan talat om Peters ringa framgång härvidlag. Följande år räknades krigsflottan i sin tur bland de leksaker som ej längre föllo i smaken. Det var nu en handelsflotta som Peter ville äga, och enligt sitt vanliga sätt att se ^aker och vilja utföra dem ansåg han det möjligt att genast skaffa sig en sådan genom att utfärda dekret och vidtaga despotiska åtgärder. Vid ett riksrådssammanträde i Preobrasjenskoje den 4 november bestämde han, att alla andliga eller världsliga jordägare, som ägde hundra hus eller därutöfver, skulle slå sig tillsammans i grupper och bygga fartyg. Arkimandriterna, som ägde del i domäner, hvilka hörde under abbotsstiften, skulle vara med härom, och patriarken skulle lämna två fregatter med femtio kanoner. Antalet på de fartyg som skulle utrustas var nämligen äfven bestämdt. De skulle vara nittio, och staten skulle låta bygga åttio till. De borde hafva en noggrant reglementerad form och armering och vara färdiga inom.

två års förlopp. De som ej hunno med hvad som ålåg dem dömdes till döden. Och man lydde, och allt var i ordning vid utsatt tid, men den 20 april 1700 utkom en ny ukaz, hvari påbjöds, att de bolag som lydt härskarens vilja skulle upplösas, sedan de organiserats och skaffat sig en flotta, som ej kunde vara dem till någon nytta.

Resultatet af allt detta slöseri med tid, krafter och penningar var endast en demonstration till sjös, som dock, det måste erkännas, hade sitt värde. I augusti 1699 for ett ryskt fartyg öfver Svarta hafvet och visade sig på

Konstantinopels redd med tsarens båda sändebud ombord, hvilka hade att underhandla om ett definitivt fredsfördrag. De kommo visserligen i fredligt ändamål, men de framkallade dock lifliga protester från turkarnas sida. Dessa använde alla tänkbara medel, diplomatiska skäl, böner och hotelser, för att stänga vägen för dessa objudna gäster. Men Peter var envis. Och i grund och botten har den ryska marinen aldrig haft någon annan uppgift än att demonstrera. Den har alltid verkat genom moraliska påtryckningar. Hvad beträffar flottiljen på Don, som var instängd i Yoronesj på grund af farvattnets alltför ringa djup, var den till ingen nytta, då år 1711 fientligheterna mot Turkiet åter-upptogos. Efter förlusten af Azov var den alldeles obrukbar. Man afstod en del däraf till turkarna själfva och lät återstoden ruttna bort.

Af större betydelse föreföll skapandet af norra flottan i och för kriget mot Sverige. Dennas första vapenbragd var ståtlig. Två ryska matroser, Ivan Rabov och Dmitrij Borinov, hvilka tagits till fånga af svenskarna och af dessa tvungos att tjänstgöra som lotsar vid en påtänkt attack mot Archangel i juni 1701, förde de fientliga fartygen i skotthåll för fästningens kanoner, hvarpå de förliste eller togos. Ryssarne låtsade vara döda och lyckades rädda sig undan. Därpå följde några lyckliga drabbningar på Ladoga, hvilken ryssarne behöllo i sitt våld. Ar 1703, efter eröfringen af Neva, byggdes ett båtvarf i Olonets

o

vid Megregas och Olonkas sammanflöde. Aret därpå stiftades Amiralitetet i Petersburg, och vid intagandet af Dorpat och Narva hjälpte den nya Ostersjöflottan till vid transporter af trupper och förråd. Ar 1705 tillbakaslog den svenskarnas anfall mot ön Kotlin. 1706 bemäktigade den sig under Viborgs murar ett stort svenskt krigsfartyg, Esbjörn. 1710 var den med vid eröfringen af Viborg. Men Sverige fortfor icke desto mindre att vara herre i Finska viken och att blockera hela Östersjökusten. Den numeriska öfver-lägsenheten hos dess flotta var i och for sig tillräcklig för att försäkra det om denna fordel. Redan 1701 hade Peter visserligen vid mötet med August i Birze skrutit med att han ägde åttio fartyg på sextio till åttio kanoner, bland hvilka befann sig ett, hvartill han själf gjort upp ritningen och som hette Det gudomliga forutseendet. Han påstod, att detta fartyg hade i framstammen en bild af aposteln Petrus med en allegorisk bild öfver, hvartill han likaledes gjort ritningen och som föreställde en båt med en besätta ning af barn. Konstruktionsritningarna och teckningen voro visserligen af honom, men den eskader hvarmed han tolf år senare intog Helsingfors och Borgå räknade blott sju linieskepp och fyra fregatter, af hvilka tre skepp och två fregatter voro inköpta i utlandet.

Det var samma eskader, som, eskorterande en flottilj på två hundra galerer och andra småfartyg, uppträdde i den första någorlunda betydande sjöseger, hvaröfver den ryska flottan kan berömma sig. Detta var vid Jungfrusund, där den 25 juli 1714 den svenska amiralen Ehrenskiöld lämnade sin värja till Peter Michailov. Det var den som 1719 härjade Sveriges kuster; det var vidare den som 1721 gjorde det möjligt för amiral Lascy att företaga en landstigning på svenska kusten, hvilken kraftigt bidrog till freden i Nystad. Det som emellertid gjorde dessa operationer segerrika, af hvilka de flesta dock endast voro demonstrationer, var antalet och modet hos de trupper som funnos ombord på fartygen. Så till exempel hade Apraxin.

år 1719 med sig tjugusju tusen man infanteri. De strider i hvilka flottan deltog utkämpades ständigt i närheten af kusterna och voro icke verkliga sjödrabbningar. Landt-striderna voro de väsentliga och bestämde utgången.

Med ett ord, Peter ansträngde sig, lika ifrigt som onyttigt, att både i militäriskt och kommersiellt afseende förvandla ryssarna till ett folk af sjömän. Som dessa bebodde en väldig kontinent, omgifven af föga gästvänliga haf, kan man ursäkta dem, om de ej lånade sig åt hans idéer. Ur handelssynpunkt är ryssen ännu beroende af de utländska flottorna. Krigsflottan vid Don blef med sina fartyg, hvilka voro en efterbildning af holländska, engelska och venetianska galerer, endast ett dyrbart och misslyckadt försök. Nödvändigheten att ej göra fartygen djupgående tillät ej ens, att modellerna efterbildades i sina allmännaste drag. Tack vare mindre ogynnsamma lokala förhållanden och Peters ökade erfarenhet, lyckades man bättre på varfven uppe i norden, så att

engelsmännen till och med blefvo ganska ängsliga, ehuru det senare visade sig att de oroat sig i förtid. Öfverdriften och brådskan, Peters sedvanliga fel, gjorde framgången af hans ansträngningar tvifvelaktig. Det trä han använde var för färskt, tacklingen af dåligt material och matroserna illa öfvade. Läckor, förlusten af master och de i hast rekryterade, af sjukdomar decimerade, besättningarnas oskicklighet och otillräckliga antal hörde till ordningen för dagen i de ryska eskadrarnas historia. Man uppskattar till ett antal af omkring tusen de fartyg af alla slag: linieskepp, fregatter och galerer, som byggdes under Peters regering. Då man 1734, nio år efter Peters död, ville använda dem vid en påtänkt blockad af Stettin, ägde man knappast femton sjödugliga skepp och icke en enda officer, som kunde föra befälet öfver dem.

Peter hade gått för hastigt till väga, men framför allt hade han velat gå för långt. Att vilja gifva Ryssland en flotta var nog riktigt, men att vilja göra det till ett Holland var föga förnuftigt. Q-enom att på tjugufem olika

ställen i sitt rike, ofta midt inne på fastlandet, anlägga båtvarf, hvilka öfvergåfvos det ena efter det andra, och genom att ersätta konstruktionsbyråen i Vladimir med Amiralitet i Moskva, hvilka båda orter lågo mer än sex hundra kilometer från hafvet, har han gifvit sitt verk en artificiell prägel, som det ännu bibehåller. Det förefaller nästan som om han endast för sitt nöjes skutt anlagt dessa anstalter, hvilka senare flyttades till Petersburg tillsammans med krigs- och marinkansliet 1712 och 1719 definitivt sammanslog08 med Amiralitetskollegiet. De hafva helt säkert tjänat till att gifva värderika argument åt dem som med eller utan skäl kritiserat Peters verk.

ÅTTONDE KAPITLET.

Oppositionen. — Tsarevitj Alexej.

I. Motstånd. — Komplotter och attentat — II. Tsarevitjs uppfostran. — Den första konflikten med den faderliga myndigheten. — Alexej vill ej blifva soldat. — Forvisning till Moskva. — Prästerskapet och aristokratien. — Tanken p& en regementsförändring. — Alexej skall tjänstgöra. — Tsarevitj deltar ej i slaget vid Poltava. — Peter skickar honom till utlandet. — Giftermålet. — Prinsessan Charlotta. — Äktenskapet blir snart nog olyckligt. — Alexej som partichef. — Charlottas död. — Katarina får en son. — Frågan om tronföljden. — Prins ello1 munk. — III. En legend. — Charlotta lefver. — Hennes Äfventyr. — IV. Sista uppfordran — Peter kallar sin son till sig. — Alexejs flykt. — Tsarens spårhundar. — I Wien. — I Ehrenberg. — I Neapel — Älskarinnans förråden. — Alexej utlämnas. — Återkomsten. — V. Afsägelsen. — Rannsakningen i Moskva. — Alexej förråder sina vänner. — Afrättningarna. — Faderns förlåtelse. — Framtidsplaner. — Giftermålet med Euphrosyne. — VI. Petersburg. — Älskarinnans ankomst. — Förhöret med henne. — Nya undersökningar. — Alexej arresteras. — Tortyren. — Bekännelsen. — Dornen- — VII. Döden. — Olika versioner. — Europas mening. — Eftervärldens dom. — Voltaire. — Inför historiens domstol.

I.

Den stora reformatorns verk och de svårigheter, hvarmed han haft att kämpa, hafva blifvit orättvist bedömda till och med af hans jämbördiga. "Han verkade på sin nation på samma sätt som sked vatten på järnu, sade Fredrik den Store, törhända icke utan en viss afundsjuka.

Jämförelsen är icke rättvis. Vid det våldsamma ingripande som snarare med hammarslag och yxhugg än med ett långsamt verkande frätmedel gjordes i den ryska nationens sedvänjor och känslor, spelade denna icke uteslutande en passiv roll. Vid sina våldsammaste utbrott af vrede och hämdlystnad hade Peter ofta endast att möta våld med våld. Detta bestyrkes af rättegångsprotokollen i Preobra-sjenkij Prikaz. "Hvad är väl detta för en tsar?" utropade en fånge, Vanka Borljut, som år 1698 underkastades tortyr. "Det är en turk! Han äter kött på onsdagar och fredagar "och låter servera sig grodor! Han har jagat bort sin hustru "och lefver tillsammans med en främmande kvinna!" — "Hvad är väl detta för en tsar!" I detta utrop af förvåning och harm kan man spåra kränkta samvetens känslor af uppror. Följande resonnemang följer så: "Det är ej "möjligt, att denna man, för hvilken intet af det som

under "århundraden utgjort det heliga Rysslands tro och lif tyckes "vara heligt, är född af en rysk man och en rysk kvinna. "Han måste hafva tysk börd: han är Leforts och en tyskas "son, hvilken utbytts i vaggan mot Alexejs och Natalias "barn. Den riktiga Peter Alexejevitj stannade kvar i utlandet år 1697. Njemtsiema hafva behållit honom och "satt en bedragare på hans plats. Eller ock är det törhända Antikrist." Ar 1701 dömdes en skriftställare vid namn Talitskij till döden, emedan han lånat sin penna till att gifva uttryck åt sistnämnda förmodan, och senare författade Stefan Javorskij ett arbete, i hvilken han med citat ur Uppenbarelseboken sökte bevisa orimligheten i detta påstående. En främling, som for genom en by på vägen till Petersburg, såg år 1718 en folkskock på tre eller fyra hundra människor. En pop, som han tillfrågade hvad som var på färde, svarade: "Våra fader och bröder äro utan "skägg, våra altaren utan tjänare; våra heligaste lagar "trampas under fötterna, och vi sucka under främlingarnas tyranni." Det var tydligen början till ett upplopp.

Det exempel som statuerats på streltserna afskräckte.

från alla försök till organiseradt uppror, men enskilda yttringar af missnöje och. till och med af motstånd förekommo ännu ofta. De togo sig stundom uttryck under en naiv form, såsom när en fattig adelsman medförde till kyrkan och nedlade i tsarens närvaro för helgonens fötter en protest-skrifvelse, som var ställd till Ghid. Men oftast höjde den fanatiska anhängaren af Domostroj handen till försvar, då han sårats i sina heligaste känslor och sökte möta slag med slag. Attentat mot tsaren förekommo årligen. År 1718 omtalar La Yie ett sådant, hvilket var det tjugonionde efter Peters tillträde till regeringen. "Det lider intet tvifvel", skrifver Campredon år 1721, "att om tsaren skulle råka "att dö, denna stat skulle återtaga sitt gamla styrelsesätt, "efter hvilket aUa dess undersåtar i hemlighet tråna."

Oppositionen var säkerligen icke så allmänt utbredd, och därpå fick man snart bevis. Allt mera tveksam och svag, i samma mån som det nya systemet visade sig beståndande och kraftigt, blef den till sist vanmäktig att lägga allvarliga hinder i vägen for utvecklingen. Men den nedlade aldrig någonsin vapen. De element hvaraf den var sammansatt, de driffjädrar som satte den i gång, det handlingssätt som var egendomligt för den, dess anda och kynne träda fullständigt i dagen under den dystra tragedi hvari Peters äldsta son var den beklagansvärde hjälten. Och som jag nödgas begränsa mig, vill jag hufvudsakligen rikta min uppmärksamhet på denna punkt, hvilken utgör föremålet för detta kapitel.

Jag finner min uppgift på en gång underlättad och invecklad af de mångfaldiga föregångare som före mig sökt lösa samma uppgift. I en hel litteratur af historiska arbeten, romaner, dramer och skaldestycken har man i alla land och på alla språk sökt framkalla den olyckliga tsare-vitjs tragiska bild. I Frankrike har t. ex. en framstående författare gjort en glänsande framställning af hvad de ryska författarna skildrat i ganska torra arbeten 1). Jag skulle P*;l) Vicomte Melchior de Voguë: Le fila de Pierre te Qrcmd, Paris 1884.

vilja undvika att komma med upprepningar af hvad som redan sagts, men det har förefallit mig som om handlingarnas och personligheternas rätta fysionomi hitti]ls icke vid i öfrigt förträffliga framställningar, för hvilka de varit föremål, framträdt med all önskvärd klarhet och största möjliga hänsyn till sanningens kraf. Jag gör ej anspråk på att kunna lyckas så, som jag skulle önska det; min ursäkt torde vara, att jag dock sökt göra mitt bästa.

n.

Alexej föddes den 19 februari 1690. På alla de porträtt vi hafva af honom förefaller han just så, som hans historia och tragiska process komma oss att tänka oss honom. Han är hvarken vacker eller ful; han har en utstående panna, samt runda och irrande ögon och ser klen och envis ut. Hvarken i fysiskt eller andligt afseende brås han på sin far. Han var emellertid å andra sidan icke den af naturen vanlottade varelse hvartill man velat göra honom. Han hade en föga kraftig helsa, hvilken tidigt undergräfdes af utsväfningar af alla slag; men han saknade alla kroppslyten. Han intelligens var af naturen vaken. Han hade smak för läsning, liksom alla slaver, lätthet för

främmande språk och en viss vetgirighet eller åtminstone vissa kunskaper. Han var, liksom sin farbroder Feodor, särskildt intresserad af teologiska studier. Häri kan man spåra det gamla Moskvas anda, men äfven andan i Methodus instruc-tionis, som författades för den unge prinsens räkning af hans lärare, baron Huissen, hvilken tyckes hafva varit en mycket gudfruktig man. I protokollen från den rättegång Peter anställde mot sin son, förekomma utdrag ur Baro-nius, som lades den anklagade till last. Man kan af dessa utdrag spåra andra drag än dem hans stränga far sett, Peter den Store. 36.562

drag, som tala om en ädel och öm själ. Det slog an på Alexej, att Theodosius och Valentinianus plägade frigifna fångar vid påskfesten, att de förbjödo alla afrättningar under fastan eller att man beröfvade de fattiga deras vedbrand och bäddar. Men det slog också an på honom, att en af dessa härskare iakttog fastan med en viss stränghet och att den andre mördades, då han sökte göra intrång på kyrkans rättigheter. Man kan hos denna ättling af half-asiatiska despoter se vissa tendenser, som man nu for tiden skulle anse liberala, men äfven andra, som äro kännetecknande för den rena fanatikern. Men han var icke obildad och inskränkt. Stundom visade han till och med prof på kvickhet. Då han- under en rättegång tillfrågades, huru han vågat förutspå, att man skulle förlora Petersburg, svarade han: "man har ju förlorat Azov." Om han var våldsam, rå och brutal, berodde det på att han tidigt lärde sig att dricka till öfvermått, så att han ofta var berusad. Och äfven om han stundom drog sin andra lärare, Vjaziemskij, i håret, ja, till och med ryckte sin biktfader, proto-popen Ignatiev i skägget, så förefalla dessa utbrott oskyldiga, jämförda med de föredömen han hade för ögonen, särskildt från sin faders sida. Våldsam, rå och brutal var hela den omgifning hvari han lefde.

Man kan ej ens hos honom spåra en absolut motvilja mot den reformatoriska rörelsen. Han visade sig intresserad, då sonen till en af hans tjänare vistades i utlandet, och yrkade på att ynglingen skulle lära sig latin, tyska, till och med franska. Hvad som förskräckte honom och gjorde honom afvogt stämd mot den revolution hvarigenom Peter ville påskynda utvecklingen var den alltför stora våldsamheten och de alltför hastiga förändringarna, och han var ej den enda som på denna grund gjorde motstånd. Den motvilja som bragte honom i harnesk mot hans fader delades af mer än halfva Ryssland.

Anda till nio års ålder stannade han hos sin moder. Denna hade ej anledning att vara nöjd med reformens

O

första resultat, och detta visste nog barnet. Ar 1699 blef den stackars Eudoxia innesluten i Suzdals kloster. Detta var nog i högsta grad smärtsamt för sonen och en anledning till brådmogen bitterhet mot fadern. Manliga lärare fingo träda i moderns ställe. Fadern, som ständigt var frånvarande och ständigt var upptagen af omsorger för kriget, tänkte först sent på att blanda sig i sin arftagares uppfostran. Då uppstod en första konflikt. Först af allt ansåg Peter, att han borde göra tronarfvingen till soldat. Alexej hade ej håg för krigaryrket, och förgäfves talade Peter i stolta ordalag om de plikter som tillhöra en blifvande monark. Alexej insåg nog, att plikten kallade honom till första ledet, när hans folk stred. Men hvarför stred det? Det hade ju varit så enkelt att stanna hemma och lämna svenskarna i fred i sitt land. Lärjungen saknade läraktighet, läraren tålamod. Efter några fruktlösa försök från den ena att ingifva den andra smak för krigaryrket, föremålet för deras tvister, öfverlämnades Alexej åt sig själf i Moskva såsom ett gagnlöst ting. Hans hus blef då helt naturligt samlingsplatsen för alla missnöjda, hvilka voro ganska talrika i grannskapet af Kreml, för alla dem som det nya systemet var till besvär och förargelse på grund af de ständiga omstörtningar, den feberaktiga verksamhet och de fruktansvärda kraftansträngningar det medförde. Den unga mannen och den gamla staden passade för hvarandra. Han tyckte om Moskva, och Moskva återgäldade hans kärlek. Han älskade det för dess mest älskvärda och tilltalande sidor, för dess otaliga helgedomar, dess med guld och ädla stenar smyckade katedraler och kapell, som voro ett hemvist för mystiska legender och som doftade af hemlighetsfull och naiv poesi. "Tror ni", tillfrågades han en gång, "att er fästmö går in på en religionsförändring?" hvarpå han svarade: "Jag skall icke göra något för att "tvinga henne;

jag skall endast föra henne till våra kyrkor "i Moskva; och då är jag säker på att hon skall vilja bedja, "i dem med mig.".564

Och så bär revolutionen en skändande hand på dessa heliga rum med all deras majestätiska skönhet! Den beröfvar hufvudstaden dess patriark, den plundrar klostren! Alexej talar härom med sin biktfader. I sitt sofrum i Preobrasjenskoje har han fore sin första nattvardsgång svurit denna präst evig lydnad. Han har lofvat att alltid anse honom som sin "skyddsängel, som domaren öfver alla sina handlingar, som Kristi språkrör". Och nu gifva gudsmannens inspirerade ord som ett eko svar på hans innersta känslor, göra dem ännu mer öfverspända och förbittrade. De tolka för honom prästerskapets harm, folkets förtviflan — och de förhoppningar som sargade hjärtaji hysa att få se en välsignelserik regering återställa allt på den gamla foten. De kalla äfven till lif minnet af hans moder, detta första, beklagansvärda offer för alla de misstag och öfver-drifter hvilka kommit alla att lida.

En regementsförändring! Kyrkan själf kunde ej längre inse någon annan möjlighet till räddning. Ynglingen, som först blott kände sig öfverraskad, vande sig så småningom vid denna tanke. Efter den våldsamma prästens tal kommo den moskovitiska aristokratiens, och han gjorde sig alltmer förtrogen med den. Äfven adelsmännen voro så harmsna och otåliga! Särskildt kände de sig smärtsamt berörda af att Peter numera nästan uteslutande omgaf sig med ut-ländingar. Och Mensjikov tycktes till och med hafva inkräktat tsarevitjs egen plats. En regementsförändring! Han skulle alltså arbeta på sin egen faders fall! Visserligen, men han hade också en moder att befria och skaffa upprättelse för den orättvisaste förnedring. För öfrigt såg Alexej sin fader allt mera sällan, och alltid uppträdde denne som en sträng och vredgad härskare. Ständigt samma frågor: huru han användt sin tid, hvad han lärt? Aldrig ett vänligt ord. Alltid förebråelser, hotelser, stundom hugg och slag. Och de voro vid vissa tillfällen alldeles oberättigade, såsom då han år 1707 aflagt ett besök hos den stackars fången i Suzdals kloster.

År 1708 greps Peter plötsligen åter af lust att gifva sin arftagare något att göra, att låta honom "tjänstgöra", som han sade. Han skickade honom till Smolensk som kommissarie for provianteringen, därefter till Moskva med uppdrag att befästa staden mot svenskarnes väntade anfall. Försöket utföll illa. Fadern vredgades; sonen skref bref till de inflytelserikaste personerna i Peters omgifning för att anhålla om deras välvilliga mellankomst, bland annat till den nya favoriten, hvilken senare blef hans styfmoder, men som han ännu helt kort kallade Katarina Alexejevna. Då tsarevitj följande år förde befälet öfver en förstärknings-trupp, som tsaren tillkallat, ådrog han sig en förkylning och kunde ej deltaga i slaget vid Poltava. Han var alldeles för klen för krigstjänsten. För att göra honom till en presentabel tronarfvinge, måste man försöka med något annat. Peter beslöt då att skicka sin son ut till Tyskland för att fullborda sina studier. Han skulle kanhända där fatta smak föi* en civilisation, som ännu var honom alltför främmande. Vidare borde han där välja sig en maka, hvilken genom sitt inflytande kunde gifva hans uppfattning en ny prägel.

Alexej var förtjust öfver detta beslut, först och främst emedan afståndet mellan hans fader och honom skulle ökas. Han begaf sig till Dresden, där han visade eller åtminstone låtsade visa intresse för geometriska studier och studier i befastningskonst. Under tiden underlät han ingalunda att stå i liflig brefväxling med Ignatiev, hvilken skickade till honom en biktfader, förklädd till lakej, som skulle tjänstgöra i hans ställe, samt med sina andra vänner i Moskva, hvilka gåfvo honom del af sina sedvanliga klagovisor och förhoppningar. Han roade sig äfven och var lika upptagen med sin själs räddning som med att skaffa sig en ersättning för de kärleksförbindelser han måst lämna i Moskva. Den strängaste gudaktighet kunde enligt den bysantinska uppfattningen mycket väl trifvas vid sidan af en viss sedeslöshet. Men Peter hade omgifvit sin son med

ett helt regemente hemliga agenter, hvilka hade i uppdrag, visserligen ej att bevaka hans dygd, men att gifta bort

honom så fort som möjligt. Helt plötsligt gaf den unga fursten vika för deras bearbetningar och fäste sina blickar på prinsessan Charlotta af Braunschweig-Wolfen-büttel, hvilkens syster var gift med den blifvande kejsar Karl VI. Det var ett mycket godt parti. Giftermålet firades den 14 oktober 1711 i Torgau hos drottningen af Polen, kurfurstinna af Sachsen, hos hvilken Charlotta uppfostrats.

Härvid hade Peter haft en lycklig ingifvelse, som tyvärr dock sattes på spel genom hans summariska tillvägagångssätt, såsom alltför ofta var fallet. Charlotta, som var föga vacker, koppärrig samt lång och mager, var i trots af sina yttre brister en älskvärd kvinna. Hon var ingalunda den maka Peter hade drömt sig åt sin son. En stackars svag, älsklig varelse, med hvilken man hyser medömkan såsom med en fågel, som fångats i snara, blef hon invecklad i det dystra drama som förbereddes och var ur stånd att försvara sig eller ens att förstå hvad som hände henne. Hon kunde endast lida och dö.

Äktenskapet föreföll i början lyckligt, och Alexej tycktes finna behag i sin gemål. Han upptog mycket illa illasinnade yttranden, som Mensjikov fällt om henne, hvarför hon var honom tacksam och visade honom det. Mild och drömmande, åtrådde hon endast hans kärlek. Då tsare-vitj skulle deltaga i en expedition mot Rügen, greps hon af ångest. Hon skulle blifva "outsägligt olycklig", skref hon, om hon törlorade sin kära make. Tanken att följa honom till Petersburg förskräckte henne först, men hon förklarade sig strax därefter "beredd att gå till världens ända för att få förblifva vid hans sida". Det var åter Peter som började att förstöra alltsammans genom att envisas att under de följande åren göra om intet sitt eget verk. Han hade åter kommit på den tanken att låta tronföljaren "tjänstgöra". Från 1711 till 1713 var Alexej

nästan ständigt på resor: till Thorn, där han åter hade att ombestyra provianteringen, till Pommern, dit han begaf sig som kurir med hemliga order till Mensjikov, samt till Ladoga, där han var upptagen med skeppsbyggeri. Samtidigt måste de på detta sätt åtskilda äkta makarna lida af en plågsam penningbrist, ofta lämnade utan tillgångar som de voro. I april 1712 måste furstinnan hos Mensjikov, som skymfat henne, anhålla om ett penninglån på fem tusen rubel. Då hon 1713 var nära att dö af hunger, tog hon sin tillflykt till sina föräldrar.

Den äktenskapliga lyckan kunde ej äga bestånd under dessa pröfningar. Charlottas bref hem till de sina visa oss snart en förtviflad och nära nog omtöcknad själ. I november 1712 var hon alldeles förkrossad. Hennes ställning var "förfärlig"; hon såg sig gift med en man, "som aldrig älskat henne". Kom så en solstråle, och allt föreföll förändradt; tsarevitj "älskar henne lidelsefullt", och hon "älskar honom med raseri". Men detta var blott en tillfällig ljusning. Ett följande bref visar oss henne "olyckligare, än man kan tänka sig"; hon har hittills kastat en slöja öfver sin mans karakter, men "masken har nu fallit".

Det är möjligt, att fruktan att anförtro åt posten sina meddelanden, bidragit till dessa motsägande utgjutelser. Säkert är dock, att intet varaktigt närmande, ingen verklig förtrolighet har kunnat uppstå mellan dessa båda unga människor, hvilka voro så föga skapade för hvarandra. Vid sidan af de yttre omständigheter som gjorde skilsmässan dem emellan nästan beständig funnos mycket allvarligare moraliska hinder för deras förening. Charlotta förblef lutheran. Moskvas kyrkor voro ej vältaliga nog att kunna omvända henne. Hon hade medfört ett litet tyskt hof, som utgjorde hennes vanliga umgänge. Alexej å sin sida förblef en ortodox fanatiker och tycktes allt mer och mer fördjupa sig i den trångbröstade moskovitiska partikular-ismen. Trots alla fordringar och våldsamheter, lyckades Peter endast göra honom ännu mer fullständigt och inbitet.276

afvog mot den nya tidens anda. Striden mellan fader och son var nn i full gång, och bådas naturliga tendenser framträdde därunder med skärpa: å ena sidan energiska initiativ och å den andra en envis passivitet; å den ena en despotisk föresats att tvinga igenom sin vilja på revolutionär väg, å den andra en dof opposition. För att undandraga sig en examen, vid hvilken hans färdighet som tecknare skulle pröfvas, afsköt Alexis år 1713 ett pistolskott mot högra handen

Han stärktes så mycket mer i sin opposition, som ett allmänt missnöje böljade framträda omkring honom. Utan

att tänka därpå eller ens fasta sig därvid, hade han blifvit en partichef. Inom prästerskapet hyste själfve Stefan Javorskij sympatier för hans person, hvilka han uttalade i sin ryktbara predikan af den 12 mars 1712, och representanterna för de gamla aristokratsläkterna Dolgorukij och Galitsin kastade längtande blickar på honom. Emellertid aflägsnade honom allt det som närmade honom till dem, icke blott från hans far, utan äfven från hans gemål. Hon, kättaren, utländskan hade ingen plats i de framtidsdrömmar hans vänner hade om hans och sin egen framtid. Äfven hon var en representant för det afskydda regeringssättet.

Då Alexej år 1714 erhållit tillåtelse att genomgå en kur i Carlsbad, lämnade han sin maka utan saknad, och hon såg utan sorg, att han reste. Hon hade nu själf att lida af hans medfödda brutalitet, så mycket mer som hennes omgifnings efterlåtenhet dref honom till de råa utsväfningar som tillhöra den nationella traditionen. Han lefde osedligt och drack omåttligt. "Han är nästan alltid berusad", skref prinsessan. Hon hade till och med anledning att vara rädd, att han genom oförsiktiga yttranden under rusets inflytande skulle utsätta sig för faror. Vinet kom honom att omtala sina innersta planer: "Då det som skulle hända inträffade, skulle hans faders och styfmoders vänner blifva spetsade. Flottan skulle brännas, och Petersburg sjunka ned i träsket ..."

Vid sin återkomst från Carlsbad fann ban det till-ständigt att, samtidigt med att Charlotta skänkte honom en dotter, tillfoga henne en den grymmaste förolämpning: den beryktade Euphrosyne, som skulle spela en så olycksdiger roll i hans historia, uppträdde vid hans sida som hans erkända älskarinna. Då hans hustru följande år åter skulle föda ett barn, skötte han henne temligen ömt under denna tid. Hon dog i barnsäng den 22 oktober 1715, förkrossad af smärta, men med en beundransvärd resignation under sina sista ögonblick. Han svimmade tre gånger vid hennes säng. Var det af sorg eller samvetskval? Möjligen var orsaken blott den, att han insåg, att denna händelse gjorde hans ställning ännu vanskligare. Han erkände senare, att han vid detta tillfälle hade en känsla af att en ny anledning till fara framträdt. Den döda hade efterlämnat en son. Riket hade nu en andra arftagare, och följderna af denna händelse, som den upproriska sonen nog dunkelt insåg, läto ej heller vänta på sig.

Sex dagar senare styrktes han i sin oro genom ett bref från hans fader, hvilket var svekfullt antidateradt, liksom om det varit skrifvet den 11 oktober. Alla elementen i det drama hvari han sedan blef hjälten och offret äro nu samlade, och förhänget går upp.

Detta bref innehöll en uppfordran, "en sista uppfordran", säger tsaren, som särskildt betonar att han ej plägar hota förgäfves. "Du vill ingenting göra och ingen-"ting lära dig. Då du en gång kommer till makten, blir "du tvungen att låta mata dig som en liten fågel. . . Jag "sparar ej mitt eget eller någon af mina undersåtars lif. "Jag tänker ej göra något undantag med dig. Du skall "bättra dig och göra dig nyttig för staten; i annat fall "gör jag dig arflös." Det ödesdigra ordet var uttaladt, och dagen efter den då han mottog brefvet inträffade en annan händelse, som gaf ökad betydelse åt hotelserna i Peters bref: Katarina hade, äfven hon, födt en son.

Hvilken känsla behärskade väl Peter i detta ögonblick?.

Ur den historiska ansvarighetens synpunkt är det detta problem som är det enda viktiga i denna bedröfliga historia. Peters lofprisare hafva sökt framhålla statsintresset som det bestämmande. Peter var angelägen och måste vara angelägen om att befästa sitt verk för framtiden och skydda det mot anloppen från en oduglig och ovärdig arftagare. Af skäl, som jag redan anfört, (sid. 189) och af andra, som skola framträda under loppet af min framställning, kan jag ej dela denna uppfattning. Peter visade alltför mycken kraft och konsekvens vid utöfvande af sin fadersmyndighet och senare alltför mycken likgiltighet och inkonsekvens vid ordnandet af trontöljden, för att man skall anse, att dessa båda omständigheter stått i något innerligare samband. Jag tror, att han i det första afseendet framför allt handlat som despot. Han ville blifva åtlydd. Hans andra giftermål har kanske äfven utöfvat inflytande på hans handlingssätt. Oafsedt om Katarina sökt att direkt inverka på honom, så borde det barn som fodts af denna af honom älskade maka vara honom kärare än den förskjutnas son. I Alexej hade han en lefvande

förebråelse för ögonen, och man vet, huru han plägade behandla de saker och personer som besvärade honom. Jag skall än en gång återkomma till detta ämne.

På inrådan af sina förtrognaste, Vjaziemskij, Kikin och Ignatiev, gjorde Alexej en djärf kontrastöt mot det anfall som riktats mot honom. Han erkände sig oiörmögen att bära kronans tunga börda och lörsvagad till kropp och själ och, då han hade en broder, som kunde träda i hans ställe, afsade han sig frivilligt sina rättigheter. Han anhöll blott om en tillflyktsort på landet och om medel att där kunna lefva i fred och ro. Peter väntade sig ej att sålunda blifva tagen på orden, och denna raska afsägelse föreföll honom misstänkt. Han tog tid på sig och tänkte på saken ända till den 19 januari 1716. Därpå förnyade han attacken. Han hade förut uppställt Ludvig XIV och till och med den grekiska historiens hjältar som föredömen förPETER I)EN STORE 571

att påvisa för sin son nödvändigheten af ett manligare uppträdande. Nu citerar han konung David, som hade förkunnat, att hvarje människa är skapad af lögnen. En tsarevitjs vistelse på landet är på en gång opassande och farlig. Man kan nämligen komma tillbaka därifrån. En tronarfvinge, som ej regerar, men förblifver prins, är hvarken fågel eller fisk. Han måste välja mellan tronen och en säkrare tillflyktsort: antingen visa sig i stånd att regera eller blifva munk. Endast dessa båda alternativ stodo honom till buds. Nu var det hans sak att bestämma sig; i annat fall skulle han behandlas "som en missdådare".

Klostret, "det djupa fängelsehvalfvet, där man blir bortglömd och dödas utan uppseende", för att tala med en historieskrifvare, som också var skald! Alexej ryste af fasa vid tanken härpå. Han rådfrågade åter sina vänner — "Ah skräp!" svarade Kikin, "man kommer äfven tillbaka därifrån. Klobuken (munkhättan) är icke fastspikad vid hufvudet." Sonen gaf fadern ett svar på tre rader: han ville blifva munk. Men samtidigt med att han meddelade detta, framhöll han den verkliga anledningen till sitt beslut i tvenne bref, som han lät Euphrosyne lämna till två af de inflytelserikaste medlemmarna af det reaktionära partiet, Kikin och Ignatiev, och hvari han skref: "jag går i kloster, emedan jag är tvungen därtill."

Och Peter blef ännu en gång öfverrumplad. Då han kort därefter begaf sig till utlandet, lät han saken hvila. Tydligen insåg han, att han gått för långt. Han hade trott sig kunna skrämma och* kufva sin son. Han kände alltför väl till, hvilken roll munkar, äfven de som ej befunnit sig i tronens närhet, spelat i hans lands historia. Olyckligtvis gåfvo Alexej s vänner honom nu mindre förståndiga råd. Alltid beredd att gå i deras ledband, gick han nu bröstgänges tillväga och drog ej den nytta han kunnat af sin låtsade resignation, utan lät sin far få alla tördelarna på sin sida och störtade sig själf i fördärfvet.

Men innan jag följer honom på det sluttande planet,.572

K. WALISZEWSKI

måste jag säga några ord om en mycket underlig och en tid mycket trodd historia, som gjort detta dystra sorgespels gåtfulla och romantiska detaljer ännu mera invecklade.

III.

Man berättar, att storfurstinnan Charlotta öfverlefvat sin man. Förtviflad öfver den dåliga behandling hon rönt under sin grossess, då Alexej till och med skall hafva sparkat henne, hade hon kommit på den tanken att låtsas vara död och hade med en af sina hofdamers, grefvinnan Warbecks, hjälp rymt först till Frankrike och därifrån till Louisiana, där hon äktat en fransk officer, chevalier d'Auban, med hvilken hon fått en dotter. Efter tio års äktenskap återkom hon till Paris med sin man, som begifvit sig dit för att rådfråga läkare och undergå en operation-Hon igenkändes i Tuileriträdgården af en promenerande, nämligen den blifvande marskalken af Sachsen, hvilken sett henne i Petersburg. Han ville tala med konungen om detta möte, men hon tvang honom att lofva att tiga under tre månader, och efter denna tids förlopp var hon försvunnen. Hon hade begifvit sig till ile de Bourbon, där hennes man åter ingått i krigstjänst. Då konungen underrättats om saken, meddelade han den för kejsarinnan Maria Theresia, som var den återuppståndnas egen systerdotter och erbjöd henne en tillflyktsort i sina stater, på det villkoret att hon gick in på att lämna den man hvars namn hon bar. Hon vägrade. Hon återkom till Frankrike först vid d'Aubans död år 1760 och lefde sedan helt tillbakadraget i Vitry på ett landtställe, som

hon köpt af presidenten Feydeau. Som man ser, uppgifvas mycket noggranna detaljer. Hon mottog af kejsarinnan i årsunderhåJl

fyrtiofem tusen livrés, hvaraf hon dock gaf bort tre fjärdedelar i allmosor. Förhållandet var ganska allmänt bekant i Paris, så att Voltaire, då han höll på med sin historia öfver Peter den Store, vände sig till hertigen af Choiseul for att få närmare upplysningar. Ministern sade sig känna historien på samma sätt som folk i allmänhet, men kunde ej gå i borgen för dess sanning.1)

Den föregifna prinsessan dog år 1771, och tidningarna i Paris gåfvo med anledning däraf en utförlig skildring af den märkliga lefnadssaga hvars hufvuddrag jag har tecknat. Katarina II, som då regerade i Ryssland, tog vid sig häröfver och svarade med en vederläggning i sex hufvudpunkter.

"Hela världen vet", försäkrade hon, "att prinsessan "dog år 1715 af en bröstsjukdom och att hon aldrig "blifvit illa behandlad."

"Hela världen vet," svarade då en af tidningskrifvarna, "att Peter m dog af slag." Faktiskt är, att österrikiska ambassadören bevistade begrafningen och att botpredikanten, abbé Sauvestre, på konungens befallning förrättade densamma. Voltaire tyckes dock redan förut fått full klarhet rörande den gåtfulla personligheten. I ett bref till madame Fontaine, skrifvet i september 1760, gör han narr af parisarnes lättrogenhet, och i ett annat till madame Basse-witz försäkrar han något senare, att chevalier d'Auban äktat en polsk äfventyrerska. År 1781 såg en parisare i Vitrys kyrkbok den aflidnas dödsattest. Där skall han hafva läst namnet Dortie Marie Elisabeth Danielson.

Detta är allt hvad jag har att meddela om denna sak.

1) Svaret Ar bifogadt ett af de dokument Voltaire samlat för sitt arbete Dessa dokument, hvilkas förlust Ustrjelov med orfttt beklagar, ty de finnas kvar i filosofens bibliotek, som förts till Petersburg, vittna om ett mycket samvetsgrant arbete, ehuru man dAr finner ganska egendomliga reflexioner, sÄsom följande: »Camshatka, ett land, där det hvarken finns bröd eller vin .... Huru mässan dAr?».

VI.

Efter sex månaders tystnad skickade Peter, som lämnat Petersburg vid årets början, den 28 augusti 1716 en ny anmaning till sin son.

"Om han ville stanna kvar ute i världen, måste han "uppträda som en furste ägnar och anstår och följa med "sin fader ut i falt. Om han föredrog att blifva munk, "var tiden inne att göra verklighet af denna afsikt, och "han borde utvälja ett kloster samt bestämma dagen, då "han ville inträda därstädes."

Om man får tro vissa uppgifter, skall tsaren gått tsarevitjs beslut i förväg och anvisat ett kloster i T ver, där han lät iordningsställa en cell, som fullständigt liknade ett fängelse. Hade den unga förstens vänner reda på detta? Det vore deras enda ursäkt, ty på deras enhälliga uppmaning fattade den olyckliga Alexej genast ett nytt beslut. Han meddelade nämligen Mensjikov, att han ville fara till sin fader, begärde tusen dukater i respenningar och anhöll om att få medföra Euphrosyne. Han erhöll hvad han begärde jämte två tusen rubel af senaten och begaf sig den 26 september 1716 i väg till Riga. Men hans kammatjänare Afanassiev, som han lämnat kvar i Petersburg, hade i sista stund fått del af hans hemliga afsikter. Han tänkte ingalunda uppsöka tsaren, utan for till Wien för att anropa kejsaren om beskydd. Kikin hade rest dit några månader förut för att undersöka terrängen och hade meddelat lugnande underrättelser. Kejsaren hade lofvat att ej utlämna sin svåger och att i underhåll gifva honom tre tusen floriner i månaden.

I Libau sammanträffade flyktingen med sin faster Maria Alexejevna, och invigde äfven henne i hemligheten. Hon blef helt förskräckt.

"Hvar tänker du gömma dig?" frågade hon honom. "Han kommer att finna dig öfverallt."

Hon uppmuntrade honom icke, ehuru hon var föga vänligt stämd mot Peter efter hans andra giftermål. Alexej sökte lugna henne och intalade sig själf mod vid tanken på de förhoppningar Kikin ingifvit honom och fortsatte sin färd.

Det dröjde ganska länge, innan Peter fick reda på, hvart hans son tagit vägen. Vid första underrättelsen om hans försvinnande utsände han sina bästa spårhundar att förfölja honom: Vjesselovsky, den ryska residenten i Wien Rumiantsov och därpå Tolstoj, och en fullständig hetsjakt begynte. "Vi hafva funnit spåret; vi skola hinna upp villebrådet", sådana äro de uttryck, som förföljarna använde. Jakten räckte ett år.

Den 10 november 1716 på aftonen infann sig tsarevitj plötsligen i Wien hos vice-kansleren, grefve Schönborn. "Han gestikulerade våldsamt, kastade förskrämda blickar åt alla håll och sprang från den ena ändan af rummet till den andra." Han anropade kejsaren om skydd till lifvet. Han anklagade sina lärare för att hafva uppfostrat honom illa, Mensjikov för att hafva förstört hans hälsa genom att locka honom till dryckenskap, sin far för att hafva velat döda honom genom öfveransträngning och slutade med att bedja om öl. Kejsaren och hans rådgifvare, hvilka kände sig högst besvärade af hans närvaro, beslöto att söka bilägga tvisten mellan far och son och att under tiden gömma den sistnämnde. Slottet Ehrenberg, ett gammalt fäste vid Lech, som år 1800 raserades af Massénas soldater, föreföll dem som ett tillräckligt säkert gömställe, och Alexej lät föra sig dit och instänga sig därstädes såsom statsfånge, under iakttagande af strängaste inkognito.

Han uppspårades först i mars månad följande år. Åtföljd af flera officerare ströfvade Rumiantsov omkring i trakten kring den lilla fästningen. Det gick ett rykte, att denne fått order att till hvad pris som helst bemäktiga

sig flyktingen. Man beslöt då att förflytta honom till Neapel, som det kejserliga huset erhållit vid freden i Utrecht. Man uppmanade honom att göra sig af med sina ryska tjänare, hvilka komprometterade honom genom sin ständiga dryckenskap. Han envisades att få behålla en page, och man tillät honom det af skäl, som grefve Schönborn änger i ett bref till prins Eugene af Savoyen: han hade till sist erkänt, att den lilla pågen var en kvinna och hans älskarinna.

Såsom man kan förstå, var pågen Euphrosyne. Det finnes olika uppgifter om hennes härkomst. Hon säges hafva varit en finsk bondflicka eller en af Vjaziemskijs lifegna eller ock, såsom Katarina, en segrande generals krigsbyte. Hon var, enligt Rumiantsovs uppgifter, stor och grof och hade tjocka läppar; småväxt, enligt Vjesselov-skijs; i alla händelser var hon en bondflicka och mycket simpel. Huru hade hon lyckats få en så ödesdiger makt öfver Alexejs hjärta? Detta förblir en evig hemlighet. Den olyckliga prinsen tyckes hafva ärft efter sin fader, icke dennes intelligens och viljestyrka, men hans råa sinnlighet, förbunden med en tillgjord sentimentalitet, som framträdde vid alla hans kärleksförhållanden. I Neapel skulle Euphro-synes inflytande blifva bestämmande för Alexejs öde.

Rumiantsov följde honom först dit, hvarefter han begaf sig till Wien, där han tillsammans med Tolstoj officiellt hos kejsaren anhöll om Alexejs utlämnande. Detta var en allvarsam sak. Tsaren föreföll besluten att gå till det yttersta. Som han hade en armé stående i Polen, tycktes han vara i stånd till att göra verklighet af de hotelser som framskymtade under hans agenters högdragna tal. Schlesien befann sig inom räckhåll för honom och till och med Böhmen, där han säkert skulle röna ett gynnsamt mottagande af landets slaviska befolkning. Karl VI sökte ännu att draga ut på tiden. Han skref till konung Georg af England för att intressera honom för den förföljda far-stens sak och ville invänta slutet på det pågående falt-

tåget, som tycktes blifva olyckligt för tsaren. Under tiden uppmanade han ryssarna att handla på egen hand i Neapel. Tsarevitj skulle kanske gå in på att frivilligt öfverlämna sig i deras våld. De begåfvo sig dit, och en strid

begynte, under hvilken vice-konungen, grefve Daun, ingalunda spelade en hedrande roll. Han hade från Wien fått befallning att underlätta ett möte mellan den moskovitiska härskarens agenter och den unga fursten, och att i nödfall tvinga denne att gå in därpå. Grefven öppnade på vid gafvel portarna till slottet San Elmo, dit flyktingen hade begifvit sig. Han insåg mycket väl, att hans herre hade stor lust att blifva kvitt sin skyddsling, och däri hade han rätt. Tolstoj och Rumiantsov voro ej sena att förmå honom att draga ut de yttersta konsekvenserna af denna förmodan.

Alexej blef utsatt för en formlig belägring. Man visade honom ett bref från hans far, hvilket var på en gång hotande och mildt och hvari denne lofvade honom förlåtelse för alla hans fel, om han blott genast underkastade sig. I annat fall skulle tsaren förklara kejsaren krig och återtaga sin son med våld. Alexej lät ej öfvertala sig. Men då gaf grefve Dauns sekreterare Weinhart, som köpts för några dukater, honom i all hemlighet ett förtroligt meddelande: kejsaren hade beslutat att lämna honom i sticket. Därpå kom turen till Tolstoj, som under ett samtal omtalade, att Peter inom kort skulle anlända till Italien. Alexej, som redan förut var alldeles förskrämd, greps nu af ångest. Slutligen öfverskred Daun själf sina instruktioner och framkom med en ny hotelse, som gjorde ännu större verkan. Om han ville stanna i San Elmo, måste han besluta sig för att göra sig af med Euphrosyne. Och till sist uppträdde denna på skådeplatsen. Hon hade äfven köpts medelst gåfvor och löften och tog parti för fadern mot sonen —• hon räknade sig senare detta till förtjänst — och sökte beveka Alexej med böner och tårar. Han var kufvad.

Han framställde blott tvenne villkor för att lyda: man skulle låta honom i lugn lefva på sina egendomar och aldrig mera tala om att skilja honom från hans älskarinna. Tolstoj och Rumiantsov gingo in härpå och lofvad© till och med att utverka tsarens tillåtelse till tsarevitjs giftermål med flickan. Alexej skref ett ödmjukt bref till sin far, i hvilket han uttalade sin ånger öfver det förflutna och bönföll om uppfyllelse af hans sista önskningar. Därpå, efter en utflykt till Bari, där han besåg Sankt Nikolaus' reliker, lät han föra bort sig. Han var nu förtröstansfull och blef snart nog helt upprymd och öfverlycklig, då han på resan erhöll Peters svar, som lofvade, att alla hans önskningar skulle uppfyllas. Han skulle få gifta sig med Euphrosyne, och tsaren fordrade endast, att bröllopet firades i Ryssland på någon undangömd plats "för att undvika en större vanära". Som finskan väntade att blifva moder, var Alexej tvungen att lämna henne kvar i Italien, men så snart hon blifvit förlöst, skulle hon komma till honom, och han gaf en broder till henne i uppdrag att taga vård om skatten. Han skref till denne följande bref: "Ivan Feodorovitj, var hälsad! Jag bönfaller hos dig "att vaka öfver din syster, min hustru (ehuru ännu ej "lagligen, men jag har fått befallning) (sic), på det hon "ej må hafva några sorger, ty intet hinder finnes nu, "blott hennes barn blir födt, hvilket med Guds hjälp "skall lyckligen försiggå."

Euphrosyne tycktes taga saken lätt. På färden, som ledde till tortyr och död den man hon utlämnat, tänkte hon blott på att roa sig med de penningar hon förtjänat på bekostnad af hans lif. I Venedig köpte hon tretton alnar guldtyg för 167 dukater, vidare ett kors, örhängen och en ring med rubiner. Hon gick på en konsert och uttryckte sin ledsnad öfver att man ej gaf någon opera eller komedi. Tänkte hon väl på framtiden, på de drömmar om en bekymmerslös kärlek hvarom Alexej talade i alla sina bref, på den lugna lyckan i en undangömd vrå som han ville

dela med sir Afrosinjusjka. Hennes intetsägande svar, som en sekreterare skref efter hennes diktamen, tala ej därom. Hon tillfogade med egen hand några rader, skrifna med en simpel, vårdslös handstil, i hvilka hon bad honom sända någon nationalrätt, såsom kaviar eller Jcasja.

En enda ntväg till räddning fanns för den olyckliga Alexej. Hvad som händt i Neapel hade upprört kejsaren och i viss mån väckt hans samvetsbetänkligheter. Månne man ej utöfvat våld mot tsarevitj? Karl räknade på att träffa

sin svåger på hans genomresa och fråga honom därom. Plötsligen erfor han, att denne redan var i Brünn i Mähren. Tolstoj och Rumiantsov hade fört honom genom Wien om natten. De gömde undan sitt rof. Karl VI uppfyllde nu på ett ädelsinnadt sätt sin plikt. Provinsguvernören, grefve Colloredo, erhöll befallning att hejda resenärerna, att tala med tsarevitj utan vittnen, att fråga honom om han frivilligt återvände till Ryssland och att, om han fick ett nekande svar härpå, gifva honom medel att stanna i Österrike samt vidtaga alla nödiga mått och steg för hans säkerhet. Tyvärr blef denna befallning aldrig utförd. På det värdshus där Alexej tagit in med sitt följe ägde en scen rum, i hvilken uppenbarar sig hela den trotsiga säkerhet som Peter och hans lärjungar redan förvärfvat sig. Midt i kejsarriket stängde tsarens agenter vägen för kejsarens representant. Om så behöfdes voro de beredda på att draga väijan för att hindra tillträdet till tsarevitj. Colloredo begärde nya order, och olyckligtvis beslöt det kejserliga rådet, att man ej skulle blanda sig i saken. Alexej gick sitt öde till mötes. Den 31 januari 1718 hade Peter den hemska glädjen att veta sin son vara återkommen till Moskva..

V.

I Europa anade ingen människa i detta ögonblick, hvilket öde som väntade den olycklige; och på grund häraf kan de kejserliga rådgifvarnas svaghet delvis ursäktas. Hollands Oazett tillkännagaf till och med Alexejs förestående giftermål med sin kusin Anna Ivanovna. I Ryssland däremot rådde en stor uppståndelse. Under tsarevitjs långa frånvaro hade de mest motsägande rykten korsat hvarandra. Man hade om hvartannat trott, att han förlofvat sig med en tysk prinsessa, att han blifvit innesluten i ett kloster, att han på sin fars befallning dödats eller att han under antaget namn dolde sig i den kejserliga arméens led. Då sanningen till sist kom i dagen, grepos hans öppna och hemliga anhängare af en förfarlig ångest. Säkerligen skulle ej Peter nöja sig med att hafva återfunnit sin son- En undersökning skulle komma att anställas, hans med-brottslingar efterspanas, och tortyrkamrarna i Preobrasjens-koj e anlitas. Den mest komprometterade, Kikin, försökte till och med att förmå kammartjänaren Afanassiev att fara sin herre till mötes för att varna honom. Men som denne fruktade att ådraga sig misstankar, rörde han sig ej ur fläcken. Ingen bland dem som saken rörde förlitade sig på tsarens löfte om förlåtelse till den skyldige. Och det dröjde ej heller länge, innan Peter visade, att de hade rätt.

Den 3 februari 1718 sammankallades allra först en församling af kyrkliga och världsliga dignitärer till Kreml. Alexej uppträdde inför denna utan värja, såsom anklagad. Då Peter blef honom varse, greps han af häftig vrede och öfverhopade honom med smädelser och förebråelser. Tsare-vitj föll på knä och göt strida tårar; han framstammade ursäkter och bad ånyo om förlåtelse, ty det var i hopp om en sådan, som han låtit föra sig dit som ett slagtoffer.

Han skulle få förlåtelse, men som han uppställt villkor, ville nu tsaren framkomma med sina. Den felande och ovärdiga prinsen skulle högtidligen afstå från kronan och förråda sina medskyldiga, alla dem som rådt honom till och hjälpt honom vid hans brottsliga flykt. Det var detta man förutsett. Man hade att vänta sig en rannsakning med ty åtföljande tortyr och bestraffningar. I Uppståndelsekatedralen, på samma ställe där han en gång skulle hafva smyckats med diademet, afsade sig Alexej vid evangeliet alla sina rättigheter till tronen och erkände som tronarfvinge sin yngre broder Peter, Katarinas son, och i en låg sal i Kreml, där hans fader stängde in sig på tu man hand med honom, förrådde han alla de namn han kunde erinra sig och alla dem som han i sin förskräckelse kunde minnas hafva gifvit honom en uppmuntran, ett bevis på deltagande eller blott ett enda vänligt ord under den moraliska kris som ledt till hans rymning.

Han varnades: om han glömde eller underlät att nämna ett enda namn, skulle alla hans afslöjanden ej vara honom till någon nytta.

Han nämnde först Kikin, vidare Viaziemskij, Vassilij Dolgorukij, Afanassiev och en mängd andra, till och med tsarevnan Maria på grund af mötet i Libau, vid hvilket hon dock visat sig så reserverad. Peter vrålade af ilska vid hvarje namn. Kikin hade ända till år 1714 räknats till hans allra närmaste omgifning. Dolgorukij var den enda

medlemmen af den gamla aristokratien hvilken tsaren visat förtroende. Bägge dessa fördes till Moskva med järn om halsen, och rättegången begynte.

Under denna kom tydligt i dagen, att ingen öfverenskommelse rörande någon bestämd fråga ingåtts mellan Alexej och hans vänner eller att en samm ans värj ning i egentlig mening varit påtänkt. I detta afseende hafva de utländska diplomaterna, hvilkas rapporter tämligen enstämmigt gå i motsatt riktning, tydligen låtit bedraga sig af skenet eller låtit leda sig af en förnedrande inställsamhet. Alexej kan.582

nog hafva haft på sin sida, såsom den holländska residenten försäkrade, den förödmjukade adeln, det utplundrade prästerskapet och folket, som trycktes af lifegenskapens, skatternas och lifstidskrigstjänstens tredubbla ok. Men dessa voro anhängare, men ej sammansvurna. Man kunde för öfrigt endast spåra de första elementen till ett parti, men ej den ringaste organisation. Van Bie talar till och med om tvänne komplotter, som samtidigt och oberoende af hvarandra af-sett samma mål: Alexejs tronbestigning, alla utländingars föijagande och fred med Sverige till hvad pris som helst. Detta var endast rena fantasifoster. Genom tortyren i Preobransjenskoje kom ej något sådant i dagen. Kallad att aflägga ed till den nya tronarfvingen, uttalade en tjänsteman i artilleribyråerna, Dodukin, en våldsam protest i stället för edsformuläret. Han var en politisk martyr, men icke någon konspiratör.

I Wien, där han vistats några veckor, hade Kikin satt sig i förbindelse med några flyktingar, som utgjorde resterna af forna politiska partier, bland andra några gamla streltser, hvilka liksom genom ett underverk undkommit blodbadet 1698. Å andra sidan hade han bibehållit några förbindelser i tsarens omgifning, såsom med Poklanovskij, en djensjtjik, som var tsarens gunstling. Då Alexej stod i begrepp att företaga sin flykt, hade han haft ett möte med Abraham Lapuchin, en bror till Eudoxia, hvilken meddelat honom underrättelser om henne. Den stackars tsare-vitj var så långt ifrån att konspirera med henne, att han icke ens visste, om hon var vid lif. Då han erfor, att hon led stor nöd, gaf han Lapuchin i uppdrag att lämna henne fem hundra rubel. Detta var det enda som rörande denna anklagelsepunkt framgick af rannsakningen, jämte några oförsiktiga ord, som han fällt under rusets inflytande. Då han talat om sitt giftermål med Charlotte, hade han beklagat sig öfver sin faders rådgifvare, "som prackat på honom en djäfvul", och hade svurit att hämnas. Han hade sagt med hänsyftning på dem: "Jag spottar på alla de där

"människorna! Lefve småfolket! Blott min tid kommer "och min far ej vidare finnes till, skall jag hviska ett ord "i örat på biskoparna, och de skola upprepa det för poperna, "och dessa detsamma för sina församlingsbor, och då skall "man tvinga mig att regera, äfven om jag ej vill det."

Detta var ju hvarken så särdeles elakt eller allvarsamt, och för öfrigt, då Alexej lämnade Ryssland, var han fullt besluten att stå fast vid sin frivilliga afsägelse, hvartill han förmåtts genom sin fars senaste intrång på hans personliga frihet. Hans yttranden inför rätta äro ej motsägande i detta afseende, till och med då han ej längre hade något intresse af att ljuga eller fördölja hvad det vara månde. Hans plan, som han på grund af sin svaghet ej fullföljde till slut, var att i utlandet invänta sin faders död för att därefter öfvertaga regentskapet under sin broders minderårighet.

Hvad menade val tsaren med hela denna domstolsapparat, som han satte i gång? Han visste det förmodligen ej riktigt själf. Att han hyst en från början uppgjord plan att locka den olyckliga Alexej i en falla, så att denne efter att hafva begått det ena felet efter det andra skulle sätta sitt hufvud på spel, detta bestyrkes ej af ett enda uppenbart faktum och vederlägges af allt hvad man känner om Peters karakter. Han är ej mannen att uppgöra invecklade planer. Förmodligen drogs han med af händelsernas gång, hvilken öfverensstämde med hans egna lidelser. För tillfallet nöjde han sig för öfrigt med de offer som han, på grund af sin sons bekännelse och de undersökningar han anställde till och med i Suzdals kloster, nådde med sin hämd. Kikin steglades, sedan han erhållit fyra gånger hundra slag af knuten. Den olyckliga Afanas-siev, som blott gjort sig skyldig till att lyssna till sin herres förtroliga meddelanden, halshöggs. Jag har redan omtalat Eudoxias och Glebovs öde. Dolgorukij och

Vjaziemskij, hvilka Alexej framför allt anklagade, hade förmodligen hans alltför stora ifver att tacka för, att de kommo undan med att.584

deras gods konfiskerades och att de själfva afsattes från sina ämbeten och drefvos i landsflykt. Biskopen af Rostov, Dositheus, om hvilken GHebov påstod, att han ingifvit Eudoxia förhoppningar, underkastades tortyr och erkände, att han för ex-tsarinnan profeterat, att Peter snart skulle dö och Alexej bestiga tronen, men inför den församling af archi-rejer som skulle afsätta honom yttrade han följande betydelsefulla ord: "Skåden ned i edra egna hjärtan; gån ut ubland folket och lyssnen och upprepen hvad I fatt höra."* Äfven han steglades jämte en af sina präster. De afrättades hufvuden sattes upp på pålar, och deras inelfvor blefvo uppbrända. På Poklanovskij afskuros tungan, öronen och näsan. En furstinna Trojekurov, två nunnor samt en stor mängd adelsmän, till hvilkas antal den från England nyss återkomne Lapuchin hörde, piskades med knut. Den lefnads-lustiga prinsessan Anastasia Galitsin, som genom abedissan i Suzdal fått reda på Eudoxias förbindelser med Glebov, undslapp knutstraffet, men piskades med spö. Peter tvang sin son att vara närvarande vid exekutionerna, hvilka räckte i tre timmar, och förde honom därefter med sig till Petersburg.

Alexej ansåg sig nu stå utanför alltsammans och visade sig nu mycket nöjd med sitt öde. Motgångarne hade gjort honom känslolös. Han tänkte blott på sin Euphrosyne. Han meddelade henne, att hans far nu var älskvärdheten själf och hade inbjudit honom till sitt bord. Han förklarade, att han var mycket belåten med att vara kvitt titeln tronföljare: "Du vet väl", skref han, "att vi aldrig tänkt på "annat än att lefva i lugn på Roschestvjenka. Att vara tillsammans med dig och lefva i frid och ro, ända tills döden "kommer, är min enda önskan." Hans bref var törhända skrifvet med tanke på läsarna i det svarta kabinettet. Men säkert är, att han mer än någonsin tänkte på att gifta sig med finskan. Innan han lämnat Moskva, hade han kastat sig för Katarinas fötter och bedt henne gynna denna förbindelse.PETER I)EN STORE

VI.

Euphrosyne anlände till Petersburg den 15 april 1718 och var föremål för en allmän nyfikenhet, som snart förvandlades i häpnad. Det var alltså i en sådan som tsarevitj var så förälskad. Man inneslöt henne i fästningen och underkastade henne några förhör^och plötsligen spred sig nyheten, att tsarevitj blifvit häktad. Hittills hade han fått behålla friheten och lefva i ett hus i närheten af palatset med ett årligt underhåll af fyrtio tusen rubel. Hade flickans vittnesmål bragt i dagen nya fakta? Ej så vidt man visste. Då tsarevitj vistades på Ehrenberg, hade han enligt hennes utsago skrifvit bref med hälsningar till sina vänner i Ryssland, till senaten och biskoparna, men äfven till kejsaren för att anhålla om hans beskydd. Han hade talat om ett myteri inom den ryska armékår, som var förlagd i Mecklenburg, om oroligheter i trakten af Moskva, och hade visat glädje öfver dessa underrättelser, hvilka meddelats i tidningarna. I Neapel hade han fortsatt med sin korrespondens och sina misstänkta yttranden. Han hade tillkännagifva sin afsikt att öfvergifva Petersburg, då han kom till makten, och att om vintern lefva i Moskva och om sommaren i Jaroslav samt att ej hafva kvar några fartyg och att blott bibehålla så mycket trupper, som behöfdes för landets försvar. Då han fått höra talas om den lilla Peter Petrovitjs sjukdom, hade han sagt till sin älskarinna: "Du ser, att min far gör hvad han vill och att Gud gör hvad han vill." Slutligen hade han, då han såg sig öfvergifven af kejsaren, tänkt på att ställa sig under påfvens beskydd. Detta var blott löst prat. Och Peter var själf då till den grad öfvertygad om att så var förhållandet, att Alexejs häktning företogs först två månader där-efter. Under mellantiden hade Alexej tvifvelsutan, blifvit.586

förhörd rörande de fakta som hans älskarinna meddelat, möjligen med användande af de tvångsmedel som hans fader älskade att tillgripa. I maj åtföljde han tsaren till Peterhof, och det var säkerligen ej på ett lustparti. Senare dömdes en af grefve Mussin-Pusjkins bönder till galererna, emedan han berättat, att tsarevitj, då han var på landet med Peter, hade blifvit förd till ett afsides liggande skjul och att man därifrån hört skrik och kvidanden. Men

ända till den 14 juni hade han fått behålla friheten.

Dagen förut hade Peter ånyo sammankallat en församling af kyrkliga och värdsliga dignitärer och lämnat dem en förklaring, i hvilken han vädjade till deras rättskänsla och bad dem döma mellan honom och hans son, hvilken hade dolt en del af sanningen och därigenom själf brutit den öfverenskommelse hvarigenom tillförsäkrades honom förlåtelse. Tydligen hade tsaren till sist i Euphro-synes vittnesmål funnit en förevändning att återupptaga processen, som afslutats i Moskva. Men hvarför sökte han väl efter denna förevändning? Han hade kanske insett, att den förra tronföljarens ställning kunde vara farlig. Denna ställning hade han förut ansett orimlig. Men kanske han också helt enkelt lockades af den hemska tjusningsmakten i hela den blodiga rättsprocedur som det roade honom att åter sätta igång. Hans blodtörst var väckt till lif.

I ofvannämnda församling voro prästerna mycket bekymrade öfver hvilken dom de borde fälla. Efter fem dagars öfverläggning gåfvo de ett undvikande svar, i hvilket de omväxlande citerade gamla och nya testamentet. I det förstnämda funnes exempel, enligt hvilka en far äger rättighet att straffa sin son; det sistnämnda innehölle andra som lägga i dagen en mildare uppfattning, såsom berättelserna om den förlorade sonen och äktenskapsbryterskan. Senaten anhöll om utförligare instruktioner. Detta var just hvad Peter önskade, och det ledde just till Alexejs ohjälpliga undergång. Lidandets och dödens fruktansvärda redskap skulle ej åter släppa sitt rof.

Efter ett förnyadt förhör inför den höga församlingen, hvarunder intet nytt kom i dagen, utan endast de betydelselösa historierna om Alexejs förbindelser med det nya systemets motståndare och om deras ömsesidiga förhoppningar upprepades, underkastades tsarevitj för första gången tortyr, den 19 juni. Genom tjugufem slag af knuten frampressades ett nytt erkännande: Alexej hade önskat sin faders död. Han hade förebrått sig själf därför inför sin biktfader, och denne hade då svarat: "Ghid förlåter dig. Vi önska alla detsamma." På tillfrågan bekräftade Ignatiev lians uppgifter. Men här gällde det dock endast en brottslig tanke. Detta var ej nog. Tre dagar därefter förelade man tsarevitj nya frågor i tre punkter:

"Hvarför hade han varit olydig mot sin far? Huru "kom det sig, att han ej fruktade det straff han kunde "vänta sig? Hvarför hade han tänkt på att tillägna sig "arfvet efter sin fader på olagliga vägar?"

Alexej hade nu förlorat allt fotfäste. Han hade nu blott en omsorg: att skydda Euphrosyne. Han blef, tros det, konfronterad med henne och fick höra från hennes egna läppar ord, som förnekade hennes kärlek och anklagade honom. Det var honom likgiltigt. Han älskade henne och skulle älska henne ända in i döden. Han anklagade alla och sig själf; endast henne sökte han på allt sätt rädda. Hon visste ingenting, hade ingenting gjort; hon hade blott gifvit honom goda råd, som han till sin olycka ej följt. Hans svar under marterna, som förestafvades af denna enda tanke, uppenbara hans själs hemska förtviflan: "Jag har uppfostrats af kvinnor, som allenast lärt mig "narrspel, för hvilka jag för öfrigt af naturen haft smak. "Jag hade ingen lust att arbeta, något som min far for-"drade af mig. Vjaziemskij och Narisjkin å sin sida hafva "blott narrat mig att prata och berusa mig med poper och "munkar. Mensjikov ensam sökte föra mig in på bättre "vägar. Så småningom blef på detta sätt icke endast min "faders omgifning utan han själf mig förhatliga, och min.

"vistelse i utlandet, dit min fader skickade mig, har ej "förbättrat mig. Att jag ej i högre grad fruktat lians "vrede beror på min dåliga natur. Ända från min barn-"dom har jag af hållits från det rättas stråt, och som jag "icke ville följa min fader, har jag måst söka min vä,g på "annat håll."

Tolstoj, som tjänstgjorde som rannsakningsdomare, nöjde sig ej med prat fram och tillbaka utan fordrade bestämda fakta, som man kunde taga till utgångspunkt vid en undersökning. Han lyckades slutligen aftvinga den olycklige en bekännelse: "att han skutte hafva antagit kejsarens hjälp för att med vapen i hand rycka till sig kronan." Men hade denna hjälp erbjudits honom? Nej. Och så måste man återgå till utgångspunkten för undersökningen. Städse brottsliga afsikter och tankar, aldrig en brottslig handling! Man måste då söka komma

saken närmare in på lifvet. Den 24 juni underkastades han ånyo tortyr. Femton slag! Förgäfves! Den anklagade hade hyst förtroende för Stefan Javorskij, den rebelliska biskopen, men han hade icke ens haft något samtal med honom. Andra personer hade endast omtalat för Alexej, att Stefan var gynnsamt stämd för hans sak. Det var allt. Knuten och vippgalgen kunde ej framlocka vidare hemligheter. Det var nödvändigt att komma till ett slut med allt detta.

Hvilket skulle väl detta blifva? Därom kunde man ej längre sväfva i ovisshet. Det gick ej för sig, att man arbetat förgäfves. Det gick ej för sig, att tsarevitj, efter att hafva varit i bödelns våld, lämnade sitt fängelse som en oskyldig man och förde med sig ut i världen på sin af pisk-slagen sargade rygg det gräsliga vittnesbördet om sin faders orättfärdighet. Men huru långt skulle väl Peter våga gå?

Hjälten i en legend från det tionde århundradet, Vassilij Busslajevitj, höjde under en strid mot Novgorod sitt svärd mot sin egen far. För att hejda honom ryckte hans moder honom bakifrån i rockskörten. Då sade han: "Du är fintlig, gumma. Du vet hur du skall bära dig

"åt för att få bukt med min stora styrka. Om du hade "kommit emot mig framifrån, skulle jag ej hafva skonat "dig, min fru moder; jag skulle hafva dödat dig som en "musjik från Novgorod!"

Peter var af samma skrot och korn. Han är den sista ättlingen af sagotidens fruktansvärda kämpar, och han hade ingen som kunde hejda honom bakifrån. Trots betydelselösheten hos vittnesmålen mot Alexej hade dock Peter fått för sig, att denne var den förnämsta representanten för det fientliga parti mot hvilket han haft att kämpa i tjugu år. Han var ej längre hans son, utan en motståndare, en rebell, en musjik från Novgorod, mot hvilken tsaren stått ansikte mot ansikte. Dessutom hade mellan Moskva och Petersburg utgjutits ett haf af blod. Tjugusex kvinnor och otaliga män hade kvidit under gisslets slag och skälft på glödande kol. De olyckliga tjänarna, hvilka åtföljt Alexej till utlandet utan att ana, att de gjorde annat än sin plikt, bestraffades med knuten och vippgalgen eller skickades till Sibirien, "emedan det ej var passande, att man lät dem stanna kvar i Petersburg". Hufvudstaden var under många månader utsatt för ett formligt skräckvälde.

"Denna stad", skrifver La Yie i januari 1718, "förefaller olycksbådande på grund af de många anklagelserna. "Man lefver i en pesttid. Man måste antingen vara anklagare eller anklagad."

Peter hade smittats af pesten. Det utgjutna blodet hade stigit honom upp åt hufvudet.

En högsta domstol, bestående af senatens medlemmar, ministrarna, kronans högsta dignitärer och gardets staber hade att uttala domen. Prästerskapet, som tycktes vilja draga sig undan, blef ej tillkalladt. Det var hundratjugu-sju domare. Alla veta, hvilken dom man väntar af dem, och ingen enda vågar rösta mot härskarens vilja. Blott en, en gardeslöjtnant, skrifver ej under; han är ej skrif-kunnig. Och processen närmar sig nu sin ödesdigra af-.

slutning. Den 24 juni afkunnas domen; den lyder på dödsstraff.

Dramat var dock ännu ej speladt till slut. Det återstod ännu en sista episod, den hemskaste af alla, och en af historiens dunklaste gåtor. Alexej dog, innan hans fader afgjort, om rättvisan skulle hafva sin gång eller om han skulle benåda honom. Huru dog han?

VII.

Följande är den officiella versionen: uDå tsarevitj "hörde domen uppläsas, fick han ett slags slaganfall. När "han återkom till sans, bad han att få se sin fader, be-"kände än en gång sina fel i dennes närvaro, erhöll hans "förlåtelse och uppgaf andan efter några ögonblick." Enligt dokument, som härleda sig ur samma källa, skulle Peter varit benägen att visa mildhet, men "under ovissheten och den svåra oron, behagade det den allsmäktiga "Guden, hvilkens heliga domar alltid äro rättvisa, att i sin "gudomliga godhet befria monarken och hans rike från "hvarje anledning till fruktan och från alla faror." Alexejs kropp visades för öfrigt under åtta dagar för folket,

"med "tillåtelse för alla att se den, på det att man måtte öfver-"tyga sig om att han dött en naturlig död." 1)

Man hade alltså tviflat på att han dött en naturlig död. I alla andra samtida berättelser om händelsen uttalas icke tvifvel, utan visshet om en motsatt upplösning. Stridiga uppgifter förekommo endast om huru denna försiggått. Den kejserliga residenten Pleyer påstår, att tsarevitj

') Kur&kins not till generalstaterna den 6 augusti 1718. Sannfärdig bzrättélse om hvad som försiggått med anledning af damen mot Alexej och omständigheterna vid hans död. 1718. (Officiell skrift.)

halshuggits i sitt fängelse, och Scherer utpekar till och med bödeln, nämligen general Weyde. Det gick en historia om en fröken Krahmer, dotter till en borgare i Nar va, som hade fastsytt hufvudet vid bålen, på sådant sätt att hvarje spår af mordet undanröjdes, hvilket ej hindrade, att hon senare blef hofmästarinna hos storfurstinnan Natalia, den mördades dotter! Staehlin har blott hört, att hon fått i uppdrag att kläda Alexejs lik, och han ger ej någon annan förklaring på hennes inblandning i denna sak. Men Henry Bruce berättar en historia om ett läkemedel, som general Weyde rekvirerade för Alexejs räkning hos apotekaren Behr, hvilken bleknade när han läste receptet. I en anekdotsamling, som utkom i England, talas om ett gift, hvarmed man impregnerat det papper som lämnades tsarevitj och hvarpå domen var skrifven. Ett bref från Alexej Rumiantsov, som cirkulerat i många afskrifter, har ansetts vara af afgörande betydelse. Författaren berättar i detta for en af sina vänner, Dmitiij Titov, att tsarevitj på tsarens befallning kväfts med kuddar och att Buturlin, Tolstoj och Usjakov och Peter själf utfört dådet. Men äktheten af detta dokument bestrides bland annat af Ustrjelov och är också tvifvel underkastad. Van Bie och Villebois anse troligare, att storfurstens ådror öppnats med en lansett, men de hade endast hörsägner att hålla sig till. De utförligaste redogörelserna härleda sig från Lefort, sedermera anställd vid den sachsiska beskickningen, men för tillfallet i tsarens tjänst, samt från grefve Rabutin, som senare efterträdde Pleyer som resident. Deras framställningar öfverensstämma i alla viktigare punkter. "Klockan fyra storfurstens dödsdag", berättar Lefort, "be-"gaf sig tsaren, åtföljd af Tolstoj, till en af fästningens "hvälfda källare, där det fanns en vippgalge och öfriga "redskap för knutpiskningen. Man förde dit den olycklige, "som man hissade upp och gaf flera slag af knuten, hvar-"vid det påstås, ehuru jag ej kan tro det, att fadern slog "de första slagen. Klockan tio före middagen begåfvo.

"de sig åter dit, och. vid fyratiden blef han så misshandlad, "att han dog under piskslagen." Rabutin har bestämdare uppgifter, och låter Katarina spela en roll i detta. "Peter "hade slagit till, och som han ej var skicklig i att sköta "(knuten), gaf han ett så våldsamt slag, att den olycklige "genast föll sanslös till marken och ministrarna trodde, att "han var död."

Men Alexej var endast afsvimmad, och då Peter såg, att han återkom till sans, sade han, i det han gick sin väg: "Djäfvulen skall icke ännu taga honom." Tydligen tänkte han börja om igen. Katarina besparade honom denna möda. Då hon fick höra, att Alexej befann sig bättre, sände hon på Tolstojs råd till honom hof kirurgen Hobby, hvilken öppnade ådrorna på honom.

Dessa uppgifter öfverensstämma på ett fasaväckande sätt med ett dokument, hvars sanningsenlighet ej kan betviflas, nämligen journalen för Petersburgs garnison, hvilken dag för dag fördes i samma fästning, där dramat utspelades. Man läser däri följande detaljer: "Den 14 juni u inrättades en särskild tortyrkammare i bastionen Trubet-" skoj i en kasematt, som låg bredvid det fängelse, i hvil-"ket tsarevitj hölls förvarad. Den 19 ägde två bestraffningar rum i denna kammare, mellan tolf och ett på "dagen samt mellan sex och nio på aftonen; dagen därpå "en tredje bestraffning mellan åtta och nio; den 24 två "bestraffningar, den ena mellan tio och tolf på dagen, den "andra mellan sex och tio på aftonen; den 26 åter en bestraffning, i tsarens närvaro, mellan åtta och elfva på dagen, "och samma dag afled tsarevitj klockan sex på aftonen.u

Alltså är man viss om följande: till och med efter sin dom underkastades tsarevitj tortyr, hvarutinnan hans bödlar blott följde sin tids vanliga fel vid rättsproceduren'). Men äfven om så var, är det å ena sidan obegripligt hvar-

l) Bruckner (Der Tsarevitch Alexej sid. 221,) anmärker att tsarevitj ej uttryckligen nämnes i sammanhang med tortyren den 26. Jag tror dock ej att läsningen af detta dokument medgifver n&got tvifvel i detta afseendePETER DEN STORfå

för Peter eller Katarina tillgripit andra medel att påskynda offrets död, då knuten ju var tillräcklig, men å den andra blir hypotesen, att döden påskyndats genom ett omåttligt bruk af tortyr, därigenom i högsta grad sannolik. Liknande fall kunna räknas i tusental från samtidens rättsförfarande, och Alexej var, som man vet, föga motståndskraftig. Redan år 1714 hade han enligt van Bies uppgift haft ett slags slaganfall, som träffat högra sidan1). Föröfrigt förefaller det hastiga slutet, med sannolikt användande af järn, gift eller ytterlig tortyr, otvifvelaktigt på grund af en betecknande omständighet. Då van Bies rapport om katastrofen hade uppsnappats liksom Pleyers, utsattes den förstnämnde för ett obehagligt missnöje, hvilket ledde till en utmanande kränkning af hans bostad och rättigheter som diplomat. De vittnesbörd han hade hopsamlat blefvo föremål för en särskild undersökning, hvilken hufvudsakligen riktades på följande faktum: en timmerman vid namn Boless, som var måg till en holländsk barnmorska, Maria van Husse, bodde på fästningen, samtidigt med att tsarevitj fördes i fängelse. De rätter som tillagades för hans räkning tillreddes i hennes hus. Dagen efter Alexejs död berättade denna timmermanshustru för sin moder, hvilken åter upprepade detsamma för residentens hustru, att klockan 12 dagen förut tsarevitjs måltid serverats på vanligt sätt. Hon hade sett rätterna, hvilka ej återkommo orörda. Hon hade ej fast någon vikt vid denna detalj; men detta hade man vid undersökningen gjort i allra högsta grad. Men då de stackars kvinnorna förhörts, förmodligen med användning af tortyr, hade de med undantag af några oväsentliga motsägelser vidhållit hvad de sagt, och, som de senare återfingo friheten, torde sanningen i deras berättelse vara otvifvel-aktig. Emellertid, om Alexej några timmar före sin död ännu var i stånd att äta, måste han plötsligen hafva dött en våldsam död.

Jag förbigår den mångfald historier som är i svang

') En uppsnappad depesch af den 5 maj 1712.

om detta förfärliga drama. Bland bönderna var länge den tron rådande, att tsarevitj hade på ett underbart sätt undkommit sina bödlar och ännu var vid lif. Ar 1723 uppträdde till och med en falsk Alexej i Pskov, och år 1738 en annan i Jaroslaviets. Och i grund och botten vore jag benägen att ur historisk synpunkt anse föga väsentliga de omständigheter som ledt till tsarevitjs försvinnande. Moraliskt förblifver Peter dock i alla afseenden ansvarig. Efter vår undersökning, där vi endast sökt döma om afsikterna, är det ej möjligt att hysa något tvifvel om hans. Han ville till hvad pris som helst göra sig af med sin son, och detta hemska faktum skall i all evighet sätta en fläck på honom. Hans uppträdande efter den sorgliga händelsen kan ej på något sätt ursäktas. I journalen for Petersburgs garnison och i Mensjikovs enskilda dagbok finna vi angående det sätt på hvilket han tillbragt de närmaste dagarna upplysningar, som komma oss att rysa. u27 juni (dagen efter tsarevitjs död): Mässa och Te uDeum med anledning af årsdagen af slaget vid Poltava; artillerisalvor i hans majestäts närvaro . . . Klockan "nio på aftonen öfverfördes tsarevitjs kropp från bastionen "Trubetzkoj till guvernörens hus.

u28 juni. Klockan tio på morgonen fördes tsarevitjs "lik till Treenighetskyrkan, där det visades för allmän- "heten.

u29 juni. Hans majestäts namnsdag; ett ny byggdt "fartyg, Ljesna, hvartill hans majestät uppgjort ritningarna, sjösattes vid Amiralitetet. Hans majestät jämte "alla ministrarna var närvarande vid ceremonien. Det uvar mycket roligt."

I sina depescher af den 4 och 8 juli talar Pleyer också om en middag i Sommarpalatset, hvilken gafs vid samma tillfälle, samt om en nattlig fest och ett fyrverkeri. Tillfrågad af diplomatiska kårens medlemmar, om man skulle kläda sig i sorg, svarade kansleren nej, ty storfursten hade dött som en brottsling. Och — det bekräftar äfven

kejserliga residenten, — äfven om Katarina visade någon sorg under dessa profanerande nöjen, föreföll däremot Peter hela tiden mycket glad. Denna sista skymf besparades ej ens Eudoxias olyckliga son.

Hvad blef det af Euphrosyne? Hon erhöll lönen för sitt förräderi. Hon var närvarande vid bouppteckningen efter tsarevitj och fick sin rikliga andel af hans ägodelar. Enligt Pleyers uppgift visade tsaren och tsarinnan henne mycken välvilja, och, om man får tro andra samtida uppgifter, äktade hon en officer vid Petersburgs garnison, tillsammans med hvilken hon lefde ytterligare i trettio år i fred och öfverflöd.

Och Peter bibehöll sitt goda lynne. En månad efter katastrofen, den 1 augusti 1718, talar han med glädtig ton och synbar tillfredsställelse i ett bref från Reval till sin gemål om denna händelse och påstår sig hafva upptäckt ännu flera graverande omständigheter om honom som var död. Alexej skulle hafva försökt att komma öfverens med Karl XII. Vid årets slut präglades på tsarens befallning en medalj, hvilken föreställde en kejserlig krona, sväfvande i luften och belyst af solstrålar, som genomtränga moln. Nedtill står: Horisonten har klarnat.

Ja, Peter hade gjort horisonten klar genom ett åskslag. Han hade huggit hufvudet af oppositionens hydra; han hade kufvat sina undersåtar genom ett skräckvälde, som var ännu våldsammare än det som skrämt upp dem vid processen mot streltserna, och han hade sedan gladt gått sin väg framåt. Ehuru denna dystra process ej hade afhållit honom från hans vanliga sysselsättningar, lika litet som från hans nöjen, hade dock en viss afmattning kunnat skönjas. Från den 21 april till den 21 juni hade blott tjuguen ukazer utfärdats och icke en enda från den 9 till den 25 maj, då eljest sådana nästan dagligen kungjordes. Nu fördubblade han dosen. Nu kunde han stifta lagar, ty nu hade han större utsikt att blifva åtlydd än tillförene.

Men han fick den allmänna meningen emot sig, åt-.

minstone i utlandet, och han lyckades ej vilseleda den, trots en oerhörd mängd försvarsskrifter i manifest, "trogna och autentiska redogörelser" och rikligen betalta tidningsartiklar. Fyrtio år därefter gaf han anledning till samvetsbetänkligheter hos den minst noggranna af alla europeiska publicister, Voltaire. Denne skref i förtroende till d'Alembert: "Tsar Peter plågar mig. Jag vet icke huru jag skall "bära mig åt med hans herr son. Jag inser icke, att en "prins förtjänar döden, därför att han rest åt sitt håll, "medan hans far for åt sitt." Han var mera förbehåll-sam mot grefve Sjuvalov och sökte inför denne vederlägga Lamberty med vissa gynnsamma dokument, som framdrogos i stället för mindre gynnsamma. Han förklarade dock, att han ej kunde taga parti mot Alexej, ty i sådant fall skulle han anses för en "fegt partisk" historieskrifvare, och han skref följande häftiga ord till sitt försvar:

"Man tvingar efter fyra månaders kriminalprocess denna "olyckliga furste att skrifva, att, om det funnits mäk-"tiga upprorsmän, som satt sig i rörelse och tillkallat "honom, han hade satt sig i spetsen för dem. Hvem "har väl någonsin ansett en sådan skrift bevisande, såsom "ett verkligt aktstycke i en process? Hvem har väl någonsin fällt dom öfver en tanke, ett antagande, en för-" mödan om ett fall, som ej inträffat? Hvar finnas väl "dessa rebeller? Hvem har gripit till vapen? Hvem "har föreslagit denna furste att en dag sätta sig i spetsen "för upprorsmännen? Med hvem har han talat därom? "Med hvem har han konfronterats rörande denna viktiga "punkt? . . . Låtom oss ej göra oss några illusioner! "Jag skall uppträda inför Europa med denna historia. "Var öfvertygad, min herre, att det ej finnes en enda "människa i hela Europa, som tror, att tsarevitj dött en "naturlig död. Man rycker på axlarna, då man hör "berättas, att en tjugutreårig furste dött af slag vid "läsningen af en dom, som han hade anledning att hop-"pas ej skulle sättas i verkställighet. Också har man

"noga aktat sig för att sända mig ett enda dokument "från Petersburg rörande detta, fatala äfventyr."1) Peter dödade sin son. Detta kan omöjligen försvaras. Jag finner ej det skäl som anförts giltigt, nämligen att h^n drefs

till självförsvar af politisk nödvändighet. Därpå kan svaras med följande faktum: då Peter ej ville hafva denna sin son till tronarfvinge, till hvem lämnade han sitt rike i arf? Det visste han ej. Katarina bemäktigade sig det genom en hofintrig. Under ett halft sekel blef Ryssland ett rof för vilda äfventyr och äfventyrare. Det var för att nå detta mål som den stora mannen lät sina bödlar arbeta. Men han var en stor man och gjorde Ryssland till ett stort land. Det är hans enda ursäkt.

') CEuvres del XII, sid. 255. NIONDE KAPITLET.

Peter den Stores testamente. — Afslutning.

I. Peters död. — II. Det understuckna och det verkliga testamentet. — III. Allmän öfversikt.

I.

Äfven om Peter kunde sätta sig öfver eftervärldens dorn, utkräfde dock ödet hastigt nog hämnd för Alexejs räkning. Jag tror icke, att, då Peter invigde sin äldste son åt döden, det var för sitt lands framtida lycka och sitt verks framgång som han offrade sitt eget kött och blod. Han visade sedermera en allt för stor likgiltighet i dessa afseenden, och jag har redan angifvit skälen därtill (se sid. 190). Detta berodde på hans storartade, men begränsade uppfattning af förhållandena och isynnerhet på hans själf kärlek, som beröfvade honom möjligheten att intressera sig för eller ens förstå hvad som låg utom honom själf eller skulle komma efter honom. Men nu, när han fått en tronarfvinge efter sin egen smak, borde han naturligtvis känna tillfredsställelse. Nu kunde han begagna sig af hvarje ledighet, som kriget gaf honom, för att utbilda sin älsklingssons kropp och själ så som han ville. Han älskade ömt denna son. Den 16 april 1719, mindre än ett år efter den andras död, klappade ödet på hans dörr. Den lilla Peter Petrovitj, Katarinas son, rycktes bort efter

några dagars sjukdom, och arftagaren var nu den andra Peter, Charlottas och den mördades son.

Först tycktes Peter vilja trotsa ödets dom, som var ett svar på hans egen. Hans omgifning med Katarina och Mensjikov i spetsen reste sig nog också upp däremot. Först den 11 februari 1722 framställde han, stödd på Ivan Yassiljevitjs auktoritet, en fordran att som tsar godtyckligt kunna förfoga öfver tronföljden. Häri framträder principen : pravda voli monarsjej (sanningen i suveränens vilja), hvilken samtidigt försvarades i en berömd skrift af Feofan Prokopovitj. Men man väntade förgäfves under de följande åren på en pragmatisk sanktion häraf. Intet inträffade, som möjligen kunde fattas som ett definitivt beslut eller gifva någon häntydning på ett sådant, utom möjligen Katarinas på så olika sätt tolkade kröning.

Emellertid började Peters hälsa gifva anledning till oro. I maj 1721 talade Lefort redan om en astma, hvaraf tsaren led mycket. "Till denna krämpa", tillägger diplomaten, "tillstötte en annan i Riga, som snart skulle hafva "kunnat göra slut på alltsammans och som kom mycket "olägligt." Tsaren hade legat sanslös under sjutton timmar, men knappast var han återställd, förrän han ej längre tänkte på att skona sig. Man iakttog blott, "att han gjorde sina andaktsöfningar med större uppmärksamhet än vanligt, med mea culpa och knäfall och många kyssar mot marken".

Begåfvad med en ovanligt kraftig hälsa, stormade Peter alltid på denna. Ar 1722, under det persiska fälttåget, visade sig de första symptomen af stranguri och de förvärrades under vintern 1723. Han ville knappast låta sköta sig och vägrade bestämdt att taga någon hvila. Rättegången mot Mons och därefter den mot Mensjikov, hvilken han nödgades fråntaga presidiet i krigskollegiet på grund af hans försnillningar, förvärrade det onda, emedan de irriterade den sjuke. Och han fortfor att trotsa på sin hälsa. Han kallade sina läkare, tysken Blumentrost och engelsmannen Pàulson, hvilka förehöllo honom hans omått-.

lighet, för åsnor och körde ut dem med sin dubina. I september 1724 blef diagnosen på hans sjukdom alldeles klar. Han hade sten, som förvärrats genom en vanskött venerisk åkomma. Han led svåra kval och fick ut "en ganska stor sten" och några dagar därefter "stycken af en förskämd materia". Tumörer uppträdde på låren och. varade sig. Detta hindrade honom ej från att följande månad inspektera arbetena på Ladoga-kanalen. Han

tillbringade flera mycket kalla nätter i sitt tält och red ned i iskalla kärr. Sedan han afslutat sin inspektion, skyndade han till bruken vid Olonets och därpå till fabrikerna vid Staraja Russa, där han deltog i grofarbetet. Slutligen begaf han sig mot allas råd sjöledes till Petersburg midt i november månad. På vägen såg han i närheten af den lilla staden Lachta ett förlist fartyg, fullt af soldater, hvilka befunno sig i en farlig belägenhet. Han skyndade dit och gick ut i vattnet ända till midjan. Besättningen räddades, men han återvände till hufvudstaden med våldsam feber och måste intaga sängen för att aldrig mera uppstiga. En aftappning, som den italienske läkaren Lazarotti tillrådde, uppsköts ända till den 23 januari, då den verkställdes af den engelske chirurgen Horn, men det kom därigenom endast i dagen, att hans tillstånd var förtvifladt.

Peter dog, som han lefvat. Han dukade under for arbetet, men ännu en gång hade hans härskarplikter fått träda tillbaka för hans mani för dagakarlsarbete. Hans hjältemodiga öfverdriften hans oreflekterade och orimliga allestädesnärvaro hade än en gång framträdt vid slutet af hans lefnadsbana. Han glömde alltid, att modet hos en matros och hos öfverhufvudet för ett världsvälde icke böra vara af samma slag. Han räddade en båt och kanske några mäns lif, men han öfverlämnade vind för våg det stora fartyg och den stora besättning hvaröfver han förde befälet. Hvem skulle väl taga hans plats vid rodret? Det visste man ej. Han hade ingenting förutsett, ingenting bestämt, och vid dödens annalkande visade han sig ofor-

mögen att för sista gången låta sin viljestyrka och samvetsömhet framträda, såsom man haft rätt att fordra af honom. Nyss förut hade han varit en matros i arbete, nu var han blott en döende, lik alla andra. Hans slut var ett sådant, som anstod en troende son af den ortodoxa kyrkan, men ej en tsar. Från den 22 till den 28 januari biktade han och anammade nattvarden tvenne gånger. Han visade tecken till stor ånger och gaf order om att öppna fängelsernas portar. Då han med mycken andakt mottog kyrkans sakrament, upprepade han gång på gång: "Jag tror, jag hoppas", men han sade intet om den fruktansvärda fråga, hvilken väckte bekymmer hos dem som stodo kring hans dödsbädd. Han svek de principer han förkunnat i sitt manifest, de högt uttalade principerna om hans allmakt, för hvilka han så ifrigt kämpat under hela sitt lif; han svek sin förnämsta plikt. Han lämnade ej efter sig något testamente. Den förskrämdhet och brist på pliktkänsla som han flere gånger visat vid tragiska tillfällen i sitt lif tyckes åter vid den sista pröfningen hafva förjagat hans intelligens och hans mod. Campredon talar om att han visat stor feghet. Klockan två eftermiddagen den 27 bad han om papper och penna, men kunde endast skrifva: "Återlämna allt åt..." Här kan man än en gång se detta summariska och ofullständiga sätt att afgöra den mest ömtåliga och invecklade fråga hvilket alltför ofta varit utmärkande för honom. En stund därefter skickade han efter sin dotter Anna för att för henne diktera sin yttersta vilja. Hon skyndade till, men han kunde ej längre uttala ett ord. Och under det han låg i dödskamp, grät Katarina bittra tårar vid hans bädd. Men hon aftorkade då och då dessa för att gå in i ett angränsande rum och öfverlägga med Mensjikov, Tolstoj och Buturlin om medlen att utföra en statskupp, som skulle förskaffa dem makten. Följande dag den 28 januari, klockan sex på morgonen, uppgaf Peter andan, och några timmar därefter ställdes den förra livländska pigan i spetsen för en regering, under.

hvilken kvinnovälde och militärisk oligarki skulle blifva rådande. Detta regeringssätt fortfor i Ryssland ända till århundradets slut, och det var ej Peters förtjänst, att hans verk och hans rikes hela existens icke gick under på den kuppen. Det moderna Ryssland har visat sig öfverlägset sin skapare.

Den stora mannens död tyckes för öfrigt ej genast hafva framkallat vare sig stor eller allmän sorg. I den stora massan tyckes snarare samma känsla af lättnad uppstått, som Napoleon trodde att hans död skulle väcka. Ryssland sade också: Uff! Grefve Rabutin talar till och med om att alla kände sig glada J). Feofan Prokopovitj höll ett svassande minnestal öfver honom, men folkets uppfattning framträder bättre i ett kopparstick, som i en satirisk karrikatyr framställer kattens begrafning af råttorna. Massan plägar ofta först lägga i dagen en dylik missuppfattning och tillfällig otacksamhet, men Ryssland har senare ådagalagt sin känsla af tacksamhet mot den förtjänstfullaste och ärorikaste af sina söner. Man förstår väl, att icke uppriktigare tårar än Katarinas gjutits vid

denna öppnade graf. Det fanns alltför mycket blod omkring den.

II.

Peter efterlämnade intet testamente, ty det dokument som under detta namn fått en så stor spridning och gjorts till föremål för så många utläggningar har dels icke något omedelbart värde i praktiken, (man finner däri ett vidtgående program: Rysslands eröfrande af Europa, men inga dispositioner om tronföljden) dels är det blott en mystifikation. Jag ställer mig gärna tviflande gent emot så kallade historiska sanningar, ty allt för ofta har min tro rubbats vid undersökningen af de beståndsdelar hvaraf de vanligen bestå. Men i detta afseende framgår det rätta samman-l) Büschings Magasin. Del. XI, sid. 497.PETER I)EN STORE

hanget af en samling bevis, som tyckes göra allt tvifvel omöjligt.

Först och främst finnas inre grunder.

Kan man väl tänka sig, att en man, som dog utan att hafva vidtagit anordningar för den omedelbara tronföljden efter honom, sysselsatte sina tankar med hvad som skulle blifva af Europa och Ryssland hundra år efter hans död? Och detta icke som hugskott och drömbilder — till detta hade han dock varit istånd — utan med en metodisk noggrannhet, som bestämde alla hållpunkterna på vägen. Och hvilka hållpunkter på denna märkliga marschruta och hvilken utgångspunkt! Man får ej glömma, att Ryssland vid den tiden besegrat Sverige med bistånd af halfva Europa, af Sachsen, Preussen, Danmark och England och först efter aderton års oerhörda ansträngningar. Det hade ej lyckats få väldet i Polen; det hade drabbat tillsammans med Turkiet och lidit nederlag. Detta var allt. Kan man då tänka sig, att Peter, hur öfverspänd han än må hafva varit, i sin fantasi kunnat logiskt, matematiskt sluta sig till Europas eröfring från en sådan utgångspunkt?

Det berättas, som bekant, att det är den kände chevalier d'Eon som först meddelat kabinettet i Versailles en kopia af den hotfulla skriften. Genom denna gåtlika personlighets memoarer, hvilka år 1836 utgåfvos af Gaillardet, fick den stora allmänheten kännedom härom. Hvar hade väl Gaillardet fått tag i dessa memoarer? Ar 1836 var han tjugufem år gammal och hade nyss tillsammans med Dumas författat la Tour de Nesle. Autentiska memoarer af d'Eons hand finnas i franska utrikesministeriets arkiv. Det är öfverflödigt att nämna, att de ej hafva något gemensamt med dem man tillskrifvit honom och att det i dem ej finnes minsta spår af något som helst testamente. Man finner tvärtom i dessa tydliga tecken på att författaren ej haft kännedom om ett dylikt dokument. D'Eon visade sig snarare afvogt stämd mot tanken på ett närmande mellan Frankrike och Ryssland. Var det, emedan han ansåg sistnämnda makt farlig?.604

Visserligen icke. Han ansåg tvärtom, att den ej var värd att tagas med i räkningen!

Jag vet ej hvarifrån Gaillardet fått dessa memoarer, som han funnit för godt att tillskrifva d'Eon, eller snarare, jag vet det alltför väl. Jag vet hvarifrån han tagit det ryktbara testamentet. Jag kommer nämligen nu till de materiella bevisen. Den första versionen återfinnes i Lesurs bok De la politique et des progrès de la puissance russe, som utgafs i Paris år 1811. Tiden för dess utgifvande anger tillräckligt väl dess karakter, och det finnes en detalj, som är ännu mer upplysande. Sir Robert Wilson, hvilken var den engelska regeringens agent i Ryssland under det följande årets fälttåg, talar om ett stort antal exemplar, som påträffats bland hertigens af Basano, den franska utrikesministerns, resgods.») I detta arbete framställes testamentet ännu blott som en resumé af hemliga anteckningar, som funnos i de ryska monarkernas privata arkiv. Arbetet glömdes ganska snart, och ända till år 1836 förekommer intet omnämnande i den europeiska litteraturen af den profetiska skriften. Grenom att jämföra Villemains Souvenirs contemporains, grefve Molliens memoarer, Budskapet till senaten och Mémorial de Sainte-HéUne kommer Berkholz till den slutsatsen, att författaren till resuméen, hvilken Gaillardet något ändrat och omskapat till ett testamente, icke är någon annan än Napoleon I2). Jag har endast att tillägga ett par ord. Under polemiken om textens äkthet har man förnekat befintligheten af en afskrift af denna i franska utrikesministeriets arkiv, vare sig den lämnats af d'Eon själf eller icke. Detta är oriktigt. En sådan finnes därstädes, men på en plats

och i ett skick, som utesluta hvarje möjlighet till misstag rörande dess ursprung och tiden för dess nedskrifvande. Den är samtida med andra kejsardömet och Krimkriget.

t) Private Diary, London 1861, del 1, sid. 258.

2) Napoléon I:er auteur du Testament de Pierre le Grand Brflssel 1863PETER DEN 6T0RE

Striden härom är enligt min uppfattning endast af underordnad betydelse och är af intresse, endast så till vida som den kan belysa Peters karakter, men den har intet värde för bedömandet af Rysslands maktställning och politik. Peter har ej skrifvit en rad af den ryktbara text som bär hans namn. Detta tyckes mig vara historiskt konstateradt. Men han har gjort någonting mera och bättre. De första elfva paragraferna i den år 1811 utgifna remméen hafva allmänt erkänts vara en jämförelsevis exakt framställning af den politik Ryssland följt sedan 1725 och af utvecklingen af dess välde. Detta är den stora mannens verkliga testamente, hvilket ej låg gömdt i hemliga arkiv, utan skrefs i fullt dagsljus med hela Europa till vittne. Det är hans verk, och det återstår mig nu att kasta en sista blick på detta.

III.

Det är icke utan en viss bäfvan jag tager itu med denna sista del af min uppgift. Vid foten af den mausolé, i hvilken på begrafningsdagen den man hvilade hvilken varit den största fiende till hvilan jorden skådat, uppställdes genom en sinnrik ingifvelse en symbolisk grupp, som framställde en bildhuggare och en ofullbordad bild, som hans mejsel lät framträda ur ett marmorblock. I en latinsk inskrift tillfogas följande förklaring, som är präglad af en naiv uppriktighet:

wMå forntiden tiga; må Alexander och Cæsar träda "tillbaka för honom! Segern är lätt vunnen för dem usom gå i spetsen för hjältar och föra befälet öfver u oöfvervinneliga trupper. Men den som först fann hvila wi döden fann i sina undersåtar, icke män, trånande efter "ära, förfarna i krigskonst och utan fruktan för döden,.314

"utan djur, som knappast voro värda människonamn; "och han gjorde dem till civiliserade varelser, ehuru de "liknade sina landsmän, björnarna, och ehuru de ej ville "låta undervisa och hyfsa sig af honom."

Tio år senare underkastades detta eftervärldens första domslut en granskning af en förvisso kompetent domare. Kronprinsen af Preussen, sedermera Fredrik den Store, skref till Voltaire:

"Gynnsamma omständigheter och händelser samt ut-"ländingarnes okunnighet hafva gjort tsaren till en he-"roisk skugga. En vis historieskrifvare, som varit vittne "till en del af hans lif, lyfter närgånget på slöjan och "visar oss denna furste med människans alla fel och "några af hennes förtjänster. Han befinnes icke längre "vara detta universalsnille, som vet allt och som vill "tränga till djupet af allt, utan han är en man, ledd "af tillräckligt originella hugskott för att blända. Han "är ej längre den djärfva krigare som icke vet af någon "fara, utan en feg och försagd furste, som hans brutalitet lämnar i sticket i farans stund. Grym i fred, "svag i krig . . ."*)

Jag vill stanna här. Så tidigt begynte och så långt gick den eviga striden kring det stora minnet, striden, som rycker de stora döde upp ur grafvens frid. I utlandet, i Frankrike framför allt, i England, till och med i Tyskland, har nedsvärtandet tagit öfverhand, alltifrån Burnet och Rousseau, Fredrik och Condillac till Maistre och Custine och sist Leroy-Beaulieu. I Ryssland hafva den allmänna meningen samt den historiska kritiken, hvilken i viss mån gått i dennas spår, följt olikartade strömfåror. Först uppstod en häftig reaktion, hvilken höjde till skyarna det förflutna, som reformen fördömt. Denna fick en tolk i Boltin. Den tog ett slut under Elisabets och framför allt under Katarina ILs regering, och i Golikovs bok genljuder

') Remusberg den 13 november 1737, Voltaire, CEuvres, del Xt sid. 45.PETER I)EN STORE

den hänförelse som Peters stora efterföljerska väckte till lif. I början af det nittonde århundradet framträdde de

reaktionära idéerna som en följd af franska revolutionen och det napoleonska väldet. De revolutionära rörelserna blefvo afsky dda; nationalkänslan väcktes till lif i Ryssland, såväl som i Tyskland; slavofilismen uppstod samtidigt med germanofilismen. Peter och hans verk fördömdes. Sedan kom åter ett omslag. Olika meningar hopa sig på hvarandra. Bland representanterna för den slavofila rörelsen boija några modifiera sitt klander. Man säger nu, att Peter afhållit Ryssland från dess naturligaste och lyckligaste utveckling genom att kasta det i en främmande och fördärfvad civilisations armar, men han har blott felat därutinnan, att han påskyndade och genom sin ifver och genom den våldsamhet som blef en följd däraf bragte på sned en utveckling, som skulle hafva skett långsammare och sundare, om ej han varit. Detta är den uppfattning hvartill Karamzin kom under sina sista år. Om Peter ej störtat öfver sitt land som en orkan och utan förbarmande ryckt upp ur fadernejorden alla frön till en inhemsk odling för att utan ur-skillning ersätta dem med sädesaffall från Europas alla kanter, med fragment ur Europas tirader, trasor från dess kläder, spillror af dess institutioner och seder, smulor från dess bord, skulle hans verk icke i något ryskt hjärta väckt fruktan eller misshag. Men våldsam och oreflekterad, brutal och cynisk, ville han civilisera sitt folk med rapp af sin fyrtioskålpunds dubina, och därför kunde han ej väcka begäret att lära och kärleken till vetenskapen annat än hos några få individer. Alla andra förskräckte och förvirrade han endast, och han tvang dem att för långliga tider stanna där de stodo, häpna och förfärade.

För icke så länge sedan kom en högtställd rysk ämbetsman på den tanken att skänka sina bönder en skola som belöning för deras goda uppförande. Denna stod tom. Gifvaren, som var angelägen om att få den mera besökt, lyckades endast framkalla en gemensam petition från vede;r-.316

börande, hvilka kommo och bådo om förbarmande. u Herre sade de, "vi hafva alltid gjort vår plikt. Hvarför vill dn då straffa oss?"

Detta är alltså den uppfattning af civilisationen som Peter lyckats inplanta hos sina musjiker.

Då slavofilerna se saken på detta sätt, afviker deras uppfattning föga från den i västerlandet ganska allmänt rådande. Jag vore benägen att erkänna riktigheten däri, om man blott ej tager med i räkningen Peters personliga ansvar, eller* åtminstone ger det rimliga proportioner. Rörande detta bör man i hög grad taga hänsyn till förmildrande omständigheter. Den uppfattningen, att en af försynen eller ödet sänd människa utöfvat på människo-lifvets gång och folkens naturliga utveckling ett godtyckligt inflytande, förefaller mig numera ganska allmänt hafva öfvergifvas af den historiska vetenskapen och förvisats till de romaneska inbillningsfostrens antal. Betydelsen af massorna, hvilka omgifva och stöda det mänskliga dramats stora hufvudpersoner, har blifvit klar för den moderna uppfattningen. Folkets betydelse för Peters lif och verk är ganska påtaglig. Hans reformprogram är icke hans egen uppfinning. Var han den enda som satte det i verket? Han drefs fram till makten af ett parti; han omgafs sedermera af män, hvilka framkallade och ledde hans första handlingar, såsom Lefort och Vinnius. Dessa främlingar hade han icke ens själf personligen hämtat från Schweiz och Holland, utan han fann dem på platsen, beredda att spela en roll, som öfverensstämde med deras härkomst och naturliga tendenser. För öfrigt uppträdde icke blott främlingar. Kur-batov var ryss, likaså Mensjikov och Demidov. Men hvilken var väl det Nordiska krigets betydelse för reformatorns utveckling? Att den var stor har jag erkänt. Men jag har också måst erkänna, att när Peter kastade sig in i detta, följde han en allmän strömning. Man hade ställt färden mot Östersjön långt före hans tid. Man hade också väpnat sig. Detta bevisar, att man ville strida. Nå, hvad

betydelse hade den stora reformatorns temperament, karakter och uppfostran? Jag har äfvsn sökt göra rättvisa åt dessa faktorer. Men jag har också sökt visa, hvarifrån de hade sitt ursprung. Jag har pekat på Sloboda,, den unga tsarens första uppfostrarinna- Var det väl Peter som förlade denna till den gamla hufvudstadens medelpunkt? Jag har påvisat för läsaren, hvilken fond af kärf och våldsam energi som framträdde så klart hos det folk hvarifrån Peter stammade. Var han den ende som hade sina rötter i detta folk? Liknade Mensjikov honom icke i mer än ett afseende? Man skulle stundom kunna taga honom för Peters andliga tvillingbroder. Än de andra då: Romoda-novskij med sin blodtörstiga häftighet och Sjeremetiev med sin hjältemodiga seghet? Men äfven om man antoge,

att han ensam och allena framträdt som ett isoleradt fenomen, att han fallit ned från himlen som en meteor och ryckt med sig det omgifvande elementet vid sitt svindlande fall, måste man dock taga med i räkningen andan hos ett folk, som kunnat utstå en sådan katastrof. Man måste i första rummet göra hela dess forntid ansvarig för denna. Men jag kan ej af ryska nationens hela historia se, att den varit så lätt att styra och ryckas med åt sådana håll, där den ej hade något att skaffa. Det inträffade efter Peters tid, att den styrdes af två så godt som galna regenter, men själf begick den ej några dårskaper. Den rubbades knappast ur sin bana. Dennas riktning var bestämd före Peter och förändrades ej efter hans död. Reformatorns verk förföll ej efter honom, utan fortfor att utveckla sig, trots hans obetydliga eller ovärdiga efterträdare. Det bibehöll samma karakter af våldsamhet, öfverdrift och ytlighet. Behöfves väl ett annat bevis för att se dess ursprung och frändskapstörhållanden, för att förklara, att det är hela Rysslands foster?

Peter är också eji son af sitt folk och sin tid. Han kom i rättan tid. En folkvisa från denna tid skildrar en okänd hjältes nedslagenhet, då han lider af det öfvermätt af kraft han känner inom sig, som trycker honom och för Peter den store. 39.318 K. WALISZEWSKI

hvilken han ej finner användning. Detta är bilden af ett helt folk och detta folks klagoskri. Ryssland hade en väldig fysisk och andlig energi till öfverlopps, hvilken dömts till overksamhet på grund af frånvaron af allt offentligt lif. Hjältetiden var förbi, men hjältarna lefde kvar. Peter kom i läglig tid för att gifva dem arbete. Han var våldsam och rå, men man får ej glömma, att han hade att göra med andra sinnen, än dem vid hvilka vi äro vana, om hvilkas kraft och motståndsförmåga vi knappast kunna göra oss en föreställning. Då Bergholz år 1722 befann sig i Moskva, åsåg han huru trenne brottslingar steglades. Den äldsta dog efter fem eller sex timmars lidanden; de två andra, som voro yngre, öfverlefde honom, och den ena af dem sågs med svårighet lyfta upp sin krossade arm ior att snyta sig i ärmuppslaget. Då han märkte, att han därvid spillt några bloddroppar på hjulet, vid hvilket han var fäst, lyfte han åter sin stympade arm för att aftorka dem. Med människor af sådant skrot och korn kan man uträtta mycket, och af dem kan man också utkräfva mycket. Men om det gäller att ställa sig i opposition mot deras naturliga smak, instinkter och fördomar, är det klart, att man knappast skall lyckas med mildhet.

Peter var en cyniker och vällusting. Denna blandning af inhemsk förvildning och västerländskt fördärf framträdde först hos honom på ett motbjudande sätt. Hvarifrån härledde den sig? Långt före hans första vistelse , i utlandet kan den spåras. Eudoxias äktenskapliga olyckor och Anna Möns7 öfvertag tillhöra tiden före den stora resan. Den unga mannen behöfde blott gå öfver en bäck för att utanför den gamla moskovitiska Kremls portar i den Tyska förstaden finna i fullt flor denna sorgliga blandning af olika förskämda element. Må vara att han förvärrade saken; han gaf dock genom exemplet af de upphöjdaste dygder sitt folk ett medel att resa sig upp, så som han själf gjorde.

Peter var otålig och häftig. I detta afseende voro hans karakter och temperament, hans brådskande, häftiga.PETER DEN STORfå

611

feberaktiga verksamhetslust blott representativa för hela den ryska folkanden. Att han ej själf haft klart för sig sin uppgift att vara en våg i det stigande flodvattnet, som drager andra vågor' efter sig, men själf bäres af den stora floden, drifven af aflägsna och oberäkneliga krafter, detta är ej förvånansvärdt. Hans misstag delas af många hans mest lysande likar, och till och med de mest klarsynta ögonvittnen kunna taga fel. På afstånd är det lättare att få fram förhållandena i deras rätta dager. Man ser tidvattnets strömning klart framför sig och förstår företeelsen bättre.

Denna strömning har fortfarit under loppet af flera århundraden, länge med långsam gång, sedan snabbare, fullkomligt oberoende af en eller flera enskilda människors vilja. Och det är därför som ansvaret ej bör tillkomma vare sig en enda människa eller en särskild tidsålder.

Den utveckling hvarigenom Ryssland inträdde, eller snarare återinträdde, i den europeiska folkfamiljen, skedde

bråd-störtadt efter att länge hafva varit förberedd, och detta berodde på de historiska förhållandena i landet. För det civilisatoriska arbete som tvärt afbrutits under det trettonde århundradet uppstod först i slutet af det sjuttonde ett gynnsamt tillfälle till nytt framåtskridande, och, då alla vägar stodo öppna härför, påskyndades naturligtvis farten, och redan banade vägar följdes i stället för nya farleder.

Hvad som här inträffade i Ryssland i andligt afseende, försiggår där dagligen inför våra ögon i den fysiska världen. I detta land sker allt brådstörtadt. Växtlifvet utvecklas därstädes på mycket kortare tid än i angränsande länder, och jordbrukaren får taga hänsyn härtill. Plogen måste vänta på majsolen, innan den kan tränga ned i jorden, och tre månader därefter måste skörden vara bärgad.

Den andliga utvecklingen måste af samma skäl ske våldsamt. Vare sig det är en fördämning som krossas eller ett snöskred som störtar ned, så åstadkommer den hastiga rörelsen en häftig sammanstötning. De sista reformer som under detta århundrade genomförts i Ryssland hafva haft.320

samma karakter, ehuru i mera inskränkt grad. Lifegenskapen upphäfvande antog i vissa delar af riket prägeln af en social öfversvämning. De länder, hvilka det genom ett långt inre utvecklingsarbete på fredlig väg tillstadt^ att nå fram till en högre grad af civilisation utan större slitningar och yttre tvång, äro lyckans skötebarn på denna jord. En sådan utveckling försiggick i Amerika, men den har knappast någon utsikt att kunna utan våldsåtgärder komma till stånd i Afrika eller Asien.

Att det är ofördelaktigt för ett folk att på detta sätt brådstörtadt ila framåt i mera gynnade grannars kölvatten, vill jag ej förneka.

En framstående författare, som undersökt hvilka följder Peters forcerade arbete haft för Ryssland, har funnit att det varit till fyrdubbel skada; det har medfört ett moraliskt, ett intellektuellt, ett socialt och ett politiskt ondt1.. Jag erkänner också, att reformatorn genom att sätta den ursprungliga moskovitiska råheten i kontakt med västerlandets skeptiska sedeslöshet blott dragit fram i ljuset en cynism, som var lika vedervärdig för de gamla ryssarna som för hans vesterländska grannar; att han, då han öfvade våld på sina undersåtar genom sina stränga lagar, sina närgångna förordningar och sina grymma bestraffningar, blott lärt dem hyckleri och låghet; samt att han genom att visa ett absolut förakt för det förflutnas traditioner, inrättningar och nationella fördomar väckt till lif en sinnesstämning, hvaraf den moderna nihilismen mycket väl kunde blifva en följd. Detta i moraliskt afseende. Och i intellektuellt afseende medger jag, att han genom att till öfvermätt söka införa främmande folks åskådningar gjort sitt eget folks redan förefintliga brist på originalitet och personlig uppfattning mera framträdande och att han utplånat hvarje eget initiativ hos detta; jag medger äfven, att i socialt afseende det nödvändigtvis ytliga resultatet af ett påskyndadt

*) Leroy-Beaulieu: L'empire des Tsars, Paris, 1890, del I, sid. HO och ffclj.PETER I)EN STORE

bildningsarbete måste öka afståndet mellan samhällets högre och lägre lager, i det de förra ensamt tillägnade sig västerlandets seder, under det att de sistnämnda förblefvo oberörda af dem; och slutligen medger jag, att i politiskt af* seende det plötsliga införandet af främmande former icke tillät den på detta sätt påtvingade organisationen att komma i harmoni med landets naturliga tendenser. Allt detta medger jag och mycket mera. Jag erkänner med Custine, att det icke varit en mycket lysande seger att förvandla "opudrade människor till djur betäckta med mjöl", eller "björnar till apor" *), Jag erkänner med Levesque, att det var en olycklig idé att vilja låta industriellt, kommersiellt och intellektuellt framåtskridande gå hand i hand med en mer än förr betungande lifegenskap. "Man kryper till kunskap", har Joseph de Maistre sagt, "man flyger ej dit." Allt detta erkänner jag. "Numa", anmärker de Maistre vidare, "tänkte aldrig på att af klippa romarnas togaoch att förbättra ett folk genom att brista i aktning mot detsamma är en motsägelse och det största misstag. Jag är med om detta. Själfva Kostomarov, som dock är så hänförd af Peter, erkänner, att de medel som nationalhjälten användt för att genomdrifva sina reformer, såsom knuten, yxan och bortslitandet af näsborrarna, voro ej de lyckligast valda för

att i undersåtarnas sinnen och hjärtan väcka till lif de idéer och känslor som hans verk behöfde för att vinna fotfäste i Ryssland, nämligen medborgerligt mod, hedersbegrepp och pliktkänsla. Och jag håller med Kostomarov mot Peter.

Men ligger ej i alla dessa påståenden blott det, att tatarerna ej bort inkräkta Ryssland i det trettonde århundradet, utan bort lämna det frihet att under de följande århundradena utveckla sig till civilisation efter sin egen natur?

Hvad beträffar de "frön till inhemsk odling", hvilka Peter, enligt sina vedersakares påstående, förbisett eller till

>) Custine, La Russie, Paris 1843, del III, sid. 382..614

och med förstört, så iörhåller det sig med dem som med den speciela ryska konsten i Moskvas Kreml. Under den diskussion som arkeologer och konstkännare fört om denna har det mött stora svårigheter att finna spåren af den ursprungliga arkitekturen och ornamentiken midt ibland det mer eller mindre förstuckna långods som hämtats från Bysans, Rom, den grekiska forntiden, den tyska medeltiden och den italienska renässansen. Jag tror i själfva verket icke, att Peter låtit mycket dyrbart material förfaras. En historieskrifvare förebrår Peter, att han ej velat veta af Ordin-Nasjtjokins administrativa självstyrelse l). Var väl denna självstyrelse, som tillämpades på ett så begränsadt område och hade en så kort tillvaro, af verkligt ryskt ursprung? Var icke Ordin-Nasjtjokin äfven han en väster-länding? Och huru kan man förebrå Peter, att han tillbakavisat detta arf från en nyss förgången tid? Han gjorde det ju till hörnstenen i sin byggnad! Visserligen gjorde han ej allt bruk däraf som önskligt hade varit. Men hade det väl varit honom möjligt? Nasjtjokins exempel ger oss ej anledning att tro det. För öfrigt, har han väl ej uppskattat till sitt rätta värde, utan sökt undertrycka det väsentliga? Han rörde ej vid Samodjersjavje och han klädde blott sina tjinovniker i europeisk dräkt.

Man har öfverdrifvit utgifterna för reformernas förverkligande. De hafva visserligen varit stora. I ett land, där arbetslönerna i medeltal belöpa sig till fyra kopek om dagen eller tolf rubel om året, nödvändiggjorde de en årlig skatt af en rubel per invånare. Och detta var dock den minst tryckande bördan. På arbetena vid Petersburgs anläggning offrades år 1708 fyrtio tusen människor, hvilka alla eller nästan alla dukade under för mödorna, ty följande år måste ett nytt uppbåd af lika många arbetare göras. Ar 1710 behöfdes blott tre tusen till ersättning, men år 1711 behöfdes först ett uppbåd på sextusen man

') Goltsev. Lagstiftningen och sederna. Petersburg 1896. Till&gg sid. 22.

och kort därefter fyrtio tusen nya samt lika många år 1713. Och innan dessa arbetare uppslukades af de päst-smittade träsk som omgåfvo den nya hufvudstaden, hade de erhållit en half rubel i månatlig betalning. De hade lefvat på landets bekostnad, somliga som tiggare, andra som röfvare. Samtidigt kräfde arméen ett motsvarande antal människolif, at 1701 förklarades insolventa gäldenärer som en god pris för de officerare som hade att ombesörja rekryteringen. Fordringsägarna gingo miste om sina penningar, men staten fick soldater. Ar 1703 måste de bönder hvilkas ägare voro ämbetsmän eller köpmän utlämna hvar femte man. I januari 1705 utskrefs en rekryt för hvar tjugonde familj; i februari åter en, ännu en i december. Därpå bildades dragonregementen af släktingar till kansliets ämbetsmän. I det hela tredubblades skatterna under Peters regering, samtidigt med att folkmängden minskades med tjugo procent, för att ej tala om de förfärliga offer på civilisationens altare som anställdes i fängelserna och Preobrasjenskojes tortyrkammare, på Röda torget i Moskva och i Peter-Paulsfastningens kasematter.

Men Ryssland betalade dock, och hvem är väl den ryss som i våra dagar vid tanken på det uppnådda resultatet skulle vilja låta köpet gå tillbaka och upphäfva den blodiga öfverenskommelse som hans förfader ingått med den fruktansvärda despoten? Ryssland betalade och befanns ej utarmadt vid bouppteckningen år 1725. Den stora slösarens efterträdare lefde under fyrtio år, ända till Katarinas tronbestigning, på arfvet efter honom, och Peter HI:s änka fann i kvarlåtenskapen tillräckligt med medel att uppträda så som hon gjorde inför Europa.

Jag medger äfven, och af all den kritik som riktats mot Peters verk är det den som jag bäst förstår, jag medger, att

detta verk utförts uteslutande ur nyttans synpunkt utan hänsyn till civilisationens ädlare uppgifter. Peter den Stores Ryssland är ett fältläger och en fabrik. Det är hvarken en ljuskälla eller en värmekälla, där veten-.324

skåpens stolta landvinningar och konstens mästerverk stråla och där höga idéer, som för andra gamla länder utgöra deras högsta ära, sprida sin glans. Jag tror för öfrigt, att slavofilernas pessimism beror på detta faktum, som Beiski, Katarinas artistiska medhjälpare, redan 1764 påpekat och som Sjtjerbatov sedan begrundat. Peter gjorde blott sina ryssar till ett folk af ämbetsmän, arbetare och soldater, men icke till ett folk af tänkare och konstnärer. Praktisk och nykter, lärde eller försökte han att lära dem att bruka förbättrade vapen, att läsa och räkna, men visade dem icke så själens och hjärtats högsta mål, han uppmanade dem ej att sträfva efter ett humanitärt ideal och att dyrka skönheten, godheten och medlidandet. Om man tänker närmare på saken, skall man törhända finna det naturligt och följaktligen ursäktligt. De historiska, geografiska och klimatiska förhållanden som jag redan påpekat och som rådde vid Rysslands tillkomst och under dess utveckling ha uppfyllt detta lands tillvaro med ett ständigt krig. Utan naturliga gränser och i ett omildt klimat, har det varit och är ännu i strid med ogynnsamma omständigheter, har sammanstött med människor och förhållanden, med sina grannar och själfva naturen, då det velat försvara sin jord och erhålla sitt dagliga bröd. Självbevarelseinstinkten, den trivialaste af alla instinkter, erhöll därstädes en utveckling och de materiella omsorgerna en öfvervikt, som äro lättförklarliga. En benägenhet till kroppslig lättja och andlig slöhet, förbundna med häftiga ansatser till en våldsam stridslust, ha där uppstått under långa perioder af nödtvungen overksamhet. Sådan var den värld hvarur Peter och hans verk framträdde. Han var på sitt sätt en stor idealist, som gjorde allt beroende af sin uppfattning af, sin dröm om ett Ryssland, som var i stånd icke blott att försvara och öka sitt materiella arf, utan äfven att upptaga det andliga arfvet efter Grekland och Italien. Detta, var blott en dröm. Han kastades genast tillbaka till verkligheten med dess kamp för lifvet, och en stridsman fortfor han att vara,

och därför var han framför allt angelägen om att skaffa sig själf och de sina muskler och verktyg för arbetet och striden.

Kan hans verk omintetgöras? De klarsyntaste profeter hafva alltför mycket misstagit sig; då de uttalat spådomar om det stora rikets framtida öden, för att jag skulle vilja följa dem i spåren. Europa är ännu hvarken republikanskt eller kosackiskt. Innan det blifver detta, har det moderna Ryssland törhända redan förverkligat sin skapares önskan genom att från västerlandet låna de sanna, de enda oförstörbara elementen till sin makt och storhet. 630

Rättelser.

Sid. 5 rad. 29 står 1674 läs 1676 57 rad. 14 står förutsatt lås förutsett it 73 rad. 5 står vice-amiral läs vice-amiral, den tredje konteramiral 77 rad. 10 står Donaus läs Dons 117 rad. 25 står börd? läs bödel? » 122 rad. 17 står Thatendange läs Thatendrange 132 rad. 18 står 1720 läs 1721 tt 176 rad. 16 står slokttydelse läs slakttycke tf 229 rad. 29 står efter läs före 313 rad. 4 står Inre läs Yttre tt 388 rad. 1 står Andra läs Tredje